

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Evli Bireylerde İlişki Özyeterlik, Evlilik Doyumu İlişkisi ve Etkili İletişim Becerilerinin Aracı Rolü Üzerine Bir Araştırma

A Research on Relationship Between Self-Efficacy, Marriage Satisfaction and the
Mediator Role of Effective Communication Skills in Married Individuals

Gizem DİLBER

Uzman Psikolog | Expert Psychologist

Bağımsız Araştırmacı | Independent Researcher

gizem.dlbr@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-0659-7545>

Ferda Şule KAYA

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğretim Üyesi | Asst. Prof.

T.C. Demiroğlu Bilim Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

T.C. Demiroğlu Bilim University, Faculty of Arts and Science,
Department of Psychology, İstanbul, Türkiye

sule.kaya@demiroglu.bilim.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8415-8002>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 12.09.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 06.06.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Dilber, G., & Kaya, F. Ş. (2025). Evli bireylerde ilişki özyeterlik, evlilik doyumu ilişkisi ve etkili iletişim becerilerinin aracı rolü üzerine bir araştırma. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 274-296. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1547651>

Yazar Katkıları: %50-%50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-50%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

A Research on Relationship Between Self-Efficacy, Marriage Satisfaction and the Mediator Role of Effective Communication Skills in Married Individuals¹

Abstract

Marriage is a widely preferred lifestyle both in our country and worldwide, established with good intentions and contributing positively to individuals and society. However, problems within marriage can lead individuals to separation and divorce. According to the 2021 Turkey Family Structure Survey, the primary cause of divorce is irresponsible and indifferent behavior. Other reasons include infidelity, financial incompatibility, physical violence, and maltreatment. The fact that irresponsible and indifferent behaviors rank first suggests that individuals face difficulties in the transition to adulthood. Self-efficacy perception plays a crucial role in this process. Considering that marriage is one of the key life events shaping an individual's future, it can be argued that self-efficacy in marital relationships is significant for marital satisfaction. Given that irresponsible and indifferent behaviors are among the leading causes of divorce, communication skills appear to be critical. Lack of communication and communication problems between spouses can not only hinder the resolution of existing conflicts but also create new ones. The literature generally indicates that divorce negatively affects individuals, leading to increased depression, decreased psychological resilience, and lower life satisfaction. Understanding marital satisfaction is essential for identifying the risk of divorce. For these reasons, this study aims to examine the mediating role of effective communication skills in the relationship between relationship self-efficacy and marital satisfaction in married individuals. Research on relationship self-efficacy in our country is limited. This study seeks to identify and propose improvements for relationship self-efficacy and communication skills, which are believed to be lacking in marital relationships. The study sample consists of 242 individuals (134 women, 108 men). The research follows a quantitative, correlational survey model. Data were collected using a convenience sampling method, with one individual selected from each couple. The study utilized a personal information form, the "Relationship Self-Efficacy" scale, the "Marital Life" scale, and the "Effective Communication Skills" scale. Regression analysis results indicate that reciprocity and emotional control significantly predict marital satisfaction. Additionally, a positive and significant relationship was found between relationship self-efficacy and marital satisfaction. Emotional control, a sub-dimension of relationship self-efficacy, was found to influence marital satisfaction through the mediating effects of self-awareness/self-disclosure and empathy. Similarly, differentiation, another sub-dimension, was mediated by self-awareness/self-disclosure, empathy, and ego-enhancing language. In conclusion, relationship self-efficacy is a key factor in marital satisfaction. Additionally, effective communication skills play a mediating role in this relationship. Therefore, it is recommended that efforts be made to enhance relationship self-efficacy and communication skills to improve marital satisfaction among married individuals.

Keywords: Psychology, Marital Satisfaction, Relationship Self-Efficacy, Communication Skills, Married Individuals

Evli Bireylerde İlişki Özyeterlik, Evlilik Doyumu İlişkisi ve Etkili İletişim Becerilerinin Aracı Rolü Üzerine Bir Araştırma²

Öz

Evlilik genellikle iyi niyetlerle kurulan, bireye ve topluma olumlu katkıları olan ülkemizde ve dünyada tercih edilen bir yaşam tarzıdır. Fakat evlilikte yaşanan sorunlar bireyleri ayrılık kararına ve boşanma sürecine götürebilmektedir. Türkiye Aile Yapısı Araştırması (2021)'na göre boşanma sebeplerinin başında sorumsuz ve ilgisiz davranışlar gelmektedir. Aldatma, ekonomik geçimsizlik, fiziksel şiddet ve kötü muamele ise boşanmanın diğer sebepleri arasında yer almaktadır. Sorumsuz ve ilgisiz davranışların birinci sırada yer

¹ This study is derived from the master's thesis titled "A Study on the Relationship Between Relationship Self-Efficacy and Marital Satisfaction in Married Individuals and the Mediating Role of Effective Communication Skills," completed by Gizem Dilber under the supervision of Dr. Ferda Şule Kaya on 20.06.2023, with the thesis number 809755.

² Bu çalışma Dr. Öğretim Üyesi Ferda Şule Kaya danışmanlığında Gizem Dilber tarafından 20.06.2023 tarihinde tamamlanan "Evli bireylerde ilişki özyeterlik, evlilik doyumu ilişkisi ve etkili iletişim becerilerinin aracı rolü üzerine bir araştırma" başlıklı ve 809755 tez no'lu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

alması bireylerin yetişkin olma sürecinde zorluklar yaşadığını düşündürmektedir. Yetişkin olma sürecinde özyeterlik algısı da bireyler üzerinde etkili olabilmektedir. Kişinin hayatını şekillendiren olaylardan birinin evlilik olduğu düşünüldüğünde evlilik ilişkisindeki özyeterlik inancının, evlilikten sağlanan doyum açısından önem taşıdığı söylenebilir. Boşanma sebeplerinin başında gelen sorumsuz ve ilgisiz davranışlar dikkate alındığında bireylerin sahip olduğu iletişim becerilerinin kritik olduğu düşünülebilir. Eşler arası iletişimsizlik ve iletişim problemlerinin olması evlilikteki sorunları çözmek bir yana yeni sorunlar ekleyebilir. Literatürde genel olarak boşanma, bireyleri olumsuz yönde etkileyebildiğine, boşanmayla beraber bireylerin depresyon düzeylerinin yükseldiğine, psikolojik dayanıklılıklarının ve yaşam doyumlarının düştüğüne yönelik çalışmalara rastlanılmaktadır. Evlilik doyumunu anlamak, boşanma riskini tanımlamak açısından önemlidir. Tüm bu sebeplerle çalışmanın amacı; evli bireylerde ilişki özyeterlik ve evlilik doyumunu arasında etkili iletişim becerilerinin aracı rolünü incelemektir. İlişki özyeterlik üzerine ülkemizde yapılan çalışmalar sayılıdır. Bu çalışma da evlilik sürecinde eksik olduğu düşünülen ilişki özyeterlik düzeyi ve iletişim becerilerinin tespit edilmesi ve geliştirilmesi konusunda öneriler sunmayı hedeflemektedir. Araştırmanın örneklemini 242 birey (134 kadın, 108 erkek) oluşturmaktadır. Araştırma nicel, ilişkisel tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Veriler kolayda örneklem yöntemi ile her çiftten bir kişi alınarak toplanmıştır. Çalışmada; kişisel bilgi formu, "İlişki Özyeterlik"; "Evlilik Yaşamı"; "Etkili İletişim Becerileri" ölçekleri kullanılmıştır. Bulgularda yapılan regresyon analizi sonucu karşılıklı ile duygusal kontrolün evlilik doyumunu anlamlı şekilde yordadığı bulunmuştur. Ayrıca ilişki özyeterlik ve evlilik doyumunu arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur. İlişki özyeterliğin alt boyutu olan duygusal kontrol ile evlilik doyumunu arasında etkili iletişim becerilerinin alt boyutlarından kendini tanıma-kendini açma ve empatinin aracı etkisi olduğu görülmüştür. İlişki özyeterliğin alt boyutu olan farklılaşma ile evlilik doyumunu arasında etkili iletişim becerilerinin alt boyutlarından kendini tanıma-kendini açma, empati ve egoyu geliştirici dilin aracı etkisi olduğu görülmüştür. Sonuç olarak evli bireylerde ilişki özyeterliğin evlilik doyumunu üzerinde etkili bir faktör olduğu görülmüştür. Etkili iletişim becerilerinin de ilişki özyeterlik ile evlilik doyumunu arasındaki ilişkiyi etkileyen bir rolde olduğu görülmüştür. Bu nedenle evli bireylerde evlilik doyumunun artırılması için ilişki özyeterlik ve etkili iletişim becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmaların yapılması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Psikoloji, Evlilik Doyumu, İlişki Özyeterlik, İletişim Becerileri, Evli Bireyler

Giriş

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2024) verilerine göre boşanan çiftlerin sayısı 2023 yılında 173 bin 342 iken 2024 yılında 187 bin 343 olmuştur. TÜİK (2021) Türkiye Aile Yapısı Araştırması'na göre ise kişilerin boşanma nedenlerinin birinci sırasında sorumsuz ve ilgisiz davranışlar tanımlanmaktadır. Bu durumu aldatma, ekonomik geçimsizlik, fiziksel şiddet/kötü muamele takip etmektedir (<https://data.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi:10 Mart 2025). Sorumsuz ve ilgisiz davranmanın birinci sırada yer alması bireylerin yetişkin olma sürecinde zorluklarının olduğunu düşündürmektedir. Yetişkin olma sürecinde özyeterlik algısının önemli rol oynadığı bilinmektedir (Kansu ve Sayar, 2018). Birey kendisini yeterlilik açısından olumlu algılıyorsa sağlıklı ilişkiler kurabileceği düşünülmektedir.

Mutlu bir şekilde evlilik sürdüren kişiler evli olmayan kişilere göre hayatlarını daha anlamlı ve doyumlu bulmakta, refah içinde, sağlıklı ve uzun yaşamaktadırlar (Yeşiltepe ve Çelik, 2014). Bu çalışmada evli bireylerin mutluluğunu etkileyeceğini düşündüğümüz ilişki özyeterlik, etkili iletişim becerileri ve evlilik doyumunu konusunun araştırılmasının boşanma sebeplerini anlamak için katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Belirtilen sebeplerle, çalışmanın birinci sorunsalı bireyin özyeterliği ile ilgili algısını sorgulamaktır. Özyeterlik kavramı, Bandura (1977) tarafından ortaya atılmıştır ve bireylerin hayatlarını etkileyen olaylar üzerindeki kontrollerine dair kendi performanslarına olan inançlarını tanımlamaktadır. Özyeterlik inancı, kişilerin düşünceleri, hisleri, davranışları ve nasıl motivasyon sağladıkları üzerinde etki sahibidir. İnsanlar kişisel açıdan değişip gelişirken, hayatlarını şekillendiren olaylar üzerinde sahip oldukları yeterlilik inançları önemli

role sahiptir (Carpara ve diğerleri, 1998). Kişinin hayatını şekillendiren, değiştiren olaylardan birinin de evlilik olduğu düşünüldüğünde evlilik ilişkisindeki özyeterlik inancı, evlilikten sağlanan doyum açısından önem taşımaktadır (Akın ve Çelik, 2019). Lopez ve Lent (1991) ilişki özyeterliği Bandura'nın özyeterlik tanımlamasını geliştirerek, bireyin samimi ve tatmin edici ilişkileri başlatma ve sürdürmede kendi kapasitesine olan inancı şeklinde tanımlamıştır. Bu tanıma göre güçlü ilişki özyeterliğe sahip bireyler ilişkilerinde karşılaştıkları zorluklardan kaçmak yerine onların üstesinden gelmede daha gayretli ve istekli olmaktadır (Akt. Akan, 2019). Akan ve Kıran (2019)'ın çalışmasında, şiddeti azaltmaya yönelik uygulanan eğitim programının eşe şiddet uygulayan erkeklerin duygularını yönetme becerileri ve ilişki özyeterlik düzeyini artırmada etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Yolcu (2019)'nun çalışmasında ilişki özyeterliğinin flört şiddetini en çok yordayan değişken olduğu görülmüştür. Boşanma sebeplerinin içinde yer alan fiziksel şiddet/kötü muamele maddesi göz önüne alındığında bahsedilen çalışmanın kritik önemde olduğundan söz edilebilir. Bu bağlamda çiftler arasında ilişki anlaşılma çalışıldığında ilişki özyeterlik kavramı önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada bireylerin ilişki özyeterlikleri algılarını inceleyerek, evlilik doyumunun bireyin ilişki özyeterlik algısı ile ilişkisi sorgulanmıştır.

Çalışmanın ikinci sorunsalı ise bireyin iletişim becerilerini incelemektir. İletişim becerisi; yaşanan olayların geniş bir yelpazede araştırmacı, sorgulayıcı, eleştirel ve bütünleştirici bakış açısıyla değerlendirilmesi olarak kabul edilir. Bu beceriye sahip kişinin ona yöneltilen herhangi bir duruma karşı çok yönlü bir perspektiften anlam verme yeteneğine sahip olduğu kabul edilmektedir (Özer, 1995). Eşler arası geçimsizliğin, uyumsuz bir evliliğin temel nedenlerinden birinin iletişim kopukluğu ve yetersizliği olduğu bilinmektedir. İletişim kaynaklı problemlerin ve yanlış anlaşılmanın olması evlilikteki sorunları çözmek bir yana üzerine yeni sorunlar ekleyebilir (Akgün ve Polat Uluocak, 2010; Özgüven, 2020). Bu durum çalışmada iletişim becerilerinin aracı rol olarak ele alınmasında etkili olmuştur.

Çalışmanın üçüncü sorunsalı olarak da evlilik doyumunu tanımlanmaktadır. Evlilik doyumuna, evlilik ilişkisi içerisindeki bireyin ihtiyaçlarını karşılama derecesine yönelik algısını ifade etmektedir (Tezer, 1996). Bireylerin psikolojik iyi oluş ve öz anlayışlarının evlilik doyumuyla pozitif (Birni, 2021), eş tükenmişliğiyle negatif etkide olduğu görülmüş (Koyunsever, 2022) ve bu durum evlilik doyumunun bireylerin hayatındaki etkisini göz önüne sermektedir.

Bir ilişkide evlilik doyumunun düzeyi evli bireylerin yaşamdan aldığı doyum da etkileyebilmektedir (Türkoğlu, 2022). Bu durum, sağlıklı ve başarılı bireylerin oluşmasında zorluklar yaratabilmektedir. Çalışma kapsamında evlilik doyumunu anlamak, boşanma riskini tanımlamak açısından önemlidir. Evlilik iyimser bir gelecek hayaliyle kurulan bireysel ve toplumsal olarak bireye olumlu katkıları olduğunu düşündüğümüz bir kavramken boşanma bireysel, toplumsal ve ekonomik kayıpları da beraberinde getiren bir kavramdır (Güler ve Kalafat, 2022). İyi niyetle kurulduğu düşünülen, bireye pozitif katkıları olan, tüm dünyada kabul görmüş olan evlilik ve evliliklerin baş rolü olan evli bireyler hangi koşullar sonucu boşanma sürecine girer? Halihazırda bir ilişki içerisinde olan evli bireylerde ilişki özyeterlik ve evlilik doyumunu ilişkisini etkili iletişim becerileri aracı etkisiyle incelemenin gerek bireylere gerekse aile kurumuna toplumsal, bireysel ve çeşitli yönlerden katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Evliliğin birey üzerindeki olumlu etkisinin korunması ve bireyin ilişki özyeterlik düzeyinin, iletişim becerilerinin geliştirilmesi ile evlilik doyumunun düzeyi artırılabilir düşünlülmektedir. Bu çalışma da evlilik sürecinde eksik olan ilişki özyeterlik

düzeyi ve iletişim becerilerinin tespit edilmesi ve geliştirilmesi konusunda öneriler sunmayı hedeflemektedir.

1. Yöntem

Araştırma nicel bir çalışma olup, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkeni ilişki özyeterlik, bağımlı değişkeni ise evlilik doyumudur. Etkili iletişim becerileri aracı değişken olarak incelenmiştir.

2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini evli bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Türkiye’de yaşayan ve belirtilen veri toplama yöntemleriyle ulaşılan 242 birey (134 kadın, 108 erkek) evli birey oluşturmaktadır.

3. Veri Toplama Araçları

3.1. İlişki Özyeterlik Ölçeği

Bu çalışmada Lopez, Morúa ve Rice (2007) tarafından geliştirilen “İlişki Özyeterlik Ölçeği” Akan (2019) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. “İlişki Özyeterlik Ölçeği” geçerlik ve güvenirlik çalışmasında tüm ölçek için Cronbach Alfa değeri 0.81; “Karşılıklık”, “Duygusal Kontrol” ve “Farklılaşma” alt boyutları için sırasıyla 0.81, 0.75 ve 0.61 bulunmuştur. “İlişki Özyeterlik Ölçeği”, 16 maddelik 3 alt boyutlu içerir, 18 yaş üstü bireylere uygulanabilir. Ölçeğin cevapları 5’li likert olarak verilmektedir. Ölçekte ters puanlanmış madde bulunmamaktadır. Ölçek karşılıklık, duygusal kontrol ve farklılaşma olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır.

3.2. Evlilik Yaşamı Ölçeği

Evlilik Yaşamı Ölçeği, Tezer (1996) tarafından evlilik ilişkisinden alınan doyumunu ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Ölçek 10 sorudan oluşmaktadır ve 5’li likert tipindedir. Ölçekten alınabilecek puanlar 10 ve 50 arasındadır. Ölçek tek boyuttan oluşmakta ve evlilik doyumunu ölçmektedir. Ölçekten alınan puan yükseldikçe bireyin evliliğinden aldığı doyumun da yükseldiği kabul edilmektedir. Ölçek geliştirme çalışmaları iki aşamadan oluşmaktadır. İlk çalışmada Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayısı 0.91, ikinci çalışmada 0.89 olarak hesaplanmıştır.

3.3. Etkili İletişim Becerileri Ölçeği

Etkili İletişim Becerileri Ölçeği Buluş, Atan ve Erten Sarıkaya (2017), tarafından iletişim becerilerini farklı boyutlardan ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek 5’li likert tipinde olup her madde “Hiç uygun değilim.”, “Çok az uygunum.”, “Kısmen uygunum.”, “Çoğunlukla uygunum.”, “Tamamen uygunum.” şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmış ve sonuçların beş faktörde toplandığı görülmüştür. Böylece ölçeğin, egoyu geliştirici dil, etkin-katılımlı dinleme, kendini tanıma-kendini açma, empati ve ben dili olmak üzere beş adet alt boyutu oluşmuştur.

4. Veri Toplanması ve Analizi

Araştırma verileri kolayda örnekleme ve kartopu yöntemi ile iki şekilde toplanmıştır. Araştırma verileri online platformlardan toplanmıştır. Çalışmaya online platformlar aracılığıyla 284 kişi katılmıştır. Analizler için sadece tam yanıt sağlayan katılımcıların verileri dahil edilmiş ve veri analizi öncesinde veri temizliği yapılmasıyla birlikte 242 katılımcının yanıtları analizlere dahil edilmiştir.

İlk olarak katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır. Ardından sırasıyla Kişisel Bilgi Formu, İlişki Özyeterlik Ölçeği, Evlilik Yaşamı Ölçeği, Etkili İletişim Becerileri Ölçeği uygulanmıştır. Veriler SPSS paket programı ve PROCESS makro eklentisiyle analiz edilmiştir.

Araştırmanın veri toplama süreci veri temizliği ile birlikte normal dağılım kontrol edilmiştir, ölçeklerin ortalama değerleri hesaplanmıştır ve Cronbach alfa analizi ile güvenilirlikleri değerlendirilmiştir. Ölçekler ve alt boyutları arasındaki ilişkileri görmek için Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek için linear regresyon analizi yapılmıştır. Aracılık etkisini görmek için Process Macro ile aracılık analizleri yapılmıştır.

5. Bulgular

Bu bölümde çalışma sonucunda elde edilen bulgulara tablolarla beraber yer verilmiştir. İlk olarak demografik verilerden elde edilen bulgulara yer verilecektir.

Tablo 1. Demografik Bilgiler Tablosu

Değişkenler	N
Cinsiyet	Kadın 134
	Erkek 108
Çalışma Durumu	Çalışıyorum 195
	Çalışmıyorum 47
Eğitim Düzeyi	İlkokul 7
	Ortaokul 5
	Lise 42
	Yüksekokul (2 Yıllık) 23
	Üniversite (4 Yıllık) 132
	Yüksek lisans ve üstü 33
Ekonomik Durum	5.000 – 9.999 TL arası 54
	10.000 – 14.999 TL arası 55
	15.000 – 19.999 TL arası 49
	20.000 TL ve üzeri 84
Çocuk Sahibi Olma Durumu	Evet 157
	Hayır 85
Evlilik Süre	0-1 yıl 35
	1-5 yıl 76
	5-10 yıl 61
	10-15 yıl 33
	15-20 yıl 12
	20 yıl ve üzeri 25

Tablo 2. Kullanılan Ölçeklerin ve Alt Boyutlarının Ortalama Değerleri

		N	Min.	Max.	Ortalama	Standart Sapma
	Evlilik Yaşamı Ölçeği	242	1.10	5.00	3.93	0.86
Etkili İletişim Becerileri	Egoyu Geliştirici Dil	242	2.17	5.00	3.93	0.62
Ölçeği Alt Boyutları	Etkin Dinleme	242	1.88	5.00	3.83	0.65
	Kendini Tanıma-Kendini	242	1.80	5.00	3.95	0.72
	Açma					
	Empati	242	1.25	5.00	4.01	0.54
	Ben Dili	242	2.00	4.71	3.61	0.46
İlişki Özyeterlik Ölçeği	Karşılıklık	242	2.00	5.00	4.18	0.64
Alt Boyutları	Duygusal Kontrol	242	1.00	5.00	3.56	0.89
	Farklılaşma	242	1.33	5.00	3.87	0.91

Katılımcılardan elde edilen veriler ölçek ve boyut bazlı incelenmiş ve Tablo 3.'de görülen sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmada ilişki özyeterlik toplamı ile evlilik doyumu arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü ($r=0.626$; $p<0.01$); etkili iletişim becerileri alt boyutu olan

egoyu geliştirici dil ile arasında pozitif yönlü ($r=0.349$; $p<0.01$), etkin dinleme ile arasında pozitif yönlü ($r=0.388$; $p<0.01$), kendini tanıma-kendini açma ile pozitif yönlü ($r=0.386$; $p<0.01$), empati ile pozitif yönlü ($r=0.387$; $p<0.01$), ben dili ile negatif yönlü ($r=0.189$; $p<0.01$) ilişkiler olduğu görülmüştür. Benzer şekilde çalışmada ilişki özyeterliğinin alt boyutu olan karşılıklık ile evlilik doyumu arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü ($r=0.638$; $p<0.01$); etkili iletişim becerileri alt boyutlarından egoyu geliştirici dil ile arasında pozitif yönlü ($r=0.253$; $p<0.01$), etkin dinleme ile arasında pozitif yönlü ($r=0.413$; $p<0.01$), kendini tanıma-kendini açma ile pozitif yönlü ($r=0.352$; $p<0.01$), empati ile pozitif yönlü ($r=0.305$; $p<0.01$) ilişkiler olduğu görülmüştür. Etkili iletişim becerileri ben dili alt boyutuyla ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 3. Özyeterlik, Evlilik Yaşamı ve Etkili İletişim Becerileri Ölçeklerinden Elde Edilen Puanlar Arasındaki İlişkilere Ait Pearson Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	İlişki Özyeterlik-Karşılıklık	İlişki Özyeterlik-Duygusal Kontrol	İlişki Özyeterlik-Farklılaşma	İlişki Özyeterlik Toplamı	Etkili İletişim Becerileri-Egoyu Geliştirici Dil	Etkili İletişim Becerileri-Etkin Dinleme	Etkili İletişim Becerileri-Kendini Tanıma-Kendini Açma	Etkili İletişim Becerileri-Empati	Etkili İletişim Becerileri-Ben Dili
İlişki Özyeterlik-Karşılıklık	1.000								
İlişki Özyeterlik-Duygusal Kontrol	0.355**	1.000							
İlişki Özyeterlik-Farklılaşma	0.401**	0.241**	1.000						
İlişki Özyeterlik Toplamı	0.880**	0.677**	0.640**	1.000					
Etkili İletişim Becerileri-Egoyu Geliştirici Dil	0.253**	0.290**	0.267**	0.349**	1.000				
Etkili İletişim Becerileri-Etkin Dinleme	0.413**	0.059	0.362**	0.388**	0.359**	1.000			
Etkili İletişim Becerileri-Kendini Tanıma-Kendini Açma	0.352**	0.164*	0.347**	0.386**	0.285**	0.435**	1.000		
Etkili İletişim Becerileri-Empati	0.305**	0.287**	0.289**	0.387**	0.519**	0.505**	0.455**	1.000	
Etkili İletişim Becerileri-Ben Dili	-0.078	-0.239**	-0.164*	-0.189**	-0.372**	-0.144*	-0.037	-0.137*	1.000
Evlilik Doyumu	0.638**	0.359**	0.302**	0.626**	0.211**	0.173**	0.286**	0.228**	-0.111

Not: * $p<0.05$; ** $p<0.01$

Çalışmada ayrıca ilişki özyeterliğinin alt boyutu olan duygusal kontrol ile evlilik doyumu arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü ($r=0.359$; $p<0.01$); etkili iletişim becerileri alt boyutlarından egoyu geliştirici dil ile arasında pozitif yönlü ($r=0.290$; $p<0.01$), kendini tanıma-kendini açma ile pozitif yönlü ($r=0.164$; $p<0.05$), empati ile pozitif yönlü ($r=0.287$; $p<0.01$), ben dili ile negatif yönlü ($r=-0.239$; $p<0.01$) ilişkiler olduğu görülmüştür. Etkili iletişim becerileri etkin dinleme alt boyutuyla ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

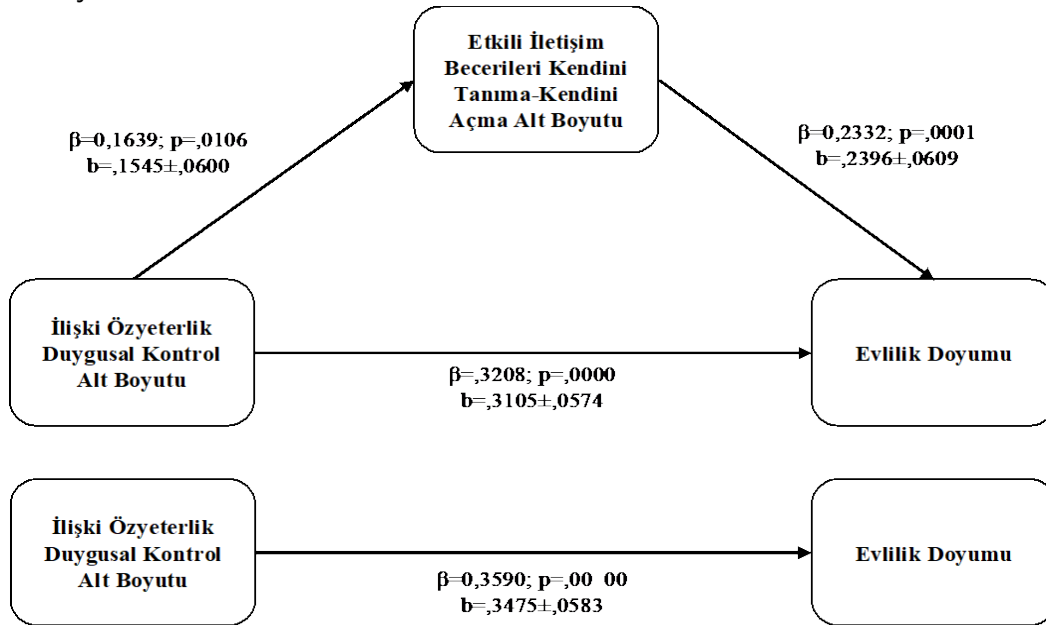
Çalışmada ilişki özyeterliğinin alt boyutu olan farklılaşma ile evlilik doyumu arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü ($r=0.302$; $p<0.01$); etkili iletişim becerileri alt boyutlarından egoyu geliştirici dil ile arasında pozitif yönlü ($r=0.267$; $p<0.01$), etkin dinleme ile arasında pozitif

yönlü ($r=0.362$; $p<0.01$), kendini tanıma-kendini açma ile pozitif yönlü ($r=0.347$; $p<0.01$), empati ile pozitif yönlü ($r=0.289$; $p<0.01$), ben dili ile negatif yönlü ($r=-0.167$; $p<0.05$), bir ilişki olduğu görülmüştür.

Korelasyon analizi sonucunda boyutlar arasında ilişkiler olduğu görülmüştür. Bu kapsamda ilişki özyeterlik ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide iletişim becerilerinin nasıl bir etkisi olduğu incelemiştir. Aşağıda ise anlamlı aracılık etkisi olan değişkenlere yönelik analiz sonuçları yer almaktadır.

Çalışmada iletişim becerilerinin Kendini Tanıma/Kendini Açma alt boyutunun İlişki Özyeterlik ve Evlilik Doyumu arasındaki aracılık etkisi incelenmiş ve ilk olarak Duygusal Kontrolün anlamlı bir aracı olup olmadığına bakılmıştır. Şekil 1’de ise bu analize dair sonuçlar özetlenmiştir.

Şekil 1. İlişki Özyeterlik Duygusal Kontrol Boyutu ile Evlilik Doyumu Arasında Kendini Tanıma-Kendini Açma Aracı Etkisi

Tablo 4. İlişki Özyeterlik Duygusal Kontrol Boyutu ile Evlilik Doyumu Arasında Kendini Tanıma-Kendini Açma Aracı Etkisi

Değişken	Model 1: Kendini Tanıma			Model 2: Evlilik Doyumu			Model 3: Evlilik Doyumu		
	B	SE	p-değ.	B	SE	p-değ.	B	SE	p-değ.
Sabit	3.412	0.220	0.000	2.695	0.214	0.000	1.878	0.294	0.000
Duygusal Kontrol	0.154	0.060	0.010	0.347	0.058	0.000	0.310	0.057	0.000
Kendini Tanıma-Kendini Açma							0.239	0.060	0.000
F-ist.	6.628			35.505			26.552		
p-değ.	0.010			0.000			0.000		
R ²	0.026			0.128			0.181		

Tablo 4.1. İlişki Özyeterlik Duygusal Kontrol Boyutunun Evlilik Doyumuna Toplam, Direkt ve İndirekt Etkileri

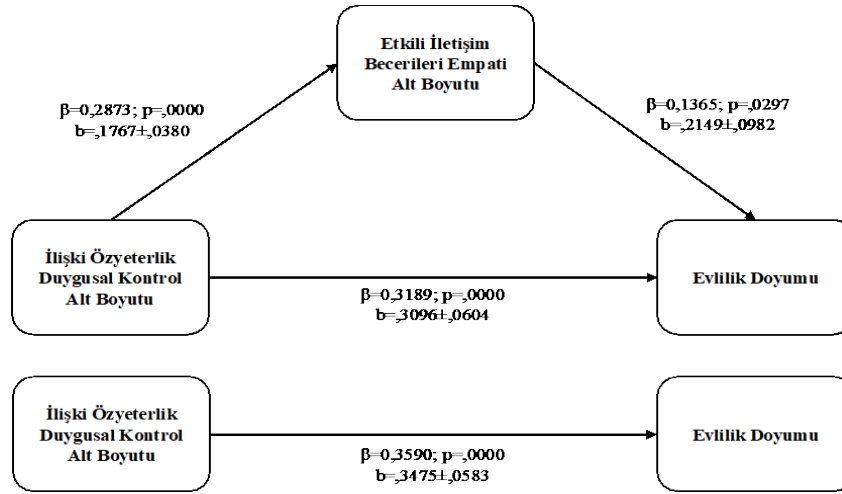
	Standardize olmayan etki	SE	LLCI	ULCI
Toplam Etki	0.347	0.058	0.232	0.462
Direkt Etki	0.310	0.057	0.197	0.423

İlişki özyeterliğin duygusal kontrol boyutunun depresyona etkisinde kendini tanımanın aracı etkisi

Bağımsız Değişken	Aracı	Bağımlı Değişken	Standardize olmayan etki	SE	LLCI	ULCI
Duygusal Kontrol	Kendini Tanıma	Evlilik Doyumu	0.037	0.017	0.004	0.074

Çalışmada ilişki özyeterlik duygusal kontrol boyutu ile evlilik doyumu arasında kendini tanıma-kendini açmanın aracı etkisi incelendiğinde kendini tanıma-kendini açmanın aracı etkisi olduğu görülmüştür (Tablo 4.1.). Aracılık analizlerine bakıldığında güven aralığının (LLCI=-0.004 ULCI=0.074) ve bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında düzenleyici bir etkiye sahip olduğu görülmüştür ($B=0.239$; $p=0.000$).

Çalışmada iletişim becerilerinin Empati alt boyutunun İlişki Özyeterlik ve Evlilik Doyumu arasındaki aracılık etkisi incelenmiş ve ilk olarak Duygusal Kontrolün anlamlı bir aracı olup olmadığına bakılmıştır. Şekil 2’de ise bu analize dair sonuçlar özetlenmiştir.

Şekil 2. İlişki Özyeterlik Alt Boyutu Olan Duygusal Kontrol ile Evlilik Doyumu İlişkisinde Etkili İletişim Becerilerinin Empati Alt Boyutunun Aracı Etkisi**Tablo 5.** İlişki Özyeterlik Duygusal Kontrol Boyutu ile Evlilik Doyumu Arasında Empatinin Aracı Etkisi

Değişken	Model 1: Empati			Model 2: Evlilik Doyumu			Model 3: Evlilik Doyumu		
	B	SE	p-değ.	B	SE	p-değ.	B	SE	p-değ.
Sabit	3.385	0.139	0.000	2.695	0.214	0.000	1.968	0.394	0.000
Duygusal Kontrol	0.176	0.038	0.000	0.347	0.058	0.000	0.309	0.060	0.000
Empati							0.214	0.098	0.029
F-ist.	21.586			35.505			20.425		
p-değ.	0.000			0.000			0.000		
R ²	0.082			0.128			0.146		

Tablo 5.1. İlişki Özyeterlik Duygusal Kontrol Boyutunun Evlilik Doyumuna Toplam, Direkt ve İndirekt Etkileri

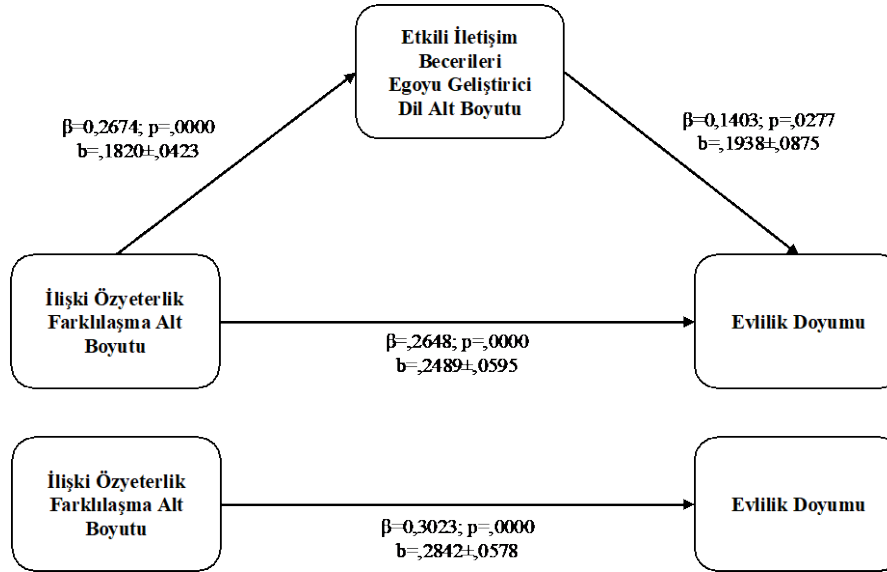
	Standardize olmayan etki	SE	LLCI	ULCI
Toplam Etki	0.347	0.058	0.232	0.462
Direkt Etki	0.309	0.060	0.190	0.428

İlişki özyeterliğinin duygusal kontrol boyutunun evlilik doyumuna etkisinde empatinin aracı etkisi

Bağımsız Değişken	Aracı	Bağımlı Değişken	Standardize olmayan etki	SE	LLCI	ULCI
Duygusal Kontrol	Empati	Evlilik Doyumu	0.038	0.020	0.000	0.082

Çalışmada ilişki özyeterlik duygusal kontrol boyutu ile evlilik doyumu arasında empatinin aracı etkisi incelendiğinde empatinin aracı etkisi olduğu görülmüştür (Tablo 5.1.). Aracılık analizlerine bakıldığında güven aralığının (LLCI=0.000 ULCI=0.082) ve bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında düzenleyici bir etkiye sahip olduğu görülmüştür ($B=0.214$; $p=0.029$).

Çalışmada İletişim Becerilerinin Egoyu Geliştirici Dil alt boyutunun İlişki Özyeterlik ve Evlilik Doyumu arasındaki aracılık etkisi incelenmiş ve ilk olarak Farklılaşma alt boyutunun anlamlı bir aracı olup olmadığına bakılmıştır. Şekil 3'te ise bu analize dair sonuçlar özetlenmiştir.

Şekil 3. İlişki Özyeterlik Farklılaşma Boyutu ile Evlilik Doyumu Arasında Egoyu Geliştirici Dilin Aracı Etkisi**Tablo 6.** İlişki Özyeterlik Farklılaşma Boyutu ile Evlilik Doyumu Arasında Egoyu Geliştirici Dilin Aracı Etkisi

Değişken	Model 1: Egoyu Geliştirici Dil			Model 2: Evlilik Doyumu			Model 3: Evlilik Doyumu		
	B	SE	p-değ.	B	SE	p-değ.	B	SE	p-değ.
Sabit	3.229	0.168	0.000	2.830	0.230	0.000	2.210	0.363	0.000
Farklılaşma	0.182	0.042	0.000	0.284	0.057	0.000	0.248	0.059	0.000
Egoyu Geliştirici Dil							0.193	0.087	0.027
F- ist.		18.486			24.135			14.718	
p-değ.		0.000			0.000			0.000	
R ²		0.071			0.091			0.109	

Tablo 6.1. İlişki Özyeterlik Farklılaşma Alt Boyutunun Evlilik Doyumuna Toplam, Direkt ve İndirekt Etkileri

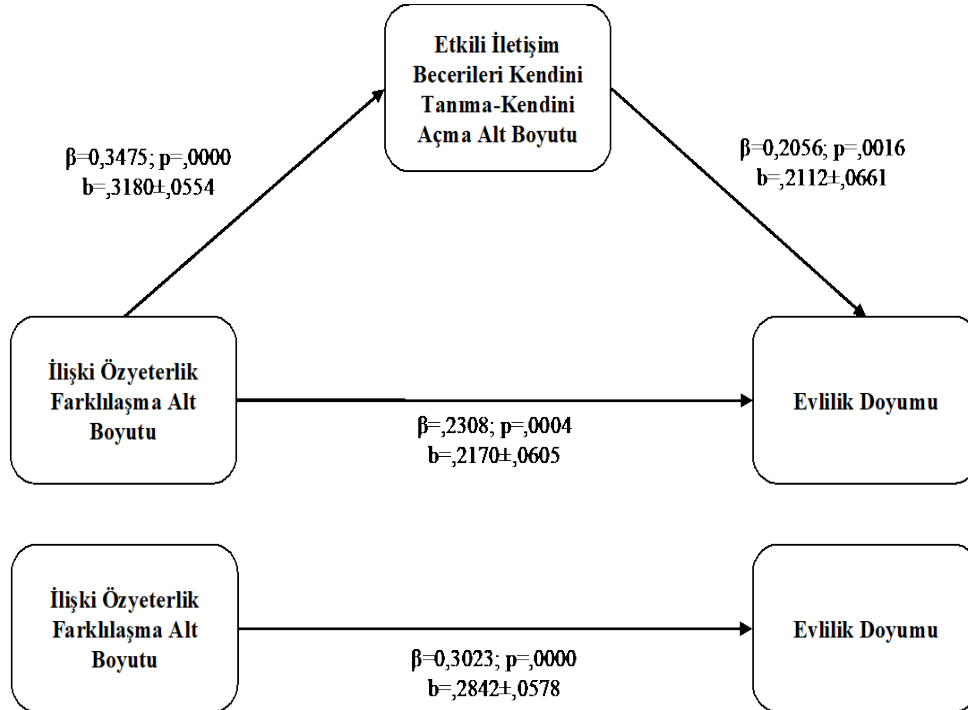
	Standardize olmayan etki	SE	LLCI	ULCI
Toplam Etki	0.284	0.057	0.170	0.398
Direkt Etki	0.248	.059	0.131	0.366

İlişki özyeterliğin farklılaşma boyutunun evlilik doyumuna etkisinde egoyu geliştirici dilin aracı etkisi

Bağımsız Değişken	Aracı	Bağımlı Değişken	Standardize olmayan etki	SE	LLCI	ULCI
Farklılaşma	Egoyu Geliştirici Dil	Evlilik Doyumu	0.035	0.019	0.000	0.078

Çalışmada ilişki özyeterlik farklılaşma alt boyutu ile evlilik doyumu arasında egoyu geliştirici dilin aracı etkisi incelendiğinde egoyu geliştirici dilin aracı etkisi olduğu görülmüştür (Tablo 6.1.). Aracılık analizlerine bakıldığında güven aralığının (LLCI=0.000; ULCI=0.078) ve bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında düzenleyici bir etkiye sahip olduğu görülmüştür ($B=0.193$; $p=0.027$).

Çalışmada ayrıca İletişim Becerilerinin Kendini Tanıma/Kendini Açma alt boyutunun İlişki Özyeterlik ve Evlilik Doyumu arasındaki aracılık etkisi incelenmiş ve ilk olarak Farklılaşma alt boyutunun anlamlı bir aracı olup olmadığına bakılmıştır. Şekil 4'te ise bu analize dair sonuçlar özetlenmiştir.

Şekil 4. İlişki Özyeterlik Farklılaşma Boyutu ile Evlilik Doyumu Arasında Etkili İletişim Becerileri Kendini Tanıma-Kendini Açma Boyutunun Aracı Etkisi

Tablo 7. İlişki Özyeterlik Farklılaşma Boyutu ile Evlilik Doyumu Arasında Etkili İletişim Becerileri Kendini Tanıma-Kendini Açma Boyutunun Aracı Etkisi

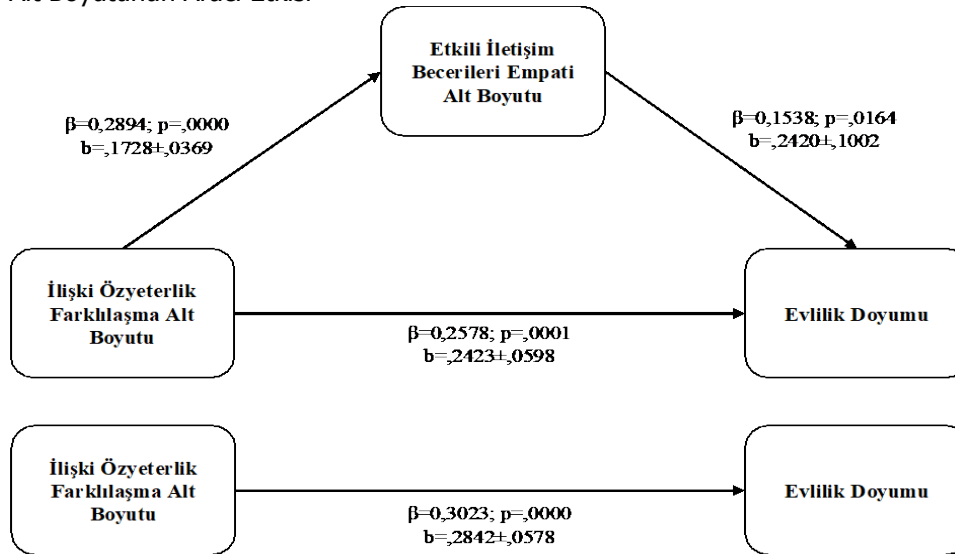
Değişken	Model 1: Kendini Tanıma			Model 2: Evlilik Doyumu			Model 3: Evlilik Doyumu		
	B	SE	p-değ.	B	SE	p-değ.	B	SE	p-değ.
Sabit	2.733	0.220	0.000	2.836	0.230	0.000	2.259	0.289	0.000
Farklılaşma	0.318	0.055	0.000	0.284	0.057	0.000	0.217	0.060	0.000
Kendini Tanıma-Kendini Açma							0.211	0.066	0.001
F	32.961			24.135			17.625		
p-değ.	0.000			0.000			0.000		
R ²	0.120			0.091			0.128		

Tablo 7.1. İlişki özyeterlik farklılaşma alt boyutunun evlilik doyumuna Toplam, Direkt ve İndirekt Etkileri

	Standardize olmayan etki	SE	LLCI	ULCI		
Toplam Etki	0.284	0.057	0.170	0.398		
Direkt Etki	0.217	0.060	0.097	0.336		
İlişki özyeterliğin farklılaşma boyutunun evlilik doyumuna etkisinde Kendini Tanıma-Kendini Açmanın aracı etkisi						
Bağımsız Değişken	Aracı	Bağımlı Değişken	Standardize olmayan etki	SE	LLCI	ULCI
Farklılaşma	Kendini Tanıma- Kendini Açma	Evlilik Doyumu	0.067	0.027	0.018	0.124

Çalışmada ilişki özyeterlik farklılaşma alt boyutu ile evlilik doyumu arasında kendini tanıma-kendini açmanın aracı etkisi incelendiğinde kendini tanıma-kendini açmanın aracı etkisi olduğu görülmüştür (Tablo 7.1.). Aracılık analizlerine bakıldığında güven aralığının (LLCI=0.018 ULCI=0.124) ve bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında düzenleyici bir etkiye sahip olduğu görülmüştür ($\beta=0.211$; $p=0.001$).

Çalışmada İletişim Becerilerinin Empati alt boyutunun İlişki Özyeterlik ve Evlilik Doyumu arasındaki aracılık etkisi incelenmiş ve ilk olarak Farklılaşma alt boyutunun anlamlı bir aracı olup olmadığına bakılmıştır. Şekil 5'te ise bu analize dair sonuçlar özetlenmiştir.

Şekil 5. İlişki Özyeterlik Farklılaşma Boyutu ile Evlilik Doyumu Arasında Etkili İletişim Becerileri Empati Alt Boyutunun Aracı Etkisi

Tablo 8. İlişki özyeterlik Farklılaşma boyutu ile evlilik doyumu arasında Etkili İletişim Becerileri Empati Alt boyutunun aracı etkisi

Değişken	Model 1: Kendini Tanıma			Model 2: Evlilik Doyumu			Model 3: Evlilik Doyumu		
	B	SE	p-değ.	B	SE	p-değ.	B	SE	p-değ.
Sabit	3.347	0.146	0.000	2.836	0.230	0.000	2.026	0.405	0.000
Farklılaşma	0.172	0.036	0.000	0.284	0.057	0.000	0.242	0.059	0.000
Empati							0.242	0.100	0.016
F		21.933			24.135			15.230	
p-değ.		0.000			0.000			0.000	
R ²		0.083			0.091			0.113	

Tablo 8.1. İlişki özyeterlik farklılaşma alt boyutunun evlilik doyumuna Toplam, Direkt ve İndirekt Etkileri

	Standardize olmayan etki	SE	LLCI	ULCI
Toplam Etki	0.284	0.057	0.170	0.398
Direkt Etki	0.242	0.059	0.124	0.360

İlişki özyeterliğin farklılaşma boyutunun evlilik doyumuna etkisinde Kendini Tanıma-Kendini Açmanın aracı etkisi

Bağımsız Değişken	Aracı	Bağımlı Değişken	Standardize olmayan etki	SE	LLCI	ULCI
Farklılaşma	Empati	Evlilik Doyumu	0.041	0.021	0.0006	0.085

Çalışmada ilişki özyeterlik farklılaşma alt boyutu ile evlilik doyumu arasında empatinin aracı etkisi incelendiğinde empatinin aracı etkisi olduğu görülmüştür (Tablo 8.1.) Aracılık analizlerine bakıldığında güven aralığının (LLCI=0.018; ULCI=0.085) ve bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında düzenleyici bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (B=0.242; p=0.016).

Tablo 9. Tüm Değişkenler ile Evlilik Doyumu Arasında Aşamalı Regresyon

Değişkenler		b	SH	95% Güven aralığı		t-ist.	P-değ.	R ²
				LL	UL			
Model 1	Sabit	0.361	0.282	-0.194	0.916	1.280	0.202	0.407
	Karşılılık	0.854	0.066	0.723	0.985	12.842	0.001	
Model 2	Sabit	0.138	0.288	-0.429	0.705	0.479	0.632	0.427
	Karşılılık	0.782	0.070	0.644	0.920	11.163	0.001	
	Duygusal Kontrol	0.147	0.051	0.047	0.247	2.898	0.004	

Tablo 9'da çalışma kapsamında evlilik doyumunu yordayan değişkenlerin etkisini incelemek amacıyla yapılan aşamalı regresyon analizinin sonuçları sunulmaktadır. Analiz, stepwise regresyon yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada yalnızca karşılılık değişkeni modele dahil edilmiştir. Karşılılık, evlilik doyumunu anlamlı bir şekilde yordamakta olup (b=0.854; p=0.001), modelin açıklayıcılığı %40.7'dir (R²=0.407). Bu sonuç, karşılıklı destek ve etkileşimin evlilik doyumu üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. İkinci aşamada modele duygusal kontrol değişkeni eklenmiştir. Karşılılık değişkeninin etkisi bir miktar azalsa da (b=0.782; p=0.001), anlamlılığını korumuştur. Bunun yanı sıra duygusal kontrol de evlilik doyumunun anlamlı bir yordayıcısı olarak bulunmuştur (b=0.147; p=0.004). Bu eklemeyle birlikte modelin açıklayıcılığı %42.7'ye yükselmiştir (R²=0.427), yani duygusal kontrol değişkeni modele eklendiğinde evlilik doyumunun açıklanan varyansı artmıştır.

Aşamalı regresyon analizinde yalnızca istatistiksel olarak anlamlı katkı sağlayan değişkenler modele dahil edilmektedir. Model dışı bırakılan değişkenler arasında Empati ($p=0.479$), BenDili ($p=0.517$), Farklılaşma ($p=0.312$), EGDil ($p=0.303$) gibi değişkenler yer almaktadır. Bu değişkenlerin p değerleri 0.05'in üzerinde olup, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamış ve bu nedenle modele dahil edilmemiştir. Ayrıca, kısmi korelasyon değerleri incelendiğinde BenDili (0.042), Empati (0.046), EGDil (0.067) gibi düşük değerler, bu değişkenlerin evlilik doyumu üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Çoklu doğrusal bağlantıyı gösteren tolerans değerleri de dikkate alındığında, IOzyet (Tolerans=0.225) gibi düşük tolerans değerine sahip değişkenlerin diğer değişkenlerle yüksek korelasyon içinde olduğu görülmektedir. Bu durum, çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) sorununu işaret edebilir ve modelde anlamlı bir katkı yapmadığını gösterebilmektedir.

Sonuç

Bu çalışma evli bireylerin ilişkilerinde kendilerini yeterli görmesi ile evlilik doyumu arasında ilişki olabileceğini sorgulamak için yapılmıştır. Örneklem grubundan elde edilen veriler, evli bireylerin kendilerini yeterli görmesi ile evlilik doyumu arasında ilişki olduğunu ve etkili iletişim becerilerinin de aracı rol oynadığını doğrular niteliktedir. Bulgularda özellikle empati kurabilme, öz farkındalık ve farklılıklarla bir arada yaşayabilme becerisi dikkat çekmektedir. Bireylerin ilişki kurma ve devam ettirebilme becerilerinin evlilik doyumunda önemli bir beceri olduğuna işaret etmektedir.

Yapılan analizler sonucu ilk aşamada ilişki özyeterlik toplam puanı ve üç alt boyutuyla evlilik doyumunun pozitif yönde anlamlı ilişkiler gösterdiği tespit edilmiştir. Literatürde ilişki özyeterlikle ilgili ülkemizde yapılan çalışmaların kısıtlı olmasıyla beraber bu çalışmayla paralel şekilde Şentürk (2018)'ün çalışmasında evlilikte özyeterliliğin evlilik doyumunu; Kasapoğlu, Kutlu ve Durmuş (2017)'ün çalışmasında da evlilikte özyeterliliğin evlilik doyumunu anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür. Bahsi geçen çalışmalarda evlilikte özyeterliliğin evliliği geliştirme ve devamını sağlamak için gereken davranışları yerine getirmeye yönelik kapasiteye olan inancı; özyeterlik ise başarılı evlilik ilişkisine yönelik davranış sergileyerek sorunlarla başa çıkma ile ilgili yeteneğe ilişkin kişisel inancı temsil etmektedir. Bu açıdan ele alındığında bireylerin ilişkide karşılaşılabileceği engelleri aşma konusunda kendine inancının yüksek olması evliliklerinde karşılaşılabilecekleri sorunları çözmelerini sağlayabileceği için evliliklerinden daha yüksek düzeyde doyum alabildiklerini düşündürmüştür.

Alanyazında ilişkideki özyeterlik düzeyinin evlilik doyumunu yordayabildiği fakat bu durumu başka faktörlerin artırıp azaltabileceği görülmektedir. Uluslararası alanyazında ilişkilerde özyeterliliği yüksek olan kişilerin daha yüksek evlilik doyumunu yaşadıklarını destekleyen çalışmalar vardır (Dostal ve L. Rohling, 1997; Khorasani ve diğerleri, 2017; Mitchell, 2012). Öte yandan evli öğretmenler ile yapılan bir çalışmada ise bu çalışmanın aksine özyeterlik inançları ile evlilik doyumunu arasında çok düşük bir ilişki olduğu veya hiç olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır (Anyamene ve diğerleri, 2021). Başka bir çalışmada ilişki özyeterliliği ile evlilik doyumunu arasında anlamlı pozitif ilişki saptanmış olup ilişki özyeterliliğinin evlilikte beklentilerin karşılanması yolu ile evlilik doyumunun bir yordayıcısı olduğu görülmüştür (Abbaspour ve diğerleri, 2020). Bir diğer çalışmada ise ilişki sürdürme stratejilerinin kullanımı aracılığıyla evlilik doyumunu yordadığı görülmüştür (Rajab ve diğerleri, 2021). İlişki özyeterlik ve evlilik doyumunu arasındaki ilişkiye yönelik farklı çalışmalarda farklı sonuçlar alınmasının en önemli sebepleri arasında sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıklar yer alabilmektedir. Toplumun

evliliğe nasıl bir anlam yüklediği, bireylerin kişisel gelişim düzeyleri ve çiftlerin sosyo-ekonomik koşulları farklılaştıkça evlilik doyumları da bundan farklı yönde etkilenebilmektedir.

Çalışmada evli bireylerde ilişki özyeterlik alt boyutu olan duygusal kontrol düzeyi ve evlilik doyumu ilişkisinde etkili iletişim becerileri alt boyutlarından kendini tanıma-kendini açma ve empati becerilerinin aracı bir etkide olduğu görülmüştür. Eğer birey kendisini tanıyıp, duygusal kontrolünü sağlayabiliyor ise empati becerisini de geliştirerek iletişim kurmak konusundaki farklılıklara öfkelenip, tehdit olarak algılamamaktadır. Bireyler, ilişki içinde farklı düşünce ve yaklaşımlara, hayat görüşlerine sahip olabilirler. İlişkilerinde bu farklılıkları nasıl yaşadıkları kadar iletişimlerinde bunu nasıl yansıttıklarının da önemi vardır (Dökmen, 2016; Özasma, 2024; Er, 2024). Bireyin empati becerisi gelişmişse karşısındakinin söylediklerini ayrıştırıcı ve tehdit edici olarak algılamak yerine karşı tarafın kendini ifade etmesi ve farklı fikirlere sahip olmasını bir zenginlik olarak değerlendirebilir. Eşlerin her konuda aynı fikri benimsemesinin şart olmamasıyla beraber birbirlerinden ayrı ve farklı iki birey oldukları bilinci de önemlidir. Aynı zamanda iletişimlerinde geribildirim kullanan çiftlerin birbirlerini anlama yönünde daha sağlıklı iletişim kurabilecekleri düşünülmektedir (Akgün ve Polat Uluocak, 2010). Bulgularla paralel şekilde Yılmaz ve Parlar (2021) ile Buluş ve Bağcı (2016)'nın çalışmalarında iletişim becerileri alt boyutu empati ve kendini tanıma-kendini açma ile evlilik doyumu arasında pozitif yönde ilişkiler saptanmıştır. Abbasigil (2019)'ın çalışmasında empati ile evlilik doyumu arasında anlamlı düzeyde farklılık görülmüş fakat bu çalışmanın bulgularının aksine kendini tanıma-kendini açma alt boyutunda anlamlı farklılık görülmemiştir. Bu sonucun çalışmalarda kullanılan evlilik doyumu tanımından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Sözü geçen çalışmada evlilik doyumu, evlilik içerisindeki bireylerin çeşitli açılardan edindikleri tatmin olarak tanımlanırken, bu çalışma kapsamında evlilik doyumu, evlilik ilişkisi içerisindeki bireyin ihtiyaçlarını karşılama derecesine yönelik algısını ifade etmektedir. Atan (2016) tarafından yapılan aile iletişim becerileri psikoeğitim programının uygulandığı çalışmada bu çalışmayla paralel olarak iletişim becerileri alt boyutu empati ile evlilik doyumu arasında deney grubu lehine anlamlı farklar olduğu görülmüş fakat bu çalışmanın aksine kendini tanıma-kendini açma alt boyutuyla evlilik doyumu arasında anlamlı fark görülmemiştir. Aynı ölçekler kullanılmasına rağmen farklı sonuçlar ortaya çıkmasının sebeplerinden biri olarak katılımcılara uygulanan bir eğitim programının olması ve çalışma gruplarının evli çiftlerden oluşması sonuçların farklı olması konusunda fikir sağlayabilir. Ancak Atan (2016)'ın yılında yaptığı çalışma iletişim becerilerinin önemini ortaya koymaktadır. Bu durum evlilik doyumunun sağlanması için en temel gereklilikler arasında iletişim becerilerinin yer aldığını göstermektedir.

Bu çalışmada evli bireylerde ilişki özyeterlik alt boyutu olan farklılaşma düzeyi ve evlilik doyumu ilişkisinde etkili iletişim becerileri alt boyutlarından kendini tanıma-kendini açma, empati ve egoyu geliştirici dil becerilerinin aracı bir etkide olduğu görülmüştür. Farklılaşma denildiğinde, bireyler arası farklılıkları ifade edebilme, bireysel davranabilme özgürlüğü ve sınırları korumaya yönelik gereklilikleri belirtme becerisinden bahsedilir (Akan, 2019; Jackl, 2016; Young ve Long, 1998). Araştırma sonucuna göre bireyler evliliklerinde karşısındaki kişinin farklı olduğunun bilincinde olarak saygılı bir tutum geliştirmişlerse ve bunu da karşı tarafın duygu ve düşüncelerini anlayarak empatik bir yaklaşımla ele alırlarsa evlilikten aldıkları doyum da artacaktır. Bireyler evliliklerinde karşısındaki kişinin farklı olduğunu kabul eder ve bu farklılığı ilişkiyi tehdit eden, ayrıştıran bir durum olmamasını empati becerisiyle aşabilirler. Diğer bir deyişle bireyler evliliklerinde karşısındaki kişinin farklı olduğunu kabul ederse ve bu

farklılığın ilişkiyi tehdit eden, ayrıştıran bir durum olmasını empati bakış açısıyla aşabilirler. Bu durum bireyin evlilikten aldığı doyumunu da artırıcı bir etki yaratabilir.

Evlilikte bireyler arası farklılıkların yaşanacağı muhakkaktır ama önemli olan bu farklılıkların kişilerce nasıl algılandığı ve farklılıklarla yaşama becerisi geliştirebildiğidir (Özasma, 2024; Er, 2024). Bir diğer anlamıyla farklılıkların ilişkiyi geliştirici bir faktör olduğu konusunun bilincinde olmaktır. Bulgularda ilişki özyeterlik alt boyutu olan farklılık düzeyinde bireyin kendini tanıma ve kendini açma becerisinin evlilik doyumunun artmasında önemli bir faktör olduğu dikkat çekmektedir. Bir diğer deyişle farklılıkların, ilişkiyi geliştiren bir durum olduğu idrak edilirse ve bu durum karşı tarafa samimi ve açık bir dille ifade edilebilirse evlilik doyumunu artabilecektir. Bu çalışmaya benzer şekilde açık ve şeffaf iletişim kurma, empatik anlayışla hareket etme gibi becerilerin evlilik doyumunda belirleyici rol oynadığını destekleyen çalışmalar mevcuttur (Jackl, 2016; Young ve Long, 1998).

İlişki öz yeterlilik ölçeğinin, egoyu geliştirici dil alt boyutunda, iletişim kurarken kişinin olumlu özelliklerine vurgu yapılması ve eleştirinin yapıcı olması gerektiği belirtilmektedir (Buluş, Atan ve Erten, 2017). Evli bireylerin farklılıkları ve birbirlerine uyan ve uymayan tarafları olabilir. Evli bireyler ilişkilerinde farklılıklara rağmen birliktedirler ve karşıdakini incitmeden onu bu farklılıklarla kabul etmek ilişkideki bir özyeterlik göstergesidir (Akan, 2019). Dolayısıyla çalışma sonucuna göre de farklılıkların bilinmesi ve karşı tarafa ifadesinde egoyu geliştirici dil kullanılması evlilikten alınan doyumunu arttırabilecektir. Yılmaz ve Parlar (2021)'in çalışmasında da benzer şekilde evlilik doyumunu ile egoyu geliştirici dil arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler görülmüştür. Diğer bir deyişle kişi sınırlarını çizip kendi farklılıklarını dile getirirken karşı tarafı incitecek, kıracak, aşağılayacak söylemlerden kaçınarak onun olumlu özelliklerine vurgu yapan egoyu geliştirici bir dille iletişime geçebilirse evlilikten aldığı doyum daha da artabilecektir.

Etkili iletişim becerileri ölçeği alt boyutları üzerinden değerlendirildiği için genel bir iletişim becerisi düzeyi ölçülmemiştir. Fakat alt boyutlar üzerinden beş adet etkili iletişim becerisi tanımlanmış ve ben dili boyutu hariç hepsi evlilik doyumunu ile pozitif yönlü anlamlı ilişki sağlamıştır. Alanyazına bakıldığında ülkemizde yapılan, etkili iletişim becerileri eğitimi verilen çalışma sonunda deney gruplarının ben dili kullanımının yükseldiği ve uygulanan eğitimin evlilikte uyum düzeyinde etkili olduğu gözlenmiştir (Atan, 2016; Sardoğan ve Karahan, 2005). Yurtdışında yapılan bir araştırmaya göre eşlerin ben dili kullanmalarının evlilikte karşılaşılan sorunları çözmeyi kolaylaştırdığı ve bireylerin mutluluk düzeyini artırdığı gözlenmiştir (Seider ve diğerleri, 2009). Bahsi geçen iki çalışma ile bu çalışma; örneklem, katılımcıların özellikleri, kültür ve eğitim düzeyleri açısından farklılık göstermektedir. Bu nedenle ben dili kullanımının bu çalışmada pozitif bir ilişkisinin olmaması ve evlilik doyumuna etkisinde kültür ve eğitimin etkili rol oynadığını söylenebilmektedir.

Eşler arası iletişimsizliğin boşanmalardaki etkili faktörlerden biri olduğu bilinmekte olup (Uğur, 2014; Burleson ve Dentón, 1997; Cleek ve Pearson, 1985) iletişim becerilerinin evlilik doyumunda temel bir rolde olduğu görülmüştür (Hamidi ve Fakouri HajiYar, 2022). Bu çalışmaya benzer şekilde iletişim becerilerinin evlilik doyumunu anlamlı şekilde etkilediği sonuçlar uluslararası ve yurtiçi çalışmalarda mevcut olup çalışmada elde edilen sonuçları desteklemektedir. (Abbasigil, 2019; Atan ve Buluş, 2019; Buluş ve Bağcı, 2016; Çalışkan, 2017; Eskin, 2012; Yılmaz ve Parlar, 2021; Baran, 2013; Parhizgar ve diğerleri, 2017; Mardani ve diğerleri, 2021; Moeini ve diğerleri, 2016; Tavakol ve diğerleri 2017; Gasbarrini ve

diğerleri, 2015; Akbari ve diğerleri, 2020). Yukarıdaki çalışmalara ek olarak iletişim becerileri yeterli olan eşlerin evlilikten daha çok keyif aldığı ve iletişim becerilerinin zayıflamasının boşanmalarda ciddi bir yer tuttuğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur (Baran, 2013; Üstünel, 2011; Acar, 1998; Noller ve Fitzpatrick, 1990).

Son olarak çalışmada, evlilik doyumunu yordayan değişkenler aşamalı regresyon analizi ile incelenmiş ve karşılıklık ile duygusal kontrolün evlilik doyumunu anlamlı şekilde yordadığı bulunmuştur. Karşılıklık, evlilik ilişkilerinde eşler arasındaki karşılıklı destek, anlayış ve etkileşimi ifade eder. Bu bulgu, literatürdeki güncel araştırmalarla uyumludur. Örneğin, Türkiye'de çocuklu çiftlerle yapılan çalışmalar, karşılıklı destek ve anlayışın evlilik doyumunu artırdığını göstermektedir (Muslu ve Kabasakal, 2024).

Duygusal kontrol, bireylerin duygularını yönetme becerilerini ifade eder ve bu becerilerin evlilik doyumuna üzerindeki etkisi literatürde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle, duygusal düzenleme becerilerinin evlilik doyumunu artırdığı ve bu ilişkide öz-şefkat duygusunun aracı rol oynadığı belirtilmektedir. Yüksek düzeyde öz-şefkate sahip bireylerin duygusal düzenlemeyi daha etkin kullanarak evlilik doyumlarını artırdıkları bulunmuştur (Kurnaz Sönmez ve Taştan, 2023).

Aşamalı regresyon analizinde modele dahil olmayan empati, ben dili, farklılaşma ve içsel öz-yeterlik gibi değişkenlerin evlilik doyumuna üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı bulunmaması dikkat çekicidir. Bu durum, bu değişkenlerin evlilik doyumuna üzerindeki etkilerinin dolaylı olabileceğini veya karşılıklık ve duygusal kontrol gibi daha güçlü yordayıcılar tarafından gölgelenebileceğini düşündürmektedir. Örneğin, evlilik doyumuna ile affetme ve kişilerarası bilinçli farkındalık arasındaki ilişkiler incelendiğinde, bu değişkenlerin evlilik doyumuna doğrudan etkilemekten ziyade dolaylı yollarla etkilediği bulunmuştur (Cankurtaran ve diğerleri, 2023).

Bu çalışma, evli bireylerin kendilerini yeterli görmelerinin evlilik doyumuna üzerindeki etkisini ve bu ilişkide etkili iletişim becerilerinin aracılık rolünü incelemiştir. Bulgular, ilişki özyeterliği ile evlilik doyumuna arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ve empati, kendini tanıma-kendini açma gibi iletişim becerilerinin bu etkileşimde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Literatürdeki benzer çalışmalara tutarlı şekilde, bireylerin evlilikte karşılaştıkları engelleri aşma inançlarının, evlilik doyumlarını artırdığı bulunmuştur. Ancak, farklı kültürel ve sosyo-ekonomik faktörler, bu ilişkinin gücünü ve doğasını değiştirebilmektedir. Çalışmada ayrıca, evlilik doyumuna anlamlı şekilde yordayan en önemli değişkenlerin karşılıklık ve duygusal kontrol olduğu tespit edilmiştir. Empati, farklılaşma ve içsel öz-yeterlik gibi değişkenler ise dolaylı etkiler gösterebilir. Sonuç olarak, evlilik doyumunun sağlanmasında bireylerin özyeterlik algılarının ve etkili iletişim becerilerinin kritik bir rol oynadığı, bu faktörlerin geliştirilmesinin evlilik ilişkilerini güçlendirebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Güçlü Yön, Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu çalışmanın güçlü yönlerinden biri, aşamalı regresyon analizi kullanılarak değişkenlerin evlilik doyumuna üzerindeki katkılarının sistematik bir şekilde incelenmiş olmasıdır. Bu yöntem, yalnızca istatistiksel olarak anlamlı katkı sağlayan değişkenleri modele dahil ederek, değişkenler arasındaki ilişkileri daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, çalışmada kullanılan değişkenlerin evlilik ilişkilerindeki farklı boyutları kapsaması, sonuçların çok yönlü bir değerlendirme imkânı sunmasını sağlamaktadır.

Ancak, çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Öncelikle, çalışma kesitsel bir tasarıma sahiptir, yani değişkenler arasındaki ilişkiler tek bir zaman diliminde incelenmiştir. Dolayısıyla, değişkenlerin zaman içindeki değişimleri ve nedensel ilişkileri hakkında kesin yargılara varmak mümkün değildir. Gelecekte yapılacak boylamsal çalışmalar, değişkenlerin evlilik doyumu üzerindeki etkilerinin zaman içindeki seyrini değerlendirmede daha güçlü kanıtlar sunabilir (Kara ve diğerleri, 2023).

Demografik verilere bakıldığında bu çalışmanın örnekleminin çoğunlukla üniversite mezunu, çocuk sahibi, 10 yıla kadar evli bireyler olduğu görülmektedir. Literatüre bakıldığında sosyo-ekonomik farklılıkların, eşlerin ikisinin de aile bütçesine katkı sağlamasının, cinsel yaşamdan duyulan memnuniyetin evlilik doyumu düzeyinde belirleyici olduğu görülmüştür (Çağ ve Yıldırım, 2018; Meeks ve diğerleri, 1998). Ayrıca eğitim seviyesi düşük bireylerde evlilikte sorunlar yaşandığı (Kamo, 1993), kadınların eğitim seviyesi arttıkça evliliğin kötüye gittiğini gösteren çalışmalar da mevcuttur (Bulut, 1991). Görüldüğü gibi farklı örneklemelerde farklı sonuçlar elde edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın sonuçları yalnızca tek bir örneklemle sınırlı olup genellenemez durumdadır. Daha geniş kapsamlı ve farklı eğitim düzeyi, sosyoekonomik ve kültürel düzeylerin olduğu örneklem gruplarında çalışılması önerilir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, boylamsal veri toplama yöntemleri kullanılarak değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin daha derinlemesine incelenmesi önerilmektedir. Bunun yanı sıra, farklı kültürel ve sosyoekonomik gruplarda benzer çalışmalar yürütülerek sonuçların genellenebilirliği artırılabilir. Evlilik ilişkileri, bireylerin yetiştikleri kültürel bağlamdan büyük ölçüde etkilenmektedir ve farklı topluluklarda karşılıklı, duygusal kontrol gibi değişkenlerin evlilik doyumuna etkileri değişkenlik gösterebilir (Fincham ve Cui, 2011).

Sonuç itibarıyla duygusal kontrolün nasıl geliştirilebileceğine yönelik müdahale programları tasarlanarak, bu faktörün evlilik doyumunu artırmadaki potansiyel rolü araştırılabilir. Özellikle çift terapisi veya evlilik danışmanlığı süreçlerinde, duygusal düzenleme becerilerine odaklanan çalışmaların, evlilik doyumuna katkı sağlayıp sağlamadığı deneysel çalışmalar ile test edilebilir (Bloch ve diğerleri, 2014).

Kaynakça

- Abbasgil, A. R. (2019). Evli bireylerde sosyal medya kullanım süresi, kişilerarası iletişim becerileri ve evlilik doyum ilişkisi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Toros Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin. Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/686003>
- Abbaspour, Z., Karimi Vardanjani, M., & Khojastehmehr, R. (2020). The mediating role of fulfillment of marital expectations in the effect of marital satisfaction on high marital expectations, optimism and relationship self-efficacy in university personell. *Positive Psychology Research*, 5(4), 1-14. <https://doi.org/10.22108/ppls.2020.116042.1684>
- Acar, H. (1998). Ankara'da sosyal hizmetler ve çocuk esirgeme kurumu genel müdürlüğü'ne bağlı sosyal hizmet kuruluşlarında çalışan üniversite mezunu evli personelin evlilik doyumları [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Ankara. Erişim adresi: https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/342258/yokAcikBilim_10012182.pdf?sequence=-1&isAllowed=y
- Akan, Y. (2019). İlişki özyeterlik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 1601-1624. <https://doi.org/10.26466/opus.510391>
- Akan, Y., & Kıran, B. (2018). Şiddeti azaltma psiko-eğitim programı'nın (ŞAPP) eşine şiddet uygulayan erkeklerin saldırganlık, duygu yönetimi ve ilişki özyeterlik düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 31-65. <https://doi.org/10.21798/kadem.2019153601>
- Akbari, B., Moghtader, L., & Khakbiz, K. (2020). Comparison of the effectiveness of communication skills training and cognitive-behavioral therapy in improving marital satisfaction and happiness of couples with sexual desire disorder. *Journal of Sabzevar University of Medical Sciences*, 27(4), 606-612. Erişim adresi: <https://www.sid.ir/paper/403772/en>
- Akgün, R., & Polat Uluocak, G. (2010). Evlilikte etkili iletişim ve problem çözme: bir toplum merkezindeki kadınlarla gerçekleştirilen grup çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(23), 9-22. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/21111/227377>
- Akın, A., & Çelik, E. (2019). Psikolojide güncel kavramlar (2. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Anyamene, A., Nwokolo, C., & Etele, A. V. (2021). Relationship between self-efficacy and marital satisfaction of married teachers in public secondary schools in anambra state, Nigeria. *European Journal of Social Sciences Studies*, 6(3), 145-156. <http://dx.doi.org/10.46827/ejss.v6i3.1055>
- Artan, T., Atak, I., Ofluoğlu, A., Türk, H., & Ünlü, D. (2021). Covid-19 salgını sürecinde ilişki doyumu ve ilişki hoşnutsuzluğunun incelenmesi. *Aurum Journal of Social Sciences*, 6(1), 25-40. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/aurum/issue/63197/851961>
- Atan, A. (2016). Aile iletişim becerileri psikoeğitim programının ebeveynlerin iletişim becerilerine, çift uyumuna, evlilik doyumuna ve 5-6 yaş çocuklarının sosyal duygusal uyumuna etkisi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli. Erişim adresi: <https://gcris.pau.edu.tr/bitstream/11499/1019/1/Abdullah%20Atan.pdf>
- Baker, L., & McNulty, J. K. (2010). Shyness and marriage: Does shyness shape even established relationships?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(5), 665-676. <https://doi.org/10.1177/0146167210367489>
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological review*, 84(2), 191-215. Erişim adresi: <https://educational-innovation.sydney.edu.au/news/pdfs/Bandura%201977.pdf>
- Baran, M. (2013). Kadınlara verilen iletişim çatışmaları eğitiminin evlilik doyumu üzerine etkisi [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum. Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/54899>
- Birni, G. (2021). Evli bireylerin psikolojik iyi oluşları ile evlilik doyumu, öz-anlayış ve mutluluğu artırma stratejileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim adresi: <http://dspace.yildiz.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/1/12466/5421.pdf?sequence=1>
- Bloch, L., Haase, C. M., & Levenson, R. W. (2014). Emotion regulation predicts marital satisfaction: more than a wives' tale. *Emotion*, 14(1), 130-144. <https://doi.org/10.1037/a0034272>

- Buluş, M., & Bağcı, B. (2016). Evlilik doyumu: aile yılmazlığı ve etkili iletişim becerilerinin rolü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(40), 136-152. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maeuefd/issue/26849/282356>
- Buluş, M., Atan, A., & Erten Sarıkaya, H. (2017). Etkili iletişim becerileri: bir kavramsal çerçeve önerisi ve ölçek geliştirme çalışması. *International Online Journal of Educational Sciences*, 9(2), 575-590. Erişim adresi: <https://toad.halileksi.net/olcek/etkili-iletisim-becerileri-olcegi/>
- Bulut, İ. (1991). Türkiye'de Erken Evlenme, Türk Aile Ansiklopedisi 2. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara.
- Burleson, B. R., & Denton, W. H. (1997). The relationship between communication skill and marital satisfaction: Some moderating effects. *Journal of Marriage and the Family*, 884-902. <https://doi.org/10.2307/353790>
- Byl, M. & Naydenova, I. (2017). The association between romantic relationships, self-efficacy and sports self-efficacy in female athletes as measured by salivary cortisol. *Journal of Counseling and Psychology*, 1(2), 2. Erişim adresi: <https://digitalcommons.gardner-webb.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=jcp>
- Cankurtaran Ş., Topkaya N., & Şahin E. (2023). Evli bireylerde bilinçli farkındalık ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilik çatışmasının aracı rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 752-765. <https://doi.org/10.36362/gumus.1168646>
- Carpara, G. V., Scabini, E., Babaranelli, C., Pastorelli, C., Regalia, C., & Bandura, A. (1998). Impact of adolescents' perceived self-regulatory efficacy on familial communication and antisocial conduct. *European Psychologist*, 3(2), 125-132. <https://doi.org/10.1027/1016-9040.3.2.125>
- Cleek, M. G., & Pearson, T. A. (1985). Perceived causes of divorce: An analysis of interrelationships. *Journal of Marriage and the Family*, 179-183. <https://doi.org/10.2307/352080>
- Çağ, P., & Yıldırım, İ. (2018). Bazı sosyo-demografik değişkenlere göre evli bireylerin evlilik doyum düzeyleri: bir profil çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(67), 1027-1042. <https://doi.org/10.17755/esosder.341296>
- Çalık, A. K. (2022). Evlilik doyumunun değerler, iletişim becerileri ve sosyodemografik değişkenler bağlamında incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: <https://openaccess.ihs.edu.tr/entities/publication/a6ffda86-f337-43f0-a951-ed78e8255730>
- Dostal, C., & Langhinrichsen-Rohling, J. (1997). Relationship-specific cognitions and family-of-origin divorce and abuse. *Journal of Divorce & Remarriage*, 27(3-4), 101-120. https://doi.org/10.1300/J087v27n03_07
- Dökmen, Ü. (2016). İletişim çatışmaları ve empati. (56. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Er, N. (2024). Fransa'da müslüman ve farklı dinlere mensup bireylerin karma evlilik yolunda tanışma ve karar alma süreçleri. *Mecmua*, (18). Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3700178>
- Fincham, F. D., & Cui, M. (2011). Emerging adulthood and romantic relationships: An introduction. Romantic relationships in emerging adulthood, 3-12. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511761935.002>
- Gasbarrini, M. F., Snyder, D. K., Iafate, R., Bertoni, A., Donato, S., & Margola, D. (2015). Investigating the relation between shared stressors and marital satisfaction: The moderating effects of dyadic coping and communication. *Family Science*, 6(1), 143-149. <https://doi.org/10.1080/19424620.2015.1082044>
- Güler, K., & Kalafat, B. (2022). Boşanma ve boşanmanın yetişkinler üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science*, 10(135), 207-232. <https://doi.org/10.29228/ASOS.65841>
- Gündüz, B., & Karataş, A. (2020). İlişki doyumunun yordayıcıları: İlişkisel benlik değişimi ve romantik ilişkilerde öz yeterlik [Bildiri sunumu]. Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Kongresi, Hatay. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/347926703_ILISKI_DOYUMUNUN_YORDAYICILARI_ILISKEL_BENLIK_DEGISIMI_VE_ROMANTIK_ILISKILERDE_OZ_YETERLIK

- Hamidi, F., & Fakouri HajiYar, H. (2022). Identifying factors affecting marital satisfaction in Iranian unmarried couple: A grand theory research. *Rooyesh-e-Ravanshenasi Journal (RRJ)*, 11(10), 105-118. Erişim adresi: <https://frooyesh.ir/article-1-4040-en.html>
- Jackl, J. A. (2016). "Love Doesn't Just Happen...": Parent-Child Communication About Marriage. *Communication Quarterly*, 64(2), 193-209. <https://doi.org/10.1080/01463373.2015.1103284>
- Johnson, K. D. (2015). Marital expectation fulfillment and its relationship to height of marital expectations, optimism, and relationship self-efficacy among married individuals [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Andrews University. <https://doi.org/10.32597/dissertations/1573>
- Kamo, Y., (1993). Determinants of marital satisfaction: a Comparison of the United States and Japan. *Journal of Social and Personal Relationships*, 10(4), 551-568. <https://doi.org/10.1177/0265407593104005>
- Kansu, A. F., & Sayar, G. H. (2018). Öz yeterlik, yaşam anlamı ve yaşam bağlılığı kavramları üzerine bir inceleme. *Etkileşim*, 1(1), 78-89. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2018.1.11>
- Kara, N., Balci, B. B., & Araz, A. (2023). Evlilik kalitesi, doyumu ve uyumu üzerine çiftlerle yapılan boylamsal çalışmaların sistematik derlemesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 25(50). <https://doi.org/10.31828/tpy1301996120230124m000051>
- Kartal, S. (2020). Evli bireylerde çatışma çözme becerileri, evlilik doyumu ve cinsel yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin incelenmesi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: <https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12436/2520/640537.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kasapoğlu, F., Kutlu, M., & Durmuş, E. (2017). Evli bireylerde kişilerarası ilişki tarzı ile evlilik doyumu arasındaki ilişki: evlilikte özyeterlik algısının aracı rolü. *Nesne Psikoloji Dergisi (NPD)*, 5(11), 470-487. <https://doi.org/10.7816/nesne-05-11-07>
- Khorasani, N., Hosseini, M., Matbouei, M., Khafri, S., Vasli, P., & Vardanjani, A. (2017). The study of relationship between self-efficacy and marital satisfaction of couples referring to the community health centers of Babol in 2015. *British Journal of Medicine and Medical Research*, 19(9), 1-9. <https://doi.org/10.9734/BJMMR/2017/29999>
- Koyunsever, V.S. (2022). Evlilik doyumunun yordanmasında psikolojik iyi oluş, öz anlayış, bilinçli farkındalık ve eş tükenmişliğinin rolü [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin. Erişim adresi: <https://acikerisim.mersin.edu.tr/dogrulama/?devam=2f796179696e2f313635343332664696c3d38>
- Kurnaz Sönmez, Ş., & Tastan, N. (2023). Duygu düzenleme becerileri ve evlilik doyumu arasındaki ilişkide öz şefkat duygusunun aracı rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 10(22), 489-517. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1286123>
- Larson, J. H., & Holman, T. B. (1994). Premarital predictors of marital quality and stability. *Family Relations*, 228-237. <https://doi.org/10.2307/585327>
- Lopez, F. G., Morúa, W., & Rice, K. G. (2007). Factor structure, stability, and predictive validity of college students' relationship self-efficacy beliefs. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 40(2), 80-96. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/07481756.2007.11909807>
- Mardani, M., Marashi, S. A., & Abbaspour, Z. (2021). On the Causal Relationship Between Attachment Styles and Marital Satisfaction: Mediating Role of Gottman's Marital Communication Model. *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences*, 15(2). <https://doi.org/10.5812/ijpbs.108339>
- Meeks, B. S., Hendrick, S. S., & Hendrick, C. (1998). Communication, love and relationship satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15(6), 755-773. <https://doi.org/10.1177/0265407598156003>
- Mitchell, J. K. (2014). Marital dining practices: Affecting change in marital satisfaction through marital self-efficacy [Yayımlanmamış doktora tezi]. George Fox University. Erişim adresi: <https://www.proquest.com/openview/79f2beb05a76da6f65776390538f231d/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>

- Moeini, B., Karimi-Shahanjarini, A., Soltanian, A. R., & Matlabi, Z. V. (2016). The effect of communication skills training on females referred to health centers in Bahar; applying the social support theory for increasing marital satisfaction among couples. *Journal of Education and Community Health*, 3(3), 9-16. <https://doi.org/10.21859/jech-03032>
- Öykü Muslu, N., & Kabasakal, H. Z. (2024). Marital satisfaction in couples with children in Türkiye: Current studies. *The Journal of Academic Social Sciences*, 1(150), 414-425. <https://doi.org/10.29228/asos.75363>
- Noller, P., & Fitzpatrick, M. A. (1990). Marital Communication in the Eighties. *Journal of Marriage and Family*, 52(4), 832-843. <https://doi.org/10.2307/353305>
- Ogan, S., & Soysal, F. S. Ö. (2022). Üniversite öğrencilerinde ilişkileri sürdürme stratejilerinin yordayıcıları olarak romantik ilişki doyumu ve romantik ilişkilerde öz yeterlik. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 271-288. <https://doi.org/10.21733/ibad.988829>
- Ören, G. (2022). Üniversite Öğrencilerinin İlişki Doyumunun öz Yeterlik ve Romantik Kışkançlık Bakiminden İncelenmesi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir. Erişim adresi: <https://avesis.deu.edu.tr/yonetilen-tez/d08b432f-c134-4715-823c-2568d7d1f262/universite-ogrencilerinin-iliski-doyumunun-oz-yeterlik-ve-romantik-kiskanclik-bakiminden-incelenmesi>
- Özasma, H. İ. (2024). Evli bireylerin yaşamış oldukları çatışmalar ve başa çıkma yöntemleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 611-638. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1468993>
- Özer, A. K. (1995). İletişimsizlik becerisi. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Özgüven, İ. E. (2020). Evlilik ve aile terapisi (5. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Parhizgar, O., Esmaelzadeh-Saeieh, S., Kamrani, M. A., Rahimzadeh, M., & Tehranizadeh, M. (2017). Effect of premarital counseling on marital satisfaction. *Shiraz E-Medical Journal*, 18(5). <https://doi.org/10.5812/semj.44693>
- Rajabi, G., Rashidi, F., & Taghipour, M. (2021). A structural model of relationship between self-efficacy in romantic relationships and marital satisfaction: the mediating role of relationship maintenance behaviours. *Journal of Developmental Psychology Iranian Psychologists*, 68, 417-426. Erişim adresi: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://sid.ir/filesserver/jf/78114006807.pdf&ved=2ahUKewi56P3D-5aOAXiQfEDHZCIDWoQFnoECBoQAQ&usq=AOvVaw0nnzmGn1_eHZqQ4o3l8KJc
- Riggio, H. R., Weiser, D., Valenzuela, A., Lui, P., Montes, R., & Heuer, J. (2011). Initial validation of a measure of self-efficacy in romantic relationships. *Personality and Individual Differences*, 51(5), 601-606. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.05.026>
- Sardoğan, M.E., & Karahan, T.F. (2005). The Effect of Human Relation Skill Training Program for Married Couples on the Level of Marital Adjustment of Married Couples. Ankara University *Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 38(2), 89-102. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000117
- Seider, B. H., Hirschberger, G., Nelson, K. L., & Levenson, R. W. (2009). We can work it out: Age differences in relational pronouns, physiology, and behavior in marital conflict. *Psychology and Aging*, 24(3), 604-613. <https://doi.org/10.1037/a0016950>
- Şentürk, E. (2018). Evlilikte özyeterlilik, ebeveyn özyeterliliği, bilişsel duygu düzenleme ve evlilik doyumu arasındaki ilişki [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=T1mWGp9MngYYkCSqiJvtVgH1LDpMVIICE0qS6X0k7H0U4H-n98u3Lgv691lhAVFY>
- Tavakol, Z., Nasrabadi, A. N., Moghadam, Z. B., Salehiniya, H., & Rezaei, E. (2017). A review of the factors associated with marital satisfaction. *Galen Medical Journal*, 6(3), 197-207. <https://doi.org/10.31661/gmj.v6i3.641>
- Tezer, E. (1996). Evlilik ilişkisinden sağlanan doyum: Evlilik yaşamı ölçeği. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(7), 1-7. Erişim adresi: <https://toad.halileksi.net/olcek/evlilik-yasami-olcegi/>
- TÜİK. (2021). Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Türkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813> Erişim Tarihi: 10 Mart 2025.

- TÜİK. (2024). Evlenme ve boşanma istatistikleri, 2024. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194#:~:text=Bin%20nüfus%20başına%20düşen%20evlenme,binde%206%2C65%20olarak%20gerçekleşti.&text=Boşanan%20ciftlerin%20sayısı%202023%20yılında,binde%202%2C19%20olarak%20gerçekleşti>. Erişim Tarihi: 10 Mart 2025
- Türkoğlu, M. (2022). Boşanmış bireylerin yaşadığı zorlukların ruhsal sağlık durumu ve yaşam kalitesine etkisinin değerlendirilmesi [Tıpta uzmanlık tezi]. Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Adana Tıp Fakültesi. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=kScA8XnrRb0WogX-qPGFkmtF3opmdH5Cjnt6fDujDhZHmbxTwBOPHPG_eEt-y7wY
- Uğur, S. B. (2014). Günümüzde kadının boşanma deneyimleri: akademisyen kadınlar üzerine bir araştırma. *Mediterranean Journal of Humanities*, 4(2), 293-326. <https://doi.org/10.13114/MJH.201428447>
- Üstünsel, G. (2011). Etkili iletişim ve beden dili. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ. Fen Bilimleri Enstitüsü. Erişim adresi: https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/40046/yokAcikBilim_10336026.pdf?sequence=-1
- Weiser, D. A., & Weigel, D. J. (2016). Self-efficacy in romantic relationships: direct and indirect effects on relationship maintenance and satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 89, 152-156. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.10.013>
- Yeşiltepe, S. S., & Çelik, M. (2014). Öğretmenlerin evlilik uyumlarının psikolojik iyi olma ve bazı değişkenler açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 13(3), 992-1013. Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/133017>
- Yılmaz, N. E., & Parlar, H. (2021). Evli bireylerin evlilik doyumunun yordayıcısı olarak problem çözme becerileri ve iletişim becerilerinin incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(40), 220-237. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.767597>
- Yolcu, D. (2019). Üniversite öğrencilerinde flört şiddeti: benlik saygısı, algılanan ilişki özyeterliliği ve bağlanma biçimlerinin rolü [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=vjszP7PzV0HebcjFEvDfwJCq8-N5xC-n5Upq3nGvMVw2ifEA-yth8Z0veZDXUGc5>
- Yolcu, D., & Akbay, S. E. (2020). Dating violence among university students: the role of self-esteem, perceived relationship self-efficacy and attachment styles. *European Journal Of Education Studies*, 7(10), 241-257. Erişim adresi: <https://oapub.org/edu/index.php/ejes/article/view/3300>
- Young, M. E., & Long, L. L. (1998). Counseling and therapy for couples. Thomson Brooks/Cole Publishing Co.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Birinci Basamak Sağlık Hizmeti Alan Hastalarda Hasta Merkezli İletişim Düzeyinin Sağlık Hizmeti Kullanım Sıklığı ve Hekime Güven Üzerine Etkisi

The Effect of Patient-Centered Communication Level on Frequency of Health Service Use and Trust in Physicians in Patients Receiving Primary Health Care Services

Seval SELVİ SARIGÜL

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğretim Üyesi | Asst. Prof.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Sağlık Yönetimi Bölümü, Erzincan, Türkiye

Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Economics and Administration Sciences,

Department of Health Management, Erzincan, Türkiye

seval.selvi@erzincan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8363-3097>

<https://ror.org/02h1e8605>

İsmail BİÇER

Dr. | Dr.

Pamukkale Üniversitesi, Çivril Atasay Kamer Meslek Yüksekokulu, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Bölümü, Denizli, Türkiye

Pamukkale University, Çivril Atasay Kamer Vocational School, Department of Management of Healthcare Organization, Denizli, Türkiye

ibicer@pau.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1878-0546>

<https://ror.org/01etz1309>

Cuma ÇAKMAK

Dr. Öğretim Üyesi | Asst. Prof.

Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Diyarbakır, Türkiye

Dicle University, Faculty of Economics and Administration Sciences, Department of Health Management, Diyarbakır, Türkiye

cuma.cakmak@dicle.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4409-9669>

<https://ror.org/0257dtg16>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 08.09.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 28.04.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Sarıgül, S. S., Biçer, İ., & Çakmak, C. (2025). Birinci basamak sağlık hizmeti alan hastalarda hasta merkezli iletişim düzeyinin sağlık hizmeti kullanım sıklığı ve hekime güven üzerine etkisi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 297-313. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1545308>

Yazar Katkıları: %34-%33-%33

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 34%-33%-33%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Effect of Patient-Centered Communication Level on Frequency of Health Service Use and Trust in Physicians in Patients Receiving Primary Health Care Services

Abstract

Patient-centered communication is a communication model based on mutual understanding and trust, where patients' needs, expectations, and values are taken into account. When patients encounter a physician who understands them and is sensitive to their needs, they are less likely to neglect their health problems. Health service utilization frequency refers to how often patients seek healthcare services within a certain period. At the primary care level, this generally includes family physician visits, regular check-ups, prescription renewals, vaccinations, and routine screenings. Trust is one of the cornerstones of the patient-physician relationship. Trust in the physician encourages patients to comply with treatment recommendations, share health-related information, and develop a positive attitude toward healthcare services. A strong bond of trust enhances the effectiveness of treatment processes and improves health outcomes. Within this context, the aim of the study is to determine the effect of patient-centered communication on the frequency of health service utilization and trust in the physician among patients receiving primary healthcare services. The study population consisted of patients registered at a family health center in the city center of Erzincan. A sample size was calculated to obtain generalizable results, and it was determined that data needed to be collected from a minimum of 385 individuals. The data collection process was completed by administering a questionnaire to a total of 385 individuals who visited the family health center, using the face-to-face interview method. To determine whether levels of patient-centered communication and trust in the physician differed based on socio-demographic characteristics of the patients, t-tests and one-way analysis of variance (ANOVA) were used. Post hoc multiple comparison tests were employed to identify which groups showed differences. The analyses revealed that variables such as gender, age, marital status, income, number of children, employment status, and education level did not show a statistically significant difference in terms of patient-centered communication and trust in the physician. To test the research hypotheses and to examine the effect of patient-centered communication on trust in the physician and frequency of health service utilization, linear regression and multinomial logistic regression analyses were conducted. The regression analysis showed that patient-centered communication positively influenced both service utilization frequency and trust. As a result, it is considered that patient-centered communication increases patients' trust in healthcare providers; and this trust, in turn, enhances treatment adherence and overall health outcomes. The findings of the study emphasize the importance of patient-centered communication strategies in enabling healthcare providers to establish more effective and higher quality communication with patients. Furthermore, patient-centered communication may increase patients' trust in service providers, thereby improving the quality of healthcare services and the treatment adherence process. In this context, while shaping health policies, it is necessary to take into account strategies that can enhance patient-centered communication and to identify and eliminate factors that may negatively affect communication between patients and physicians. Additionally, it is of great importance to equip physicians and other healthcare professionals with effective communication skills through in-service training programs.

Keywords: Patient-Centered Communication, Trust in Physician, Health Service, Frequency of Service Use

Birinci Basamak Sağlık Hizmeti Alan Hastalarda Hasta Merkezli İletişim Düzeyinin Sağlık Hizmeti Kullanım Sıklığı ve Hekime Güven Üzerine Etkisi

Öz

Hasta merkezli iletişim; hastaların ihtiyaçlarının, beklentilerinin ve değerlerinin dikkate alındığı, karşılıklı anlayış ve güvene dayalı bir iletişim modelidir. Hastaların, kendilerini anlayan ve ihtiyaçlarına duyarlı olan bir hekimle karşılaştıklarında, sağlık sorunlarını ihmal etme olasılıkları azalır. Sağlık hizmeti kullanım sıklığı, hastaların belirli bir süre içinde sağlık hizmetlerine ne kadar sık başvurduğunu ifade eder. Bu, birinci basamak sağlık hizmetleri düzeyinde genellikle aile hekimi ziyaretleri, düzenli kontroller, reçete yenilemeleri, aşılar ve rutin taramalar gibi hizmetleri kapsar. Güven, hasta-hekim ilişkisinin temel taşlarından biridir. Hekime güven, hastaların tedavi önerilerine uymasını, sağlık bilgilerini paylaşmasını ve genel olarak sağlık hizmetlerine olumlu bir tutum geliştirmesini sağlar. Güçlü bir güven bağı, tedavi süreçlerinin etkinliğini artırır ve hastaların

sağlık sonuçlarını iyileştirir. Bu kapsamda çalışmada, birinci basamak sağlık hizmeti alan hastalarda hasta merkezli iletişimin sağlık hizmeti kullanım sıklığı ve hekime güven üzerindeki etkisini belirlemek amaçlanmıştır. Çalışma evrenini Erzincan il merkezindeki bir aile sağlığı merkezine kayıtlı hastalar oluşturmuştur. Çalışmada örneklem büyüklüğü hesaplanarak evrene genellenebilir sonuç elde edebilmek için minimum 385 kişiden veri toplanması gerektiği belirlenmiş ve yüz yüze görüşme yöntemi ile aile sağlığı merkezine başvuran toplam 385 kişiye anket uygulanarak veri toplama süreci sonlandırılmıştır. Araştırmaya katılan hastaların hasta merkezli iletişim ve hekime güven düzeylerinin sosyo-demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için t-testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Post Hoc çoklu karşılaştırma testlerinden faydalanılmıştır. Çalışma kapsamında yapılan analizler sonucunda cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir, çocuk sayısı, çalışma durumu, eğitim gibi değişkenlerle hasta merkezli iletişim ve hekime güven arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma hipotezlerini test etmek için hasta merkezli iletişimin hekime güven ve hizmet kullanım sıklığı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla doğrusal regresyon ve multinomial lojistik regresyon analizleri kullanılmıştır. Regresyon analizi, hasta merkezli iletişimin hizmet kullanım sıklığını ve güveni olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak hasta merkezli iletişimin, hastaların sağlık hizmeti sağlayıcılarına olan güvenini artırdığı; bu güvenin de hastaların tedaviye uyumunu ve genel sağlık sonuçlarını iyileştirdiği düşünülmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular sağlık hizmeti sunumunda hasta merkezli iletişim stratejileri ile sağlık hizmeti sağlayıcılarının, hastalarla daha etkili ve kaliteli iletişim kurmalarının önemini vurgulamaktadır. Diğer taraftan hasta merkezli iletişim, hastaların hizmet sunucularına olan güvenlerini artırarak genel sağlık hizmetlerinin kalitesini ve tedaviye uyum sürecini de artırmaktadır. Bu kapsamda sağlık politikaları şekillendirilirken, hasta merkezli iletişimi artırabilecek olan stratejilerin de dikkate alınması ve hasta ile hekim arasındaki iletişimi etkileyebilecek olumsuz faktörlerin belirlenip ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ayrıca hekimler ile diğer sağlık çalışanlarına hizmet içi eğitim programları gibi uygulamalarla etkili iletişim becerilerinin kazandırılması büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hasta Merkezli İletişim, Hekime Güven, Sağlık Hizmeti, Hizmet Kullanım Sıklığı

Giriş

Sağlık hizmetlerine erişim, hastaların sağlık sorunlarını çözmek için başvurdukları temel bir kaynaktır. Hasta merkezli iletişim bu hizmetlerin etkinliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Hasta merkezli iletişim, 20. yüzyılın ortalarından sonlarına doğru hastalığın biyomedikal yönlerini vurgulayan tıbbi bilim ve teknolojinin hasta bakımına daha fazla entegre edilmesine yanıt olarak ortaya çıkmış bir kavramdır. 1960 ve 1970'li yıllarda insan haklarına dair değerlerin yükselişi ile hastaların bakıma katılımı ve hekim ile hasta arasında işbirlikçi bir ilişkinin teşvik edilmesi, fikirlerde değişikliklere yol açmıştır (Levenstein ve diğerleri, 1989). Hasta merkezli iletişim, hastanın duygu ve tercihlerini anlama, onları aktif olarak tedavi sürecine dâhil etme ve güvenli bir sağlık ortamı sağlama süreci olarak tanımlanmaktadır (Chegini ve diğerleri, 2022). Bir başka tanımlamaya göre hasta merkezli iletişim, hastanın inançlarına, değerlerine ve ihtiyaçlarına saygı duymak ve bu ihtiyaçlara yerinde ve zamanında yanıt vermektir (Barry ve Edgman-Levitan, 2012). Wynia ve Matiassek (2006)'ya göre hasta merkezli iletişim ise, hastaların değer yargılarını, inançlarını, ihtiyaçlarını ve tercihlerini belirleyerek kendi bakımlarına katılmalarını teşvik etmek şeklinde ifade edilmektedir. Hasta merkezli iletişimin temel amacı, hastanın bakış açısını anlayarak kültürel değerlerine ve inançlarına uygun tedaviler konusunda ortak bir fikir anlayışına varmaktır (Epstein ve Street, 2007). Bu amaçlar doğrultusunda hasta merkezli iletişim, hastaların karmaşık tedavi süreçlerini planlı bir şekilde yönetmelerine, hastalıklarıyla ilgili kaygı ve streslerinin azalmasına (Bergeson ve Dean, 2006), hekimin edindiği bilgiler çerçevesinde doğru tanı ve tedavi sürecinin başlatılmasına (Ong ve diğerleri, 1995) olanak sağlamaktadır. Böylelikle sağlık kurumlarına başvuru ve yeniden yatış oranları azaltılarak maliyetler minimum düzeye indirilmekte, bakım kalitesi artmakta, eşitsizlikler ortadan kalkmakta ve sağlık sonuçları iyileştirilmektedir (Epstein ve diğerleri, 2010).

Hekime güven, hastalıkların tedavisi ve tıbbi yönetimi kapsamında hekimlerin hastaların çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri anlamına gelmektedir (Hall ve diğerleri, 2001; Thom ve diğerleri, 2004; Hall, 2006) ve bu güven, sağlık sistemiyle insan etkileşimlerinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir (Gopichandran ve diğerleri, 2015). Bir başka tanımlamaya göre hekime güven, hekimlerin hastaların çıkarlarını koruma eylemlerine yönelik beklentileri ve inançlarıyla ilişkilidir (Dong ve Bao, 2012) ve hastanın hekime olan güveni, sağlık hizmeti sunumunu güçlendirmek ve bakımı iyileştirmek için oldukça önemlidir (Tucker ve diğerleri, 2016). Hastaların hekime olan güvenlerini etkileyen faktörler hastaların (güvenenlerin) özellikleri, hekimlerin (mütevellilerin) özellikleri ve kişilerarası etkileşim olmak üzere üç başlık altında kategorize edilmektedir. Güveni etkileyen hasta özellikleri temel olarak hastaların tıbbi geçmişlerine ve önceki sağlık bilgilerine göre şekillenmektedir (Hogikyan ve diğerleri, 2021). Örneğin, sağlık okuryazarlığı yüksek olan kişiler genellikle hekimlerin teşhis, tavsiye ve tedavilerine daha fazla güvenmektedirler (Chen ve diğerleri, 2021). Güveni etkileyen hekim özellikleri hekimlerin profesyonelliğini (Khullar ve diğerleri, 2022) ve empati becerilerini (Wu ve diğerleri, 2022), iletişim, adalet, dürüstlük ve gizlilik gibi teknik yeterliliklerin ötesindeki faktörleri içermektedir (Ozawa ve Sripad, 2013). Kişilerarası etkileşim ise, bireylerin kişilerarası iletişim yoluyla (ağızdan ağıza iletişim gibi) hekimle ilgili elde edilen bilgileri ifade etmektedir. Örneğin, halkın internette hekimler hakkında sağlık bilgisi veya yorum araması hekimlere olan güvenlerini etkileyebilmektedir (Luo ve diğerleri, 2022).

Hekime güveni etkileyen bir diğer faktör ise, hasta merkezli iletişimdir. Sun ve Rau (2017)'ye göre hastalara yüksek kaliteli bakım sağlamak için sağlıklı bir hasta-hekim ilişkisinin olması gerekmektedir. Aksi takdirde zayıf ve etkileşimsiz bir hasta-hekim iletişimi hastaların hekime olan güvenlerini azaltarak hasta memnuniyetsizliğine, tedaviye uyumun azalmasına ve kötü sağlık sonuçlarına neden olabilmektedir. Literatürde konu ile ilgili yürütülmüş çalışmalar da hasta merkezli iletişimin hekime güven üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu destekler niteliktedir. Örneğin; Ward (2018) yapmış olduğu çalışmada hasta merkezli iletişim ile hekime güven arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Chagini ve diğerleri (2022) tarafından yapılan bir çalışmada hasta merkezli iletişimin hekime güven üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Stewart (1995) tarafından yapılan bir çalışmada da hasta merkezli iletişim ile hekime güven arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sağlık hizmeti kullanım sıklığı, sağlık sistemlerinin en önemli performans göstergelerinden biridir. Koruyucu, tedavi edici, rehabilite edici ve sağlığın geliştirilmesi gibi sağlık hizmetlerinin farklı sağlık kurum ve kuruluşlarında sunulmasını içeren sağlık hizmeti kullanımı, bireysel ve toplumsal düzeyde çeşitli sağlık ihtiyaçlarına göre yararlanmayı kapsamaktadır (Farahbakhsh ve diğerleri, 2019). En genel ifade ile sağlık hizmeti kullanımı, sağlık hizmeti sunan birey, kurum ya da kuruluşlardan belirli ihtiyaçlar çerçevesinde hizmet almayı ifade etmektedir (Hulka ve Wheat, 1985).

Bir toplumdaki nüfusun genel özellikleri, sağlık hizmeti kullanım sıklığını etkileyen bireysel faktörler başlığı adı altında değerlendirilmektedir. Bu faktörlerden ilki; yaş, din, dil, ırk, eğitim düzeyi, aile yapısı, çalışma durumu gibi sosyo-demografik özellikler ile sağlık sistemine ve hekimin bilgi düzeyine güven gibi inançları içeren kişisel (predisposing) faktörlerdir. Sağlık hizmeti kullanım sıklığını etkileyen bir diğer faktör; gelir, sigorta, yaşanılan bölgenin özellikleri (kır-kent) ve nüfusa düşen sağlık personeli sayısı gibi kolaylaştırıcı faktörlerdir. Hizmet

kullanım sıklığını etkileyen son faktör ise; var olan hastalıkların sayısı ve şiddeti gibi sağlık hizmeti kullanımını doğrudan etkileyen ihtiyaçlardır (Mann ve Vandenkerkhof, 2016). Literatürde sağlık hizmeti kullanım sıklığını etkileyen bir diğer faktörün de hasta merkezli iletişim olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Thompson ve diğerleri (2014) olumlu hasta merkezli iletişimin tedaviye katılımı ve uyumu, bakım kalitesini, tarama davranışlarını ve sağlık hizmeti kullanımını artırdığını ileri sürmektedirler. Konu ile ilgili yürütülen çoğu çalışmada da hasta merkezli iletişim ile hizmet kullanım sıklığı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmalardan birini gerçekleştiren Ha ve LongNecker (2010), hasta merkezli iletişim ile hizmet kullanım sıklığı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Villani ve Mortensen (2013) tarafından yapılan çalışmada kadınların hasta merkezli iletişim düzeylerinin artmasıyla düzenli mamografi çekiminin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Katz ve diğerleri (2004) tarafından yapılan çalışmada hasta merkezli iletişim ile kolorektal tarama oranları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Literatürde yer alan bu bilgiler doğrultusunda bu çalışmanın amacı birinci basamaktan sağlık hizmeti alan hastalarda hasta merkezli iletişimin sağlık hizmeti kullanım sıklığı ve hekime güven üzerindeki etkisini belirlemektir. Bilindiği üzere birinci basamakta sunulan sağlık hizmetleri genellikle koruyucu sağlık hizmetlerini ve kronik hastalıkların takibini içerdiğinden, süreklilik ve güven temelli ilişkilere daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca birinci basamak sağlık hizmetleri sağlık sisteminin ilk temas noktasıdır ve bireylerin sağlıkla ilgili sorunlarında başvurdukları en erişilebilir ve yaygın hizmet kullanım alanlarındandır. Ulusal literatür incelendiğinde hasta merkezli iletişimin hizmet kullanım sıklığı ve hekime güven üzerindeki etkilerini ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Uluslararası literatürde ise bu değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların daha çok ikinci veya üçüncü basamak sağlık kuruluşları bünyesinde yürütüldüğü (Katz ve diğerleri, 2004; Mann ve Vandenkerkhof, 2016; Ward, 2018; Chegini ve diğerleri, 2022) görülmektedir. Dolayısıyla literatürdeki ilgili boşluğa katkı sağlayacağı düşünülen bu çalışmanın aynı zamanda sağlık politikalarının belirlenmesine ve sağlık hizmeti sunucularına yön gösterebileceği ön görülmektedir.

1. Gereç ve Yöntem

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Birinci basamak sağlık hizmeti alan hastalarda hasta merkezli iletişim düzeyinin sağlık hizmeti kullanım sıklığı ve hekime güven üzerindeki etkisinin incelenmesi, sağlık hizmetlerinin etkinliğini ve hasta memnuniyetini artırma açısından büyük önem arz etmektedir. Hasta merkezli iletişim, hastaların kendilerini daha iyi ifade etmelerine ve sağlık problemlerini daha açık bir şekilde dile getirmelerine olanak tanımaktadır. Bu durum da hastaların tedavi süreçlerine daha aktif katılımını sağlayarak tedaviye uyumu artırmaktadır. Ayrıca, hasta merkezli iletişim, hastaların sağlık hizmeti sağlayıcılarına duydukları güveni pekiştirmektedir. Bu güven, hastaların sağlık hizmetlerinden daha memnun kalmalarına ve gerektiğinde sağlık hizmeti arayışına daha istekli olmalarına neden olmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, birinci basamak sağlık hizmeti alan hastalarda hasta merkezli iletişimin sağlık hizmeti kullanım sıklığı ve hekime güven üzerindeki etkisini belirlemek amaçlanmıştır.

1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 7 Mayıs 2024-25 Haziran 2024 tarihleri arasında Erzincan il merkezinde bulunan bir aile sağlığı merkezine kayıtlı, 18 yaşından büyük, okuma yazma bilen, bilişsel ve psikolojik herhangi bir sıkıntısı olmayan ve araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden

hastalar oluşturmuştur. Çalışmanın yürütüldüğü tarihlerde ilgili aile sağlığı merkezinde yer alan 5 aile hekimliği birimine kayıtlı toplam 12.228 hasta bulunmaktadır. Örneklem büyüklüğü, evren büyüklüğünün bilindiği durumlarda kullanılan formül kullanılarak hesaplanmıştır (Naing ve diğerleri, 2006).

$$n = \frac{N \times (t1 - a)^2 \times (p \times q)}{s^2 \times (N - 1) + S^2 \times (p \times q)}$$

N: Evrendeki birey sayısı

p: İncelenen olayın görülüş sıklığı

q: (1-p) incelenen olayın görülmeme olasılığı

S: Araştırmada belirlenecek hızın olası standart sapması (0,05)

t(1-a): t- tablosundan, belirli güven düzeyinde (genellikle %95) "sonsuz" serbestlik derecesindeki değer (%95 için t-tablo değeri =1.96'dır)

$$n = \frac{12.228 \times (1.96)^2 \times (0.5 \times 0.5)}{0.05^2 \times (12.228 - 1) + 0.05^2 \times (0.5 \times 0.5)} = 384,18 \text{ E } 385$$

Bu kapsamda çalışmadan evrene genellenebilir sonuç elde edebilmek için minimum 385 kişiden veri toplanması gerektiği belirlenmiş ve yüz yüze görüşme yöntemi ile aile sağlığı merkezine başvuran toplam 385 kişiden anket toplanarak veri toplama süreci sonlandırılmıştır.

1.3. Araştırma Hipotezleri

Araştırma kapsamında kurulan hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H1: Hastaların hasta merkezli iletişim düzeylerinin hekime güven düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H2: Hastaların hasta merkezli iletişim düzeylerinin hizmet kullanım sıklığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

1.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak için kullanılan anket formu 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hastaların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 9 sorudan oluşan "Kişisel Bilgi Formu", ikinci bölümde hastaların son 12 ay içinde kaç kere hizmet aldıklarını belirlemeye yönelik hizmet kullanım sıklığını ölçen tek bir soru yer almaktadır. Anketin üçüncü bölümde "Hasta Merkezli İletişim Ölçeği", son bölümünde ise "Hekime Güven Ölçeği" bulunmaktadır.

Kişisel Bilgi Formu: Hastaların sosyo demografik özelliklerini (cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir, toplam çocuk sayısı, çalışma durumu, eğitim durumu, hizmet sunumu sırasında iletişim problemi yaşayıp yaşamama durumu ve hekim ile kurulan iletişim süresi) belirlemeye yönelik toplam 9 sorudan oluşmaktadır.

Hizmet Kullanım Sıklığı: Hizmet kullanım sıklığı, The Health Information National Trends Survey (HINTS) (2021) tarafından kullanıma sunulan ve hastaların son 1 yıl içerisinde sağlık merkezinden kaç kere hizmet aldıklarını belirlemeye yönelik tek bir sorudan (Son 1 yıl içinde, aile hekimliği biriminize kaç kez gittiniz? 1 kez / 2 kez / 3 kez / 4 kez / 5-9 kez / 10 ve daha fazlası) oluşmaktadır.

Hasta Merkezli İletişim Ölçeği: Hasta Merkezli İletişim Ölçeği tek boyut ve 7 maddeden oluşan bir ölçüm aracıdır. 4'lü likert tipinde olan ölçek "4=Her zaman, 3=Genellikle, 2=Bazen,

1=Hiçbir zaman” şeklinde derecelendirilmektedir. HINTS (2021) tarafından kullanıma sunulan ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenirlik çalışması Çakmak ve Uğurluoğlu (2022) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Hekime Güven Ölçeği: Hekime Güven Ölçeği tek boyut ve 11 maddeden oluşan bir ölçüm aracıdır. 5’li likert tipinde olan ölçek “1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde derecelendirilmektedir. Lord ve diğerleri (2012) tarafından sağlık profesyonellerine duyulan güveni ölçmeye yönelik geliştirilen ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenirlik çalışması araştırma kapsamında yapılmış ve bulgular başlığında belirtilmiştir.

1.5. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler Jamovi 2.4 ve SPSS 23.0 yazılım programları ile analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliğini belirlemek için doğrulayıcı ve açıklayıcı faktör analizlerinden; güvenirlik analizlerini belirlemek için içsel tutarlılık katsayısından (Cronbach Alpha) yararlanılmıştır. Hastaların vermiş oldukları cevapların değerlendirilmesi ve sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesi frekans ve yüzde analizleriyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan hastaların hasta merkezli iletişim ve hekime güven düzeylerinin sosyo-demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Post Hoc çoklu karşılaştırma testlerinden (Tukey HSD) faydalanılmıştır.

Araştırmada yer alan hasta merkezli iletişim ve hekime güven değişkenlerine ilişkin verilerin normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) kat sayılarından yararlanılmıştır. Haahs-Vaughn ve Lomax (2020), -2 ile +2 aralığını normal dağılım için kabul edilebilir sınırlar olarak ifade etmektedir. Hasta merkezli iletişim için çarpıklık değeri -1.09, basıklık değeri -0.358 olarak tespit edilmiştir. Hekime güven için çarpıklık değeri -1.25, basıklık değeri -0.113 olarak tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri belirleyebilmek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırma hipotezlerini test edebilmek amacıyla hasta merkezli iletişimin hekime güven ve hizmet kullanım sıklığı üzerindeki etkisini belirleyebilmek için doğrusal regresyon ve multinominal lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. İstatistiksel olarak anlamlılık düzeyi 0.05 olarak alınmıştır.

1.6. Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma kapsamında öncelikle çalışmada kullanılacak olan ölçekler için yazarlardan mail yoluyla gerekli izinler alınmıştır. Daha sonra “Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu”ndan 19.03.2024 tarih ve 676969 sayılı kararı ile etik kurul izni, Erzincan İl Sağlık Müdürlüğü’nden ise 08.05.2024 tarih ve E-15872173-604.01-243281485 sayılı karar ile uygulama izni temin edilmiştir.

2. Bulgular

2.1. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlik Analiz Sonuçları

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerden Hasta Merkezli İletişim Ölçeği’nin geçerlilik analizi açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleriyle gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda örneklem yeterliliği Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı 0.920 olarak hesaplanmış ve Bartlett Küresellik Testi anlamlı çıkmıştır ($p < 0.001$). Analiz sonucunda 7 madde, öz değeri 1’den büyük olan tek bir boyut altında toplanmıştır. Daha sonra yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda χ^2 değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($\chi^2/sd=3.371$;

$p<0.001$). Doğrulayıcı faktör analizi sonucu ulaşılan diğer uyum indekslerinin de kabul edilebilir sınırlarda olduğu görülmüştür (CFI=0.991; GFI=0.973; AGFI=0.925; RMSEA=0.084; RMR=0.015) (Çapık, 2014). Ölçeğin güvenilirliğini test etmek için Cronbach Alpha katsayısından yararlanılmış ve bu değer 0.962 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu bulgulara göre Hasta Merkezli İletişim Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu söylenebilir.

Hekime Güven Ölçeği'nin orijinal hali tek boyut ve 11 sorudan oluşmaktadır. Bu çalışmada ölçeği geliştiren yazarlardan mail yoluyla gerekli izinler alındıktan sonra çeviri-tekrar çeviri yöntemi ile önce dil geçerliliği yapılmıştır. İlk olarak ölçek, alanında birbirinden bağımsız olarak çalışan üç uzman akademisyen tarafından İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. Daha sonra yine alanında uzman bir akademisyen tarafından bu üç çeviri birbirleri ile karşılaştırılmış ve her bir ifadeyi en iyi açıklayan maddeler seçilerek elde edilen tek bir versiyon üzerinde karara varılmıştır. Karara varılan ölçeğin Türkçe versiyonu yeminli bir tercüman tarafından tekrar İngilizce'ye çevrilmiş ve yapılan çevirinin uygunluğu ana dili İngilizce olan başka bir uzman akademisyen tarafından değerlendirilmiştir. Ölçeğin son hali orijinal hali ile kıyaslanmış ve ifadeler birbirine uygun bulunduğundan ölçeğe nihai hali verilmiştir.

Hekime Güven Ölçeği'nin geçerlilik analizi açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleriyle gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda örneklem yeterliliği Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı 0.943 olarak hesaplanmış ve Bartlett Küresellik Testi anlamlı çıkmıştır ($p<0.001$). Analiz sonucunda 2 madde ölçekten çıkartılmıştır ve 9 madde, öz değeri 1'den büyük olan tek bir boyut altında toplanmıştır. Daha sonra yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda χ^2 değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($\chi^2/sd=4.132$; $p<0.001$). Doğrulayıcı faktör analizi sonucu ulaşılan diğer uyum indekslerinin de kabul edilebilir sınırlarda olduğu görülmüştür (CFI=0.984; GFI=0.946; AGFI=0.894; RMSEA=0.090; RMR=0.028). Son olarak ölçeğin güvenilirliğini test etmek için Cronbach Alpha katsayısından yararlanılmış ve bu değer 0.971 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu bulgulara göre Hekime Güven Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu söylenebilir.

2.2. Tanımlayıcı Bulgular

Araştırmaya toplamda 385 hasta katılmıştır. Araştırmaya katılan hastaların %50.9'u kadın, %49.1'i erkektir. Hastaların %47.8'i 35-64 yaş arasında, %75.6'sı evli, %63.4'ünün geliri giderine göre azdır. Bununla birlikte hastaların çoğunun (%23.6) çocuk sahibi olmadığı görülmektedir. Çalışma durumuna göre değerlendirildiğinde; hastaların %60'ının part time ve full time çalıştıkları, %36.4'ünün lisans ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip oldukları ve %76.6'sının hizmet sunumu sırasında iletişim problemi yaşamadıkları dikkat çekmektedir. Son olarak hastaların %47'si hekim ile 10 dakika ve üzeri iletişim süresine sahipken, en çok oranla %29.9'u 1 yıl içerisinde 4 kez aile hekimine hizmet almak için başvurmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Hastaların Sosyo-demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	196	50.90
	Erkek	189	49.10
Yaş	18-34	130	33.80
	35-64	184	47.80
	65-90	71	18.40
Medeni Durum	Evli	291	75.60
	Bekâr	94	24.40
Gelir	Gelir=Gider	83	21.60
	Gelir>Gider	58	15.10
	Gelir<Gider	244	63.40
Toplam Çocuk Sayısı	0	91	23.60
	1	67	17.40
	2	81	21.00
	3	75	19.50
	4	43	11.20
	5 ve üzeri	28	7.30
Çalışma Durumu	Çalışan (part+full time)	231	60.00
	Çalışmıyor(emekli+işsiz)	50	13.00
	Ev Hanımı	104	27.00
Eğitim Durumu	Okuryazar	37	9.60
	İlköğretim	75	19.50
	Lise	90	23.40
Hizmet Sunumu Sırasında İletişim Problemi Yaşanması	Ön Lisans	43	11.20
	Lisans ve Lisansüstü	140	36.40
	Evet	90	23.40
Hekim ile Kurulan İletişim Süresi	Hayır	295	76.60
	5 dakika ve altı	168	43.60
	6-9 dakika	36	9.40
	10 dakika ve üzeri	181	47.00
Hizmet Kullanım Sıklığı (Son 1 yıl içinde)	2 kez	49	12.70
	3 kez	56	14.50
	4 kez	115	29.90
	5-9 kez	102	26.50
	10 ve daha fazla kez	63	16.40

Hastaların hasta merkezli iletişim ve hekime güven düzeylerinin sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla bağımsız gruplarda t-testi ve ANOVA analizleri gerçekleştirilmiştir (Tablo 2). Yapılan analizler sonucunda cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir, çocuk sayısı, çalışma durumu, eğitim gibi değişkenlerle hasta merkezli iletişim ve hekime güven arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$). Ancak hizmet sunumu sırasında iletişim problemi yaşanması, hekim ile kurulan iletişim süresi ve hizmet kullanım sıklığı ile hasta merkezli iletişim ve hekime güven arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Yapılan analizler sonucunda hekim ile kurulan iletişim süresi ile hekime güven arasında farklılığın 5 dakika ve daha az hizmet alan grup ile 6-9 dakika hizmet alan gruplar arasında olduğu belirlenmiştir. Aynı şekilde hizmet kullanım sıklığı ile hekime güven arasındaki farklılığın 2 kez hizmet alan grup ile 3, 4, 5-9, 10 ve daha fazla kez hizmet alan gruplar arasında olduğu tespit edilmiştir. Son olarak hizmet kullanım sıklığı ile hekime güven arasındaki farklılık 3 kez hizmet alan grup ile 4, 5-9, 10 ve daha fazla kez hizmet alan gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0.05$).

Tablo 2. Hastaların Sosyo Demografik Özelliklerine Göre Puanları t-testi ve ANOVA Analizi Sonuçları

Değişkenler		Hasta Merkezli İletişim		Hekime Güven	
		Ort.	SS	Ort.	SS
Cinsiyet	Kadın	3.20	0.90	3.99	1.15
	Erkek	3.16	0.94	3.92	1.19
		t=0.49; p=0.624		t=0.58; p=0.562	
Yaş	18-34	3.25	0.847	4.11	1.03
	35-64	3.16	0.930	3.89	1.21
	65-90	3.10	1.039	3.83	1.28
		F=0.67; p=0.508		F=1.83; p=0.161	
Medeni Durum	Evli	3.14	0.83	3.89	1.21
	Bekâr	3.30	0.94	4.15	0.99
		t=1.51; p=0.132		t=1.85; p=0.065	
Gelir	Gelir=Gider	3.12	0.88	3.96	1.16
	Gelir>Gider	3.02	1.04	3.68	1.33
	Gelir<Gider	3.21	0.90	4.02	1.12
		F=1.46; p=0.233		F=1.68; p=0.191	
Toplam Çocuk Sayısı	0	3.27	0.85	4.12	1.02
	1	3.22	0.85	4.06	1.08
	2	3.13	0.96	3.84	1.28
	3	3.02	1	3.72	1.12
	4	3.37	0.78	4.23	0.96
	5 ve üzeri	3.06	1.10	3.73	1.37
		F=1.19; p=0.314		F=1.95; p=0.090	
Çalışma Durumu	Çalışan (part+full time)	3.14	0.94	3.90	1.21
	Çalışmıyor (emekli+işsiz)	3.34	0.80	3.94	1.15
	Ev Hanımı	3.18	0.92	4.22	0.95
		F=0.91; p=0.400		F=2.10; p=0.126	
Eğitim Durumu	Okuryazar	3.23	1.01	3.97	1.26
	İlköğretim	3.24	0.87	3.97	1.26
	Lise	3.09	0.93	3.90	1.16
	Ön Lisans	3.14	0.93	3.91	1.19
	Lisans ve Lisansüstü	3.20	0.92	3.09	1.16
		F=0.37; p=0.830		F=0.08; p=0.985	
Hizmet Sunumu Sırasında İletişim Problemi Yaşanması	Evet	1.66	0.53	1.96	0.63
	Hayır	3.64	0.31	4.56	0.21
		t=-43.5; p<0.001		t=-55.8; p<0.001	
Hekim ile Kurulan İletişim Süresi	5 dakika ve altı	2.59	1.06	3.22	1.37
	6-9 dakika	3.43	0.61	4.37	0.60
	10 dakika ve üzeri	3.67	0.35	4.56	0.40
		F=73.6; p<0.001		F=73.6; p<0.001	
		F=88.6; p<0.001		**5 dakika ve altı ile 6-9 dakika (Tukey)	
Hizmet Kullanım Sıklığı (Son 1 yıl içinde)	2 kez	1.71	0.56	2.06	0.85
	3 kez	2.27	0.99	2.87	1.36
	4 kez	3.53	0.44	4.39	0.48
	5-9 kez	3.68	0.41	4.59	0.43
	10 ve daha fazla kez	3.69	0.39	4.58	0.41
		F=150; p<0.001		F=116; p<0.001	
				*2 ile 3,4,5-9, 10 ve daha fazla	
				*3 ile 4,5-9,10 ve daha fazla (Tukey)	

Hastaların hasta merkezli iletişim ve hekime güven ölçeklerine vermiş oldukları cevapların ortalama ve standart sapması sırasıyla 3.18 ± 0.92 ve 3.96 ± 1.17 olarak bulunmuştur. Ayrıca hasta merkezli iletişim ile hekime güven arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan

korelasyon analizinde yüksek derecede pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r=0.941$; $p<0.001$).

2.3. Hipotez Testlerine İlişkin Bulgular

Hasta merkezli iletişimin hekime güven üzerindeki etkisini ortaya koymak için yapılan regresyon analizi sonucu Tablo 3'te görülmektedir. Bu kapsamda kurulan modele ilişkin istatistiksel tahminler modelin anlamlı ve kullanılabılır olduğunu göstermektedir ($p<0.05$). Modele göre hasta merkezli iletişim hekime güvendeki toplam varyansın yaklaşık %88.5'ini açıklamaktadır. Regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin sonuçlar incelendiğinde; hasta merkezli iletişimin hekime güven üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Buna göre hastaların hasta merkezli iletişim düzeylerinin yükselmesi hekime güvene ilişkin düzeylerini istatistiksel olarak artırmaktadır ($t=54.23$; $p<0.05$). Elde edilen bu bulgular kapsamında H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3. Hasta Merkezli İletişimin Hekime Güven Üzerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Regresyon Analizi Bulguları

Değişkenler	B	St. Hata	β	t ist.	p-değ.
Sabit	0.172	0.072		2.37	<0.001
Hasta Merkezli İletişim	1.190	0.021	0.941	54.23	<0.001
R=0.941 R ² =0.885 F=2941 p<0.001					

Hasta merkezli iletişimin hizmet kullanım sıklığı üzerine etkisini belirlemeye yönelik olarak gerçekleştirilen multinominal regresyon analizi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Bu kapsamda kurulan modele ilişkin istatistiksel tahminler modelin anlamlı ve kullanılabılır olduğunu göstermektedir ($p<0.05$). Analiz sonuçlarına göre hasta merkezli iletişimin hizmet kullanım sıklığı üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönü anlamlı bir etkisi vardır. Elde edilen bu bulgu sonucunda H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. Hasta Merkezli İletişimin Hizmet Kullanım Sıklığı Üzerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Multinominal Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Deviance	AIC	R ² McF	R ² N	Overall Model Test		
					χ^2	df	p-değ.
1	932	948	0.220	0.276	263	4	<0.001

Bu doğrultuda hizmet kullanım sıklığı 2 kez olarak belirten hastalar referans alınarak odds oranı değerlerine Tablo 5'te yer verilmiştir. Buna göre 3 kez hizmet kullanımı gerçekleştiren hastaların hasta merkezli iletişim düzeyleri 2 kez hizmet kullanımı gerçekleştiren hastalara göre 2.43 kat daha fazladır. 4 kez hizmet kullanımı gerçekleştiren hastaların hasta merkezli iletişim düzeyleri 2 kez hizmet kullanımı gerçekleştiren hastalara göre 15.57 kat daha fazladır. 5-9 kez hizmet kullanımı gerçekleştiren hastaların hasta merkezli iletişim düzeyleri 2 kez hizmet kullanımı gerçekleştiren hastalara göre 34.20 kat daha fazladır. 10 ve daha fazla hizmet kullanımı gerçekleştiren hastaların hasta merkezli iletişim düzeyleri 2 kez hizmet kullanımı gerçekleştiren hastalara göre 37.71 kat daha fazladır.

Tablo 5. Hizmet Kullanım Sıklığı Odds Ratio Değerleri

Hizmet Kullanım Sıklığı	Katsayı	SE	Z	p-değ.	Odds oranı
3 kez – 2 kez	0.891	0.280	3.18	0.001	2.43
4 kez – 2 kez	2.746	0.337	8.16	<0.001	15.57
5-9 kez – 2 kez	3.532	0.437	8.08	<0.001	34.20
10 ve daha fazla – 2 kez	3.630	0.502	7.23	<0.001	37.71

3. Tartışma

Birinci basamak sağlık hizmeti alan hastalarda hasta merkezli iletişim, sağlık hizmetlerinin etkinliği ve hasta memnuniyeti açısından kritik bir rol oynamaktadır. Hasta merkezli iletişim, hastaların bireysel ihtiyaçlarını, tercihlerini ve değerlerini dikkate alarak sağlık hizmeti sunmayı amaçlamaktadır. Bu tür bir iletişim, hastaların sağlık hizmeti kullanım sıklığını artırabilir ve hastaların sağlık profesyonellerine olan güvenini pekiştirebilir. Hastaların sağlık hizmeti kullanımında ve hekime olan güvenlerinde meydana gelen değişikliklerin, hasta merkezli iletişimin yaygınlaştırılmasıyla nasıl bir etkileşim gösterdiğini incelemek, sağlık politikaları ve uygulamaları açısından önemli sonuçlar doğurabilir. Bu çalışmada, birinci basamak sağlık hizmeti alan hastalarda hasta merkezli iletişimin sağlık hizmeti kullanım sıklığı ve hekime güven üzerindeki etkilerini değerlendirmek amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında yapılan analizler sonucunda cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir, çocuk sayısı, çalışma durumu, eğitim gibi değişkenlerle hasta merkezli iletişim ve hekime güven arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Literatür kapsamında yapılan çalışmaların çoğunda da cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir, çalışma durumu ve eğitim durumu gibi sosyo-demografik değişkenler ile hasta merkezli iletişim arasında anlamlı bir fark olmadığı ortaya koyulmuştur (Finney Rutten ve diğerleri, 2006; Pozzar ve diğerleri, 2021). Benzer şekilde yapılan bir çalışmada cinsiyet ve eğitim düzeyi ile hekime güven arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir (Fiscella ve diğerleri, 2004). Gülcemal ve Keklik (2016) tarafından yapılan bir çalışmada da cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, gelir ve çalışma durumu değişkenleri ile hekime güven arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Bu durumun nedeninin hasta merkezli iletişim ve hekime güven ile ilgili sağlık sektörü özelinde yapılan çalışma sayısının oldukça az olmasından ve dolayısıyla hastalara ilişkin sosyo-demografik özellikler kapsamında hasta merkezli iletişim ve hekime güveni etkileyen genel kabul görmüş bir fikir birliğinin olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çalışmada hizmet sunumu sırasında iletişim problemi yaşanıp yaşanmaması ve iletişim süresi ile hasta merkezli iletişim ve hekime güven arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Beck ve diğerleri (2002) tarafından yapılan bir çalışmada da hasta merkezli iletişim ile hastayla geçirilen süre arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Su ve diğerleri (2020) yapmış oldukları çalışmada hasta merkezli iletişim ile konsültasyon süresi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Literatürde yapılan başka bir çalışmada da hastaların hekime duydukları güven düzeyleri ile daha uzun hekim-hasta iletişim süresi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Fiscella ve diğerleri, 2004). Olumlu bir iletişim süresi hasta ile hekim arasında kurulan iletişimin ne kadar süre devam ettiğini ve bu süreçte herhangi bir problemin yaşanmamasını ifade etmektedir. Bu olumlu süreç, hasta ile hekim arasında güvenin oluşmasına ve etkili iletişimin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Hekime güven, hasta ile hekim arasındaki iletişimi etkileyen en önemli faktörlerden biridir ve hasta memnuniyetinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Hasta odaklı bir iletişim anlayışını ifade eden hasta merkezli iletişim ise hekimlerin hastalarıyla iletişim kurarken hastaların ihtiyaçlarını, endişelerini ve beklentilerini ön planda tutmaya yardımcı olmakta ve dolayısıyla hastaların sağlık hizmetlerinden daha iyi yararlanmasına olanak tanımaktadır. Bu kapsamda hekim ile hasta arasındaki olumlu iletişim süresinin artmasıyla hastaların hekime duydukları güven ve hasta merkezli iletişim düzeylerinin de artması beklenen bir durumdur.

Çalışmada hasta merkezli iletişimin hekime güven üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğu elde edilen bir diğer bulgudur. Bu bulguya göre, hastaların hasta merkezli iletişim düzeylerinin artmasıyla hekime güven düzeylerinin de arttığı söylenebilir. Literatürde konu ile ilgili yürütülen çalışmalar da elde edilen bu bulguyu destekler niteliktedir. Örneğin; Epstein ve Street (2007) tarafından kanser hastaları üzerinde yapılan bir çalışmada hasta merkezli iletişimin hekime güven üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde Arora (2003) tarafından yapılan bir çalışmada hasta ile hekim arasındaki iletişimin artmasıyla hekime güvenin arttığı belirlenmiştir. Beck ve diğerleri (2002), birinci basamak sağlık hizmetlerinde hekim-hasta iletişimini sistematik olarak incelemişler ve hasta merkezli iletişimin hekime güven üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Fiscella ve diğerleri (2004) de açık ve sözlü iletişim kanallarının hastaların hekime güven düzeyleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedirler. Yapılan diğer çalışmalar da hasta merkezli iletişimin hekime güven üzerindeki pozitif yönlü etkisini kanıtlamaktadır (Jiang, 2019; Hong ve Oh, 2019; Liu ve Jiang, 2021; Çakmak ve Uğurluoğlu, 2022). Bu durumun nedeninin hekim ile hasta arasındaki etkili iletişimin, hasta memnuniyeti, bağlılık motivasyonu, hekime ve sisteme güven gibi hastaların sağlıklı iyi olma hallerini etkilediğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çalışmanın bir başka bulgusuna göre hasta merkezli iletişimin hizmet kullanım sıklığı üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Buna göre hastaların hasta merkezli iletişim düzeyleri arttıkça hizmet kullanım sıklıkları da artmaktadır. Hasta merkezli iletişim, özellikle birinci basamak sağlık hizmetlerinde, oldukça önemlidir (Oates ve diğerleri, 2000). Birinci basamak sağlık kuruluşları, hastaların sağlık hizmetlerine ilk temas ettiği yer olarak kabul edilmekte ve bu kuruluşlarda çalışan hekimler hastaların sosyal bağlamından büyük ölçüde etkilenmektedirler. Bu nedenle hastaların sorunlarının, ihtiyaçlarının, beklentilerinin ve duygularının karşılanması konusunda birinci basamakta çalışan hekimler ile hastalar arasındaki etkili iletişim daha da önemli hale gelmektedir. Literatürde hasta merkezli iletişim ile hizmet kullanım sıklığı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların büyük çoğunluğunun genel hastanelere başvuran hastalar ya da kanser gibi spesifik hasta grupları özelinde incelendiği görülmektedir. Bu kapsamda yapılan bazı çalışmalarda hasta merkezli iletişimin sağlık hizmeti kullanım sıklığı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı ortaya koyulurken (Epstein ve diğerleri, 2017), bazı çalışmalarda ise hasta merkezli iletişimin sağlık hizmeti kullanım sıklığı üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğu (Smith ve Martini, 2023; Sharkiya, 2023) tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan farklı olarak Singh ve diğerleri (2018), Ha ve LongNecker (2010), Villani ve Mortensen (2013) ve Katz ve diğerleri (2004) tarafından yapılan bir çalışmada hasta merkezli iletişim ile hizmet kullanım sıklığı arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmada hasta merkezli iletişimin hizmet kullanım sıklığı üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olmasının nedeninin, birinci basamakta sadece tedavi edici sağlık hizmetlerinin değil, aynı zamanda koruyucu sağlık hizmetlerinin de sunulmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim yapılan bazı çalışmalarda bir hekim ile düzenli ve etkili bir iletişim sürecine sahip olmanın, koruyucu sağlık hizmetlerinin daha fazla kullanılmasıyla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Rodríguez ve diğerleri, 2009; DeVoe ve diğerleri, 2012). Bir diğer ifade ile; birinci basamakta sağlık kuruluşlarında bebek-çocuk aşılama programlarının uygulanması, gebelik kontrollerinin ve kanser taramalarının yapılması, danışmanlık hizmetlerinin verilmesi ve aile planlaması gibi sağlık hizmetlerinin sunulması, hizmet kullanım sıklığını artırabilir. Öte yandan hasta

memnuniyetinin ve güveninin artması, sağlık okuryazarlığının gelişmesi, erken teşhis ve önlemenin teşvik edilmesi ve uzun süreli hasta-hekim ilişkisinin kurulması gibi mekanizmalar da hizmet kullanım sıklığını artırabilir.

Sonuç

Sonuç olarak hasta merkezli iletişim, hastaların sağlık hizmeti sağlayıcılarına olan güvenini artırmaktadır ve bu güvenin de hastaların tedaviye uyumunu ve genel sağlık sonuçlarını iyileştirdiği düşünülmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular sağlık hizmeti sunumunda hasta merkezli iletişim stratejileri ile sağlık hizmeti sağlayıcılarının, hastalarla daha etkili ve kaliteli iletişim kurmalarının önemini vurgulamaktadır. Diğer taraftan hasta merkezli iletişim, hastaların hizmet sunucularına olan güvenlerini artırarak genel sağlık hizmetlerinin kalitesini ve tedaviye uyum sürecini de artırabilmektedir. Bu kapsamda sağlık politikaları şekillendirilirken, hasta merkezli iletişimi artırabilecek olan stratejilerin de dikkate alınması ve hasta ile hekim arasındaki iletişimi etkileyebilecek olumsuz faktörlerin belirlenip ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ayrıca hekimler ile diğer sağlık çalışanlarına hizmet içi eğitim programları gibi uygulamalarla etkili iletişim becerilerinin de kazandırılması büyük önem arz etmektedir. Yapılan bu çalışma birinci basamaktan hizmet alan hastalar özelinde hasta merkezli iletişimin hekime güven ve hizmet kullanım sıklığı üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda hangi iletişim içeriğinin veya türünün hekime güven düzeyini etkilediği incelenebilir ya da hekime güven ile hasta merkezli iletişimi etkileyen faktörleri daha derinlemesine inceleyen nitel çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Arora, N. K. (2003). Interacting with cancer patients: the significance of physicians' communication behavior. *Social science & medicine*, 57(5), 791-806. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(02\)00449-5](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(02)00449-5)
- Barry, M. J., & Edgman-Levitan, S. (2012). Shared decision making-The pinnacle patient-centered care. *The New England Journal of Medicine*, 366(9), 780-781. <https://doi.org/10.1056/NEJMp1109283>
- Beck, R. S., Daughtridge, R., & Sloane, P. D. (2002). Physician-patient communication in the primary care office: a systematic review. *The Journal of the American Board of Family Practice*, 15(1), 25-38.
- Bergeson, S. C., & Dean, J. D. (2006). A systems approach to patient-centered care. *Jama*, 296(23), 2848-2851. <https://doi.org/10.1001/jama.296.23.2848>
- Chegini, Z., Kakemam, E., Behforoz, A., Lotfollah-zadeh, F., Jafari-Koshki, T., & Khodayari Zarnag, R. (2022). Impact of patient communication preferences on the patient trust in physicians: A cross-sectional study in Iranian outpatient's clinics. *Journal of Patient Experience*, 9, 1-8. <https://doi.org/10.1177/2374373521106980>
- Chen, D., Zhou, Q., Pratt, C. B., Su, Z., & Gu, Z. (2021). Investigating the relationships between public health literacy and public trust in physicians in China's control of COVID-19: A cross-sectional Study. *Front Public Health*, 9, 758529. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.758529>
- Çakmak, C., & Uğurluoğlu, (2022). Hasta Merkezli İletişim ve Hizmet Kalitesi İlişkisi: Hizmet Sunucuya Güvenin Aracı Etkisi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 93-108. <https://doi.org/10.53092/duibfd.1031256>
- Çapık, C. (2014). Geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizinin kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 196-205.
- DeVoe, J. E., Tillotson, C. J., Wallace, L. S., Lesko, S. E., & Pandhi, N. (2012). Is health insurance enough? A usual source of care may be more important to ensure a child receives preventive health counseling. *Maternal and child health journal*, 16, 306-315. <https://doi.org/10.1007/s10995-011-0762-4>
- Dong, E., & Bao, Y. (2012). Reliability and validity of the Chinese version of wake forest physician trust scale. *Chin Ment Health J*, 26(3), 171-175.
- Epstein, R. M., & Street, R. L. (2007). Patient-centered communication in cancer care: Promoting healing and reducing suffering. National Cancer Institute/National Institutes of Health Publication: Bethesda, MD, USA; Publication 07-6225. Erişim adresi: <https://healthcaredelivery.cancer.gov/pcc/monograph.html>
- Epstein, R. M., Fiscella, K., Lesser, C. S., & Stange, K. C. (2010). Why the nation needs a policy push on patient-centered health care. *Health Affairs (Project Hope)*, 29(8), 1489-1495. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2009.0888>
- Epstein, R. M., Duberstein, P. R., Fenton, J. J., Fiscella, K., Hoerger, M., Tancredi, D. J., ... & Kravitz, R. L. (2017). Effect of a patient-centered communication intervention on oncologist-patient communication, quality of life, and health care utilization in advanced cancer: the VOICE randomized clinical trial. *JAMA oncology*, 3(1), 92-100. <https://doi.org/10.1001/jamaoncol.2016.4373>
- Farahbakhsh, M., Bazargani, H. S., Saadati, M., Tabrizi, J. S., Golestani, M., & Zakery, A. (2019). Health services utilisation and responsiveness profiles in Iran: A provincial household study. *Family Medicine and Community Health*, 7(1). <https://doi.org/10.1136/fmch-2018-000007>
- Finney Rutten, L. J., Augustson, E., & Wanke, K. (2006). Factors associated with patients' perceptions of health care providers' communication behavior. *Journal of Health Communication*, 11(S1), 135-146. <https://doi.org/10.1080/10810730600639596>
- Fiscella, K., Meldrum, S., Franks, P., Shields, C. G., Duberstein, P., McDaniel, S. H., & Epstein, R. M. (2004). Patient trust: is it related to patient-centered behavior of primary care physicians?. *Medical care*, 42(11), 1049-1055.
- Gopichandran, V., Wouters, E., & Chetlapalli, S. K. (2015). Development and validation of a socioculturally competent trust in physician scale for a developing country setting. *BMJ open*, 5(4), e007305. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2014-007305>

- Gülcemal, E., & Keklik, B. (2016). Hastaların Hekimlere Duydukları Güveni Etkileyen Faktörlerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma: Isparta İli Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 64-87. <https://doi.org/10.20875/sb.66346>
- Ha, J. F., & LongNecker, N. (2010). Doctor-patient communication: A review. *The Ochsner Journal*, 10(1), 38-43.
- Hahs-Vaughn, D. L., & Lomax, R. G. (2020). *An introduction to statistical concepts*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315624358>
- Hall, M. A. (2006). Researching medical trust in the United States. *Journal of Health Organization and Management*, 20(5), 456-467. <https://doi.org/10.1108/14777260610701812>
- Hall, M. A., Dugan, E., Zheng, B., & Mishra, A. K. (2001). Trust in physicians and medical institutions: what is it, can it be measured, and does it matter?. *The Milbank Quarterly*, 79(4), 613-639. <https://doi.org/10.1111/1468-0009.00223>
- HINTS. (2021). Erişim adresi: <https://hints.cancer.gov/> (Erişim Tarihi: 1.05.2024).
- Hogikyan, N. D., Kana, L. A., Shuman, A. G., & Firn, J. I. (2021). Patient perceptions of trust formation in the surgeon-patient relationship: A thematic analysis. *Patient Educ Couns*. 104(9), 2338-2343. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2021.02.002>
- Hong, H., & Oh, H. J. (2019). The effects of patient-centered communication: exploring the mediating role of trust in healthcare providers. *Health communication*. <https://doi.org/10.1080/10410236.2019.1570427>
- Hulka, B. S., & Wheat, J. R. (1985). Patterns of utilization: the patient perspective. *Medical Care*, 23(5), 438-460.
- Jiang, S. (2019). Pathways linking patient-centered communication to health improvement: a longitudinal study in China. *Journal of health communication*, 24(2), 156-164. <https://doi.org/10.1080/10810730.2019.1587110>
- Katz, M. L., James, A. S., Pignone, M. P., Hudson, M. A., Jackson, E., Oates, V., & Campbell, M. K. (2004). Colorectal cancer screening among African American church members: A qualitative and quantitative study of patient-provider communication. *BMC Public Health*, 4, 62. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-4-62>
- Khullar, D., Prasad, K., Neprash, H., Poplau, S., Brown, R. L., Williams, E. S., ... & Linzer, M. (2022). Factors associated with patient trust in their clinicians: results from the healthy work place study. *Health Care Management Review*, 47(4), 289-296. <https://doi.org/10.1097/HMR.0000000000000336>
- Levenstein, J. H., Brown, J. B., Weston, W. W., Stewart, M., McCracken, E. C., & McWhinney, I. (1989). Patient-centered clinical interviewing. *Communicating with Medical Patients*, 107-120.
- Liu, P. L., & Jiang, S. (2021). Patient-centered communication mediates the relationship between health information acquisition and patient trust in physicians: a five-year comparison in China. *Health Communication*, 36(2), 207-216. <https://doi.org/10.1080/10410236.2019.1673948>
- Lord, K., Ibrahim, K., Kumar, S., Rudd, N., Mitchell, A. J., & Symonds, P. (2012). Measuring trust in healthcare professionals—a study of ethnically diverse UK cancer patients. *Clinical Oncology*, 24(1), 13-21. <https://doi.org/10.1016/j.clon.2011.05.010>
- Luo, A., Qin, L., Yuan, Y., Yang, Z., Liu, F., Huang, P., & Xie, W. (2022). The effect of online health information seeking on physician-patient relationships: systematic review. *Journal of medical Internet research*, 24(2), e23354. <https://doi.org/10.2196/23354>
- Mann, E. G., & Vandenkerkhof, E. G. (2016). Frequency and characteristics of healthcare visits associated with chronic pain: Results from a population-based Canadian study. *Canadian Journal of Anesthesia*, 63(4), 411. <https://doi.org/10.1007/s12630-015-0578-6>
- Naing, L., Winn, T. B. N. R., & Rusli, B. N. (2006). Practical issues in calculating the sample size for prevalence studies. *Archives of orofacial Sciences*, 1, 9-14.
- Oates, J., Weston, W. W., & Jordan, J. (2000). The impact of patient-centered care on outcomes. *Fam Pract*, 49(9), 796-804.

- Ong, L. M. L., de Haes, J. C. J. M., Hoos, A. M., & Lammes, F. B. (1995). Doctor-patient communication: A review of the literature. *Social Science & Medicine*, 40(7), 903-918. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(94\)00155-M](https://doi.org/10.1016/0277-9536(94)00155-M)
- Ozawa, S., & Sripad, P. (2013). How do you measure trust in the health system? A systematic review of the literature. *Soc Sci Med*, 91, 10–14. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.05.005>
- Pozzar, R. A., Xiong, N., Hong, F., Wright, A. A., Goff, B. A., Underhill-Blazey, M. L., Tulskey, J. A., Hammer, M. J., & Berry, D. L. (2021). Perceived patient-centered communication, quality of life, and symptom burden in individuals with ovarian cancer. *Gynecologic Oncology*, 163(2), 408-418. <https://doi.org/10.1016/j.ygyno.2021.08.007>
- Rodríguez, M. A., Vargas Bustamante, A., & Ang, A. (2009). Perceived quality of care, receipt of preventive care, and usual source of health care among undocumented and other Latinos. *Journal of general internal medicine*, 24, 508-513. <https://doi.org/10.1007/s11606-009-1098-2>
- Sharkiyya, S. H. (2023). Quality communication can improve patient-centred health outcomes among older patients: a rapid review. *BMC Health Services Research*, 23(1), 886. <https://doi.org/10.1186/s12913-023-09869-8>
- Singh, S., Evans, N. T., Williams, M., Sezginis, N., & Baryeh, N. A. K. (2018). Influences of socio-demographic factors and health utilization factors on patient-centered provider communication. *Health Communication*, 33(7), 917-923. <https://doi.org/10.1080/10410236.2017.1322481>
- Smith, K. L., & Martini, J. (2023). *Patient-provider communication and interactions. in chronic illness care: Principles and Practice* (pp. 195-207). Cham: Springer International Publishing.
- Stewart, M. A. (1995). Effective physician-patient communication and health outcomes: A review. *CMAJ: Canadian Medical Association Journal*, 152(9), 1423.
- Su, M., Zhou, Z., Si, Y., & Fan, X. (2022). The association between patient-centered communication and primary care quality in urban China: evidence from a standardized patient study. *Frontiers in Public Health*, 9, 779293. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.779293>
- Sun, N., & Rau, P. L. P. (2017). Barriers to improve physician-patient communication in a primary care setting: Perspectives of Chinese physicians. *Health Psychology and Behavioral Medicine*, 5(1), 166-176. <https://doi.org/10.1080/21642850.2017.1286498>
- Thom, D. H., Hall, M. A., & Pawlson, L. G. (2004). Measuring patients' trust in physicians when assessing quality of care. *Health Affairs*, 23(4), 124-132. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.23.4.124>
- Thompson, C. A., Gomez, S. L., Chan, A., Chan, J. K., McClellan, S. R., Chung, S., ... & Palaniappan, L. P. (2014). Patient and provider characteristics associated with colorectal, breast, and cervical cancer screening among Asian Americans. *Cancer Epidemiology, Biomarkers & Prevention*, 23(11), 2208-2217. <https://doi.org/10.1158/1055-9965.EPI-14-0487>
- Tucker, J. D., Wong, B., Nie, J. B., & Kleinman, A. (2016). Rebuilding patient-physician trust in China. *The Lancet*, 388(10046), 755.
- Villani, J., & Mortensen, K. (2013). Patient-provider communication and timely receipt of preventive services. *Preventive Medicine*, 57, 658-663. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2013.08.034>
- Ward, P. (2018). Trust and communication in a doctor-patient relationship: A literature review. *Arch Med*, 3(3), 36. <https://doi.org/10.4172/2472-1654.100146>
- Wu, Q., Jin, Z., & Wang, P. (2022). The relationship between the physician-patient relationship, physician empathy, and patient trust. *J Gen Intern Med*, 37(6), 1388-1393. <https://doi.org/10.1007/s11606-021-07008-9>
- Wynia, M., & Matiassek, J. (2006). Promising practices for patient-centered communication with vulnerable populations: Examples from eight hospitals. *The Commonwealth Fund*, 1-94.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

E-Ticarete Kullanıcılarının Davranışsal Yaklaşımlarının Makine Öğrenmesi Yöntemleri ile Sınıflandırılması ve Müşteri Segmentasyonu

Classification of Users' Behavioral Approaches in E-Commerce and Customer Segmentation Using Machine Learning Methods

Serkan METİN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi,

Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Malatya, Türkiye

Turgut Özal University, Faculty of Social and Human Sciences,

Department of Management Information Systems, Malatya, Türkiye

serkan.metin@ozal.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1765-7474>

<https://ror.org/03r7b1f79>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 11.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 15.08.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Metin, S. (2025). E-Ticarete kullanıcılarının davranışsal yaklaşımlarının makine öğrenmesi yöntemleri ile sınıflandırılması ve müşteri segmentasyonu. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 314-329. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1637810>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Classification of Users' Behavioral Approaches in E-Commerce and Customer Segmentation Using Machine Learning Methods

Abstract

The rapid growth of e-commerce and increasing consumer expectations have intensified the need for efficient customer segmentation methods. Traditional segmentation techniques, which often rely on manual and rule-based approaches, fail to address the complexity and scalability required in modern e-commerce. Machine learning algorithms provide a powerful alternative, offering data-driven insights that enable personalized marketing strategies and targeted customer engagement. This study aims to analyze and compare the effectiveness of K-Nearest Neighbors (KNN), Support Vector Machine (SVM), and Random Forest algorithms in the classification of customer segments in e-commerce. Existing literature suggests various approaches for customer segmentation, but a direct comparison of these machine learning models in an e-commerce context remains limited. This research seeks to fill this gap by evaluating the classification performance of these models and determining their suitability for segmenting online shoppers. The dataset utilized in this study was obtained from Kaggle and contains consumer behavior-related features, including shopping frequency, promotional engagement, spending habits, and security concerns. To determine the optimal number of clusters, Elbow and Silhouette methods were employed. Once the clustering structure was established, the K-Means algorithm was applied to segment customers into distinct groups based on their behavioral patterns. These clusters were then classified using KNN, SVM, and Random Forest, and their performance was assessed using standard classification metrics such as Accuracy, Precision, Recall, and F1-Score. The results revealed that SVM achieved the highest accuracy (95%), making it the most reliable model for customer segmentation. Random Forest closely followed with an accuracy of 93%, demonstrating strong performance while offering higher scalability and lower computational costs. KNN, on the other hand, showed the lowest accuracy (78%), indicating that it may not be the most suitable choice for high-dimensional or large datasets. In addition, SVM and Random Forest consistently outperformed KNN in terms of Precision, Recall, and F1-Score, confirming their superior classification capabilities. In conclusion, this study highlights the importance of selecting the right machine learning model for customer segmentation in e-commerce. SVM is recommended for applications requiring the highest classification accuracy, while Random Forest is better suited for large datasets with high scalability demands. KNN, despite its simplicity, is more appropriate for small-scale segmentation tasks. The findings provide valuable insights for e-commerce businesses seeking to optimize their segmentation strategies through machine learning, ultimately enhancing customer targeting, engagement, and retention.

Keywords: Customer Segmentation, E-Commerce, SVM, Random Forest, KNN

E-Ticarette Kullanıcılarının Davranışsal Yaklaşımlarının Makine Öğrenmesi Yöntemleri ile Sınıflandırılması ve Müşteri Segmentasyonu

Öz

E-ticaretin hızla büyümesi ve artan tüketici beklentileri, etkili müşteri segmentasyonu yöntemlerine olan ihtiyacı artırmıştır. Geleneksel segmentasyon teknikleri genellikle manuel ve kural tabanlı yaklaşımlara dayandığından, modern e-ticaretin gerektirdiği karmaşıklık ve ölçeklenebilirliği sağlamada yetersiz kalmaktadır. Makine öğrenmesi algoritmaları, veriye dayalı içgörüler sunarak kişiselleştirilmiş pazarlama stratejileri ve hedefe yönelik müşteri etkileşimleri oluşturmayı mümkün kılan güçlü bir alternatif sunmaktadır. Bu çalışma, K-En Yakın Komşu (KNN), Destek Vektör Makineleri (SVM) ve Rastgele Orman (Random Forest) algoritmalarını kullanarak müşteri segmentasyonu sınıflandırma performanslarını analiz etmeyi ve karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Mevcut literatürde müşteri segmentasyonu için çeşitli yaklaşımlar önerilmiştir, ancak bu makine öğrenmesi modellerinin e-ticaret bağlamında doğrudan karşılaştırılması sınırlı kalmıştır. Bu araştırma, bu boşluğu doldurmayı hedefleyerek farklı modellerin sınıflandırma performanslarını değerlendirip çevrimiçi alışveriş yapan müşterileri segmente etmede en uygun yöntemi belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada kullanılan veri seti Kaggle platformundan elde edilmiş olup, alışveriş sıklığı, promosyon katılımı, harcama alışkanlıkları ve güvenlik endişeleri gibi tüketici davranışlarını yansıtan özellikleri içermektedir. En uygun küme sayısını belirlemek için Elbow ve Silhouette yöntemleri kullanılmıştır. Kümeleme yapısı belirlendikten sonra K-Means algoritması uygulanarak müşteriler davranışsal özelliklerine göre farklı

gruplara ayrılmıştır. Ardından, KNN, SVM ve Random Forest algoritmaları bu kümeleri sınıflandırmak için eğitilmiş ve performansları Accuracy (Doğruluk), Precision (Kesinlik), Recall (Duyarlılık) ve F1-Skoru gibi metrikler kullanılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, SVM modeli %95 doğruluk oranı ile en yüksek performansı sergilemiştir. Random Forest modeli ise %93 doğruluk oranı ile SVM'ye çok yakın sonuçlar üretmiş olup, daha düşük hesaplama maliyeti ve daha yüksek ölçeklenebilirlik avantajı sunmaktadır. KNN modeli ise %78 doğruluk oranı ile en düşük performansı göstermiştir, bu da yüksek boyutlu veya büyük veri setleri için uygun olmadığını göstermektedir. Ek olarak, Precision, Recall ve F1-Skoru açısından da SVM ve Random Forest'ın KNN'den daha üstün olduğu tespit edilmiştir, bu da onların daha güçlü sınıflandırma yeteneklerine sahip olduğunu doğrulamaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma e-ticarette müşteri segmentasyonu için doğru makine öğrenmesi modelinin seçilmesinin önemini vurgulamaktadır. SVM, en yüksek doğruluk oranı gerektiren uygulamalar için önerilirken, Random Forest büyük veri setleri ve ölçeklenebilirlik gereksinimleri için daha uygun bir alternatif sunmaktadır. KNN modeli ise küçük ölçekli segmentasyon görevleri için daha uygun olup, büyük veri setleri için ideal olmadığı belirlenmiştir. Bu bulgular, makine öğrenmesi kullanarak müşteri segmentasyonunu optimize etmek isteyen e-ticaret işletmeleri için yol gösterici olacak ve müşteri hedefleme, etkileşim ve sadakat stratejilerini geliştirmeye katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Müşteri Segmentasyonu, E-Ticaret, SVM, Random Forest, KNN

Giriş

İnternet kullanıcılarının sayısı her geçen yıl önemli ölçüde artmaktadır. İnternet, yalnızca bilgi aramak ve iletişim kurmak için değil, aynı zamanda farklı amaçlarla da kullanılmaktadır (Tangkere ve Tumewu, 2016, s.711). 1990'lı yıllardan itibaren internetin gelişimiyle birlikte, veri iletimi, işleme ve depolama teknolojilerinde, bilgi sunum biçimlerinde, ergonomide, erişilebilirlikte, hızda ve güvenilirlikte büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle iletişim alanında yeni ve geniş imkanlar ortaya çıkmıştır. Bu potansiyeli fark eden bazı şirketler, interneti müşterileriyle etkileşim kurmak için bir araç olarak kullanmaya başlamıştır (Santos ve diğerleri, 2017, s.130). İnternetin hızla büyümesi ve erişilebilirliğinin artmasıyla birlikte e-ticaret kavramı gelişmiştir (Mishra ve diğerleri, 2019, s.142). E-ticaret, tüketicilerin bir satıcıdan internet üzerinden doğrudan mal veya hizmet satın almasına olanak tanıyan bir elektronik ticaret biçimi olarak tanımlanmaktadır (Kasana ve Chaudhary, 2014, s.263). Aynı zamanda E-ticaret sistemi, ürünlerin çevrimiçi olarak müşterilere pazarlanması ve tanıtılması için bir platform sunmaktadır (Tabianan ve diğerleri, 2022, s.1). Teknolojinin hızlı gelişimi, internetin yaygınlaşması ve mobil uygulamaların artan kullanımı, e-ticaretin büyük bir ivme kazanmasına neden olmuştur. Günümüzde e-ticaret, küresel ekonominin en önemli bileşenlerinden biri haline gelmiştir.

E-ticaret alanındaki ilerlemeler, 1970'lerin başında elektronik fon transferi (EFT) sisteminin oluşturulmasıyla başlamıştır. EFT, finansal işlemlerin elektronik ortamda gerçekleştirilmesini sağlayan bilgisayar tabanlı bir sistem olarak tanımlanmaktadır. 1970'lerin sonlarına doğru, EFT sisteminin sınırlıklarını azaltmak amacıyla Elektronik Veri Değişimi (EDI) geliştirilmiştir. EDI, hizmet sağlayıcılar, perakendeciler ve üreticiler gibi daha geniş bir işletme grubunun sisteme katılımını mümkün kılmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren e-ticaret; Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) sistemleri, veri madenciliği ve veri ambarı uygulamalarını da içerecek şekilde genişlemiştir (Tokse ve Mujmule, 2021, s.1). E-ticaret işlemleri, taraflar arasındaki ilişkilere göre farklı kategorilere ayrılabilir (Santos ve diğerleri, 2017, s.132):

1. B2C (Business to Consumer – İşletmeden Tüketicie): Amazon, Trendyol, Hepsiburada gibi platformlarda işletmelerin doğrudan tüketicilere satış gerçekleştirmesi.
2. B2B (Business to Business – İşletmeden İşletmeye): Şirketlerin diğer şirketlere ürün veya hizmet sunması (örneğin, Alibaba).

3. C2C (Consumer to Consumer – Tüketiciden Tüketicie): Bireylerin birbirine ürün veya hizmet satması (örneğin, eBay, Letgo).

4. C2B (Consumer to Business – Tüketiciden İşletmeye): Bireylerin işletmelere ürün veya hizmet sunması (örneğin, serbest çalışanların Fiverr veya Upwork üzerinden hizmet sunması).

E-ticaret modelinin sağladığı kolaylık ve hız, modern toplumda insanların hızlı yaşam tarzına uyum sağlaması bakımından önemli bir avantaj sunmaktadır. Bu nedenle, giderek daha fazla sayıda e-ticaret şirketi kurulmaktadır (Liu, 2020, s.11761).

Dünya genelinde en çok kazanç sağlayan e-ticaret platformlarının başında Amazon gelmektedir. Amazon, 1994 yılında Jeff Bezos tarafından yalnızca çevrimiçi kitap satışı yapmak amacıyla kurulmuştur. Bezos'un internetin büyüme potansiyelini fark etmesiyle şirket kısa sürede müzik, elektronik ve giyim gibi farklı kategorilere yönelmiştir ve 1997 yılında halka arz edilerek küresel bir teknoloji devi hâline gelmiştir (Denli, 2021). Alibaba, 1999 yılında Jack Ma tarafından Çin'in Hangzhou kentinde, küçük işletmelerin küresel pazarlara erişimini kolaylaştırmak amacıyla kurulmuştur. İlk başta bir çeviri platformu olarak başlayan bu girişim, kısa sürede üreticiler ve alıcıları buluşturan bir B2B e-ticaret platformuna dönüşmüştür. Alibaba, 2014 yılında New York Borsası'nda halka arz edilerek 25 milyar dolarlık rekor yatırım almıştır (Güner, 2020). eBay, 1995 yılında Pierre Omidyar tarafından AuctionWeb adıyla kurulmuştur. Omidyar, bireylerin ürün alıp satabileceği çevrimiçi bir açık artırma sistemi tasarlamıştır. Platformda satılan ilk ürün, bozuk bir lazer işaretçisi olmuştur ve bu işlem, sitenin potansiyelini göstermiştir. eBay, 1998 yılında halka açılmış ve kısa sürede küresel bir pazar yeri hâline gelmiştir (Asar, 2024). Shopify, 2006 yılında Tobias Lütke, Daniel Weinand ve Scott Lake tarafından Kanada'da, başlangıçta bir snowboard mağazası olan Snowdevil için geliştirilmiştir. Bu yazılım, zamanla teknik bilgisi olmayan girişimcilerin çevrimiçi mağaza kurmasını kolaylaştıran bağımsız bir e-ticaret altyapısına dönüşmüştür (Mahadevan, 2025).

E-ticaretin yeni bir pazarlama kanalı olarak yaygınlaşmasıyla birlikte, çevrimiçi kullanıcıların ihtiyaç ve beklentilerinin analiz edilmesi, tüketici odaklı ticaretin etkinleştirilmesi açısından temel bir ön koşul olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, geleneksel kitlesel pazarlama stratejileri, çevrimiçi kullanıcıların farklılaşan taleplerini karşılamakta yetersiz kalmaktadır. 2004 yılında dijital ağların yaygınlaştığı bir dönemde müşteri segmentasyonu, çevrimiçi pazarlamanın dönüşümüne yanıt olarak, kullanıcı verilerinin anlamlandırılması ve yeni iş fırsatlarına dönüştürülmesi için bir yöntem olarak benimsenmiştir.

Müşteri davranışlarını analiz etmek isteyen şirketlerin, müşteri verilerini kayıt altına alma kapasitesine, benzer kullanıcı davranışlarını tanımlayacak algoritmalara ve bu bilgiler doğrultusunda strateji geliştirme süreçlerine ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir. Müşteri segmentasyonu, gözetimsiz öğrenme sürecine dayalı bir yöntem olarak tanımlanmakta ve benzerlik esasına dayalı olarak farklı kümeleme yaklaşımlarını kullanmaktadır (Gomes ve Meisen, 2023, s.528).

1. Müşteri Segmentasyonu ve Literatür İncelemesi

Müşteri segmentasyonu kavramı, 20. yüzyılın ortalarında Amerikalı pazar bilimci Wendell Smith tarafından ilk kez ortaya atılmıştır (Liu, 2020, s.11761). Bu kavram, müşteri analizlerinde kritik bir araç olarak kabul edilmektedir (Jahan ve Sanam, 2024, s.1). Müşteri segmentasyonu, benzer davranışlara sahip müşterilerin aynı grupta, farklı davranışlara sahip olanların ise ayrı gruplarda sınıflandırılması süreci olarak tanımlanmaktadır (Gomes ve

Meisen, 2023, s.528). Segmentasyonun temel amacı, her müşteri grubuna en uygun pazarlama stratejilerini geliştirerek işletmenin kârlılığını artırmaktır. Bu doğrultuda, doğru müşteriye doğru ürünün tanıtılması, e-ticaret sistemlerinin etkinliğini artıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Tabianan ve diğerleri, 2022, s.1). Segmentasyon sürecinde dikkate alınan faktörler genel olarak coğrafi, demografik, psikografik ve davranışsal unsurlar olarak sınıflandırılmaktadır (Monil ve diğerleri, 2020, s.2105). Ancak, demografik özellikler bireysel farklılıkları tam olarak yansıtamayabileceğinden, davranışsal segmentasyon müşteriye özgü çözümler geliştirmek açısından daha etkili bir yaklaşım sunmaktadır (Patankar ve diğerleri, 2021, s.239). Demografik segmentasyon, RFM analizi (Yakınlık, Sıklık, Parasal Değer), HVCs analizi (Yüksek Değerli Müşteriler), müşteri statüsü analizi, davranışsal segmentasyon ve psikografik segmentasyon gibi çeşitli türler yaygın olarak kullanılmaktadır (Vijilesh ve diğerleri, 2021, s.823). Geleneksel segmentasyon yöntemleri genellikle manuel ve kural tabanlı yaklaşımlara dayanmakta olup bu yöntemler, iş gücü yoğun, öznel içerikli ve ölçeklenebilirlik açısından sınırlı yöntemler olarak değerlendirilmektedir. Makine öğrenmesi algoritmalarındaki gelişmeler, segmentasyon sürecinin otomatikleştirilmesine ve iyileştirilmesine olanak sağlamaktadır. Denetimli öğrenme algoritmaları (örneğin karar ağaçları, destek vektör makineleri), etiketli verilerle segment tahmini yapabilmektedir (Rajyalaxmi ve diğerleri, 2024, s.1). Denetimsiz öğrenme algoritmaları ise özellikle K-Ortalamlar (K-Means) ve hiyerarşik kümeleme gibi yaklaşımlarla müşteri segmentasyonunda sıklıkla kullanılmaktadır.

Kümeleme algoritmalarında temel ilke; kümeler içindeki örneklerin birbirine benzer, kümeler arasındaki örneklerin ise birbirinden farklı olmasıdır (Narayana ve diğerleri, 2022, s.1280):

1. Küme içi homojenlik: Her bir küme içerisindeki veriler arasında mümkün olduğunca fazla benzerlik bulunmalıdır.
2. Kümeler arası heterojenlik: Farklı kümelerdeki veriler arasında mümkün olduğunca yüksek düzeyde çeşitlilik olmalıdır.

Kümeleme teknikleri kullanılarak müşterilerin alt gruplara veya segmentlere ayrılması, müşteriler ile çevrimiçi alışveriş kanalları arasındaki ilişkilerin analiz edilmesini sağlar. Bu analizlerin sonuçları, müşterilerin çevrimiçi alışveriş yaparken neler beklediğine dair işletmelere değerli bilgiler sunar. Şirketler, bu analizlerden elde edilen verilere dayanarak müşteri ilişkileri yönetimini geliştirebilir ve müşteri memnuniyeti ile bağlılığını artırabilir (Wu ve Chou, 2011, s.332).

Son yıllarda dijital pazarlama stratejilerinin gelişmesiyle birlikte, e-ticaret platformlarında müşteri davranışlarının daha iyi anlaşılması ve yönetilmesi giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu kapsamda, müşteri segmentasyonu; pazarlama faaliyetlerini kişiselleştirmek, müşteri memnuniyetini artırmak ve işletme kaynaklarını daha etkin kullanmak amacıyla sıkça başvurulan bir analiz yaklaşımı olmuştur. Müşterilerin satın alma alışkanlıklarını, demografik özelliklerini ve davranışsal eğilimlerini dikkate alan bu süreç, veri madenciliği ve makine öğrenmesi yöntemlerinin katkısıyla daha sistematik ve ölçeklenebilir hale gelmiştir. Aşağıda, müşteri segmentasyonu alanında yapılan güncel akademik çalışmaların yöntemsel yaklaşımları, kullanılan algoritmalar ve elde edilen sonuçlar bakımından detaylı bir literatür taraması sunulmuştur.

Namvar ve Gholamian (2010), veri madenciliği araçlarından yararlanarak, RFM (Recency, Frequency, Monetary – Yakınlık, Sıklık, Parasal Değer), demografik veriler ve Müşteri Yaşam Boyu Değeri (LTV) verilerine dayalı iki aşamalı yeni bir müşteri segmentasyon yöntemi geliştirmiştir. İlk aşamada, K-Ortalamlar (K-Means) kümeleme algoritması kullanılarak müşteriler RFM kriterlerine göre farklı segmentlere ayrılmıştır. İkinci aşamada ise her küme, demografik özelliklere göre yeniden alt kümelere bölünmüştür.

Peker ve diğerleri (2017), Türkiye’de faaliyet gösteren bir market zincirinden elde edilen verilerle, market perakendeciliği sektöründe müşterileri sınıflandırmak amacıyla LRFMP (Length, Recency, Frequency, Monetary, Periodicity – Uzunluk, Yakınlık, Sıklık, Parasal Değer, Periyodiklik) modelini önermiştir. Bu çalışmada üç farklı küme doğrulama indeksi, optimum müşteri sayısını belirlemek için kullanılmış, K-Ortalamlar algoritması ise müşterilerin kümeleneğinde uygulanmıştır. Sonuç olarak, beş farklı müşteri grubunun bulunduğu tespit edilmiştir.

Kamthania ve diğerleri (2018), müşteri segmentasyonu sürecinde Temel Bileşen Analizi (PCA) ve ardından k-mod kümeleme algoritmasını kullanmıştır. Ayrıca, önerilen araç seti etkileşimli görselleştirmeler ve haritalar da içermektedir. Aynı yıl, Kansal ve diğerleri (2018) üç farklı kümeleme algoritmasını – K-Means, Agglomerative (hiyerarşik) ve Mean Shift – uygulayarak müşteri segmentasyonu gerçekleştirmiştir.

Patankar ve diğerleri (2021), farklı sektörlerdeki müşterileri harcama ve gelir gibi davranışsal özelliklerine göre sınıflandırmıştır. Bu işlemde K-Ortalamlar algoritması kullanılarak müşteriler, davranışsal niteliklerine göre gruplara ayrılmıştır.

Narayana ve diğerleri (2022), müşteri segmentasyonu amacıyla K-Means, Hiyerarşik Kümeleme (Agglomerative) ve Mean Shift algoritmalarını kullanarak müşterileri cinsiyet, yaş, ilgi alanları ve harcama alışkanlıkları gibi ortak faktörlere göre gruplandırmıştır. Ayrıca, K-Means kümeleme yöntemiyle cinsiyet ve yaş kalıpları incelenmiştir.

Xiahou ve Harada (2022), B2C e-ticaret müşterilerinin alışveriş davranışlarına yönelik boylamsal zaman çizelgeleri ve çok boyutlu veri özelliklerini temel alarak, K-Ortalamlar müşteri segmentasyonu ile destek vektör makinesi (SVM) tahmini kombinasyonuna dayalı bir müşteri kaybı tahmin modeli önermiştir.

Tabianan ve diğerleri (2022), müşteri segmentasyonunda özellikle davranışsal faktörlere odaklanan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Toplanan verilerin işlenmesi ve segmentlere ayrılması sürecinde K-Ortalamlar algoritması tercih edilmiştir. Çalışmada, üç küme arasındaki ilişki – etkinlik türü, ürünler ve kategoriler – analiz edilmiştir. Bu yaklaşım sayesinde, satıcıların en kârlı müşteri segmentinden en az kârlı segmente kadar odaklanması hedeflenmiştir.

Wulansari ve Heikal (2024), Endonezya’daki en çok ziyaret edilen üç e-ticaret platformu – Shopee, Tokopedia ve Lazada – üzerindeki müşteri davranışlarını analiz etmek için RFM modeli ile K-Means kümeleme tekniklerini birlikte kullanmıştır.

Kumar ve diğerleri (2025), standart bir e-ticaret müşteri veri kümesi üzerinde K-Means ve Hiyerarşik Kümeleme algoritmalarını uygulamıştır. Araştırma, özellikle sık aranan markalara odaklanmış ve her iki tekniğin küme ayrımı performansları silüet skorları ve görselleştirme yöntemleriyle karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, K-Means algoritması Hiyerarşik

Kümelemeye kıyasla daha iyi ayrılmış müşteri segmentleri oluşturmuştur. Bu segmentasyon işlemi, müşteriler marka arama desenlerine göre gruplara ayrılmıştır.

2. Yöntem

2.1. Amaç ve Önem

Bu çalışmanın amacı, KNN, SVM ve Random Forest makine öğrenmesi algoritmalarının e-ticaret müşterilerinin davranışsal segmentasyonundaki sınıflandırma başarımını karşılaştırmaktır. Bu bağlamda çalışmanın özgün yönü, sınıflandırma algoritmalarının aynı veri seti üzerinde karşılaştırmalı analizinin gerçekleştirilmesi ve optimum modelin önerilmesidir. Ayrıca, çalışmada kullanılan veri setinin davranışsal faktörlere odaklanması, klasik RFM temelli segmentasyon yaklaşımlarına alternatif sağlamaktadır.

2.2. Veri Seti

Çalışmada kullanılan veri seti açık dağıtım yapan Kaggle dataset sitesinden alındı. Bu veri seti, tüketici davranışları ve çevrimiçi alışveriş tercihleri hakkında kapsamlı içgörüler sunmaktadır. Veri seti anket yanıtlarına dayanır ve alışveriş sıklığı, tercih edilen ödeme yöntemleri, çekici faktörler, güvenlik endişeleri ve sıklıkla satın alınan ürün kategorileri gibi temel hususlara odaklanmaktadır. Veri setinde her bir alan için toplam 200 adet bilgi bulunmaktadır. Türkçeye çevrilmiş veri setine ait temel özellikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Verilere Ait Tanımlayıcı Değerler

Alan Adı	Veri Türü
Cinsiyet	Erkek, Kadın
Çevrimiçi Alışveriş Sıklığı	Nadiren, Ayda bir, Haftada bir, Haftada birkaç
Çevrimiçi Alışveriş Oranı	%0-20, %21-40, %41-60, %61-80, %81-100
İnceleme Kontrol Sıklığı	Her zaman, Nadiren, Sık sık, Ara sıra
Çekici Faktörler	Kolaylık, İndirimler, Çeşitlilik, Zaman Tasarrufu, Kullanıcı dostu arayüz
Perakendeci Seçim Faktörleri	Marka güvenilirliği, Ürün yorumları, Fiyatlar, Müşteri hizmetleri
Tercih Edilen Ödeme Yöntemi	Kredi/Banka Kartı, Kapıda Ödeme, Dijital Cüzdanlar, Banka havalesi
Yerel ve Uluslararası Satıcılar	Tercih yok, Yerel tercih, Uluslararası tercih
Tercih Edilen Alışveriş Platformu	Amazon, Daraz, AliExpress, Others
Güvenlik Endişesi Seviyesi	Çok Endişeli, Nötr, Biraz Endişeli, Hiç Endişeli Değil
Promosyon Katılım Durumu	Ara sıra, Nadiren, 2 Sık sık, Her zaman
Fiyat Hassasiyeti	Orta, Az, Çok, Hiç
Rahat Harcama Aralığı	<1k, 1k-5k, 5k-10k, = >10k
Sık Satın Alınan Ürünler	Giyim, Kitaplar, Elektronik, Oyunlar, Gıda, vb.
En Büyük Dezavantaj	Ürün kalitesi, Hiç sorun yok, İade sorunları, Gecikmeli teslimat
Ürün Orijinalliği Endişesi	Nötr, Her zaman güveniyor, Endişeli, Ara sıra endişeli
İstenen Geliştirmeler	Daha iyi ürün açıklamaları, Daha iyi müşteri yorumları, vb.

2.3. Verilerin Analizi ve Bulgular

Makine öğrenmesi algoritmaları, geniş hacimdeki işlem, davranışsal ve demografik verileri analiz ederek, geleneksel yöntemlerin gözden kaçırabileceği gizli kalıpları, ilişkileri ve eğilimleri ortaya çıkarabilmektedir (Rajyalaxmi ve diğerleri, 2024, s.1) Bu özellikleri sayesinde E-ticarette müşteri segmentasyonu için daha doğru sonuçlar verebilmektedir. Etkili bir müşteri segmentasyonu elde etmek için en iyi K değerini belirlemek kritik öneme sahiptir (Kumar ve diğerleri, 2025, s.121). Etiketlenmemiş bir veri kümesi verildiğinde, küme içindeki örneklerin birbirine en yakın olacak şekilde dağıtılması ve kümeler arasındaki mesafenin

maksimum seviyeye çıkarılması gerekmektedir (Xiahou ve Harada, 2022, s.463). Elbow ve Silhouette yöntemleri, dışsal bir bilgiye ihtiyaç duyulmadan bir kümenin ne kadar iyi oluşturulduğunu belirlemek için kullanılır (Saputra ve diğerleri, 2019, s.343).

2.3.1. Elbow (Dirsek) Yöntemi

Elbow (Dirsek) Yöntemi, kümeleme analizinde en uygun küme sayısını (k) belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. Kümeleme algoritmalarında, doğru küme sayısını belirlemek kritik bir adımdır. K-Means gibi algoritmalarda, kümelerin kalitesini ölçmek için WCSS (Within-Cluster Sum of Squares - Küme İçi Kareler Toplamı) kullanılır. Dirsek yöntemi, nispeten küçük k değerleri için uygundur. Dirsek yöntemi, farklı k değerlerinin kare farkını hesaplar. K değeri arttıkça, ortalama bozulma derecesi (distortion degree) küçülür. Her kategoride bulunan örnek sayısı azalır ve örnekler ağırlık merkezine daha yakın hale gelir. K değeri arttıkça, bozulma derecesindeki iyileşme etkisinin en çok azaldığı konum, dirseğin karşılık geldiği k değeridir (Cui, 2020 s.7). WCSS için Dirsek Yöntemi değerleri eşitlik 1’de verilen formülle hesaplandı.

$$WCSS = \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} \|x - \mu_i\|^2 \quad (1)$$

k= Küme sayısı

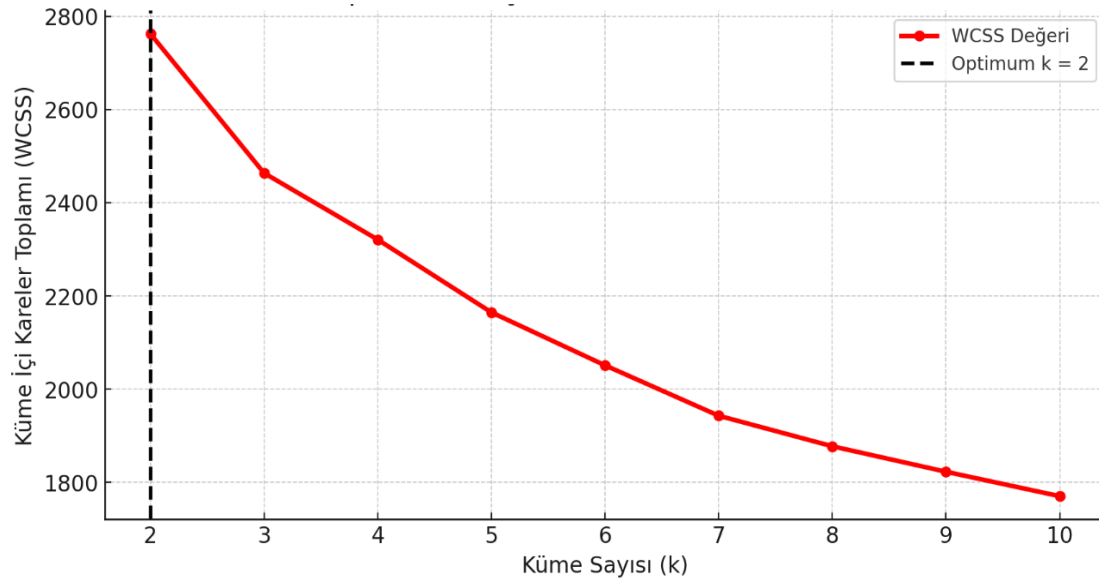
C_i = i.küme

x= Kümedeki veri noktası

μ_i =i.kümenin merkez noktası

Elbow yöntemi ile elde edilen k değeri Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Optimum k Değeri İçin Elbow Yöntemi

2.3.2. Silhouette Yöntemi

Silhouette Yöntemi, hem ayrışmayı (separation) hem de iç tutarlılığı (cohesion) birleştiren bir silhouette katsayısı kullanır (Saputra ve diğerleri, 2019, s.343). Silhouette katsayısı -1 ile 1 arasında değişir. 1’e yakın değerler, kümeleme modelinin daha tutarlı kümeler oluşturduğunu gösterir. 0’a yakın değerler, örneğin iki komşu küme arasındaki karar sınırına çok yakın

olduğunu gösterir. Negatif değerler, örneğin yanlış kümeye atanmış olabileceğini gösterir. Silhouette katsayısı eşitlik 2'deki formülle hesaplandı.

$$S(i) = \frac{b(i) - a(i)}{\max(a(i), b(i))} \quad (2)$$

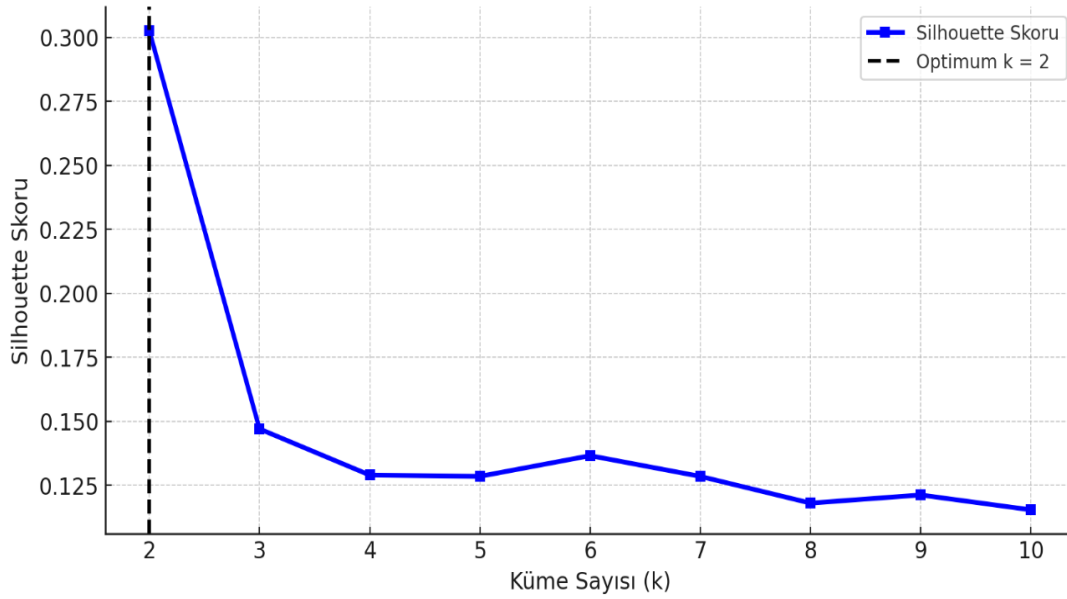
S(i): Silhouette katsayısı

a(i): Küme bütünleşmesi (aynı küme içindeki ortalama mesafe)

b(i): Küme ayrışması (en yakın diğer kümedeki ortalama mesafe)

Silhouette yöntemi ile elde edilen k değeri Şekil 2'de verilmiştir.

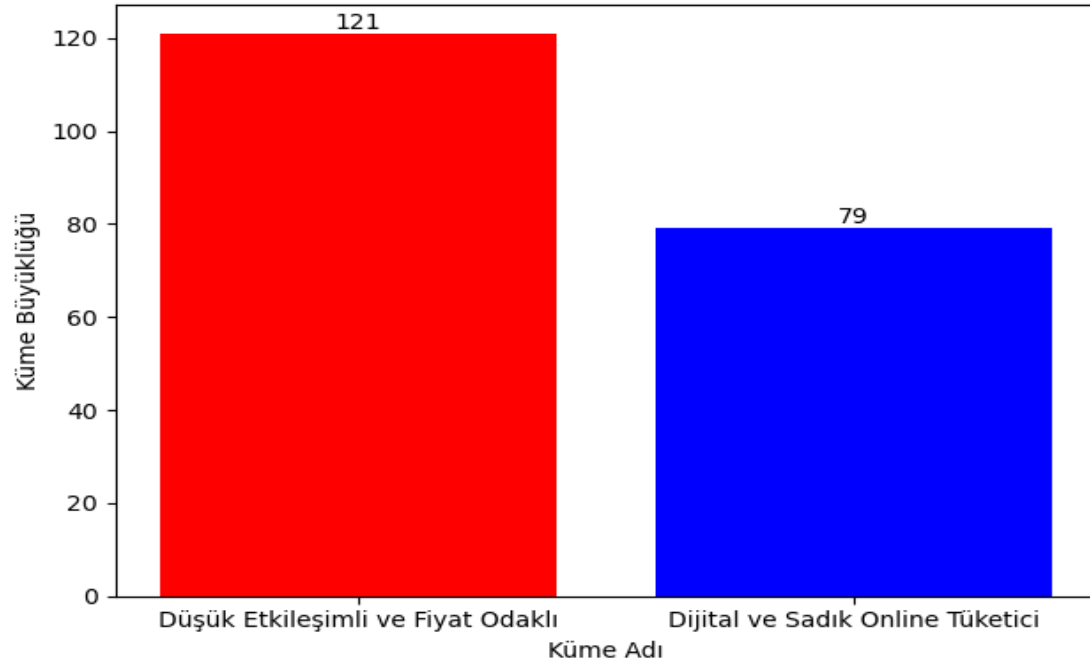
Şekil 2. Optimum k Değeri İçin Silhouette Yöntemi

Bu veri setinde en iyi küme sayısını belirlemek için her iki yöntem de kullanıldı. Sonuçlar, k = 2'nin en uygun küme sayısı olduğunu gösterdi. Böylece veri setindeki örüntüler daha anlamlı ve doğru bir şekilde gruplandırılmış oldu.

2.3.3. K-Means Kümeleme

K-Means algoritması, bölme tabanlı bir kümeleme yöntemi olup basitliği, verimliliği ve hızı ile avantajlıdır. Ancak, bu algoritma başlangıç noktalarına oldukça bağımlıdır ve ilk örneklerin seçimi sonuçların farklı olmasına neden olabilir (Ahmed ve diğerleri, 2020, s.4). Algoritma, iki ayrı aşamadan oluşur. İlk aşamada, her bir küme için bir merkez nokta tanımlanır. Bu, toplamda k adet merkez noktası belirlenmesi anlamına gelir. İkinci aşamada ise veri setindeki her bir nokta, en yakın merkez noktası ile ilişkilendirilir. Noktalar ile merkez noktaları arasındaki mesafe genellikle Öklid mesafesi (Euclidean distance) kullanılarak hesaplanır (Nazeer ve Sebastian, 2009, s.1). Kümeleme sonucunda elde edilen kümeler ve üye sayıları Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Küme Adı ve Büyüklük Değerleri

Şekil 3'teki K-Means kümeleme sonuçları incelendiğinde optimum küme sayısı kullanıcıların alışveriş davranışlarına göre iki farklı gruba ayrıldığını gösteriyor. Gruplara ait genel karşılaştırmalar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Segment 1: Düşük Etkileşimli ve Segment 2: Dijital Sadık Müşteri Özellikleri

Özellik	Düşük Etkileşimli ve Fiyat Odaklı	Dijital ve Sadık Online Tüketici
Alışveriş Sıklığı	Nadiren veya Ayda Bir Kez	Haftada Birkaç Kez
Alışveriş Oranı	%0-20 veya %21-40	%41-60 veya daha fazla
Fiyat Hassasiyeti	Orta-Yüksek	Düşük
Güvenlik Endişesi	Yüksek	Düşük
Promosyon Katılımı	Ara sıra veya nadiren	Sık sık veya her zaman
Harcama Aralığı	1.000- 5.000 veya daha az	5.000 veya daha fazla
Ödeme Yöntemi Tercihi	Kapıda ödeme veya banka kartı	Dijital cüzdanlar ve kredi kartları
Platform Kullanımı	Yerel perakendecileri daha çok tercih ediyorlar	Uluslararası platformları da aktif kullanıyorlar

Tablo 2'deki verileri incelendiğinde Düşük Etkileşimli ve Fiyat Odaklı Tüketiciler daha ihtiyatlı bir alışveriş tarzları var, öncelikleri güvenlik ve fiyat politikaları olduğu görülmektedir. E-ticaret platformlarını kullanmaktan çekiniyorlar veya fiziksel mağazaları daha çok tercih ediyorlar. Bu grup için e-ticaret firmaları, güven artırıcı kampanyalar ve fiyat odaklı indirimler sunabilir. Dijital ve Sadık Online Tüketiciler e-ticaret platformlarını aktif kullanıyorlar. Ödeme yöntemleri konusunda daha esnekler, kredi kartı ve dijital cüzdanları rahatça kullanıyorlar. Marka itibarı ve müşteri hizmetleri bu grupta daha önemli, fiyat yerine hizmet kalitesine daha fazla değer veriyorlar. E-ticaret firmaları bu gruba kişiselleştirilmiş kampanyalar sunarak müşteri sadakatini artırabilir.

2.3.4. K-En Yakın Komşu (K-Nearest Neighbor – KNN) Algoritması

Sınıflandırma, giriş verilerini analiz etmeyi ve veri sınıfını tanımlayan bir model oluşturmayı içerir. KNN, gözetimli öğrenme algoritmasını kullanan (Putra ve diğerleri, 2024, s.227). KNN algoritması, model performansına dayalı olarak en uygun komşu sayısının (k) seçilmesine odaklanarak sınıflandırma yapar (Yacoub ve diğerleri, 2024, s.2). KNN sınıflandırıcısında, örnekler arasındaki mesafe, Öklid formülü kullanılarak hesaplandı (Zulkarnain ve diğerleri, 2024, s.18). Öklid formülü eşitlik 3'te verilmiştir.

$$d(p, q) = \sqrt{\sum_{i=1}^n (q_i - p_i)^2} \quad (3)$$

$d(p, q)$ = Noktaları arasındaki Öklid mesafesini temsil eder.

p = test verisi

q = gerçek veri

N = veri noktalarının boyutudur.

2.3.5. Destek Vektör Makineleri (Support Vector Machine – SVM)

Destek Vektör Makineleri (SVM), farklı disiplinlerden çeşitli veri kategorilerini sınıflandırmak için eğitilen bir gözetimli öğrenme tekniğidir. İkili sınıflandırma (two-class classification) problemlerinde yaygın olarak kullanılır. Hem doğrusal (linear) hem de doğrusal olmayan (non-linear) veri sınıflandırma görevlerine uygulanabilir (Ahmad ve diğerleri, 2018, s.33791). SVM'nin en önemli güçlü yönlerinden biri, Doğrusal (Linear), Polinom (Polynomial), Gauss (RBF) ve Sigmoid çekirdek fonksiyonları kullanarak doğrusal olmayan karar sınırlarını yönetebilme yeteneğidir. Bu çekirdek fonksiyonları kullanarak SVM, verilerdeki karmaşık ilişkileri ve desenleri yakalayabilir (Khan ve diğerleri, 2024, s.72).

2.3.6. Random Forest (Rastgele Orman, RF)

Rastgele Orman algoritması, Denetimli Öğrenme (Supervised Learning) grubuna ait bir yöntemdir. Bu yöntem, en doğru sınıflandırma algoritmalarından biri olup, aşırı öğrenme (overfitting) olmadan büyük miktarda değişken girdisini işleyebilir ve karar ağaçları arasındaki korelasyonu ortadan kaldırmaya yardımcı olur (Noviyanti ve Alamsyahs, 2024, s.44). Rastgele Orman (Random Forest) Algoritmasının uygulanması (Chunduru ve diğerleri, 2024, s.7):

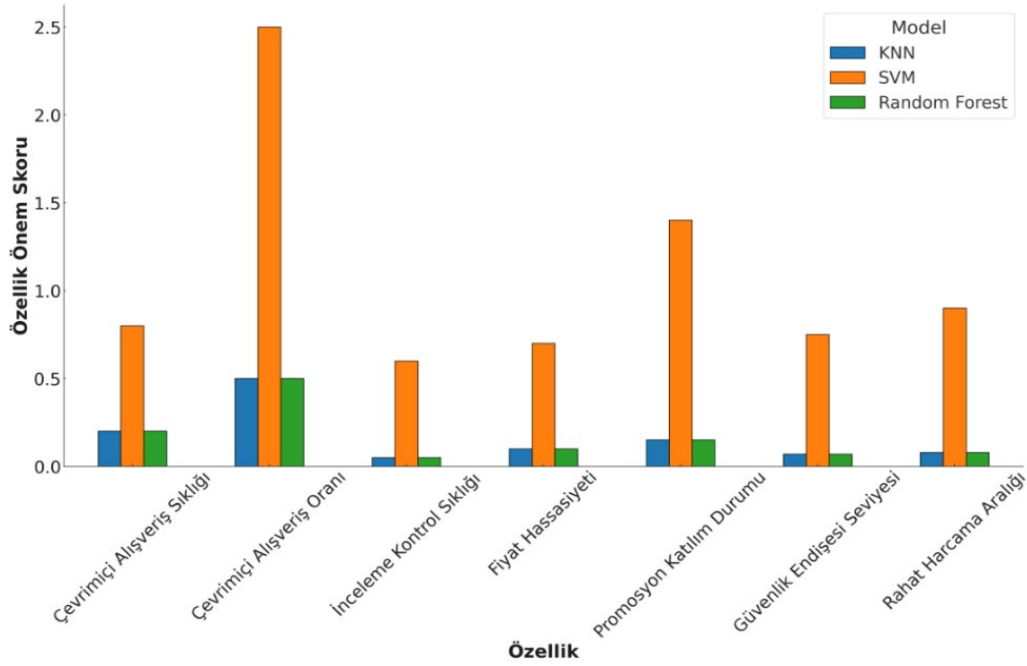
Bu algoritma temel olarak dört aşamada gerçekleştirilir:

- i. Sağlanan veri setinden rastgele örnekler seçilir.
- ii. Her örnek için bir karar ağacı oluşturulur ve her birinin sonucu tahmin edilir.
- iii. Her tahmin edilen sonuç için bir oy kullanılır.
- iv. En fazla oyu alan tahmin sonucu, nihai tahmin olarak seçilir.

K-En Yakın Komşu (KNN), Destek Vektör Makineleri (SVM) ve Rastgele Orman (Random Forest) gibi makine öğrenimi algoritmaları ile sınıflandırma işlemi gerçekleştirilmeden önce özellik önem sıralamasını çıkarmak, modelin başarısını artırmak ve yorumlanabilirliğini sağlamak açısından kritik bir adımdır. Öncelikle, gereksiz veya düşük etkili özellikleri belirlemek, modelin hesaplama maliyetini düşürür ve genel performansını artırır. Gereksiz özelliklerin dahil edilmesi, modelin aşırı öğrenmesine (overfitting) neden olabilir ve sınıflandırma doğruluğunu olumsuz etkileyebilir. Özellikle KNN gibi mesafeye dayalı algoritmalarda, fazla özelliklerin varlığı gürültüyü artırabilir ve modelin tahmin yeteneğini

düşürebilir. Özellik seçimi ayrıca modelin açıklanabilirliğini geliştirir. SVM ve Random Forest gibi algoritmalarda, hangi özelliklerin daha etkili olduğunu anlamak, işlemeye alınan verinin içgörülerini keşfetmeye yardımcı olur. Yöntemlere ait özellik önem sıraları Şekil 4’de verilmiştir.

Şekil 4. Modeller İçin Özellik Önem Sıralaması

SVM modeli, özellik önem skorlarını diğer modellere kıyasla daha yüksek hesaplanmıştır. Çevrimiçi Alışveriş Oranı, tüm modellerde en önemli özellik olarak öne çıkarken, SVM’de bu fark daha belirgin hale gelmiştir. Random Forest ve KNN, özellikleri daha dengeli şekilde değerlendirirken, Çevrimiçi Alışveriş Sıklığı ve Promosyon Katılım Durumu bu iki modelde orta seviyede önem arz etmektedir. Fiyat Hassasiyeti, Güvenlik Endişesi ve İnceleme Kontrol Sıklığı, tüm modellerde daha düşük önem skorlarına sahiptir. Bu, alışveriş davranışlarını tahmin ederken bu özelliklerin daha az etkili olduğunu göstermektedir.

KNN, SVM ve Random Forest gibi sınıflandırma modellerinde accuracy, precision, recall ve F1-skoru, modelin tahmin performansını değerlendirmek için kullanılır. Accuracy (Doğruluk), modelin toplam doğru tahmin oranını ölçer. Dengeli veri setlerinde faydalıdır, ancak dengesiz sınıflarda yanıltıcı olabilir. Precision (Kesinlik), yanlış pozitifleri (False Positive - FP) azaltmayı hedefler. Recall (Duyarlılık), yanlış negatifleri (False Negative - FN) azaltmaya odaklanır. F1-Skoru: Precision ve recall’un dengelenmiş bir versiyonudur. Modelin genel başarısını değerlendirir ve dengesiz veri setlerinde daha iyi bir ölçüm sunar. Değerlere ait hesaplamalar eşitlik 4, 5, 6 ve 7’deki formüller ile yapılır.

$$\text{Accuracy} = \frac{TP+TN}{TP+TN+FP+FN} \quad (4)$$

$$\text{Precision} = \frac{TP}{TP+FP} \quad (5)$$

$$\text{Recall} = \frac{TP}{TP+FN} \quad (6)$$

$$\text{F1 - Score} = 2 \times \frac{\text{Precision} \times \text{Recall}}{\text{Precision} + \text{Recall}} \quad (7)$$

TP (True Positive): Doğru pozitif tahminler
TN (True Negative): Doğru negatif tahminler
FP (False Positive): Yanlış pozitif tahminler
FN (False Negative): Yanlış negatif tahminler

Tablo 3. Sınıflandırma Modellerinin Performans Metrikleri

Model	Accuracy	Precision	Recall	F1-Score
K-NN	0,78	0,82	0,78	0,77
SVM	0,95	0,95	0,95	0,95
Random Forest	0,93	0,93	0,93	0,92

Destek Vektör Makineleri (SVM), Rastgele Orman (Random Forest) ve K-En Yakın Komşu (KNN) algoritmalarının performans metrikleri incelendiğinde, SVM en iyi sonuçları üretirken, Random Forest ona çok yakın bir performans göstermekte ve KNN en düşük sonuçları sergilemektedir. Accuracy (Doğruluk) açısından bakıldığında, SVM modeli %95 ile en yüksek doğruluk oranına sahiptir. Random Forest %93 doğruluk oranı ile SVM'ye çok yakın bir performans sergilemektedir. KNN ise %78 doğruluk ile en düşük sonucu vermektedir. Bu, KNN modelinin diğer modellere kıyasla daha fazla yanlış tahmin ürettiğini göstermektedir. Precision (Kesinlik) değerleri incelendiğinde, SVM ve Random Forest modellerinin her ikisi de %95 ve %93 kesinlik oranına sahiptir. Bu, yanlış pozitif tahminlerin düşük olduğunu ve modelin doğru pozitifleri daha iyi tahmin ettiğini gösterir. KNN modeli %82 precision oranı ile diğer iki modele kıyasla daha düşük bir kesinlik sergilemektedir. Bu, modelin yanlış pozitif tahminleri biraz daha fazla yaptığını gösterir. Recall (Duyarlılık) açısından SVM yine %95 ile en yüksek sonucu elde etmektedir. Random Forest %93 recall oranı ile ona yakın bir performans göstermektedir. KNN ise %78 recall ile en düşük sonucu üretmektedir. Recall değerinin düşük olması, modelin bazı gerçek pozitifleri kaçırdığı anlamına gelir. Bu nedenle, KNN modeli özellikle duyarlılığın önemli olduğu uygulamalarda yetersiz olabilir. F1-Skoru, Precision ve Recall'un dengelenmiş bir metriği olduğundan, modellerin genel performansını değerlendirmek için kullanışlıdır. SVM modeli %95 F1-Skoru ile en iyi sonucu verirken, Random Forest %92 ile ona çok yakın bir performans göstermektedir. KNN modeli ise %77 ile en düşük F1-Skoruna sahiptir. Bu da KNN modelinin, diğer modellere kıyasla daha fazla yanlış tahmin ürettiğini ve genel performansının daha düşük olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, e-ticarette kullanıcı davranışlarını sınıflandırmak ve müşteri segmentasyonu yapmak amacıyla K-En Yakın Komşu (KNN), Destek Vektör Makineleri (SVM) ve Rastgele Orman (Random Forest) algoritmalarının performanslarını karşılaştırmıştır. Kullanılan veri seti, tüketicilerin alışveriş sıklığı, promosyon katılımı, fiyat hassasiyeti, güvenlik endişesi ve ödeme tercihleri gibi çeşitli değişkenleri içermektedir. İlk olarak, Elbow ve Silhouette yöntemleri ile optimum küme sayısı belirlenmiş, ardından K-Means algoritması kullanılarak müşteriler benzer davranışsal kalıplarına göre kümelenmiştir. Son olarak, belirlenen bu kümeler, KNN, SVM ve Random Forest algoritmaları ile sınıflandırılmış ve performansları Accuracy, Precision, Recall ve F1-Skoru gibi metriklerle ölçülmüştür.

Elde edilen bulgular, SVM algoritmasının %95 doğruluk oranı ile en başarılı sınıflandırma performansını sergilediği görülmüştür. Bu sonuç, Tanır ve Ramazanov (2023) tarafından yürütülen çalışmada elde edilen %79,89 doğrulukla tahmin oranının üzerinde bir başarıya

ulaşmıştır. Random Forest algoritması ise %93 doğruluk oranıyla SVM'ye yakın bir performans göstermiştir. Bu sonuç, Doğanlı (2025) tarafından gelir ve harcama skorlarına dayalı müşteri segmentasyonu çalışmasında elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir. Her iki çalışmada da RF algoritması, öznitelik önem sıralaması açısından etkili bir araç olarak öne çıkmıştır. KNN algoritması ise %78 doğruluk oranı ile en düşük performansı sergilemiştir. Bu bulgu, Akbulut (2006) tarafından gerçekleştirilen kozmetik sektörüne yönelik segmentasyon ve ayrılma tahmini analizleri ile doğrudan örtüşmektedir. Akbulut'un çalışmasında da KNN algoritmasının müşteri ayrılma eğilimlerini belirlemede sınırlı doğruluk sunduğu ortaya konmuştur.

Bu çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Kullanılan veri seti belirli bir tüketici grubu ile sınırlıdır. Daha büyük ve çeşitli veri setleri ile modelin genellenebilirliği artırılabilir. Çalışmada belirli sayıda özellik (alışveriş sıklığı, promosyon katılımı vb.) kullanılmıştır. Ancak, farklı özelliklerin (örneğin, müşteri yorumları, marka sadakati gibi) eklenmesi model performansını etkileyebilir. Bu kapsamda çalışma, e-ticaret sektöründeki müşteri segmentasyonu literatürüne hem teorik hem uygulamalı düzeyde katkı sağlamaktadır. Gelecekte daha geniş veri setleri, derin öğrenme algoritmaları ve dinamik modellerle bu çalışmalar geliştirilebilir. Özellikle farklı sektörlerde benzer karşılaştırmalar yapılarak algoritmaların sektörsel geçerlilikleri test edilebilir.

Kaynakça

- Ahmad, I., Basher, M., Iqbal, M. J., & Rahim, A. (2018). Performance comparison of support vector machine, random forest, and extreme learning machine for intrusion detection. *IEEE ACCESS*, 6, 33789-33795. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2018.2841987>
- Ahmed, M., Seraj, R., & Islam, S. M. S. (2020). The k-means algorithm: A comprehensive survey and performance evaluation. *Electronics*, 9(1), 1-12. <https://doi.org/10.3390/electronics9081295>
- Asar, Ç. A. (2024). eBay’de Satılan İlk Ürünün Ne Olduğunu Öğrenince ‘Şaka Herhalde?’ Diyeceksiniz. Erişim adresi: <https://www.webtekno.com/ebay-satilan-ilk-urun-h151745.html>
- Chunduru, A., Kishore, A. R., Sasapu, B. K., & Seepana, K. (2024). Multi chronic disease prediction system using CNN and random forest. *SN Computer Science*, 5(157), 1-13. <https://doi.org/10.1007/s42979-023-02521-6>
- Akbulut S. (2006). Veri Madenciliği Teknikleri ile Bir Kozmetik Markanın Ayrılan Müşteri Analizi ve Müşteri Segmentasyonu, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği, Ankara. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=lqu6rrVmt1RZ_Ntn3IVpPw&no=OCDd8HOHVAwmqA4VBI6IGg
- Cui, M. (2020). Introduction to the K-Means clustering algorithm based on the Elbow method. *Accounting, Auditing and Finance*, 1, 5-8. <https://doi.org/10.23977/accaf.2020.010102>
- Denli, İ. (2021). Görevinden Ayrılan Jeff Bezos’ın İlham Verici Amazon’u Kurma Hikâyesi. Erişim adresi: <https://www.webtekno.com/jeff-bezos-amazon-kurulusu-h113225.html>
- Doğanlı B. (2025). Müşteri segmentasyonu ve davranış analizi: Random forest algoritması kullanılarak gelir ve harcama davranışlarının incelenmesi. *Business, Economics and Management Research Journal*, 8(1), 52-66. <https://doi.org/10.58308/bemarej.1646966>
- Gomes, M. A., & Meisen, T. (2023). A review on customer segmentation methods for personalized customer targeting in e-commerce use cases. *Information Systems and e-Business Management*, 21, 527-570. <https://doi.org/10.1007/s10257-023-00640-4>
- Güner, O. O. (2020). Alibaba.com’un İsmi Neden Alibaba? İşte Jack Ma’nın Akıllamaz Başarı Hikayesi. Erişim adresi: <https://www.webtekno.com/alibaba-basari-hikayesi-jack-ma-h83302.html>
- Jahan, I., & Sanam, T. F. (2024). A comprehensive framework for customer retention in e-commerce using machine learning based on churn prediction, customer segmentation, and recommendation. *Electronic Commerce Research*, 1-44. <https://doi.org/10.1007/s10660-024-09936-0>
- Kamthania, D., Pahwa, A., & Madhavan, S. S. (2018). Market segmentation analysis and visualization using k-mode clustering algorithm for e-commerce business. *Journal of Computing and Information Technology*, 26(1), 57-68. <https://doi.org/10.20532/cit.2018.1003863>
- Kasana, J., & Chaudhary, N. (2014). A comparative study of eBay and Amazon in online shopping. *International Research Journal of Commerce Arts and Science*, 5(2), 263-275. <https://doi.org/10.32804/CASIRJ>
- Kansal, T., Bahuguna, S., Singh, V., & Choudhury, T. (2018). Customer segmentation using k-means clustering. 2018 International Conference on Computational Techniques, Electronics and Mechanical Systems (CTEMS), 135-139. <https://doi.org/10.1109/CTEMS.2018.8769171>
- Khan, T. A. Sadiq, R., Shahid, Z., Alam, M. M., & Suud, M. M. (2024). Sentiment analysis using support vector machine and random forest. *Journal of Informatics and Web Engineering*, 3(1), 67-75. <https://doi.org/10.33093/jiwe.2024.3.1.5>
- Kumar, S., Rani, R., Pippal, S. K., & Agrawal, R. (2025). Customer segmentation in e-commerce: K-means vs hierarchical clustering. *Telecommunication Computing Electronics and Control*, 23(1), 119-128. <https://doi.org/10.12928/TELKOMNIKA.v23i1.26384>
- Liu, F. (2020). 3D block matching algorithm in concealed image recognition and e-commerce customer segmentation. *IEEE Sensors Journal*, 20(20), 11761-11769. <https://doi.org/10.1109/JSEN.2019.2936169>
- Mahadevan, A. (2025). Snowboard'lardan 160 Milyar Dolara: Shopify’ın Köken Hikayesi. Erişim adresi: <https://www.doola.com/tr/blog/from-snowboards-to-160-billion-the-shopify-origin-story/>

- Mishra, M., Chopde, J., Shah, M., Parikh, P., Babu, R. C., & Woo, J. (2019). Big data predictive analysis of Amazon product review. *KSII The 14th Asia Pacific International Conference on Information Science and Technology (APIC-IST)*, 141-147. Erişim adresi: <https://www.calstatela.edu/sites/default/files/amazonprodreviewapic-ist2019.pdf>
- Monil, P., Darshan, P., Jecky, R., Vimarsh, C., & Bhatt, B. R. (2020). Customer segmentation using machine learning. *International Journal for Research in Applied Science & Engineering Technology (IJRASET)*, 8(6), 2104-2108. <http://doi.org/10.22214/ijraset.2020.6344>
- Namvar, M., & Gholamian, M. R. (2010). A two-phase clustering method for intelligent customer segmentation. *2010 International Conference on Intelligent Systems, Modelling and Simulation*, 215-219. <https://doi.org/10.1109/ISMS.2010.48>
- Narayana, V. L., Sirisha, S., Divya, G., Pooja, N. L. S., & Nouf, A. (2022). Mall Customer Segmentation Using Machine Learning. *Proceedings of the International Conference on Electronics and Renewable Systems (ICEARS 2022)*, 1280-1288. <https://doi.org/10.1109/ICEARS53579.2022.9752447>
- Nazeer, K. A. A., & Sebastian, M. P. (2009). Improving the accuracy and efficiency of the k-means clustering algorithm. *Proceedings of the World Congress on Engineering*, 1-5. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/44260003_Improving_the_Accuracy_and_Efficiency_of_the_k-means_Clustering_Algorithm
- Noviyanti, C. N., & Alamsyah. (2024). Early detection of diabetes using random forest algorithm. *Journal of Information System Exploration and Research*, 2(1), 41-48. <https://doi.org/10.52465/joiser.v2i1.245>
- Patankar, N., Dixit, S., Bhamare, A., Darpel, A., & Raina, R. (2021). Customer segmentation using machine learning. *Recent Trends in Intensive Computing*, 239-244. <https://doi.org/10.3233/APC210200>
- Peker, S., Kocyigit, A., & Eren, P. E. (2017). LRFMP model for customer segmentation in the grocery retail industry: A case study. *Marketing Intelligence & Planning*, 35(4), 544-559. <https://doi.org/10.1108/MIP-11-2016-0210>
- Putra, F., Tahiyat, H. F., Ihsan, R. M., & Efrizoni, L. (2024). Application of K-Nearest Neighbor Algorithm Using Wrapper as Preprocessing for Determination of Human Weight Information. *Indonesian Journal of Machine Learning and Computer Science Journal*, 4, 273-281. <https://doi.org/10.57152/malcom.v4i1.1085>
- Rajyalaxmi, M., Vijai, C., Srivastava, K., Kalyan, N., Pravallika, B., & Dutt, A. (2024). Application of machine learning algorithms for customer segmentation in e-commerce management. *2024 International Conference on Science Technology Engineering and Management (ICSTEM)*, 1-5. <https://doi.org/10.1109/ICSTEM61137.2024.10560944>
- Saputra, D. M., Saputra, D., & Oswari, D. L. (2019). Effect of distance metrics in determining k-value in k-means clustering using Elbow and Silhouette method. *Advances in Intelligent Systems Research*, 172, 341-346. <https://doi.org/10.2991/aisr.k.200424.051>
- Santos, V. F., Sabino, L. R., Morais, G. M., & Gonçalves, C. A. (2017). E-commerce: A short history follow-up on possible trends. *International Journal of Business Administration*, 8(7), 130-138. <https://doi.org/10.5430/ijba.v8n7p130>
- Tabianan, K., Velu, S., & Ravi, V. (2022). K-means clustering approach for intelligent customer segmentation using customer purchase behavior data. *Sustainability*, 14, 7243. <https://doi.org/10.3390/su14127243>
- Tangkere, I. H., & Tumewu, F. J. (2016). The influence of customer perception and customer attitude on customer purchase intention of Zalora online shop in Manado. *Jurnal Berkala Ilmiah Efisiensi*, 16(4), 709-721. Erişim adresi: <https://ejournal.unsrat.ac.id/index.php/jbie/article/view/13708>
- Tanır, D., & Ramazanov, S. (2023). Veri Madenciliği Yöntemleri ile Türkiye’de Fertlerin E-Ticaret Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 46-65. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/78068/1169823>
- Wu, R. S., & Chou, P. H. (2011). Customer segmentation of multiple category data in e-commerce using a soft-clustering approach. *Electronic Commerce Research and Applications*, 10, 331-341. <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2010.11.002>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

A Study on Citizens' Satisfaction of Local Public Services: The Case of Ankara and Paris

Yerel Kamu Hizmetlerinde Vatandaş Memnuniyeti Üzerine Bir Çalışma: Ankara ve Paris Örneği

İsmail Safa AYDIN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Lecturer

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Karabük, Türkiye

Karabük University, Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Vocational School, Department of Management and Organization, Karabük, Türkiye

ismailsafaaydin@karabuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4716-8586>

<https://ror.org/04wy7gp54>

Kemal YAMAN

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Karabük, Türkiye

Karabük University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Karabük, Türkiye

kyaman@karabuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9844-4264>

<https://ror.org/04wy7gp54>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 08.01.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 19.06.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Aydın, İ. S., & Yaman, K. (2025). A study on citizens' satisfaction of local public services: the case of Ankara and Paris. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 330-352. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1616082>

Yazar Katkıları: %60-%40

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 60%-40%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

A Study on Citizens' Satisfaction of Local Public Services: The Case of Ankara and Paris^{1*}

Abstract

Providing public services effectively and efficiently is one of the most important issues that governments have focused on from the past to the present. Local public services provided by different units are affecting the daily lives of citizens. Given the significance of these services, numerous variables influence their delivery. In the literature, there are various domestic and foreign studies measuring satisfaction with public services. There are many studies that compare the satisfaction of people living in different cities in a country. However, there is no study comparing the satisfaction with local public services that are living in a city in Turkey and a city in another country. This study aims to understand how citizens' satisfaction with local public services and to compare this with different geographical and cultural contexts. In this respect, it is important to compare a city in Türkiye with a city in France, a country that has influenced Türkiye throughout history. This study focuses on local public services provided in metropolitan areas. The aim of the study is to measure and compare the satisfaction levels of the services provided in Ankara and Paris metropolitan areas. This study was conducted by using the survey technique as the primary data collection method. Demographic information is included at the beginning of the survey form and then local public services were listed. 5-point Likert scale was used for the research. Local public services are services for citizens living in a limited area and the survey measured these services. These services are generally provided by local governments, but there are also various services provided by the central government and the private sector. According to the research findings, there are significant differences in the perception of satisfaction with environmental, economic, urban and transportation services between respondents in Ankara and Paris. However, no significant difference was observed in terms of communication, social municipalism and innovation services. According to these results, it is seen that participants in Paris have higher satisfaction perceptions than those in Ankara in all service types.

Keywords: Public Service, Local Public Services, Service Satisfaction, Ankara, Paris

Yerel Kamu Hizmetlerinde Vatandaş Memnuniyeti Üzerine Bir Çalışma: Ankara ve Paris Örneği^{2**}

Öz

Kamu hizmetlerinin etkili ve verimli bir şekilde sunulması, hükümetlerin geçmişten günümüze odaklandığı en önemli konulardan biridir. Farklı birimler tarafından sağlanan yerel kamu hizmetleri, vatandaşların günlük yaşamlarını etkilemektedir. Bu hizmetlerin önemi ile birlikte, bu hizmetlerin sunumunu etkileyen birçok değişken bulunmaktadır. Literatürde kamu hizmetlerinden memnuniyeti ölçen çeşitli yerli ve yabancı çalışmalar bulunmaktadır. Bir ülkenin farklı şehirlerinde yaşayan insanların memnuniyetini karşılaştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak, Türkiye'deki bir şehirde ve başka bir ülkedeki bir şehirde yaşayan insanların yerel kamu hizmetlerinden memnuniyetini karşılaştıran bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, vatandaşların yerel kamu hizmetlerinden memnuniyetinin nasıl olduğunu anlamayı ve bunu farklı coğrafi ve kültürel bağlamlarla karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu açıdan tarih boyunca Türkiye'yi etkileyen bir ülke olan Fransa'daki bir kent ile Türkiye'deki bir kentin karşılaştırılması önemlidir. Bu çalışma, metropol alanlarda sağlanan yerel kamu hizmetlerine odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, Ankara ve Paris metropol alanlarında sağlanan hizmetlerden memnuniyet düzeylerini ölçmek ve karşılaştırmaktır. Bu çalışma, birincil veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Anket formunun başında demografik bilgiler yer almış ve ardından yerel kamu hizmetleri listelenmiştir. Araştırma için 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Yerel kamu hizmetleri sınırlı bir alanda yaşayan vatandaşlara yönelik hizmetlerdir ve anket bu hizmetleri ölçmüştür.

¹ This study is derived from the doctoral dissertation titled Citizen Satisfaction in Local Public Services: The Case of Ankara and Paris.

* The questionnaire prepared for this study was approved by the Social and Human Sciences Research Ethics Committee of Karabük University with the decision dated 18 January 2022.

² Bu çalışma, Yerel Kamu Hizmetlerinde Vatandaş Memnuniyeti Üzerine Bir Çalışma: Ankara ve Paris Örneği başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Bu çalışma kapsamında kullanılan anket formu, Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulu'nun 18.01.2022 tarihli kararı ile onaylanmıştır.

Bu hizmetler genellikle yerel yönetimler tarafından sağlanmakla birlikte, merkezi hükümet ve özel sektör tarafından sağlanan çeşitli hizmetler de bulunmaktadır. Araştırma bulgularına göre, Ankara ve Paris'teki katılımcılar arasında çevresel, ekonomik, kentsel ve ulaşım hizmetlerine ilişkin memnuniyet algısında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ancak iletişim, sosyal belediyeçilik ve yenilik hizmetleri açısından önemli bir fark gözlenmemiştir. Bu sonuçlara göre, Paris'teki katılımcıların tüm hizmet türlerinde Ankara'daki katılımcılardan daha yüksek memnuniyet algılarına sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Hizmeti, Yerel Kamu Hizmeti, Hizmet Memnuniyeti, Ankara, Paris

Introduction

In today's world, the effective and efficient delivery of public services are critical factor in determining the well-being of societies. Local public services have significant impact on the daily lives of citizens. In this context, the quality of services provided by local governments and citizen satisfaction has become a complex subject involving various variables. The impact of citizen's satisfaction with local public services plays a critical role in the social, economic, and cultural development of modern societies.

Through comparative studies on satisfaction with local public services across various cities and countries, it becomes possible to evaluate the social welfare levels in these nations. In addition to that, these studies are also important in terms of evaluating social policies and local government systems in these cities. The results of these studies can guide the development of more effective urban policies by identifying which services are performing better than others. These studies also help to understand the best services and practices between countries. This makes it possible to apply these services and practices to other cities and regions. Measuring satisfaction with local public services contributes to determining the level of public participation in services.

Ankara and Paris are two prominent capitals that stand out for their strategic geographical locations, rich cultural heritage, and distinctive administrative structures. These cities are leading centers for Turkish and French local governments. The Turkish and French administration systems exhibit similarities and differences in various aspects. First, both states are shaped by a unitary state structure. Secondly, throughout the history, these two states have been under the influence of centralism. Thirdly, French influence is quite dominant in Turkish public administration since the Ottoman Empire era. The impact of this influence can be observed in the formation, structure and functioning of local governments too. This study aims to contribute to the understanding of the differences and similarities in citizen's satisfaction with local public services in French and Turkish cities.

Furthermore, Paris and Ankara represent contrasting socio-economic and urban profiles within a common framework of metropolitan challenges, including urbanization, population density, and public service demands. Beyond their institutional roles, Paris and Ankara also share key social and cultural traits as national capitals. Both attract internal migrants and international visitors. And this leading to diverse multi-ethnic populations. Both cities host a vibrant arts scene, nurture leading institutions, and play a central role in shaping national identity and values. Paris, as a global metropolis within a highly developed country, and Ankara, as a major Turkish city with rapid growth, face similar public service issues but approach them with different administrative tools and resources. By analyzing satisfaction levels in these two cities, this study not only provides insights into citizen expectations across diverse settings but also highlights best practices that can be adapted to enhance policies in similar urban contexts.

This study contributes to a deep understanding of the delivery of local public services and the alternative delivery options of local governments. In addition, comparing examples from different geographical and cultural contexts will provide a general perspective. It will help to understand more broadly the concept of universality or locality of local public services.

1. Literature Review

There are many studies made in Turkish and international literature on local public service satisfaction. Most of the studies focus on measuring, comparing, and determining what needs to be done to improve the satisfaction with the services provided by municipalities. Bernhard et al. (2018) examined the relationship between the degree of e-government in Swedish municipalities and citizens' satisfaction in their study. In their study, Çolak et al. (2018) measured the expectations of young people from the services provided by metropolitan municipalities and their satisfaction with these services. Karagianni and Theriou (2018) examined citizen satisfaction with the services provided by the Kavala Transport and Communication Department of Greece. Akçakaya and Ecer (2020) conducted research on those living within the borders of Kars Municipality to measure satisfaction with local services. Söylemez and Şahin (2018) conducted a study on the example of Mamak Municipality to measure citizens' perception of municipal services and their expectations of municipal services. Lakovic (2020) conducted research that evaluated the performance of urban services according to citizen satisfaction using structural equation modeling. Türkmen and Zengin (2020) measured the satisfaction level of citizens with the services provided by public institutions in the example of Niğde province. Wesemann (2020) measured the impact of the services provided by local governments on the quality of life of citizens. Cömertler and Çundur (2021) investigated the relationship between demographic features and the level of satisfaction with public services. Islam and Ahsan (2021) examined the relationship between the perception of the quality of local public services and citizens' satisfaction in Bangladesh. Kayar (2021) conducted a study on the example of Ordu, Tekirdağ, Manisa and Mardin Metropolitan Municipalities to measure satisfaction with local public services. In his study, Korkut (2021) compared the satisfaction levels with the services provided by municipalities. Berdibek (2022) conducted a survey in the TRB-1 region to examine municipal service quality and determine the dimensions of service quality that affect citizen satisfaction. Dağ (2023) measured the expectations and perceptions of Generation Z with local public services in the example of Ankara Metropolitan Municipality. Manaf et al. (2023) examined the perceptions of citizens and local public officials in Malaysia regarding local public service delivery. Sözen (2023) examined satisfaction with the public services provided for disabled people in metropolitan cities.

2. Public Services Delivery and Citizen's Satisfaction

Public services are services that everyone living in that country can benefit from. Governments determine what are public services. Governments also decide how and by whom public services will be delivered. The aim of public services is public interest rather than profit making. Definitions regarding the concept of public services are generally made in terms of public interest. Collins Dictionary defines public services as; "... something such as health care, transport or the removal of waste which is organized by the government or an official body in order to benefit all the people in a particular society or community". Ozer (2019) defines public service as; "services that the state and other public legal entities perform directly or outsource to private persons under their supervision and control in order

to meet the general and common needs of the society". Jackson (2020) also defines it as "... is composite of activities needed by the general public but cannot be availed in the open market unless through resource allocation provided by the government".

Public services are executed to meet various needs resulting from people living together. These, constantly changing, services must be provided impartially. Public services must be delivered without any interruption and without charging a fee. These services are delivered on a regular basis because of the importance of ensuring the satisfaction of citizens. Due to the importance of the service deliverance, public services can be defined as the reason for the existence of the state (Sezer, 2008). Therefore, the delivery of public services affects the trust of the state by citizens and the trust of the international community and the appearance of the state.

2.1. The Concept of Local Public Services

Public services can be categorised based on criteria such as the structure of the service offered, its subject matter, and the geographical area in which it is provided. Some services are delivered in certain local areas while others are delivered to everyone in the country. Local public services and national public services associate the service with the area where the services are delivered. According to Banazili (2018), public services that are delivered at the whole country level, such as security, justice, education, and health are classified as national public services. Services which are delivered at the local level, such as urban transportation, sewage, pavement, water and garbage collection services, are classified as local public services.

The number of people living in cities is constantly increasing because of globalization, information and communication technology developments and population growth. This increase also forces states, institutions and organizations which are delivering services in cities, to make changes in the way that they serve those services. The high speed of these developments also affects local services and demands. Today, the structure of public administration has transformed. Citizens demand more efficient, transparent, accountable, fast and democratic services. To meet these demands, different structures participate in the delivery of local services. Local governments, non-governmental organizations and private organizations, as well as the state takes part in it.

Local public services can be delivered by the central government through provincial organizations and local governments. It also can be delivered by private sector organizations, under the control of the state. The increase of the population in cities increases the type of urban services and the importance given to urban services. Local public services are closely related to the citizens living in a certain area. The dominant political structure, the country's level of democracy, the relations of the central government with local units and the service areas of local units also affect local public services.

2.2. Satisfaction with Local Public Services

To ensure satisfaction with public services, it is necessary to measure how these services are perceived. Measuring satisfaction with local public services is important for local government organizations for many reasons. First, they are the closest service deliverers to the citizens. Secondly, they deliver services that are affecting the daily life of the citizens. So, citizens can directly see and experience local services. Thirdly, their decision-making bodies are elected. Public service providers who are concerned about being re-elected pay more attention to

citizens' satisfaction or dissatisfaction with services. Even with all this importance the citizens can be dissatisfied with these services. The reasons for citizens' dissatisfaction with public services may consist of differences between citizens' expectations and the performance of public institutions and various economic, political, administrative and cultural dimensions (Turan et al., 2017).

Various notions that affect the satisfaction or dissatisfaction of citizens with the delivery of local public services. It is possible to list these notions as locality, effectiveness, centralization, participation in management and change.

Locality is an important factor in the delivery of effectiveness of public services. While distributing the authority and duty in service delivery, the geographical proximity of the unit that will provide the service and those who will receive the service are considered. A local government organization that does not have sufficient economic capacity can cooperate with a unit close to it to satisfy the citizens in the area it serves. These services are undertaken by a higher unit or central management.

Efficiency is also an important notion for local public services. Small local government units can't deliver some services within their own financial, administrative and technical means. Even if they provide these services, it costs more. Delivering local services to more or less than the most appropriate areas will make units less efficient. Citizens will not be satisfied with the services produced by these units.

The concept of centralization has negative meanings in public service delivery. Various methods are also applied to reduce the negative effects of centralization. Decentralization is the opposite of centralization. With decentralization, various powers, duties and resources owned by the center are transferred to local units. Thus, the delivery of local public services is carried out by the closest and most responsible unit. It is very important to ensure the participation of citizens in local units. Because the decisions which are taken for services are affecting their daily lives. It's very clear that centralism needs to be reduced. And that helps to ensure legitimacy and increase the degree of participation in decisions. Thus, by ensuring the participation of the public and non-governmental organizations in local government, local administrators can become more auditable.

Change can be mentioned as the last notion that affects local public services. The concept of change contains the idea of transformation from traditional public service to the new public service. It also contains the mental transformation that occurs in citizens and public service deliverers. Public services need to be delivered to citizens in a different way than before.

2.3. Urban Rights and Local Public Services

As the urban population has grown, so have discussions about cities and the issues faced by urban residents. Access to and quality of local services, and democratic participation rights, are among the main topics of discussion. The right to the city is a key concept in the provision of local public services. This concept emerged from Henri Lefebvre's 1968 work *Le Droit à la ville* (Dinçer, 2016). Influenced by debates about capitalism at the time, Lefebvre viewed the right to the city as a form of resistance against the commodification of urban areas. He emphasises that the city should not be shaped by capital owners, but rather be made liveable for everyone, in line with the needs of city residents (Özdemir Metlioğlu, 2021). Therefore,

Lefebvre's work can be seen as evaluating the city and the right to the city from a Marxist perspective.

The right to the city is often confused with urban rights. Lefebvre defines the right to the city as being broader than urban rights. While urban rights address the needs of individuals within the confines of the existing system, the right to the city transcends these limitations and encompasses objectives such as the city's social and cultural development and democratisation (Özdemir Metlioğlu, 2021). Lefebvre (1996) describes the right to city as "superior form of rights: right to freedom, to individualization in socialization, to habitat and to inhabitat". Similarly, Lefebvre (1996) states that the right to the city is realised through participation in decision-making processes concerning the city, as well as through equal access to urban resources. In this context, local public services can be considered a fundamental tool for realising the right to the city. These services directly affect citizens' daily lives and are where social justice and social inclusion are put into practice. The democratic, fair and participatory provision of these services is critical for moving the right to the city from theory to practice (Purcell, 2002).

Various documents have been prepared to regulate urban rights. The most prominent of these is the European Urban Charter, which was approved by the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. It is widely considered one of the most important sources on urban rights. In addition to the 1992 charter, the European Urban Charter II: Manifesto for a New Urbanity, was adopted in 2008 (Pektaş and Akın, 2010). Urban rights described and explained in these documents as: security, an unpolluted and healthy environment, employment, housing, mobility, health, sport and leisure, culture, multicultural integration, good quality architecture and physical surroundings, harmonisation of functions, participation, economic development, sustained development, services and goods, natural wealth and resources, personal fulfilment, inter-municipal collaboration, financial mechanisms and structures and equality (Council of Europe, 2009).

3. Ankara and Paris Municipalities

In Türkiye, local government organizations are municipalities, special provincial administrations and villages. Special provincial administrations are serving local public services in the provincial areas. Villages are the smallest local public service providers. Municipalities are the most important local authorities with their features such as being close to the public, having the ability to deliver fastly and providing services that affect the daily life of citizens. And 93.4% of Türkiye's population lives within the municipal borders (TUIK, 2022).

The special form of government called metropolitan municipality stands out among other municipalities. Metropolitan municipalities differ from other municipalities in terms of their duties, powers, areas of responsibility, resources and the population they serve. Ankara is the capital of Türkiye and it's one of the 30 metropolitan municipalities of Türkiye. Ankara and its surroundings have had a strategic location throughout history. This city, which has hosted different states and cultures in the past, is also very important economically as it is located on trade and transportation routes.

The bodies of Ankara Metropolitan Municipality are the Metropolitan Municipality Council, the Metropolitan Municipality Board and the Metropolitan Municipality Mayor. Ankara Metropolitan Municipality Council serves as the decision-making body. Ankara Metropolitan

Municipality Board serves as the executive and advisory body of the metropolitan municipality. The executive body of Ankara Metropolitan Municipality is the president. As the highest authority of the municipal organization, he is responsible for the municipal administration. The personnel in the municipal organization are appointed by the metropolitan mayor.

Ankara Metropolitan Municipality is governed by the "Metropolitan Municipality Law" numbered 5216 in 2004. Until today the most significant changes were made in this law with the numbered 6360, enacted in 2012. Thus, Ankara Metropolitan Municipality started to provide services on a provincial scale. While Ankara started to be governed as a single central district, today it has reached 25 districts.

In France, in the 72nd article of the V. Republic constitution, local governments are listed as municipalities, provinces, regions, administrations with special status and overseas administrations. Municipalities, based on settlement areas created by the church in the period between the 10th and 12th centuries, are still quite common today as the oldest administrative structures in France (Arslan, 2019).

The Île de France region, where Paris is located, is among the best regions in the world in terms of prosperity. The regional administration does not have any hierarchical power over the Paris Municipality and there is constant competition between these two administrations (Ekici, 2019). The Paris metropolitan area administration consists of 12 regions, and it's called the Greater Paris Metropolis. The Greater Paris Metropolitan Municipality is governed by the president, the Metropolitan Office (Bureau Métropolitain) and the Metropolitan Assembly (Conseil Métropolitain). There are 20 district municipalities in Paris, and they do not have a separate legal personality from the city of Paris (Erol, 2021). Districts have district councils, and a president is elected from this council. These councils provide advisory services rather than decision-making authority. The districts carry out the duties transferred to them from the Paris municipality.

4. Research Method

4.1. Subject, Scope and Limitations of the Research

The subject of the research is to compare local public services in Ankara and Paris and identify differences in services. The research was conducted on people living in Ankara Metropolitan Municipality and Paris Metropolitan Area. Research is limited to local public services included in the survey form.

4.2. Purpose and Importance of the Research and Research Problem

The research aims to compare the satisfaction of local public services in Ankara and Paris and to determine in which city which services are more satisfied. The research measures the satisfaction of residents with local public services of two cities in two different countries. Although there are many studies examining Turkey and France, there is no study comparing Ankara and Paris in terms of local public services. The research problem is "What is the difference between the satisfaction level of local public services of citizens living in Ankara and Paris?".

4.3. Research Model

The questions created in this direction were grouped under 7 factors. These factors are environmental services, transportation services, urban services, social municipal services,

economy services, communication services and innovation services. There are 11 hypotheses of the research. These hypotheses were created for both Ankara and Paris, and the last hypothesis is to compare them.

Hypotheses of the research:

H1: The perception of satisfaction with local public services among individuals living in Ankara varies according to their genders.

H2: The perception of satisfaction with local public services among individuals living in Ankara varies according to their ages.

H3: The perception of satisfaction with local public services among individuals living in Ankara varies according to their educational backgrounds.

H4: The perception of satisfaction with local public services among individuals living in Ankara varies according to their professions.

H5: The perception of satisfaction with local public services among individuals living in Ankara varies according to the districts they reside in.

H6: The perception of satisfaction with local public services among individuals living in Paris varies according to their genders.

H7: The perception of satisfaction with local public services among individuals living in Paris varies according to their ages.

H8: The perception of satisfaction with local public services among individuals living in Paris varies according to their educational backgrounds.

H9: The perception of satisfaction with local public services among individuals living in Paris varies according to their professions.

H10: The perception of satisfaction with local public services among individuals living in Paris varies according to the districts they reside in.

H11: There is a significant difference between the satisfaction perceptions with local public services of individuals living in Paris and Ankara according to service types.

4.4. Population and Sample

This study was conducted with citizens who benefit from the services delivered in the area with the responsibility of Ankara Metropolitan Municipality and Paris Metropolitan Area. While the population of Ankara Metropolitan Municipality is 5 million 663 thousand people, 11 million 142 thousand people live in the Paris Metropolitan Area. The total universe is 16 million and 805 thousand. The share of Paris in this universe is calculated as 66% and the share of Ankara is 34%. Accordingly, the formula $n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{(d^2 \cdot (N-1) + t^2 \cdot pq)}$ was used to determine the number of samples. In the formula meanings are;

N: Number of individuals in the target audience

n: Number of individuals to be sampled

p: Frequency (probability) of the event examined

q: Frequency of occurrence of the examined event (probability of not occurring)

t: The theoretical value in the t table at a certain level of significance and the level of error determined

d: the sampling error is accepted according to the frequency of occurrence of the event.

Using this formula, $N=16,805,000$, taking $p=0.5$ for $\alpha=0.05$ significance level and $d=0.05$ margin of error, and applying the data from these two metropolises to the formula, the sample size was found to be 384 (Altunışık et al., 2012). For this purpose, it was aimed to distribute 450 surveys, assuming that there might be surveys that were not returned or were incorrect. However, considering the population ratios of Paris and Ankara within the total population, it was deemed appropriate to limit the sample to 442 surveys. In this case, it was aimed to complete 292 (66%) surveys in Paris and 150 (34%) surveys in Ankara. A random sampling method was used to select the people who were surveyed.

4.5. Data Collection

The survey technique was used as the primary data collection method in the research. The survey form has been approved by the decision of Karabük University Social and Humanities Research Ethics Committee dated 18.01.2022. Two methods were followed to collect data. First, surveys were conducted by the researcher in Paris between May 4, 2022, and May 6, 2022. Between these dates, a team of 4 people and the researcher visited parks, cafes, etc. in Paris to fill out face-to-face survey forms. 107 survey forms were given to individuals consisting of volunteers in the places. By excluding the incorrect and incomplete survey forms, 97 of them were used in the research. Secondly, a survey form was created via Google Forms and the link to the survey form was distributed via social media. This virtual survey form was stopped when it reached 185. As a result of examining the online survey forms, 19 survey forms that did not contain sufficient data were removed and 166 forms were evaluated. Thus, a total of 263 surveys in Paris were used in the analysis. In Ankara, 150 online survey returns were received and 5 of them that were incorrect were removed and 145 were evaluated, thus, a total of 408 surveys were analyzed.

4.6. Data Analysis

The collected data were processed through the SPSS program with the help of an expert. Arithmetic mean, standard deviation, skewness and kurtosis coefficient tests were used in the analysis of the data. In the study, Skewness and Kurtosis values were examined to determine whether the groups showed normal distribution. These values are considered to be normal distributions when they are between -1.5 and +1.5 (Tabachnick & Fidell, 2013). In the study, Skewness values were observed between -0.449 and 0.121, and Kurtosis values were observed between 0.901 and 0.241. Therefore, the data shows a normal distribution. In this regard, two groups of T-Test and ANOVA (Analysis of Variance) tests, independent of parametric tests, were applied. LSD method, one of the Post-Hoc multiple comparison tests, was applied to determine the ones with significant differences in the ANOVA test.

5. Results

In this part of the study, the data obtained by examining the satisfaction levels of the people in Ankara and Paris with local public services are presented within the framework of statistical analysis. First, the demographic characteristic of the research is explained. Next, a comparison of satisfaction in Ankara and Paris has been made depending on participants' gender, age, education, profession, and district they live in. Finally, hypothesis results are given.

5.1. Findings Regarding Demographic Characteristics

In Ankara, 65.5% of the participants were women and 34.5% were men. In Paris, the gender data of the participants are similar, with women at 51.7% and men at 48.3%. In Ankara, 31.72% of the participants are people between the ages of 26-35, 29.65% are people aged 25 and under, 20.68% are people between the ages of 36-45, and 11.72% are people aged 46-45. In Paris, 39.16% are from people aged 26-35, 23.59% are from people aged 36-45, 20.91% are from people aged 25 and under, and 12.16% are from people aged 46-45. According to this distribution, many of the participants in both cities consist of people between the ages of 26-35.

63.44% of the participants in Ankara are university graduates, 23.44% are high school graduates, 10.34% are postgraduate graduates, 2.06% are secondary school graduates and 0.68% are primary school graduates. 59.31% of the participants in Paris are university graduates, 26.99% are high school graduates, 9.88% are postgraduate graduates, 2.6% are secondary school graduates and 1.14% are primary school graduates. Participants in the research in both cities mainly consist of university graduates.

24.82% of the participants in Ankara are civil servants, 24.13% are students, 14.48% are members of other professions, 13.1% are laborers, 7.58% are tradesmen/employers, 4.82% are housewives, 4.13% are teachers/academics, 3.44% are retirees and 3.44% are unemployed. 28.51% of the participants in Paris are from other professions, 16.34% are tradesmen/employers, 12.16% are civil servants, 11.78% are students, 8.36% are unemployed people, 7.6% are laborers, 6.46% are teachers/academics, 4.56% are retirees and 4.18% are housewives. Approximately half of the population in Ankara consists of civil servants and students. In Paris, approximately half of the participants consist of other professionals, tradesmen/employers and civil servants.

37.24% of the participants in Ankara live in Çankaya, 15.17% in Yenimahalle, 13.1% in Keçiören, 9.65% in Etimesgut and the rest live in other districts. 13.68% of participants in Paris reside in 19ème, 12.92% in 18ème, 10.26% in 17ème, 9.5% in 16ème and the rest in other districts. Many participants of Ankara reside in Çankaya. The district where the participants mostly reside in Paris is 19ème. Table 1 shows the socio-demographic characteristics of the participants in the study.

Table 1. Socio-Demographical Characteristics of the Participants

Demographic Features	Options	Ankara		Paris	
		N	%	N	%
Gender	Woman	95	65.50	136	51.70
	Male	50	34.50	127	48.30
Age	25 and below	43	29.65	55	20.91
	26-35	46	31.72	103	39.16
	36-45	30	20.68	62	23.59
	46-55	17	11.72	32	12.16
	56 and older	9	6.20	11	4.18
Educational Status	Primary Education	1	0.68	3	1.14
	Secondary Education	3	2.06	7	2.66
	High School	34	23.44	71	26.99
	University	92	63.44	156	59.31
Profession	Graduate	15	10.34	26	9.88
	Officer	36	24.82	32	12.16
	Tradesman/Emp.	11	7.58	43	16.34
	Laborer	19	13.10	20	7.60
	Teacher/Academic.	6	4.13	17	6.46

Table 1. Socio-Demographical Characteristics of the Participants (cont'd)

Retired	5	3.44	12	4.56
Housewife	7	4.82	11	4.18
Student	35	24.13	31	11.78
Unemployed	5	3.44	22	8.36
Other	21	14.48	75	28.51

5.2. Comparison of Satisfaction in Ankara and Paris by Gender

There is no significant difference between men and women in satisfaction with all services in Ankara and Paris ($p>0.05$). In Ankara, men's satisfaction perceptions ($\bar{X}=3.113$) are higher than women's satisfaction perceptions ($\bar{X}=3.107$). In Paris, women's satisfaction perceptions ($\bar{X}=3.378$) are higher than men's satisfaction perceptions ($\bar{X}=3.252$). The T-test comparison results of the satisfaction of the participants in Ankara and Paris according to their gender are given in Table 2. It shows that there is no significant difference according to the gender of the participants in Ankara in their satisfaction with the environment, urban, transportation, social municipality, economy, communication, and innovation services ($p>0.05$).

Table 2. T-test results by gender in service types

Service Variables	Residence	n	Gender		t	p
			Woman	Man		
Environment	Ankara	145	3.223	3.152	0.461	0.646
	Paris	263	3.417	3.286	1.695	0.091
Urban	Ankara	145	3.089	3.050	0.243	0.809
	Paris	263	3.462	3.292	0.226	0.027*
Transportation	Ankara	145	2.970	3.063	-0.628	0.531
	Paris	263	3.411	3.397	0.160	0.873
Social Municipal	Ankara	145	3.198	3.161	0.215	0.830
	Paris	263	3.384	3.254	1.767	0.078
Economy	Ankara	145	2.856	2.726	0.685	0.494
	Paris	263	3.122	3.005	1.277	0.203
Communication	Ankara	145	3.151	3.280	-0.680	0.497
	Paris	263	3.358	3.225	1.586	0.114
Innovation	Ankara	145	2.968	3.220	-1.215	0.226
	Paris	263	3.098	2.968	1.401	0.162
All Services	Ankara	145	3.107	3.113	-0.038	0.970
	Paris	263	3.378	3.252	1.192	0.056

Note: *Significant difference ($p<0.05$)

In Paris, there is no significant difference in the gender of the participants and their satisfaction with the environment, transportation, social municipality, economy, communication, and innovation services ($p>0.05$). There is a significant difference in terms of gender among participants in Paris in terms of satisfaction with urban services ($p<0.05$).

5.3. Comparison of Satisfaction in Ankara and Paris by Gender

There is no significant difference in the satisfaction perception of the participants from all services in Ankara according to age groups ($p>0.05$). In Paris, a significant difference was found in the participants' perception of satisfaction with all services according to age groups ($p<0.05$). In Paris, the satisfaction perception of the 25 and underage group ($\bar{X}=3.158$) is higher than others in all services. ANOVA test results of the satisfaction of the participants in Ankara and Paris according to their gender are given in Table 3. To ensure that the ANOVA test results in Table 3 are accurate, 9 people aged 56 and over living in Ankara and 11 people aged 56 and over living in Paris were included in the age group of 46 and over.

According to the ANOVA test results, there is no significant difference in the satisfaction of environmental, urban, transportation, communication, and innovation services according to the ages of the participants in Ankara ($p>0.05$). There is a significant difference in the satisfaction of the participants with social, municipal and economic services in Ankara

according to their age ($p < 0.05$). LSD test, one of the Post-Hoc multiple comparison tests, was applied to determine between which age groups have significant differences. It has been determined that there is a significant difference in social municipal services between the participants whose ages are 25 and under and those between the ages of 26-35, and between those ages 25 and under and those ages 46 and over. In Ankara ($\bar{X}=3.144$), the age range of the participants with the highest level of satisfaction perception in economic services is 26-35, while the lowest level of satisfaction perception belongs to the participants in the 25 and under age group.

Table 3. ANOVA test results according to ages in service types

Service Variables	Residence	Age				F	p	Post Hoc (LSD)
		25 and above ¹	26-35 ²	36-45 ³	46 and over ⁴			
Environment	Ankara	2.941	3.423	3.287	3.125	2.450	0.066	
	Paris	3.565	3.276	3.284	3.369	2.935	0.034	
	Ankara	2.9678	3.319	3.041	2.863	1.854	0.140	
Urban	Paris	3.597	3.290	3.394	3.298	3.264	0.022*	1-2* 1-4*
	Ankara	2.945	3.126	2.916	2.974	0.502	0.682	
Transpor.	Paris	3.657	3.318	3.362	3.348	3.041	0.030*	1-2* 1-3* 1-4*
	Ankara	2.942	3.515	3.251	2.926	3.558	0.016*	1-2* 2-4*
Social Municipal	Paris	3.494	3.281	3.244	3.308	2.064	0.105	
	Ankara	2.503	3.144	2.955	2.564	3.426	0.019*	1-2* 2-4*
Economy	Paris	3.315	3.035	3.059	2.829	3.660	0.013*	1-2* 1-4*
	Ankara	3.055	3.417	3.233	2.992	1.215	0.307	
Communication	Paris	3.432	3.182	3.409	3.218	2.468	0.063	
	Ankara	2.899	3.347	3.133	2.705	2.018	0.114	
Innovation	Paris	3.200	2.957	3.075	2.953	1.484	0.219	
	Ankara	2.935	3.360	3.140	2.919	2.346	0.075	
All Services	Paris	3.518	3.244	3.300	3.260	3.532	0.015*	1-2* 1-3* 1-4*

Note: *Significant difference ($p < 0.05$)

In Paris, there is no significant difference in the participants' perception of satisfaction with the environment, social municipality, communication and innovation services according to their age ($p > 0.05$). There is a significant difference in urban, transportation and economic services ($p < 0.05$). Among the age groups with significant differences in urban services ($\bar{X}=3.597$), transportation services ($\bar{X}=3.657$) and economic services ($\bar{X}=3.315$), the highest satisfaction perception was found in the age group of 25 years and under.

5.4. Comparison of Satisfaction in Ankara and Paris by the Education Level

There is no significant difference in satisfaction with all services in Ankara and Paris according to education level ($p > 0.05$). While participants with a high school diploma in Ankara ($\bar{X}=3.125$) have the highest perception of satisfaction with all services, the lowest perception of satisfaction is seen in participants with a graduate education level ($\bar{X}=3.089$). Participants with a bachelor's degree in Paris ($\bar{X}=3.059$) have a high perception of satisfaction. The lowest

satisfaction perception was found in participants at the postgraduate education level ($\bar{X}=2.923$).

Table 4. ANOVA test results according to education level in service types

Service Variables	Residence	Education			F-stat	p-value	Post Hoc (LSD)
		High School ¹	Undergraduate ²	Postgraduate ³			
Environment	Ankara	3.207	3.206	3.133	0.046	0.955	
	Paris	3.316	3.366	3.399	0.240	0.786	
Urban	Ankara	3.153	3.076	2.871	0.524	0.593	
	Paris	3.340	3.402	3.375	0.266	0.767	
Public Transport	Ankara	3.092	3.003	2.871	0.792	0.455	
	Paris	3.411	3.432	3.217	1.019	0.363	
Social Municipal	Ankara	3.117	3.202	3.254	0.146	0.864	
	Paris	3.273	3.350	3.297	0.467	0.628	
Economy	Ankara	2.587	2.844	3.177	1.741	0.179	
	Paris	2.876	3.136	3.230	4.048	0.019*	1-2* 1-3*
Comm.	Ankara	3.284	3.130	3.373	0.496	0.610	
	Paris	3.249	3.341	3.153	1.086	0.339	
Innovation	Ankara	3.114	2.985	3.333	0.614	0.543	
	Paris	3.024	3.059	2.923	0.380	0.684	
All Services	Ankara	3.125	3.106	3.089	0.011	0.989	
	Paris	3.024	3.059	2.923	0.380	0.684	

Note: *Significant difference ($p<0.05$)

In Table 4, for the ANOVA results to be accurate, 1 primary school graduate and 3 secondary school graduates from the participants living in Ankara, and 3 primary school graduates and 7 secondary school graduates from the participants living in Paris were included in the high school groups. According to the ANOVA test results, there is no significant difference in the perception of satisfaction with the environment, urban, transportation, social municipality, economy, communication and innovation services according to the education levels of the participants in Ankara ($p>0.05$). The group with the highest perception of satisfaction in the social municipality ($\bar{X}=3.254$), economy ($\bar{X}=3.177$), communication ($\bar{X}=3.373$) and innovation services ($\bar{X}=3.333$) are the participants who are in postgraduate education level.

In Paris, there is no significant difference in satisfaction with the environment, urban, transportation, social municipality, communication, and innovation services of the participants depending on their education level ($p>0.05$). There is a significant difference in satisfaction with economic services depending on education level ($p<0.05$). The highest perception of satisfaction was found in participants with postgraduate education ($\bar{X}=3.230$). The lowest satisfaction was found in participants who are high school graduates ($\bar{X}=2.876$).

5.5. Satisfaction Comparison in Ankara and Paris by Profession

According to the ANOVA test results in Table 5, there is no significant difference in the satisfaction of the participants with any service variables in Ankara according to the participants' professions ($p>0.05$). In Ankara, laborers have the highest perception of satisfaction in environmental, economic and social municipal services, retirees in urban services, other professionals in transportation services, civil servants in communication services, and teachers/academics in innovation services.

In Paris, there is no significant difference in the participants' perception of satisfaction with the environment, urban, transportation, economy, and communication services according to their profession ($p > 0.05$). In Paris, there is a significant difference in the satisfaction of the participants with social municipality and innovation services according to their profession ($p < 0.05$). The satisfaction perception ($\bar{X} = 3.647$) of teachers/academician profession members in social municipal services is higher than others. The satisfaction perceptions of teachers/academician professionals in innovation services ($\bar{X} = 3.274$) are higher than others.

When satisfaction with all services in Ankara and Paris is examined, there is no significant difference according to professions ($p > 0.05$). In Ankara, laborers have the highest perception of satisfaction from all services ($\bar{X} = 3.237$), and housewives have the lowest perception of satisfaction ($\bar{X} = 2.694$). While the highest perception of satisfaction with all services in Paris is found in retirees ($\bar{X} = 3.583$), the lowest perception of satisfaction is seen in workers ($\bar{X} = 3.189$). Table 5 shows ANOVA test results according to participants' professions.

Table 5. ANOVA test results according to professions in service types*

Service	R.	Profession									F	p	Post Hoc (LSD)
		P. S. ¹	T./E. ²	L. ³	T./A. ⁴	Re. ⁵	Hw. ⁶	St. ⁷	Un. ⁸	Other ⁹			
Environment	A	3.333	3.250	3.342	3.187	3.050	2.803	3.064	2.925	3.273	0.533	0.830	
	P	3.218	3.311	3.306	3.713	3.677	3.363	3.483	3.204	3.305	1.735	0.091	
Urban	A.	3.057	3.118	3.230	3.051	3.246	2.626	3.105	2.907	3.051	0.332	0.792	
	P.	3.387	3.377	3.246	3.633	3.673	3.251	3.583	3.136	3.317	1.822	0.266	
Transportation	A.	2.935	2.893	3.105	3.083	3.166	2.666	3.047	2.500	3.174	0.581	0.953	
	P.	3.364	3.317	3.391	3.402	3.888	3.348	3.596	3.234	3.377	1.257	0.073	
Social Municipality	A.	3.305	3.305	3.306	3.242	2.945	2.766	3.077	2.927	3.229	0.426	0.904	
	P.	3.173	3.215	3.109	3.647	3.666	3.206	3.451	3.338	3.332	2.186	0.029*	4-1** 4-2** 4-3** 4-9**
Economy	A.	2.963	2.757	3.263	3.055	2.333	2.666	2.542	2.200	2.857	1.172	0.320	
	P.	3.093	3.046	3.100	3.156	3.250	3.000	3.365	2.924	2.933	1.177	0.313	
Communication	A.	3.438	3.163	3.210	3.366	2.720	2.571	3.177	2.800	3.181	0.739	0.657	
	P.	3.368	3.316	3.220	3.482	3.250	3.163	3.393	3.336	3.200	0.561	0.809	

Table 5. ANOVA test results according to professions in service types* (cont'd)

Innovation	A.	3.055	3.181	3.017	3.611	2.533	2.666	3.076	2.800	3.142	0.428	0.903	6-2** 6-4** 6-7** 6-9**
	P.	2.812	3.225	2.683	3.274	2.916	2.545	3.268	2.939	3.066	2.784	0.006*	
All Services	A.	3.181	3.143	3.237	3.193	2.980	2.694	3.061	2.816	3.150	0.383	0.928	
	P.	3.255	3.294	3.189	3.556	3.583	3.196	3.488	3.204	3.276	1.690	0.101	

*R.=Residence, A.=Ankara, P.=Paris, P.S.= Public Servant, T./E.=Tradesman/Employers, L.=Laborer, T./A.=Teacher/Academician, Re.=Retired, Hw. = Housewife, St.=Student, Un.= Unemployed; **Significant difference ($p<0.05$)

5.6. Comparison of Satisfaction in Ankara and Paris by District of Residence

The results of comparing the service satisfaction of the participants in Paris according to the districts they live in by ANOVA test are given in Table 6. To perform the ANOVA analysis properly, 2 participants living in Altındağ and 5 participants living in Pursaklar included to Keçiören, 2 participants living in Polatlı included to Yenimahalle, 1 participant living in Beypazarı and 1 participant living in Kızılcahamam included to Sincan. According to the ANOVA test results, there is no significant difference in the perception of satisfaction with transportation, communication and innovation services according to the participants' place of residence in Ankara ($p>0.05$). There is a significant difference in satisfaction with environmental, urban, social, municipal, and economic services depending on the place of residence ($p<0.05$).

Table 6. ANOVA test results for service types according to the district of residence in Ankara

Service Variables	Residence						F	p	Post Hoc (LSD)
	Çankaya ¹	Etimesgut ²	Keçiören ³	Mamak ⁴	Sincan ⁵	Yenimahalle ⁶			
Env.	3.233	3.544	2.971	2.807	3.741	3.062	2.618	0.027*	5-3* 5-4* 5-6* 5-1*
Urban	3.126	3.500	2.880	2.692	3.659	2.788	3.261	0.008*	5-3* 5-4* 5-6*
Transp.	3.061	3.095	2.891	2.653	3.238	2.986	0.830	0.530	
Social M.	3.245	3.753	2.947	2.664	3.694	2.962	3.386	0.006*	2-3* 2-4* 2-6* 4-1*
Economy	2.919	3.119	2.641	2.000	3.4286	2.652	3.178	0.010*	4-2* 4-5*
Com.	3.188	3.700	2.984	3.169	3.428	3.025	1.067	0.382	
Inno.	3.216	3.523	2.846	2.564	3.381	2.722	1.886	0.101	
All Services	3.165	3.521	2.910	2.701	3.572	2.9108	2,731	0.022*	2-3* 2-4* 2-6*

Note: *Significant difference ($p<0.05$)

In terms of environmental services, there is a significant difference between the participants in the Sincan district and the participants in Keçiören, Mamak and Yenimahalle, and the

perceptions of the participants in Sincan ($\bar{X}=3.741$) with environmental services are higher than the others.

In terms of urban services, there is a significant difference between the participants in Sincan and the participants in Çankaya, Keçiören, Mamak and Yenimahalle ($p<0.05$), and the satisfaction perception of the participants in Sincan with the transportation service ($\bar{X}=3.659$) is higher than the others.

There is a significant difference between the participants in Etimesgut and the participants in Keçiören, Mamak and Yenimahalle in terms of social municipal services, and the satisfaction perception of the participants in Etimesgut with social municipal services ($\bar{X}=3.753$) is higher than the others. In terms of economic services, there is a significant difference between the participants in Mamak and the participants in Çankaya, Etimesgut and Sincan ($p<0.05$), and the perceptions of the participants in Sincan with economic services ($\bar{X}=3.428$) are higher than the others. In terms of services other than communication services, the perception levels of participants in Mamak are at the lowest level compared to other districts. The results of comparing the service satisfaction of the participants in Paris according to the districts they live in by ANOVA test are given in Table 7.

Table 7. ANOVA test results for service types according to the district of residence in Paris

Ser. Var.	Residence							F	p	Post Hoc (LSD)
	5ème ¹	7ème ²	9ème ³	10ème ⁴	12ème ⁵	13ème ⁶	14ème ⁷			
Envi.	3.276	3.516	3.409	3.357	3.611	3.163	3.694	1.836	0.043*	7-6* 7-11* 7-12* 7-13*
Urban	3.241	3.497	3.545	3.571	3.473	3.165	3.594	0.904	0.543	
Trans.	3.214	3.655	3.212	3.642	3.675	3.448	3.601	1.007	0.443	
So. M.	3.220	3.387	3.272	3.428	3.069	3.560	3.272	0.802	0.649	
Eco.	3.095	3.133	2.848	3.166	3.228	3.000	3.166	0.576	0.861	
Com.	3.471	3.386	3.090	3.414	3.452	3.092	3.433	1.192	0.289	
Inno.	3.214	3.288	3.030	3.166	3.017	2.641	3.296	1.016	0.435	
All Serv.	3.252	3.448	3.303	3.450	3.473	3.126	3.543	1.040	0.413	

Ser. Var.	Residence						F	p	Post Hoc (LSD)
	15ème ⁸	16ème ⁹	17ème ¹⁰	18ème ¹¹	19ème ¹²	20ème ¹³			
Envi.	3.302	3.320	3.578	3.143	3.218	3.201	1.836	0.043*	7-6* 7-11* 7-12* 7-13*
Urban	3.275	3.307	3.507	3.334	3.267	3.205	0.904	0.543	
Trans.	3.429	3.320	3.395	3.264	3.380	3.268	1.007	0.443	
So. M.	3.272	3.181	3.367	3.254	3.328	3.373	0.802	0.649	
Eco.	3.052	2.933	3.209	3.147	2.963	2.851	0.576	0.861	
Com.	3.094	3.224	3.414	3.370	3.044	3.433	1.192	0.289	
Inno.	2.877	2.880	3.098	2.990	2.944	3.185	1.016	0.435	
All Serv.	3.241	3.224	3.423	3.250	3.222	3.283	1.040	0.413	

Note: *Significant difference ($p<0.05$)

In Table 7, to perform the ANOVA analysis properly, 4 participants living in 1er and 5 participants living in 3ème included to 5ème, 6 participants in 8ème included to 9ème, 6

participants in 6ème included to 7ème and 9 participants living in 11ème included to 20ème. According to the ANOVA test results, there is no significant difference in the perception of satisfaction with urban, transportation, social municipality, economy, communication and innovation services in Paris according to the participants' place of residence ($p > 0.05$). There is a significant difference in the perception of satisfaction with environmental services according to place of residence ($p < 0.05$).

The perception of satisfaction with environmental services of those living in 14ème ($\bar{X}=3.694$) is higher than others. The lowest perception of satisfaction with environmental services ($\bar{X}=3.143$) is seen in participants residing in 18ème.

5.7. Hypothesis Results

In this section, the results of the research's hypotheses tests are given, and which hypotheses are accepted and rejected for which service types are explained. In Table 8 hypotheses results are given. The parts expressed with (A) represent the hypotheses for Ankara, and the parts expressed with (P) represent the hypotheses for Paris. The part in the form of (A-P) is used to shorten the hypotheses comparing Ankara and Paris.

H1, H3 and H4 are rejected for all service variables. This shows that there is no significant difference with participants in Ankara with all service variables depending on their gender, education, and professions. H2 accepted for social municipalism and economy services. There is a significant difference between the participants in Ankara with social municipalism and economy services depending on their age. H5 is accepted for transportation, communication, and innovation services. There is a significant difference between the participants in Ankara with transportation, communication, and innovation services depending on the district they live. H6 is accepted for urban services. This shows that there is a significant difference between the participants in Paris with urban services depending on their gender. H7 is accepted for urban, transportation and economy services. There is significant difference with participants in Paris with urban, transportation and economy services depending on their age. H8 is accepted for economy services. There is a significant difference between the participants in Paris with economy services depending on their education. H9 is accepted for social municipalism and innovation services. There is a significant difference between the participants in Paris with social municipalism and innovation services depending on their professions. H10 is accepted for environmental services. H11 is accepted for economy, urban and transportation services. There is significant difference with participants in Paris with economy, urban and transportation services depending on the district they live.

Table 8 shows that for all service variables, participants' gender, education, and professions have no significant difference for Ankara. But for the participants who live in Paris, genders have a significant difference on urban services. Educations have a significant difference on economy services and professions have significant differences in social municipalism and innovation services.

Table 8. Hypothesis Results

Hypotheses	Explanation	Result
H1=Gender(A)	All service variables	Rejected
H2=Age(A)	Social municipalism and economy services	Accepted
	Environment services	Rejected
H3=Education(A)	All service variables	Rejected
H4=Profession(A)	All service variables	Rejected
H5=District(A)	Transportation, communication, and innovation services	Accepted
	Other service variables	Rejected
H6=Gender(P)	Urban services	Accepted
	Other service variables	Rejected
H7=Age(P)	Urban, transportation and economy services	Accepted
	Other service variables	Rejected
H8=Education(P)	Economic services	Accepted
	Other service variables	Rejected
H9=Profession(P)	Social municipalism and innovation services	Accepted
	Other service variables	Rejected
H10=District(P)	Environment services	Accepted
	Other service variables	Rejected
H11=ServiceVariables(A-P)	Economy, urban and transportation services	Accepted
	Other service variables	Rejected

Conclusion

The comparison between Paris and Ankara highlights key differences in local governance and public service delivery. By choosing two cities from different countries, it is possible to compare satisfaction with the services provided by different methods. This also answers the question of "how to deliver better quality services in the future?". In this regard, the fact that the participants in Paris are generally more satisfied. And it gives an idea to Turkey on several points. The transformation experienced by France in localization as a unitary state also affects local service delivery. The existence of various institutions and rules from the past are preserved in Paris. The fact that the district municipalities in Paris do not have a separate legal personality and that these municipalities fulfill mostly advisory duties enables integrated action throughout the city. The involvement of regional organizations in local public services also contributes positively. These units, which focuses on the development of the region, have an impact on local public service delivery as they take part in the coordination of investments made in local governments. Regional organizations, such as local government organizations, also take part in the delivery of urban and economic services. This situation ensures competition in service delivery in the metropolitan area. In addition, it provides support for urban policies and urban transformation.

In environmental services, it is important to act integrated with garbage collection, waste recycling, separation of solid waste at the source and segregation and collection of garbage, covering the entire metropolitan area. Keeping the design of garbage collection trucks and the shape and colors of garbage containers the same in all metropolitan areas will affect the perception of citizens about waste and contribute to their awareness.

In social municipal services, the existence of opportunities for citizens to spend their free time, the number of sports fields and the diversity of social and cultural services in the city affect the satisfaction of citizens. In these services, municipalities, which are the closest unit to the citizens and know their needs best, are the most important. Citizens who do not have sufficient income need to be supported by local government organizations. In addition to economic or food aid provided to these people, facilities that create various job opportunities should also exist. There should be transparency and no discrimination in delivering this aid to those in need.

The existence of public transportation services and alternative transportation services is extremely important in transportation services in metropolises. It is necessary to ensure satisfaction with these services that citizens use every day. Managing these services from a single source, covering the entire region and every transportation method can have a positive impact on the satisfaction of citizens. It is important to make future plans in accordance with urban planning and to provide transportation services by combining the metro and tram network with buses when necessary.

Urban planning must be done in a way that calculates the current and future population density of the city. In the management of metropolitan areas, planning should be made considering neighboring cities and regions and expansion into these parts. The existence of a local unit that provides services for the maintenance, repair and renovation of buildings in the city is important. This unit will provide expert services as an alternative to the private sector. Citizens will be able to receive services such as stopping gas and water leaks in their homes and repairing electrical problems. In addition, it is important that the regulations for the exterior of the buildings are subject to inspection and permission by the local government unit.

It is necessary to create an economic structure suitable for those who live and will live in the future in the metropolitan area. In this regard, it is necessary to act based on statistical data regarding the economic situation of the people living in this area. Thus, it is possible to determine the important sectors. Also, the professions that are needed for the short and long term in this urban area will be known. Then, training and courses supported by the central government and local government units can be organized for these sectors.

To ensure satisfaction in communication services, there must be an appropriate level of communication and internet infrastructure. Ensuring affordable prices and performance in the delivery of internet service, providing free internet in various parts of cities and correct management of infrastructure investments are important for local government units.

In innovation services, the existence of citizens' tools to participate in management is important. The existence of various assemblies established in this direction may please the citizens. It makes a difference if the proposals presented by this assembly are taken into consideration by metropolitan administrations. This council will not be an alternative to the decision-making councils in local governments. It aims to ensure that a few issues deemed important for citizens are brought to the agenda of the decision-making assembly once or twice a year. In addition, the local government ombudsman application used in resolving disputes arising between citizens and the municipality can be useful in various aspects. The ombudsman institution is used to resolve issues with services without going to court. It also responds to applicants who have experienced negative outcomes regarding their

applications. This ensures that citizens receive equal and fair treatment. Additionally, the institution's free application process saves time and costs by avoiding court proceedings.

Comparison of satisfaction with local public services in Ankara and Paris shows that Parisians are more satisfied. Examining differences in satisfaction with services reveals that, beyond regional organisations, Turkey's lack of specialised metropolitan municipalities contrasts with the French system. The unique administrative structure of Paris, which differs from other cities due to its special status, influences the provision of local public services and the satisfaction of residents. While debates continue about whether cities such as Ankara, Istanbul and Izmir should have different governance models from other metropolitan areas, Paris serves as a compelling example. Just as the capital, Paris, operates under a different administrative framework than other French cities, Ankara could benefit from a similar approach.

References

- Akçakaya, O., & E. Zeylin Ceylin (2020). Vatandaşların yerel hizmetlere yönelik memnuniyet algıları üzerine bir araştırma: Kars belediyesi örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 516-543. <https://doi.org/10.26466/opus.676976>
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Arslan, E. (2019). Fransa'da ve Türkiye'de yerelleşme politikaları: İl özel idareleri ve büyükşehir Belediyeleri üzerinden karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28(3), 43-71. Erişim adresi: <https://avesis.cumhuriyet.edu.tr/yayin/406c0a87-f920-4202-bba5-263874e0a1ad/fransada-ve-turkiyede-yerellesme-politikalari-il-ozel-idareleri-ve-buyuksehir-belediyeleri-uzerinden-karsilastirmali-bir-degerlendirme>
- Banazili, A. M. (2018). Yerel kamu hizmeti sunumunda "yeniden belediyeleştirme (remunicipalisation)": OECD Ülkeleri ve Türkiye'den uygulama örnekleri. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 111-132. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/612818>
- Berdibek, U. (2022). *Yerel yönetimlerde hizmet kalitesi algısının vatandaş memnuniyeti üzerinde etkisi: TRB-1 bölgesinde bir uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bingöl Üniversitesi, Bingöl.
- Bernhard, I. Norström, L. Snis, U. L. Grasjö, U., & Gellestedt, M. (2018). Degree of digitalization and citizen satisfaction: a study of the role of local e-government in Sweden. *The Electronic Journal of e-Government*, 16(1). Erişim adresi: <https://academic-publishing.org/index.php/ejeg/article/view/651/614>
- Collins Dictionary. Erişim adresi: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/public-service#:~:text=A%20public%20service%20is%20something,a%20particular%20society%20or%20community>
- Council of Europe. (2009). Manifesto for a new urbanity, <https://rm.coe.int/urban-charter-ii-manifesto-for-a-new-urbanity-publication-a5-58-pages-/168095e1d5/>
- Cömertler, N., & Çondur, F. (2021). Türkiye'de kamu hizmetlerinden memnuniyet. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 255-275. <https://doi.org/10.30803/adusobed.1024482>
- Çolak, M. Yapıcı, İ. Çolak, N., & Çetin, T. (2018). Gençlerin büyükşehir belediye hizmet algısı ve beklentileri (örnek bir uygulama). *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(8), 299-317. <https://doi.org/10.26466/opus.393544>
- Dağ, B. (2023). *The expectations and perceptions of generation z toward local public services: case of Ankara metropolitan municipality* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.
- Dinger, Ö. (2016). Sürdürülebilir kentleşme tartışmaları ve kent hakkı. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 73-84. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1359156>
- Ekici, B. (2019). *Karşılaştırmalı Büyükşehir Yönetimi: Londra, New York, Tokyo, Paris, İstanbul*. İstanbul, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Islam, MD. S., & Ahsan, A. H. M. (2021). Citizens' satisfaction with local government service delivery performance in bangladesh: does citizens' confidence matter?, *Social Science Review*, 38(2), 117-133. <https://doi.org/10.3329/ssr.v38i2.64464>
- Jackson, E. A. (2020). Importance of the public service in achieving the UN SDGS. In: Leal Filho, W., Azul, A., Brandli, L., Lange Salvia, A., Wall, T. (eds) Decent Work and Economic Growth. *Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71058-7_20-2
- Karagianni, T., & Theriou, G. (2018). Service quality in local government and its effect on citizen satisfaction: the case of the division of transportation and communications of the regional unit of kavala in the region of Eastern Macedonia and Thrace, Greece. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*, 11(2), 8-16. Erişim adresi: <https://www.econstor.eu/handle/10419/242187>
- Kayar, I. (2021). *Büyükşehirlerde tüzel kişilikleri kaldırılan belde belediyelerinin yerel hizmet sunumuna ilişkin memnuniyet algısı: Ordu, Tekirdağ, Manisa ve Mardin örnekleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- Korkut, H. (2021). Türkiye’de belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyi: iller arası karşılaştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 279-298. <https://doi.org/10.11611/yead.911522>
- Lakovic, V. (2020). Crisis management of municipality performance on citizen satisfaction with urban services by structural equation modeling. *Quality & Quantity*, 765-773. <https://doi.org/10.1007/s11135-020-01026-1>
- Lefebvre, H. (1996). *Writing on cities*. (Trans. ve Ed. E. Kofman ve E. Lebas), Oxford: Blackwell Publishers.
- Manaf, H. A. Mohamed, A.M., & Harvey, W. S. (2023). Citizen perceptions and public servant accountability of local government service delivery in Malaysia. *International Journal of Public Administration*, 46(12), 823-832. <https://doi.org/10.1080/01900692.2015.1035788>
- Ozer, M. A. (2019). Kamu hizmeti anlayışında değişim ve yeni sağ politikaları. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(20), 10-42. <https://doi.org/10.31199/hakisderg.508783>
- Özdemir Metlioğlu, S. (2021). Kentte insan hakları ve kent hakkı. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(40), 2731-2743. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1484237>
- Pektaş, E. K., & Akin, F. (2010). Avrupa kentsel şartları perspektifinde bir kentli olarak “katılım hakkı” ve Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 12(2), 23-49. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/18931>
- Purcell, M. (2002). Excavating Lefebvre: The right to the city and its urban politics of the inhabitant. *GeoJournal*, 58(2-3), 99-108. <https://doi.org/10.1023/B:GEJO.0000010829.62237.8f>
- Sezer, Ö. (2008). Kamu hizmetlerinde müşteri vatandaş odaklılık: Türkiye’de kamu hizmeti anlayışı açısından bir değerlendirme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(8), 147-172. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1123507>
- Söylemez A., & Şahin A. (2018). Vatandaşların yerel hizmetin sunumuna yönelik algı ve beklentilerinin değerlendirilmesi (Mamak belediyesi örneği). *Türk İdare Dergisi*, 90(487), 671-708. Erişim adresi: [http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar\(2\)/2001-2025/2018/arama/9_Vatandaslarin-Yerel-Hizmetin-Sunumuna-Yonelik.pdf](http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar(2)/2001-2025/2018/arama/9_Vatandaslarin-Yerel-Hizmetin-Sunumuna-Yonelik.pdf)
- Sözen, H. (2023). *Büyükşehir belediyelerinde engelli vatandaşlara sunulan hizmetlerin karşılaştırmalı bir analizi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*, Boston, Pearson.
- TUIK, (2022). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemleri Sonuçları, 6 Şubat 2023, Sayı 49685.
- Turan, E. Çevik, S., & Aktepe, E. (2017). Türkiye’de yaşam memnuniyetinin boyutları ve yerel kamu hizmetlerinden tatmin arasındaki ilişki. *Belediyelerin Geleceği ve Yeni Yaklaşımlar*, 183-196. Erişim adresi: https://www.academia.edu/35653489/T%C3%99CRK%C4%B0YEDE_YA%C5%9EAM_MEMNUN%C4%B0YET%C4%B0N%C4%B0N_BOYUTLARI_VE_YEREL_KAMU_H%C4%B0ZMETLER%C4%B0NDEN_TATM%C4%B0N_ARASINDAK%C4%B0_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0
- Türkmen, H. H., & Zengin, E. Ç. (2020). Vatandaşların kamu hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri üzerine bir araştırma: Niğde İli örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 9-23. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.554126>
- Wesemann, A. (2020). Why public services matter: linking citizen quality of life to local government services. *Journal of Public Administration and Policy Research*. 12(1), 8-16. <https://doi.org/10.5897/JPAPR2020.0476>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Kadınların Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Sorunların SWARA Yöntemi ile Değerlendirilmesi

Evaluation of the Problems Faced by Women in Working Life Using
the SWARA Method

Seval SÜZÜLMÜŞ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye Meslek Yüksekokulu, Osmaniye, Türkiye

Osmaniye Korkut Ata University, Osmaniye Vocational School, Osmaniye, Türkiye

sevalsuzulmus@osmaniye.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8519-3187>

<https://ror.org/03h8sa373>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 18.01.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 03.06.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Süzülmüş, S. (2025). Kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunların SWARA yöntemi ile değerlendirilmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 353-369. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1622346>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Evaluation of the Problems Faced by Women in Working Life Using the SWARA Method¹

Abstract

Today, economic, technological and social developments continue rapidly. This situation has enabled women to increasingly actively participate in working life. Increasing women's participation in working life is very important for the development of both women, their families, and society. The active participation of women in working life is crucial for social development and economic growth, as well as increasing their freedom. However, the problems that women face in working life create significant obstacles in this process. The aim of this research is to determine the main problems faced by women in working life and to rank the priority levels of the problems. The literature review identified six important problems women face in working life: "Lack of adequate education", "Lack of experience", "Gender discrimination", "Lack of information", "Negative attitudes of family and environment" and "Inadequate wages and working conditions". The importance levels of the problems were determined by interviewing 6 academicians working at Osmaniye Korkut Ata University. In the study, the analysis of data was evaluated by applying the SWARA method, one of the Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods, in order to determine the ranking of problems encountered by women in working life. The SWARA method was preferred because it is an effective tool in determining the priorities of the problems based on expert opinions and because it has the capacity to determine more sensitive weights. The reason academicians were chosen as experts is that their scientific approach to the subject is strong. As a result of the research, it was determined that the most important problem women face in working life is "Gender discrimination" and the least important problem is "Lack of experience". These findings suggest that gender inequality significantly shapes women's work experiences. In addition, it has been determined that women's lack of education and negative attitudes from their family environment are among the important problems. These problems restrict women's personal and professional development and limit their roles in the workforce. It is thought that this research will contribute to the literature since no previous study has been found that evaluates the problems faced by women in working life using the SWARA method. As a result of the research, it was also determined that the SWARA method is an effective and efficient evaluation method in determining the priority levels of the problems faced by women in working life. It is thought that the study will guide researchers who will conduct research in this field from now on.

Keywords: Woman, Working Life, SWARA

Kadınların Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Sorunların SWARA Yöntemi ile Değerlendirilmesi²

Öz

Günümüzde ekonomik, teknolojik ve sosyal gelişmeler hızla devam etmektedir. Bu durum, kadınların gittikçe artarak aktif olarak çalışma hayatına katılımını sağlamıştır. Kadınların çalışma hayatına katılımının giderek artması gerek kadın, gerek ailesi, gerekse toplumun gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Kadınların çalışma hayatına aktif katılımı, özgürlüklerinin artmasının yanı sıra, toplumsal kalkınma ve ekonomik büyüme için oldukça önemlidir. Fakat kadınların çalışma hayatında karşılaştığı sorunlar, bu süreçte önemli engeller oluşturmaktadır. Bu araştırmada kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları başlıca sorunları belirlemek ve sorunların öncelik derecelerini sıralamak amaçlanmıştır. Literatür taraması ile kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları 6 önemli sorun; "Yeterli eğitimin olmayışı", "Tecrübe eksikliği", "Cinsiyet ayrımcılığı", "Bilgi eksikliği", "Aile ve çevrenin olumsuz tavırları" ve "Ücret ve çalışma koşullarına ilişkin yetersizlikler" olarak belirlenmiştir. Sorunların önem dereceleri Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi'nde çalışan 6 akademisyen ile görüşme yapılarak belirlenmiştir. Araştırmada, kadınların çalışma hayatında karşılaştığı sorunların

¹ The ethical approval for this study was obtained from the Social and Human Sciences Research Ethics Committee of Osmaniye Korkut Ata University with the decision dated 28 November 2024 and numbered 2024/11/13.

² Bu çalışma için etik kurul onayı, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Etik Kurulu'nun 28.11.2024 tarihli ve 2024/11/13 sayılı kararı ile alınmıştır.

sıralamasını belirlemek amacı ile verilerin analizi Çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden SWARA yöntemi uygulanarak değerlendirilmiştir. SWARA yöntemi; uzman görüşlerine dayalı olarak sorunların önceliklerini belirlemede etkili bir araç olması ve daha hassas ağırlıklar belirleyebilme kapasitesi nedeni ile tercih edilmiştir. Uzman kişiler olarak akademisyenlerin seçilme nedeni konuya olan bilimsel yaklaşımlarının güçlü olmasıdır. Araştırma sonucunda, kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları en önemli sorunun "Cinsiyet ayrımcılığı" olduğu, en az önemli sorunun ise "Tecrübe yetersizliği" olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadınların çalışma deneyimlerini önemli ölçüde şekillendirdiğini göstermektedir. Ayrıca, kadınların eğitim eksiklikleri ve aile çevresinden gelen olumsuz tutumların da önemli sorunlar arasında yer aldığı belirlenmiştir. Bu sorunlar, kadınların hem kişisel, hem de profesyonel anlamda gelişimlerini kısıtlamakta ve onların iş gücündeki rollerini sınırlamaktadır. Kadınların çalışma hayatında karşılaştığı sorunları SWARA yöntemi ile değerlendiren daha önce yapılmış çalışmaya rastlanılamamış olması nedeni ile, araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma sonucunda ayrıca SWARA yönteminin kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunların öncelik derecelerinin belirlenmesinde etkili ve verimli değerlendirme yöntemi olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bundan sonra bu alanda araştırma yapacak araştırmacılara yol göstereceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Çalışma Hayatı, SWARA

Giriş

İlkçağda toplayıcılık ve çocuğun bakımı kadına, avcılık görevi ise erkeğe verilerek insanlar arasında işbölümü yapılmıştır. Göçebe yaşam sürdüren anaerkil aile yapısının olduğu ilkçağ toplumlarında kadın oldukça saygın görülen bir varlık olmuştur. Fakat zaman geçtikçe göçebe yaşam tarzının yerini yerleşik yaşam tarzı almıştır. Değişen bu toplumsal yapı ile kadın pasif duruma gelmiştir. Kadın anaerkil toplumunda üretici konumundayken, değişen bu yapı ile birlikte ev işlerine mahkum edilmiş, erkekler ise fiziksel güç gerektiren işlere yönelerek ataerkil aile yapısına geçilmiştir (Geldi, 2022, s.61).

18. Yüzyılda İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi ile makinelerin insan hayatına girmesi ile birlikte oluşan aşırı üretim, değişen toplum yapısı, her alanda olduğu gibi işgücü yapısının değişmesine neden olmuş, kadın emeğine gereksinim duyulmuş, kadınların kamusal alana ve çalışma hayatına girmeleri hız kazanmıştır. Kadınların evden, ücretsiz aile işçiliğinden ve tarımsal alandan çıkmaları hız kazanarak, bir ücret karşılığı istihdam edilmeleri başlamıştır. Küreselleşme ile birlikte kadın işgücüne duyulan ihtiyaç artmış ve kadın istihdamı giderek önem kazanmıştır. Kadın çalışan sayısında olan bu artış olumlu olmakla birlikte, istenilen seviyede olmayıp, hala çalışma hayatında kadınların olması konusunda önyargılar vardır. Sanayi devrimi sonrası kadınlar çalışma hayatında yer alırken, diğer yandan erkeklerin ve kadınların yapacağı işler ayrılmıştır. Vasıfsız işler kadına verilmiş, uzun çalışma saatleri, düşük ücret ile çalıştırılmaları ve erkeklerin daha donanımlı mesleklerde yer almasının zemini hazırlanmıştır. Bu durum, kadınlar ve erkekler arasındaki ayrımı daha da belirginleştirerek, kadınların ev ve aile düzeni içinde yer almasına neden olmuştur (Yılmaz ve diğerleri, 2008, s.91; Akdemir ve Çalış Duman, 2017, s.517; Sağlık ve Çelik, 2018, s.97; Tilev, 2018, s.121; Geldi, 2022, s.61; Eygü ve Oktay, 2024, s.181).

Kadının doğurganlık ve annelik özelliklerinden dolayı, toplumda kadının yerinin evde olması gerektiği düşüncesi yerleşmekte ve toplumsal cinsiyetin kadına yüklediği roller olan ev işleri, çocuk bakımı, hasta bakımı, yaşlı bakımı, engelli bakımı, gelenek ve görenekler gibi roller, kadın istihdamının önündeki engeller olarak nitelendirilmektedir (Yorgun, 2010, s.170; Kılınç, 2015, s.126; Küçük, 2015, s.2; Hüseyinli ve Hüseyinli, 2016, s.110; Sağlık ve Çelik, 2018, s.109; Tilev, 2018, s.129; Yılmaz, 2018, s.73; Umutlu, 2021, s.9; Yüceol ve diğerleri, 2022, s.51). Bu durum kadının hem üretimden uzaklaşarak erkeğe bağımlılığının artmasına, hem de kadının toplumsal değersizliğine neden olmuştur.

Geçmişten beri toplumsal sorun olarak görülen istihdam ve işsizliğin çözümü, toplumsal refahı sağlamak bakımından oldukça önemlidir. Bundan dolayı çalışma hayatına kadın emeğinin katılması, ülkelerin kalkınmasında önemli rol oynamaya başlamış ve stratejik adımların atılmasını sağlamıştır (Sağlık ve Çelik, 2018, s.95). Gerek dünyada, gerek Türkiye’de ekonomik, kültürel ve sosyal alanda meydana gelen hızlı değişim sonuçlarından biri olan kadınların çalışma hayatında yer almaya başlaması, kadınların toplum içindeki statülerinin gelişmesi ve güçlenmesine katkı sağlamanın yanında, üretime katılan kadınların ülke ekonomisi üzerinde olumlu katkıları olmuştur.

Devletlerin öncelikli görevleri ekonomik büyüme ve sürdürülebilirliği sağlamaktır. Bu nedenle hükümetler, işgücüne katılımı artırmayı ve istihdamı sağlamayı amaçlarlar (Eygü ve Oktay, 2024, s.175). Literatürde ekonomik büyüme üzerinde kadın istihdamının ve kadın işgücünün etkilerini değerlendiren pek çok çalışma vardır (Van den Troost ve diğerleri, 2006; Serel ve Özdemir, 2017; Pata, 2018; Türüoğlu, 2018; Karlılar ve Kırıl, 2019; Barin ve diğerleri, 2020; Tütüncü ve Zengin, 2020; Nassar ve diğerleri, 2021; Eygü ve Oktay, 2024).

Ülkemizde kadınların işgücüne katılımlarına bakıldığında, diğer ülkelere göre daha geride kaldığı görülmektedir. Ülkemizde kadınların, kadın işi olarak nitelendirilen düşük gelirli ve düşük statülü işlerde, tekstil, gıda, tütün, tarım gibi yoğun emek isteyen ve sanayi dallarında, ücretsiz aile işçisi veya kayıt dışı olarak çalıştığı görülmektedir (Serel ve Özdemir, 2017, s.144). Çalışan kadınların sayılarındaki artışla beraber çalışma yaşamında kadınların cinsiyetlerinden dolayı karşılaştıkları sorunlar da artmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, istihdamın sağlanmasında en önemli etkidir. Fakat dünyada diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de toplumsal eşitlik tam anlamıyla sağlanamamıştır. Kadınların ev içindeki iş yoğunluğu bu durumun en önemli nedenleri arasındadır.

Kadınlar kendi ayakları üzerinde durmak, ailelerine ekonomik katkı sağlamak, yaşam kalitelerini artırmak ve toplum içinde söz sahibi olabilmek için, ekonomik özgürlüklerini kazanma isteği ile çalışma hayatında yer almak istemektedirler (Umutlu, 2021, s.9; Yüceol ve diğerleri, 2022, s.51; Eygü ve Oktay, 2024, s.175).

Kadının çalışma hayatına katılması genellikle geleneksel değerler ile ve kalıplar engeli ile karşılaşabilmekte, toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadının çalışma hayatına katılımına engel oluşturmaktadır. Kadınların çalışma hayatına katılmasının sağlanması, hem hukuki düzenlemeler, hem de toplumsal düzenlemeler ile yerine getirilmeye çalışılmaktadır (Yılmaz, 2018, s.63).

Bu araştırmada, kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları temel sorunları, ÇKKV yöntemlerinden SWARA yöntemi ile önceliklendirerek değerlendirmek amaçlanmıştır.

1. Literatür İncelemesi

Kadınların çalışma hayatında yeri, konumları ve karşılaştıkları sorunlarla ilgili 2015-2024 yılları arasında literatürde yapılan çalışmalardan bazıları özetlenmiştir:

Çabuk ve diğerleri (2015), kadın girişimcilerin profillerini belirlemek amacı ile Adana ilinde 100 kadın girişimci ile yüz yüze anket gerçekleştirmişlerdir. Betimsel analiz yöntemini uyguladıkları araştırma sonucunda, kadınların sorunlarının genel olarak sermaye temini, işyeri bulma, araç gereç temini, bürokratik işlemler, bilgi yetersizliği, tecrübe yetersizliği, sermaye yetersizliği, personel temini, müşteri azlığı ve sosyal yaşantı ile ilgili sorunlar olarak özetlenmiştir.

Gerşil (2015), kadınların erkeklere göre daha az eğitilmiş olmalarının, aynı işte kadınlara daha düşük ücret ödenmesinin, terfilerde erkeklerin tercih edilmesinin, toplumsal çevre ve evlerde dezavantajlı konumda olmalarının kadın yoksulluğunun nedenleri olduğunu belirlemiştir. 2012 yılında dünyada kadının işgücüne katılım oranının % 51.1, Türkiye’de ise % 29.5 oranında olduğunu belirterek, araştırma sonucunda ülkelerin kaynak ve gelirin adil dağıtımını sağlayacak sosyal politikalara yer vererek, üretim ve istihdamın artırılması gerektiğini önermiştir.

Küçük (2015), kadınların çalışma hayatındaki yerini ve karşılaştıkları sorunları inceledikleri araştırmasında 11 farklı sektördeki 45 kadın çalışana, 8 soru yönelterek nitel araştırma yöntemi ile derinlemesine görüşme gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda, kadınların cinsiyet ayrımcılığı, erken yaşta evlilikleri nedeni ile eğitimlerini tamamlayamadıklarından, nitelsiz işlerde istihdam edilmeleri, düşük ücret, çalışma haklarından eksik yararlanmaları, çalışma saatlerinin uzunluğu, aile ve toplum içinde kadına yönelik olumsuz tavırların olması gibi sorunlarla karşılaştıklarını belirlemiştir.

Aktaş ve Uysal (2016), çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığının en çok görülen şekillerinden birinin kadın erkek ücretleri arasında olan farklılık olduğuna dikkat çekmişlerdir. Kazanç yapısı anketi verilerinden yararlanarak, kadın erkek ücret farklılıklarını inceledikleri araştırmalarında, ücret dağılımında alt ücrette kadın erkek ücretleri arasında fark bulunamazken, üst ücrette kadınlar ile erkekler arasında eğitim, tecrübe gibi farklılıklar nedeni ile % 4.5, ortanca ücrette ise % 8 oranında kadınların daha az ücret aldıklarını belirlemişlerdir.

Aydın (2016), ülkemizde kadınları ve kadın istihdamını incelemeyi, kadına dair sosyal güvenlik uygulamalarında olan gelişimi ve aksayan tarafları ve çözüm yollarını analiz etmeyi amaçladığı araştırmasının sonucunda, kadınların işgücüne katılmasının sosyal ve ekonomik gelişimlerin sağlaması bakımından önemine dikkat çekmiştir. Kadınların eğitim ve öğrenime katılmaları, kendilerini yaşam mücadelesine ve istihdama hazır hale getirme konusunda çaba ve aldıkları mesafenin oldukça önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ülkemizde toplumsal ve aile yapısından dolayı işverenlerin istihdamda kadına dair çekincelerinin devam ettiğini ifade ederek, kadın istihdamının artırılması amacı ile merkezi ve yerel yönetimlerin, sendikaların, üniversitelerin ve kadın haklarını savunma durumunda olan dernek ve sivil toplum kuruluşlarının çabaları ve konuyu daima gündemde tutmaları gerektiğini belirlemiştir.

Çiçek ve Yiğit (2016), TÜİK ve ÇSGB verilerini inceleyerek çalışma hayatında olan sendikalı kadın sayısı ve oranlarını değerlendirmişlerdir. Araştırma sonucunda kadınların sendikalarda temsil sorunu ile karşılaştığını ve çalışma hayatında karşılaştıkları sorunların sendika yönetimi tarafından göz ardı edildiğini ifade etmişlerdir. ÇSGB verileri dikkate alındığında, ülkemizde sendikaların zorunlu organlarında görev alan kadın çalışan oranının % 6.98, memur sendikaların zorunlu organlarında görev alan kadın çalışanların sayısının ise % 11.15 olduğunu, oranlar arası bu farklılıkların işgücü piyasasının yapısından ve cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklandığını belirlemişlerdir. Bu durumun sendikalarda kadın ve erkeklerin eşit temsil edilmesi ve sendika tüzüklerine eklenecek maddelerle birlikte hukuksal boyut kazandırılarak kesinlik ve devamlılık sağlanması ile çözülebileceği önerisinde bulunmuşlardır.

Hüseyinli ve Hüseyinli (2016), gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, ülkemizde kadın işsizliğinin yüksek olduğunu ifade ederek, bu durumun ortadan kaldırılmasının devletin çocuk bakımı konusunda tam gün hizmet sağlaması ile mümkün olacağını belirlemişlerdir. Gelişmiş ülkeler baz alındığında, Türkiye’de kadın istihdam oranının düşük olduğunu ve daha fazla

yasal düzenlemelerin yapılması gerektiğini, kadının toplumsal statüsünün yükseltildiği, ekonomik ve sosyal koşulların iyileştirilerek korunduğu ve geliştirildiği ortamın sağlanmasını önermişlerdir.

Akdemir ve Çalış Duman (2017), kadın çalışanların kariyer geliştirmelerinde yaşadıkları cam tavan sendromu engelini performanslarına etkilerini literatürdeki kaynakları inceleyerek genel olarak analizini yapmışlardır. Araştırma sonucunda, kadın çalışanlarda cam tavan sendromunun stresi, hayal kırıklığını, verimlilik azalmasını, motivasyon düşüklüğünü, işten ayrılma niyetini ve işe devamsızlık oranını artırdığını ve bundan dolayı performanslarını olumsuz olarak etkilediğini belirlemişlerdir.

Gümüş ve Türkyılmaz (2017), Türkiye, Yunanistan, İtalya ve İspanya’da çocuk bakımı hizmetleri, anne baba izinleri ve çalışma kapsamı düzenlemelerini hem hukuki, hem de bu ülkelere ilişkin bazı makro veriler ile karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, söz edilen ülkelerde iş-yaşam dengesinin sağlanması amacıyla oluşturulan politikaların düzeyinin birbirine benzer olduğunu ve iş-yaşam dengesi uygulamalarının diğer refah ülkelere göre daha geride kaldığını belirlemişlerdir.

Karaturhan ve diğerleri (2017), İzmir ilinin Aliağa ilçesinin 6 köyünde yaşayan 65 kadın ile yüz yüze anket gerçekleştirilerek, kırsal bölgede yaşayan girişimci kadınların sorunlarını belirlemeyi amaçlamışlardır. Girişimcilik faaliyetinde bulunan kadınların en çok karşılaştıkları sorunların sırasıyla; eğitim seviyesinin düşük olması, finansal desteğin yetersizliği ve bilgi eksikliği olduğunu belirlemiştir.

Özbey (2017), Gürcistan’dan Hopa’ya göç eden 16 Gürcü kadın işçi ve Hopa’da ikamet eden 6 Türk kadın işçi olmak üzere toplam 22 kadın işçi ile derinlemesine görüşme ile, göçmen kadın işgücü ile Türk kadın işçilerin göç sonrası çalışma hayatındaki konumunu karşılaştırmayı amaçlamıştır. Araştırma sonucunda, göçmen Gürcü kadın işçilerin yüksek vasıflı olmalarına rağmen Gürcistan’ın kötü ekonomik şartları nedeni ile Hopa’da kendi ülkelerine göre yüksek, fakat yerli kadın işçilere göre daha düşük ücretler ile kayıt dışı çalıştıkları; yerli kadın işçilerin büyük çoğunluğunun ise göçmen Gürcü kadın işçilerin çalıştıkları işlerde çalışmadığını belirlemişlerdir.

Özçelik (2017), ülkemizde kadının çalışma hayatındaki yerini, politik ve ekonomik hayattaki oranını ve karşılaşmış olduğu cam tavan sınırını belirlemek için ele aldığı araştırmasında, ikincil veri kaynaklarını kullanarak nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemini uygulamıştır. 2016 TÜİK verilerine göre istihdam oranının erkeklerde % 65 iken, kadınlarda % 27.5 olduğunu, bunun da ülkemizde nüfusun % 49.8’ini oluşturan kadınların çalışma hayatındaki oranının düşüklüğüne dikkat çekmiştir. Teknik ve mesleki işlerde, parlamentoda ve karar mekanizmalarında kadın oranının son derece düşüklüğüne; bankacılık, öğretmenlik gibi mesleklerde kadın çalışan sayısının çokluğuna, fakat bu mesleklerde bile kadınlara üst düzey yönetimlerde yer verilmediğini belirlemiştir. 2016 yılı devlet personel başkanlığı verilerine göre, eğitim seviyesi yükseldikçe akademik kadrolarda % 42.6 oranında kadınların yer aldığını belirterek, toplumsal eğitim faaliyetlerinin artırılmasını önermiştir.

Göcen (2018), ülkemizde ve pek çok ülkede kadınlar ile erkeklerin yasalara göre eşit olduğunu ifade etmiştir. Fakat günümüzde hala işgücü içerisinde kadının istihdamında ve istihdam edilse bile cinsiyet ayrımcılığı ile karşılaştığını belirlemiştir. Geleneksel toplumsal rollerin, toplumdaki işsizliğin, ekonomik, toplumsal baskı ve önyargının, demografik ve politik

faktörlerin, kadınların istihdam edilememelerinde belirleyici faktörler olduğunu ifade etmiştir. İstihdam edilen kadınların en çok ücretlendirme, sosyal haklar ve terfi etme gibi alanlarda cinsiyet ayrımcılığı ile karşılaştıklarını belirlemiştir.

Gül ve Gül (2018), Balıkesir ili yiyecek sektöründe faaliyet gösteren 60 kadın girişimci ile anket gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda kadın girişimcilerin iş kurma sürecinde en çok sırası ile sermaye temini, işyeri bulma, bürokratik engeller, makine, araç-gereç temini, iş kadını olma zorlukları ve mesleki bilgi eksikliği ile karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. İşyeri açtıktan sonra ise sırasıyla; nitelikli eleman bulma, iş-ev denge sorunu, müşteri azlığı, sermaye yetersizliği, bürokratik engeller, iş kadını olmanın güçlükleri ve tecrübe yetersizliği sorunları ile karşılaştıklarını belirlemişlerdir.

Mesci ve diğerleri (2018), kadın girişimcilerin girişimcilik özelliklerini, başarı ve başarısızlıklarına etki eden faktörleri belirlemek amacı ile Akçakoca Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği ile Akçakoca Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı 23 kadın girişimci ile görüşme yapılarak nitel araştırma desenini uygulamışlardır. Kadınların ekonomik faaliyete katılmak istemeleri durumunda bile yeterli sermaye ve bilgiye sahip olamamaları, devlet ve toplum tarafından yeterli maddi ve manevi desteği görememeleri, onları ekonomik hayatın dışında olmalarına neden olduğu sonucuna varmışlardır.

Sağlık ve Çelik (2018), çalışma hayatında geçmişten bugüne kadar kadının yaşadığı değişim ve küreselleşme sürecinde, çalışma hayatında yaşanan dönüşümün emek piyasasında kadının rolünü araştırmışlardır. Kadınların emek piyasasında yer almalarının özgüvenlerinin artmasına, yaşam şartlarının iyileşmesine, kadının toplumsal açıdan değerinin artmasına, ekonomik kalkınma gibi pek çok yarar sağlayacağını ve böylelikle ülkelerin refah düzeyinin desteklenebileceğini ifade etmişlerdir.

Sarıca ve Çağlı (2018), ülkemizde iş-aile-yaşam dengesi konusunda mevcut uygulanan politikalarda, geleneksel-muhafazakar-ataerkil aile yapısı bakış açısının devam ettirildiğini ifade etmişlerdir. Ülkemizin kadınların istihdamı, çocuk bakımı hizmetleri ve aile izinleri konusunda, Yunanistan, İsveç ve Almanya ülkelerine göre geride olduğunu belirlemişlerdir.

Tilev (2018), kadınların esnek çalışma şeklini neden tercih ettiklerini, hangi nedenlerle bu çalışma şekline yöneldiklerini, esnek çalışma şeklinin kadın istihdamına etkisini, devletlerin istihdam stratejilerinde kadınların esnek çalışma şekilleri ile iş ve yaşam dengesini nasıl sağlamaya çalıştıklarını araştırmıştır. Kadınların çalışma hayatında daha çok evlilik öncesi veya doğum öncesi yer aldıklarını dolayısıyla, kadınların ortalama çalışma sürelerinin 5-8 yıl arasında değiştiğini ifade etmiştir. Ayrıca işverenlerin doğum ve süt iznini göz önünde bulundurarak kriz döneminde ilk önce kadınları işten çıkardıklarını belirlemiştir.

Yılmaz (2018), kadınların çalışma hayatına katılmasında oldukça etkili olan toplumsal cinsiyet değerlerini teorik açıdan incelemeyi amaçlamıştır. TÜİK verilerine göre ülkemizde kadınların çalışma hayatına katılma oranını, işsizlik seviyelerini, kayıtlı ve kayıt dışı durumunu, çalışma hayatında kadın istihdam düzeyi ve kişilerin kadınların çalışması hakkındaki tutum ve görüşlerini değerlendirmiş, ayrıca ülkemizde kadına yönelik sosyal güvenlik hukuku düzenlemelerini incelemiştir. 2016 TÜİK verilerine göre, 2015 yılında istihdam edilen kadınların hizmet sektöründe oranı % 52.5; tarım sektöründe % 31.4; sanayi sektöründe % 16.1, erkeklerin ise hizmet sektöründe oranı % 52; tarım sektöründe % 15.9; sanayi sektöründe % 32'dir. Araştırma sonucunda, ülkemizde çalışma hayatına ilişkin verilere

bakıldığında, kadınların çalışma hayatında yer alması istihdam oranlarının artış göstermesi yıllara göre istenilen düzeyde olmadığını belirlemiştir. Kadınların çalışma hayatına katılmasına dair politikaların yeniden düzenlenmesi gerektiğini ve çalışma hayatına katılan kadınlar ile, istihdam edilen erkeklerin istatistiksel oranlarının eşit düzeye gelmesinin sağlanması gerektiğini önermiştir.

Acuner (2019), Trabzon ili merkezinde, kamu sektöründe çalışan kadınların kariyer geliştirme sürecinde yaşadıkları sorunları belirlemek amacı ile Kruskal Wallis testi, faktör analizi, içerik analizleri ve betimleme analizini uygulamıştır. Araştırma sonucunda kadın çalışanların "çoklu sorumlulukların üstesinden gelme", "toplumsal cinsiyet kalıp yargıları", "örgüt kültürü", "insan kaynakları uygulamalarında cinsiyet ayrımcılığı", "kendilerine koydukları engeller", "bilgi eksikliği" ve "kadın yönetici algıları ile kadın çalışanların karşılaştıkları sorunlar" olduğunu belirlemiştir. Karar alma mekanizmalarında kadın çalışanların daha fazla yer almalarını sağlayacak yasal düzenlemelerin ve önlemlerin alınması gerektiğini önermiştir.

Arslan ve Akin (2020), kadınların çalışma hayatında karşılaştığı sorunları belirlemek ve sorunların önlenmesinde öneriler sunmayı amaçladıkları araştırmalarında, Kastamonu ve Giresun illerinde çalışan farklı meslek grubunda olan toplam 20 kadın katılımcı ile gerçekleştirdikleri nitel çalışmalarında elde ettikleri verileri betimsel analiz ile değerlendirmişlerdir. Araştırma sonucunda, kadınların çalışma hayatında, meslekler ile ve çalışma ortamı ile ilgili sorunlarla karşılaştıklarını ve kadınların % 90'ının mesleklerinden memnun olduklarını belirlemişlerdir. Buna rağmen kadınların % 75'inin çalışma yerinde psikolojik baskı ile karşılaştıklarını, bu durumun da çalışma hayatını olumsuz etkilediği sonucuna varmışlardır.

Sarışın (2020), medya sektöründe çalışan kadınların toplumsal cinsiyet ekseninde yatay ve dikey ayrışma ile ne derecede karşı karşıya kaldıklarını çalışma hayatındaki konumlarını ve karşılaştıkları sorunları araştırmıştır. Ulusal yayın yapan gazete künyelerini inceleyerek, Ordu yerel medyasında çalışan kadınlar ile görüşme gerçekleştirmiştir. 2014 yılında 30 ulusal gazetede yapılan çalışmada, çalışanların sadece % 19'unun kadın olduğunu, yönetici kadın oranının ise % 10 olduğunu belirterek, medya sektöründe kadın çalışanların azlığına dikkat çekmiştir. Kadın ve erkek çalışanlara aynı seviyede istihdam fırsatı sağlanması, yatay ve dikey ayrışmayı önlemek için kadınlara girişim fırsatı verilmesi gerektiğini önermiştir.

Arkan ve Murat (2021), sosyal korumayı detaylı olarak inceleyerek, uygulanan programların çalışma hayatında olan kadınlar açısından önemini araştırarak, programlara ulaşmada karşılaşılan engelleri belirlemişler ve engellerin giderilmesine yönelik çözüm önerileri sunmuşlardır. Kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunların temelinde, cinsiyete dayalı ayrımcılığın olduğunu, uygulanan politika ve programların kadınların çalışma hayatındaki konumunu iyileştirdiğini, fakat toplumsal cinsiyet eşitliğinin tam anlamıyla sağlanmadığını ve kadın istihdamının istenilen seviyeye gelmediğini belirlemişlerdir.

Umutlu (2021), cinsiyet eşitsizliğinin kadınlar ile erkekler arasındaki güç dengesizliğine, kadınların erkeklerin gerisinde kalma ve kısıtlanmasına neden olduğunu ifade etmiştir. Bu temel sorunun yanı sıra, çalışan kadının hem eğitiminde, hem de mesleki gelişimindeki eşitsizlik, iş bulma ve iş yerinde terfi edilmeme, iş yerinde psikolojik taciz, kayıt dışı çalıştırılma, sosyal haklardan mahrum bırakılma ve iş güvensizliği gibi birçok sorun ile karşı karşıya kalmasına neden olduğunu belirlemiştir. Çalışan kadının çalışma hayatındaki rolünün

dışında, aile içindeki rollerini de üstlendiğinden, bu durumun çalışma hayatı-iş-yaşam çatışmasını oluşturduğunu ifade etmiştir.

Yıldırım (2021), Türkiye’de kadınların ayrımcılık nedeniyle çalışma hayatından dışlanma sorununu betimsel analiz yöntemi ile işgücü istatistikleri üzerinden analizini yapmıştır. Araştırma sonucunda, Türkiye’de kadınların çalışma hayatında erkeklere göre dezavantajlı olduklarını, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, bu ayrımcılığa dayalı eşitsizlikler yaşadıklarını, kadınların erkeklerden daha az ücret ve yönetim kademelerinde daha az yer aldıklarını belirlemiştir.

Geldi (2022), toplumsal cinsiyet çerçevesinde kadınların akademik kariyer yapmaları ile sosyal ve özel hayatları arasındaki dengeyi ve birbirlerine etkisini, kariyerlerinde yaşadıkları sorunları, erkek akademisyenler ile aralarındaki fırsat eşitliğini araştırmak amacı ile Muş Alparslan Üniversitesi’nde çalışan toplam 10 akademisyen kadın ile derinlemesine görüşme ile elde ettikleri verileri içerik analizi yöntemi ile değerlendirmiştir. Akademik kariyer sürecinde bekar olmanın evli olanlara göre daha rahat olduğunu belirlemiştir.

Yüceol ve diğerleri (2022), Covid-19 öncesi kadınların çalışma hayatında olan cinsiyet ayrımcılığının, Covid-19 döneminde de belirgin olarak artış gösterdiğini belirlemişlerdir. Covid-19 sonrası cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılması için önerilerde bulunmuşlardır.

Soyutürk (2023), yönetici sayısı bakımından kadın ve erkekler karşılaştırıldığında, hem Türkiye’de, hem dünyada kadın sayısının azlığına dikkat çekmiştir. Kadının toplumsallaşma şekli, öğrenim durumu, evlilik ve çocukları, cinsiyet rollerine ilişkin kalıp önyargılar ve örgütsel ayrımcılık gibi etkenlerin, kariyer basamaklarında yükselmesini etkileyen faktörler olduğunu belirlemiştir. Günümüzde ülkemizde ve dünyada kadının eğitim durumunun, çalışma hayatındaki yerinin ve öneminin gün geçtikçe arttığını, yönetim kademelerinde de bu artışa benzer bir gelişmenin olması için öncelikle kadının kendine güvenmesini, inanmasını, cesur olmasını ve kendi önyargılarını kırması gerektiğini önermiştir.

Ekrem (2024), Birinci Dünya Savaşı’nın 1914-1918 geç dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda kadının çalışma hayatındaki yeri konusunu araştırmıştır. Müslüman kadınların ekonomik ve kamusal alandaki görünürlüğünü artırdığını tartışmaya açarak, bunun ne derecede süreklilik gösterdiğini inceleyerek, kadın tarihi yazımına katkı sağlamayı amaçlamıştır. Aynı zamanda savaşın sona ermesi ile birlikte, işçi ya da memur olarak istihdam edilen kadınların ağır iş şartları, ücretlerin düşüklüğü ve mesai saatlerinin fazlalığı gibi nedenler ile işlerinden uzaklaştığını belirlemiştir.

Yıldırım ve Demirkol (2024), 2022 yılında İstanbul ilindeki üniversitelerde çalışan 100 kadın öğretim elemanı ile 31 soruluk elektronik posta aracılığı ile anket gerçekleştirerek, kadın akademisyenlerin çalışma hayatında yaşadıkları sorunları araştırmışlardır. Verileri SPSS paket programı ile betimleyici analiz yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Araştırma sonucunda, kadın akademisyenlerin % 62’sinin mesleğini değiştirmeyi düşünmediklerini belirterek, akademisyenliği kadınlara önerdiklerini ifade etmişlerdir. YÖK ün 2022 verilerine göre, 207 rektörün sadece 18’inin kadın rektör olduğunu ifade ederek, yönetici konumundaki kadınların azlığına dikkat çekmişlerdir. Kadın akademisyenlerin başarısında eş ve aile desteğinin önemli olduğunu belirlemişlerdir.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, kadınların çalışma hayatındaki yeri, konumu ve karşılaştıkları sorunlar ile ilgili birçok araştırmanın olduğu görülmüştür. Fakat bu

araştırmalar genellikle betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. ÇKKV yöntemleri ile kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunları değerlendiren araştırmaya rastlanılamamıştır. Bu nedenle, kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunların öncelik derecelerinin belirlenmesinde ÇKKV yöntemlerinden SWARA yöntemi ile değerlendiren bu araştırmanın ilk olması araştırmanın temel motivasyonu olmuştur.

2. Yöntem

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulu'ndan 28.11.2024 tarihli ve 2024/11/13 sayılı karar ile araştırmanın uygulanabilmesi için etik kurulu izni alınmıştır. Literatür taraması yapılarak kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları 6 önemli sorun belirlenmiştir. Araştırma verilerini, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi'nde çalışan gönüllü olarak araştırmaya katılan toplam 6 akademisyen ile Aralık 2024 döneminde gerçekleştirilen anket formları ile belirlenen görüşleri oluşturmuştur. Sorunların önem dereceleri ÇKKV yöntemlerinden SWARA yöntemi ile değerlendirilmiştir. SWARA yöntemi, karar vericilerin sürece doğrudan katılımını sağlayarak, daha gerçekçi ve uygulanabilir sonuçlar üretmesi bakımından tercih edilmiştir.

2.1. SWARA Yöntemi

ÇKKV yöntemleri en uygun kararın verilmesine olanak sağlar. İngilizce "Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis" kelimelerinin baş harflerinden oluşan ve Türkçe'de "Adım Adım Ağırlık Değerlendirme Oran Analizi" ya da "Kademeli Ağırlık Değerlendirme Oran Analizi" olarak tanımlanan ÇKKV yöntemlerinden SWARA Yöntemi, Keršulienė ve diğerleri (2010) tarafından önerilmiştir (Ecer, 2020, s.94; Kabak ve Çınar, 2020, s.199; Utlu, 2024, s.342). Yöntemin en büyük avantajı; matematiksel işlemlerin uygulama kolaylığının yanı sıra, kriter ağırlık hesaplamada uzman görüşlerinin alınmasıdır. Karar verici, ikinci kriterden başlayarak önceki kritere göre, başka bir ifade ile j . kritere göre $(j + 1)$. kriterin oransal önemini $(0, 1]$ aralığında belirler ve bu işlemi her bir kriter için tekrarlar. SWARA yöntemi, uzmanların karar verme problemlerinde sıralama ve kriterlerin göreceli karşılaştırmalarını temel alarak, 6 adımda gerçekleştirilir (Keršulienė ve diğerleri, 2010, s.247; Zolfani ve Saparaukas, 2013, s.410; Zolfani ve Banihashemi, 2014, s.193; Yurdoğlu ve Kundakcı, 2017, ss.258-259; Ayçin, 2020, s.260; Uludağ ve Doğan, 2021, ss.350-351; Türkmen ve Demirel, 2022, s.1744; Utlu, 2024, s.345):

Adım 1: Kriterler ve Karar Vericiler Belirlenir: Araştırma problemi ile ilgili n tane kriter ve k tane karar verici belirlenir.

Adım 2: Kriterler Önemliliklerine Göre Sıralanır: Karar vericiler, kriterleri önem derecelerine göre önemliden önemsizye doğru azalan düzende sıralar.

Adım 3: Kriterlerin Göreceli Önem Değerleri Hesaplanır: Karar verici, ikinci kriterden başlayarak her bir kriteri kendinden daha önemli olduğu düşünülen bir önceki kritere göre, $(0, 1]$ aralığında değerlendirerek s_j değerlerini bulur. Değerlendirmenin "1" olması kriterlerin eşit önemde olduğu anlamına gelir.

Adım 4: k_j Değerleri Hesaplanır: s_j değerlerine 1 puan eklenerek k_j değerleri (1) eşitliği ile elde edilir.

$$k_j = \begin{cases} 1, & j = 1 \\ s_j + 1, & j > 1 \end{cases} \quad (1)$$

Adım 5: q_j Katsayıları Hesaplanır: (2) eşitliği ile belirtilen tüm kriterler için q_j başlangıç ağırlıkları hesaplanır. En önemli kriterin başlangıç ağırlığı 1'dir.

$$q_j = \begin{cases} 1, & j = 1 \\ \frac{q_{j-1}}{k_j}, & j > 1 \end{cases} \quad (2)$$

Adım 6: Kriterlerin Göreceli Ağırlıkları Hesaplanır: n kriter sayısı olmak üzere, (3) eşitliği ile kriterlerin önem ağırlıkları hesaplanır.

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^n q_k} \quad (3)$$

3. Bulgular

Kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar ile ilgili literatürde yer alan çalışmalarda "Yeterli eğitimin olmayışı (YEO)", "Tecrübe yetersizliği (TY)", "Cinsiyet ayrımcılığı (CA)", "Bilgi eksikliği (BE)", "Aile ve çevrenin olumsuz tavırları (AÇOT)", "Ücret ve çalışma koşullarına ilişkin yetersizlikler (ÜÇKİY)" olmak üzere 6 önemli sorun belirlenerek Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Kadınların Çalışma Hayatında Karşılaştıkları 6 Önemli Kriter

Kriterin Kodu	Kriterin Adı	Literatürde Yer Alan İlgili Çalışmalar
YEO	Yeterli Eğitimin Olmayışı	Gerşil (2015); Küçük (2015); Aktaş ve Uysal (2016); Aydın (2016); Karaturhan ve diğerleri (2017); Özçelik (2017); Umutlu (2021); Soyutürk (2023).
TY	Tecrübe Yetersizliği	Çabuk ve diğerleri (2015); Aktaş ve Uysal (2016); Gül ve Gül (2018); Umutlu (2021).
CA	Cinsiyet Ayrımcılığı	Çabuk ve diğerleri (2015); Gerşil (2015); Küçük (2015); Aktaş ve Uysal (2016); Çiçek ve Yiğit (2016); Akdemir ve Çalış Duman (2017); Özçelik (2017); Göcen (2018); Gül ve Gül (2018); Tilev (2018); Yılmaz (2018); Acuner (2019); Arslan ve Akın (2020); Sarışın (2020); Arkan ve Murat (2021); Umutlu (2021); Yıldırım (2021); Yüceol ve diğerleri (2022); Soyutürk (2023); Yıldırım ve Demirkol (2024).
BE	Bilgi Eksikliği	Çabuk ve diğerleri (2015); Karaturhan ve diğerleri (2017); Gül ve Gül (2018); Mesci ve diğerleri (2018); Acuner (2019).
AÇOT	Aile ve Çevrenin Olumsuz Tavırları	Gerşil (2015); Küçük (2015); Aydın (2016); Hüseyinli ve Hüseyinli (2016); Göcen (2018); Gül ve Gül (2018); Mesci ve diğerleri (2018); Sarıca ve Çağlı (2018); Tilev (2018); Acuner (2019); Arslan ve Akın (2020); Umutlu (2021); Geldi (2022); Soyutürk (2023); Ekrem (2024); Yıldırım ve Demirkol (2024).
ÜÇKİY	Ücret ve Çalışma Koşullarına İlişkin Yetersizlikler	Çabuk ve diğerleri (2015); Gerşil (2015); Küçük (2015); Aktaş ve Uysal (2016); Gümüş ve Türkyılmaz (2017); Karaturhan ve diğerleri (2017); Özbey (2017); Göcen (2018); Gül ve Gül (2018); Mesci ve diğerleri (2018); Yıldırım (2021); Ekrem (2024).

Tablo 1'de kriterler belirlendikten sonra karar verme sürecinde akademisyenlerden oluşan 6 farklı uzman karar verici, kriterleri en önemliden en önemsiz doğru sıralayarak, önem düzeylerini ve tüm kriterleri birbirleri ile kıyaslayarak s_j değerlerini belirlemişlerdir. Karar vericilere göre kriterlerin önem sıralamaları ve göreceli önem düzeyleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Kriterlerin Önem Sıralamaları ve Göreceli Önem Düzeyleri

Karar Verici 1			Karar Verici 2			Karar Verici 3		
Önem Sırası	Kriter	s_j	Önem Sırası	Kriter	s_j	Önem Sırası	Kriter	s_j
1	CA		1	AÇOT		1	YEO	
2	YEO	0,2	2	YEO	0,1	2	CA	0,05
3	AÇOT	0,1	3	CA	0,1	3	AÇOT	0,1
4	BE	0,1	4	BE	0,1	4	ÜÇKİY	0,1
5	ÜÇKİY	0,1	5	TY	0,1	5	BE	0,1
6	TY	0,2	6	ÜÇKİY	0,1	6	TY	0,2
Karar Verici 4			Karar Verici 5			Karar Verici 6		
Önem Sırası	Kriter	s_j	Önem Sırası	Kriter	s_j	Önem Sırası	Kriter	s_j
1	CA		1	CA		1	YEO	
2	YEO	0,2	2	YEO	0,2	2	AÇOT	0,05
3	BE	0,1	3	ÜÇKİY	0,1	3	CA	0,05
4	AÇOT	0,1	4	AÇOT	0,05	4	BE	0,1
5	ÜÇKİY	0,2	5	BE	0,1	5	ÜÇKİY	0,2
6	TY	0,3	6	TY	0,2	6	TY	0,2

Kriterlerin önem sıralamaları ve göreceli önem düzeyleri Tablo 2’de belirlendikten sonra (1), (2) ve (3) eşitliklerinden, her bir karar verici için ayrı ayrı kriterlerin göreceli ağırlıkları 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. numaralı tablolarda sunulmuştur.

Tablo 3. Karar Verici 1 için Hesaplamalar

Önem Sırası	Kriter	s_j	k_j	q_j	w_j
1	CA		1	1,000	0,226
2	YEO	0,2	1,2	0,833	0,188
3	AÇOT	0,1	1,1	0,758	0,171
4	BE	0,1	1,1	0,689	0,156
5	ÜÇKİY	0,1	1,1	0,626	0,141
6	TY	0,2	1,2	0,522	0,118

Tablo 4. Karar Verici 2 için Hesaplamalar

Önem Sırası	Kriter	s_j	k_j	q_j	w_j
1	AÇOT		1	1,000	0,209
2	YEO	0,1	1,1	0,909	0,190
3	CA	0,1	1,1	0,826	0,173
4	BE	0,1	1,1	0,751	0,157
5	TY	0,1	1,1	0,683	0,143
6	ÜÇKİY	0,1	1,1	0,621	0,130

Tablo 5. Karar Verici 3 için Hesaplamalar

Önem Sırası	Kriter	s_j	k_j	q_j	w_j
1	YEO		1	1,000	0,203
2	CA	0,05	1,05	0,952	0,194
3	AÇOT	0,1	1,1	0,866	0,176
4	ÜÇKİY	0,1	1,1	0,787	0,160
5	BE	0,1	1,1	0,716	0,146
6	TY	0,2	1,2	0,596	0,121

Tablo 6. Karar Verici 4 için Hesaplamalar

Önem Sırası	Kriter	s_j	k_j	q_j	w_j
1	CA		1	1,000	0,233
2	YEO	0,2	1,2	0,833	0,194
3	BE	0,1	1,1	0,758	0,176
4	AÇOT	0,1	1,1	0,689	0,160
5	ÜÇKİY	0,2	1,2	0,574	0,134
6	TY	0,3	1,3	0,441	0,103

Tablo 7. Karar Verici 5 için Hesaplamalar

Önem Sırası	Kriter	s_j	k_j	q_j	w_j
1	CA		1	1,000	0,221
2	YEO	0,2	1,2	0,833	0,185
3	ÜÇKİY	0,1	1,1	0,758	0,168
4	AÇOT	0,05	1,05	0,722	0,160
5	BE	0,1	1,1	0,656	0,145
6	TY	0,2	1,2	0,547	0,121

Tablo 8. Karar Verici 6 için Hesaplamalar

Önem Sırası	Kriter	s_j	k_j	q_j	w_j
1	YEO		1	1,000	0,202
2	AÇOT	0,05	1,05	0,952	0,193
3	CA	0,05	1,05	0,907	0,183
4	BE	0,1	1,1	0,825	0,167
5	ÜÇKİY	0,2	1,2	0,687	0,139
6	TY	0,2	1,2	0,573	0,116

Tablo 3, 4, 5, 6, 7 ve 8’de SWARA yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlıkları geometrik ortalama ile birleştirilerek, son kriter ağırlıkları ve önem sıralamaları hesaplanarak Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. SWARA Yöntemi ile Belirlenen Kriter Ağırlıkları ve Son Sıralama

Kriterler	Karar Verici-1	Karar Verici-2	Karar Verici-3	Karar Verici-4	Karar Verici-5	Karar Verici-6	Son Ağırlık	Son Sıralama
YEO	0,188	0,190	0,203	0,194	0,185	0,202	0,194	2
TY	0,118	0,143	0,121	0,103	0,121	0,116	0,120	6
CA	0,226	0,173	0,194	0,233	0,221	0,183	0,204	1
BE	0,156	0,157	0,146	0,176	0,145	0,167	0,157	4
AÇOT	0,171	0,209	0,176	0,160	0,160	0,193	0,177	3
ÜÇKİY	0,141	0,130	0,160	0,134	0,168	0,139	0,145	5

Tablo 9 incelendiğinde; kriter ağırlıkları sırasıyla “Cinsiyet ayrımcılığı (CA)” % 20.4, “Yeterli eğitimin olmayışı (YEO)” % 19.4, “Aile ve çevrenin olumsuz tavırları (AÇOT)” % 17.7, “Bilgi eksikliği (BE)” % 15.7, “Ücret ve çevre koşullarına ilişkin yetersizlikler (ÜÇKİY)” % 14.5 ve son sırada “Tecrübe Yetersizliği (TY)” % 12.0 olarak hesaplanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma hayatı başta olmak üzere hemen her alanda birçok sorun ile karşı karşıya kalan kadınlar fırsatlara erişim, işe alınma, yükselme ve haklardan yararlanma gibi konularda ayrımcılık ile karşılaşmaktadırlar. Kadınların çalışma hayatına katılması, kadınlara fayda sağlamanın yanı sıra, sosyal kalkınma ve ekonomik büyüme açısından da oldukça önemlidir. Kadınlar çalışma hayatına katılarak ekonomik özgürlüklerini elde etmenin yanında, özgüvenlerini de geliştirerek, sosyal statülerini kazanmakta, toplum içinde saygınlıklarını ve konumlarını güçlendirmektedirler.

Kadınlardan aile içi sorumluluklarının yerine getirilmesi gibi beklentilerin yanında, bir de çalışma yaşamının gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmesi beklenildiğinde, çalışma hayatında kadın çalışanların erkek çalışanlara göre daha fazla sorun ile yaşamak zorunda kaldıkları görülmektedir (Seval, 2017, s.185; Lewis ve Beauregard, 2018, s.6; Umutlu, 2021, s.9; Yüceol ve diğerleri, 2022, s.52).

Araştırma sonucunda en önemli sorunun "Cinsiyet ayrımcılığı" olması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadınların çalışma hayatındaki deneyimlerini ve fırsatlarını büyük ölçüde şekillendirdiğini göstermektedir. Kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar ile ilgili şu öneriler sıralanmıştır:

- Kadınların eğitim seviyelerini artıracak uzun vadeli planlar geliştirilmeli ve daha aktif olabilmeleri için özellikle teknik ve mesleki alanlara yönlendirilmesi teşvik edilmelidir.
- İşe alım ve terfi süreçlerinde eşitlikçi yaklaşımlar benimsenmelidir.
- Kadınların hem evde, hem de çalışma hayatında denge kurmalarını kolaylaştıracak destek mekanizmaları oluşturulmalıdır.
- Kadınların düşük ücret ile çalıştırılmasını engellemek için, eşit ücret almaları ve daha güvenli, destekleyici çalışma koşullarına erişimleri sağlanmalıdır.
- Toplumun kadınların çalışma hayatındaki önemine dair bilinç düzeyini artırmak için, eğitim kampanyaları ve medya programları düzenlenmelidir.
- Kadınların kendi işlerini kurmalarını teşvik edecek finans ve destek programlarının yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.

Bu öneriler, yalnızca literatür bulgularına değil, aynı zamanda uzmanlarının görüşlerine de dayanmaktadır ve bu alanda çalışan kişiler için yol gösterici niteliktedir.

Sonuç olarak, kadınların karşılaştığı sorunların çözülmesi, yalnızca kadınların güçlenmesini değil, aynı zamanda toplumsal eşitliğin sağlanmasını ve ekonomik büyümenin hızlanmasını da destekleyecektir. Bu konuda önerilerin uygulanması, kadınların işgücüne katılım oranını artırarak, daha sürdürülebilir bir kalkınma hedeflenmesine katkı sağlayacaktır.

Araştırma sonucunda SWARA yönteminin kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunların öncelik derecelerinin belirlenmesinde etkili ve verimli değerlendirme yöntemi olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bundan sonra bu alanda araştırma yapacak araştırmacılara, bu konu ile ilgili çalışan uzmanlara ve akademisyenlere yol göstereceği düşünülmektedir. Bu araştırmanın karar vericilerinin yalnızca akademisyenler olması araştırmanın kısıtıdır. Bu nedenle, alanında uzman sosyologların görüşlerine başvurularak benzer çalışmanın yapılması önerilir.

Kaynakça

- Acuner, Ş. A. (2019). Kadın çalışanların kariyer geliştirme sürecinde karşılaştıkları sorunlar. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23), 35-52. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.456582>
- Akdemir, B., & Çalış Duman, M. (2017). Kadın çalışanların performansında cam tavan sendromu engeli!. *Journal of Academic Value Studies*, 3(15), 517-526. <https://doi.org/10.13934/1999.393>
- Aktaş, A., & Uysal, G. (2016). The gender wage gap in Turkey. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 1-19. <https://doi.org/10.14780/muiibd.280227>
- Arkan, N., & Murat, G. (2021). Çalışma hayatında kadınlara yönelik sosyal koruma. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(1), 175-194. <https://doi.org/10.32331/sgd.952575>
- Arslan, H. N., & Akın, S. (2020). Kadının iş hayatındaki yeri ve karşılaştığı sorunlar üzerine nitel bir araştırma. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 131-140. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pesausad/issue/56282/707196>
- Ayçin, E. (2020). Çok kriterli karar verme (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Aydın, S. (2016). Türkiye’de kadının istihdamı ve kadına dair sosyal güvenlik uygulamaları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 243-258. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/jiss/issue/25889/272777>
- Barin, N. E., Kundak, S., & Cenikli, V. S. (2020). The effects of female employment on economic growth: an application of panel data on the member countries of the organisation of Islamic cooperation. In *Contemporary Issues in Business Economics and Finance* (pp. 29-44). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S1569-375920200000104004>
- Çabuk, S., Südaş, H. D., & Araç, S. K. (2015). Kadın girişimcilerin iş yaşam süreçlerinin incelenmesi: Adana ilindeki girişimciler üzerinde bir uygulama. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 423-441. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/19577/208924>
- Çiçek, Ö., & Yiğit, B. (2016). Cam tavan sendromu üzerinden Türkiye'deki sendikalarda kadın yöneticilerin durumlarının değerlendirilmesi. *Atatürk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 30(5), 1383-1398. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniibd>
- Ecer, F. (2020). Çok kriterli karar verme, geçmişten günümüze kapsamlı bir yaklaşım. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Ekrem, S. (2024). Eksilen feslerin peçeler ile itmâmı: Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda kadının çalışma hayatındaki yeri (1914-1918). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 133-145. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.1323083>
- Eygü, H., & Oktay, M. (2024). Türkiye’de toplumsal cinsiyet ve ekonomik büyüme arasında kadın etkisinin incelenmesi." *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 175-185. <https://doi.org/10.33206/mjss.1248591>
- Geldi, Ş. (2022). Akademi ve özel hayat arasında kadının yeri. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 1(2), 60-67. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/olqusos/issue/73983/1190065>
- Gersil, G. (2015). Küresel boyutta yoksulluk ve kadın yoksulluğu. *Journal of Management & Economics/Yönetim ve Ekonomi*, 22(1), 159-181. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/archive>
- Göcen, C. E. (2018). Türkiye’de kadının işgücüne katılmadaki yeri ve uluslararası istihdam çabaları. *Econder International Academic Journal*, 2(2), 313-333. <https://doi.org/10.35342/econder.451550>
- Gül, M., & Gül, K. (2018). Balıkesir ilinde kadın girişimci profili ve sorunları: Yiyecek sektörü üzerine bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 82-96. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/36761/390631>
- Gümüş, İ., & Türkylmaz, B. (2017). Güney Avrupa ve Türkiye’de iş-yaşam dengesi: Karşılaştırmalı bir analiz. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 64-88. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/klufefas/archive>
- Hüseyinli, N., & Hüseyinli, T. (2016). Çocuk bakımının kadın işgücü üzerinde etkileri ve hukuki düzenlemeler. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 16(34), 108-137. <https://doi.org/10.25294/aiuibfd.308032>

- Kabak, M. ve Çınar, Y. (2020). Çok kriterli karar verme yöntemleri: MS Excel® çözümlü uygulamalar. Ankara: Atlas Yayınevi.
- Karaturhan, B., Ünsal, G., Issabek, B., & Güler, D. (2017). İzmir ilinde kırsal kadın girişimciliği ve bunu etkileyen faktörler. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(1), 85-91. <https://doi.org/10.24181/tarekoder.325625>
- Karlılar, S., & Kırıl, G. (2019). Kadın işgücüne katılımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Ülke grupları için panel veri analizi. *Third Sector Social Economic Review*, 54(2), 935-948. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.04.1099>
- Keršulienė, V., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 243-258. <https://doi.org/10.3846/jbem.2010.12>
- Kılınç, N. Ş. (2015). Küresel eğilimler çerçevesinde kadın istihdamı. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(9), 120-135. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hakisderg/issue/7583/99545>
- Küçük, M. (2015). Çalışma hayatında kadınlar ve karşılaştıkları sorunlar: Bir işverene bağlı olarak çalışan emekçi kadınlara ilişkin bir araştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-17. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebd/issue/22115/333209>
- Lewis, S., & Beauregard, T. A. (2018). The meanings of work-life balance: A cultural perspective The Cambridge handbook of the global work-family interface. Cambridge University Press <https://doi.org/10.1017/9781108235556.039>
- Mesci, Z., Mesci, M., Karagöz, A., & Özgenç, C. (2018). Kadın girişimcilerin bölgesel kalkınmada rolü: Akçakoca ilçesi örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), 387-412. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.437830>
- Nassar, C., Nastacă, C. C., & Nastaseanu, A. (2021). Women's contribution to economic development and the effects of the gender pay gap. *Management Research and Practice*, 13(2), 60-68. Erişim adresi: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=976279>
- Özbey, K. (2017). Göç, çalışma hayatı ve toplumsal cinsiyet: Karşılaştırmalı perspektiften Hopa'da yerli ve kayıtdışı kadın işgücü. *Karadeniz Araştırmaları*, 14(56), 105-121. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/karadearas/issue/68469/1070488>
- Özçelik, M. K. (2017). Çalışma hayatında kadının yeri ve kariyer gelişim engelleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(52), 49-70. <https://doi.org/10.16992/ASOS.12492>
- Pata, U. K. (2018). Türkiye'de kadın istihdamı ve ekonomik büyüme ilişkisi: Simetrik ve asimetrik nedensellik testleri ile sektörel bir analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (21), 135-150. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.391777>
- Sağlık, B., & Çelik, H. Y. (2018). Küreselleşen çalışma hayatında kadının rolü. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 95-120. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fuuiibfdergi/archive>
- Sarıca, Y. P. S., & Çağlı, E. (2018). İş-aile yaşamında dengeyi bulma çabaları: Ülke incelemeleri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(1), 95-118. <https://doi.org/10.32331/sqd.421086>
- Sarışın, M. (2020). Medya sektöründe çalışan kadınların konumu ve yaşadıkları zorluklar: Ordu yerel medyasında çalışan kadınlar ve ulusal gazete künyelerinin incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 16-29. <https://doi.org/10.35333/mukatcad.2020.213>
- Serel, H., & Özdemir, B. S. (2017). Türkiye'de kadın istihdamı ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 132-148. <https://doi.org/10.11611/yead.310569>
- Seval, H. N. (2017). Çalışan kadınların en büyük sınavı: İş-aile yaşamı dengesi (Ziliği) ve kadın sağlığına etkisi. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 184-193. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/busad/issue/33927/364900>
- Soyutürk, M. (2023). Yönetimde kadının yeri. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 12(34), 321-332. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egitimvetoplum>
- Tilev, F. (2018). Esnek çalışma ve kadın istihdamı. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 121-150. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fuuiibfdergi/archive>

- Türkmen, M., & Demirel, A. (2022). SWARA ağırlıklı bulanık Copras yöntemi ile tedarikçi seçimi. *Alanya Akademik Bakış*, 6(1), 1739-1756. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.986700>
- Türlüoğlu, E. (2018). Kadın istihdam ve büyüme ilişkisi: Var modeli analizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 59-68. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/archive>
- Tütüncü, A., & Zengin, H. (2020). E7 ülkelerinde kadın istihdamı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 1-16. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.700752>
- Uludağ, A. S., & Doğan, H. (2021). Üretim yönetiminde çok kriterli karar verme yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Umutlu, S. (2021). Çalışan kadınlarda iş-aile-yaşam dengesi ve tükenmişlik. Ankara: Astana Yayınları.
- Utlı, N. (2024). SWARA yöntemi ile dijital pazarlama strateji seçimi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 25(1), 341-355. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1356008>
- Van den Troost, A., Vermulst, A. A., Gerris, J. R., Matthijs, K., & Welkenhuysen-Gybels, J. (2006). Effects of spousal economic and cultural factors on Dutch marital satisfaction. *Journal of Family and Economic Issues*, 27, 235-262. <https://doi.org/10.1007/s10834-006-9016-9>
- Yıldırım, B., & Demirkol, F. (2024). İstanbul ilindeki kadın akademisyenlerin karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma. *SDE Akademi Dergisi*, 4(1), 35-64. <https://doi.org/10.58375/sde.1398307>
- Yıldırım, S. (2021). Ayrımcılık temelli dışlanma: Türkiye’de çalışma hayatında kadınlar. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(2), 321-346. <https://doi.org/10.32331/sqd.1049046>
- Yılmaz, A., Bozkurt, Y., & İzci, F. (2008). Kamu örgütlerinde çalışan kadın işgörenlerin çalışma yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 89-114. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/archive>
- Yılmaz, S. (2018). Türkiye’de kadınların çalışma hayatındaki yeri ve sosyal güvenlik hukuku düzenlemeleri. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 2(2), 63-80. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/scd/issue/40790/478397>
- Yorgun, S. (2010). Sömürü, koruma ve pozitif ayrımcılıktan çalışma hayatının egemen gücü olmaya doğru kadınlar: 21. yüzyıl ve pembeleşen çalışma hayatı. *Sosyoekonomi*, 11(11), 167-190. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sosyoekonomi/issue/21071/226868>
- Yurdoğlu, H., & Kundakcı, N. (2017). SWARA ve Waspa yöntemleri ile sunucu seçimi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(38), 253-270. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645105>
- Yüceol, N., Kaki, S., & Çekçi, I. (2022). COVID-19 pandemisinin Türkiye’de kadınların çalışma hayatına katılımı ve iş-yaşam dengesine etkilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 45-64. <https://doi.org/10.29228/mukatcad.10>
- Zolfani, S. H., & Sapauskas, J. (2013). New application of SWARA method in prioritizing sustainability assessment indicators of energy system. *Engineering Economics*, 24(5), 408-414. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.24.5.4526>
- Zolfani, S., & Banihashemi, S. (2014). *Personel selection based on a novel model of game theory and MCDM approaches*. In Proceedings of 8th International Scientific Conference Business and Management (191- 198. ss.). Vilnius, Litvanya. <https://doi.org/10.3846/bm.2014.024>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Rusçayı Seçmeli Ders Olarak Alan Öğrencilerin Yaptığı Girişim Hatalarının İncelenmesi

Analysis of Interference Errors Made by Students Taking Russian as an Elective Course

Ümmügülsüm DOHMAN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Lecturer

Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Edirne, Türkiye
Trakya University, Faculty of Letters,
Translation and Interpretation, Edirne, Türkiye

ugulsumdohman@trakya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3713-7521>

<https://ror.org/00xa0xn82>

Okan İŞÇİ

Lisans Öğrencisi | Undergraduate Student

Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Edirne, Türkiye
Trakya University, Faculty of Letters,
Translation and Interpretation, Edirne, Türkiye

okanisci17@outlook.com

<https://orcid.org/0009-0003-5522-5119>

<https://ror.org/00xa0xn82>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 29.01.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 10.08.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Dohman, Ü., & İşçi, O. (2025). Rusçayı seçmeli ders olarak alan öğrencilerin yaptığı girişim hatalarının incelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 370-385. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1629260>

Yazar Katkıları: %70-%30

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 70%-30%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Analysis of Interference Errors Made by Students Taking Russian as an Elective Course^{1*}

Abstract

There are some difficulties in learning another foreign language besides the mother language. Students who begin learning a foreign language often tend to compare the rules of the target language with those of their native language and are influenced by their mother tongue. This tendency frequently leads to "interference error". This study aims to identify and describe syntactic interference errors made by Turkish-speaking university students who are learning Russian as an elective foreign language. The research seeks to answer the following questions: "What types of syntactic interference errors do students learning Russian as an elective foreign language make?" and Is there a difference in the syntactic interference errors made by the experimental group, who were informed about interference errors and received related training, and the control group, who were not informed about interference errors and did not receive such instruction?" A review of the relevant literature shows that studies focusing on interference errors made by students learning Russian as an elective course are quite limited, particularly in terms of syntactic aspects. Based on this lack in the literature, the focus of this research is the syntactic interference errors made by Turkish students learning Russian as an elective foreign language. The study was carried out through experimental and comparative methods, making use of both qualitative and quantitative data analysis. The sample of the study consists of 2nd, 3rd, and 4th-year students from the Department of Translation and Interpreting at Trakya University, enrolled in the English, German, and Bulgarian Translation and Interpreting programs, who have chosen Russian as an elective foreign language. The data were obtained from students' written translations of 30 Turkish sentences into Russian during an exam. The participants were divided into experimental and control groups, and the same translation tasks were administered to both groups. Based on the data collected, syntactic interference errors were identified and described. These errors were categorized, and the number of errors in each category was presented using quantitative analysis. The percentage distribution of the error categories was visualized with a pie chart. The interference errors were shared with the students as feedback to raise their linguistic awareness. The findings of the study are expected to be beneficial for both students and foreign language instructors.

Keywords: Syntax, Interference error, Russian as an elective foreign language, Translation, Foreign language teaching.

Rusçayı Seçmeli Ders Olarak Alan Öğrencilerin Yaptığı Girişim Hatalarının İncelenmesi^{2**}

Öz

"Ana dil"ın yanında başka bir yabancı dilin öğrenilmesi sırasında birtakım güçlüklerle karşılaşmaktadır. Yabancı bir dili öğrenmeye başlayan öğrenciler, genellikle öğrendikleri dilin kurallarını ana dillerinin kurallarıyla kıyaslama ve ana dilin etkisinde kalma eğilimi gösterirler. Bu durum ise "girişim hatası"na yol açmaktadır. Bu çalışma, "ana dil"ı Türkçe olan üniversite öğrencilerinin Rusçayı seçmeli yabancı dil olarak öğrenme sürecinde karşılaştıkları söz dizimsel girişim hatalarını tespit etmeyi ve bu hataları analiz ederek betimlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, "Rusçayı seçmeli yabancı dil olarak öğrenen öğrenciler ne tür söz dizimsel girişim hataları gerçekleştirmektedir?" ve "Girişim hatasının ne olduğunu bilen ve buna yönelik çalışmalarla desteklenen deney grubu ile bu hataya ilişkin bilgiye sahip olmayan ve herhangi bir çalışma uygulanmayan kontrol grubunun gerçekleştirdiği söz dizimsel hatalar arasında fark var mıdır? sorularına yanıt aramaktadır. Alanyazın incelendiğinde, Rusçayı seçmeli ders olarak alan öğrencilerin girişim hatalarına odaklanan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu, özellikle söz dizimsel boyutta yeterince ele alınmadığı

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Social and Human Sciences Research Ethics Committee of Trakya University, under decision number 05/18, dated 24 May 2023.

* This study was supported by TÜBİTAK 2209-A Program (Application No: 1919B012310074).

² Bu çalışma için etik kurul onayı, Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 24.05.2023 tarihli toplantısında alınan 05/18 numaralı karar ile alınmıştır.

** Bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A Programı (Başvuru No: 1919B012310074) kapsamında desteklenmiştir.

görülmektedir. Bu literatür boşluğundan hareketle çalışmanın konusunu, Rusçayı seçmeli yabancı dil olarak öğrenen Türk öğrencilerin yaptıkları söz dizimsel girişim hataları oluşturmaktadır. Araştırma, deneysel ve karşılaştırmalı yöntemlerle yürütülmüş olup nitel ve nicel veri analizinden yararlanılmıştır. Çalışmanın örneklemini, Trakya Üniversitesi Mütercim ve Tercümanlık Bölümünün İngilizce, Almanca ve Bulgarca Anabilim Dallarında öğrenim gören ve seçmeli yabancı dil olarak Rusçayı tercih eden 2., 3. ve 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Veriler, söz konusu öğrencilere uygulanan yazılı sınavda sunulan 30 Türkçe cümlelerin Rusçaya çevirisinden elde edilmiştir. Katılımcılar deney ve kontrol grubu olarak ikiye ayrılmış ve her iki gruba aynı çeviri soruları yöneltilmiştir. Elde edilen veriler incelenerek öğrencilerin söz dizimsel girişim hataları tespit edilmiş ve betimlenmiştir. Hatalar, belirli kategorilere ayrılmış ve her bir kategoriye ilişkin hata sayıları nicel analiz yöntemiyle sunulmuştur. Hata kategorilerinin yüzdelik dağılımı pasta grafiğiyle görselleştirilmiştir. Girişim hataları öğrencilerle paylaşılmış ve dilsel farkındalıklarını artırmaya yönelik geri bildirim sağlanmıştır. Çalışmanın sonuçlarının hem öğrenciler hem de yabancı dil öğretmenleri için faydalı olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Söz dizimi, Girişim hatası, Seçmeli yabancı dil olarak Rusça, Çeviri, Yabancı dil öğretimi.

Giriş

Günümüz dünyasında küreselleşmenin etkisiyle mesafelerin, ülkelerin, farklı toplumların birbirine yaklaşması yabancı dil öğrenimine olan isteği artırmıştır. Bu bakımdan nitelikli insan yetiştirmek amacı taşıyan üniversitelerin lisans programlarının birçoğunda yabancı dil dersleri almak zorunludur. Yabancı dil bölümlerinde okuyan öğrencilere ise ikinci bir yabancı dili seçme hakkı tanınmaktadır. Söz gelimi, Trakya Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı Programında öğrenim gören öğrencilere ikinci yabancı dil seçeneği olarak Almanca ve Rusça sunulmaktadır.

"Ana dil"in yanında başka bir dilin öğrenilmesi birtakım güçlükleri beraberinde getirmektedir. Türk Dil Kurumu (2025) tarafından "ana dil"³; "zaman içerisinde ses, biçim ve anlam bakımından birbirinden az çok farklılaşmış olan dillerin ortak kaynağı kabul edilen dil" şeklinde tanımlanmaktadır. Diller arası etkileşim içerisinde bulunan öğrenci, öğrendiği dili, "ana dil" ile karşılaştırma eğiliminde bulunmakta ve "girişim hatası"na düşmektedir. Bir yabancı dil öğretiminde/öğreniminde rastlanan "girişim hatası" Türkiye'de ve Rusya'da farklı diller üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda ele alınmış olup güncelliğini koruyan bir kavramdır. Türkiye'de seçmeli ve yabancı dil olarak Rusça öğrenen öğrencilerin "ana dil" kaynaklı yaptıkları "girişim hataları" üzerine gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında alanyazın taraması yapıldığında iki çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalar, Rusçayı yabancı dil olarak öğrenen öğrencilere odaklı olup seçmeli yabancı dil olarak öğrenen öğrencilere yönelik çalışmalara rastlanmamıştır. Rusçayı yabancı dil olarak öğrenen öğrencilere yönelik çalışmalardan ilki, Öksüz'ün (2014), "Rus Dili Öğretiminde Karşılaşılan Ana Dil Kaynaklı Girişim Hataları" adlı makalesidir. Bu çalışmada Gazi Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin sınıf içi durumları ve sınav kağıtları temelinde karşılaşılan yazım, ses, dilbilgisi, sözcük kullanımı hataları örneklerle ele alınmıştır. İkincisi, Akyar ve Solmaz'ın "Konuşmada Kültür Şokunun Sebepleri ve Çözüm Yöntemleri (Rus Dilindeki Belirtisiz Zamir Örnekleriyle)" adlı makaleleridir. Çalışmada Rusçanın yabancı dil olarak öğrenilmesi sırasında telaffuzunda karşılaşılan zorluklar ele alınmış ve bu zorluklara "sosyologların kültür şoku, dilbilimcilerin ise dil girişimi" (Akyar ve Solmaz, 2022, s.194) adını verdiği belirtilmiştir. Bununla birlikte

³ Türk Dil Kurumu (2025) tarafından yayımlanan "Güncel Türkçe Sözlük'te "ana dil" ve "ana dili" madde başlıklarına rastlanmaktadır. Sözlükte, "ana dil", "Zaman içerisinde ses, biçim ve anlam bakımından birbirinden az çok farklılaşmış olan dillerin ortak kaynağı kabul edilen dil" şeklinde tanımlanırken "ana dili", "Çocuğun ailesinden veya içinde yaşadığı topluluktan edindiği dil" şeklinde tanımlanmaktadır. Bizim çalışmamızda kullanılan terim "ana dil"dir. Metin içinde ek aldığı durumlarda yanlış anlaşılma sebebiyet vermemek adına tırnak içine alınmıştır.

Türkiye’de İngilizce, Almanca gibi dilleri ikinci dil olarak öğrenen öğrencilerin gerçekleştirdikleri “girişim hataları”nı ele alan çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Uzun (2020), “Tracing Negative Transfer in the Lexical Collocations Used by Turkish Learners of English in Written Texts” (İngilizce Öğrenen Türklerin Yazılı Metinlerinde Kullandıkları Sözcüksel Eşdizimliliklerde Olumsuz Dil Aktarımının İncelenmesi) adlı makalede ana dili Türkçe olup İngiliz Dili Eğitimi alan öğrencilerin yazdıkları edebi kompozisyonlar temelinde gerçekleştirdikleri girişim hatalarını eşdizimlilik açısından incelemiştir. Bu makale İngilizce yazılmış olup tarafımızca “girişim hatası” olarak kabul edilen terim “language transfer” sözcüğünden hareketle “dil aktarımı” şeklinde Türkçeye kazandırılmıştır. Uslu (2020), “Almancada İlgeç İsteyen Fiillerin Türk Öğrenciler Tarafından Kullanımı Üzerine İnceleme” adlı makalesinde Almancayı yabancı bir dil olarak öğrenen Türk öğrencilerin ilgeç isteyen fiilleri nasıl kullandıklarını 188 öğrenciden edinilen veri temelinde ele almış ve öğrenme sürecinde ana dil ve öğrenilen dil arasında aktarım hataları yapıldığını belirtmiştir. Burada da “ana dil”in etkisi altında yapılan girişimler için “aktarım” teriminin kullanıldığı görülmektedir. Rusça literatürde de “girişim hatası”yla ilgili çalışmalar yapılmakta ve güncelliğini korumaktadır. D. R. Valeyeva (2019), “İnterferentsionniye oşibki v reşi İspanogovoryaşih studentov pri obučenii Russkomu yazıkı kak inostrannomu” (Rusçayı yabancı dil olarak öğrenen İspanyol öğrencilerin Konuşmada Gerçekleştirdikleri Girişim Hataları) adlı makalesinde sözcüksel-anlamsal ve dilbilgisi girişim hatalarını incelemiştir. Çalışma 2017-2019 yılları arasında Rusçayı yabancı dil olarak öğrenen İspanyol öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. İspanyol öğrencilerin, monolog ya da diyalog şeklinde gerçekleştirdikleri sözlü ve yazılı konuşmalar ile yazılı testler çalışmanın veri tabanını oluşturmuştur. Elde edilen bulgular neticesinde İspanyol öğrencilerin fiil ya da sözcük seçiminde sözcüğün eş değerini bulamama, sıfat, zarf ve edatları karıştırma gibi girişim hataları gerçekleştirdikleri ortaya çıkmıştır. Çalışmada “ana dil”deki bilgiyle karşılaştırıldığında İspanyol öğrencilerin Rusça öğrenirken “ana dil”in etkisinde kalarak Rusça konuşmada hatalar gerçekleştirdikleri sonucuna varılmıştır. Prutskih ve Skobelkina (2018) “Yazıkovaya interferensiya v lingvodidaktičeskom aspekte” (Dil Öğretiminde Dil Girişimi) adlı makalelerinde Baykal Devlet Üniversitesinde Rusçayı yabancı dil olarak öğrenen Çinli öğrencilerin sıklıkla yaptığı girişim hatalarını ele almışlardır. Çalışmada öncelikle girişim hataları “sözcüksel-anlamsal”, “söz dizimsel”, “biçimbilimsel”, “sesbilimsel” gibi kategorilere ayrılmış ve bu kategorilerde Çinli öğrencilerin gerçekleştirdiği girişim hataları açıklanmıştır. Çalışmada, söz konusu kategorilerin tamamında öğrencilerin “ana dil”in etkisinde kalarak hata yaptıkları sonucuna varılmıştır.

Türkiye’de Rusçayı seçmeli yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin gerçekleştirdikleri “girişim hatası”na yönelik yapılan çalışmalarla ilgili literatür boşluğundan hareketle, çalışmanın temel amacı, “ana dil”i Türkçe olup Rusçayı seçmeli yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin gerçekleştirdiği söz dizimsel girişim hatalarını tespit etmek ve bu hataları analiz ederek betimlemektir. Çalışmanın temel hedefleri, Rusça öğrenirken söz dizimsel düzeyde oluşan girişim hatalarını incelemek, deney ve kontrol grubu arasındaki söz dizimsel girişim hatalarını karşılaştırmak, öğrencileri girişim hatalarına sevk eden unsurları incelemek, öğrencilerin yaptıkları girişim hatalarına öğrenici ve öğretici açısından dikkat çekmek, tespit edilen girişim hatalarına daha ilk öğrenim aşamasında farkındalık oluşturmak için eğitimsel öğretici metotlar geliştirmek ve girişim hatalarının ortadan kaldırılmasına yönelik çözümler sunmaktır.

1. Kuramsal Çerçeve

Yapılan araştırmalarda ana dilin yanına ikinci, üçüncü bir yabancı dil eklemenin öğrenim sırasında birtakım zorlukları beraberinde getirdiği dile getirilmektedir (Weinrich, 1979; Vinogradov, 1990; Derakhshan ve Karimi, 2015; Prutskih ve Skobelkina, 2018; Baranova, 2021). Diller arası etkileşim içerisinde bulunan öğrenci, "ana dil"inin kurallarını öğrendiği dile yansıtma ve karşılaştırma eğiliminde bulunmaktadır. "Ana dil"nin etkisinde kalma ve karşılaştırma durumu ise "girişim hatası"na (Rus. интерференция – interferentsiya, İng. interference) yol açmaktadır. "Girişim hatası" çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturan kavramlardan ilkidir. Tarafımızca tercih edilen "girişim hatası" terimine farklı kaynaklarda "dil karışması" (Aksan III, 1982), "girişim" (Vardar, 2002), "dil girişi/girişim hatası" (Öksüz, 2014), "dil aktarımı" (Uzun, 2020), "aktarım" (Uslu, 2020) şeklinde rastlanmaktadır. Dillerin etkileşimi neticesinde ortaya çıkan girişim hatası, başta U. Weinrich olmak üzere D. Aksan, B. Vardar, L. Deroy, S. G. Thomason, T. Kaufman, L. İ. Barannikova, V. A. Vinogradov, A. E. Karlinskiy, İ. İ. Arbuzova gibi Amerikalı, Fransız, Türk ve Rus bilim insanlarının çalışmalarında geliştirilmiştir. Çeşitli araştırmacılar tarafından "girişim hatası" tanımlanmıştır. Bu kapsamda Weinrich (1979, s.1), "birden fazla dile aşinalığın ya da dil temasının bir sonucu olarak, iki dilli bireylerin konuşmalarında meydana gelen, herhangi bir dilin normlarından sapma örneklerini girişim hatası" olarak adlandırmıştır. Dil yapıları arasındaki farkın büyüklüğünün öğrenme sorunu ve potansiyel girişim hatası alanını arttırdığını da ifade etmiştir. Aksan (III, 1982, s. 29), "iki dilliliğin söz konusu olduğu durumlarda iki ya da çok dilli bireyin dillerden birini ötekisinin etkisiyle kullanması" şeklinde açıklamıştır. Vardar (2002, ss.103-104), "konuşucuların iki dilli ya da çok dilli olması nedeniyle bir dildeki biçim ya da anlamların etkisi sonucu bir başka dilde çeşitli değişimlere yol açan süreç" olarak tanımlamıştır. Rus dilbilimci V. A. Vinogradov (2000, s.197) girişim hatasını, "ana dilin etkisiyle öğrenilen yabancı dilde gerçekleştirilen norm sapmaları" şeklinde belirtmiştir. Rus araştırmacılar T. A. Prutskih ve N. M., Skobelkina (2018, s.71), girişim hatasının "bireyin ana dilinin etkisiyle başka bir dili benimserken öğrenilen dilin normlarından saparak gerçekleştirdiği yazılı ve sözlü yanlışlıklar" olduğunu ifade ederler. Bu tanımlar ışığında tarafımızca girişim hatası; bir yabancı dilin öğrenilmesi sırasında ana dilin etkisinde kalarak yazılı ya da sözlü dilde yapılan sözcüksel, anlamsal, sesbilgisel ve söz dizimsel hatalar şeklinde tanımlanmaktadır.

Çalışmamızın kuramsal çerçevesinin oluşturulmasında başvurulan ikinci kavram "cümle bilgisi", "tümce bilgisi", "dizim bilim", "söz dizimi", "sözdizimi", "dizim bilim", "nahiv", "sentaks" (Vardar, 2002; Hengirmen, 2009; Korkmaz, 2019; Vardar, 2002; Beyitoğlu, 2021) gibi terimlerle karşılanan "söz dizimi"dir (Rus. синтаксис – sintaksis, İng. syntax). Korkmaz (2019, s.100), cümle bilgisini; "bir dilde düşünce ve duyguların tam olarak anlatılabilmesi için gramer kurallarına uygun olarak dizilen kelimelerin, kelime gruplarının cümle ve söz içindeki görevlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle türlerini inceleyen bilim dalı" şeklinde tanımlamaktadır. Vardar (2002, s.182), "tümcelere ilişkin olguların, tümce düzeyinde dilsel birimler arasında kurulan bağınların tümü ve tümceyi inceleyen dal" olarak açıklamıştır. Bu bakımdan doğru konuşmak, doğru cümle kurabilmek için söz dizimi kurallarına dikkat edilmesinin önemi büyüktür. Rus dil tarihçisi A. A. Şahmatov (2001) söz dizimini, "dilbilgisinin bir sözcükteki düşüncüyü tespit etme yollarıyla ilgilenen bölümü" olarak nitelendirmiş, "dilde önce cümlelerin var olduğunu sonrasında cümlelerin birbirini etkilemesi ve birbirleriyle karşılaştırılması neticesinde cümlelerin parçalara ayrıldığını ve onlardan sözcük ve sözcük öbeklerinin ortaya çıktığını" belirtmiştir. Dilbilimci, edebiyatçı V. V. Vinogradov (II, 1954, s.6)

"dilbilgisinin bir dalı olan söz dizimi, sözcüklerin sözcük öbeğinde ve cümlelerde bir araya gelmesini, kuruluşlarını, işlevlerini ve kullanım şartlarının yollarını incelediğini" ifade etmiştir. Söz diziminin birkaç anlamı olduğunu belirten N. M. Pipçenko (2008, s.8), söz diziminin, "dilin dilbilgisel yapısının kurulduğu alan olup sözcük öbeği, basit cümle, karmaşık cümle, metin parçaları gibi unsurları kapsadığını" ifade etmiştir. İkinci tanımda "söz dizimi, sözcük öbeği, basit ve karmaşık cümle ile metnin parçalarının kurallarını, oluşumlarını ve işlevlerini inceleyen bir bilim dalı", üçüncü tanımda ise "sözcük öbeği, cümle gibi ilgili birimlerin dilbilgisel özelliklerinin tüm yapısı olarak adlandırılan" alan şeklinde açıklamıştır. Bu tanımlar doğrultusunda cümleler aracılığıyla duygu ve düşüncelerin ifade edildiği var sayılırsa söz diziminde anlamdan biçime doğru bir yaklaşım ve biçimsel yaklaşım gibi görüşlerin olduğu anlaşılmaktadır. Tanımların ortak noktası ise söz diziminin dilbilgisinin bir bölümü olduğudur. Anlaşıldığı üzere söz dizimi; sözcük öbeği, cümle ve metin üzerine kurulu olup bu birimlerin dilbilgisel ve yapısal açıdan doğru ve kurallı sıralanışını ele alan bir dilbilgisi dalıdır. Dolayısıyla söz diziminde dilbilgisi kurallarının doğru bilinmesi önemlidir. Hint Avrupa dil ailesinin Slav dilleri grubuna ait olan Rusçanın söz dizimsel yapısında öne çıkan ilk unsur Özne+Yüklem+Nesne sıralanışiyken Ural Altay dil ailesinin Altay dilleri grubunda yer alan Türkçede Özne+Nesne+Yüklem sıralanışıdır. Bununla birlikte Rusçanın esnek bir sıralaması ya da vurgulanan sözcüğe göre yer değişimi olabilir. Rusçada cinsiyet kategorisi⁴ varken Türkçede böyle bir kategori bulunmamaktadır. Fiiller, özneyle cinsiyet ve sayı bakımından uyum sağlamaktadır. Rusçada da Türkçede olduğu gibi ad durumları vardır ancak kullanım bakımından farklılık göstermektedir. Sıfatlar ve zamirler niteledikleri isimle cinsiyet, sayı ve durum bakımından uyum sağlamaktadır.

2. Materyal ve Yöntem

Bu araştırma, deneysel ve karşılaştırmalı yöntemlerle yürütülmüş olup nitel ve nicel veri analizlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen nicel bulgular, verilerin daha anlaşılır hâle getirilmesi amacıyla pasta grafiğiyle görselleştirilmiştir. Deney yöntemi, neden-sonuç ilişkisini ortaya koymak amacıyla sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Deneysel araştırmalarda, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi test edilerek karşılaştırılmaktadır (Karasar, 2007). Bu bağlamda, öğrenciler deney ve kontrol grubu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sınav öncesi derslerde deney grubuna girişim hatası farkındalığına yönelik hususlara dikkat çekilerek bu doğrultuda dersler verilirken, kontrol grubuna bu konuda herhangi bir ders verilmemiştir. Sınavda her iki gruba da aynı çeviri soruları uygulanmış ve karşılaştırmalı veriler elde edilmiştir. Böylece bağımsız değişken olan öğretim yöntemi ile bağımlı değişken olan girişim hataları arasındaki ilişki değerlendirilmiştir.

Karşılaştırma yöntemi, iki ya da daha fazla değişkenin belirli ölçütler açısından benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymayı amaçlayan bir analiz yaklaşımıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu çalışmada deney ve kontrol gruplarının hata türleri karşılaştırılmış ve Türkçe ile Rusça arasındaki yapısal farklılıkların öğrenciler üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Nitel veri analizi, betimsel analiz yoluyla öğrencilerin yaptığı hataların sınıflandırılmasını ve yorumlanmasını sağlamıştır (Wolcott, 1994, akt. Yıldırım ve Şimşek, 2018). Öğrenci çevirileri söz dizimsel açıdan incelenerek ne tür hatalar yapıldığı belirlenmiş, tespit edilen hatalar sınıflandırılmış ve

4 Rusçada cinsiyet kategorisi hakkında yapılan çalışmalar için bk. Dalkılıç, L. Ç. (2017). Rusçanın yabancı dil olarak edinimindeki zorluklar: dilbilgisel cinsiyet kategorisi. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (38), 279-298.; Akbaba, T. (2022). Yabancı dil olarak Rus dili derslerinde Türk öğrencilere cinsiyet kategorisinin öğretilmesi (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Gastronomi Bölümü öğrencileriyle uygulamalı çalışma). Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi, 6(1), 162-179.

betimlenmiştir. Nicel veri analizi ise hata türlerinin yüzdelik dağılımlarını ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır. Bu doğrultuda hata türlerinin sayısal olarak ifade edilmesi, daha sistematik ve etkili bir değerlendirme sunarken, verilerin görselleştirilmesi, hata kategorilerinin daha açık ve anlaşılır bir biçimde sunulmasına imkân sağlamıştır (Tuft, 2001; Creswell, 2012). Hata türlerinin yüzdelik dağılımı, pasta grafiği kullanılarak görsel açıdan desteklenmiştir.

Çalışmanın örneklemini, Trakya Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Bölümünün İngilizce, Almanca ve Bulgarca Mütercim ve Tercümanlık programlarında öğrenim gören; ana dili Türkçe olup seçmeli yabancı dil olarak Rusça öğrenen 2., 3. ve 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. 2. sınıf öğrencileri kontrol grubunu, 3. ve 4. sınıf öğrencileri ise deney grubunu oluşturmuştur. Deney grubundaki öğrencilere, sınav sorularını içeren konular anlatılırken girişim hatalarına yol açan hususlar üzerinde durulmuştur. Sınavdan kısa bir süre önce de girişim hatasının ne olduğu, öğrencilerin söz dizimsel açıdan ne tür girişim hataları yaptığını tespit etmek amacıyla bir sınavın gerçekleştirileceği bilgisi verilmiştir. Kontrol grubuna ise bu süreçte girişim hatasına dair herhangi bir açıklama yapılmamış, sınav günü belirlenen cümleleri çevirmeleri istenmiştir. Her iki gruba da aynı sorular yöneltilmiş ve her iki grubun da daha önce görmediği bir yapı sınavda yer almamıştır.

Sınav gönüllülük esasına dayanmış olup sınava katılmak istemeyen ya da boş kâğıt teslim eden öğrenciler çalışmaya dahil edilmemiştir. Kontrol grubunda 22, deney grubunda ise 25 öğrenci yer almıştır. Planlanan bu deneyin uygulanabilmesi için Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 05/18 numaralı karar ile 24.05.2023 tarihinde izin alınmıştır. Çalışmada yer alan sınav, 2023-2024 eğitim-öğretim yılı güz döneminde, 14 Aralık 2023 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Deney ve kontrol grubunun yazılı sınav cevapları veri olarak toplanmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın veri tabanını öğrencilerin yazılı sınav kâğıtları oluşturmıştır.

Sınavda öğrencilere seviyeleri gereği çoğunluğu A1, az sayıda A2 düzeyinde olmak üzere 30 Türkçe cümle sunulmuş ve bu cümleleri Rusçaya çevirmeleri istenmiştir. Hem deney hem de kontrol grubuna daha önce karşılaşmadıkları herhangi bir konu sorulmamıştır. Cümleler, öğrencilerin alışlagelmiş dil düzeylerine ve müfredatlarına uygun olarak hazırlanmıştır. Sınavda öğrencilerden Türkçeden Rusçaya çevirmeleri istenilen cümleler aşağıda yer almaktadır:

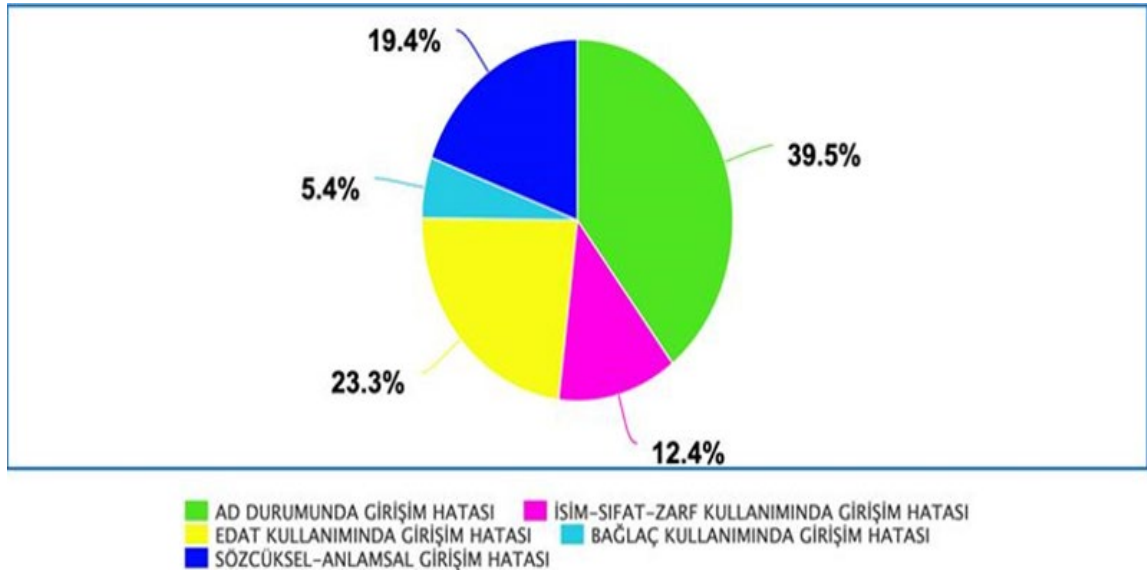
1. Babam müzik dinlemeyi sever.
2. Metni deftere yazıyorum.
3. Seni düşünüyorum.
4. Annemin adı Anna'dır.
5. Bu telefon kimin?
6. Bu kitabı kim yazdı?
7. Tanya'yı misafirliğe davet etmek istiyorum.
8. Altına yatırım yapmak güvenlidir.
9. Futbolcular stadyumda antrenman yapıyorlar.
10. Dışarısoğuktur.
11. Rusçayı iyi konuşurum.
12. Ben tatlı alıyorum/siparişi veriyorum.

13. Kızıl meydan, Moskova'da bulunur.
14. Marketten süt aldım.
15. Sınav dündü.
16. Ben gribim.
17. Arabayla evime gittim.
18. Şimdi eczaneye gidiyorum.
19. Trakya Üniversitesinde öğrenim görüyorum.
20. Onun iyi bir öğrenci olduğunu düşünüyorum.
21. Oğlum satrancı iyi oynayabiliyor.
22. Türkiye güzel ve rahattır.
23. Yemek hazırladım ve sonra kitap okudum.
24. Benim sözlüğüm yok.
25. Kütüphaneden kitap aldım.
26. Evin adresini biliyor.
27. Bu müzenin adı nedir?
28. Anna, Anton'un karısıdır.
29. Ankara, Türkiye'nin başkentidir.
30. İkinci kattaki adam gitar çalabiliyor.

3. Tespitler

Deney ve kontrol grubunun cevap kağıtlarının incelenmesi sırasında çeşitli söz dizimsel girişim hatalarına rastlanmıştır. Asıl odaklanılan husus Türkçenin etkisiyle yapılan girişim hatalarıdır. Bu çerçevede deney ve kontrol grubunun söz dizimsel girişim hataları, "ad durumunda girişim hatası", "sıfat-isim-zarf kullanımında girişim hatası", "edat kullanımında girişim hatası", "bağlaç kullanımında girişim hatası", sözcüksel-anlamsal girişim hatası" olmak üzere 5 kategoriye ayrılmıştır. Deney grubunun belirlenen kategorilere göre yaptığı girişim hatalarının toplamı 129 adet olup hataların yüzdelik dağılımları şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Deney Grubunun Girişim Hataları

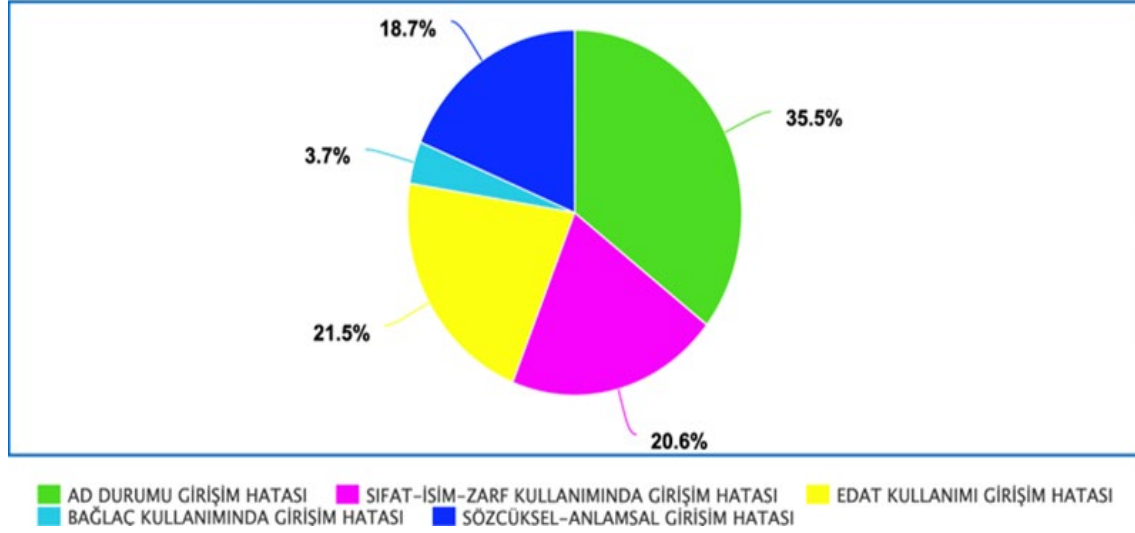

Deney grubunun Türkçeden Rusçaya çevirdiği cümlelerde en çok girişim hatası yapılan kategorinin "ad durumunda" (%39,5; 51 adet girişim hatası), gerçekleştiği görülebilir. İkinci

sırada "edat kullanımı" (%23,5; 30 adet), üçüncü sırada "sözcüksel-anlamsal girişim hatası" (%19,4; 25 adet), dördüncü sırada "isim-sıfat-zarf kullanımı" (%12,4; 16 adet) ve en az hata yapılan son kategorinin ise "bağlaç kullanımı" (%5,4; 7 adet) olduğu anlaşılmaktadır.

Kontrol Grubunun gerçekleştirdiği girişim hatalarının toplamı 107 adet olup hataların yüzdelik dağılımları şekil 2'de gösterilmiştir.

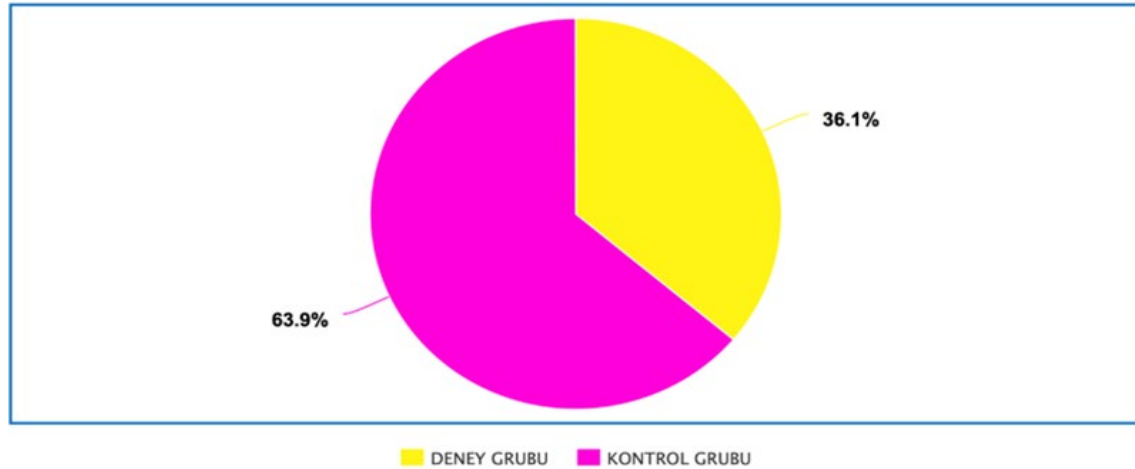
Şekil 2. Kontrol Grubunun Girişim Hataları

Kontrol grubunun Türkçeden Rusçaya çevirdiği cümlelerde en çok girişim hatasının "ad durumunda" (%35,5; 38 adet girişim hatası) gerçekleştiği anlaşılmaktadır. İkinci sırada "edat kullanımı" (%21,5; 23 adet), üçüncü sırada "isim-sıfat-zarf kullanımı" (%20,6; 22 adet), dördüncü sırada "sözcüksel-anlamsal girişim hatası" (%18,7; 20 adet) ve en az hata yapılan son kategoride ise "bağlaç kullanımı" (%3,7; 4 adet) olduğu tespit edilmektedir.

Gerçekleştirilen incelemeler neticesinde deney ve kontrol grubunun yanıtsız bıraktığı soruların toplamının 468 adet olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin soruları yanıtsız bırakma oranlarının yüzdelik dağılımı şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3. Deney ve Kontrol Grubu tarafından yanıtsız bırakılan sorular

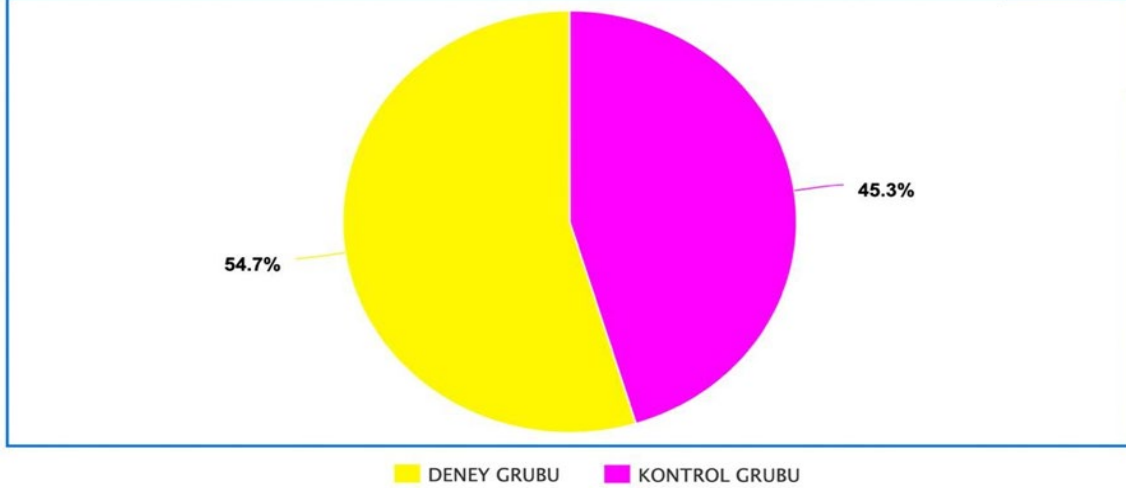

Daha önce de belirtildiği üzere sınava deney grubundan 25 öğrenci katılırken kontrol grubundan 22 öğrenci katılmıştır. 22 öğrencinin 2'si boş kâğıt vermiştir. Deney grubunun

yanıtsız bıraktığı soru sayısı %36,1 oranla 169 adet iken kontrol grubunun yanıtsız bıraktığı soru sayısı %63,9 oranla 299 adet olup neredeyse deney grubunun iki katıdır.

Gerçekleştirilen incelemeler neticesinde deney ve kontrol grubunun yanıtsız bıraktığı soruların toplamının 468 adet olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin soruları yanıtsız bırakma oranlarının yüzdelik dağılımı şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 4. Deney ve Kontrol Grubu tarafından gerçekleştirilen girişim hataları

Deney ve kontrol grubu tarafından gerçekleştirilen girişim hatalarının nicel veri analizi sonucunda deney grubunun %54.7 oranla 129, kontrol grubunun %45.3 oranla 107 adet girişim hatası gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. En çok girişim hatası yapan grubun deney grubu olduğu görülse de şekil 3'te gösterilen yanıtsız soru oranı ve katılım sayısı (Deney grubu, 25 öğrenci; Kontrol grubu, 22 öğrenci) göz önünde bulundurulduğunda girişim hatasının ne olduğunu bilen ve girişim hatasının önlenmesine yönelik çalışmalar yapılan deney grubunun, kontrol grubuna göre daha az hata yaptığı anlaşılmaktadır.

4. Tartışma

Deney ve kontrol grubunun cevap kağıtları söz dizimsel girişim hataları bakımından incelenirken Türkçenin etkisiyle yapılan girişim hatalarına odaklanılmış ve tespitler kısmında belirtildiği üzere 5 kategori ön plana çıkmıştır. Bu kategorilerde en sık yapılan hatalar ve cevap kağıtlarından örnekler aşağıda gösterilmekte olup kalın yazı karakteri ile belirtilenler yanlışlıkların gerçekleştiği birimlerdir.

1. Ad durumunda girişim hatası: Bu kategoride öne çıkan girişim hatası "Seni düşünüyorum" cümlesinin çevirisine verilen yanıtlarda görülmektedir. Doğru cevabı "Я (nominatif/yalın durum) + думаю (1.şahıs, şimdiki zaman) + о тебе (2.şahıs, lokatif/bulunma durumu (bir şey/bir kimse hakkında))" olan cümleye "Я (nominatif/yalın durum) + думаю (1.şahıs, şimdiki zaman) + тебя (2.şahıs, akuzatif/belirtme durumu)" şeklinde yanlış cevaplar verilmiştir. Rusçada edatlı kullanımıyla bir kişi ya da nesne hakkındaki durum ile ilgili işlevi bildiren bulunma durumu, Türkçede belirtme durumuyla ifade edildiğinden; bu yapısal fark, öğrencilerin "seni (тебя)" biçiminde yanlış aktarım yapmalarına ve girişim hatası oluşturmalarına neden olmuştur. Girişim hatasının görüldüğü bir diğer örnek "Ben gribim" cümlesidir. Doğru cevabı "У меня (genetif/tamlama durumu) + грипп (nominatif/yalın)" olan bu cümleye "Я (nominatif/yalın) + грипп (nominatif/yalın)" şeklinde yanlış cevaplar verilmiştir. Rusçada bu cümleinin öznesi, tamlama durumunda kullanılmaktadır. Öğrenciler

Türkçenin etkisinde kalarak özneyi yalın durumda kullanmış ve girişim hatasında bulunmuştur. Sınavda yöneltilen "Annemin adı Anna"dır cümlesinde de girişim hatasına rastlanmıştır. Doğru cevabı "Мою маму/Маму (akuzatif/belirtme durumu) + зовут (3.çoğul şahıs, şimdiki zaman) + Анна (nominatif/yalın durum)" olan cümleye "Моя мама/мама (iyelik zamiri, nominatif/yalın) + зовут (3.çoğul şahıs, şimdiki zaman) + Анна (nominatif/yalın durum)" şeklinde yanlış yanıtlar verilmiştir. "Annem (Моя мама/мама)" birimi Türkçede iyelik zamiri olarak kullanıldığı için Rusçada da iyelik zamiri olarak düşünülmüş ve Türkçenin etkisiyle öğrencilerin çoğunluğu bu soruda girişim hatası gerçekleştirmiştir.

2. Sıfat-isim-zarf kullanımında girişim hatası: Rusçada sıfatlar niteledikleri isimle sayı, cinsiyet bakımından uyumlu olmak zorundadır. Sıfat ve zarf sözcükler ise Rusçada farklı dilbilgisel kategorilerde olup yazımları farklıdır. Zarfların tek biçimi varken sıfatlar cins, sayı bakımından çekimlenerek niteledikleri isimle uyumludurlar. Bu kategoride öğrencilerin Türkçenin etkisinde kalarak gerçekleştirdikleri yaygın girişim hatalarından ilki "Kızıl Meydan, Moskova'da bulunur" cümlesinde görülmektedir. Doğru cevabı "Красная Площадь (Dişil cins sıfat, dişil cins isim, nominatif/yalın durum) + находится (3. tekil şahıs, şimdiki zaman) в Москве (lokatif/bulunma durumu)" olan cümleye "Красный Площадь (Eril cins sıfat, dişil cins isim)..." şeklinde yanlış cevaplar verilmiştir. Bu cümlede "Kızıl Meydan (Красная Площадь)" sözcüğü Türkçenin etkisiyle sıfat, isim uyumuna göre çekimlenmeden "Красный Площадь" şeklinde bırakılmıştır. Burada bir diğer sıkıntı yine Türkçede olmayan cinsiyet kategorisindeki istisnai durumdur. "Площадь (meydan)" sözcüğünün sonundaki "ь" işareti dişil cins ya da eril cins olabilir. Tam bir kuralı yoktur. Bu kural da Rusça öğrenirken karşılaşılan zorluklardan birisidir. Söz konusu işaretle biten sözcüklerin cinsinin daha önceden öğrenilmesi gerekir. Ancak bu konu ve sözcük öbeği sıklıkla derslerde kullanılmaktadır. İkinci sık karşılaşılan girişim hatası ise "Onun iyi bir öğrenci olduğunu biliyorum" cümlesinde görülmektedir. Doğrusu "Я (nominatif/yalın durum) + знаю (1.tekil şahıs, şimdiki zaman), что (bağlaç) он (nominatif/yalın durum) хороший/хорошая (eril cins, sıfat/dişil cins, sıfat) + студент/студентка (eril cins isim/dişil cins isim)" olan cümleye "Я (nominatif/yalın durum) + знаю (1.tekil şahıs, şimdiki zaman), что (bağlaç) он (nominatif/yalın durum) хорошо (zarf) + студент (eril cins, isim)" şeklinde yanlış cevap verildiği tespit edilmiştir. Türkçede "iyi" sözcüğü hem sıfat hem zarf olarak kullanıldığı için öğrenciler girişim hatasına düşmüş ve Türkçede olduğu gibi çekimlenmeden tek biçimde yazmışlardır.

3. Edat kullanımında girişim hatası: Rusçadaki edatların yapıları Türkçedekilerden oldukça farklıdır. Türkçede ad durumlarını veren -de, -da, -dan, -den gibi birimler Rusçada bağlı olduğu sözcükten ayrı şekilde yazılan edatlarla verilmektedir. Bu çerçevede sık görülen girişim hatasına "Marketten süt aldım" cümlesinin Rusça çevirisinde rastlanmaktadır. Doğrusu "Я (nominatif/yalın durum) + купил(а) (1.tekil şahıs, geçmiş zaman) + молоко (akuzatif/belirtme durumu) + в магазине (lokatif/bulunma durumu) olan cümleye "Я (nominatif/yalın durum) + купил(а) (1.tekil şahıs, geçmiş zaman) + молоко (akuzatif/belirtme durumu) + из магазина (genetif/tamlama durumu)" şeklinde yanlış cevap verilmiştir. Bu cümle Rusçada bulunma durumunda ifade edilmekte ve bulunma durumunda yer alan "в" edatı kullanılmaktadır. Öğrenciler ise Türkçenin etkisinde kalarak "marketten" şeklinde düşünmüş ve "-den, -dan" anlamını veren Rusça "из/от" edatını kullanarak girişim hatası gerçekleştirmişlerdir. Aynı girişim hatası "Kütüphaneden kitap aldım" cümlesinde de görülmektedir. Bazı yanıtlarda da edat kullanımı unutulmuştur. Bu çerçevede "ad durumunda girişim hatası" kategorisinde de belirttiğimiz "Seni düşünüyorum" cümlesinde bu tür bir

girişim hatasına rastlanmıştır. Doğrusu "Я (nominatif/yalın durum) + думаю (1.şahıs, şimdiki zaman) + о тебе (lokatif/bulunma durumu)" olan cümle "Я (nominatif/yalın durum) + думаю (1.şahıs, şimdiki zaman) + тебе (datif/yönelme durumu)" şeklinde edat kullanılmadan çevrilmiştir. Edatın unutulması, söz konusu biriminin ad durumunu lokatiften, datif durumuna geçmesine neden olan bir hataya da sevk etmiştir. Girişim hatasının açıkça görüldüğü cümlelerden biri de "Arabayla evime gittim" cümlesidir. Doğrusu "Я (nominatif/yalın durum) + поехал(а) (1.tekil şahıs, geçmiş zaman) + домой (akuzatif/belirtme durumu (yön)) + на машине (lokatif/bulunma durumu)" olan cümle, "Я (nominatif/yalın durum) + поехал(а) (1.tekil şahıs, geçmiş zaman) + домой (akuzatif/belirtme durumu (yön)) + с машиной (instrumental/araç durumu)" şeklinde yanlış çevrilmiştir. Rusçada bulunma durumunda, sözcüğü sözcüğüne "arabada" gittim şeklinde kullanılan yapı Türkçede "arabayla, araba ile" gittim şeklindedir. Bu nedenle öğrenciler Türkçenin etkisiyle Rusçada "ile" anlamını veren Rusça "с" edatını kullanmışlar ve girişim hatası gerçekleştirmişlerdir.

4. Bağlaç kullanımında girişim hatası: Öğrencilere yöneltilen sorular arasında bağlaç kullanılmasını gerektiren yalnızca bir soru vardır. Bu bağlaç ise soruda gizli gibidir. Başka bir deyişle bu cümlelerin Rusçaya nasıl çevrildiğini ya da Rusçada nasıl kullanıldığını bilen biri yapabilir. Bağlaç kullanımında girişim hatasının görüldüğü cümle, en çok ve birden fazla kategoride hatanın yapıldığı 20. soruda görülmektedir. Bu sorunun Türkçesi "Onun iyi bir öğrenci olduğunu biliyorum" cümlesi olup Rusçada bağlaçla kullanılan bileşik bir cümledir. Doğrusu "Я (nominatif/yalın durum) + знаю (1.tekil şahıs, şimdiki zaman) + что (bağlaç) + он/она (3.tekil şahıs) + хороший студент/ хорошая студентка (eril cins sıfat, eril cins isim nominatif/yalın durum – dişil cins sıfat, dişil cins isim nominatif/yalın durum)" olan cümle "Я (nominatif/yalın durum) + знаю (1.tekil şahıs, şimdiki zaman) + он/она (3.tekil şahıs) + хороший студент/ хорошая студентка (eril cins sıfat, eril cins isim nominatif/yalın durum – dişil cins sıfat, dişil cins isim nominatif/yalın durum)" şeklinde bağlaç kullanılmadan çevrilmiştir. Bu soruya verilen cevaplarda "что" bağlacı genellikle unutulmuştur. Türkçede bu yapı ek bir bağlaç vb. bir birim gerektirmediği için öğrenciler girişim hatasına düşmüşlerdir. Bununla birlikte bu hata Rusça konuşma dilinde atlanılabilir bir durumken yazı dilinde yazılı dil normundan sapma olarak düşünüldüğünden çalışmamızda değerlendirmeye alınmıştır.

5. Sözcüksel-anlamsal girişim hatası: Bu girişim hatası, "Ana dildeki sözcüklerin anlamlarının ve sözcüklerin birleştirilebilirlik özelliklerinin öğrenilen yabancı dile aktarılmasının bir sonucu olarak konuşmada, sözcüklerin, cümlelerin ve metinlerin anlam düzeyinde ortaya çıkması ve sözcük kullanım normlarından sapma" (Zakıryanov, 1984, s. 53-54 akt. Tregubova, 2019, s. 102) şeklinde ifade edilir. Söz gelimi, Türkçede bir şey "satın alındığında" da "aldım" denmekte, bir şeyin "ödünç alındığı" durumlarda da "aldım" fiili kullanılmakta ve bu anlamsal açıdan bir sorun teşkil etmemektedir. Ana dil olarak Türkçe konuşan biri bu kullanımı bağlamdan anlamaktadır. Bu çerçevede "Kütüphaneden kitap aldım" cümlesinin çevirisinde girişim hatasına rastlanmaktadır. Doğrusu "Я (nominatif/yalın durum) + брал(а) (1.tekil şahıs, geçmiş zaman, anlamı bir şeye para vermeden almak, ödünç almak) + книгу (akuzatif/belirtme durumu) + в библиотеке (lokatif/bulunma durumu)" olan cümle "Я (nominatif/yalın durum) + покупал(а) (1.tekil şahıs, geçmiş zaman, anlamı bir şeye para vererek satın almak) + книгу (akuzatif/belirtme durumu) + в библиотеке (lokatif/bulunma durumu)" şeklinde yanlış çevrilmiştir. Bu cümlede öğrenciler Rusçada kullanılan "almak, ödünç almak" anlamındaki "брать" fiili yerine "satın almak" anlamına gelen "покупать" fiilini kullanarak anlamsal girişim hatası gerçekleştirmişlerdir. En sık karşılaşılan hatalardan bir

diğeri ise "Rusçayı iyi konuşurum" cümlesinde görülmektedir. Doğrusu "Я (nominatif/yalın durum) + хорошо (zarf) + говорю (1.tekil şahıs, şimdiki zaman) + по русски (sözlükselleşmiş zarf)" olan cümle "Я (nominatif/yalın durum) + хорошо (zarf) + говорю (1.tekil şahıs, şimdiki zaman) + русский язык (akuzatif/belirtme durumu)" şeklinde yanlış sözcük kullanılarak çevrilmiştir. Rusçada "Rusça/Rus dili" anlamına gelen sözcük kullanıldığı fiille uyum göstermektedir. Türkçede, "Türkçe" ya da "Türk dili" kullanılmaktadır ancak bağlı olduğu fiile göre değişim göstermemektedir. Başka bir deyişle birini seçip kullanmak herhangi bir hataya yol açmamaktadır. Rusçada ise bu durum kullanılan fiille bağlantılıdır. "Rusçayı iyi konuşurum" cümlesindeki "konuşmak" fiili nedeniyle "по-русски" biriminin seçilmesi gerekirken "русский язык" birimi seçilerek sözcüksel5 girişim hatası gerçekleştirilmiştir.

Tartışma bölümünde, belirlenen kategoriler çerçevesinde en çok yapılan söz dizimsel girişim hataları betimlenmiştir. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki öğrencilerin verdikleri cevaplarda yazım, isim çekimi ve fiil çekimi gibi hatalara da rastlanmıştır. Hatırlayamadıkları sözcük ya da sözcük öbeklerini Türkçe ya da Kiril alfabesiyle Türkçesini yazma eğiliminde bulunmuşlardır. Örneğin 14. soruda "Kızıl Meydan" aynı bu şekilde Türkçe yazılmış, "Trakya Üniversitesi" derken sıfat türünde yazılması gereken "Тракийский" yerine "Тракия" şeklinde Kiril alfabesiyle isim türünde yazılmıştır. Ancak çalışma, daha önce de belirtildiği üzere söz dizimsel girişim hatalarıyla sınırlandırıldığından ve bazı hatalar girişim hatası olarak nitelendirilemeyeceğinden sınıflandırma dışında tutulmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada, Rusçayı seçmeli yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin "ana dil" etkisiyle yaptıkları söz dizimsel girişim hataları incelenmiştir. Trakya Üniversitesi İngilizce, Almanca ve Bulgarca Mütercim ve Tercümanlık Programlarında Rusçayı seçmeli ders olarak alan 2., 3. ve 4. sınıf öğrencileri deney ve kontrol grubu olarak ikiye ayrılmış ve 14.12.2023 tarihinde Rusçadan Türkçeye cümle çevirisi içeren bir sınav uygulanmıştır. Çalışmanın veri tabanını oluşturan yazılı sınav sorularının cevapları söz dizimsel girişim hataları açısından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışma, "ana dil"i Türkçe olan ve Rusçayı seçmeli ders olarak öğrenen öğrencilerin hangi tür söz dizimsel girişim hataları yaptığını ve deney ile kontrol grubunun gerçekleştirdiği söz dizimsel girişim hatalarının farkını ortaya koymaktadır.

Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin cevaplarındaki söz dizimsel girişim hataları, nitel ve nicel yöntemlerle analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, öğrencilerin Türkçenin etkisinde kalarak çeşitli girişim hataları yaptıklarını göstermektedir. Bu hatalar beş ana kategori altında toplanmıştır: "ad durumunda girişim hatası", "sıfat-isim-zarf kullanımında girişim hatası", "edat kullanımında girişim hatası", "bağlaç kullanımında girişim hatası" ve "sözcüksel-anlamsal girişim hatası". Bu kategorilerin belirlenmesi, yabancı dil ve çeviri öğretimi açısından önem taşımaktadır.

Karşılaştırmalı nitel ve nicel analizler sonucunda hem deney hem kontrol grubunda en sık yapılan hata türünün "ad durumu" kategorisinde yer aldığı; bunu "edat kullanımı"nın izlediği görülmüştür. Deney grubunun üçüncü sıradaki en yaygın hatası "sözcüksel-anlamsal girişim hatası" iken, kontrol grubunda bu sırayı "sıfat-isim-zarf kullanımı" almıştır. Dördüncü sırada ise deney grubunda "sıfat-isim-zarf kullanımı", kontrol grubunda ise "sözcüksel-anlamsal girişim hatası" yer almıştır. Her iki grubun en az hata yaptığı kategori ise "bağlaç kullanımı"

5 Bu girişim hatası aynı zamanda dilbilgisel hatadır ancak öğrenciler sözcük seçimi olarak düşündüğü için sözcüksel girişim hatası kategorisinde ele alınmıştır.

olsa da bu durum, sınavda yalnızca bir bağlaç kullanımına yönelik soru sorulmasından kaynaklanmaktadır. Öğrencilerin çoğunluğu bağlaçlı, karmaşık cümle yapılarında zorluk yaşamış, çevirememiş ya da eksik çevirmiştir. Belirlenen bu kategoriler, öğrencilerin cümle kurarken zorlandıkları noktaları ve ana dilin etkisiyle gerçekleştirdikleri hataları ortaya koyması açısından önemlidir.

Elde edilen nicel verilerin pasta grafiğiyle görselleştirilmesi sonucunda, ilk bakışta en fazla girişim hatasının deney grubunda yapıldığı görülmektedir. Ancak yanıtsız bırakılan sorular ve katılım oranları dikkate alındığında, girişim hatasına ilişkin bilgi verilen ve bu doğrultuda çalışmalar uygulanan deney grubunun, kontrol grubuna kıyasla daha az hata yaptığı ortaya çıkmıştır. Bu durum, ana dilin tetiklediği girişim hatalarının farkındalık yoluyla azaltılabileceğini göstermektedir.

Sınav sonuçlarının öğrencilere sunulmasıyla, katılımcıların ana dilden kaynaklanan hatalarının farkına vardıkları ve bu durum karşısında şaşkınlık yaşadıkları gözlemlenmiştir. Öğrencilere yapılan girişim hatalarının örnekleriyle birlikte açıklanması, dilsel farkındalığı artırmakta ve benzer hataların önlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, Rusçayı yabancı ya da seçmeli dil olarak öğrenen öğrencilere yönelik öğretim süreçlerinde girişim hatalarına özellikle dikkat çekilmesi ve bu hataların uygun örneklerle desteklenerek ele alınması önemlidir. Ayrıca, öğrencilerin teorik bilgiyi pratiğe dökebilmeleri ve farkındalık kazanarak benzer hataları azaltmaları için daha fazla alıştırmaya yapmaları ve seçmeli dil derslerine bireysel olarak zaman ayırmaları önerilmektedir.

Bu çalışma, yazım, ses bilgisi, anlambilim gibi diğer girişim hataları açısından detaylandırılarak yeni projelere ve akademik çalışmalara zemin oluşturabilir. Ayrıca, Türkçeyi ana dili olarak konuşan ve Rusçayı seçmeli ya da yabancı dil olarak öğrenen öğrencilere yönelik hazırlanacak ders kitaplarında, girişim hatalarına yol açabilecek unsurlara dikkat çekilmesi açısından da yol gösterici olabilir. Seçmeli Rusça dersine yönelik çalışmalar için örnek teşkil edebilecek bu araştırma, genişletilerek yüksek lisans tezi veya ders kitabı olarak değerlendirilebilir. Son olarak, öğreticilerin de bu hatalardan yararlanarak ders içeriklerini ve öğretim yöntemlerini geliştirmeleri, eğitimsel anlamda katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akbaba, T. (2022). Yabancı dil olarak Rus dili derslerinde Türk öğrencilere cinsiyet kategorisinin öğretilmesi (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Gastronomi Bölümü öğrencileriyle uygulamalı çalışma). *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 6(1), 162-179. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2334410>
- Aksan, D. (1982). Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim. (Cilt III). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akyar, A. & Solmaz, İ. H. (2022). Konuşmada kültür şokunun sebepleri ve çözüm yöntemleri (Rus dilindeki belirtisiz zamir örnekleriyle). *Anasay*, 20, 193-202. <https://doi.org/10.33404/anasay.1092851>
- Baranova, A. A. (2021). İnterferentsiya pri izuženii inostrannogo yazıkı i puti yiyo preodeleniya. *Mejdunarodniy Studençeskiy Nauçniy Vestnik*, 3, Erişim adresi: <https://s.eduherald.ru/pdf/2021/3/20683.pdf>
- Beyitoğlu, Y. K. (2021). Eski Anadolu Türkçesinin söz dizimi üzerine bir inceleme (13-14. yy.). *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(1), 468-507. <https://doi.org/10.34083/akaded.893893>
- Creswell, J. W. (2012). Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research. (4th ed.). Boston: Pearson.
- Dalkılıç, L. Ç. (2017). Rusçanın yabancı dil olarak edinimindeki zorluklar: dilbilgisel cinsiyet kategorisi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 279-298. <https://doi.org/10.21497/sefad.377315>
- Derakhshan, A. & Karimi, E. (2015). The interference of first language and second language acquisition. *Theory and Practice in Language Studies*, 5(10), 2112-2117. <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.0510.19>
- Hengirmen, M. (2009). Dil bilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü. (3. Baskı). Ankara: Engin Yayınevi.
- Karasar, N. (2007). Bilimsel araştırma yöntemi. (17. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Korkmaz, Z. (2019). Dil bilgisi terimleri sözlüğü. (6. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öksüz, G. (2014). Rus dili öğretiminde karşılaşılan ana dil kaynaklı girişim hataları. *Turkish Studies*, 9(6), 843-857. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6581>
- Pipçenko, N. M. (2008). Sovremenniy Russkiy yazık. Sintaksis slovosoyetaniya i prostogo predlojeniya. Minsk: BGU.
- Prutskih, T. A. & Skobelkina, N. M. (2018). Yazıkovaya interferentsiya v lingvodidaktičeskom aspekte. *Pedagogičeskiy İMİDİ*, 3(40), 71-78. <https://doi.org/10.32343/2409-5052-2018-11-3-71-78>
- Şahmatov, A. A. (2001). Sintaksis Russkogo yazıkı. (3. Baskı). Editorial URSS.
- Tregubova, Yu. A. (2019). Leksiko-semantičeskaya interferentsiya v professionalno orientirovannom perevode (na primere perevoda tehničeskogo teksta). *Nauçniy Rezultat. Voprosi Teoretičeskoj i Prikladnoy Lingvistiki*, 5(3), 99-107. Erişim adresi: <https://rllinguistics.ru/journal/article/1777/>
- Tufte, E. R. (2001). The visual display of quantitative information. Cheshire, CT: Graphics Press.
- Uslu Z. (2020). Almandaca ilgeç isteyen fiillerin Türk öğrenciler tarafından kullanımı üzerine inceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), 566-576. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.749313>
- Uzun, K. (2020). Tracing negative transfer in the lexical collocations used by Turkish learners of English in written texts". *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 1024-1037. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2020.-608006>
- Valeyeva, R. D. (2019), İnterferentsionniye oşıbki v reçi ispanogovoryaşıh studentov pri obučenii russkomu yazıkı kak inostrannomu. *Cuadernos de Rusística Española*, 15, 207-221. <https://doi.org/10.30827/cre.v15i0.9378>
- Vardar, B. (2002). Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü. İstanbul: Multilingual.

- Vinogradov, V. A. (1998). İnterferentsiya. V. N. Yartseva (Ed.), *Bolşoy entsiklopedičeskiy slovar. Yazıkoznaniye* içinde (s.197). Moskva: Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya.
- Vinogradov, V. V. (1954). Grammatika Russkogo yazıka. Sintaksis. (Cilt. II.). V. V. Vinogradov & E. S. İstrina (Ed.), İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Weinreich, U. (1979). Languages in contact. Findings and problems. (9th ed.). Paris, New York: The Hague, Mouton.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisinde Psikolojik Sağlamlığın Aracılık Rolü

The Mediating Role of Psychological Resilience in the Effect of
Perceived Organizational Support on Organizational Identification

Emel BURAK

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Kırklareli Üniversitesi, Vize Meslek Yüksekokulu,

Dış Ticaret Bölümü, Kırklareli, Türkiye

Kırklareli University, Vize Vocational School,

Department of Foreign Trade, Kırklareli, Türkiye

emelburak@klu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7782-9149>

<https://ror.org/00jb0e673>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 11.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 06.08.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Burak, E. (2025). Algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşmeye etkisinde psikolojik sağlamlığın aracılık rolü. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 386-407. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1637518>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Mediating Role of Psychological Resilience in the Effect of Perceived Organizational Support on Organizational Identification¹

Abstract

This study investigates whether psychological resilience has a mediating role in the effect of organizational support perception on organizational identification. The population of this quantitative study consists of employees of enterprises producing goods and services in the Marmara Region. The sample of the study consisted of 583 volunteer business employees who could be reached by convenience sampling method. The questionnaire form, which was prepared by making use of the scales frequently preferred in the literature, consists of four sections as 'Demographic Information', 'Perceived Organisational Support Scale', 'Organizational Identification', 'Resilience Scale' and 26 questions. The data were collected face-to-face/hand-delivered and online. Statistical analyses were performed using IBM AMOS 24.0 software. According to the findings of the analysis, perceived organizational support predicts both psychological resilience and organizational identification. In addition, a significant and positive effect was found between psychological resilience and organizational identification. In the light of all this information, it was observed that psychological resilience partially mediates the effect of perceived organizational support on organizational identification. This situation shows that psychological dynamics within the organization is a fundamental dynamic in understanding the positive practices offered by the organization to the employees and obtaining positive outcomes. For this reason, it has been proved that organizational support practices are a critical instrument in the positive orientation of employees, the most important resource of the organization. The information produced in line with the findings has been interpreted and evaluated on the axis of literature and suggestions have been presented in this context.

Keywords: Organizational Support, Organizational Identification, Psychological Resilience

Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisinde Psikolojik Sağlamlığın Aracılık Rolü²

Öz

Bu çalışmada, örgütsel destek algısının örgütsel özdeşleşmeye etkisinde psikolojik sağlamlığın aracılık rolünün olup olmadığı araştırılmaktadır. Nicel bir araştırma olan bu çalışmanın evrenini Marmara Bölgesinde mal ve hizmet üreten işletme çalışanları oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılabilen 583 gönüllü işletme çalışanları araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Literatürde sıklıkla tercih edilen ölçeklerden yararlanılarak hazırlanan anket formu, 'Demografik Bilgiler', 'Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği', 'Örgütsel Özdeşleşme', 'Psikolojik Sağlamlık (Resilience) Ölçeği' olmak üzere dört bölüm ve 26 sorudan oluşmaktadır. Veriler, yüz yüze/elden teslim edilerek ve çevirim içi olarak toplanmıştır. İstatistiksel analizler IBM AMOS 24.0 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz bulgusunda, algılanan örgütsel destek hem psikolojik sağlamlığı hem de örgütsel özdeşleşmeyi yordamaktadır. Ayrıca Psikolojik sağlamlık ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı ve pozitif bir etki saptanmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında çalışmanın algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisine psikolojik sağlamlık değişkeninin kısmen aracılık etmekte olduğu bulgusu gözlemlenmiştir. Bu durum örgüt içerisinde psikolojik dinamiklerin, örgütün çalışanlara sunmuş oldukları pozitif uygulamaları anlaması ve pozitif çıktıların elde edilmesi noktasında temel bir dinamik olduğunu göstermektedir. Bu sebeple örgütsel destek uygulamaları, örgütün en önemli kaynağı olan çalışanların pozitif yönlendirilmesinde kritik bir enstrüman olduğu ispatlanmıştır. Ulaşılan bulgular doğrultusunda üretilen bilgi literatür ekseninde yorumlanarak değerlendirilmiş ve bu bağlamda öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Destek, Örgütsel Özdeşleşme, Psikolojik Sağlamlık

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Kırklareli University under decision number E-35523585-199-106695, dated 18 December 2023.

² Bu araştırma için Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 18/12/2023 tarihli ve E-35523585-199-106695 sıra sayılı kararı ile Etik Kurul Onayı alınmıştır.

Giriş

Hız kültürünün yerleştiği ve değişime eş zamanlı uyum sağlama gerekliliğinin söz konusu olduğu iş dünyasında, bu tabloya karşılık verebilecek güç kaynaklarının geliştirilmesi hayli önem arz etmektedir. İş ortamında çalışan ile işletme arasında güçlü bağların kurulması işletmelerin keyfi tercihlerinin ötesine geçerek önemli bir gereklilik olmaktadır. Bu bağların oluşmasının temelinde çalışanın kendisinin desteklediği düşüncesi yatmaktadır. İşletme yönetimi literatüründe algılanan örgütsel destek kavramı, çalışanların davranışları ile çalışanların işlerine ve işletmelerine yönelik tutum ve davranışları arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Örgütsel destek algısı, örgütün çalışanlara değer verdiği (Eisenberger ve diğerleri, 2001, s.42), refahlarını önemsendiği (Panaccio ve Vandenberghe, 2009, s.225) ve örgüte dair bireysel beklentilerinin desteklediğine dair genel inanç oluşturmaktadır. Oluşturulan bu inanç aracılığıyla çalışanlar, işletmenin amaçlarına ulaşmasına yardımcı olacak çabayı ortaya koymakta (Fuller ve diğerleri, 2006, s.330; Engin, 2015, s.3), işletmeye bağlılık geliştirmekte (Rhoades ve Eisenberger, 2002, s.698; Shen ve diğerleri, 2014; Kara ve diğerleri, 2021, s.50), yüksek performansına karşılık desteklenerek takdir göreceğini düşünmektedir (Cullen ve diğerleri, 2014, s.270). Bu sayede iş tatmini, örgütsel özdeşleşme, bağlılık, performans, ekstra rol davranışı gibi işletmeyi pozitif anlamda besleyen birçok çıktıya ulaşıldığı görülmektedir (Panaccio ve Vandenberghe, 2009; Rhoades ve Eisenberger, 2002; Shen ve diğerleri, 2014; Kurtessis ve diğerleri, 2017).

Çalışanların örgüt tarafından sunulan destek algısının örgütsel özdeşleşme ile (Erdem ve diğerleri, 2015; Lam ve diğerleri 2016; Erdem ve Merdan, 2022) yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Örgüt desteği inancı ve örgüt ile özdeşleşme yaşayan çalışanlar ise, pozitif iş sonuçları (Shen ve diğerleri, 2014) ve ekstra rol davranışı ile geri bildirimde bulunduğunu (Panaccio ve Vandenberghe, 2009; Lam ve diğerleri, 2016) ve işletmeye yönelik adanma ve aidiyet duygusunun gelişmesinin işletmeye yönelik kilit rol olduğunu savunan çalışmalar (Jones ve Volpe, 2011, s.413) vardır. Bu sayede örgüt ile kendini özdeşleştiren çalışanlar örgüt kültürünü ve kurumsal amaçları içselleştirmekte (Karabey ve İşcan, 2007, s.232), örgüt vizyon ve misyonu ile kendi performansını uyumlu hale getirmektedir.

Literatürde örgüt desteği algısı ile örgütsel özdeşleşme arasındaki pozitif ve anlamlı bağ olduğunu destekleyen birçok çalışma (Eisenberger ve diğerleri, 2001; Wiesenfeld ve diğerleri, 2001; Rhoades ve Eisenberger, 2002; van Knippenberg ve Sleebos, 2006; Ashforth ve diğerleri, 2008; Cheung ve Law, 2008; Sluss ve diğerleri, 2008; Edwards ve Peccei, 2010; Turunç ve Çelik, 2010; Ötken ve Erben, 2010; Özdemir, 2010; Shen ve diğerleri, 2014; Erdem ve diğerleri, 2015; Sökmen ve diğerleri, 2015; Lam ve diğerleri, 2016; Kılıç ve Gülen, 2019; Erdem ve Merdan, 2022) mevcuttur. Öte yandan örgütsel özdeşleşme ile psikolojik sağlamlık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu savunan çalışmalar (Erdem ve diğerleri, 2015; Mao ve diğerleri, 2022) da vardır. Psikolojik sağlamlık, bireylerin stresli ve zorlayıcı durumlarla baş etme kapasitelerine karşılık gelmektedir (Luthans ve diğerleri, 2010, s.61). Psikolojik sağlamlık seviyeleri yüksek bireyler örgüt kaynaklı olsun/olmasın karşılaştıkları problemlerde daha rahat baş ederek performans eğilimine olumlu yansımalarının olduğu gözlemlenmektedir (Avey ve diğerleri, 2008, s.63). Bunların yanı sıra örgütsel desteğin çalışanların psikolojik sağlamlıklarını olumlu olarak beslediğini savunan çalışmalara (Kuntz ve diğerleri 2017; Hartmann ve diğerleri, 2020; Kalisch ve Kampa 2021; Karadaş ve diğerleri, 2022; Huang ve diğerleri, 2024; Pu ve diğerleri, 2024) da rastlamak mümkündür. Ancak algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşmeye etkisinde esasen psikolojik bir unsurun

aracılık edip etmediğinin tespit edilmesinin literatürün bu kapsamda genişletilmesi açısından önem arz ettiği düşünülmektedir. Günümüzde hız kültürünün giderek daha fazla ivme kazanması, örgüt çalışanlarının bu dinamizmden beslenmesini işletme uygulamalarına uyum sağlama açısından stratejik bir avantaj hâline getirmiştir. Bu sebeple ile ilgili literatüre özgün bilgi sunmak amacıyla hipotezler geliştirilmiştir. Bu analizden elde edilen bulgular doğrultusunda işletme yöneticilerine ve çalışanlarına yönelik öneri sunulmuştur. Ayrıca alana katkı sunmayı hedefleyen araştırmacılara bu alana dair farklı araştırma konularına ışık tutacak önerilerde bulunulmuştur.

1.Kavramsal Çerçeve

1.1. Örgütsel Destek Kavramı

İşletme yönetiminde, çalışanların işletme ile olan ilişkilerinin anlaşılması ve bu ilişkinin güçlü bir bağ oluşturacak biçimde desteklenmesi önemli bir unsurdur. Bu kapsamda örgütsel destek kavramı, çalışanların örgütsel bağlılıklarını geliştiren kritik bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Rhoades ve Eisenberger, 2002). Eisenberger ve arkadaşları (1986) tarafından ileri sürülen kavram, temelde sosyal mübadele teorisine dayandırılmaktadır. Bu kapsamda Eisenberger ve arkadaşlarının (1986) savunduğu temel töz, çalışanlar karşılıklılık ilkesi gereği örgütten aldıkları destek düzeylerine bağlı olarak, örgüte karşı olumlu geribildirimde bulunurlar. Bu temele oturtulan anlayış ile algılanan örgütsel destek kavramı, örgüt içerisinde çalışanın kendisini değerli hissetmesini sağlayan bir stratejik unsur olarak kabul edildiği düşünülmektedir.

Algılanan örgütsel destek, örgüt tarafından çalışanın refahına önem verildiği ve katkılarının örgüt için değerli olduğunun çalışan nezdindeki inanç bütünüdür (Eisenberger ve diğerleri, 1986). Çalışan, örgüt için ortaya koyduğu performansa karşılık ödül beklentisine girmekte ve çeşitli adaptasyon zorluklarında kendisine gereken desteğin sağlanacağı yönünde inanç geliştirmektedir (Cullen ve diğerleri, 2014, s.270).

Algılanan örgütsel destek, örgütün çalışanlarına karşı gösterdiği davranışsal performansın çalışanlar tarafından nasıl algılandığı ile ilgilidir (Turunç ve Çelik, 2010, s.184). İşe tutkunluk, iş becerikliliği gibi davranışsal performans çıktılarını doğrudan etkilemektedir (Seçkin ve Çağlın, 2024, s. 69). Ancak bu noktada yöneticiler, algılanan örgütsel desteğin gelişmesinde oldukça aktif rol almaktadır (Çınar ve Yeşil, 2016, s.290). Çalışanların örgütlerini destekleyici olarak algılamaları, yöneticilerin bu duruma rehberlik etmeleri ve eşit dağıtılan bir ödül sisteminin varlığı aracılığıyla gerçekleşmektedir (Mercanlioğlu, 2021, s.3). Sosyo-duygusal ihtiyaçları olan ve örgüt içerisine bunu yansıtan çalışanlar örgütsel destek adına uygulanacak somut ödüllendirme sistemleri ile beklentilerini karşılayabilmektedirler (Armeli ve diğerleri, 1998, s.298). Bu durumun çıktısında ise, çalışanlar ihtiyaç duydukları yardımlaşma ile iş tatminlerini artırabilir, daha az işten ayrılma eğilimi gösterebilirler (Kurtessis ve diğerleri, 2017, s.1877).

1.2. Psikolojik Sağlamlık Kavramı

Çağdaş işletme teorileri genel olarak, çalışanların sürekli değişimden kaynaklanan motivasyon düşüklüğüyle başa çıkma yeteneğini vurgulayan ve çalışanlar için psikolojik güç kaynaklarının artırılmasını amaçlayan yaklaşımlara yatırım yapması gerektiğini savunmaktadır. Uluslararası literatürde 'resilience' olarak kullanılan, Türkçe literatürde rezilyans, psikolojik rezilyans, psikolojik sağlamlık, dayanıklılık, yılmazlık olarak karşılık bulan kavram, esnek olmak, elastik olma, eski hale kolayca dönebilme ve bu esneklikten kaynaklanan uyum yeteneğini psikolojik

olarak sağlamlık olarak ifade etmektedir. Esasen kişiyi/çalışanı psikolojik olarak sağlam ve dayanıklı yapan, süreçlere uyum sağlama becerisinden kaynaklanan esnekliğidir (Canan, 2024, s. 50). Psikolojik sağlamlık, bireylerin stres, baskı ve olumsuz koşullar karşısında dayanıklı olma ve bu durumlarla başa çıkma yeteneğini ifade eder (Youssef ve Luthans, 2007).

Psikolojik sağlamlık kavramı, ilk olarak gelişim psikolojisinde Norman Garmezy tarafından 1970' li yıllarda ileri sürülmüştür ve Suzanna Kobasa' nın 1970' lerin sonuna doğru yapılan çalışmalar ile literatür genişletilmiştir. Ancak psikolojik sağlamlık kavramının örgütsel davranış alanına kazandırılması 2000' li yıllarda Luthans ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmalar ile sağlanmıştır. Fred Luthans (2002), psikolojik sağlamlığı psikolojik sermaye kavramının öz yeterlik, iyimserlik, rezilyans ve umut olarak sıralanan dört boyutundan biri olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Luthans (2002), aynı çalışmasında Seligman tarafından geliştirilen pozitif psikoloji yaklaşımından ilham alarak pozitif örgütsel davranış yaklaşımını ileri sürmüştür. Bu kapsamda psikolojik sağlamlık esasen pozitif psikoloji kuramına dayandırılarak pozitif örgütsel davranışın temelinde yer aldığını söylemek yanlış olmamaktadır. 1998 yılından itibaren pozitif psikoloji hareketini başlatan Seligman'ın temel amacı psikolojinin yalnızca patolojik durumları anlamaya değil, aynı zamanda insanın güçlü yanlarını keşfetmeye ve yaşam kalitesini artırmaya yönelmesi gerektiğini vurgulamaktır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000, s.5). Bu bağlamda, pozitif psikoloji; mutluluk, anlam, umut, şükran ve güçlü yönler gibi olumlu kavramlara odaklanarak bireylerin psikolojik dayanıklılığını ve genel refahını geliştirmeyi hedefler. Pozitif psikoloji bireylerin pozitif duygularını ve öz-yeterlik algısını geliştirdiğini savunarak bireylerin dayanıklılığını artırma sürecine vurgu yapmaktadır (Luthans ve diğerleri, 2007, s.547). Psikolojik sağlamlık, bu yaklaşımda bireylerin zorlukların ötesine geçme ve pozitif bir yöne ilerleme kapasitesi olarak değerlendirilmektedir.

Örgütlerde psikolojik sağlamlık, çalışanların örgütsel süreç içerisindeki mücadele ederken kendini geliştirme imkânlarını arttırarak dayanıklılık, sağlamlık, yılmazlık düzeylerine geliştirmeyi (Çelik, 2013, s.223) ifade etmektedir. Psikolojik sağlamlık, stres yaratan durumlar ve zorlayıcı süreçler karşısında yılmadan mücadele etme (Doğan, 2015, s. 94), bu durumlara rağmen zihinsel sağlığı koruma ve çevreye/süreçlere pozitif uyum yeteneğini (Masten, 2001, s.227) ve negatif durumlarla yeni baş etme metotları bulmayı kapsamaktadır.

1.3. Örgütsel Özdeşleşme Kavramı

Literatürde örgütsel özdeşleşme kavramı Ashforth ve Mael (1989) tarafından yapılan çalışmada yer almaktadır. Ashforth ve Mael (1989) Sosyal Kimlik teorisinin örgütlerdeki yansıması olarak örgütsel özdeşleşme kavramını açıklamışlardır. Henri Tajfel ve John Turner' ın geliştirdiği Sosyal Kimlik teorisine örgütsel bağlama uyarlamış, bireylerin örgüt ile psikolojik bağ kurarak kendileri ile özdeşleştirme süreçlerine dikkat çekmiştir. Örgütsel özdeşleşme kavramını ilk olarak Ashforth ve Mael (1989), Sosyal Kimlik Teorisine dayandırarak ileri sürmüştür. Bu iki araştırmacı, bireylerin örgütleriyle nasıl bir psikolojik bağ kurduklarını açıklamaya yönelik çalışmalarında, Henri Tajfel ve John Turner'ın geliştirdiği Sosyal Kimlik Teorisini örgütsel bağlama uyarlamışlardır. Teorinin örgütsel özdeşleşmeye yansıması, çalışanın sosyal dünyasını 'biz' ve 'onlar' kategorilerine ayırır ve kendilerini bu kategoriden biriyle özdeşleştirmesi ve örgüt üyeliğini kendi kimliğinin bir parçası olarak içselleştirmesi ve örgütle bilişsel ve duygusal bir bağ kurmasıyla gerçekleştirmesidir (Ashforth ve Mael, 1989, s.34; Arslandere, 2021, s.702). Örgütsel özdeşleşme aracılığıyla birey ve örgüt arasındaki

kimlik sınırı bulanıklaşarak kimlik birliği yaşanmaya başlamaktadır. Bu yöndeki araştırmalar bireyi diğerinden ayıran bireysel özelliklerinin yanı sıra dahil olunan sosyal grupları da kapsayacak şekilde genişletileceğini açıklamaktadır (van Knippenberg ve Sleebos, 2006, s. 572; Lee ve diğerleri, 2015). Ve 'ben' algısından 'biz' algısına geçiş için kullanılan örgüt mefhumunun varlığı ile örgütsel özdeşleşmenin gerçekleşebileceğini savunmaktadır.

Örgütsel özdeşleşme, kişinin bağlı olduğu kurum ile kendini ilişkilendirmesidir. Çalışan ile örgüt arasında bir çeşit güdüleyici bir güç olarak ifade edilen özdeşleşme (Tyler ve Blader, 2003, s.358), bireyin örgütle kurmak istediği bilişsel ve duyuşsal bir ilişkidir (Edward, 2005; Kreiner ve Ashforth, 2004, s.2). Örgütsel özdeşleşme, bireyin örgüt içindeki anlam ihtiyacından doğan duyuşsal bağa rehberlik eden (Tokgöz ve Seymen, 2013, s.63), örgütsel ve bireysel değerlerin örtüştüğü bilişsel bir sürece karşılık gelmektedir (Dutton ve diğerleri, 1994). Bireyin, çalışmakta olduğu kurumun örgüt kültürünü, amaçlarını, vizyonunu, başarısını-başarısızlığını kendi ile bütünleştirmesidir. Bu aidiyet ve adanma örgütler için kilit başarı faktörü olarak değerlendirilmektedir (Jones ve Volpe, 2011, s.413). Özdeşleşme ihtiyacı bireyin belirsizliğe karşı bir savunma mekanizması olarak anlam yaratma isteğinden ve örgüt içinde kendini rahat ve aitlik hissetme meylinde kaynaklanabilmektedir. Çalışan örgütsel özdeşleşme ile ait olma ve belirsizlikten korunma ihtiyacını karşılarken, örgüt de yüksek performans hedeflerine ulaşmaktadır (van Dick ve diğerleri, 2004, s. 172). Bu sayede örgüt içerisinde kendine bir anlam bulan çalışan örgütsel hedeflere daha güçlü şekilde bağlanmaktadır (Tokgöz ve Seymen, 2013, s.3).

1.4. Değişkenler Arası İlişkiler ve Hipotez Geliştirme

Bu çalışma, algılanan örgütsel destek, psikolojik sağlık ve örgütsel özdeşleşme değişkenlerinin birbiri ile ilişkisel bağlantılarını anlamlandırmak ve örüntülerini ortaya koymak üzere literatür ışığında tasarlanmıştır. Algılanan örgütsel destek, psikolojik sağlık ve örgütsel özdeşleşme kavramlarına yönelik literatür, bu değişkenlerin birbirleri ile olan organik bağa işaret etmekte, ancak algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde psikolojik sağlamlığın aracılık edebileceğine yönelik bir bulguya rastlanmamaktadır. Bu aracılık rolünün varlığının ispatlanması hızla değişen işletmecilik süreçlerinin yeniden şekillendirilmesi (yönetim biçimi, liderlik tarzları, insan kaynakları uygulamaları, pozitif örgütsel davranış uygulamaları vb.) hem teorik hem de uygulamalı çalışmalar açısından önemli bir faktör olacağı düşünülmektedir. Ayrıca değişkenler arasındaki hem doğrudan etkinin hem de aracılık eden mekanizmanın belirlenmesi, işletmelerde uygulanacak örgütsel dönüşüm stratejileri ve insan kaynakları süreçlerinin daha etkili tasarlanmasına etkin rol oynayacağı düşünülmektedir. Özellikle, bu mekanizmanın daha derinlemesine incelenmesi, örgütlerin çalışan bağlılığını artırıcı politikalar geliştirmesine ve dolayısıyla genel performanslarını iyileştirmesine yönelik anlamlı sonuçlar sunabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda, ilgili değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi literatüre değerli bir katkı sağlayarak hem akademik bilgi birikimini genişletebilir hem de işletme yönetimine yönelik pratik öneriler geliştirilmesine imkân tanıyabilmektedir.

Algılanan örgütsel destek (AÖD), örgütsel özdeşleşmeyi anlamlı ve pozitif yönde etkilediği literatürde çeşitli çalışmalar tarafından desteklenmektedir. Wiesenfeld ve arkadaşları (2001), sanal iş ortamında çalışan 250 kişi üzerinde yaptığı çalışmada, iş temelindeki sosyal desteğin özdeşleşme üzerinde güçlü bir etkisini ispatlamıştır. Bu sonuç sanal bir ortamda dahi algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki güçlü etkisini göstermektedir. Rhoades ve

Eisenberger 2002 yılında yayınladıkları çalışmalarında, meta analiz yöntemi ile 70' in üzerine çalışma incelemiş ve algılanan saygı, takdir ve ilginin bireylerin sosyo-duygusal gereksinimlerini karşıladığını ve bireylerin örgüt üyeliğini sosyal kimliklerine dahil etmelerini sağladığını belirtmişlerdir. Van Knippenberg ve Sleenbos (2006), 133 öğretim üyesiyle yaptıkları kesitsel anket sonucu bulgularında AÖD'nin örgütsel bağlılıkla daha güçlü bir ilişki gösterdiğini ve örgütsel özdeşleşme ile anlamlı bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Aynı şekilde, Ashforth ve arkadaşları (2008, s.337), örgütsel özdeşleşmenin temel dinamiklerini inceledikleri makalede AÖD'nin işgörenlerin kendilerini örgütle ilişkilendirme süreçlerini desteklediğini ifade etmişlerdir. Cheung ve Law (2008) tarafından yapılan çalışmada ise örgütsel adalet ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin aracılık rolü incelenmiştir. Hizmet sektöründe 159 kişi ile yapılan çalışmada algılanan örgütsel desteğin tam aracılık rolü ispatlanarak AÖD'nin örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu vurgulamışlardır. Ulusal yazına bakıldığında ise Turunç ve Çelik (2010)' in çalışması incelenmiştir. Çalışmada, 172 savunma sektörü çalışanlarından elde ettikleri anket ile yapılan analizde AÖD'nin örgütsel özdeşleşmeyi ve iş performansını artırdığını, ayrıca örgütsel özdeşleşmenin bu ilişki üzerinde tam aracılık rolüne sahip olduğunu ispatlamışlardır. Ötken ve Erben (2010), algılanan örgütsel destek olarak amirlerden alınan desteğe odaklanmışlardır. 212 beyaz yakalı çalışanların, amir desteğinin örgütsel özdeşleşmede önemli bir öncül olduğunu ve örgütsel özdeşleşmenin de iş ve örgütle bütünleşmeyi arttırdığını vurgulamıştır. Benzer şekilde Özdemir (2010), Sökmen ve arkadaşları (2015) algılanan örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme arasında güçlü bir ilişki olduğunu; Kılıç ve Gülen (2019)' in Afyonkarahisar' daki 407 otel çalışanından elde ettiği bulguda, Erdem ve Merdan (2022)' in Ankara' da 200 çalışandan elde ettiği bulguda AÖD' in örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğunu ispatlamışlardır. Literatürde yine bu sonuçlara paralel birçok çalışma mevcuttur (Eisenberger ve diğerleri, 2001; Fuller ve diğerleri, 2003; Sluss ve diğerleri, 2008; Edwards ve Peccei, 2010; Shen ve diğerleri, 2014; Erdem ve diğerleri, 2015; Lam ve diğerleri, 2016) Tüm bu bilgiler ışığında yapılan bu çalışmada algılanan örgütsel desteğin, örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu iddia edilerek H1 hipotezi geliştirilmiştir;

H1: Algılanan örgütsel desteğin, örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi vardır.

Psikolojik sağlamlık, bireylerin iş yerinde karşılaştıkları stresli durumlara karşı etkili adaptasyon mekanizmalarını harekete geçirmelerini sağlar. Bu yönüyle yapılan bu çalışmada, bireylerin uyum sağlama becerilerine karşılık gelen psikolojik sağlamlığın örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu iddia edilmektedir. Bu iddianın dayandığı çalışmaların oldukça kısıtlı olması yapılan çalışmanın önemini açığa çıkararak özgün değerini artırmaktadır. Psikolojik sağlamlık ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkiyi ispatlayan çalışma Mao ve arkadaşları (2022) tarafından yapılmıştır. Otantik liderlik üzerine odaklanan çalışmada 884 kişiden elde edilen bulgular raporlanmaktadır. Çalışma bulgularına göre otantik liderliğin psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşme aracı role sahip olduğunu savunmaktadır. Ulusal yazına bakıldığında ise Erdem ve arkadaşlarının (2015) yaptığı çalışmaya ulaşılmıştır. Söz konusu çalışma psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisine yöneliktir. Psikolojik sermaye değişkenin alt boyutları altında psikolojik sağlamlık araştırılmıştır. Bitlis ilinde 478 kamu çalışanından elde edilen veri analizinde psikolojik sermayenin (öz-yeterlilik, iyimserlik, umut, psikolojik sağlamlık) örgütsel

özdeşleşme üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi ispatlanmıştır. Bu durum ise psikolojik sağlamlığı yüksek bireylerin, uyum sağlama yeteneklerinin olduğunu ve iş ortamında karşılaştıkları zorlukları/ değişimleri daha etkili yöneterek örgüte daha adapte olduklarına işaret etmektedir. Bu durum ise sayede örgütü daha çok benimseme ihtimalini düşündürmektedir. Psikolojik sağlamlığın, örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin ortaya konulması, örgütsel düzeyde sağlamlığı artırıcı politikaların özdeşleşme ve bağlılık süreçlerine katkı sağladığının bir göstergesi olacaktır. Bu bağlamda H2 hipotezi geliştirilmiştir;

H2: Psikolojik sağlamlığın, örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi vardır.

AÖD kavramı, çalışanların psikolojik sağlamlığı üzerindeki etkisi, literatürde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmalar, sosyal destek algısının bireylerin zorlu koşullara uyum sağlama kapasitelerini artırdığına ve iş ortamındaki stresle başa çıkmada kritik bir rol oynadığına işaret etmektedir. Kuntz ve arkadaşları (2017), tarafından örgütsel faktörler kaynakları kapsamında örgütsel destek ve geri bildirim alt boyutları, çalışanların sağlamlık düzeyleri üzerinde etkisi olup olmadığı incelenmiştir. 162 beyaz yakalı çalışanlardan elde edilen doğrultusunda yöneticilerden alınan sosyal destek ve performans geri bildirimi ile psikolojik sağlamlığın güçlendiğini vurgulanmıştır. Benzer şekilde, Hartman ve arkadaşları (2020), yaptıkları çalışmada psikolojik sağlamlığı aracı (moderatör/mediatör) değişken kapsamında değerlendiren çalışmalara odaklanmıştır. Kapsamlı literatür taraması olarak 83 makale inceleyen çalışmada yönetici geri bildirimi, meslektaş desteği ve örgütsel kaynakların sağlanması, çalışanların iş yerindeki stresle başa çıkmasını kolaylaştırmakta ve sağlamlılıklarını artırdığı savunulmaktadır. Destekleyici bir örgüt kültürünün benimsenmesi, çalışanların hem bireysel hem de takım düzeyinde psikolojik sağlamlılıklarını güçlendirmek için önemli bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Kalisch ve Kampa (2021), yaptıkları çalışmada psikolojik sağlamlığa yönelik çalışmaları kapsamlı bir değerlendirme yapmış ve psikolojik sağlamlık düzeylerinin pozitif yönde değiştirilebilir ve geliştirilebilir olduğu savunmuşlardır. Psikolojik sağlamlığın bir sonuç olduğunu, sosyal destek algısının bireylerin sağlamlığını artırarak iş stresine karşı koruyucu bir rol oynadığını öne sürmüşlerdir. Huang ve arkadaşları (2024) ise 825 acil servis hemşiresinden elde ettikleri veri analizinde AÖD ile psikolojik sağlamlık arasında pozitif ve anlamlı bir etki olduğu sonucuna varmışlardır. Bireylerin algıladıkları destek ile öz yeterlilik ve bilişsel yeniden yapılandırma süreçlerini destekleyerek psikolojik sağlamlığı güçlendirdiğini ve bu etkinin özellikle zorlayıcı iş ortamlarında daha belirgin hale geldiğini ifade etmişlerdir. Pu ve arkadaşları (2024), tarafından 1402 hemşireden toplanan anketin analizinde de benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Türkiye’de, Karadaş ve arkadaşları (2022) tarafından yapılan çalışma, COVID-19 salgını sürecinde gerçekleştirilmiştir. 722 hemşireden toplanan veride, salgın gibi stresli dönemlerde hemşirelerin AÖD algılarının, sağlamlık düzeylerini artırdığını bulmuş ve demografik özelliklere göre bu algıların farklılık gösterdiği saptanmıştır. Bu bulgular, AÖD’ nin bireylerin psikolojik sağlamlığını güçlendiren ve zorlu koşullara adaptasyonlarını kolaylaştıran önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu bilgilere dayanarak H3 hipotezi geliştirilmiştir;

H3: Algılanan örgütsel desteğin psikolojik sağlamlık üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi vardır.

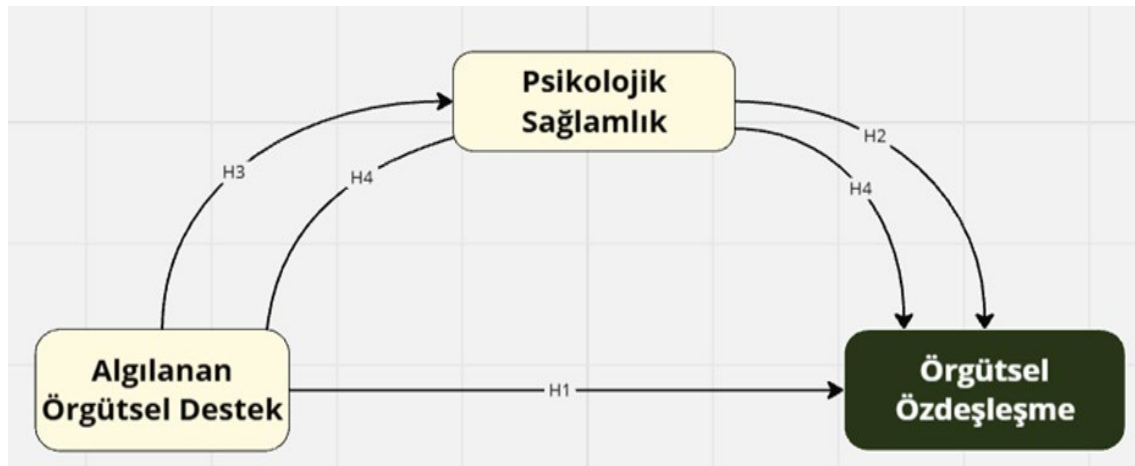
Literatür incelendiğinde, algılanan örgütsel desteğin, çalışanların psikolojik sağlamlıklarını ve örgütsel özdeşleşme düzeylerini önemli ölçüde etkileyen kritik bir faktör olabileceği sonucuna

ulaşmıştır. AÖD, çalışanların örgütten gördükleri değer, saygı ve desteği algılamalarını sağlayarak, bireylerin zorlu çalışma koşullarına uyum sağlama kapasitelerini (psikolojik sağlamlık) artırabileceği ve bu durumun, örgütle olan bağlarının (özdeşleşme) güçlenmesine katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Literatürde AÖD’ nin, çalışanların iş tatmini, bağlılık ve performans gibi temel örgütsel sonuçları üzerinde olumlu etkiler yarattığı geniş bir şekilde tartışılmıştır. Bununla birlikte, AÖD’ nin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinin nasıl ve hangi mekanizmalarla gerçekleştiği, araştırmalar için halen önemli bir soru işaretidir. Psikolojik sağlamlık, bireylerin iş yerinde karşılaştıkları stresli durumlara karşı direnç göstermelerini, etkili adaptasyon stratejileri geliştirmelerini ve olumsuz koşullar altında dahi iş hedeflerine bağlı kalmalarını sağlayan bir kişisel özellik olarak, AÖD ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkiye aracılık eden potansiyel bir mekanizma olarak dikkat çekmektedir. Çalışmalar, psikolojik sağlamlığın yalnızca bireysel bir dayanıklılık unsuru olmadığını, aynı zamanda örgütsel değer ve normların benimsenmesine zemin hazırlayan bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, AÖD’ nin çalışanların psikolojik sağlamlıklarını artırarak örgütle daha güçlü bir bağ kurmalarına yardımcı olduğu iddia edilmektedir. İşletmeler açısından bu dinamiklerin anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Çalışanların örgütten algıladıkları destek düzeyinin artırılması, onların stresle başa çıkma becerilerini güçlendirebilir, bu da örgüt değerlerini içselleştirme ve özdeşleşme düzeylerini yükseltebilir. Özellikle değişim, kriz veya belirsizlik dönemlerinde, psikolojik sağlamlık ile örgütsel özdeşleşme arasındaki bu pozitif ilişki, çalışan bağlılığını koruma ve performansı artırma açısından stratejik bir değer taşır. Bu nedenle, AÖD’ nin etkisini inceleyen ve bu etkide psikolojik sağlamlığın aracılık rolünü açıklayan/ispatlayan bir çalışma, örgütlerin insan kaynakları politikalarının geliştirilmesi için değerli bulgular sunabilmektedir. Bu kapsamda, literatüre katkı sağlamak ve bu önemli ilişkiyi daha detaylı ele almak amacıyla, algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde psikolojik sağlamlığın aracılık etkisinin olduğu ileri sürülmektedir. Söz konusu iddiayı test etmek amacıyla H4 hipotezi geliştirilmiştir;

H4: Algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde psikolojik sağlamlığın aracılık (mediation) etkisi vardır.

Literatür taraması sonucunda sınanmak üzere geliştirilen hipotezlere ait araştırma modeli Şekil 1’ de gösterilmektedir;

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

2. Yöntem

Bu araştırmanın amacı, algılanan örgütsel destek, psikolojik sağlamlık ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkileri incelemektir. Araştırma, algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisini belirlemeyi ve bu ilişkiye psikolojik sağlamlığın aracılık rolünü değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Çalışma, verilerin anket yöntemi ile belirli bir zaman diliminde toplandığı kesitsel araştırma türünde nicel bir çalışmadır. Anket formu, "Demografik Bilgiler", "Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği", "Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği" ve "Psikolojik Sağlamlık (Resilience) Ölçeği" olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Tanımlayıcı bilgi formunda, formu dolduran kişiler hakkında cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, mevcut işyerinde çalışma süresi, işletmedeki pozisyonu olmak üzere toplam 6 soru bulunmaktadır. Algılanan örgütsel destek ölçeği için Eisenberger ve arkadaşları (1986) tarafından geliştirilen ölçek dikkate alınmıştır. Literatürde sık kullanılan ölçeklerden biri olduğu için tercih edilmiştir. Toplam 36 sorudan oluşan Algılanan Örgütsel Destek Ölçeğinin 1997 yılında Eisenberger ve arkadaşları 8 maddelik tek boyutlu kısa formunu geliştirmişlerdir. Bu çalışmada Eisenberger ve arkadaşları 8 maddelik kısa formu 5'li Likert ölçeği şeklinde tek boyutta uyarlanan formu kullanılmıştır. Çalışmada algılanan örgütsel destek ölçeğinin Alici (2020) tarafından Türkçeye uyarlanmış versiyonu ilgili yazardan izin alınarak kullanılmıştır. Örgütsel Özdeşleşme ölçeği için Mael ve Ashforth (1992) tarafından 6 maddelik tek boyutlu olarak geliştirilen ölçek tercih edilmiştir. Ölçek, çalışmada 5'li Likert tipi ölçek olarak kullanılmıştır. Çalışmada örgütsel özdeşleşme ölçeğinin Yarmacı (2012) tarafından Türkçeye uyarlanmış versiyonu ilgili yazardan izin alınarak kullanılmıştır. Araştırmada, psikolojik sağlamlık (resilience) algısı için Smith ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilen 6 maddelik tek boyutlu ölçeğin Doğan (2015) tarafından Türkçeye uyarlanmış versiyonu ilgili yazardan izin alınarak kullanılmıştır. Çalışmada 6 maddelik tek boyutlu ölçek 5'li Likert tipi ölçek olarak kullanılmıştır. Araştırma için hazırlanan anket formunda toplamda 26 soru/ifade yer almaktadır.

Yapılan çalışmanın evrenini Marmara Bölgesinde bulunan işletme çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılabilen işletme çalışanları araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Örneklem grubuna anket formu; yüz yüze/elden teslim edilerek, çevirim içi olarak ulaşılmış, ayrıca örneklem grubuna anket formu ile 'Gönüllü Onam Formu' sunularak veri toplama süreci yürütülmüştür. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket için Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 18/12/2023 tarihli ve E-35523585-199-106695 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. İlgili karara istinaden veri toplama süreci başlatılmış ve Haziran 2024 tarihi itibarıyla veri toplama süreci sona erdirilmiştir.

Araştırma kapsamında kolayda örnekleme yöntemi ile 583 çalışana ulaşılmıştır. Örneklemeye ilişkin demografik bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1 incelendiğinde, çalışanların büyük bir kısmı erkek (%73.2), 26-32 (%35.0) ve 33-42 (%32.9) yaş aralıklarında ve evlidir (%56.4). Lise (%28.8) ve lisans (%29.0) mezunu çalışanların oranı daha yüksektir. Çalışanların büyük bir kısmı 1-3 yıl (%32.6) ve 1 yıldan az (%22.1) süredir mevcut iş yerinde çalışmaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı çalışan (%67.1) pozisyonundadır. Orta düzey yönetici (%16.1) ve alt düzey yönetici (%12.3) olarak çalıştığını belirten katılımcıların oranı nispeten daha düşüktür.

Tablo 1. Örneklem Ait Tanımlayıcı İstatistik

		F	%
Cinsiyet	Kadın	156	26.8
	Erkek	427	73.2
Yaş	18-25 yaş arası	97	16.6
	26-32 yaş arası	204	35.0
	33-42 yaş arası	192	32.9
	43-50 yaş arası	78	13.4
	51 ve üzeri yaş	12	2.1
Medeni durum	Evli	329	56.4
	Bekâr	254	43.6
Eğitim durumu	İlkokul	39	6.7
	Ortaokul	57	9.8
	Lise	168	28.8
	Ön lisans	67	11.5
	Lisans	169	29.0
	Lisansüstü	83	14.2
Mevcut iş yerinde çalışma süresi	1 yıldan az	129	22.1
	1-3 yıl arası	190	32.6
	4-6 yıl arası	91	15.6
	7-9 yıl arası	83	14.2
	10 yıl ve üzeri	90	15.4
	Üst Düzey Yönetici	26	4.5
Pozisyon	Orta Düzey Yönetici	94	16.1
	Alt Düzey Yönetici	72	12.3
	Çalışan	391	67.1

Bu çalışmada, Anderson ve Gerbing (1988) tarafından önerilen iki aşamalı yöntem kullanılarak verilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, yapısal eşitlik modellemesiyle birlikte ölçüm modeli ve yapısal modelin birleşimini içerir. Bu yaklaşıma göre, araştırmacılar bir yapısal modeli test etmeden önce bir ölçüm modeli oluşturmalıdır. Ölçüm modeli, bir veya daha fazla değişkenin altında yatan faktörlerin ölçümlerini içerir ve faktörler arasındaki ilişkileri modellendirir. Bu modelin uyum düzeyi faktör analizi gibi tekniklerle değerlendirilir. Yapısal model ise hipotezleri test eder ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini ortaya koyar. Ölçüm modelinin üzerine inşa edilen yapısal model, bağımlı değişkenler arasındaki yapısal ilişkileri test etme olanağı sağlar.

Veri setinin analizi öncesinde, uç değerlerin varlığını belirlemek için Cook uzaklık değerleri hesaplanmıştır. Sonuçlar, veri setinde uç değerlerin bulunmadığını göstermiştir (Maksimum Cook uzaklık değeri=0.06<1). Çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 2 aralığında olması, verilerin normale yakın dağıldığını göstermektedir (George ve Mallery, 2010). Hesaplanan katsayılar, verilerin normal dağılım varsayımını karşıladığını göstermiştir (çarpıklık: -0.44 ile 0.33 arasında; basıklık:-0.42 ile 0.41 arasında). VIF (Variance Inflation Factor) değerlerinin 3'ten küçük olması, çoklu bağlantı problemi olmadığını göstermektedir (Yurt, 2023). Algılanan örgütsel destek için VIF değeri 1.15, örgütsel özdeşleşme için VIF değeri 1.61 ve psikolojik sağlamlık için VIF değeri 1.62 olarak bulunmuştur. Bu değerler, değişkenler arasında çoklu bağlantı problemi olmadığını göstermiştir. Analizler, IBM AMOS 24.0 istatistik paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Ölçüm Modeli

Algılanan örgütsel destek, örgütsel özdeşleşme ve psikolojik sağlamlık, ölçüm modelinde kullanılan değişkenlerdir. Ölçüm modelinin yapı geçerliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Bunun yanı sıra, modelin birleşme (convergent validity) ve ayrışma

(discriminant validity) geçerliği de incelenmiştir. Maksimum olabilirlik yöntemi ile model test edilmiştir. Faktör yükleri için eşik değeri 0.32 olarak belirlenmiştir (Yurt, 2023). Eşik değerin altında kalan herhangi bir faktör yükü tespit edilmemiştir. Modelin veriyle uyumunu değerlendirmek amacıyla uyum iyiliği indeksi değerleri hesaplanmıştır. Hesaplanan uyum iyiliği değerleri ($\chi^2 = 575.32$; $Sd = 456$; $\chi^2/sd = 3.69$; $p < 0.001$; $RMSEA = 0.07$; $SRMR = 0.06$; $CFI = 0.93$; $TLI = 0.92$; $IFI = 0.93$) modelin veriler ile kabul edilebilir düzeyde uyum gösterdiğini işaret etmiştir (Bollen, 1989; Hu ve Bentler, 1999; Tanaka ve Huba, 1985). Faktör yükleri, AVE, CR, MSV, MaxR(H) ve Alfa katsayıları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ölçüm Modelinin Test Edilmesi ile Elde Edilen Değerler

Ölçek	Madde no	Faktör yükü	AVE	CR	MSV	MaxR(H)	Alfa
Algılanan örgütsel destek	Aöd1	0.79	0.41	0.80	0.40	0.83	0.87
	Aöd2	0.40					
	Aöd3	0.45					
	Aöd4	0.75					
	Aöd5	0.41					
	Aöd6	0.43					
	Aöd7	0.80					
	Aöd8	0.83					
Örgütsel özdeşleşme	Öö1	0.53	0.40	0.83	0.30	0.89	0.80
	Öö2	0.58					
	Öö3	0.72					
	Öö4	0.77					
	Öö5	0.72					
	Öö6	0.45					
Psikolojik sağlamlık	Ps1	0.60	0.55	0.88	0.41	0.89	0.88
	Ps2	0.75					
	Ps3	0.69					
	Ps4	0.84					
	Ps5	0.74					
	Ps6	0.82					

Aöd= Algılanan örgütsel destek, Ps= Psikolojik sağlamlık, Öö= Örgütsel özdeşleşme, AVE= Average Variance Extracted, CR=Composite Reliability, MSV= Maximum shared variance, MaxR(H)= Maximal Reliability

Tablo 2 incelendiğinde, hesaplanan alfa değerlerinin 0,70’in üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuç, faktörlerin iç tutarlılığa bağlı güvenilirliklerinin yeterli düzeyde olduğunu işaret etmiştir (Cortina, 1993). AVE değeri 0.50’nin ve CR değeri ise 0,70’in üzerinde olması birleşme geçerliğinin sağlandığının bir kanıtı olarak kabul edilmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). $CR > 0.70$ koşulu bütünüyle sağlanırken $AVE > 0.50$ koşulu bütünüyle karşılanamamıştır. Diğer yandan, $AVE > 0.50$ kriterinin katı bir kural olduğu birleşme geçerliğinin sağlanması için $CR > 0.70$ koşulunun yeterli olduğu ifade edilmiştir (Hair ve diğerleri, 2010). Ayrıca, $CR > AVE$ koşulunun sağlanması birleşme geçerliğinin sağlandığının bir diğer kanıtıdır (Yurt, 2023). Elde edilen bu sonuçlar faktörler için birleşme geçerliliğin sağlandığını işaret etmiştir. Ayrışma geçerliği açısından $MSV < AVE$ koşulunun karşılandığı gözlenmiştir. Ayrıca, MaxR (H) güvenilirlik değerinin CR değerlerinden daha büyük olduğu gözlenmiştir. Bu sonuçlar ise ayrışma geçerliliğinin sağlandığı sonucunu desteklemektedir (Hu ve Bentler, 1999).

3.2. Korelasyon Analizi Sonuçları

Pearson korelasyon katsayıları hesaplanarak algılanan örgütsel destek, örgütsel özdeşleşme ve psikolojik sağlamlık arasındaki ikili ilişkiler incelenmiştir. Ayrıca, algılanan örgütsel destek, örgütsel özdeşleşme ve psikolojik sağlamlık puanlarına ait betimsel değerler hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Pearson Korelasyon Katsayıları

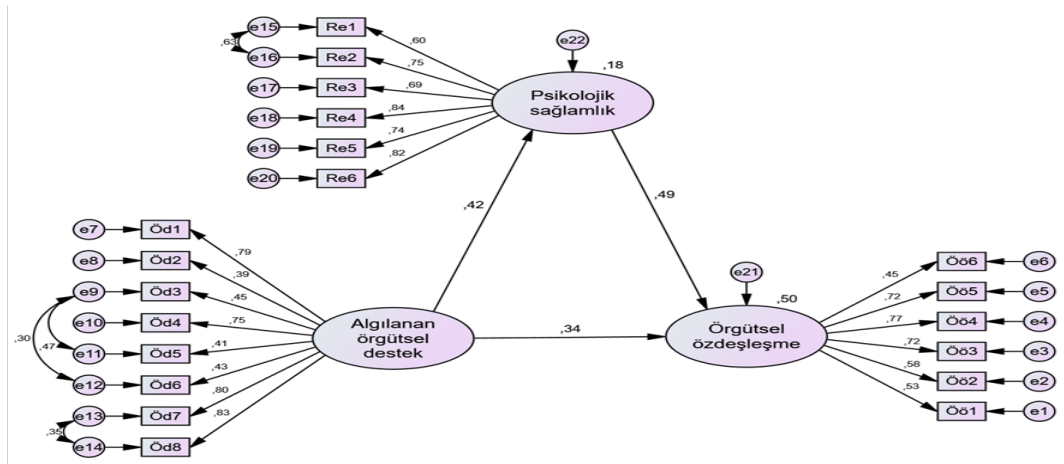
Değişkenler	Ort	Ss	1.	2.	3.
1. Algılanan örgütsel destek	26.50	6.69	1		
2. Örgütsel özdeşleşme	20.36	4.86	0.31**	1	
3. Psikolojik sağlamlık	15.39	5.49	0.32**	0.60**	1

**p<0,01; N=583

Tablo 3 incelendiğinde, algılanan örgütsel destek puanları ile örgütsel özdeşleşme ($r=0.31$; $p<0.01$) ve psikolojik sağlamlık ($r=0.32$; $p<0.01$) puanları arasında orta düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Örgütsel özdeşleşme puanları ile psikolojik sağlamlık puanları arasında ise orta düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0.60$; $p<0.01$).

3.3.Yapısal Model

Araştırmanın hipotezlerini test etmek için Şekil 2’de gösterilen yapısal model geliştirilmiş ve test edilmiştir. Algılanan örgütsel destek bağımsız değişken, psikolojik sağlamlık aracı değişken ve örgütsel özdeşleşme ise bağımlı değişken olarak yapısal modelde yer almıştır. Maksimum olabilirlik yöntemi kullanılarak model test edilmiştir. Daha iyi uyum değerleri elde edebilmek için aynı gizil değişkenin altında bulunan maddelerin ölçüm hataları arasındaki bazı korelasyonlar (e9-e11, e9-e12, e13-e14, e15-e16) serbest bırakılmıştır (Şekil 2). Hesaplanan uyum iyiliği değerleri ($\chi^2= 575.32$; Sd= 456; $\chi^2/sd=3.69$; $p<0.001$; RMSEA=0.07; SRMR= 0.06; CFI=0.93; TLI= 0.92; IFI= 0.93) modelin veriler ile kabul edilebilir düzeyde uyum gösterdiğini işaret etmiştir (Bollen, 1989; Hu ve Bentler, 1999; Tanaka ve Huba, 1985).

Şekil 2. Yapısal Model

Yol katsayısı, standart hata değeri, anlamlılık düzeyi ve güven aralıkları Tablo 4’te gösterilmiştir. Tablo 4’te gösterilen doğrudan etkiler incelendiğinde, algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşmeyi yordama gücü 0.34’tür (95% GA [0.24; 0.44], $p<0.01$). Örgütsel destek algısı arttıkça örgütsel özdeşleşme de artış göstermektedir. Bu sonuca göre, H1 hipotezi kabul edilmiştir. Psikolojik sağlamlığın örgütsel özdeşleşmeyi yordama gücü 0,49’dür (95% GA [0.38; 0.59], $p<0.05$). Psikolojik sağlamlık arttıkça örgütsel özdeşleşme de artmaktadır. Bu sonuca göre, H2 hipotezi kabul edilmiştir. Son olarak, algılanan örgütsel desteğin psikolojik sağlamlığı yordama gücü 0.43’tür (95% GA [0.34; 0.50], $p<0.01$).

Örgütsel destek algısı arttıkça psikolojik sağlamlık da artış göstermektedir. Bu sonuca göre, H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4: Standardize Yol Katsayıları ve Anlamlılık Düzeyleri

Paths				β	SH	p	%95 GA		Sonuç
							Alt	Üst	
Doğrudan etki									
H1.	Aöd	--->	Öö	0.34	0.04	<0.001	0.24	0.44	Kabul
H2.	Ps	--->	Öö	0.49	0.06	<0.001	0.38	0.59	Kabul
H3.	Aöd	--->	Ps	0.43	0.04	<0.001	0.34	0.50	Kabul
Dolaylı etki									
H4.	Aöd	--->	Öö	0.21	0.03	<0.01	0.15	0.26	Kabul
Toplam etki									
	Aöd	--->	Öö	0.55	0.05	<0.01	0.46	0.63	

Aöd= Algılanan örgütsel destek, Ps= Psikolojik sağlamlık, Öö= Örgütsel özdeşleşme, GA= Güven aralığı

Modelde dolaylı etkiyi ve bu etkinin anlamlılık düzeyini belirlemek için 'Bootstrapping Yöntemi' kullanılmıştır. Dolaylı etki incelendiğinde, algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşmeyi dolaylı olarak yordama gücü 0,21'dir (95% GA [0.15; 0.26], $p < 0.01$). Modeldeki toplam etki incelendiğinde, algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki toplam etkisi 0,55'tir (95% GA [0.46; 0.63], $p < 0.01$). Psikolojik sağlamlığın modele dahil edilmesi ile algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki doğrudan etkisi tamamen ortadan kalkmayıp sadece bir miktar azalmıştır. Ayrıca, oluşan dolaylı etki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlar, psikolojik sağlamlığın algılanan örgütsel destek ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkide kısmi aracı rol üstlendiğini göstermiştir. Bu sonuçlara göre H4 hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel destek ve psikolojik sağlamlık birlikte örgütsel özdeşleşmedeki değişimin %50'sini açıklamıştır. Bu oran, algılanan örgütsel destek ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlığın hayli yüksek aracılık etkisine sahip olduğunu göstermiştir.

Sonuç

İşletmeler kâr, toplumsal fayda, sürdürülebilirlik gibi temel amaçlar aracılığıyla kurulmaktadır. Bu amaçlara ulaşmanın en önemli ve kıymetli değişkeni zamanlar değişse de değişmeyen ve/veya değişmeyecek olan değerlere yatırım yapmaktır. Bu kapsamda literatür incelendiğinde çalışana kendini değerli hissettiren pozitif yatırımların/ortamların oluşturulması, örgüt için olumlu kazanımlar için önemli bir strateji olduğu gözlemlenmiştir. Örgüt içerisinde pozitif ortamların zemini ise örgüt içi güven temelli ve güçlü iletişimin tesis edilmesine bağlıdır. Bu durum temelde, örgüt tarafından insan kaynağına sunulan örgütsel destek unsuru ile somutlaştırılmaktadır. Bu kapsamda yapılan bu araştırma, algılanan örgütsel destek, psikolojik sağlamlık ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkileri inceleyerek bu kavramların hem bireysel hem de örgütsel düzeydeki etkilerini derinlemesine ele almıştır. Araştırmanın özgünlüğü, algılanan örgütsel destek ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkiye psikolojik sağlamlık gibi bireysel bir özelliğin aracı rolünü eklemesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda araştırma, yalnızca kuramsal temelleri doğrulamakla kalmamış, aynı zamanda literatüre önemli bir katkı sağlayarak bu dinamiklerin uygulama boyutuna ışık tutmuştur. Bu çerçevede literatür dikkate alınarak dört temel hipotez geliştirilmiş ve araştırma kapsamında analize tabi tutulmuştur.

Çalışma kapsamında geliştirilen ve analize tabi tutulan ilk hipotez H1 hipotezidir. Algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olup olmadığına

yönelik yapılan analizde, söz konusu etkinin var olduğuna yönelik bulguya ulaşılmıştır. Bu kapsamda geliştirilen H1 hipotezi yapılan bu çalışmada kabul edilerek desteklenmiştir. Bu bulgu önceki literatür ile uyumlu olup çalışanların örgütleri tarafından desteklendiklerini hissetmeleri, örgütle olan duygusal bağlarını ve özdeşleşme seviyelerini artırdığını ortaya koymaktadır (Eisenberger ve diğerleri, 2001; Wiesenfeld ve diğerleri, 2001; Rhoades ve Eisenberger, 2002; Fuller ve diğerleri, 2003; van Knippenberg ve Sleebos, 2006; Ashforth ve diğerleri, 2008; Cheung ve Law, 2008; Sluss ve diğerleri, 2008; Edwards ve Peccei, 2010; Turunç ve Çelik, 2010; Ötben ve Erben, 2010; Özdemir, 2010; Shen ve diğerleri, 2014; Erdem ve diğerleri, 2015; Sökmen ve diğerleri, 2015; Lam ve diğerleri, 2016; Kılıç ve Gülen, 2019; Erdem ve Merdan, 2022). Bu temelde Eisenberger ve arkadaşları (1986), tarafından ortaya atılan örgütsel destek kuramı ile örtüşmektedir. Bu kuram, çalışanlar nezdinde algılanan örgütsel desteğin, örgüt ilişkilerini güçlü bir zemine oturttuğunu savunmaktadır. Bir işletmede algılanan örgütsel destek; iş tatmini, motivasyon ve örgütsel bağlılık gibi performans çıktısını besleyen dinamiklerin temel belirleyicisi olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda örgütler tarafından sunulan çeşitli destek mekanizmaları, çalışanların örgütlerini bir 'destek kaynağı' olarak görmelerine aracılık etmektedir. Destek algısı, çalışanların örgütün amaç ve değerleriyle özdeşleşmelerini kolaylaştıran bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Sosyal mübadele kuramı, örgütsel bağlılık kuramı, sosyal kimlik kuramı da H1 hipotezinin kabulüne dayanak sağlayan diğer kuramsal temellerdir. Özellikle sosyal mübadele kuramına göre çalışan örgüt içerisinde desteklendiğine dair inanç geliştirirse, bu desteği karşılıksız bırakmamaya çalışarak işine bağlılık, aidiyet ve çaba göstererek geri bildirimde bulunmayı tercih ettiklerini savunmaktadır.

Psikolojik sağlamlığın örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisini incelemek amacıyla H2 hipotezi geliştirilmiştir. "Psikolojik sağlamlığın örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi vardır" hipotezi de test edilmiştir. Analiz bulguları sonucunda H2 hipotezi kabul edilmiştir. Hipotez geliştirme aşamasında literatürden ulaşılan ve psikolojik sağlamlık ile örgütsel özdeşleşme arasında ilişki olduğunu ispatlayan çalışmalar (Erdem ve diğerleri, 2015; Mao ve diğerleri, 2022) bu çalışmada desteklenmiştir. Ancak Erdem ve arkadaşlarının (2015) çalışması ve Mao ve arkadaşlarının (2022) çalışması bu çalışma ile aynı perspektifte buluşmamaktadır. Her bir çalışma birbirini besler niteliktedir. Şöyle ki, Erdem ve arkadaşları (2015) psikolojik sermaye değişkeninin alt başlıkları (umut, iyimserlik, öz-yeterlilik, psikolojik sağlamlık) olarak psikolojik sağlamlığı ele almış ve örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Bu noktada bu çalışma ile farklılık göstermiştir. Mao ve arkadaşlarının (2022) çalışmasında da psikolojik sağlamlık bağımlı değişken olarak, örgütsel özdeşleşme bağımsız (aracı) değişken olarak değerlendirilip, hipotez geliştirilmiştir. Her iki değişken arasındaki ilişkinin olduğunu noktasında Mao ve arkadaşlarının (2022) çalışması ile benzerlik göstermekte, ancak psikolojik sağlamlık bu çalışmada örgütsel özdeşleşmenin bir yordayıcı olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan söz konusu çalışma ile farklılık göstermektedir. H2 hipotezinin desteklenmesi iki temel kurama dayandırılarak açıklanabilir; Pozitif Psikoloji ve Sosyal Kimlik Kuramı. Pozitif psikoloji yaklaşımından hareketle, psikolojik sağlamlık bireylerin pozitif duygularını, iyimserliklerini, öz yeterliliklerini ve esnekliklerini destekler. Bu özellikler, bireylerin örgütte karşılaştıkları sorunlarla başa çıkabilme kapasitelerini artırır ve örgütle olan duygusal bağlarını güçlendirir. Sosyal kimlik kuramı da bu ilişkiyi açıklamak için bir temel sunmaktadır. Bu kurama göre, bireyler kendilerini ait oldukları grup veya örgüt ile tanımlar. Psikolojik olarak sağlam bireyler, örgütleriyle pozitif bir ilişki kurmaya daha yatkındır, çünkü

bu bireyler daha fazla duygusal dayanıklılık ve aidiyet hissi geliştirir. Bu durum, bireylerin örgütsel amaç ve değerlerle özdeşleşmelerini kolaylaştırır. Psikolojik sağlık, bireylerin strese ve zorluklara karşı dayanıklılığını arttırırken, örgütle olan duygusal bağı kuvvetlendirir. Ayrıca, psikolojik sermaye kuramı da psikolojik sağlamlığın örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisini açıklamaktadır. Psikolojik sermaye; umut, iyimserlik, dayanıklılık ve öz yeterlilik gibi pozitif psikolojik durumların bir bileşenidir. Kuram, psikolojik sermayesi yüksek bireyler, örgütleri tarafından desteklendiğini hissettiğinde, daha fazla katılım, bağlılık ve özdeşleşme gösterdiğini savunmaktadır. Psikolojik sağlık, bu bireylerin dayanıklılığını ve iş performanslarını arttırırken, örgütsel özdeşleşmenin temel unsurlarından biri haline gelir.

Çalışmada geliştirilen H3 hipotezi, algılanan örgütsel desteğin psikolojik sağlık üzerinde anlamlı ve pozitif etkisini analiz etmiştir. Analiz sonucunda H3 hipotezi desteklenerek kabul edilmiştir. Bu bulgu, literatürde kısıtlı sayıda çalışılmış olsa da bu minvalde yapılan çalışmalar ile paralellik göstermektedir (Kuntz ve diğerleri, 2017; Hartman ve diğerleri, 2020; Kalisch ve Kampa 2021; Karadaş ve diğerleri, 2022; Huang ve diğerleri, 2024; Pu ve diğerleri, 2024). Elde edilen sonuç itibarıyla, bireylerin örgütlerinden algıladıkları desteğin, onların stresle başa çıkma kapasitelerini ve dayanıklılıklarını artırabileceği yönündeki teorik çerçeveyi desteklemektedir (Eisenberger ve diğerleri, 1986; Luthans ve diğerleri, 2007; Youssef ve Luthans, 2007). Bu durum, esasen H1 hipotezinin kabulünün kuramsal temeli olan sosyal mübadele kuramı ile aynı zeminde bulunduğunu göstermektedir. Sosyal mübadele kuramına dayandırarak açıklamak gerekirse, bireyin örgütle karşılıklı fayda esasına dayalı bir ilişki geliştiğini ve bu ilişkinin olumlu davranış ve tutumlara dönüşmektedir. Analiz bulgularına göre örgütsel desteğin bireylerde tarattığı güven duygusu ve aidiyet hissi, çalışanların stres ile baş etme mekanizmalarını geliştirmekte, onları belirsizliklere daha toleranslı ve sürece daha uyumlu olabildiklerini göstermektedir.

Araştırmanın son ve ilgili literatüre katkı sunabileceği düşünülen bulgusu H4 hipotezine dayanmaktadır. H4 hipotezi doğrultusunda literatürde sınırlı bir şekilde ele alınan psikolojik sağlık değişkeninin, algılanan örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkideki aracı rolünün olup olmadığı sınanmıştır. Bu hipotez, analiz bulgularıyla desteklenmiş ve doğrulanmıştır. Bu bağlamda araştırma, yalnızca kuramsal temelleri doğrulamakla kalmamış, aynı zamanda literatüre önemli bir katkı sağlayarak bu dinamiklerin uygulama boyutuna ışık tutmuştur. Ayrıca algılanan örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkiye psikolojik sağlık gibi bireysel bir değişkeni dahil ederek, bu ilişkide şimdiye dek literatürde yeterince incelenmemiş olan bir boyutu ele almıştır. Algılanan örgütsel destek, çalışanların örgütlerinden aldıkları değeri ve önemi hissetmelerini sağlayarak, onların örgütle özdeşleşme süreçlerini güçlendiren temel bir unsurdur. Ancak, bu bağlamda çalışanların bireysel özellikleri ve psikolojik süreçlerinin nasıl bir rol oynadığını önemli bir parametredir. Psikolojik sağlık, bireylerin algıladıkları örgütsel destekten daha fazla fayda sağlamalarını ve bu desteği daha anlamlı bir şekilde örgütle duygusal bağ kurarak geri ödemelerini mümkün kılmaktadır. H4 hipotezi ile kabul edilerek desteklenen hipotez, literatürdeki önemli kuramsal çerçevelerle de uyumluluk göstermektedir. Sosyal Değişim Teorisi, bireylerin aldıkları desteği karşılık verme eğilimiyle hareket ettiklerini öne sürerken, bu araştırma, psikolojik sağlamlığın bu süreçte bir katalizör görevi gördüğünü göstermiştir. Psikolojik sağlık düzeyi yüksek bireyler, algıladıkları desteği daha etkin bir şekilde anlamlandırarak, örgütle özdeşleşme süreçlerini hızlandırmaktadır. Sosyal Kimlik Kuramı, bireylerin kendilerini örgütleriyle tanımlamalarına odaklanırken, bu araştırma, psikolojik sağlık düzeyinin bu özdeşleşmeyi güçlendirdiğini

göstermiştir. Psikolojik sağlamlık, bireylerin örgütün değerlerini benimsemesini kolaylaştırarak, örgütsel bağlılığı artıran bir aracı rol üstlenmektedir. Bu durum aynı zamanda Pozitif Psikoloji Yaklaşımı ile de açıklanabilir. Pozitif Psikoloji, bireylerin güçlü yönlerinin ve dayanıklılığının desteklenmesi gerektiğini savunurken, araştırmanın sonuçları, örgütsel bağlamda psikolojik sağlamlık destekleyici uygulamaların önemini vurgulamaktadır. Psikolojik sağlamlığı yüksek çalışanlar, yalnızca bireysel refahlarını artırmakla kalmamakta, aynı zamanda örgütsel değerlerle daha güçlü bir şekilde özdeşleşerek, örgütün başarısına doğrudan katkıda bulunmaktadır.

Yapılan bu çalışma genel olarak, algılanan örgütsel destek ve psikolojik sağlamlığın, örgütsel özdeşleşme üzerindeki olumlu etkisini kuramsal ve ampirik düzeyde doğrulamıştır. Bu bulgular, örgütlerin çalışan bağlılığını artırmak ve sürdürülebilir bir başarı elde etmek için psikolojik sağlamlığı destekleyici politikalar geliştirmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu araştırma, yöneticilere ve politika yapıcılara çalışan bağlılığını ve dayanıklılığını artıracak stratejiler geliştirme konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Örgütsel destek algısını artıran uygulamalar, bireysel refahı desteklemekle kalmayıp, örgütlerin uzun vadeli başarısını da sağlamada önemli bir rol oynayacaktır. Psikolojik sağlamlık, bireylerin iş ortamındaki zorluklarla başa çıkma kapasitelerini artırarak, onların örgütle daha güçlü bir şekilde bağ kurmalarını sağlamaktadır. Bu nedenle, örgütlerin destekleyici politikalar geliştirmesi hem bireysel hem de örgütsel düzeyde sürdürülebilir başarı için kritik bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Araştırma sonuçlarının özellikle insan kaynakları yönetimi açısından stratejik bulgular oluşturduğu düşünülmektedir. Tüm insan kaynakları yönetim süreçlerinin örgütsel destek zeminine oturtularak yürütülmesi çalışanlardan pozitif geri bildirim elde etme açısından önemlidir. Ayrıca insan kaynakları uygulamalarından personel bulma ve seçme süreçlerinde, psikolojik sağlamlık testlerinin eklenmesinin veya bu testlerin kapsamının bu noktada genişletilmesinin önemli olacağı düşünülmektedir. Yöneticiler ve politika yapıcılar, çalışanların örgütle olan bağlarını güçlendirmek için destekleyici liderlik, açık iletişim ve esnek çalışma ortamları gibi stratejiler geliştirmelidir. Bu hem bireysel refahı hem de örgütsel performansı artıracak önemli bir stratejik avantaj sağlayacaktır.

Araştırmada elde edilen bulgular, akademik literatür için de önemli bir katkı sunmaktadır. Psikolojik sağlamlığın, algılanan örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkideki aracı rolüne odaklanmak, pozitif örgütsel davranış ve yönetim bilimleri alanındaki çalışmalar için yeni bir perspektif sağlayacağı düşünülmektedir. Gelecekteki araştırmalar, bu ilişkilerin farklı sektörler ve kültürel bağlamlarda nasıl değiştiğini inceleyerek literatürü daha da genişletebilir. Ayrıca psikolojik sağlamlığın, bireysel sağlamlık ve örgüt içi grup/takım sağlamlığı alt boyutlarıyla ayrı ayrı incelenmesinin, anlamlı sonuçlara ulaşmada önemli bir temel oluşturacağı değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, belirli bir bölgeye odaklandığından, bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. Gelecek araştırmalarda farklı bölgeler hatta uluslar dahil edilerek yapılan çalışmaların olması ilgili literatürün genişletilmesi açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Ayrıca örneklem grubunun, kısa sürede yanıtlayabileceği şekilde bir anket tasarlanmaya çalışıldığında ana değişkenlerin alt boyutlarının dahil edildiği ölçekler tercih edilememiştir. İş dünyasındaki zaman kısıtı ve anketi yapma motivasyonsuzluğu sebebiyle ankette, değişkenlerin tek boyutlu ölçek formları uyarlanarak kullanılmıştır.

Kaynakça

- Alici, İ. (2020). *Algılanan örgütsel destek ile örgütsel sinizmin örgütsel performansa olan etkisinde pozitif psikolojik sermayenin aracılık etkisi*, Doktora Tezi, Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.103.3.411>
- Armeli, S., Eisenberger, R., Fasolo, P., & Lynch, P. (1998). Perceived organizational support and police performance: The moderating influence of socioemotional needs. *Journal of Applied Psychology*, 83(2), 288–297. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.83.2.288>
- Arslandere, M. (2021). Küresel tüketici kültürüyle özdeşleşmenin hedonik ve faydacı alışveriş değeri üzerindeki etkisi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 699-714. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.943860>
- Ashforth, B. E., & Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *The Academy of Management Review*, 14(1), 20–39. <https://doi.org/10.2307/258189>
- Ashforth, B. E., Harrison, S. H., & Corley, K. G. (2008). Identification in organizations: An examination of four fundamental questions. *Journal of Management*, 34(3), 325–374. <https://doi.org/10.1177/0149206308316059>
- Avey, J. B., Wernsing, T. S., & Luthans, F. (2008). Can Positive Employees Help Positive Organizational Change?. *Journal of Applied Behavioral Science*, 44(1), 48-70. <https://doi.org/10.1177/0021886307311470>
- Bollen, K. A. (1989). A new incremental fit index for general structural equation models. *Sociological Methods & Research*, 17(3), 303-316. <https://doi.org/10.1177/0049124189017003004>
- Canan, S. (2024). Hayatın anlamı. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Cheung, M.F.Y., & Law, M.C.C. (2008) Relationships of Organizational Justice and Organizational Identification: The Mediating Effects of Perceived Organizational Support in Hong Kong. *Asia Pacific Business Review*, 14, 213-231. <https://doi.org/10.1080/13602380701430879>
- Cortina, J. M. (1993). What is coefficient alpha? An examination of theory and applications. *Journal of Applied Psychology*, 78(1), 98-104. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.1.98>
- Cullen, K. L., Edwards, B. D., Casper, Wm. C., & Gue, K. R. (2014). Employees' Adaptability and Perceptions of Change-Related Uncertainty: Implications for Perceived Organizational Support, Job Satisfaction, and Performance. *Journal of Business and Psychology*, 29(2), 269–280. <https://doi.org/10.1007/s10869-013-9312-y>
- Çelik, E. (2013). Lise son sınıf öğrencilerinin yılmazlık özelliklerinin duygusal dışavurum açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 221-236. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/2833/38555>
- Çınar, Ö., & Yeşil, S. (2016). A proposal of the structural equation model for review of the effect of organizational commitment and organizational support on employee performance. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(1), 286-301. <https://doi.org/10.24289/ijsser.279105>
- Doğan, T. (2015). Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*. 3(1), 93-102. Erişim adresi: <https://toad.halileksi.net/wp-content/uploads/2022/07/kisa-psikolojik-saglamlik-olcegi-toad.pdf>
- Dutton, J. E., Dukerich, J. M., & Harquail, C. V. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly*, 39(2), 239–263. <https://doi.org/10.2307/2393235>

- Edwards, M. R. (2005). Organizational identification: A conceptual and operational review. *International Journal of Management Reviews*, 7(4), 207–230. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2005.00114.x>
- Edwards, M. R., & Peccei, R. (2010). Perceived organizational support, organizational identification, and employee outcomes: Testing a simultaneous multifocal model. *Journal of Personnel Psychology*, 9(1), 17–26. <https://doi.org/10.1027/1866-5888/a000007>
- Eisenberger, R., Armeli, S., Rexwinkel, B., Lynch, P. D., & Rhoades, L. (2001). Reciprocation of perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 42–51. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.1.42>
- Eisenberger, R., Cummings, J., Armeli, S., & Lynch, P. (1997). Perceived organizational support, discretionary treatment, and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 82(5), 812–820. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.82.5.812>
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500–507. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.3.500>
- Engin, E. (2015). *İşgörenlerin örgütsel destek algılarının iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkileri: sanayi ve hizmet sektörlerine yönelik bir alan araştırması*, Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Erdem, A. T., & Merdan, E. (2022). Örgütsel erdemliliğin örgütsel özdeşleşme üzerine etkisinde örgütsel desteğin aracılık rolü. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 197–212. <https://doi.org/10.11616/asbi.1016770>
- Erdem, H., Gökmen, Y. & Türen, U. (2015). Psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşme üzerine etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 38–62. <https://doi.org/10.20491/xxxxx>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39–50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Fuller, J.B., Hester, K., Barnett, T., Frey, L., & Relyea, C. (2006). Perceived organizational support and perceived external prestige: predicting organizational attachment for university faculty, staff, and administrators. *The Journal of Social Psychology*, 146(3), 327–47. <https://doi.org/10.3200/SOCP.146.3.327-347>
- George, D. & Mallery, M. (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update. Boston: Pearson.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). Multivariate Data Analysis. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Hartmann, S., Weiss, M., Newman, A., & Hoegl, M. (2020). Resilience in the workplace: A multilevel review and synthesis. *Applied Psychology*, 69(3), 913–959. <https://doi.org/10.1111/apps.12191>
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Huang, H., Su, Y., Liao, L., Li, R., & Wang, L. (2024). Perceived organizational support, self-efficacy and cognitive reappraisal on resilience in emergency nurses who sustained workplace violence: A mediation analysis. *Journal of Advanced Nursing*. 80(6), 2379–2391. <https://doi.org/10.1111/jan.16006>
- Jones, C., & Volpe, E. H. (2011). Organizational identification: Extending our understanding of social identities through social networks. *Journal of Organizational Behavior*, 32(3), 413–434. <https://doi.org/10.1002/job.694>

- Kalisch, R., & Kampa, M. (2021). Stressor appraisal as an explanation for the influence of extra-individual factors on psychological resilience. In M. Ungar (Ed.), *Multisystemic resilience: Adaptation and transformation in contexts of change* (pp. 135–152). USA: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190095888.003.0008>
- Kara, E., Kırpık, G., & Kaya, A. (2021). The Mediating Role of Organizational Identification in the Effect of Perceived Organizational Support on Employee Performance. *Sosyoekonomi*, 29(49), 47-64. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2021.03.03>
- Karabey, C. N., & İşcan, Ö. F. (2010). Örgütsel özdeşleşme, örgütsel imaj ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi: bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 231-241. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniibd/issue/2692/35428>
- Karadaş, A., Doğu, Ö., & Degirmenci Oz, S. (2022). The effect of perceived organizational support of nurses on their resilience: A cross-sectional study from Turkey. *The Canadian Journal of Nursing Research*, 55(2), 241-249. <https://doi.org/10.1177/08445621221118800>.
- Kılıç, G., & Gülen, M. (2019). Algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşmeye ve işten ayrılma niyetine etkisi: afyonkarahisar örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1570-1588.
- Kreiner, G. E., & Ashforth, B. E. (2004). Evidence toward an expanded model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 25(1), 1–27. <https://doi.org/10.1002/job.234>
- Kuntz, J., Connell, P., & Näswall, K. (2017). Workplace resources and employee resilience: the role of regulatory profiles. *Career Development International*, 22(4), 419-435. <https://doi.org/10.1108/CDI-11-2016-0208>
- Kurtessis, J. N., Eisenberger, R., Ford, M. T., Buffardi, L. C., Stewart, K. A., & Adis, C. S. (2017). Perceived organizational support: A meta-analytic evaluation of organizational support theory. *Journal of Management*, 43(6), 1854-1884. <https://doi.org/10.1177/0149206315575554>
- Lam, L.W., Liu, Y. & Loi, R. (2016). Looking intra-organizationally for identity cues: whether perceived organizational support shapes employees' organizational identification. *Human Relations*, 69, 345-367. <https://doi.org/10.1177/0018726715584689>
- Lee, E. S., Park, T.Y., & Koo, B. (2015). Identifying organizational identification as a basis for attitudes and behaviors: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 141(5), 1049–1080. <https://doi.org/10.1037/bul0000012>
- Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organization behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 23(6), 695–706. <https://doi.org/10.1002/job.165>
- Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J., & Peterson, S. J. (2010). The development and resulting performance impact of positive psychological capital. *Human Resource Development Quarterly*, 21(1), 41–67. <https://doi.org/10.1002/hrdq.20034>
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., & Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60(3), 541–572. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2007.00083.x>
- Mael, F., & Ashforth, B.E. (1992) Alumni and their alma mater: a partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 103-123. <https://doi.org/10.1002/job.4030130202>
- Mao, Y., Lai, Y., Zhai, Y., Xie, M., Yu, J., Wang, Q., Lu, S., Ma, J., & Bonaiuto, M. (2022). Authentic leadership and employee resilience: A moderated mediation analysis. *Frontiers in Psychology*, 13, 1-13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.901085>
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227–238. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>

- Mercanlıoğlu, A. Ç. (2021). Yaşam doyumunun çalışanların iş performansına etkisi ve algılanan örgütsel destek ile örgütsel sinizmin aracılık rolü. *İşletme Araştırma Dergisi*, 13(1), 844-857. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1169>
- Ötken, A. B., & Erben, G. S. (2010). Örgütsel özdeşleşme ve işle bütünleşme arasındaki ilişkinin ve amir desteğinin rolünün incelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 93-118. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuiibfd/issue/28322/300965>
- Özdemir, A. (2010). Örgütsel özdeşleşmenin algılanan örgütsel destek, cinsiyet ve kıdem değişkenlerine göre incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 237-250. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/en/yayin/detay/108534/orgutsel-ozdeslesmenin-algilanan-orgutsel-destekcinsiyet-ve-kidem-degiskenlerine-gore-incelenmesi>
- Panaccio, A., & Vandenberghe, C. (2009). Perceived organizational support, organizational commitment and psychological well-being: A longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*, 75(2), 224-236. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.06.002>
- Pu, J., Wang, W., Li, G., Xie, Z., Fan, X., Zhan, N., Xu, Y., & Huang, H. (2024). Psychological resilience and intention to stay among nurses: the mediating role of perceived organizational support. *Frontiers in Psychology*, 15, 1-8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1407206>
- Rhoades, L., & Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: A review of the literature. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 698-714. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.4.698>
- Seçkin, Ş. N., & Çağlın, C. (2024). Hemşirelerin algıladığı örgütsel desteğin ve temel benlik değerlendirmesinin işe tutkunluk üzerindeki etkisinde iş becerikliliğinin aracılık rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 11(1), 61-76. <https://doi.org/10.18394/iid.1326486>
- Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>
- Shen, Y., Jackson, T., Ding, C., Yuan, D., Zhao, L., Dou, Y. & Zhang, Q. (2014). Linking perceived organizational support with employee work outcomes in a chinese context: organizational identification as a mediator. *European Management Journal*, 32, 406-412. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2013.08.004>
- Sluss, D. M., Klimchak, M., & Holmes, J. J. (2008). Perceived organizational support as a mediator between relational exchange and organizational identification. *Journal of Vocational Behavior*, 73(3), 457-464. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2008.09.001>
- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15, 194-200. <https://doi.org/10.1080/10705500802222972>
- Sökmen, A., Ekmekçioğlu, E. B., & Çelik, K. (2015). Algılanan örgütsel destek, örgütsel özdeşleşme ve yönetici etik davranışı ilişkisi: araştırma görevlilerine yönelik araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 125 - 144. Erişim adresi: <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/213>
- Tanaka, J. S., & Huba, G. J. (1985). A fit index for covariance structure models under arbitrary GLS estimation. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 38(2), 197-201. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8317.1985.tb00834.x>
- Tokgöz, E., & Seymen Aytemiz, O. (2013). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: bir devlet hastanesinde araştırma. *Öneri Dergisi*, 10(39), 61-76. <https://doi.org/10.14783/od.v10i39.1012000308>
- Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(2), 183-206. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13693/165728>

- Tyler, T. R., & Blader, S. L. (2003). The group engagement model: procedural justice, social identity, and cooperative behavior. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4), 349–361. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0704_07
- van Dick, R., Wagner, U., Stellmacher, J., & Christ, O. (2004). The utility of a broader conceptualization of organizational identification: Which aspects really matter? *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77(2), 171–191. <https://doi.org/10.1348/096317904774202135>
- van Knippenberg, D., & Sleebos, E. (2006). Organizational identification versus organizational commitment: self-definition, social exchange, and job attitudes. *Journal of Organizational Behavior*, 27(5), 571–584. <https://doi.org/10.1002/job.359>
- Wiesenfeld, B. M., Raghuram, S., & Garud, R. (2001). Organizational identification among virtual workers: The role of need for affiliation and perceived work-based social support. *Journal of Management*, 27(2), 213–229. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(00\)00096-9](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(00)00096-9)
- Yarmacı, N. (2012). Psikolojik güçlendirmenin örgütsel özdeşleşmeye etkisi: otel işletmelerinde bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Youssef, C. M., & Luthans, F. (2007). Positive Organizational Behavior in the Workplace: The Impact of Hope, Optimism, and Resilience. *Journal of Management*, 33(5), 774–800. <https://doi.org/10.1177/0149206307305562>
- Yurt, E. (2023). Sosyal bilimlerde çok değişkenli analizler için pratik bilgiler: SPSS ve AMOS uygulamaları. Ankara: Nobel Yayın

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Kuşakların Bakış Açısından Sessiz İstifa Kavramının Analiz Edilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

A Qualitative Study to Analyze The Concept of Quiet Quitting
from The Perspective of Generations

Mukaddes GÜLER

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Gürün Meslek Yüksekokulu,

Sosyal Hizmetler Bölümü, Sivas, Türkiye

Sivas Cumhuriyet University, Gürün Vocational School,

Department of Social Services, Sivas, Türkiye

muguler@cumhuriyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7159-1547>

<https://ror.org/04f81fm77>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 26.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 25.08.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Güler, M. (2025). Kuşakların bakış açısından sessiz istifa kavramının analiz edilmesine yönelik nitel bir araştırma. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 408-430. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1647778>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

A Qualitative Study to Analyze The Concept of Quiet Quitting from The Perspective of Generations¹

Abstract

Quiet quitting is a current concept that has recently attracted attention and research in the literature. This concept has come to the forefront in an ever-changing, uncertain and turbulent period when businesses demand more from their employees but ignore their wishes. This concept, which has become the voice of the younger generations in particular, affects not only the quiet quitting, but also other employees and has a negative impact on them. This research was conducted within the scope of content analysis, which is one of the qualitative research methods, to reveal the perceptions of Generations X, Y and Z, which are predominantly in today's workforce, regarding the concept of quiet quitting. Within the scope of the research, semi-structured interviews were conducted with 15 people from different professions and different age groups. The data obtained were analyzed using the MAXQDA 24 program. According to these results, the highest level of quiet quitting reasons were coded as "insufficient managerial skills" (25%) for Generation X, "not being valued" (23%) for Generation Y, and "difficult working conditions" (16%) and "fatigue and boredom" (16%) for Generation Z. 73% of the participants characterized the concept of quiet quitting as negative and 67% stated that the concept of quiet quitting had a negative impact on motivation. In addition, the participants shared the common view that quiet quitting would create an increase in their workload and that they did not want to work in such a work environment. All generations stated that they did not want to work in an environment where quiet quitting employees were present, and the common codes regarding the damage of quiet quitting to the business were 'decrease in quality', 'decrease in productivity' and 'decrease in profit'. Participants (60%) stated that there is no awareness of managers about the concept of quiet quitting. In addition, the suggestions for dealing with quiet quitting were coded as 'supporting the employee' (12.2%) and 'effective communication' (12.2%). In addition, it was determined and coded that each generation has different expectations from the organization. This research adds an important and unique value to the field by contributing to a better understanding of the concept of quiet quitting in line with the perspectives of generations. Finally, with the evaluations made on the results obtained, a guiding study is presented for future researchers. In addition, suggestions are made for organizations to combat quiet quitting.

Keywords: Quiet Quitting, X Generation, Y Generations, Z Generations, Qualitative Research

Kuşakların Bakış Açısından Sessiz İstifa Kavramının Analiz Edilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma²

Öz

Sessiz istifa, literatürde son zamanlarda dikkat çeken ve araştırmalara konu olan güncel bir kavramdır. Bu kavram, işletmelerin çalışanlarından daha fazlasını talep ettiği ancak isteklerini görmezden geldiği sürekli değişen, belirsiz ve çalkantılı bir dönemde ön plana çıkmıştır. Özellikle genç kuşakların sesi haline gelen bu kavram sadece sessiz istifa edenleri değil, aynı zamanda diğer çalışanları da etkilemekte ve onların üzerinde olumsuz bir etki bırakmaktadır. Bu araştırma, günümüz işgücünde ağırlıklı olarak yer alan X, Y ve Z kuşaklarının sessiz istifa kavramına ilişkin algılarını ortaya koymak amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında farklı meslek gruplarından ve farklı yaş gruplarından 15 kişiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler MAXQDA 24 programından yararlanılarak analiz edilmiştir. Bu sonuçlara göre en yüksek düzeydeki sessiz istifa nedenleri X kuşağının "yönetici becerilerinin yetersizliği" (%25); Y kuşağının "değer görmeme" (%23); Z kuşağının ise "çalışma koşullarının zorluğu" (%16) ve "yorgunluk ve bıkkınlık" (%16) ile kodlanmıştır. Katılımcıların %73'ü sessiz istifa kavramını olumsuz olarak nitelendirirken, %67'si sessiz istifa kavramının motivasyon üzerinde

¹ Ethical approval for this study was obtained by the Ethical Review Committee for Social Sciences Research Proposals of Sivas Cumhuriyet University, under decision number 2023/7, dated 25 December 2023.

² Bu çalışma için etik onay, 25 Aralık 2023 tarihli ve 2023/7 sayılı karar ile Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulu'ndan alınmıştır.

olumsuz bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca katılımcılar, sessiz istifanın iş yüklerinde artışa neden olacağını ve böyle bir çalışma ortamında çalışmak istemedikleri konusunda ortak bir görüşe sahipti. Kuşakların tümü sessiz istifa çalışanının bulunduğu ortamda çalışmak istemediklerini belirtmiştir ve sessiz istifanın işletmeye zararına ilişkin ortak kodlar "kalitede düşüş", "verimlilikte azalma" ve "kârda azalma" şeklinde gerçekleşmiştir. Katılımcılar (%60) sessiz istifa kavramına ilişkin yöneticilerin farkındalığının olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca sessiz istifa ile başa çıkmak için önerilenler "çalışana destek olmak" (%12.2) ve "etkin iletişim kurmak" (%12.2) şeklinde kodlanmıştır. Bununla birlikte her kuşağın işletmeden beklentilerinin farklı olduğu tespit edilmiş ve kodlanmıştır. Bu araştırma, kuşakların bakış açıları doğrultusunda sessiz istifa kavramının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayarak alana önemli ve özgün bir değer katmaktadır. Son olarak, elde edilen sonuçlar üzerinde yapılan değerlendirmelerle, gelecekteki araştırmacılara rehberlik edici bir çalışma sunulmuştur. Ayrıca, işletmelerin sessiz istifayla mücadele etmelerine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sessiz İstifa, X Kuşağı, Y Kuşağı, Z Kuşağı, Nitel Araştırma

Giriş

İşyerinde çalışanların iş tanımında olan, gerçekte yaptığı ve işletmenin bekledikleri şeklinde üç iş versiyonu vardır. Ancak yeterince dikkate alınmayan şey, iş yaparken beklentilerin ötesine geçmektir (Bakshi, 2022). İşletmeler rekabet avantajı kazanmak üzere çalışanlarından daha fazla performans göstermelerini istemekte ve işletme başarısını buna bağlamaktadır. Ancak virüsün kültürel ve ekonomik etkisi, COVID döneminde "yeni normal" gerçeğini yaratmıştır (Dwivedi ve diğerleri, 2020, ss.1-2). İki yıllık pandemi döneminde fazla mesainin ardından daha sıkı iş-yaşam sınırları çizmek isteyen ofis çalışanları arasında sessiz bir hareket olarak başlayan "sessiz istifa" kavramı bir toplanma çılgılığına dönüşmüş (Dill ve Yang, 2022) ve çalışanlar işletmelerin beklentilerine karşılık vermemeye başlamıştır.

İşin, hayatı ele geçirmesi gerektiği fikrini reddetmekle ilgili olan sessiz istifa (Madhosingh, 2022) kavramı literatürde en son tartışılan konulardan bir tanesidir. Görevinden istifa eden birini ifade ediyor gibi görünse de bir işin gerektirdiğinin ötesine geçmemeyi ve koşuşturma kültürüne karşı bir isyanı anlatmaktadır (Hetler, 2022). "Çalışmak için yaşamak" kavramının aksine "yaşamak için çalışmak" kavramı hiçbir şekilde yeni olmasa da pandemi sonucunda bu bakış açısı kuşkusuz daha yaygın hale gelmiştir (Jamieson, 2022). Bu kavramın, özellikle genç kuşak (Z kuşağı) üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğuna inanılan çalışma koşulları karşısında ve haklarını alamamanın bir ürünü olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir. İşletmelerdeki Z kuşağı ile birlikte farklı kuşakları etkilemesi de söz konusu olabilmektedir.

İşletmeler işgücü her biri farklı değerler, tutkular ve çalışma tarzlarıyla karakterize edilen genel itibarıyla üç farklı kuşaktan oluşmaktadır: X kuşağı, Y kuşağı ve Z kuşağı (Iorgulescu, 2016, s.48). Bireylerin iş değerlerinin yaş grubu veya nesillerden etkilendiği düşünülmekte (Acar, 2014, s.13) ve kuşaklar adı verilen grupların incelenmesi her dönem önem arz etmektedir. Bu kuşakların aynı işletmede çalışması durumunda koordine edilmesi, yönetilmesi ve oluşabilecek çatışmaları önlemek için özelliklerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Sessiz istifa, genç kuşağın öne sürdüğü bir isyanı temsil etmesine rağmen, bu kavramdan her çalışan etkilenmekte ve bunun etkileri işletme açısından olumsuzluk yaratmaktadır.

Bu araştırma hem sessiz istifa kavramına kuşakların tepkilerini hem de bakış açılarını analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca her kuşağın işletmeden beklentilerinin ortaya çıkarılması da diğer bir amaçtır. Bu araştırma kuşakların görüşleri doğrultusunda sessiz istifa kavramının daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere alana katkı sunacağından dolayı değerli ve özgündür. Aynı zamanda alandaki boşluğu doldurarak, sessiz istifayı yönetmeye yönelik işletmelere farklı bakış açıları sunarak rehber niteliğinde bir çalışmadır. İleriki dönemlerde bu kavramla ilgili çalışmak isteyenlere fikir verebilecek nitelikte olması da bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

Araştırmada kavramsal çerçeve ele alındıktan sonra görüşmelerden elde edilen veriler MAXQDA 24 programından yararlanılarak analiz edilmiştir. Daha sonrasında bulgular irdelenerek sonuçlar ve öneriler sunulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Sessiz İstifa Kavramı

Pandemi sonrası eşi benzeri görülmemiş sayıda çalışanın iş tatminsizliği ve daha iyi bir iş-yaşam dengesi arayışı nedeniyle işlerinden ayrıldığı dönem "Büyük İstifa" dönemi olarak adlandırılmıştır (Jamieson, 2022). Büyük istifa, aşılardan COVID-19 pandemisinin şiddetini hafifletmesine rağmen, 2021 baharından başlayarak güçlü işgücü talebi ve düşük işsizliğin ortasında işlerinden istifa eden ABD'li işçilerin oranlarındaki artışı anlatmaktadır (Fontinelle, 2022). Bu toplu bir istifa değil, insanların daha iyi bir iş bulmak için işini bıraktığı bir değişiktir (Hart, 2022). Bundan sonraki zamanlarda büyük istifaya yanıt olarak "büyük bir kurtuluş" görülen sessiz istifa kavramı ortaya çıkmıştır (Ahmed, 2022). Sessiz istifa TikTok'ta, 20'li yaşlarda bir mühendis olan Zaid Khan adlı kullanıcı tarafından yüklenen bir videoyla başlamıştır (Rosalsky ve Selyukh, 2022). Hayatta kalma taktiği ve bir başa çıkma mekanizması olarak ifade edilen sessiz istifa (Malinsky, 2022) işinden tamamen ayrılmak istemeyen işçilerin, kendilerine hizmet etmeyen iş tanımlarının dışında işten ayrıldığı pasif bir direniş biçimidir (Cohen, 2022).

Çalışanların koşuşturma kültürünü reddetmesi ve iş sınırlarını belirlemesi nedeniyle popülerlik kazanan (Hetler, 2022) sessiz istifa terimi "çalışanın yalnızca iş tanımlarında belirtilenleri yaptığı ve daha fazlasını yapmadığı" bir durumu anlatmaktadır (Borchers, 2022). Sessiz istifa kavramının tek bir tanımı yoktur. Bazıları için kişisel zaman yaratmak üzere işe sınır koymak ve ek iş almamak anlamına gelir; diğerleri için, sadece üst bir mevkiye geçmemek ve daha fazla çalışmamak anlamına gelir. Ancak çoğu araştırmacı, bu kavramın işten ayrılma anlamına gelmediği konusunda hemfikir (Selyukh ve Hsu, 2022; Tong, 2022). Sessiz istifa, iş tanımının bir parçası olmayan veya yapmaktan hoşlanmadığınız projelere hayır demek, işten zamanında ayrılmak veya mesai saatleri dışında ek görevlere yardım etmemek, e-postaları ve mesajları yanıtlamayı reddetmek şeklinde olabilmektedir (Altopartners, 2022; Scott, 2022).

Çalışanlar için sessiz istifa eylemi, sağlıklı bir şekilde iş yaşam dengesini sürdürmek ve iş yerinde bulunduğu süre içinde rolünün minimum gereksinimlerini karşılamak için işe gelme ve ardından ayrılma sürecidir. Fazla mesai olmadan, belirlenmiş yükümlülüklerin dışına çıkmadan ve fazladan yol kat etmeden, makul olmayan baskılar olarak algılananları hafifletmek için ekstra emeğin sessizce geri çekilmesidir (Hamilton, 2022; Hitchins, 2022). Pek çok insan yıllarca işletme için iş tanımlarından daha fazlasını yapmalarına rağmen kazandıklarının feda ettiklerinden daha ağır basmadığını fark ettikleri için bu zihniyeti benimsemişlerdir (Green, 2022).

Çalışanın işine olan duygusal yatırımını ortadan kaldıran sessiz istifa (Tong, 2022) çalışanların sessizliğini ima ederken, pratikte çalışanların kendileri için ayağa kalkmalarına, kariyerleri ve yaşamları üzerinde kontrol sahibi olmalarına olanak tanımıştır (Cohen, 2022). Ancak birçok araştırmacı, sessiz istifa kavramının çalışanlar için bir çözüm olmadığı konusunda hem fikirdir (Güler, 2023, s.257). Sessiz istifayı destekleyenler, bu kavramın çalışanın zihinsel sağlığını korumanın, ailesine, arkadaşlarına ve tutkularına öncelik vermenin ve tükenmişliği önlemenin bir yolu olduğunu savunmaktadır (Rosalsky ve Selyukh, 2022). Ayrıca sessizce işten ayrılma,

bir çalışanın konumundan memnun olmadığını, pozisyon değiştirmeye hazır olduklarının veya şu anda başka bir iş arıyor olabilecekleri anlamına da gelebilmektedir (Hetler, 2022). Bu kavramın tehlikeli işaretlerine aldırmayan işletmeler, gerektiğinde adım atmaya ve ekstra görevler üstlenmeye istekli bir iş gücüne güvenmektedir. Ayrıca, çalışanların vatandaşlık davranışlarında bulunmalarının kişisel refahları ve mesleki gelişimleri açısından fayda sağladığı da belirtilmektedir. Dolayısıyla, bu davranışın hem işverenlere hem de çalışanlara zarar verme potansiyeli üzerinde durulmaktadır (Klotz ve Bolino, 2022). Bazı yöneticiler bu kavramın farkında olmakla birlikte sessiz istifayı, çalışanların işini fazla ciddiye almamasının yeni bir tanımı olarak da görmektedir (Ellis ve Yang, 2022).

1.2. Kuşaklar ve Özellikleri

Kuşak, "aynı zaman diliminde yaşadıkları yerde ve kritik gelişim aşamalarında aynı tarihsel olayları deneyimlemiş, yaşları birbirine yakın bireylerden oluşan bir grup" olarak tanımlanmaktadır (Acar, 2014, s.12; Kowske ve diğerleri, 2010, s.266; Smola ve Sutton, 2002, s.364). Her kuşak, onları farklı zamanlarda büyüten insanlardan oluşmakta ve farklı değer sistemleri yaratan çeşitli güçlerden (örn. ebeveynler, akranlar, medya, kritik ekonomik ve sosyal olaylar ve popüler kültür) etkilenmektedir (Twenge ve diğerleri, 2010, s.1120). Bu yüzden de hepsi farklı değerlere, ahlaka, hayallere, arzulara, hırslara ve çalışma tarzlarına sahiptir (Bennett ve diğerleri, 2012, s.278). Günümüzde ağırlık olarak üç kuşak bulunmakta ve işgücü bu üç kuşaktan oluşmaktadır: X Kuşağı (1960-1980 arası doğanlar), Y Kuşağı (1980-2000 arası doğanlar) ve Z Kuşağı (2000 sonrası doğanlar) (Bolser ve Gosciej, 2015, s.1; Hernaus ve Pološki Vokic, 2014, ss.615-616; Sa'aban ve diğerleri, 2013, s.549).

X Kuşağı, vaatlerle dolu parlak bir geleceği miras almak yerine (Kupperschmidt, 2000, s.69) ekonomik, ailevi ve toplumsal kaygıların olduğu bir çağda hızlı değişim, büyük çeşitlilik, yüksek işsizlik, enflasyon, küçülme ve ebeveynleri arasında yüksek boşanma oranları gibi yaşam deneyimleriyle ve sağlam geleneklerin eksikliğiyle büyüyen yetişkin "Boomer" kuşağının çocuklarıdır (Ashraf, 2018, s.1; Becton ve diğerleri, 2014, s.177; Smola ve Sutton, 2002, s.365; Tolbize, 2008, s.3). Bu erken yaşam deneyimlerinden elde edilen değerler, X Kuşağı'nın işe yaklaşım biçiminde belirgin olarak yer almıştır (Calhoun ve Strasser, 2005, s.470).

Amerikan tarihindeki en çeşitli kuşak olarak ifade edilen (O'Bannon, 2001, s.101) X kuşağına atfedilen özellikler arasında, güvensiz (Smola ve Sutton, 2002, s.365), şüpheli (Hernaus ve Pološki Vokic, 2014, s.618), pragmatik, kendine güvenen, kaderci (Kowske ve diğerleri, 2010, s.267), bağımsız, risk alan, girişimci (Kupperschmidt, 2000, s.69), üretken (Hernaus ve Pološki Vokic, 2014, s.618), sonuç odaklı, işletmelere karşı sadakatten yoksun (Becton ve diğerleri, 2014, s.177), ancak ailelerine ve arkadaşlarına karşı güçlü bir sadakat duygusu olan (Tolbize, 2008, s.3), güçlü teknik becerilere sahip (Jenkins, 2019), aidiyet/ekip çalışması duygusu, yeni şeyler öğrenme yeteneği, esneklik, geri bildirim ve kısa vadeli ödüller isteme yer almaktadır (Jurkiewicz, 2000, s.57).

Y kuşağı, internet (veya dot.com) kuşağı, yankı patlaması kuşağı, milenyum kuşağı ve Next kuşağı olarak da adlandırılırlar (Broadbridge ve diğerleri, 2007, s.526). Bu grup, İnternet'in hızla büyüdüğü ve küresel terörizmin arttığı bir dönemde yetişen ilk küresel merkezli kuşaktır (Jenkins, 2019). Hayatlarının önemli bir parçası haline gelen teknoloji, bilgisayarlar, cep telefonları ve internetten etkilenerek büyüyen Y kuşağı (Islam ve diğerleri, 2011, s.1803; Levickaite, 2010, s.173; Susaeta ve diğerleri, 2013, s.326) şirket skandallarından, piyasa

çöküşlerinden, Afganistan ve Irak'taki savaşlardan da etkilenmiştir (Bolser ve Gosciej, 2015, s.1).

Y kuşağına atfedilen özellikler arasında, muhafazakar (Leahy ve diğerleri, 2011, s.5), kendine güvenen, iyimser (Acar, 2014, s.13), akıllı, yaratıcı, anlayışlı, samimi (Bolser ve Gosciej, 2015, s.2), tutkulu, açık görüşlü, sosyal, pozitif, meraklı, enerjik, işbirlikçi (Broadbridge ve diğerleri, 2007, s.527), iyi eğitilmiş, idealist (Susaeta ve diğerleri, 2013, s.326), otoriteyi kabul eden, kural takipçisi, yurttaşlık bilincine sahip (Kowske ve diğerleri, 2010, s.267), öğrenmeye ve gelişime, kariyer ilerlemesine ve terfiye büyük değer veren (Islam ve diğerleri, 2011, s.1804) teknoloji meraklısı, çeşitliliği benimseyen (Twenge ve diğerleri, 2010, s.1120), takım çalışmasına yatkın (Sa'aban ve diğerleri, 2013, s.550), sürekli geri bildirim isteyen (Hernaus ve Pološki Vokic, 2014, s.619), çoklu görev yapabilme yeteneğine sahip, iş yerinde esnekliğe ve iş-yaşam dengesine değer verme yer almaktadır (Spiro, 2006, s.17).

Z Kuşağı ise, 2017 yılında iş gücüne katılan en son nesildir (Barhate ve Dirani, 2022, s.140). Dijital yerliler, Medya/internet Kuşağı, hızlı karar alıcılar ve oldukça bağlantılı olma eğiliminde olan Z kuşağı (Cilliers, 2017, s.190; Iorgulescu, 2016, s.48; Ozkan ve Solmaz, 2015, s.93), "anında çevrimiçi" olarak adlandırılan tam teknolojik kullanıcılar kuşağını temsil etmektedir (Levickaite, 2010, s.173). Bu kuşak, küresel (internet) bağlantılı bir dünyada doğan ve bu nedenle teknolojiyi "yaşayan ve soluyan" (Cilliers, 2017, s.190), bilgisayarlardan, Wi-Fi'den ve yüksek hızlı internet erişiminden önceki bir dünyayı hatırlamayan ilk nesildir (Bolser ve Gosciej, 2015, s.4).

Z kuşağına atfedilen özellikler arasında, internet konusunda bilgili, teknoloji okuryazar (Levickaite, 2010, s.173), hıza değer veren, küresel anlayışa sahip, dikkat süreleri daha kısa olan (Bolser ve Gosciej, 2015, ss.4-5), çoklu görev yapmaya hazır (Addor, 2011, s.1), son derece başarı odaklı, ilginç ve anlamlı işler arayan, zorlu bir işin yokluğunda ilgisiz olan (Barhate ve Dirani, 2022, s.140), yaratıcı (Çetin Aydın ve Başol, 2014, s.4), fırsatlar (terfi, ödül vb.) sunulursa işverenlerine sadık kalabilen, üretken, büyük miktarda bilgiyi işleme konusunda büyük bir yeteneğe sahip, son derece özgüvenli, gelecekteki profesyonel yaşamları konusunda iyimser bir bakış açısına sahip, yenilikçi, bağımsız çalışmayı tercih eden, ekip çalışmasına katılmaya isteksiz, sanal bir ortamda iletişim kurma, dinleme, kişilerarası ve sosyalleşme becerilerini etkileyen kısaltılmış bir dil kullanma yer almaktadır (Iorgulescu, 2016, ss.48-49).

1.3. Sessiz İstifa ve Kuşaklar

Aynı kuşaktan gelen kişiler, yaşam ve işe bakış açılarını etkileyen belirli ortak "kuşak özellikleri" geliştirirler. Bu özelliklerin dünya görüşlerini, ilişkilerini, iş ahlaklarını ve davranışlarını, motivasyonlarını, ekip çalışmasına olan eğilimlerini, iletişim tercihlerini, örgütsel hiyerarşi algılarını, değişimi nasıl yönettiklerini vb. etkilediğine inanılmaktadır (Hernaus ve Pološki Vokic, 2014, s.616). Kupperschmidt (2000 akt. Smola ve Sutton, 2002, s.363) bu kuşak farklılıklarını anlamının yöneticilerin daha fazla çalışan üretkenliği, yenilikçilik ve kurumsal vatandaşlık yaratmak için kullanabilecekleri bir araç olabileceğini öne sürmüştür. Ancak bu kuşak farklılıklarını yönetmek sanıldığı kadar kolay değildir. Günün koşulları doğrultusunda kuşak farklılığının da bir getirisi olarak çalışanların farklı beklenti ve ihtiyaçlarına cevap vermek her zamankinden daha zordur.

Günümüzde çalıştıkları işletmelerin mümkün olduğunda emeklerini sömürdüklerini hisseden (Cohen, 2022) çalışanlar daha fazlası için çabalamanın onlara bir şey kazandırmadığının

farkına varmıştır. Bunun sonucunda özellikle de genç işgücünde yankı bulan ve küresel popülerlik kazanan (Ahmed, 2022; Kolev, 2022) aynı zamanda Z Kuşağı'na özgü olarak nitelendirilen (Altopartners, 2022) sessiz istifa kavramı bilgi çalışanları arasında güçlü bir yankı uyandırmıştır (Telford, 2022). Başka bir görüşe göre ise zamanlarına her şeyin üzerinde değer veren Y ve Z kuşağı üzerinde daha fazla yankı uyandırdığı belirtilmiştir (Kolev, 2022). Ayrıca kendini tükenmiş hissedenden Y ve Z kuşağının, zihinsel sağlıklarına daha fazla zaman ayırmak için işlerinde aşırıya kaçmayı bıraktıkları vurgulanmıştır (Small, 2022).

Strauss ve Howe (1991 akt. Levickaite, 2010, s.173) tarafından "yeni sessiz kuşak" olarak görülen Z kuşağının işyeri dinamiklerine girmesiyle, kuruluşların tüm çalışanların ihtiyaçlarını karşılamak için işgücündeki bu en yeni kuşağı anlamaları önemli hale gelmiştir (Barhate ve Dirani, 2022, s.140). Bazı yazarlar, Z kuşağının "işyerinde daha önce görülmemiş en büyük kuşak değişimini" belirleyeceğini belirtmektedir (Iorgulescu, 2016, s.48). Araştırmalar Z kuşağının işletmeye girmesiyle birlikte değişimin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin analizler üzerine yapılmaya başlanmıştır. Sessiz istifa da genç kuşakların işletmeye getirdiği yeni bir kavram ve sorun olarak değerlendirilmektedir.

Uluslararası bir araştırma şirketi olan Gallup'un 2022 Haziran'ında 18 yaş ve üstü tam ve yarı zamanlı ABD'li 15,091 çalışanlarla yaptığı ankete göre, çalışanların yaklaşık üçte biri kendilerini meşgul veya işe hevesli olarak tanımlarken, %20'den biraz azı kendilerini aktif "bağlantısız" olarak tanımlamıştır. Geri kalanlar ise işine "bağlı olmayan", sadece işi için gereken minimum şeyi yapan ve psikolojik olarak işlerinden kopuk insanlardır (Smith, 2022; Harter, 2022). İşini sessizce bırakanların ABD işgücünün en az yarısını oluşturduğunu bulmuşlardır (Rosalsky ve Selyukh, 2022). Ayrıca Gallup'tan gelen bu son verilerle, tükenmişliğin en büyük kaynağının "işyerinde haksız muamele" olduğuna (Cohen, 2022) ve çalışan bağlılığının azaldığına dair sonuçlar da elde edilmiştir (Ellis ve Yang, 2022).

Resume Builder (2022) tarafından sessiz istifanın yaygınlığını anlamak için 1.000 Amerikalı çalışan ile anket yapılmıştır. Çalışanların %26'sı minimum veya daha azını yaptıklarını itiraf ederken çalışanların %21'i sessiz bir şekilde istifa ettiğini sadece işleri asgariyi düzeyde ve sadece kendilerine ödenen kadarını yaptığını belirtmiştir. 35-44 yaşları arasındaki, kariyerlerinin ortasında bir yerde olan çalışanların büyük olasılıkla sessiz istifa edenler olduğunu ve bu grubun %24'ünün kendilerinden beklenenden fazlasını yapmadıklarını bulmuştur. Sessiz istifa edenlerin %91'i daha çok çalışmak için motive olabileceklerini belirtirken daha fazla para (%75), daha fazla ücretli izin (%48), daha iyi sağlık hizmeti (%40) ve daha fazlasıyla teşvik edileceklerini vurgulamıştır.

Çalışanların haklarına erişmek için işlerinden sessizce istifa etmiş olmaları güvenli bir sığınak olarak düşünebilir mi? Bazı yöneticiler kısa vadede ılımlı bir performansla müsamaha gösterebilir, ancak yalan söylemeye ve kimsenin fark etmeyeceğini düşünmeye güvenmek riskli bir kariyer stratejisidir (Madell ve Ortiz, 2022). İş dünyası düşünürü Kevin O'Leary bir CNBC videosunda "Dizüstü bilgisayarlarını saat 5'te kapatanlar... benim için çalışmıyorlar...Umarım rakiplerim için çalışırlar." şeklinde söylemde bulunmuştur (Rosalsky ve Selyukh, 2022). Bu görüşler sessiz istifanın hem işletme hem de çalışan için bir tehdit unsuru olduğunu göstermektedir.

Çalışanlar sessiz istifa davranışı göstermeden önce olumlu olmayan tepkilere hazırlıklı olmalı ve neler olup bittiği sorulduğunda nasıl tepki vereceğini iyi düşünmelidir (Scott, 2022). Özellikle farklı iş değerlerine sahip olan kuşakların sessiz istifa kavramına bakış açısı ve diğer

çalışanların böyle hareket etmeleri sonucunda verdiği tepkiler önemlidir. Örneğin, işletme için özverili bir şekilde çabalayan çalışanın sessizce işi bıraktığını fark ederse nasıl tepki verecektir? Bu kişi böyle bir durumda sessiz istifa çalışanı gibi hareket edebilir ya da daha iyi bir çalışma ortamı için gerçekten de istifa edebilmeyi göze alabilir. Sonuçta diğer çalışanların sessiz istifası onun için yeni görevler ve sorumluluklar anlamına gelebilir. Bu araştırmanın temel amacı da kuşakların sessiz istifaya yönelik algılarını ortaya çıkarmaktır.

2. Araştırma Metodoloji

2.1. Araştırmanın Amacı ve Soruları

Sessiz istifa kavramı işletmeler için önemli bir kavram haline gelmiş durumdadır. Çünkü işletmeler insan kaynağını rekabet avantajı sağlamak üzere kullanmak istemektedirler. Ancak günümüzün şartlarında çalışanlar sadece iş tanımında yazılı görevleri yerine getireceğini ve işletme için her şeyi yapmayacağını belirtmektedir. Sessiz istifa olarak nitelendirilen bu durum verimlilik düşüşüne, kalitede azalmaya ve hatta işletme için daha fazla maliyetlere sebep olabilmektedir. Bu nedenle sessiz istifa kavramının analiz edilmesi ve iyi anlaşılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle sessiz istifa kavramının diğer çalışanlar açısından nasıl karşılanacağı ve farklı dönemlerde doğmuş kuşakların nasıl tepki vereceği bilinmemektedir. Bu çalışanların farklı dönemlerde doğmuş olmasından dolayı tepkilerinin de farklı olabileceğinden yola çıkılarak aşağıdaki görüşme sorularına cevap aranmıştır;

- Sessiz istifa tanımdan yola çıkarak kendinizi sessiz istifa çalışanı olarak nitelendirebilir misiniz? Çalıştığınız kurumda sessiz istifa tanımına uygun birileri var mı?
- Sessiz istifa çalışansınız ya da kendinizi o konumda düşünerek cevaplarsanız sizi sessiz istifaya iten sebepler ne olabilir? Diğer çalışanlarda gözlemlediğiniz sessiz istifaya iten en önemli nedenler nedir?
- Çalışma arkadaşlarınızdan birinin ya da birilerinin sessiz istifa etmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Sessiz istifa çalışanın sizin iş yükünüze etkisi olur mu?
- Sessiz istifa eden birinin davranışları sizin motivasyonunuzu ne şekilde etkiler?
- Sessiz istifa eden çalışanların bulunduğu bir ortamda çalışmak ister misiniz?
- Sessiz istifa eden çalışanların bulunduğu işletme sizce zarar görür mü?
- Yöneticileriniz böyle bir kavramın farkında mıdır?
- Yöneticileriniz böyle bir kavramla başa çıkmak için ne yapmalıdır?
- İşletmeden beklentileriniz nelerdir?

2.2. Araştırmanın Yöntemi ve Örneklemi

Kuşakların sessiz istifa kavramına ilişkin algılarını ortaya çıkarmak üzere nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, insanların inançlarını, deneyimlerini, tutumlarını, davranışlarını ve etkileşimlerini anlamak için kullanılan bir yöntemdir (Pathak ve diğerleri, 2013, s.192). Bu araştırma en yaygın olarak konuşma, gözlem veya dokümantasyondan üretilen metinsel verilerin sistematik toplanması, düzenlenmesi, tanımlanması ve yorumlanmasıyla ilgilenir. Ayrıca nitel araştırma yöntemleri görüşme, gözlem ve doküman analizi tekniklerini içermektedir (Kitto ve diğerleri, 2008, s.243). Bu araştırma, nitel araştırma desenlerinden bir olan Fenomenoloji (olgu bilim) desenine de dayanmaktadır.

Fenomonolojik çalışmalarda “genellikle belli bir olguya ilişkin bireysel algıların veya perspektiflerin ortaya çıkarılması ve yorumlanması” amaçlanır (Gökkaya ve Erdem, 2021, s.76). Bir başka bağlamda araştırmacının hakkında fikir sahibi olduğu bir konu olmasına rağmen derinlemesine ve ayrıntılı olarak bilgi sahibi olmadığımız konunun derinlemesine araştırılmasıdır (Durmaz ve Gümüştekin, 2021, s.723). Sessiz istifa kavramı, örgütsel davranış alanına yeni girmiş bir kavram olarak yeterince araştırmaya konu olmaması onun anlaşılmasını sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte örgütlerdeki farklı dönemlerden etkilenmiş ve farklı yaş gruplarına sahip kuşakların bu kavrama tepkilerinin belirlenmesi önem taşımaktadır.

Çalışmada sessiz istifa kavramının daha açıklayıcı bir şekilde ortaya çıkabilmesi için insan ilişkilerinin yoğun olduğu hizmet sektöründen meslekler seçilmiştir. Özellikle örneklem grubunun çeşitli mesleklerden (eğitim, sağlık ve bankacılık) rastgele seçilmiş olması, sessiz istifa olgusunun genel yansımalarını tespit etmek adına tercih edilmiştir.

2.3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada literatür taraması yönetimiyle oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu formda 13 adet açık soru ile 4 adet demografik soru (cinsiyet, yaş, unvan ve kıdem) yer almaktadır. Kota örnekleme yöntemi ile farklı meslek gruplarına sahip olan ve farklı kuşaklardan 15 çalışanla görüşme (Tablo 1) yapılmıştır. Cresswell (1998 akt. Kanten ve diğerleri, 2018, s.943) nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünün 10-30 arasında değişebileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde veri doygunluğu ve veri yeterliliği gibi iki temel faktörün de dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. Bu faktörler dikkate alınarak 15 katılımcı ile görüşmeler sonucunda çalışma sonlandırılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara ilişkin bilgiler

Belge adı	Cinsiyet	Yaş	Unvan	Kıdem
X1	Erkek	45	Uzman	20 Yıl
X2	Erkek	50	Akademisyen	25 Yıl
X3	Erkek	53	Mali İşler Direktörü	30 Yıl
X4	Erkek	45	Bankacı	15 Yıl
X5	Kadın	49	Akademisyen	22 Yıl
Y1	Kadın	28	Akademisyen	3 Yıl
Y2	Erkek	35	Akademisyen	7 Yıl
Y3	Kadın	35	Muhasebeci	10 Yıl
Y4	Kadın	40	Uzman	15 yıl
Y5	Erkek	38	Bankacı	13 Yıl
Z1	Kadın	22	Müşteri Temsilcisi	2 Yıl
Z2	Erkek	21	Bankacı	2 Yıl
Z3	Kadın	22	Uzman	1 Yıl
Z4	Kadın	23	Hemşire	2 Yıl
Z5	Erkek	21	Müşteri Temsilcisi	4 Yıl

Araştırmada üçer adet kuşak bulunmaktadır. Her kuşak ise beşer kişiden oluşmaktadır. X kuşağı 45-53 yaş, Y kuşağı 28-40 yaş ve Z kuşağı 21-23 yaş aralığına sahiptir. Bu katılımcıların 8’i erkek, 7’si ise kadındır. Unvanlarına bakıldığında ise 4 akademisyen, 3 uzman, 3 bankacı, 2 müşteri temsilcisi, 1 mali işler direktörü, 1 muhasebeci ve 1 hemşire vardır. Bu katılımcılardan X kuşağı 15-30 yıl, Y kuşağı 3-15 yıl ve Z kuşağı 1-4 yıl kıdem aralığında olmak üzere toplamda 15 görüşme yapılmıştır.

Görüşmeler katılımcıların onayı alınarak ses kayıt cihazıyla ve not tutma işlemiyle gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde MAXQDA 24 programı ve

içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. MAXQDA, temelde nitel verilerin deşifre edilmesi (transkript), kodlanması, notların (memoların) oluşturulması, tema ve kategorilerin nicelleştirilmesi, nitel verilerin görselleştirilmesi ve modellerin oluşturulması gibi konularda araştırmacılara kolaylık sağlayan bir programdır (Dereli, 2023, s.150).

2.4. Araştırma Verilerinin Analizi

Nitel araştırmaların en önemli konularından biri de geçerlilik ve güvenilirliktir. Lincoln ve Guba (1986 akt. Bayrakçı, 2019, ss.982-983) nitel araştırmaların geçerlilik ve güvenilirliğinden daha çok inandırıcılığın olması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca inandırıcılığın, inanılabilirlik, aktarılabilirlik, güvenilebilirlik ve onaylanabilirlik ölçütleriyle sağlanabileceğini ifade etmişlerdir. Bu kriterler doğrultusunda yürütülen araştırmada, geçerlilik sağlamak üzere görüşme yöntemi soruları hazırlanırken alanında uzman olan araştırmacıların görüşünden faydalanılmıştır. Katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar teyit edilmiş ve kontrol sağlanmıştır. Kodlama işlemi araştırmacı tarafından tamamlandıktan sonra alanında deneyimli iki akademisyene başvurularak tema ve kodlama işlemi yaptırılmıştır. Akademisyenler kodlamayı ayrı zaman ve mekanlar doğrultusunda yapmışlar ve elde edilen temalar ile araştırmacının oluşturduğu temalar karşılaştırılarak güvenilirlik sağlanmıştır.

3. Araştırmanın Bulguları

Araştırma verilerinin analizi sonucunda, kuşakların sessiz istifaya yönelik algılarını belirlemek üzere 9 adet tema (nedenleri, sessiz istifaya bakış açısı, iş yüküne etkisi, motivasyona etkisi, sessiz istifa ortamında çalışma isteği, işletmeye zararı, yönetici farkındalığı, başa çıkmak için yapılacaklar, işletmeden beklentiler) ve 347 kod belirlenmiştir. Araştırmada öncelikle çalışanların sessiz istifa hakkında bilgi sahibi olup olmama durumuna göre kavram açıklanmıştır. Çalışanların %67'si (10 çalışan) kavramı duyduğunu ama kapsamlı bir şekilde içeriğine sahip olmadığını belirtmiştir. Bu çalışanlar sessiz istifa kavramını dergi, gazete ve sosyal medyadan duyduğunu belirtmiştir.

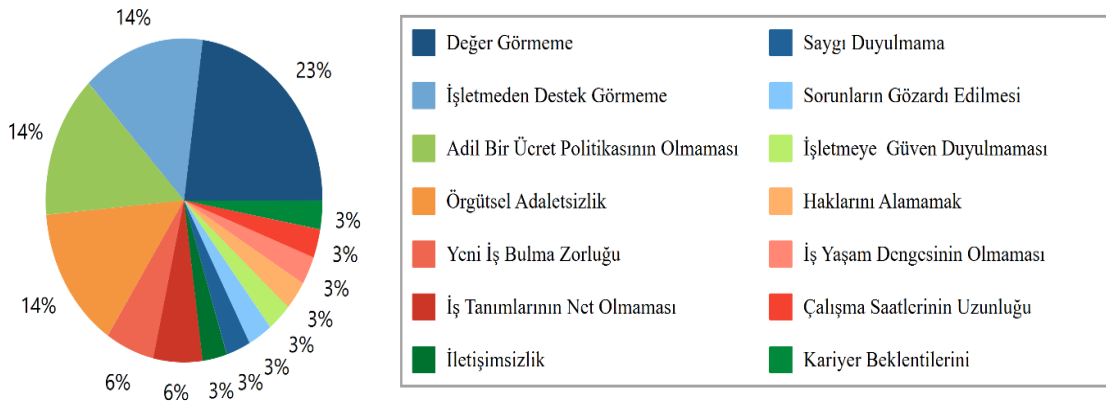
Çalışanlara sessiz istifa ile ilgili bilgiler ayrıntılı bir şekilde verildikten sonra kendilerini bu şekilde görüp görmedikleri sorulmuştur. Çalışanların %27'si (4 çalışan) kendini sessiz istifa çalışanı olarak tanımlarken, %73'ü (11 çalışan) böyle hissetmediklerini açıklamıştır. X ve Y kuşağı her dönem değil, bazı dönemlerde bu kavramın içeriğine uygun hareketlerde davrandıklarını açıklarken; Z kuşağı çalışanları, sessiz istifa davranışı sergilemediklerini açıklamıştır. Ancak tüm çalışanlar çevresinde bu şekilde davranan birçok meslektaşının olduğunu belirtmiştir. Araştırmada bulunan verilere ilişkin kod haritaları, frekans (f) tablo ve grafikleri kullanılmıştır.

3.1. Kuşakların Sessiz İstifa Nedenlerine İlişkin Bulgular

Çalışanların kendilerini sessiz istifa çalışanı olarak nitelendirme nedenleri ve diğer çalışanları sessiz istifaya iten nedenler analiz edilmiştir. Kuşakların her birinin sessiz istifa çalışanı olma nedenleri pasta grafikleri şeklinde gösterilmiştir.

Şekil 1. X Kuşağının Sessiz İstifa Nedenleri**Kaynak:** MAXQDA 24 Programı

X kuşağının sessiz istifa nedenlerine ilişkin değerlendirme sonucunda 9 farklı neden ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlara göre; en yüksek düzeydeki neden “yönetici becerilerinin yetersizliği” (%25) ile kodlanmıştır. Bu nedenleri sırasıyla “ekonomik nedenler” (%19) ve “mesleki tatminsizlik” (%19) takip etmektedir.

Şekil 2. Y Kuşağının Sessiz İstifa Nedenleri**Kaynak:** MAXQDA 24 Programı

Y kuşağının sessiz istifa nedenlerine ilişkin değerlendirme sonucunda 14 farklı neden ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlara göre; en yüksek düzeydeki neden “değer görmeme” (%23) ile kodlanmıştır. Bu nedeni sırasıyla “işletmeden destek görmeme” (%14), “adil bir ücret politikasının olmaması” (%14) ve “örgütsel adaletsizlik” (%14) takip etmektedir.

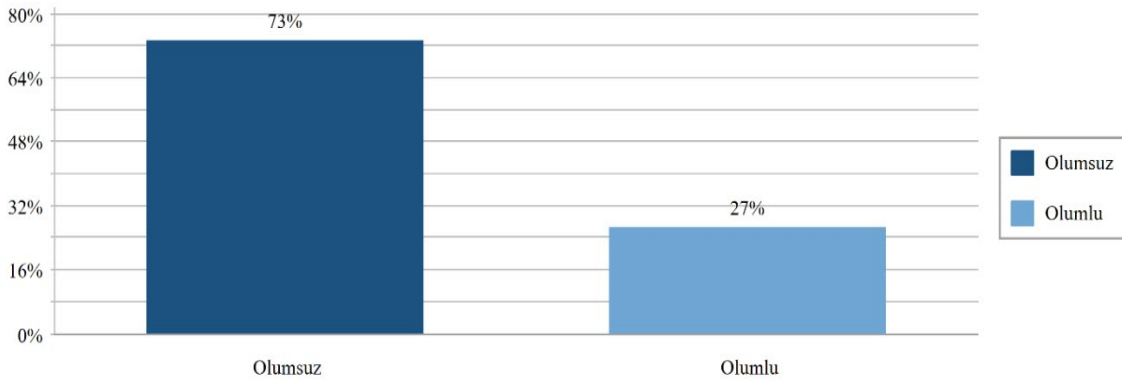
Şekil 3. Z Kuşağının Sessiz İstifa Nedenleri**Kaynak:** MAXQDA 24 Programı

Z kuşağının sessiz istifa nedenlerine ilişkin değerlendirme sonucunda 10 farklı neden ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlara göre; en yüksek düzeydeki iki neden "çalışma koşullarının zorluğu" (%16) ve "yorgunluk ve bıkkınlık" (%16) ile kodlanmıştır. Bu nedenleri sırasıyla "iş sevmeme" (%11), "örgütsel adaletsizlik" (%11), "yöneticinin rencide edici davranışları" (%11) ve "sosyal imkânların azlığı" (%11) takip etmektedir.

3.2. Kuşakların Sessiz İstifaya Yönelik Algılarına İlişkin Bulgular

Çalışanların, diğer çalışma arkadaşlarının sessiz istifa çalışanı olması halinde bu durumu nasıl değerlendirdiklerine ilişkin algıları analiz edilmiştir.

Şekil 4. Kuşakların Sessiz İstifaya Yönelik Algıları

Kaynak: MAXQDA 24 Programı

Kuşakların kendi içinde ve kuşaklar arasında bir birlik olmamakla birlikte sessiz istifa ile ilgili farklı bakış açıları mevcuttur. Katılımcıların %73'ü sessiz istifa kavramını olumsuz olarak nitelendirmektedir. Bu araştırmada katılımcıların sessiz istifaya yönelik algıları ile ilgili dikkat çekici ifadelerden bazıları şu şekildedir;

- "Sessiz istifa eden, isyan provası yapıyor olabilir. Görevi konusunda geri durur ama çalışmaz. Belki dili daha fazla çalışır. Belki fitnesi daha fazla çalışır. Sessiz istifa eden insandan korkarım ben. Boş durmaz..... Bir anlamda sessizlik intikam almak gibidir. Çalışan bir anlamda sessizliği ile işletmesini cezalandırır." (X2)
- "Bence bu yanlış ve etik olmayan bir davranış biçimidir" (X3)
- "Bunu yapan arkadaşlarımı gördüğümüzde bence biraz yadırgamak ile beraber hoş da karşılamadığımı söyleyebilirim." (Y1)
- "Halkı buluyorum birçok noktada. Çünkü hak ettikleri davranışı, hak ettikleri ücretlendirmeyi, hak ettikleri birçok şeyi alamadıkları için kendilerinden bende dâhil olmak üzere birçok noktada kendimizden birçok ödün verip hayatımızdan, ailemizden, zamanımızdan, mesai dışında da birçok şeyden ödün verdiğimiz halde karşılığını sürekli bulamadığımızda ister istemez sessiz istifaya uymak zorunda kalıyoruz." (Y2)
- "Şaşkınlık duyuyorum. Yani böyle bir durumda çalışmayın ki başkalarını yormayın." (Z2)
- "Ben o kadar özen gösterirken onların bu kadar salmış olması garip karşılamıştım kendimce. Hani çünkü sonuçta iş esnasında işini yapmayan ve de yapmaktan kaçanları gördüm. Garipti yani, hoş gözüküyordu bence." (Z3)

3.3. Sessiz İstifanın İş Yükü Etkisine Yönelik Kuşakların Algılarına İlişkin Bulgular

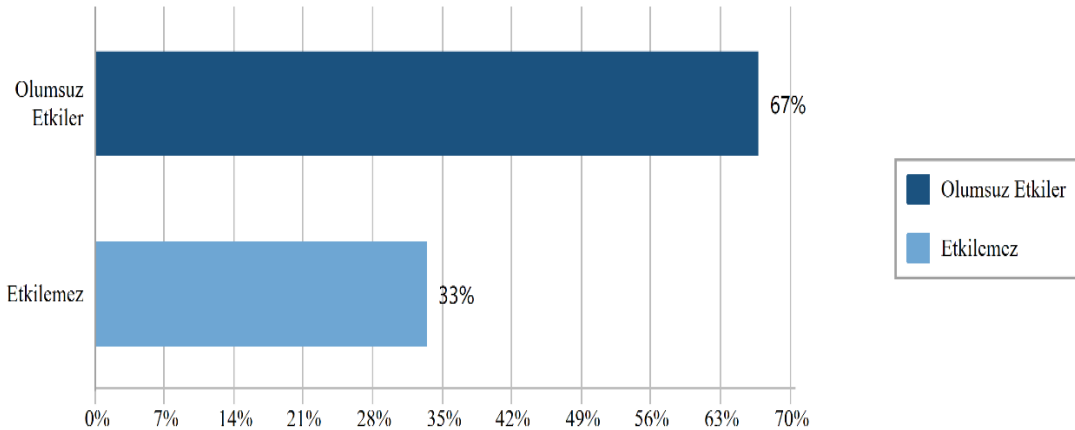
Çalışanların, diğer çalışma arkadaşlarının sessiz istifa davranışı sergilemesi durumunda iş yüklerine etkisine ilişkin algıları değerlendirilmiştir. Buna göre kuşakların tümü (%100) sessiz istifa çalışanının bulunduğu ortamda iş yüklerinin artacağına ilişkin ortak bir yargıya varmışlardır. Bu araştırmada sessiz istifanın iş yüküne etkisine yönelik katılımcıların dikkat çekici ifadelerinden bazıları şu şekildedir;

- "Tabi ki olur. Fakat yöneticinin bu sorunu fark etmemesi ve genel sonuçlara bakması daha büyük bir sorun. $1+1=2$ eder $0,5+1,5$ da 2 eder. Yönetici bu dengesizliği önemsemiyorsa asıl sorun bu." (X1)
- "Belki sessiz istifa belki beceriksizlik bilmiyorum ama yani birilerinin görev yapmadığında yapamadığında sistemin işlemesi için üzerime görev alırım. Elindeki görev yükünü arttır, elbette. Arabalardaki bir lastiğin patlaması diğerlerin yükünü arttırır, aynı zamanda daha fazla çalışmasını gerektirir." (X2)
- "İş yükü olarak daha önceki çalıştığım kurumlarda evet oluyordu. Hatta bunu gördüğüm zaman bende sessiz istifa muhabbetine dönüyorum, çünkü bu sefer dediğiniz gibi onların yapması gereken işleri siz yapıyorsunuz." (Y2)
- "Evet arttırır. O işten ayrılmasın diye diğer çalışanlara iş yükü kaldı. Personel kaybını önlemek için çalışanın sessiz istifaya bürünmesine izin verdiler, ama diğer çalışanların bu durumdan olumsuz etkileneceğini hesaba katmadılar." (Y3)
- "Sebeup olur elbette, onun yapmadığı işleri diğerlerinden beklemeye başlarlar." (Z2)

3.4. Sessiz İstifanın Motivasyona Etkisine Yönelik Kuşakların Algılarına İlişkin Bulgular

Çalışanların, diğer çalışma arkadaşlarının sessiz istifa davranışı sergilemesi durumunda motivasyonlarına etkisine ilişkin algıları değerlendirilmiştir.

Şekil 5. Sessiz İstifanın Motivasyona Etkisine Yönelik Kuşakların Algıları

Kaynak: MAXQDA 24 Programı

Katılımcıların %67'si sessiz istifa kavramının motivasyon üzerinde olumsuz etkisi olduğunu belirtmiştir. Özellikle Z kuşağı katılımcıları (%100) sessiz istifanın motivasyonu olumsuz etkileyeceği konusunda ortak görüş bildirmiştir. Bu araştırmada sessiz istifanın motivasyona etkisine yönelik katılımcıların dikkat çekici ifadelerinden bazıları şu şekildedir;

- "İş yürüsün diye yapıyorum. Motivasyonumda bir etkisi olmaz. Benim en önemli motivasyonum hele hele de bir görevim varsa hiç kimse olmasa da tek taşına bütün yükü omzuma alırım." (X2)
- "Motivasyonu kesinlikle olumsuz etkiler. Başkasının yapmadığı işi kim yapmak ister ki, ayrıca çalışmayanla çalışanın ayırt edilmediği yerde motivasyon kalmaz bence insanda. Ancak genel olarak olumsuz etkiler fakat görev bilinci ile çalışanları pek etkileyeceğini sanmıyorum." (X3)
- "Olumsuz olacaktır. Çünkü onların ruh haline bürünerek kendimizi, işimizi sorgulayarak negatifiğe sürükleyebilir. Gün içerisinde enerjim düşer çalışma isteğim azalır." (Z1)
- "Olumsuz yönde etkiler. Onun yaptığı işler yüzünden kendimi kötü hissederim. Neden ben yapıyorum bu işleri, daha fazla bir maddi destek yoksa zaten onun adına çalışmış gibi olurum hiç hoş olmaz." (Z2)
- "Evet, çünkü sürekli masa başından kalkıp giden birini gördükçe ben niye gitmiyorum. Onun bu kadar dinlenmeye hakkı var mı ki ben niye bu kadar yoruluyorum burada diye düşünürüm." (Z3)

3.5. Kuşakların Sessiz İstifa Ortamında Çalışma İsteğine İlişkin Bulgular

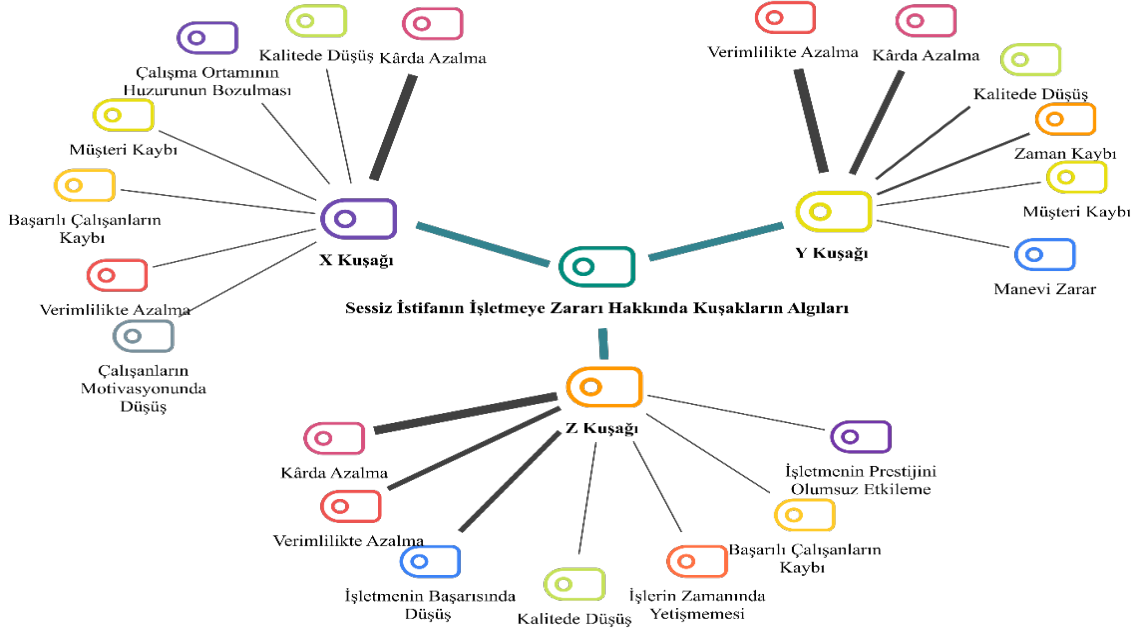
Katılımcılar sessiz istifa eden çalışanların bulunduğu bir ortamda çalışmak isteyip istemediklerine ilişkin sorulara dikkat çekici cevaplar vermişlerdir. Öncelikle kuşakların hepsi (%100) sessiz istifa çalışanın bulunduğu ortamda çalışmak istemeyeceklerini belirtmişlerdir. Özellikle bir işletmede sessiz istifa çalışanın bulunmasının işletmenin prestij olarak çalışanlarına sunduğu çalışma şartlarının ve haklarının olumlu karşılanabilecek nitelikte olmadığı yönünde bir gösterge sunduğunu ifade etmişlerdir. Çalışanlar sessiz istifanın işletme hakkında olumsuzluk üretebilecek kadar tehlikeli bir yapıya sahip olduğunu açıklamışlardır. Bu araştırmada sessiz istifa ortamında çalışma isteğine yönelik katılımcıların dikkat çekici ifadelerinden bazıları şu şekildedir;

- "Her yerde denge işyerinde de denge. Herkesin görev tanımlarının net olduğu bir ortamda çalışmak beni de daha az yorar. Benim de sağlığımı daha az bozar, daha huzurlu olurum diye düşünüyorum." (X2)
- "İstemezdim. Az önce dediğim gibi hem kendi işimi hem diğerlerinin işini yapmak zorunda kaldığım için en temelde bir yerlerde bir zincirin kopması diğer halkalara da zarar verdiği için hepimize zarar verdiğini düşünüyorum." (Y1)
- "Yok istemezdim. Yani şöyle sessiz istifaya sebebiyet veren unsurlar bir kurumda varsa demek ki o kurumda bir problem var demektir." (Y2)
- "Çalışmak istemeyebilirim çünkü verimlilik az oluyor ve iş akışı doğru ilerlemez." (Y4)
- "İstemem. Şirketin kötü olduğunu gösterir. Böyle bir şirkette çalışmam, çünkü çalışırsam bende sessiz istifa çalışanı olabilirim." (Y5)
- "Hayır istemem. Hani bu kadar yoğun olmasını istemem. Kendince belki bize bunu yansıtmadan yapsa tamam ama bize çok yansıtarak yaptığında bu bizi de etkileyecek ben çalışmak istemem açıkçası." (Z3)

3.6. Sessiz İstifanın İşletmeye Zararı Hakkında Kuşakların Algılarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların sessiz istifanın işletmeye zararına ilişkin algıları değerlendirilmiştir. Kuşakların her biri için tema hazırlanmış ve alt kodlara ilişkin model oluşturulmuştur.

Şekil 6. Sessiz İstifanın İşletmeye Zararı Hakkında Kuşakların Algılarına İlişkin Model

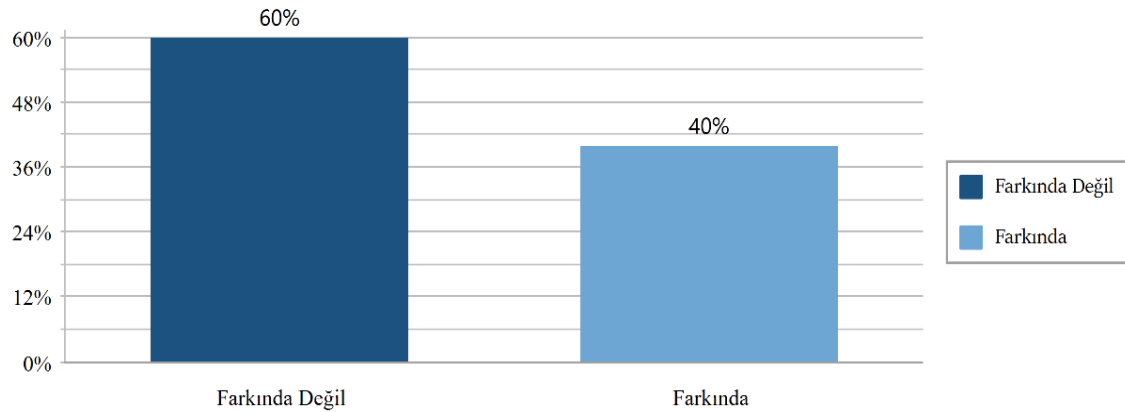
Kaynak: MAXQDA 24 Programı

Katılımcıların sessiz istifanın işletmeye zararına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi sonucunda X kuşağında 7 kod, Y kuşağında 6 kod ve Z kuşağında 7 kod ortaya çıkmıştır. Bu kod haritasında koyu çizgiler kodun yoğunluğunu göstermektedir. Buna göre sessiz istifanın işletmeye zararı hakkında en yüksek düzeydeki zarar durumunu X kuşağı "kârda azalma"; Y kuşağı "verimlilikte azalma" ve "kârda azalma"; Z kuşağı ise "kârda azalma", "verimlilikte azalma" ve "işletmenin başarısında düşüş" şeklinde belirtmiştir. Kuşakların tümünde yer alan kodlar "kalitede düşüş", "verimlilikte azalma" ve "kârda azalma" şeklinde gerçekleşmiştir.

3.7. Sessiz İstifanın Yönetici Farkındalığına İlişkin Bulgular

Katılımcıların sessiz istifa ile ilgili yöneticilerin farkındalığına ilişkin algıları değerlendirilmiştir.

Şekil 7. Sessiz İstifa ile İlgili Yönetici Farkındalığı

Kaynak: MAXQDA 24 Programı

Katılımcıların %60'ı sessiz istifa kavramına ilişkin yöneticilerin farkındalığının olmadığını belirtmiştir. Bunu belirtmelerinin nedeni olarak ise yöneticilerin böyle bir kavramın farkında olsaydı çözüm üreteceğine ilişkin inançlarıdır. Yani yöneticinin farkında olması durumunda çözüm arayışında olacağı düşünüldüğünden dolayı farkında olmadığı yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu araştırmada sessiz istifa kavramının yönetici farkındalığına ilişkin katılımcıların dikkat çekici ifadelerinden bazıları şu şekildedir;

- "Yarıdan çoğunun bunu bildiğini, bunu hissettiğini ama güç yetiremediğini düşünüyorum." (X2)
- "Farkında olduklarını düşünüyorum. Ama bu sıkıntı ile mücadelenin yeterli olmadığını düşünüyorum. Yani farkında olsalar bile bunu iyileştirme noktasında niyetli oldukları söylenemeyebilir." (X3)
- "Sanmıyorum farkında olduğunu. Çünkü fark etseydi bir çözüm bulabilirdi. İnsan kayıtsız kalamazdı diye düşünüyorum. En iyi ihtimalle bilmiyordur. Bilmediği için çözüm bulmadığını düşünmek istiyorum." (Y1)
- "Yöneticiler tabi ki farkında ama maalesef elindeki personelin değerli olduğuna inanmak istemiyorlar, biri gider biri gelir mantığında genel firma sahipleri." (Y4)
- "Yüksek ihtimalle farkındadırlar, ama bir şey yapmıyorlar. Ya da çaba göstermiyorlar." (Z2)

3.8. Kuşakların Sessiz İstifayla Başa Çıkmak için Yapılması Gerekenlere İlişkin Bulguları

Katılımcıların sessiz istifa ile ilgili başa çıkmak için işletmelerin/yöneticilerin yapması gerekenlere ilişkin görüşleri Tablo 2'de frekans ve yüzde şeklinde verilmiştir.

Tablo 2. Sessiz İstifa ile Başa Çıkmak için Yapılması Gerekenlere İlişkin Dağılımlar

	Frekans	Yüzde
Çalışana Destek Olmak	5	12.20
Etkin İletişim Kurmak	5	12.20
Yetkin Yönetici Becerisi	4	9.76
Ödüllendirme	4	9.76
Sessiz İstifa Çalışanını İşten Çıkartma	3	7.32
Çalışanı Dinlemek	2	4.88
Kişisel Gelişime Destek	2	4.88
Başarıyı Takdir Etmek	2	4.88
Çalışma Arkadaşı Desteği ve İletişimi	2	4.88
Çalışanların Sorunlarını Çözme	2	4.88
Tek Amaç Etrafında Birleşme	1	2.44
Yaptırım Uygulamak	1	2.44
Çalışanları Motive Etme	1	2.44
Özlük Haklarını Artırma	1	2.44
Sorunlara Çözüm Bulmak	1	2.44
Adil Ücret Artışı	1	2.44
Anlamlı İşler Yaratmak	1	2.44
İş Yaşam Dengesini Sağlamak	1	2.44
Sosyal İmkânların Artırılması	1	2.44
İşe Alımlarda Dikkatli Olma	1	2.44
Toplam	41	100,00

Kaynak: MAXQDA 24 Programı

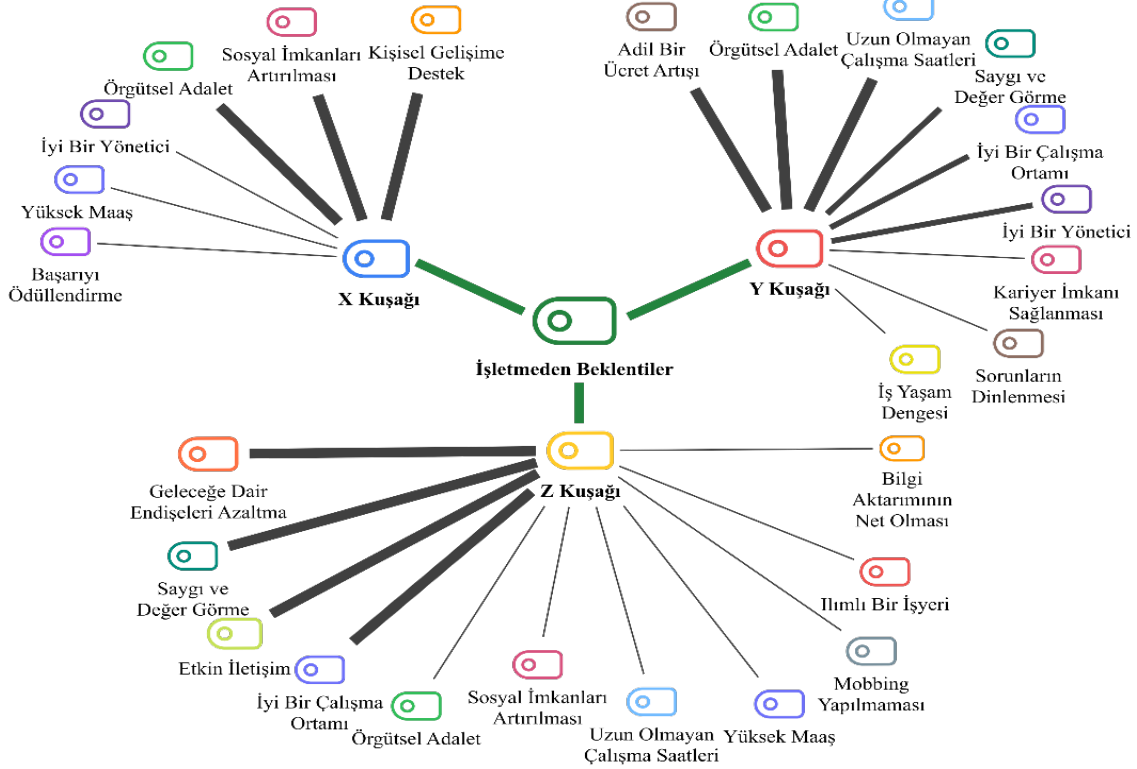
Katılımcılar sessiz istifa ile mücadele etmek için işletmelere/yöneticilere 20 kodla belirtilen bazı öneriler sunmuşlardır. Bu sonuçlara göre; sessiz istifa ile başa çıkmada en yüksek

düzeyde belirtilenler “çalışana destek olmak” (%12,2) ve “etkin iletişim kurmak” (%12,2) olarak kodlanmıştır. Bunları sırasıyla “yetkin yönetici becerisi” (%9,76), “ödüllendirme” (%9,76) ve “sessiz istifa çalışanını işten çıkartma” (%7,32) takip etmektedir. Bu önerilerin çalışanların sessiz istifa çalışanı olmasını engelleyeceğine inanılmaktadır.

3.9. Kuşakların İşletmeden Beklentilerine İlişkin Bulgular

Kuşakların işletmeden beklentilerine ilişkin algıları değerlendirilmiştir. Kuşakların her biri için tema hazırlanmış ve alt kodlara ilişkin model oluşturulmuştur.

Şekil 8. Kuşakların İşletmeden Beklentilerine Yönelik Algılarına İlişkin Model

Kaynak: MAXQDA 24 Programı

Katılımcıların işletmeden beklentilerine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi sonucunda X kuşağında 6 kod, Y kuşağında 9 kod ve Z kuşağında 11 kod ortaya çıkmıştır. Bu kod haritasında koyu çizgiler kodun yoğunluğu göstermektedir. Buna göre işletmeden beklentilere ilişkin X kuşağı “kişisel gelişime destek”, “sosyal imkanların artırılması” ve “örgütsel adalet”; Y kuşağı “adil bir ücret artışı”, “örgütsel adalet” ve “uzun olmayan çalışma saatleri”; Z kuşağı ise “geleceğe dair endişeleri azaltma”, “saygı ve değer görme”, “etkili iletişim” ve “iyi bir çalışma ortamı” şeklinde belirtmiştir. Kuşakların tümünde yer alan kod “örgütsel adalet”tir.

Sonuç ve Öneriler

Sessiz istifa çalışanı işini düzgün yapmayan, sürekli işleri geciktiren, kaytaran, tembellik yaptığı iddia edilen bir konumda yer almaktadır. Oysaki bu çalışanlar iş tanımlarını yapmakta ve ona göre ücret almaktadır. Ancak işletmeler çalışanlardan iş tanımlarının da ötesinde bir beklentiye girdiğinden sessiz istifa çalışanını bir tehdit olarak algılamaktadır. Aslında bu çalışanlar çalışma ortamının kötü şartlarına bir tepki göstermekte ve işletmeden destek ve ilgi beklemektedir. Onları bir tehdit değil işletmedeki çalışma ortamının bir yansıması olarak görmek gerekmektedir. Hiçbir çalışan mutlu, huzurlu ve memnun olduğu bir ortamdan

kaçmak için saatinin dolmasını beklemez, aksine işine daha bağlı ve motive bir şekilde kendisinden beklenenin ötesine geçerek işletmenin hedeflerine ulaşmasına gönüllü olarak katkı sunar.

İşletme için elinden gelenin fazlasını yapmaya gönüllü olanlar bile zamanla işletmenin kendisi için bir şeyler yapmadığını fark ettiğinde sessiz istifa davranışı göstermesi muhtemeldir. İşletmeler çalışanın hak ettiği maaş, terfi gibi durumlarda sessiz kalıyorsa çalışanın da daha fazla çalışması söz konusu olduğunda sessiz kalması doğal bir durumdur. Bu yüzden çalışanların istek ve ihtiyaçları iyi okunmalı ve ona göre hareket edilmelidir. Özellikle işletmelerdeki farklı kuşakların olması farklı ihtiyaçları doğurmakta ve yönetmek giderek zorlaşmaktadır. Bu kuşakların işletmeden beklentileri iyi analiz edilmeli ve sessiz istifa çalışanına dönmesi engellenmelidir.

İşletmelerin çalışanlarından daha fazlasını talep ettiği ancak isteklerinin görmezden gelindiği sürekli değişen, belirsiz ve çalkantılı bir dönemde ön plana çıkan sessiz istifa kavramının, kuşakların bakış açısı doğrultusunda nitel yöntemlerle analiz edilen bu araştırmada dikkate değer sonuçlar elde edilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu kendilerini sessiz istifa çalışanı olarak görmezken, çalıştığı kurumda bu davranışları sergileyen birçok çalışan olduğunu belirtmiştir. X kuşağında "yönetici becerilerinin yetersizliği"; Y kuşağında "değer görmeme"; Z kuşağında ise "çalışma koşullarının zorluğu" ve "yorgunluk ve bıkkınlık" en yüksek düzeydeki sessiz istifa nedenleri olarak kodlanmıştır. Kuşakların çalışma hayatından farklı bir beklentilerinin olması sessiz istifa nedenlerinin de farklı olmasına sebep olmuş olabilir. Özellikle iyi koşullar ve esneklikte bir iş yaşamı isteyen Z kuşağının çalışma koşullarından ve bunun sonucunda yorgun ve bıkkın hissetmesinden dolayı sessiz istifa çalışanı olması normaldir. Kuşakların ortak sessiz istifa nedenleri ise "iş yaşam dengesinin olmaması" ve "örgütsel adaletsizlik" olarak kodlanmıştır. Bu durum sessiz istifanın en önemli çıkış noktası olarak gösterilen iş yaşam dengesini sağlama algısını kanıtlayıcı niteliktedir.

Katılımcıların sessiz istifa kavramını olumsuz olarak nitelendirmesinin en önemli nedeni ise sessiz istifanın kendilerine de zarar verme niteliği taşımasıdır. LLC.org (2022) tarafından yapılan bir çalışmada da bu araştırmaya benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, çalışanların %62'si iş arkadaşlarının sessiz istifasını can sıkıcı bulmuştur. Sessiz istifayı çevreleyen tüm yanıltmalara rağmen, çalışanların çoğu, işyerinde yalnızca minimum düzeyde çalışma eğilimini sinir bozucu bulmuştur. Her on kişiden altısı (%62) sessiz istifa eğiliminden rahatsız olduklarını belirtmiştir.

Katılımcıların hepsi sessiz istifanın iş yükleri üzerinde bir artış yaratacağını ve böyle bir çalışma ortamında çalışmak istemediklerini vurgulamışlardır. LLC.org (2022) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre de katılımcıların %57'si meslektaşlarının sessiz istifaya karar vermesinden bu yana daha fazla iş üstlenmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Ayrıca katılımcılar sessiz istifa kavramının motivasyon üzerinde olumsuz etkisi olduğunu belirtmiştir. Bu durum Z kuşağının çalışma koşullarının zorluğu (%16) ve yorgunluk ve bıkkınlık (%16) olarak belirttikleri sessiz istifa nedenleri ile uyum göstermektedir. Z kuşağı bu şartlar altında kendisinde de çalışma isteğinin kalmaması üzerine bir de meslektaşının sessiz istifa davranışı göstermesi durumunda motivasyonu üzerinde olumsuz etki göstereceğini belirtmesi muhtemeldir.

Sessiz istifanın işletmeye zararına ilişkin kuşakların tümünde yer alan kodlar "kalitede düşüş", "verimlilikte azalma" ve "kârda azalma" şeklinde gerçekleşmiştir. Katılımcılar sessiz istifa

çalışanının yapmadığı işler dolayısıyla işletmenin kârında azalma olacağını belirtmiş olması aslında işletmelerin bu kavramla mücadele etmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü işletmenin en temel amaçlarından biri "kâr"dır. Özellikle yöneticiler kârı artırmaya yönelik yatırımlara yönelme durumundadır. Ancak işletme içerisindeki memnuniyetsizlikler çalışanları sessiz istifa davranışı göstermeye itmektedir. Sonunda da işletme zarar görmekte ve müdahale noktasında geç kalabilmektedir. Ancak katılımcıların çoğunluğu sessiz istifa kavramına ilişkin yönetici farkındalığının olmadığını belirtmiştir. Bunu dile getirmelerinin nedeni ise farkında olunması durumunda çözüm üretileceğine ilişkin inançlardır. Ancak yöneticinin en önemli görevlerinden birinin çalışanların işletmede gösterdiği davranışları ve durumları analiz etmek olduğu unutulmamalıdır. Çünkü kötü şartlar, kötü sonuçlar doğurur. Yönetici her an dikkatli olmalı ve bu kötü şartların çalışanların kaybına ve işletme için zarar yaratabileceğinin farkında olmalıdır.

Sessiz istifa ile başa çıkmak için sıralanan öneriler arasında en yüksek düzeyde belirtilenler "çalışana destek olmak" ve "etkin iletişim kurmak" olarak kodlanmıştır. Resume Builder (2022) yaptığı bir araştırmada sessiz istifa eyleminde bulunanların %91'i daha fazla çalışmak için motive olabileceklerini ifade ederken %75'i daha fazla para, %48'i daha fazla ücretli izin, %40 daha iyi sağlık hizmeti ve daha fazlasıyla teşvik edileceklerine dair sonuçlar elde etmiştir. İşletmelerin en önemli sermayesi haline gelen "insan" unsuruna daha fazla değer vermesi, destek olması, onlarla iletişim kurması ve beklentilerine cevap vermesi sessiz istifaya karşı bir ilaç niteliği taşıyabilir. Son olarak işletmeden beklentilere ilişkin X kuşağında "kişisel gelişime destek", "sosyal imkânların artırılması" ve "örgütsel adalet"; Y kuşağında "adil bir ücret artışı", "örgütsel adalet" ve "uzun olmayan çalışma saatleri"; Z kuşağında ise "geleceğe dair endişeleri azaltma", "saygı ve değer görme", "etkili iletişim" ve "iyi bir çalışma ortamı" kodlanmıştır. Bu sonuçlar yöneticilerin kuşakların beklentilerine göre hareket etmesi noktasında rehber niteliği görebilir. Ayrıca çalışanların ortak beklentisi olarak gösterilebilecek örgütsel adaletin işletmeler için ne kadar önemli olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır.

Yöneticiler sessiz istifanın işletme içerisinde yayılmasını önlemek için acele etmeli ve mücadele etmelidir. Çünkü katılımcıların belirttikleri üzerinden sessiz istifa bulaşıcı olabilir ve örgütün her yerine yayılabilir. Sessiz bir protesto şeklinde gösterilen sessiz istifa işletmede sorunlar olduğunun göstergelerinden biridir. Yöneticinin bu sorunları görmezden gelerek işletmeyi başarıya ulaştırması mümkün değildir. Yöneticiler çalışanlarını dinlemeli, daha rahat bir çalışma ortamı oluşturmali, esnek zamanlar yaratmalı, motive edici etkinlikler düzenlemeli, adil bir düzen oluşturmali, tatil zamanlarında çalışanın işten uzak durmasına izin vermeli gibi daha birçok sayılabilecek durumlara dikkat ederek çalışanlarının sessiz istifa davranışı göstermesinin önüne geçebilir.

Örgütsel davranış alanında sessiz istifanın yeni bir konu olması araştırmacılar için yeni alanlar yaratmıştır. Bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılar, yöneticiler üzerinden veri toplayarak onların sessiz istifa davranışına bakış açılarını ve çözüm önerilerini ele alabilir. Kuşakların sessiz istifa davranışını önlemede aracılık edecek örgütsel kültür belirlenebilir. Örgütsel adalet, motivasyon, iş tatmini gibi örgütsel davranış alanlarıyla sessiz istifa arasındaki ilişkiler ölçülebilir. Bu araştırmadan farklı olarak nicel yöntemlerle (anket) veri toplayarak farklı sonuçlar elde edilebilir. Bu araştırmanın bundan sonra yapılacak araştırmalara ve işletme yöneticilerine rehber niteliğinde olması beklenmektedir.

Kaynakça

- Ahmed, N. (16 Ağustos 2022). Quiet quitting: Why doing less at work could be good for you – and your employer. *The Conversation*. Erişim adresi: <https://theconversation.com/quiet-quitting-why-doing-less-at-work-could-be-good-for-you-and-your-employer-188617>
- Acar, A. B. (2014). Do intrinsic and extrinsic motivation factors differ for Generation X and Generation Y. *International Journal of Business and Social Science*, 5(5), 12-20. Erişim adresi: https://ijbssnet.com/journals/Vol_5_No_5_April_2014/3.pdf
- Addor, M. L. (2011). Generation Z: What is the future of stakeholder engagement? Institute for Emerging Issues – NC State University, 1-7, Erişim adresi: <https://archive.iei.ncsu.edu/wp-content/uploads/2013/01/GenZStakeholders2.pdf>
- Alttopartners, (13 Eylül 2022). Ask alto: what is quiet quitting? Erişim adresi: <https://alttopartners.com/news/2022-ask-alto-what-is-quiet-quitting>
- Ashraf, R. (2018). Multigenerational employees: strategies for effective management. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 7(3), 1-3. Erişim adresi: <https://doi.org/10.4172/2162-6359.1000528>
- Bakshi, P. (9 Ağustos 2022). In defence of 'quiet quitting' your job. *Refinery29*. Erişim adresi: <https://www.refinery29.com/en-gb/quiet-quitting-job>
- Barhate, B., & Dirani, K. M. (2022). Career aspirations of generation Z: a systematic literature review. *European Journal of Training and Development*, 46(1/2), 139-157. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1108/EJTD-07-2020-0124>
- Bayrakçı, E. (2019). İş yerinde mizah: banka çalışanlarının metaforik algıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(30), 978-989. Erişim adresi: <https://doi.org/10.20875/makusobed.644721>
- Becton, J. B., Walker, H. J., & Jones-Farmer, A. (2014). Generational differences in workplace behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 44(3), 175-189. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1111/jasp.12208>
- Bennett, J., Pitt, M., & Price, S. (2012). Understanding the impact of generational issues in the workplace. *Facilities*, 30(7/8), 278-288. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1108/02632771211220086>
- Bolser, K., & Gosciej, R. (2015). Millennials: Multi-generational leaders staying connected. *Journal of Practical Consulting*, 5(2), 1-9. Erişim adresi: <https://www.regent.edu/acad/global/publications/jpc/vol5iss2/BolserGosciej.pdf>
- Borchers, C. (29 Eylül 2022). *Employers strike back at 'Quitters'*. The Wall Street Journal. Erişim adresi: <https://www.norwalkpl.org/DocumentCenter/View/11825/Employers-Strike-Back>
- Broadbridge, A. M., Maxwell, G. A., & Ogden, S. M. (2007). Experiences, perceptions and expectations of retail employment for Generation Y. *Career Development International*, 12(6), 523-544. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1108/13620430710822001>
- Calhoun, S. K., & Strasser, P. B. (2005). Generations at work. *AAOHN journal*, 53(11), 469-471. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1177/21650799050530110>
- Cilliers, E. J. (2017). The challenge of teaching generation Z. *People: International Journal of Social Sciences*, 3(1), 188-198. Erişim adresi: <https://doi.org/10.20319/pijss.2017.31.188198>
- Cohen, J. (21 Eylül 2022). Quiet quitting: the newest way to strike back against corporate greed. *TMH The Miami Hurricane*. Erişim adresi: <https://www.themiamihurricane.com/2022/09/21/quiet-quitting-the-newest-way-to-strike-back-against-corporate-greed/>
- Çetin Aydın, G., & Başol, O. (2014). X ve Y kuşağı: çalışmanın anlamında bir değişme var mı? *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 4(4), 1-15. <https://doi.org/10.17339/ejovoc.41369>
- Dereli, A. B. (2023). MAXQDA: Yaratıcı veri analizi üzerine notlar. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 149-152. <https://doi.org/10.53495/e-kiad.1319405>
- Dill, K., & Yang, A. (25 Ağustos 2022). The backlash against quiet quitting is getting loud. *The Wall Street Journal*. Erişim adresi: <https://www.wsj.com/articles/the-backlash-against-quiet-quitting-is-getting-loud-11661391232>

- Durmaz, M. G., & Gümüştekin, G. (2021). Negatif duyguların bir yansıması olarak işyeri kıskançlığı. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi (IJBEMP)*, 5(2), 716-731. Erişim adresi: <https://doi.org/10.29228/ijbemp.52771>
- Dwivedi, Y. K., Hughes, D. L., Coombs, C., Constantiou, I., Duan, Y., Edwards, J. S., ... & Upadhyay, N. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on information management research and practice: Transforming education, work and life. *International Journal Of Information Management*, 55, 102211, 1-20. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102211>
- Ellis, L., & Yang, A. (12 Ağustos 2022). If your co-workers are 'quiet quitting', here's what that means. *The Wall Street Journal*. Erişim adresi: <https://www.wsj.com/articles/if-your-gen-z-co-workers-are-quiet-quitting-heres-what-that-means-11660260608>
- Fontinelle, A. (13 Eylül 2022). The great resignation. *Investopedia*. Erişim adresi: <https://www.investopedia.com/the-great-resignation-5199074>
- Gökkaya, D., & Erdem, R. (2021). Türkiye'de kamu özel ortaklığı bağlamında şehir hastanelerinin değerlendirilmesi: Nitel bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), 73-96. Erişim adresi: <https://doi.org/10.18092/ulikidince.771797>
- Green, A. (17 Ekim 2022). All this talk about "quiet quitting" is absurd. *Slate Group*. Erişim adresi: <https://slate.com/human-interest/2022/10/quiet-quitting-terribly-named-work-trend.html>
- Güler, M. (2023). Çalışma kültüründe yeni bir kavram: Sessiz istifa. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(1), 247-261. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.1200345>
- Hamilton, P. (16 Ağustos 2022). Quiet quitting. *Know Your Meme*. Erişim adresi: <https://knowyourmeme.com/memes/quietquitting>
- Hart, H. (23 Eylül 2022). Why we are (still) talking about quiet quitting. *Forbes*. Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/hannahart/2022/09/23/why-we-are-still-talking-about-quiet-quitting/>
- Harter, J. (6 Eylül 2022). Is quiet quitting real? *Gallup*. Erişim adresi: <https://www.gallup.com/workplace/398306/quiet-quitting-real.aspx>
- Hernaus, T., & Pološki Vokic, N. (2014). Work design for different generational cohorts. *Journal of Organizational Change Management*, 27(4), 615-641. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1108/jocm-05-2014-0104>
- Hetler, A. (1 Eylül 2022). Quiet quitting explained: Everything you need to know. *TechTarget*. Erişim adresi: <https://www.techtarget.com/whatis/feature/Quiet-quitting-explained-Everything-you-need-to-know>
- Hitchins, S. (29 Eylül 2022). Quiet quitting is dividing the workforce. Here's how to bring everyone back together. *Entrepreneur*. Erişim adresi: <https://www.entrepreneur.com/leadership/quiet-quitting-is-taking-over-the-workforce-heres-how-to/434560>
- Iorgulescu, M. C. (2016). Generation Z and its perception of work. *Cross-Cultural Management Journal*, 18(01), 47-54. Erişim adresi: https://www.seaopenresearch.eu/Journals/articles/CMJ2016_I1_6.pdf
- Islam, M. A., Cheong, T. W., Yusuf, D. H. M., & Desa, H. (2011). A study on generation Y behaviours at workplace in Penang. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5(11), 1802-1812. Erişim adresi: https://www.academia.edu/30151037/A_study_on_Generation_Y_behaviours_at_workplace_in_Penang
- Jamieson, C. (23 Eylül 2022). "Quiet quitting" and what employers can do to prevent it. *Dentons*. Erişim adresi: <https://www.dentons.com/en/insights/articles/2022/september/23/quiet-quitting-and-what-employers-can-do-to-prevent-it>
- Jenkins, J. (24 Ocak 2019). Leading the four generations at work. *American Management Association*. Erişim adresi: <https://www.amanet.org/articles/leading-the-four-generations-at-work/>
- Jurkiewicz, C. L. (2000). Generation X and the public employee. *Public personnel management*, 29(1), 55-74. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1177/00910260000290010>

- Kanten, P., Gümüştekin, G., & Durmaz, M. G. (2-3 Kasım 2018). *Öfke yönetimini etkileyen öncüller: Hemşireler üzerinde nitel bir araştırma*. (ss. 940-952) 6. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, Isparta. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/330926742_6_Orgutsel_Davranis_Kongresi_Bildiriler_Kitabi
- Kitto, S. C., Chesters, J., & Grbich, C. (2008). Quality in qualitative research. *Medical journal of Australia*, 188(4), 243-246. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1108/QRJ-07-2024-0153>
- Klotz, A. C., & Bolino, M. C. (15 Eylül 2022). When quiet quitting is worse than the real thing. *Harvard Business Publishing*. Erişim adresi: <https://hbr.org/2022/09/when-quiet-quitting-is-worse-than-the-real-thing>
- Kolev, G. (16 Ağustos 2022). What is "quiet quitting" (and should you join the trend). *Officetopics.com*. Erişim adresi: <https://officetopics.com/what-is-quiet-quitting/>
- Kowske, B. J., Rasch, R., & Wiley, J. (2010). Millenials' (lack of) attitude problem: An empirical examination of generational effects on work attitudes. *Journal of Business and Psychology*, 25(2), 265-279. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1007/s10869-010-9171-8>
- Kupperschmidt, B. R. (2000). Multigeneration employees: Strategies for effective management. *The Health Care Manager*, 19(1), 65-76. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1097/00126450-200019010-00011>
- Leahy, K., McGinley, J., Thompson, J., & Weese, T. (2011). Intelligence community assessment: Generational difference in workplace motivation. *Intelligence Reform and Transformation*, 29(1), 1-16. Erişim adresi: <https://doi.org/10.4102/sajhrm.v16i0.967>
- Levickaite, R. (2010). Generations x, y, z: How social networks form the concept of the world without borders (the case of Lithuania). *LIMES: Cultural Regionalistics*, 3(2), 170-183. Erişim adresi: <https://doi.org/10.3846/limes.2010.17>
- LLC.org (23 Ekim 2022). Survey reveals the most annoying coworker habits. Erişim adresi: <https://www.llc.org/most-annoying-coworker-habits>
- Madell, R., & Ortiz, J. (22 Eylül 2022). Can quiet quitting hurt your career? *U.S. News & World Report*. Erişim adresi: <https://money.usnews.com/money/blogs/outside-voices-careers/articles/what-is-quiet-quitting>
- Madhosingh, S. (20 Ekim 2022). Employers should fear the truth behind quiet quitting. *Here's why. Entrepreneur*. Erişim adresi: <https://www.entrepreneur.com/leadership/employers-should-fear-the-truth-behind-quiet-quitting/435347>
- Malinsky, G. (19 Ağustos 2022). 3 millennials on their experience of quiet quitting: 'I'm not going to overwork myself anymore'. *Make It*. Erişim adresi: <https://www.cnn.com/2022/08/19/quiet-quitting-millennials-with-experience-explain.html>
- O'Bannon, G. (2001). Managing our future: The generation X factor. *Public Personnel Management*, 30(1), 95-110. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1177/009102600103000109>
- Ozkan, M., & Solmaz, B. (2015). Mobile addiction of generation Z and its effects on their social lives. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 205, 92-98. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.09.027>
- Pathak, V., Jena, B., & Kalra, S. (2013). Qualitative research. *Perspectives in clinical research*, 4(3), 192. Erişim adresi: <https://doi.org/10.4103/2229-3485.115389>
- Resume Builder (3 Ekim 2022). 1 in 4 of workers are 'quiet quitting,' saying no to hustle culture. Erişim adresi: <https://www.resumebuilder.com/1-in-4-of-workers-quiet-quitting-saying-no-to-hustle-culture/>
- Rosalsky, G., & Selyukh, A. (13 Eylül 2022). The economics behind 'quiet quitting' — and what we should call it instead. *NPR*. Erişim adresi: <https://www.npr.org/sections/money/2022/09/13/1122059402/the-economics-behind-quiet-quitting-and-what-we-should-call-it-instead>
- Sa'aban, S., Ismail, N., & Mansor, M. F. (2013). A study on generation y behavior at workplace. In *International Conference on Business Innovation, Entrepreneurship and Engineering*, 549, 548-554. Erişim adresi: <https://doi.org/10.13140/2.1.2971.7443>

- Scott, E. (29 Temmuz 2022). Could 'quiet quitting' your job be the answer to burnout? What you need to know. *Metro*. Erişim adresi: <https://metro.co.uk/2022/07/29/could-the-quiet-quitting-trend-be-the-answer-to-burnout-what-you-need-to-know-17085827/>
- Selyukh, A., & Hsu, A. (4 Eylül 2022). Quiet quitting, real quitting, unionizing — what else are American workers up to? *NPR*. Erişim adresi: <https://www.npr.org/2022/09/04/1120718315/quiet-quitting-jobs-labor-day-remote-workunions>
- Small, J. (2022). People Are Starting to Get Really Annoyed by 'Quiet Quitting'. *Entrepreneur*. Erişim adresi: <https://www.entrepreneur.com/business-news/people-are-starting-to-get-really-annoyed-by-quiet/436966>
- Smith, R. A. (29 Eylül 2022). Quiet quitters make up half the U.S. workforce, Gallup says. *The Wall Street Journal*. Erişim adresi: <https://www.wsj.com/articles/quiet-quitters-make-up-half-the-u-s-workforce-gallup-says-11662517806>
- Smola, K. W., & Sutton, C. D. (2002). Generational differences: Revisiting generational work values for the new millennium. *Journal of Organizational Behavior*, 23(4), 363-382. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1002/job.147>
- Spiro, C. (2006). Generation Y in the Workplace. *Defense AT&I*, 35(6), 16-19. Erişim adresi: https://washingtonandco.com/pdf/generation_y_workplace.pdf
- Susaeta, L., Ramon Pin, J., Idrovo, S., Espejo, A., Belizón, M., Gallifa, A., ... & Avila Pedrozo, E. (2013). Generation or culture? Work attitude drivers: An analysis in Latin America and Iberian countries. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 20(3), 321-360. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1108/CCM-12-2011-0126>
- Telford, T. (21 Ağustos 2022). 'Quiet quitting' isn't really about quitting. Here are the signs. *The Washington Post*. Erişim adresi: <https://www.washingtonpost.com/business/2022/08/21/quiet-quitting-what-to-know/>
- Tolbize, A. (2008). Generational differences in the workplace. *Research and training center on community living*, 5(2), 1-21. Erişim adresi: https://dwwashingtonllc.com/pdf/generational_differences_workplace.pdf
- Tong, G. C. (30 Ağustos 2022). Is 'quiet quitting' a good idea? Here's what workplace experts say. *Make It*. Erişim adresi: <https://www.cnn.com/2022/08/30/is-quiet-quitting-a-good-idea-heres-what-workplace-experts-say.html>
- Twenge, J. M., Campbell, S. M., Hoffman, B. J., & Lance, C. E. (2010). Generational differences in work values: Leisure and extrinsic values increasing, social and intrinsic values decreasing. *Journal of management*, 36(5), 1117-1142. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1177/0149206309352246>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Hitit Krallarının Travmaları ve Kuşaklar Arası Travma Aktarım Biçimleri

Traumas of Hittite Kings and Intergenerational Trauma Transmission Forms

Nermin ATİLA

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Hitit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,

Tarih Bölümü, Çorum, Türkiye

Hitit University, Faculty of Humanities and Social Sciences,

Department of History, Çorum, Türkiye

nerminatila@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7245-2872>

<https://ror.org/01x8m3269>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 20.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 05.07.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Atila, N. (2025). Hitit krallarının travmaları ve kuşaklar arası travma aktarım biçimleri. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 431-449. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1643795>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Traumas of Hittite Kings and Intergenerational Trauma Transmission Forms

Abstract

Psychohistory is a discipline that examines the emotions, thoughts, and behaviours of people who lived in the past from a psychological perspective. Through this approach, the existence of trauma and traumatic experiences in humans can be examined from ancient times onwards. The destructive impact of nature, people's propensity for violence, the existence of disease and death, people's different characters, and their lust for power have made trauma inevitable. In the cuneiform documents belonging to the Hittites, who ruled Anatolia in 2000 BC, there is information about individual and social traumas. Although the term 'trauma' is not used in these documents, the data reflecting the effects of psychological and physical violence reveal the existence of trauma. During the Hittite period, traumas caused by various factors such as natural disasters, wars, diseases, deaths, and power struggles deeply affected the lives of kings. Hittite kings unknowingly drew their children into their own traumas and indirectly passed them on to them. The effects of traumatic events on individuals extended to their children and subsequent generations through their parents. This situation has given rise to intergenerational psychological trauma transmission patterns. The traumas that Hittite kings experienced directly or indirectly increased their devotion and dependence on the gods, strengthening their beliefs. Kings who could not cope with their traumas sought psychological defence by complaining and praying to the gods, who were a higher authority. In these documents, the king, who had experienced trauma, aimed to describe and convey his feelings and thoughts, make sense of events, inform others, and purify himself. Thus, the chronological and cyclical repetition of traumas that existed throughout Hittite history was revealed. It has been observed that the Hittites' traumatic experiences were related to events such as domestic murder, betrayal, exile, slander, political weakness, and death. These traumas were not only present in the king's memory but also in royal texts and at the centre of communication with the gods. This analysis, conducted within the framework of psychoanalytic historical interpretation and intergenerational trauma theories, reveals that Hittite texts are not only political, administrative, and religious documents, but also carriers of traumas and traumatic experiences. Since epigenetic data is unavailable, intergenerational trauma transmission has been evaluated based on psychological theories. This study focuses on traumas and their intergenerational transmission, which have been overlooked in Hittite studies but affect many different areas. By revealing the existence of ways in which Hittite society coped with traumas, it contributes to the psychohistory literature.

Keywords: Hittites, Psychohistory, Trauma, Traumatization, İntergenerational Trauma Transmission

Hitit Krallarının Travmaları ve Kuşaklar Arası Travma Aktarım Biçimleri

Öz

Psikotarih, geçmişte yaşamış olan insanların, duygu, düşünce ve davranışlarını psikolojik açıdan inceleyen bir disiplindir. Bu yaklaşım aracılığıyla, eskiçağlardan itibaren insanların travma ve travmatik deneyimlerin varlığı incelenebilir. Doğanın yıkıcı etkisi, insanların şiddete meyilli olması, hastalıkların ve ölümlerin varlığı, insanların farklı karakterde olması, iktidar hırslarının olması, travmaları kaçınılmaz kılmalıdır. M.Ö. 2 bin yılında Anadolu'da hüküm süren Hititlere ait çivi yazılı belgelerde, bireysel ve toplumsal travmalara ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu belgelerde travma terimi kullanılmamasına rağmen, psikolojik ve fiziksel şiddetin etkilerini yansıtan veriler, travmanın varlığını ortaya koymaktadır. Hititler döneminde doğal afetler, savaşlar, hastalıklar, ölümler ve güç mücadeleleri gibi çeşitli nedenlerle oluşan travmalar, kralların yaşamını derinden etkilemiştir. Hitit kralları, farkında olmadan çocuklarını da kendi travmalarının içine çekmiş ve onlara dolaylı olarak travmalarını aktarmıştır. Travmatik olayların bireyde bıraktığı etki ebeveynleri aracılığıyla, çocuklarına ve sonraki nesillere uzanmıştır. Bu durum kuşaklararası psikolojik travma aktarım biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Hitit krallarının doğrudan ya da dolaylı olarak etkilendikleri travmalar, onların tanrılara bağlılık ve bağımlılıklarını artırmış, inançlarını güçlendirmiştir. Travmalarıyla başa çıkamayan krallar, bir üst merci olan tanrılara, şikâyet ve dua ederek psikolojik bir savunma yapmıştır. Bu belgelerde, travmatik deneyime sahip kral, duygu ve düşüncelerini anlatma, dinletme, olayları anlamlandırma, bilgilendirme ve arınmayı amaçlamışlardır. Böylece Hitit tarihi boyunca var olan travmaların, kronolojik ve döngüsel tekrarı ortaya konulmuştur. Hititlerin travmatik deneyimlerinin, aile içi cinayet, ihanet, sürgün, iftira, siyasi zayıflık ve ölüm

gibi olaylarla ilişkili olduğu görülmüştür. Bu travmalar sadece kralın belleğinde değil, kraliyet metinlerinde ve tanrılarla kurulan iletişimin merkezinde var olmuştur. Psikoanalitik tarih okuması ve kuşaklararası travma kuramları çerçevesinde gerçekleştirilen bu analiz, Hitit metnlerinin sadece siyasi, idari ve dini belgeler değil, aynı zamanda travmaların ve travmatik deneyimlerin taşıyıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Epigenetik verilere ulaşamadığında dolayı, kuşaklararası travma aktarımı psikolojik kuramlar temel alınarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma, Hitit bilimi için göz ardı edilen, pek çok farklı alanı etkileyen travmaları ve kuşaklararası aktarımlarına odaklanmaktadır. Hitit toplumunun travmalarıyla başa çıkma yollarının varlığını ortaya koyarak, psikotarih literatürüne katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Psikotarih, Travma, Örselenme, Kuşaklararası Travma Aktarımı

Giriş

Psikotarih; *"belirli bir bireye ya da geçmişteki olaylara ilişkin anlayışımızı geliştirmek için psikoloji kavramlarını, ilkelerini ve teorilerini sistematik olarak kullanılan tarih biçimi"* olarak tanımlanmaktadır (Strozier 1986, s.3). Psikotarih, daha önce anlaşılmaz şekilde yazılmış davranışları anlama kapıları açan bir bilimdir (Elovitz 2018, s.2). Psikotarih, *"düşüncelerin ve sosyal meselelerin kişiliği nasıl etkilediğine veya kişisel deneyimin muhtemel sonuçlarının neler olabileceğine, tarihsel değişimin ve kişilerin birbirine etkisine ve tarihin seyrine odaklanmaktadır"* (Nolan, 2010, ss.95-125). Psikotarih alanında kuramsal çalışmalar Lloyd de Mause ve Henry W. Lawton tarafından başlatılmıştır (de Mause 1982). H.Lawton *"Psikotarihinin el kitabı"* isimli kitapta temel kavramları bir araya getirmiştir (Lawton, 1998, ss.51-70). Öznesi insan olan tarih ve psikoloji bilimi bireysel ve kolektif inançlar zihniyetler kimlik, insan davranışı ve motivasyonu, bellek, kişilik, duygular vb. iç içe anlatılmıştır. Sigmund Freud ilk psikotarih ve psikobiyografi çalışması yapan kişidir. Erik Erikson, ilk akademik psikotarih çalışması yapan bilim adamıdır. Psikotarih çalışmaları, 1960 yıllarından itibaren ABD’de, 2000’li yıllardan itibaren ise Türkiye’de yapılmaya başlanmıştır. Psikotarih verileri ışığında çeşitli psikolojik teorilerle, tarihi travmaların varlığı ortaya konulabilir. (Yılmaz Odabaşı, 2020, ss.131-152).

Travma, *"bir bireyin fiziksel ve duygusal olarak zarar veya tehdit edici olarak deneyimlediği, bireyin fiziksel, sosyal, duygusal işlevselliğini veya ruhsal açıdan iyi hissetmesini olumsuz etkileyen bir olay, olaylar silsilesidir"* (SAMHSA 2012)¹. Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ise *"yaşanılan olumsuz bir olay sonucunda meydana gelen, kaçınma davranışları gözlenen, olumsuz duygusal ve bilişsel değişiklikler ile birlikte, ürkme ve uyarılma durumlarının artması olarak tanımlanan, bir aydan fazla süregelen klinik bir olgudur"* (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2014). 1889 yılında Fransız Psikolog Pierre Janet, *"travmadan sonra hayatta kalan kişilerin eylemi sürdüğünü ya da (nafile) eylemi sürdürme çabasında olduğunu"* belirtmektedir (Janet, 1989, s.12; van der Kolk, 2024, s.54). Kısaca travma, yaşanılan olumsuz olay, duygu ve düşünceler iken, TSSB bu travmatik olayın uzun süreli psikolojik etkileridir.

Tarih boyunca insanlar, travma ve travma sonrası stres bozukluğu yaşamıştır. Doğanın yıkıcı etkisi, insanların şiddete meyilli olması, hastalıkların ve ölümlerin varlığı, insanların farklı karakterde olması travmaları kaçınılmaz kılmıştır. Travma tarihine bakıldığında; ilk travmaların ve TSSB kayıtlarının Mezopotamya’da yaşayan Sumerlilerde olduğu görülmektedir. Sumerce çivi yazılı tabletlerde travma terimi henüz tespit edilmemesine rağmen, çeşitli travmaların kaydedildiği görülmektedir (Walid-Hughes, 2014, s.5). Akad

¹ Sigmund Freud (1856-1939), travmayı, *"kısa süre içerisinde beyine normal yollarla başa çıkılmayacak veya işlenmeyecek, kadar güçlü uyaran artışı sunan deneyim"* olarak tanımlamaktadır (Freud 1963, s.315).

Devleti krallarının yaşadığı travmatik deneyimler kayıt altına alınmıştır (Westenholz, 1997, ss.203-369). Psikoloji literatüründe var olan travma terimi çivi yazılı belgelerde tespit edilmemiştir. Travmatik deneyimler, çivi yazılı belgelerde, doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmiş ve din ile bağdaştırılmıştır. Yaşanan felaketler ve sıkıntılar ise ilahi cezalandırma olarak algılanmışlardır. Bu durum travma teriminin tespit edilmemesindeki temel husus olmalıdır. Travma terimi ilk kez Grekçe τραῦμα = yara, yıkım anlamında kullanılmıştır² (Çelgin, 2010, s.662; Çelgin, 2018, s.774). Travma ilk başlarda fiziksel yaralanmalar için kullanılan bu terim iken, daha sonra psikolojik travmalar için de kullanılmıştır (Micale, 2001; Korkurcan-Özsan, 2012, s.20). S. Freud’a göre travma, zihinde bir yaralanmaya karşılık gelmektedir (Caruth, 1996, ss.3-4). Travma terimi kullanılmamasına rağmen travmatik deneyimler kayıt altına alınmıştır.

Bu noktada iki önemli sorunsal ortaya çıkmıştır. Hititçe çivi yazılı belgelerde travma terimi tespit edilememesine rağmen, Hititlerin travmatik deneyimleri ortaya konulabilir mi? Hititler yaşadıkları travmatik deneyimleri nesilden nesille nasıl aktarmışlardır?

Hititler, M.Ö. 17. ve 12. yüzyıllar arasında Orta Anadolu merkez olmak üzere, Anadolu ve Eski Yakındoğu coğrafyasının bir kısmında varlık göstermiştir. Hitit kentlerinde bulunan çivi yazılı belgelerde, fiziksel ve psikolojik şiddetin varlığı anlaşılmaktadır (Atila, 2022a, ss.161-174; Atila, 2022b, ss.151-165). Bu noktada, travmaların yaşanılması kaçınılmaz olmuştur. Hititçe çivi yazılı belgelerde travma ve TSSB izlerini yansıtan çok sayıda belge ele geçmiştir. Psikotarih incelememizde, Hitit travmaları toplumsal ve bireysel travmalar olarak iki ayrı makale de incelenecektir. Birincisi; Hitit kralların bireysel travmalarıdır. Ayrıca Hititlerin, geçmişe dönüp, anlam arayışları, belirli geleneklerin oluşma evreleri, kuşaklar arası travmaları oluşturmuştur. Böylece nesilden nesille aktarılan travmatik bir bellek ortaya çıkmıştır. İkincisi ise toplumsal travmalar: doğal afet, salgın hastalık, savaşlar ve kitlesel göçlerdir. Kolektif travmaların kuşaklararası aktarılması ve sosyolojik etkileri anlatılacaktır. Konunun derinliği ve bilginin yoğunluğu sebebiyle, makalelerin ayrı ayrı yayımlanması gerektiği anlaşılmıştır.

Bu çalışma, Hitit kralların bireysel travmaları ve travmaların kuşaklararası aktarımlarına odaklanmaktadır. Makalemizde alt başlıklar halinde inceleyeceğimiz travmalar şunlardır: Hitit krallarının “Çocukluk Travmaları”, “Fiziksel Zayıflık ve Hastalık Travmaları”, “Siyasi Güç Mücadeleleri Sırasında Oluşan Travmalar”. Siyasi güç mücadeleleri aynı zamanda nesilden nesille aktarılan döngüsel bir travmaları oluşturmuştur. Kuşaklararası travma aktarımında, epigenetik veriler bulunamamıştır (Abraham, 1999; Yehuda-Lehrner-Brierer, 2018). Hitit bilimi için travma, pek çok farklı alanı etkileyen henüz dikkate alınmayan bir araştırmadır. Bu bağlamda, Hitit krallarının bireysel travmalarını açıklamak amacıyla psikoanalitik kuramlardan ve kuşaklararası travma teorileri temel alınmıştır.

1. Hitit Krallarının Çocukluk Travmaları

Çocukluk döneminde, bireyin sağlıklı gelişimini engelleyen ve zarar veren, doğrudan veya dolaylı olarak etkilendikleri travmalar vardır. Hitit prenslerinin çoğu taht travması, kayıp/yas travması, fiziksel zayıflık ve hastalık travması gibi birden çok travmaya maruz kalmıştır. Hititçe çivi yazılı belgelerde, sadece II. Murşili ve III. Hattuşili’nin çocukluk dönemi travmalarını kaydettikleri görülmektedir. Muhtemelen bu iki kral doğrudan veya dolaylı olarak yaşadıkları

² Travma terimi ilk kez, Grekçe τῑρῑκῑω yara zarar anlamında kullanılmıştır (Beekes 2010, s.1488). Sanskritçe *turā-* yara hastalık olarak tanımlanmasına rağmen daha sonra bilim adamları tarafından reddedilmiştir. *turā-* terimi zayıflık olarak tanımlanmıştır (Peters 1980, s.328).

olumsuz deneyimlerin etkisinden kurtulamamıştır. II. Murşili ve III. Hattuşili'yi "travmatik krallar" olarak tanımlayabiliriz. II. Murşili veba salgını sebebiyle, hastalık ve kayıp/yas/ölüm travmasına maruz kalmıştır. III. Hattuşili ise fiziksel güç ve zayıflık, hastalık travması yaşamıştır. III. Hattuşili'nin çocukluk döneminde yaşadığı bu travması hayatının tamamında etkili olmuş ve kralın hastalık hastası (*hipokondriyazis*) olduğu iddia edilmiştir (Ünal, 2014, s.318). Ancak III. Hattuşili'nin *hipokondriyazis* olduğuna ilişkin veriler, kesin tanı koymak için yetersizdir. Pierre Janet saplanıp kalma teorisinde; "*hastaların travmatik deneyimlere dair travmatik anıları, bilinçlerinin bütünlüğüne entegre etmede başarısız olduklarında, travmaya takılıp kaldıklarını*" ileri sürmüştür (Janet, 1976, s.660). Bu teoriye göre, III. Hattuşili travmalarının etkisinden kurtulamamış ve yaşadığı travmaya saplanıp kalmıştır.

Hitit kralı II. Murşili çocukluğundan itibaren, 22 yıl süren veba salgının yıkıcı etkilerini yaşamış ve travmalarını kaydetmiştir (Goetze 1930, ss.161-251; Arıkan, 1994). II. Murşili, salgın hastalık sebebiyle pek çok aile üyesini ve tebaasının ölümüne şahit olmuştur. Bu durum kralda, hastalık ve kayıp/yas/ölüm travmasını oluşturmuştur. Ayrıca bu travmatik deneyimlerin yanı sıra çocuk yaşta tahta çıkmıştır. II. Murşili yıllıklarında, düşmanları tarafından "*çocuk kral*" olarak nitelendirildiği belirtmektedir (Alparslan, 2006, s.106). II. Murşili'nin daha çocuk yaşta tahta çıkması düşmanları tarafından siyasi zayıflık olarak algılanmış ve küçümsenmiştir. Kralın güçsüzlük acısı yaşadığı görülmektedir. Bu durum muhtemelen II. Murşili, çocukluk döneminde yaşadığı duygusal istismarı ve diğer travmalarını yazmasına sebep olmuştur.

"Sen ise (bir) çocuksun ve hiçbir şey bilmiyorsun. (Sen) beni korkutmuyorsun. Şimdi ise senin ülken mahvoldu. Yaya asker [lerin ve arabalı askerin] azaldı. Ve senin yaya askerlerine göre, benim yaya askerlerim fazladır. Senin arabalı savaşçılarına göre benim arabalı savaşçılarımla fazladır. [Babanın ise] yaya askerleri ve arabalı askerleri fazla idi. Ve bir çocuk olan [sen], onları yönetmeye nasıl girişirsin. Ve onlar beni küçümsediler" (CTH 61.II. KUB 19.29 Öy. IV 16-21. Alp 2001, s.125).

II. Murşili çocuk yaşta dolaylı olarak etkilendiği travmasını kaydetmiştir. Bunlardan biri; babası I. Şuppiliuma'nın, Genç Tuthaliya ve kardeşlerini öldürmesi, sürgün etmesine şahit olmasıdır. Diğer ise Genç Tuthaliya'nın hizmetkarlarının ona ihanet ettiğini görmüştür. II. Murşili, çocukken yaşadığı bu travma izlerini krallığı boyunca taşımış ve onun hayatına yön vermiştir. Bu travmatik deneyimin etkisinden kurtulamayan kral, başına gelen felaketleri de çocukluk travmasına dayandırmıştır.

§3 "[Baba]m Tuthaliya'ya zarar verdiğinde, Hattuşa'nın [prensleri, beyle] ri, binbaşları, yüksek rütbeli askerleri hep[si ba]bamin tarafını [tuttular]. Ve Tuthaliya'yı yemin tanrıları yakaladılar. [Tuthaliya'yı öld]ürdüler. Sonra onun kardeşlerini [onları da öld]ürdüler. [(akrabalarını) yakaladılar] ve onları Alaşiya Ülkesi'ne (sürgüne) gönderdiler. [Ve genç Tuthaliya'dan beri] o, onların [beyi] idi. Fakat onlar [] ona [] ve beyler (Tuthaliya'nın beyleri) tanrıların yeminini bozdular" (KUB XIV 14+KUB XIX I +KUB XIX 2+KBo III 47 + Bo 4229+ Bo. 9433+ 1858/u. Bo 4229 + Bo 9433. KUB 23.3 Öy. 8'-22'Karauğuz, 2020, s.121).

S. Freud'un "*yineleme zorlantısı*" (*repetition compulsion*) teorisinde, bastırılmış anıları, geçmişte meydana gelen şeyleri hatırlanmak yerine, şimdiki zamanda yaşanan bir deneyim olarak tekrarlandığını ileri sürer (Freud, 1981, s.151; Freud, 2016, s.31). Yineleme zorlantısında kişinin bastırılmış duyguları rüyalar yoluyla ortaya çıkmaktadır. II. Murşili'nin ebeveynlik döneminde hastalık travmaları rüyalar yoluyla gün yüzüne çıkmıştır.

II. Murşili rüyasında, oğlu III. Hattuşili'nin yılların kısa olduğunu ve öleceğini görmüştür. Eğer oğlu Hattuşili, tanrının hizmetinde rahip olarak görev alırsa, hayatta kalacağını rüya yoluyla öğrenmiştir. Bu durum III. Hattuşili'nin çocuk yaşta hastalık travması, yaşamasına sebep olmuştur. III. Hattuşili, çocukluk döneminde başlayan "hastalık travmasını" şu şekilde ifade etmiştir:

§3"ve Beycem Tanrıça İstar, babam Murşili'ye rüya ile, kardeşim Muwatalli'yi (şu sözlerle) yolladı: Hattuşili için yıllar kısa, o (uzun) yaşamayacak. Ve onu bana gönder. Ve o bana rahip olsun. Ve o hayatta kalacaktır. Sonra babam beni çocuğu aldı. Ve beni tanrı için hizmete (tanrının hizmetine) verdi ve ben tanrıya rahip olarak kurban sundum" (CTH 8. KUB 1.1 + I 10-19; Goetze, 1925, ss.7-9; Ünal, 1974, ss.45-46).

III. Hattuşili fermanında, travması olan hastalık öyküsünü tekrar anlatmaktadır. III. Hattuşili, hastalığı, baş kâtip Mitannamuwa'nın denetimde yenmiştir. Ancak III. Hattuşili yetişkinlik döneminde hastalıktan kurtulmasına rağmen, sürekli tetikte olma ve ölüm tehlikesi düşüncesiyle yaşamıştır. Bu durum TSSB güçlü bir belirtisidir ancak kesin teşhis konulması için daha çok veriye ihtiyaç vardır. Ancak Janet'in *saplanıp kalma* teorisiyle örtüşmektedir:

§2"Babam zamanında henüz küçük bir çocukken, fena bir hastalığa (yakalandım). Babam beni baş kâtip Mitannamuwa'nın eline verdi ve o (benimle) ilgilendi ve beni hastalıktan kurtardı. Mitannamuwa babamın saygı gösterdiği bir insandı. Beni hastalıktan kurtarmakla, bana da iyi muamele etmiş oldu" (KBo 4.12 Öy. 5-11. Ünal 2014, s.335).

III. Hattuşili ve Puduhepa'nın Arinna'nın Güneş Tanrısına duasında, travma psikolojisi açısından dikkate değer temaları barındırmaktadır. Travmatik olaylara çocukluk döneminde tanık olan III. Hattuşili, dolaylı olarak etkilendiği olumsuz deneyimden bahsetmektedir. III. Hattuşili'nin kraliçe Tawananna'ya yönelik aşağılayıcı davranışlara tanıklık etmesi, onda korku, suçluluk ve çaresizlik gibi duygular oluşturmuştur. Ayrıca bu travma anlatısında, güç, iktidar ve kontrol kaybının kraliçede bıraktığı etki de anlatılmaktadır. III. Hattuşili, tekrar eden savunma sözleriyle, ruhsal yükünden sıyrılmaya çalışmaktadır.

"Senin hizmetkarların Hattuşili ve hizmetkarın Puduhepa (kendilerini) şöyle savundular: Babam Murşili (henüz hayatta) olduğu zaman babam tanrıları efendilerimi herhangi bir nedenden dolayı gücendirdiyse ben babamın bu olayına hiçbir şekilde karışmadım. Ben henüz çocuktum. Sarayın içinde ise hizmetkarınız Tawananna'nın mahkemesi olduğu zaman babam kraliçe Tawananna'yı aşağıladığında o tanrının cariyesi olduğu için [sen] tanrıçam beyçem [ru]hunun içlerinde biliyordun kraliçenin (gücünün) kısıtlanması isteğin mi idi? [Yoksa isteğin değil] miydi? [o ise Tawananna'nın (gücünün) kısıtlanmasını [gerçekleştirdi. Ben ise) hiçbir şekilde [bu olayın içinde değildim...] idi. [Eğer tanrıçam beyçem] herhangi bir şekilde [öfkeliysen] [Tawananna'nın olayını] yapan (kişi) [çoktan tanrı ol]du. [o yoldan çıktı ve on]u baskıyla [ödedi bile] [ben ise bu em]re ortak değildim. [Henüz bir çocuktum" (CTH 383. KUB 21.19 Öy 14-36. Alparslan, 2007, s.59).

Hitit krallarından bazıları, çocukken yaşadığı olumsuz etkilerden, yetişkinlik döneminde de kurtulamamışlardır. Bu durum, kralların travmalarına saplanıp kalması olarak yorumlanabilir.

2. Hitit Krallarının Fiziksel Zayıflık ve Hastalık Travmaları

I.Hattuşili vasiyetnamesinde, fiziksel zayıflık ve hastalık yaşadığını belirtmektedir. Bu hastalık, kralı çaresiz ve güçsüz bırakmış, ölüm korkusu yaşatmış ve gelecek endişesi oluşturmuştur. Bu yüzden asiller meclisini ve askerlerini toplayarak vasiyetnamesini yazdırmıştır.

§1 "[Büyü]k K[ral] Tabarna" hükümdar asiller topluluğunun (?) askerine ve önemli kişilere (şöyle) dedi: İşte ben hastalandım"(Alp, 2001, s.68).

Hitit kralı II. Murşili'nin, en çok bilinen travması, bir doğa olayı sonrasında "gök gürültüsünden korkarak dil tutulması, kekeme³" olmasıdır (Simon, 2007, s.77; Ünal, 2002, s.78). II. Murşili, bu travmasından kaynaklı *konuşma felci* geçirmiştir. TSSB olarak sınıflandırıldığında; öznel bir savunmasızlık hissi (ilahi şiddette karşı) ve aşırı korku (stres reaksiyonu) ile birlikte travmatik olayla bağlantılı konuşma yeteneğinde blokaj yaşamıştır (Roth, 2017, s.211). Metnin devamında ise travmanın başlangıçta göz ardı edildiği ancak uzun bir zaman sonra, rüya yoluyla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca semptomların bir aydan daha uzun süre sonra yeniden var olması, TSSB tanı kriterini oluşturmaktadır. Ancak kesin tanı koymak için daha çok veriye ihtiyaç vardır.

"[(Güneşim)] Büyük kral Murşili [(şöyle (der)): (Ben eskiden) Kunnu(nun) harabesine [(gittim)] ve (burada bir) fırtına getirdi (çıkı) sonra fırtına tanrısı [(korkunç bir şekilde)] [(gürled)]i. Ve ben korktum ve bana ağ[(zımdak)]i kelime(ler) [(azald)]ı ve bana kelime(ler) a[(z miktarda)] yukarı [(gitti)] (ve kelimeler dudaklarımdan döküldü.) [(Ve)] bahsedilen olayı ih[(mal et)]tim. [(Oysa)] yıllar ard arda [ge] lip ge[(çtikten)] sonra [(bahsedile)]n olay bana gel[(di)] rüya[(mda görünme)]ye başladı. Ve b[(ana)] [(rüya)]da tanrının eli [(ulaş)]tı (dokundu) ağzım bana yana doğru gitti (ağzım beni tamamıyla terk etti.) Ve fala [(başvurdum]" (CTH 486. KBo 9.126+KBo 4.2 Öy 1-9. Lebrun 1985, ss.103-137; Kaynar, 2014, s.36).

Travmatik kâbuslar, travmatize olmuş hastaları, travmatik olayın gerçekliğine geri götürmekle kalmaz, psişenin bu gerçekle karşılaşmaya hazırlıksız oluşunu yeniden canlandırarak, hastayı yeni bir dehşetle uyandırır (Caruth, 2013, ss.3-4). Cathy Caruth'un psikolojik teorisine göre, II. Murşili rüyasında geçmiş travmasına dönerek, aşırı korku ve heyecan yaşamıştır. Bu durum kralda, bilinçaltında travmasının varlığını sürdürdüğünü, rüyası yoluyla travmasının tetiklendiğini göstermektedir. Akabinde kral daha büyük dissosiyatif bozukluk olan yüz felci geçirmiştir.

II.Murşili başına gelen felaketleri ilahi bir cezalandırma veya tanrıların gazabı olarak yorumlamıştır. II. Murşili, babası Şuppiliuma'nın tahtı haksız yere gasp etmesinin tanrıları kızdırdığına ve salgın hastalıkla cezalandırıldıklarına inanmaktadır. Bu durum krallın, travmatik olayı sembolize eden bir sebep bularak, suçsuzluğunu ilan etme nedeni olmuştur. II. Murşili, TSSB belirtisini "yüreğimdeki sıkıntıyı yenemiyorum içimdeki korkuya hâkim olamıyorum" olarak ifade etmektedir.

"Genç Tuthaliya meselesinin intikamını babamın (zamanında alacakken) şimdi, sonradan aldınız. Babam Tuthaliya'nın kanı yüzünden öldü. Babamdan yana olan prensler komutanlar, binbaşılar subaylar onlar da o nedenle öldüler. (Hatti ülkesi ölmeye başladı. Hatti ülkesi öte yana (felakete sürüklendi?) Artık şimdi salgın (o kadar) güçlendi ki Hatti ülkesi salgından çok baskı altında kaldı. (Nüfus) azaldı. Ben kulunuz Murşili (yüreğimdeki) sıkıntıyı yenemiyorum. İçimdeki korkuya hâkim olamıyorum!"(CTH 378 KUB 14.14, KUB 19.1, KUB 19.2, KBo 3.47, KBo 50.184, KBo 53.303, KBo 58.8, Bo 4229, KBo 55.24, KBo 51.19, KUB 23.3. I IV 33-40.Alp 2001, ss.128-129).

³ Z. Simon kralın travmatik deneyimler nedeniyle kısmen ve geçici olarak sınırlanan dil yeteneği sonunun kekemelik olabileceğini önermektedir. Metinde kelimeler ağzımda kaldı ifadesi konuşmanın kekemeliği atıfta bulunduğunu göstermektedir (Simon, 2017, s.77; Ünal, 2002, s.78). A.Ünal, II. Murşili'nin volkan patlaması sonucunda psiko-şok yaşadığını ve kekeme olduğunu belirtmektedir (Ünal, 2014, s.81).

Metnin devamında ise II. Murşili'nin hastalık ve kayıp/yas travmalarının devam ettiği görülmektedir. Bu yüzden tanrıların önünde babasının suçunu kabul etmekte ve tanrılara kendini affettirmek için kurbanlar sunarak, dua etmektedir. Ayrıca kral, yaşadığı travmayı bir üst mercii olan tanrılara ileterek, ruhsal ve fiziksel iyileşmeyi amaçlamaktadır:

"(Büyük Kral) Murşili beni (şu sözlerle) gönderdi: "Git! Efendim Hatti'nin fırtına Tanrısına ve efendilerim tanrılara şöyle söyle! Sizin bu yaptığınız Hatti ülkesi salgından çok fazla baskı altında kaldı. Babamın zamanında ve kardeşimin zamanında devamlı surette ölüm olayları oldu. Bu tanrılara rahip olduğumda şimdi de benim zamanımda ölüm olayları çok sık oluyor. Bu (başlayalı) şimdi yirminci yıl (oldu) Hatti ülkesinde ölüm olayları çok sık olduğuna göre salgın ortadan toplanıp kaldırılamıyor. Ben de yüreğimdeki sıkıntıyı yenemiyorum, içimdeki korkuyu atamıyorum." (CTH 378.2 KUB 14.10+ABoT 2.22+KUB 26.86 Öy. I 1-18; Alp, 2001, s.130).

II. Murşili'nin eşi Gaššulaḫiya, bir hastalığa yakalanmıştır. Bu durum kralın hastalık travmasını tetiklenmiştir. II. Murşili bu hastalığın sebebini de tanrıların memnuniyetsizliği olarak yorumlamıştır. Bu noktada kral, eşinin sağlığına kavuşması için tanrılara yalvarmakta ve kurban sunmaktadır. Kralın ilahi şiddet (hastalık), çaresizlik (zor geldi) ve tanrıları memnun etme çabası (kurban sunumu) travmayla başa çıkma yöntemleridir.

"Şamuha kentindeyken, seni Lelḫani'yi; Gaššulaḫiya, senin hizmetkârın, rüyada gördü ve sana o günlerde Gaššulaḫiya, senin hizmetkârın, hiçbir kurban vermemiştir. Şimdi (ise) bak, senin hizmetkârın Gaššulaḫiya hastalandı ve ona hastalık sıkıntı verdi. Sonra ona o mesele zor geldi ve tanrılardan (fal yolu ile) sordular ve o tanrılardan ise fal yoluyla saptandı (CTH 380.KBo 31.80, KBo 55.23, KBo 53.11, KBo 55.21, KBo 4.6, KBo 22.232 Öy. I 21-27; Alparslan 2006, s.25).

III. Hattuşili'nin çocukluğunda yaşadığı hastalık travması, hayatının tamamında etkili olmuştur. Hatta bu travması eşi Puduhepa'yı da etkilemiştir. Puduhepa, eşi III. Hattuşili'ye hastalık bulaşmasından ve ölmesinden, sürekli endişe duymuştur. Puduhepa'nın travması rüyalarına girmiş ve tanrılara çeşitli vaatlerde bulunmuştur: (*yineleme zorlantısı*)

"Uda'lı Şarruma'ya şu şekilde yemin etti: 'Eğer benim için eşimi (kralı) hayatta tutarsan ve o hayatta kalırsa, sonrasında [] ülkede, orduda ve ülkedeki salgın hastalık geçerse, sen Şarruma adına Uda Şehri'ndeki doğum sandalyesine (bir yenisini) daha yaptıracağım ve []...lerin doğum sandalyesi olsun, istersen hizmetçiler için" (KUB 15.1, Öy 19-28; Ünal, 2014, s.495).

Puduhepa, orduda ve ülkede salgın hastalık gibi tehditler karşısında tanrısal bir medet umarak savunma mekanizması oluşturmuştur. Doğum sandalyesi ise sadece fiziki var olan bir eşya değil, yaşamın devamlılığını, üremenin kutsallığını, toplumun geleceğini sembolize etmektedir. Bu adak, salgın hastalığın karşısında doğurganlığı ve iyileşmeyi, ölüm karşısında yaşamı simgelemektedir. Doğum sandalyesinin tanrısal bir hediye olarak seçilmesi, hastalığın karşısında yaratılma ve yeniden doğuş beklentisidir.

3. Hitit Krallarının Siyasi Güç Travmaları ve Kuşaklar Arası Travma Aktarım Biçimleri

Hitit krallarının⁴ siyasi güç mücadeleleri sırasında yaşadığı travmalar, travma kavramının ötesinde "*güçsüzlük acısı*" olarak nitelendirilmelidir. (Herman, 2015) Güçsüzlük acısı; *kişinin içsel kaynaklarının kısa bir süreliğine olsa bile baş etmede yetersiz kaldığı, bu karşın uzun süre psikolojik belirtiler üreten aşırı ölçüde üzücü olaylar* olarak tanımlanmaktadır (Briere ve

⁴ Hitit kral listesi için bkznz: Ünal, 2002, s.65-66;van den Hout, 2013, s.27.

Scott, 2014, ss.94-96). Hitit kralları güce sahip olmak ve iktidarda kalmak amacıyla güçsüzlük acısı yaşadığı yadsınamaz. Peki Hititlerde güçsüzlük acısı veya travmatik deneyimler nasıl aktarılmıştır?

Psikoloji literatüründe, travmaların nesiller arası aktarımını ilk kez Nicholas Abraham ve Maria Torok iddia etmiştir. Bu bilim adamları, kişilerin kendisinin tanık olduğu veya yaşamadığı olumsuz olayları, ailesi aracılığıyla devraldığını belirtmektedir (Abraham- Torok 1994, ss.78-79). Travmatik deneyimler, ebeveynlerden çocuklara açık ve kapalı iletişim yoluyla, sessizlik, özdeşleştirme, gözlem, modelleme, taklit etme vb. şekillerde aktarılmaktadır (Daniele, 1998, s.76). Hitit kültürünün oluşmasında olumlu ve olumsuz pek çok olay, olay silsilesi etkili olmuştur. Hitit kralları gerek kültürü korumak amacıyla gerekse ders niteliğinde bilinçli veya bilinçsiz şekilde görüşlerini ve bilgilerini çocuklara aktarmışlardır. Bunların içerisinde aile içi şiddet, psikolojik şiddet, çözülmemiş tarihi travmalar, adaletsizlik, iftira, ihanet, itaatsizlik ve olumsuz duygular mevcuttur. Hitit krallarının travmalarına kronolojik olarak incelendiğinde;

I.Hattuşili vasiyetnamesinde, tahtın varisini Labarna olarak tayin etmiş ve olası taht kavgalarını önlemeyi amaçlamıştır. Muhtemelen I. Hattuşili'nin, atalarından gördüğü siyasi iktidar ve taht travmaları bu vasiyetnamenin yazılmasına sebep olmuştur. Ancak varis olarak gösterilen Labarna isimli prens, kralın güvenini suistimal etmiştir.

§1 "Büyük Kral Tabarna, asiller topluluğunun askerlerine ve askeri birliklerin komutanlarına şöyle dedi: İşte ben hastalandım. Size (halefim) genç Labarna'yı söyledim. O tahta otursun! Ben kral onu oğlum diye çağırdım. Onu kucakladım ve onu yücelttim daima onun arkasından koştum. O bir oğul gibi davranmadı. O gözyaşı dökmedi acımadı. O soğuk ve acımasızdır" (Sommer-Falkenstein, 1938, ss.2-17; Alp 2001, ss.68-71).

Metnin devamında, Labarna'nın kralın sözünü dinlemediği, "*yılan olarak nitelendirdiği*" annesinin sözüne itibar ettiği anlaşılmaktadır. I. Hattuşili kendisine yapılan itaatsizliği, ülkesi ve tebaası için tehdit olarak algılamıştır.

§4 "(Onun) annesi bir ylandı! Gelecekte o annesinin, erkek kardeşlerinin ve kız kardeşlerinin sözlerini her zaman dinleyecek! Sonra yaklaşacak! İntikam almaya yaklaşacak! Kralın tarafında bulunan askerlere, önemli kişilere ve hizmetkârlara yemin edecek (ve şöyle diyecek): 'İşte onlar kral yüzünden ölüyorlar!' Ve öyle olacak ki o onları bitirecek ve sık sık kan dökmeye başlayacak" (Sommer-Falkenstein, 1938, ss.3-5; Alp, 2001, s.68).

I.Hattuşili fermanında ise Tawananna'nın oğulların ve kızlarının isimlerinin anılmamasını istemektedir. I.Hattuşili'nin duygu yoğunluğu, kaygı düzeyi ve travması açıkça görülmektedir. Daha sonra kral, kendisinden sonra gelecek veliahdın Labarna değil, I. Murşili olduğunu açıklamaktadır:

"Gelecekte hiç kimse Tawananna'nın [ismini] söylemeyecek. Onun oğullarının [(ve) onun kızlarının] ismini kimse söylemeyecek. Eğer [Hatti'nin] oğullarının [herhangi biri onların ismini söylerse] onun boğazı kesilmeli ve [onun] kapısında asılmalı. Eğer benim kölelerimden [onların] adını herhangi biri söylerse o benim kölem değildir. Onun boğazını kessinler ve onun kapısına assınlar. Bakın size Murşili'yi verdim. O babasının tahtını alsın ve oğlum artık oğul değildir. Sizin, benim kölelerim kurt gibi bir olsun." (CTH 5. KBo 3.27 Öy. x+1-16. Yiğit 2007, ss.2-3).

I.Hattuşili vasiyetnamesinde, Murşili'yi veliaht olarak tayin ettiğini belirtmektedir. I.Hattuşili bu tavrını geçmişe dönüp, anlam arayışıyla açıklamaktadır. Kralın, Tapaşşanda kentine yönetici olarak görevlendirdiği oğlu Huzziya'ya ait travması mevcuttur. Huzziya'nın babasına isyan ettiği ve sözünün dinlenmediği anlaşılmaktadır. Bu durum I. Hattuşili'nin asıl travması

olmalıdır ki ikinci kez travması Labarna ile tetiklenmiştir. I. Hattuşili, kendisine yapılan itaatsizliği ve sadakatsizliği kirlenme (günah) olarak nitelendirmiştir.

§12 “*Oğlum Huzziya’ya bakın, ben kral onu Tapaşşanda şehrinin efendisi yaptım. Onlar onu yakaladılar, onu kötü yola sevk ettiler, onu bana düşman yaptılar, sen babanın başına yaslan, Tapaşşanda’ya ait olan saraylar (henüz gınahtan) temizlenmedi, onları sen temizle*” (Sommer-Falkenstein, 1938, ss.8-9; Alp, 2001, s.69).

Metnin devamında I. Hattuşili, Huzziya’yı azlettiğini ve tebaasının ona düşman olduğunu ifade etmektedir. I.Hattuşili’nin, erkek çocuğu olmaması, kızının ve tebaasının isyanı onu derinden etkilemiştir. I.Hattuşili, travmatik deneyimini şu şekilde belirtmektedir:

§13[(Ben) Huzziya’yı az]lettim (?)“Hattililer [Hattuşa’da bana düşman old]ular Kızı(mı) yakaladılar. Onun soyundan [erkek çocuğu olduğu için bana] karşı savaş açtılar (ve şöyle söylediler): Babanın [tahtı için erkek çocuğu yoktur. Bir hiz]metkar (babanın tahtına) oturacak! Bir hizmetkâr kral olacak! O, sonra Hattuşa’yı ve sarayı bana karşı kıskırttı (?) Büyükler ve saray oğlanları (bana karşı) düşmanlık yaptılar. [O, bütün ülkeyi is]yana sürükledi” (Sommer-Falkenstein, 1938, ss.10-11; Alp, 2001, ss.69-70).

I.Hattuşili, iç savaşta kardeşin-kardeşi, arkadaşın-arkadaşı öldürdüğü ve ülkenin çocuklarının öldürüldüğünü belirtmektedir. Sahip oldukları mal- mülk ve değerli eşyalar, bu felakette yok olmuştur. Kralın yaşadığı psikolojik yıkım açıkça görülmektedir.

§14 “(İç) savaşta [kardeş kardeşi] öldürdü, [arkadaş arkadaş] öldürdü, Hatti’nin çocukları öldüler. [Kimin sığırı, ki]min koyunu, [kimin evi, kimin harman yeri, ba]ğlı ve tarlaları, [kimin altını (?), gümüşü (?), mücevheri (?), bakırı (?)], bronz (?) arta kaldı ise onun d[a büt]ün [varlığı felaket]te (?) yok oldu”(Sommer-Falkenstein, 1938, ss.10-11; Alp, 2001, ss.69-70).

I. Hattuşili’nin kızının isyanını bastırdıktan sonra, kızının geçimini sağlayacak mal-mülk vererek, onu Hattuşa’dan sürgün etmiştir. Muhtemelen sürgün edilmek, I. Hattuşili’nin kızı için bir travmadır. Ancak kızının travmasını yansıtacak bir belge henüz bulunmamıştır. I.Hattuşili kızının oluşturduğu saray entrikası ve isyanı sebebiyle, psikolojik şok yaşamıştır. Kral, yaşadığı travmayı, “*kızım başımı ve adımı küçülttü*” olarak ifade etmektedir. I. Hattuşili travmalarının tekrarlanma ve tetiklenme ihtimaline karşı, kızının Hattuşa’ya gelmesini istememektedir.

§17 “[Kız(ım) başımı] ve adımı [küçülttü. Ve ben kral kız(ımı a]dım ve onu Hattuşa’da götürdüm. Toprak üstüne toprak koydum [sığır üstüne sığır koy]um. O babasının sözünü hep (bir yana itti. [Hatti’nin çocuklarının ka]nlarını emdi. Şimdi [kentten aşağıya sürüldü. E[ğer o evime gelirse, evimi [yıkacak eğer o] Hattuşa’ya gelirse onu ikinci kez (benden) öte yana çevirecek. Ona ülkede [ev gösteril]di, orada yesin içsin!” (Sommer-Falkenstein, 1938, ss.10-13; Alp, 2001, s.70).

I.Hattuşili, kızının sadakatsizliği ve itaatsizliğinin yanı sıra baba olarak nitelendirilmediğini belirtmektedir. Kralın, karmaşık duygular yaşadığı ve bu durumun travma oluşturduğu görülmektedir.

§18 “*Sizler ona kötülük yapmayın! O, kötülük yaptı. Ben ona karşı kötülük yapmayacağım! O, beni (baba) diye çağırmadı. Ben de onu kızım diye çağırmayacağım*” (Sommer-Falkenstein,1938, s.10-13; Alp, 2001, s.70).

I.Hattuşili’nin, sözleri korunmaz ve dinlenilmezse, ülkenin yok olacağını belirtmektedir. Kralın sözüne karşı çıkan kişinin, cezalandırılmasını emretmektedir. Kral sözlerinin önemini, büyük

babası Pu-Šarruma'nın yaşadığı travmaya dayandırmaktadır. Pu-Šarruma'nın veliht olarak oğlu Labarna'yı atamıştır. Ancak hizmetkarları ve yaşlılar, kralın emrine karşı çıkarak, Papahdilmah isimli kişiyi tahta çıkarmışlardır. Bu itaatsizlik, ülkede huzur ve asayiş bozmuş, evlerin yok olmasına sebep olmuştur. I. Hattuşili'nin dolaylı olarak yaşadığı bu travma, hayatında yol gösterici role sahiptir. Bu durum Hitit tarihinde kuşaklararası travma aktarımının ilk somut örneğidir.

§20 "Benim kral(ınız)ın sözlerini koruyun (böyle olursa) ekmek yiyeceksiniz su da içeceksiniz böylece Hattuşa yücecek ülkem (de) huzur içinde (olacak). Eğer kralın sözünü korumazsınız [gelecek]te yaşamayacaksınız ve yok olacaksınız. Kim kralın sözüne karşı çıkarsa o şimdi [ölsün] (öyle biri) benim görevlim olmasın! o benim önde gelen hizmetkarım olmasın. [Onun (cinsel) organını kessinler Büyük babam (Pu-Šarruma'nın (?)) kararı böyle idi: oğullarını öte yana çevirmediler mi? "Büyük babam (Pu-Šarruma) oğlu Labarna'yı Šanahuitta'da (veliahtlığa) atadı. [Arkadan] hizmetkârlar ve büyükler emirlerine karşı çıktılar [ve] Papahdilmah'ı (tahta) oturtular. (O zamandan beri) kaç yıllar geçti? [Kaç] (kişiler) (öte yana) göçtü? (O zamanki) büyüklerin evleri nerede? Onlar yok olmadılar mı?" (Sommer-Falkenstein, 1938, ss.13-15; Alp, 2001, s.71).

Hititler, atalarının yaşadıkları olumsuz deneyimlerinden anlam çıkararak, geçmiş tecrübelerden yararlanmışlardır. Hitit kralları geçmişi belgelemenin yanı sıra geçmiş bilgileri kullanmış ve travmaları aktarılmıştır (van Seters, 1983, s.122). Hitit kuşaklararası travma aktarımının en güzel örneği ve "*travma metni*" olarak adlandırabileceğimiz "Telipinu Fermanı'dır (Hoffman, 1984, ss.12-69). Psikolojik teoride; *geçmiş deneyimlerin, anıların bütünleştirilmesi ve sınıflandırılması, insanların yaşamlarında karşılaşılabilecek zorluklarla başa çıkmasında ve bu zorluklara uyum sağlamasında oldukça önemli olan anlam şemaları geliştirmelerine* olanak sağlamaktadır (van der Kolk, 2024, s.52). İşte bu psikolojik teori, Telipinu Fermanıyla somutlaştırılmıştır. Telipinu isimli kral, travmaların güçlü uyarılar olmasına rağmen, geçmiş olaylardan yararlanarak, Hitit tarihinin acı deneyimlerini aktarmıştır. Bu siyasi mücadele travmalarının kronolojik ve döngüsel tekrarı, tarihi travmaların tesadüf olmadığı ve acının göstergeleştirilmesidir (Assman, 2015, s.253). Telipinu Fermanı, Eski Hitit Döneminden itibaren yedi kralın tahta çıktığını ve kralın *güçsüzlük acısını* tek tek açıklayan bir "*travma metni*"dir. Telipinu atalarından üç kral döneminde, huzur ve asayişin sağlandığını, ancak dört kralın zamanında ülkenin travmatik olaylarının aralıksız devam ettiğini belirtmektedir. Böylece Telipinu travma metninde, Labarna, I. Hattuşili, I. Murşili isimli krallarda; gözlemlediği, modellediği, taklit ettiği, özellikleri aktarırken, Hantili, Zidanta, Ammuna, Huzziya isimli krallarda; reddettiği, kınadığı, uygunsuz ve olumsuz davranışlarını aktarmıştır (Assman, 2015, s.261). Telipinu, atalarının kronolojik psikobiyoğrafilerini ışığında, travma metnine şöyle başlamıştır:

§1 "*Büyük Kral Tabarna Telipinu şöyle (der): Eskiden Labarna büyük kral idi. Oğulları, kardeşleri, hısımları, akrabaları ve askerleri birlik idiler*" (Alp, 2001, s.59).

I. Hattuşili döneminde, birlik ve beraberlik içinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Akabinde krallın fiziksel zayıflık ve hastalığıyla birlikte, aile üyelerinin ve hizmetkarlarının devlet düzenini bozduğu görülmektedir.

§2 "Sonra Hattuşili kral oldu. Onun oğulları kardeşleri, hısımları akrabaları ve askeri birlik idiler o nereye savaşa gitse o da düşman ülkesini (güçlü) eliyle (omuzu ile) yenerdi. Ülkeleri imha ederdi ve buyruğu altına alırdı. Onları denize sınır yapardı. Savaştan geri geldiği zaman oğullarının her biri (yenilen) bir ülkeye (yönetmeye) giderdi. Onun da eline büyük kentler konmuştu. Arkadan hizmetkarlar (ve) prensler bozulunca ailelerini kemirmeye başladılar.

Efendilerine karşı (halkı) devamlı olarak doldurmaya başladılar. Devamlı olarak kanlarını dökmeye koyuldular. "(Alp 2001, s.59).

Daha sonra I. Murşili ölümüyle başlayan, taht mücadeleleri sırasındaki aile içi kanlı şiddet anlatılmaktadır. I. Murşili, Babil seferi dönüşünde, Hantili ve Zidanta tarafından öldürülmüştür.

§9 "Hantili saki idi. Murşili'nin kız kardeşi Harapşili'yi eş olarak aldı. (Sonra) Zidanta, Hantili ile anlaştı ve kötü bir iş yaptılar, Murşili'yi öldürdüler ve kan döktüler (cinayet işlediler) (Hoffmann, 1984, s.19; Alp, 2001, s.59).

Hitit tahtına çıkan Hantili döneminde, hanedan içi kan dökme ve cinayetin tanrıların memnuniyetsizliğe sebep olduğunu anlatılmaktadır. Hantili, başına gelen felaketleri sorgulamakta ve suçluluk, pişmanlık, korku vb. olumsuz duyguları yaşamaktadır. Hantili, tanrıların *ilahi cezalandırma* yöntemiyle intikam aldığına inanmaktadır.

"[H]antili Tegarama'ya var[ınca şöyle demeye [başladı: B]unu neden yaptım. Ne[den damadım] Zidan[ta'nın sözlerini dinledim?...]tı. Tanrılar [Murşili'nin kanının intikamını aldılar]" (Alp 2001, s.60).

Daha sonra Hantili'nin yaşlanmasıyla birlikte, Zidanta Hantili'nin ailesini ve kölelerini öldürmüştür. Bu katliam, Hititleri derinden etkilemiş olmalı ki, Hantili'den sonra başa geçen dördüncü kuşak olan Telipinu vasıtasıyla travma aktarılmaktadır.

§18 "Hantili ihtiyarladı ve o tanrı olmaya başladı (ihtiyarladı ve ölüme yaklaşıyor). Zidanta, Hantili'nin oğlu Pişeni'yi çocukları ile birlikte öldürdü, ilk kölelerini de (önde gelen kişileri) öldürdü" (Hoffmann, 1984, s.25; Alp, 2001, s.60).

Zidanta'nın tahta çıkmasıyla, ülkede tehlike, tehdit ve huzursuzluk hâkim olmuştur. Tanrılar Pişeni'nin kanının intikamı almak istemiştir. Zidanta'dan intikam almak isteyen düşmanları, oğlu Ammuna'yı tahta çıkması için desteklemişlerdir. Ammuna, babası Zidanta'yı öldürerek tahta çıkmıştır. Bu zor süreçte, baba katli de travmaya sebep olmuştur:

§19 "Zidanta kral oldu, daha sonra tanrılar Pişeni'nin kanını aradılar. Tanrılar onun (Zidanta'nın) oğlu Ammuna'yı ona karşı düşman yaptılar (Ammuna) babası Zidanta'yı öldürdü" (Hoffmann, 1984, s.25; Alp, 2001, s.60).

Babasını öldürerek tahta çıkan Ammuna, tanrıların gazabına uğramıştır. Ammuna döneminde, siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik sistemde bozulmalar meydana gelmiştir. Süregelen problemler, tebaasını Ammuna'ya düşman etmiştir. Ammuna ve halkının yaşadığı travma şu şekilde aktarılmaktadır:

"Ammuna da kral oldu. Tanrılar babası Zidanta'nın kanının intikamını aldılar. Onun elinde ekinler, bağlar, sığırlar (ve) koyunlar [iyi ol]madılar.... Elinde mahvoldular(?) Ülke ona düşman oldu. Zagga [Ma]tila Galmiya, Adaniy[a], Arzawiya ülkesi Şallapa, Parduwata ve Ahhula. Askerleri nereye savaşa gitti ise iyi olarak geri gelmedi" (Alp, 2001, s.60).

Kral Ammuna'nın ölümüyle birlikte, ülkede karışıklıklar artmıştır. Koruma kıtasının başında yer alan Zuru oğlu Tahirwaili'yi, Titti ve ailesini öldürmesini, Taruhşu isimli koşucu adamı ise Hantili ve oğullarını öldürmesi için görevlendirmiştir.

"Ammuna tanrı olduğunda Zuru, Saray Muhafızlarının başı idi. O gizlice aynı günlerde, ailesinden, 'Altın Mızraklı Adamı' oğlu Tahirwaili'yi gönderdi ve o, Titti'nin ailesini oğullarıyla

birlikte öldürdü. O, Taruhsu'yu koşucu adamı (LÚKAŠ4.E) gönderdi. O Hantili'yi oğullarıyla birlikte öldürdü" (Hoffmann, 1984, ss.26-27; Alp 2001, s.60).

Metnin devamında, Hitit tahtına çıkan Huzziya'nın, tehdit ve tehlike olarak gördüğü, Telipinu ve ailesini öldürme planı belirtilmektedir. Ancak Huzziya'nın Telipinu'yu öldürme planını başarısız olmuş ve onlar sürgün edilmiştir. Telipinu'nun Huzziya'ya ölüm cezası vermediği ve psikolojik bir şiddet (sürgün) uyguladığı görülmektedir.

"Ve Huzziya kral oldu. Telipinu onun en büyük kız kardeşi İştapariya'yı tutuyordu. (Telipinu onun en büyük kız kardeşi İştapariya ile evliydi) Huzziya onları öldürecek. Ve mesele (olay) ortaya çıktı. Ve onlar Telipinu sürgün etti" (Alp, 2001, s.61).

Telipinu'nun tahta kan dökmeden çıktığı ve Huzziya'yı azlettiği anlaşılmaktadır. Ancak Telipinu'nun haberi olmadan, Huzziya ve kardeşleri katledilmiştir. Telipinu'nun hanedan içerisinde kimsenin ölmemesini ve ülke huzurunu sağlamaya çalıştığı görülmektedir.

§26 "Ben kral haberim yoktu [O, Huzziy]a'yı ve kardeşlerini öldürdü. Ben kral, Tanuwa, Tahurwaili ve Taruhsu'yu getirdiklerini ve pankuś'nun onları ölüme mahkûm ettiğini işittiğimde, ben kral (şöyle) dedim: 'Neden ölmelidirler? Onlar (utançlarından) gözlerini saklarlar' ve ben kral onları gerçek çiftçi (tarımcı) yaptım ve onların silahlarını omuzlarından aldım ve onlara sapanları verdim" (Hoffmann, 1984, ss.30-31. Alp, 2001, s.61).

Metnin devamında Telipinu, kraliçe ve prensin öldüğünü, Hattuşa'da kan dökmelerin arttığını dile getirmektedir. Kral Telipinu hem tanrıların gazabına uğramamak hem de ülkedeki huzur ve barışı sağlamak amacıyla asiller meclisini toplamıştır. Telipinu Fermanında, ataların yaşadığı travmalar, bir zincirin halkaları gibi tek tek aktararak, travmalara geri dönülerek bir çıkarım yapılmaktadır.

§27 "Kral ailesinde kan (dökmeler) çoğaldı. Kraliçe İştapariya öldü. Üstelik Prens Ammuna da öldü. Tanrıların insanları da (şöyle) dediler: 'işte Hattuşa'da kan (dökmeler) çok arttı.' Bunun üzerine (ben) Telipinu, Hattuşa'da (asiller) meclisi(ni) (toplantıya) çağırdım. Bu andan itibaren Hattuşa'da kral ailesinin bir çocuğuna hiç kimse kötülük yapmayacak, ona bıçak çekmeyecek" (KBo 3.1.II 31-3? Hoffmann, 1984, ss.30-31; Alp, 2001, s.61).

Telipinu, geçmiş travmalardan aralıksız yararlanarak, geçmişle bağlantılar kurması, tahta geçiş kurallarının belirlemesine sebep olmuştur. Telipinu, travmadan arınarak ve travma sonuçlarından ders çıkarmak istemiştir. Kralın, kuşaklar arası var olan travmaları aktarmasının sebebi, kendi politik ideolojisini temellendirmektir.

§28 *"Yalnız öndeki (en büyük erkek) çocuk prens kral olsun. Eğer öndeki (bir prens) yok ise kim ikinci sırada oğul ise kral o olsun. Eğer varis (olacak) bir prens yok ise hangi kız çocuk öndeki ise ona bir içgüveysi tutsunlar o kral olsun"* (Hoffmann 1984, ss.32-33; Alp 2001, s.61).

Telipinu, travmatik mirasında; travmatik deneyimleri gözden geçirme, olay örgüsünü oluşturma, duygularını anlatma, farkındalık kazandırma ve olayları anlamlandırma ve yeniden yapılandırma çabası (*iyileştirme süreci*) açıklamıştır. Travmaları iyileştirmek için inanç, duygu ve sosyal etkilerin önemi şöyle belirtilmektedir:

§29 *"Kral ailesinden hiç kimseyi öldürme. (Bu) iyi değil(dir)." (Hoffman, 1984, s.32; Alp 2001, s.61)*

Telipinu Fermanı, Janet'in bellek teorisiyle uyusmaktadır. P.Janet, geçmiş deneyimleri kaydeden koruyan ve sürekli yapılandırılan anlatısal bir belleğin olduğunu iddia etmektedir. Telipinu fermanı, bu bellek türüyle örtüşmektedir. Telipinu fermanında, kötülük yapanlar ve öldürmeler olursa, pankuş meclisine söylenmelidir. Ayrıca bu travmaların unutulmaması gerektiği, fermanın yol gösterici olduğu ve tanrıların cinayeti kraliyet ailesinden aldıkları ifade edilmektedir:

§30 "Ayrıca kim kral olur da erkek ve kız kardeşlerine karşı kötülük planlarsa, siz onun pankuş'u iseniz ona açık olarak söyleyin: Kan olayı ile ilgili meseleyi tabletten gör. Eskiden Hattuša'da cinayet artmıştı. Ama şimdi tanrılar onu (cinayeti) büyük aileden (kraliyet ailesinden) aldılar" (Hoffmann, 1984, ss.32-35; Alp, 2001, ss.61-62).

I. Šuppuliuma'nın Genç Tuthaliya ile yaşadığı siyasi güç mücadelesi yukarıda anlatılmıştır.

P.Janet'in öne sürdüğü travmatik bellek teorisi, III. Hattušili otobiyografisinde görülmektedir. III. Hattušili'nin otobiyografisinin bütününe bakıldığında; geçmiş deneyimlerin, şimdiki zamanda meydana geliyormuş gibi aktarıldığı anlaşılmaktadır. III. Hattušili, kendisini kardeşi Muwatalli ile çok iyi anlaşılan ve tanrıçası İstar tarafından sevilen biri olarak tanımlamaktadır. Ancak daha sonra III. Hattušili'yi kıskanan, Zida'nın oğlu Arma-Tarhunta ve diğer insanlar ona kötülük yapmaya başlamışlardır.

"Sahibem tanrıça İstar beni sevgiyle tuttuğu için kardeşim Muwatalli beni iyi tuttu. Ve insanlar sahibem tanrıça İstar'ın sevgisini ve kardeşimin iyiliğini gördükleri zaman beni kıskandılar ve bana Zida'nın oğlu Arma-Tarhunta ve ayrıca diğer insanlar kötülük yapmaya başladılar. Benim aleyhimde kötü bir durum oluş[turdular]" (CTH 81. Ay. I 28-34, Otten, 1981, ss.6-7).

Metnin devamında III. Hattušili'nin, psikolojik şiddete maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Kral Muwatalli'nin, kardeşi III. Hattušili'yi mahkemeye çağırdığı dile getirilmektedir. Bu durum III. Hattušili'nin, bilinçaltında bastırılmış olmasına rağmen, rüya yoluyla ortaya çıkmıştır (Freud 2016, s.278). Rüyasında tanrıça İstar'ı görerek, inanç, duygu ve güvenle travması iyileştirmeye çalışmıştır. III. Hattušili, tanrıçasının yanında olduğunu, desteklendiği ve korunduğunu düşünerek korkularını yatıştırmış olmalıdır. Kralın İstar'ı ahlaki bir denetçi ve yargıç konumunda gördüğü anlaşılmaktadır.

"Kardeşim Muwatalli beni tekerleğe (mahkemeye) çağırdı. /tayin etti. Hanımefendim İstar bana rüyada göründü. Ve bana bu rüya ile şu söyledi "ben seni (bir) tanrıya bırakacağım korkma" (CTH 81. KUB1.1.+KUB 19.71 Öy I. 35-38. Otten 1981, s.58).

III. Hattušili otobiyografisinin devamında, Muwatalli'nin oğlu Urhi-Tešup'un tahta geçtiğini belirtmektedir. III. Hattušili, kardeşine saygısından dolayı, gayri meşru bir çocuk olan Urhi-Tešup'un tahta çıkmasına izin vermiştir. Ancak III. Hattušili bastırdığı öfke ve güç arzusunu metnin çeşitli yerlerinde pasif direniş, yüceltme ve ahlaki üstünlük imgeleri görülmektedir. Muhtemelen III. Hattušili'nin büyük kral olarak tahta çıkmaması "güçsüzlük acısına ve değersizlik duygusuna" sebep olmuştur. Yeğeni Urhi-Tešup, Büyük Kral unvanına sahip olmuştur. III. Hattušili travmasını örtülü olarak şöyle aktarmaktadır:

"Kardeşime saygımdan dolayı ona herhangi bir kötülük yapmadım bu yüzden kardeşimin yetişkin bir oğlu olmadığından ikinci derece bir kadından olan oğlu Urhi-Tešup'u aldım ve onu Hatti ülkesinin krallığına getirdim. Hattuša'nın tamamını eline bıraktım. Ve o Hatti ülkesine büyük kral oldu ben ise Hakpiş kralı idim." (CTH 81.A 1304/u+1683/u+1956/u+KUB 1.1+KUB 19.60+KUB

19.61+KUB 26.44+KUB 19.66+KUB 26.46+KUB 19.66+KUB 26.46+KUB
19.63+KUB 19.62 38-45. Alparslan 2012, s.59).

III. Hattuşili'nin travmalarının sonraki yıllarda arttığı görülmektedir. Urhi-Teşup, kıskançlık duygusuyla kötülük yaparak, III. Hattuşili'nin yönetimi altındaki kentleri ve görevlileri elinden almıştır. III. Hattuşili, kendisine yapılan psikolojik şiddetin yedi yıl boyunca sürdüğünü belirtmektedir. III. Hattuşili kardeşine olan saygısından dolayı kötülük yapmadığını belirtmesine rağmen, *güçsüzlük acısı* yaşadığı görülmektedir:

"[(Urhi-Teşup tanrının)] bana sevgi [(sini gördüğü zaman o beni kısa)]ndı [v]e bana kötülük yapmaya çalıştı ve benden tüm yöneticileri aldı. Benim tekrar iskân ettirdiğim boş ülkelerin hepsini benden aldı ve beni küçük düşürdü. Hapışa kentini ise benden tanrının isteği ile alamadı. Nerik'in Fırtına Tanrının rahibi olduğum için onu benden geri alamadı ve kardeşime olan saygımdan dolayı ona herhangi bir kötülük yapmadım [v]e yedi yıl katlandım" (CTH 81. Ay III 54-65. Otten, 1981, ss.20-23).

III. Hattuşili, Nerik kenti konusundaki hassasiyeti belgelerden bilinmektedir. (Bozgun, 2019) III. Hattuşili'yi derinden etkileyen travması ise Nerik ve Hakpiş kentlerinin yönetiminden alınmasıdır (Bozgun, 2020, ss.29-50). Urhi-Teşup'un bu eylemleri, III. Hattuşili'de bir kompleks oluşturarak, psiko-politik davranışlar sergilemesine sebep olmuştur. III. Hattuşili otobiyografisinde, tanrılara karşı kendini savunarak, onların ilahi cezalandırma sistemine güvendiğini ve travmasını üst merci olan tanrılara aktardığı görülmektedir:

"O beni mahvetmek için tanrıçanın ve insan(ların) sözünden kötülük aradı Nerik ve Hakpiş kentlerini benden aldı. Sonra tahammül edemeyip ona düşman oldum. Ona savaş açtığımda suç unsuru olabilecek bir harekette bulunmadım. Ne arabasına ne de evinin içine öfkelenip (küfretmedim). Ona (şunları söylemesi için) bir adam görevlendirdim: 'benimle savaşın sen büyük kral(sın.) Ben ise bıraktığın kalenin kralıyım sadece Şamuha kenti tanrıça İstar'ı ve Nerik kentinin fırtına tanrısı bizim için davayı karara bağlasın' Urhi-Teşup'a adı geçen bu meseleyi yazdığımda, biri: 'Onu niçin krallığa tayin ettin ki? Şimdi ona böyle düşmanca yazıyorsun?' diyebilir. O benimle savaşmasaydı (tanrıça) büyük kralı, küçük krala (yenik düşürüp) haysiyetine leke sürdürür müydü? "(CTH 81. KBo 3.6 KUB 1.1 KUB 19.60 Ay. III 62-79. Otten, 1981, ss.22-23; Karauğuz, 2019, s.96).

IV. Tuthaliya, babası III. Hattuşili zamanında yaşanan travmalardan, dolaylı olarak etkilendiği ve bu travmanın hayatına yön verdiği görülmektedir. IV. Tuthaliya geçmişte, Mašturi isimli hainin olduğuna atıfta bulunarak, babasına yapılmış ihanetin ve bastırılmış öfkesini belirtmektedir. Bu metin, bir miras gibi travmaların aktarılışa örnektir:

§8 "Muvatalli tanrı olunca (ölünce), sonra Muvatalli'nin oğlu Urhi-Teşup kral oldu. [Babam] Urhi-Teşup'tan krallığı (zorla) aldı. Masturi hainlik yaptı. Onu damat yapan Muvatalli'nin oğlu Urhi-Teşup'u korumadı. Fakat babama "Ben bir soysuzu mu koruyacağım? Niçin bir soysuzun oğlunun lehine hareket edeceğim?" diye söyleyerek gitti. Sen Mašturi gibi davranacak mısın? Ve eğer biri, Majesteme, oğullarına, torunlarına ya da Majestemin nesline zorluk çıkarırsa ve sen Şauşgamuwa, karıların, oğulların, yaya ve arabalı savaşçılarıyla birlikte candan yardım etmezsen, karıların ve çocukların ile birlikte (onun için) ölmeye hazır olmazsan, bu senin için tanrı yemini altına konsun" (CTH 105. A93/w (+) KUB 23.1+ KUB 31.43(+) KUB23.37(+)720/v(+)670/v Öy. II 20'-38' (Karauğuz, s.156).

Bu belge, Hitit kralı III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya üzerinden, bireysel travmaların, kuşaklar arası aktarımını yansıtan önemli veridir. IV. Tuthaliya'nın Mašturi'yi hain ilan etmesi, kolektif kimliğin korunmasına yönelik savunma mekanizmasıdır. Bu biz ve öteki ayrımını keskinleştirerek, kraliyet meşruiyetini ve aidiyet duygusunu göstermektedir.

Sonuç

Hititçe çivi yazılı belgeler aracılığıyla hem tarihi hem de psikolojik veriler analiz edilmiştir. Bu belgeler, Hitit krallarının çocukluk döneminde yaşadıkları olumsuz deneyimler yalnızca bireysel ruh sağlıklarını değil, aynı zamanda siyasi kararlarını ve liderlik vasıflarını derinden etkilerini göstermektedir. II. Muršili, III. Hattušili'nin erken yaşta yaşadığı hastalık, kayıp ve siyasi baskı travmaları, krallarda kalıcı izler bırakmıştır. Bu kralların rüya anlatıları, savunmaları ve salgın hastalığa karşı, bilinçdışı korkularını ve çaresizliklerini göstermektedir. II. Muršili rüyalarında geçmiş travmalarını yeniden deneyimlemesi, bilinçdışı korkularla, başa çıkma çabasını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda salgın hastalığın tanrısal bir ceza veya gazap olarak düşüncesi, kendini suçlu, günahkâr olarak hissetmesine neden olmuştur. Kralın, babası kardeşi ve eşini çeşitli hastalıklardan kaybetmesi, yas travması oluşturmıştır. Kral, hastalık ve yas travmasıyla başa çıkmak için tanrısal düzende olayları anlamlandırma çabasına girmiştir. Benzer şekilde, III. Hattušili'nin hastalık korkusu, rüyaları ve savunmaları da travmatik bir mirası devraldığını göstermektedir.

I. Hattušili, Telipinu, II. Muršili, III. Hattušili'ye ait çivi yazılı belgeler psikolojik kırılmaların sadece krallarda değil aynı zamanda nesiller arası etkisini de göstermektedir. Bu belgelerde fiziksel hastalıklar, aile kayıpları ve tanrı korkularının, sonraki kuşaklardaki travma aktarımlardır. Metinlerde yer alan korku, suçluluk, pişmanlık umut ve şifa arayışı gibi temalar, Hitit döneminde travmayla baş etme yollarına yönelik ipuçları sunmaktadır. Dolayısıyla bu belgeler, Hitit krallarının travmaya karşı geliştirdiği ritüelistik, psikolojik ve teolojik savunma mekanizmalarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Böylece psikodinamik kuramlarla kesişen çok katmanlı bir analizi ortaya koymamıza sebep olmuştur. Hitit krallarının yaşadığı travmatik deneyimler, tarihsel ve politik bağlamda güçsüzlük acısı olarak nitelendirebileceğimiz bir psikolojik gerçekliğe işaret etmektedir. Bu acı, kralların içsel kaynaklarının yetersiz kaldığı kriz anlarında yoğun olarak yaşanmış, iktidar, sadakat, ihanet ve ata geçmişi üzerinde şekillendirilmiştir. Atadan oğula geçen travmatik anlatılar, ceza öngörüler, tehdit ve tehlike anlarında, kültür ve ritüeller yoluyla kuşaklararası aktarılmıştır. Pu-Šarruma'nın yaşadığı siyasi kırılmanın, I. Hattušili üzerindeki etkisi bunun ilk örneğidir. Telipinu fermanını, II. Muršili, III. Hattušili'nin travmatik belleğindeki etkisine ve kuşaklararası aktarımın nasıl işlevsel hale geldiğini göstermektedir. Bu belgeler, tarihsel olayları kronolojik olarak anlatmakla kalmaz, geçmiş travmaların geleceğe yön verişini de yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Hitit tarihi psikolojik kuramlarda karşılık bulan, anlatısal bellek, travmatik aktarım ve anlamlandırma süreçleriyle örtüşmektedir. Hitit metinleri travmanın unutulması gereken bir yara olmadığını, siyasi ve sosyal hayatın şekillendirilmesinde kullanılan güçlü bir bellek olduğunu göstermektedir. Hitit kralları, geçmiş travmalarını politik bir manipüle olarak kullanmış ve gelecek için norm üretmiştir. Bunlar, travmaları hem iyileştirici hem de düzen koruyucu anlatılar haline getirmiştir. IV. Tuthaliya geçmişte, Mašturi isimli hain unutmaması ve ona atıfta bulunması, travmatik deneyimin kuşaklar arası varlığını göstermektedir. Kısacası, Hitit tarihi boyunca travmatik deneyimler doğrudan ve dolaylı olarak insanları etkilemiş ve travmalar, miras gibi nesilden nesille aktarılmıştır.

Kaynakça

- Abraham N., & Torok, M. (1994). *The Shell and Kernel: Renewals of psychoanalysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Abrams, M.S. (1999). Intergenerational transmission of trauma: recent contributions from the literature of family systems approaches to treatment, *53*(2), 143-282. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1999.53.2.225>
- Alp, S. (2001). *Hitit Çağında Anadolu: Çivi yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara: Tübitak Yayınları.
- Alparslan, M. (2006). II. Murşili Dönemi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hititoloji Anabilim dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Alparslan, M. (2007). II. Muwatalli ve Dönemi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hititoloji Anabilim dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Arikan, Y. (1994). II. Murşili'nin Veba Duaları (CTH 378), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Assmann, J. (2015). *Kùltürel Bellek Eski Yüksek Kùltürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atila, N. (2022a). Hitit Devletinde Meşru Şiddet. (Ed.N.Hayta, M.A.Çakmak, T.S.Birbudak, K.Toptaş, S.Yakar) *Bir Ömür Tarihle Yaşamak: Prof. Dr. Refik Turan*, (ss .161-174), Ankara: Berikan Yayınevi.
- Atila, N. (2022b). Hitit Devletinde Psikolojik Şiddet. Hakaret, Küfür ve Aşağılama. (Ed.N.Hayta, H.Keleş, C.Dönmez, T.Belenli, T.Ortaç), *Türk Dünyası Yolunda Bir Ömür: Prof.Dr. Mehmet Şahingöz'e Armağan* (ss .151-166), Ankara: Berikan Yayınevi.
- Beekes, R. (2010). *Etymological Dictionary of Greek, Volume 2* Brill Leiden-Boston.
- Bozgun, Ş. (2019). III. Hattuşili Devrinde Nerik ve Hakmiş Memleketleri, Ankara Üniversitesi Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Anabilim dalı (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bozgun, Ş. (2020). Nerik ve Hakmiş Hakkında, *Archivum Anatolicum* *14*(1), 29-50. <https://doi.org/10.46931/aran.731963>
- Briere, J. N., & Scott, C. (2014). *Principles of Trauma Therapy: A Guide to Symptoms Evaluation and Treatment* (DSM-5), London: Sage Publication.
- Caruth, C. (1996). *Unclaimed Experience Trauma, Narrative and History*, London: The Johns Hopkins University Press.
- Çelgin, G. (2010). *Eski Yunanca Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Çelgin, G. (2018). *Eski Yunanca Türkçe Sözlük*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Daniele, Y. (1998). *International Handbook of Multigenerational legacies of trauma*. New York: Springer Science Business Press.
- Daniele, Y. (1998). *Travmaların Çok Kuşaklı Mirasının Uluslararası El Kitabı*. New York: Kluwer.
- Daniele, Y. (2007). Assessing Trauma Across Cultures from a multigenerational Perspective. (Ed. Wilson JP, C.S-k Tang), *Cross- Cultural Assessment of psychological trauma and PTSD* (ss.65-909) Springer Science Business Media. https://doi.org/10.1007/978-0-387-70990-1_4
- de Mause, L. (1982). *Foundation of Psikohistory*. Londra: Creavite Roots Pub.
- Doğan-Alparslan, M. (2012). Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcraatı Filolojik Belgeler Işığında. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.
- Elovitz, P. (2018). *The Making of Psychohistory* UK: Routledge.
- Figley, C. R. (1983). *Stress and the family: Coping with normative transition*, New York: Routledge.
- Freud, S. (1963). *Introductory Lectures on Psychoanalysis*, New York: Penguin Books
- Freud, S. (2016). *Rüyaların Yorumu*. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Freud, S. (1981). *Psikoanaliz Üzerine*. İstanbul: Say Yayınları.

- Gernot, W. (2011). "I. Šuppiluliuma", Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie (RIA) 13, Berlin-Boston, De Gruyter, 318-322.
- Goetze, A. (1925). Hattusilis. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexten Leipzig: MVAeG29/3.
- Goetze, A. (1933). Die Annalen des Muršiliš MVAeG 38, Leipzig: Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Goetze, A., (1930). Die Pestgebete des Muršiliš, *KIF* 1, 161-251.
- Herman, J. L. (2015). *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence from domestic Abuse to political terror*, New York: Basic Books.
- Hoffmann, I. (1984). Der Erlass Telipinus, *TH* 11, Heidelberg.
- Hoffner, H.A., (2013). "The King's Speech" Royal Rhetorical Language. (Ed. Collins B. J. Michalowski P.) Beyond Hatti. A Tribute to Gary Beckman (ss.137-154). Atlanta: Lockwood Press.
- Janet, P. (1989). L'automatisme Psychologique. Paris:Felix Alcan.
- Karauğuz, G. (2018). Ugarit ve Boğazköy Çivi Yazılı belgelerine göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri Konya: Çizgi Kitabevi.
- Karauğuz, G. (2019). Hitit tarihi ve idari kil kitaplar yaşam hikayesi, ferman, vasiyetname, bağış belgesi talimatname ve kral icraatları. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Karauğuz, G. (2020). Hitit Duaları Kil Kitapları "Bin Tann" İçin İlâhi ve Münacatlar. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Kaynar, F. (2014). Hitit Kralı II. Muršili'nin Dil Felci Metninin (CTH 486) Filolojik-Sosyo-Kültürel Değerlendirilmesi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Klengel, H. (2002). "Hitit Tarihi", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn, 412-420.
- Korkurcan A., & Özsan H.H. (2012). Travma Kavramının Psikiyatri Tarihindeki Seyri. *Kriz Dergisi*, 20 (1-2-3), 19-24. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000330
- Lawton, H. (1998). The Psychohistorian's Handbook. New York: The Psychohistory Press.
- Lebrun R. (1985). "L'aphasie de Mursili II = CTH 486", *Hethitica* 6, 103-137.
- Micale, Mark S. (2001). "Jean-Martin Charcot and Les Nevroses Traumatiques", (Ed. Micale Mark. S. – Lerner. P. 1870-1930). *Traumatic Pasts: History, Psychiatry, and Trauma in the Modern Age*, (115-139). Cambridge:Cambridge University Press,
- Noland, R. W. (2010). Psikotarih: Teori ve pratik (M. Alican,Çeviren). *Tarih Okulu Dergisi*, (VI), 95-123. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/144882>
- Otten, H. (1972-1975). "Hattusilis I", Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 4 (RIA), Berlin, ss.173-174.
- Otten, H. (1981). *Die Apologie Hattušiliš III. Das Bild der Überlieferung*, StBoT 24, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Peters, M. (1980). attisch τραῦμα: griechische etymologie und indogermanische labiolaryngale, in mayrhofer ss. 328-352.
- Roth, T. (2020). Rituale als Traumatherapie? Hethitische Rituale und ihre Funktionen im militärischen Kontext. *Krieg und Ritual im Altertum 17 Grazer Althistorische Adventgespräche*, 187-228.
- Seters, J. V. (1983). In Search of History. Historiography in the Ancient World and the Origins of Biblical History, London:New Haven
- Silvin, K. (1982). CTH 13: The Extensive Annals of Hattušili I (?). *Tel Aviv University Institut of Archeology*, (9), 87-116.
- Simon, Z. (2017). "The king's speech" die angebliche Aphasie des hethitischen Großkönigs Muršili II, *Le Journal des Médecines Cunéiformes*, (30), 71-70.
- Sommer, F. -Falkenstein, A. (1938). Akkadische Bilingue des Hattušili I. (Labarna II), (ABAW 16) München.
- Strozier, C. B. (1986). Psychohistory. *Journal Behavioral & Social Sciences Librarian*, 5, 3-19.

- Ünal, A. (1974). Hattušili III Teil I- Hattusili bis zu seiner Thronbesteigung, Band 1: Historischer Abriss, THeth 3 Heidelberg.
- Ünal, A. (2002). Hititler Devrinde Anadolu I, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2014). Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Puduhepa ve Zamanı Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi, Çorum: Hitit Üniversitesi Rektörlüğü Yayını.
- Ünal, A. (2016). Hititçe Türkçe, Türkçe Hititçe Büyük Sözlük. Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözlük Listeleriyle Birlikte Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- van den Hout, T.P.J. (2013). Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi. (Ed:M.Doğan Alparslan/M.Alparslan), *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu* (ss.22-45). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- van der Kolk B. A. (2024). Beden Kayıt Tutar Travmanın İyileşmesinde Beyin, Zihin ve Beden. İstanbul: Nobel Yaşam Yayınevi.
- Walid, K.A.H., & Hughes, J. H. (2014). Post Traumatic Stress Disorder in the Ancient. *Early Science and Medicine*, 19(6), 549-57. <https://doi.org/10.1163/15733823-00196p02>
- Westenholz, J. G. (1997). *Legend of the Kings of Akkade: The Texts*. WinonaLake:Eisenbrauns.
- Yehuda, R, Lehrner A, & Bierer M. L. (2018). The public reception of putative epigenetic mechanisms in the transgenerational effect of trauma. *Enviromental Epigenetics*, 4(2), 1-7. <https://doi.org/10.1093/eep/dvy018>
- Yılmaz Odabaşı, H. (2020). Psikotarihin tarihi: yaklaşımlar ve tartışmalar. *Universal Journal Of History Culture*, 2(2) 131-152. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1252955>
- Yiğit, T. (2007). Eski Hitit Dönemine Ait Bir Ferman. *TAD*, 26(41), 1-8. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000391

Kısaltmalar

ArAn: Archivum Anatolicum

CAD: The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago-Glückstadt 1956 vd.

CHD: The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 1980 ff.

CTH: Laroche, E., 1971, Catalogue des Textes Hittites, Paris.

DSM: American Psychiatric Association (1952). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (1. Baskı) (American Psychiatric Association. Washington DC.

ePSD: Tinney, S., Et al., (2006), The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary (<http://psd.museum.upenn.edu/epsd/index.html>).

HEG: Tischler Johann, Hethitisches Etymologisches Glossar, Innsbruck 1977 vd.

HEG: Tischler, J., 1977 vd. Hethitische etymologisches Glossar, Innsbruck.

HW: Friedrich J., 1952, Hethitisches Wörterbuch, Heidelberg.

HZL: C.Rüster - E.Neu, 1989, Hethitischen Zeichenlexion, Wiesbaden.

KBo: Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig, Berlin.

KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin.

SAMHSA: Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2012).

TAD: Tarih Araştırmaları Dergisi.

TH: Texte der Hethiter, Heidelberg.

TSSB: Travma Sonrası Stres Bozukluğu

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Enerji ve Metal Oynaklıkları ile Türk Borsası Arasındaki İlişkinin Jeopolitik Belirsizlikler Altında İncelenmesi

Investigating the Relationship between Energy and Metal Volatility and the Turkish Stock Exchange under Geopolitical Uncertainties

Oktay ÖZKAN

Doç. Dr. | Assoc. Dr.

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü, Tokat, Türkiye

Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of Business Administration, Tokat, Türkiye

oktay.ozkan@gop.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9419-8115>

<https://ror.org/01rpe9k96>

İsmail TUYGUN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doktora Öğrencisi | Ph.D. Student

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

İşletme Bölümü, Tokat, Türkiye

Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of Business Administration, Tokat, Türkiye

ismailtuygun@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9759-7944>

<https://ror.org/01rpe9k96>

Yakup AL

Doktora Öğrencisi | Ph.D. Student

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

İşletme Bölümü, Tokat, Türkiye

Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of Business Administration, Tokat, Türkiye

yakupal_66@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3994-0679>

<https://ror.org/01rpe9k96>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 18.09.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 28.04.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Özkan, O., Tuygun, İ., & Al., Y. (2025). Enerji ve metal oynaklıkları ile türk borsası arasındaki ilişkinin jeopolitik belirsizlikler altında incelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 450-467. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1552535>

Yazar Katkıları: %50-%30-%20

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-30%-20%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Investigating the Relationship between Energy and Metal Volatility and the Turkish Stock Exchange under Geopolitical Uncertainties

Abstract

Energy prices, particularly oil and natural gas, play an important role in macroeconomic balances in terms of their impact on both production costs and consumption expenditures. On the other hand, metals such as gold and silver, which are closely linked to global economic activity, are considered safe havens and potential protection against inflation in the long run, and are therefore closely followed by investors. Geopolitical uncertainties emerging at both the global and local levels can affect commodity and stock prices, sometimes causing short-term and sometimes long-term price volatility. In this context, understanding the dynamics of financial markets and investor behavior has become a process that goes beyond economic indicators alone; it also involves factors such as energy and commodity prices, as well as political and geopolitical developments, which play a critical role. Understanding how these factors are interrelated can enable investors to make informed decisions and develop strategic responses to market movements. Against this background, the aim of this study is to investigate the relationship between the Turkish stock market and energy and metal volatilities, as well as to determine how this relationship changes under geopolitical uncertainties. To this end, empirical analyses are conducted using daily data between 02.01.2001 and 26.05.2023, employing the Wavelet Coherence and Vector Wavelet Coherence methods. In the study, the Partial Wavelet Coherence method is also applied in order to test the validity of the Wavelet Coherence and Vector Wavelet Coherence results. Wavelet Coherence analysis results show that there are strong relationships between energy and metal volatilities and the BIST 100 that vary both over time and across periods, and that the relationship between metal volatilities and the BIST 100 is stronger than the relationship between energy volatilities and the BIST 100. Vector Wavelet Coherence analyses reveal that geopolitical uncertainties significantly increase the relationship between energy and metal volatilities and the BIST 100. Partial Wavelet Coherence analyses also demonstrate that the relationship between energy and metal volatility and the BIST 100 is stronger under geopolitical uncertainties. The findings of this study will provide important insights for policymakers and investors related to the Turkish stock market.

Keywords: Energy Volatility, Metal Volatility, Geopolitical Uncertainties, Wavelet Coherence, Vector Wavelet Coherence

Enerji ve Metal Oynaklıkları ile Türk Borsası Arasındaki İlişkinin Jeopolitik Belirsizlikler Altında İncelenmesi

Öz

Başta petrol ve doğalgaz olmak üzere enerji fiyatları hem üretim maliyetlerini hem de tüketim harcamalarını etkilemesi bakımından makroekonomik dengelerde önemli bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan, küresel ekonomik faaliyetlerle yakından ilişkilendirilen altın ve gümüş gibi metaller uzun vadede enflasyona karşı koruma ve güvenli liman olma potansiyeli taşımakta dolayısıyla yatırımcılar tarafından yakından takip edilmektedir. Küresel ve yerel düzeyde ortaya çıkan jeopolitik belirsizlikler ise emtia ve hisse fiyatlarını etkileyerek bazen kısa süreli bazen de uzun süreli fiyat oynaklıklarına neden olabilmektedir. Bu bağlamda finansal piyasaların dinamiklerini ve yatırımcı davranışlarını anlamak, sadece ekonomik göstergelerle sınırlı kalmayan; aynı zamanda enerji ve emtia fiyatları ile siyasi ve jeopolitik gelişmeler gibi faktörlerin de kritik rol oynadığı bir süreç haline gelmektedir. Bu faktörlerin birbiriyle nasıl ilişkili olduklarının anlaşılması, yatırımcıların bilinçli kararlar almasını ve piyasa hareketlerine stratejik yanıtlar geliştirmesini sağlayabilecektir. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı hem Türk borsası ile enerji ve metal oynaklıkları arasındaki ilişkiyi araştırmak ve hem de jeopolitik belirsizlikler altında bu ilişkinin nasıl değiştiğini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda 02.01.2001 ile 26.05.2023 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılarak Dalgacık Tutarlılığı ve Vektör Dalgacık Tutarlılığı yöntemleri kullanılarak ampirik analizler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada ayrıca Dalgacık Tutarlılığı ve Vektör Dalgacık Tutarlılığı sonuçlarının geçerli olup olmadığının test edilebilmesi amacıyla Kısmi Dalgacık Tutarlılığı yöntemi de uygulanmıştır. Dalgacık Tutarlılığı analiz sonuçları enerji ve metal oynaklıkları ile BİST 100 arasında hem zamana hem de periyoda göre değişen güçlü ilişkiler olduğunu ve metal oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişkinin enerji oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişkiye göre daha fazla olduğunu göstermiştir. Vektör Dalgacık Tutarlılığı analizleri, jeopolitik belirsizliklerin enerji ve metal oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde artırdığını ortaya koymuştur. Kısmi Dalgacık Tutarlılığı analizleri de enerji ve metal oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişkinin jeopolitik belirsizlikler altında daha fazla olduğunu göstermiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgular Türk borsası ile ilgili politika yapımcılar ve yatırımcılar için önemli çıkarımlar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Oynaklıkları, Metal Oynaklıkları, Jeopolitik belirsizlikler, Dalgacık Tutarlılığı, Vektör Dalgacık Tutarlılığı

Giriş

Finansal piyasaların dinamiklerini ve yatırımcı davranışlarını anlamak, sadece ekonomik göstergelerle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda enerji ve emtia fiyatları, siyasi ve jeopolitik gelişmeler gibi faktörlerin de kritik bir rol oynadığı bir süreçtir. Bu faktörlerin derinlemesine anlaşılması, yatırımcıların bilinçli kararlar almasını ve piyasa hareketlerine stratejik yanıtlar geliştirmesini sağlar. Bu nedenle, borsayı etkileyen unsurların kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi, finansal başarı ve sürdürülebilir yatırım yönetimi için vazgeçilmezdir.

Enerji fiyatları ile BİST 100 endeksi arasındaki ilişki, küresel ekonomik dinamiklerin ve finansal piyasaların anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Enerji fiyatları, özellikle petrol ve doğalgaz fiyatları, dünya genelinde üretim maliyetlerini ve tüketici harcamalarını doğrudan etkileyerek makroekonomik dengelerde belirleyici bir rol oynar (Thuy Tien, 2022). Hizmet, taşımacılık, perakende, iletişim ve sağlık gibi birçok sektörde, mal ve hizmetlerin tüketiciye ulaştırılmasında hem tedarik ve üretim faaliyetlerinde hem de dağıtım sürecinde enerjiye olan bağımlılık belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Türkiye gibi enerji ithalatçısı ülkelerde, bu gereksinim daha da belirgin hale gelmektedir. Enerji fiyatlarının yükselmesi veya düşmesi, BİST 100'deki şirketlerin mali performanslarını ve hisse senedi fiyatlarını doğrudan etkilerken, sektörel bazda ise farklı yansımalar gözlemlenmiştir (Altınöz ve Umut, 2022). Dolayısıyla enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar endeksin hareketlerinde kritik bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Metal fiyatları küresel ekonomik faaliyetlerle yakından ilişkilendirildiğinden, genellikle BİST 100 endeksiyle bağlantılıdır. Bu durum, The Economist dergisinin 2022 tarihli "Yakıt, Gıda ve Öfke" başlıklı yazısında vurgulandığı gibi, emtia ve metalin önemini açıkça ortaya koyar. Yatırım perspektifinden bakıldığında, kıymetli metaller, uzun vadede enflasyona karşı korunmak için kullanılan araçlar olarak değerlendirilir (Ghosh ve diğerleri, 2004). Özellikle altın gibi kıymetli metaller, ekonomik belirsizlik dönemlerinde güvenli liman olarak kabul edilir ve yatırımcılar tarafından tercih edilir (Deniz ve diğerleri, 2018). Metal fiyatlarındaki değişiklikler, BİST 100 endeksindeki şirketlerin performansını etkileyebileceği gibi, birçok şirketin hammadde olarak kullandığı metallerin maliyetleri üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Metal fiyatlarındaki artışlar, maliyetleri yükselterek enflasyonist baskıya yol açabilir ve firmaların karlılığını azaltarak hisse senedi fiyatlarında düşüşe neden olabilir (İşcan ve Kaygısız, 2019). Bu nedenle, metal fiyatlarının takibi, BİST 100 endeksinin hareketlerini ve genel piyasa dinamiklerini anlamak için kritik bir öneme sahiptir.

Jeopolitik riskler, ekonomik gelişmeleri ve finansal piyasaların dinamiklerini etkileyen ve yatırım kararlarını önemli ölçüde etkileyen unsurlardır (Caldara ve Iacoviello, 2022). Küresel ve yerel düzeyde yaşanan jeopolitik belirsizlikler, enerji kaynakları ve metaller gibi temel emtiaların fiyatlarında dalgalanmalara neden olmaktadır (Liu ve diğerleri, 2021). Bu dalgalanmalar, Türk borsasının performansını ve Türkiye ekonomisini doğrudan etkilemektedir. Türkiye, coğrafi konumu ve ekonomik yapısı nedeniyle enerji ve metal piyasalarındaki oynaklıklara karşı yüksek duyarlılık göstermektedir. Enerji ve metal oynaklıklarının yanı sıra jeopolitik belirsizliklerin Türk borsası üzerindeki etkilerini analiz etmek de büyük önem taşımaktadır. Çünkü hisse senedi piyasalarında yatırımcılar için jeopolitik risklerin azaltılmasıyla birlikte uygun bir ortam sağlanmaktadır (Doğan ve Afşar, 2021).

Literatürde enerji ve metal fiyatlarındaki oynaklıklar ile jeopolitik risklerin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkilerini araştıran çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğu, jeopolitik risklerin hisse senedi piyasalarını ne ölçüde etkilediğini analiz etmeye odaklanmıştır. Jeopolitik belirsizlikler altında enerji ve metal oynaklıkları arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin nasıl geliştiğini araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada, öncelikle enerji ve metal oynaklıkları ile JBİ ve BİST 100 getirileri arasındaki ilişki wavelet coherence yöntemi ile incelenecektir. Bu yöntem, enerji ve metal oynaklıklarının ve JBİ'nin BİST 100 getirilerine ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu ortaya koyacaktır. Daha sonra vector wavelet coherence yöntemi ile enerji ve metal oynaklıklarının JBİ altında BİST 100 getirileri ile olan ilişkisi incelenecektir. Bir sonraki adımda ise Partial Wavelet Coherence yöntemi kullanılarak, jeopolitik belirsizliklerin etkisi hariç tutulduğunda, enerji ve metal oynaklıklarının BİST 100 getirileri ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğu analiz edilecektir. Bu yöntem çalışmanın geçerliliğini test etmeye yardımcı olmaktadır. Bu çalışma, bu konuya farklı bir perspektiften yaklaşarak literatüre yeni bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

1. Literatür Taraması

1.1. Jeopolitik Riskler ve Borsa

Jeopolitik riskler ve borsa arasındaki ilişki üzerine literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar genellikle ekonometrik modeller, olay çalışmaları ve teorik analizler kullanarak finansal piyasaların jeopolitik olaylara nasıl tepki verdiğini incelemektedir. Çalışmanın bu bölümünde, bu çalışmalar ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Balcılar ve diğerleri (2018), jeopolitik risklerin BRICS hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisinin heterojen bir yapıda olduğunu ve bu nedenle jeopolitik gerilimlere ilişkin haberlerin bu piyasaların getiri dinamiklerini tek tip bir şekilde etkilemediğini belirtmişlerdir. Jeopolitik risklerin genellikle getirilerden ziyade borsa volatilite ölçümlerini etkilediğini ve genellikle düşük seviyelerdeki getiriler üzerinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Bu da jeopolitik risklerin bu piyasalarda volatilitenin itici gücü olarak önemli bir rol oynadığını göstermediğini ifade etmişlerdir. Diğer taraftan Lee (2019) çalışmasında Haziran 1997 ile Aralık 2017 arasındaki verileri kullanarak 37 ülke için kopula yaklaşımıyla borsa ile jeopolitik riskler arasındaki ortak stokastik davranışları ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmada borsa ile jeopolitik riskler arasında negatif yönlü ilişkiler belirlenmiştir. Bezgin (2019), jeopolitik risklerin borsa endeks getirileri üzerinde etkili olduğunu belirtmiş ve jeopolitik riskler ile borsa endeks getirileri arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, BİST-100 endeksinin jeopolitik risklerin artışına diğer endekslere kıyasla daha fazla tepki verdiği ifade edilmektedir. Üçler ve Özşahin (2020), jeopolitik risklerin finansal piyasalar üzerinde kayda değer bir belirsizlik yarattığını belirtmişlerdir. Bu belirsizliğin borsa üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu ve hisse senedi fiyatlarında oynaklığa yol açtığını tespit etmişlerdir. Sekmen (2020), gelişmekte olan ülkelerin borsalarının jeopolitik riskler karşısında nasıl etkilendiğini araştırmıştır. Bulgular, gelişmekte olan ülkelerin borsa getirilerinin jeopolitik risklere karşı değiştiğini ve her ülkenin jeopolitik risklere olan duyarlılığının farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Doğan ve Afşar (2021), jeopolitik risklerin hisse senetleri üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Jeopolitik risklerin borsa üzerinde olumsuz bir etkiye yol açtığını ve bu nedenle yatırımcıların borsa yatırımlarını sınırlandırdıklarını ifade etmişlerdir. Şahin ve Arslan (2021), jeopolitik risklerin borsa ve döviz kurları üzerinde etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Jeopolitik risklerin hem borsa hem de döviz kurları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, borsa

ile jeopolitik riskler arasında negatif bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Son olarak, Dario Caldara ve Matteo Iacoviello (2022), jeopolitik risk (GPR) endeksinin; iki dünya savaşı sırasında, Kore Savaşı'nın başlangıcında, Küba Füze Krizi sırasında ve 11 Eylül sonrasında hızla yükseldiğini ifade etmişlerdir. Daha yüksek jeopolitik risk daha düşük yatırım ve istihdam öngörmekte olduğu ve daha yüksek felaket olasılığı ve daha büyük aşağı yönlü risklerle ilişkili olduğu belirtilmektedir. GPR endeksinin olumsuz sonuçları hem tehditten hem de olumsuz jeopolitik olayların meydana gelmesinden kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Ampirik literatürde yer alan çalışmalar borsa ile jeopolitik riskler arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ve genellikle jeopolitik risklerin borsaları olumsuz ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

1.2. Enerji ve Borsa

Enerji sektörü ve borsa arasındaki ilişki, birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir ve enerji fiyatlarının finansal piyasalar üzerindeki etkisini değerlendiren çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, bu çalışmalar ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Yıldırım ve diğerleri (2014), ham petrol ve doğalgaz fiyatlarının artmasının borsadaki sanayi şirketlerinin hisse senetlerinin fiyatlarını olumlu yönde etkilediği sonucuna varmışlardır. Ayrıca, petrol ve doğalgaza olan talebin artmasıyla birlikte, bu enerji kaynaklarını girdi olarak kullanan sanayi şirketlerinin hisselerine olan talebin de arttığı belirtilmektedir. Dursun ve Özcan (2019), enerji fiyatlarında yaşanan değişimlerin borsa getirilerini etkilediği sonucuna varmışlardır. Bu etkinin uzun dönemde dengeye ulaşırken, kısa dönemde dengenin bozulabileceği ifade edilmektedir. Gürlevik ve Gazel (2020), enerji fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasında bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Kısa dönemde denge bozulurken, uzun dönemde tekrar dengeye geleceği belirtilmektedir. Doğalgaz fiyatları ile hisse senetleri fiyatları arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkinin sebebinin ise girdi maliyetlerinin artmasıyla işletmelerin karlılıklarının azalacağı ve dolayısıyla hisse senetlerinin fiyatlarının negatif etkileneceği ifade edilmektedir. Özer ve Aksoy (2021), enerji fiyatları ile borsa endeksleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve bu etkinin daha çok BİST-Elektrik endeksi üzerinde hissedildiği sonucuna varmışlardır. Ancak, bu etkinin derecesinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacılar, bunun sebebinin enerji fiyatlarında meydana gelebilecek değişimlerin yatırımcılar tarafından önceden tahmin edilerek fiyatlandırılmış olabileceği düşüncesini öne sürmektedirler. Fang Liu ve diğerleri (2023), artan ham petrol fiyat oynaklığının, ikili ham petrol maliyet oynaklığı ve hisse senedi getirilerinin en az düzeyde olduğu durumlarda hisse senedi getirileri üzerinde olumsuz bir etki yarattığını belirlemişlerdir. Ayrıca, hisse senedi getirilerinin artan ham petrol fiyatlarıyla daha yüksek olduğu durumlarda oynaklığın en az düzeyde olduğunu, artan ham petrol oynaklığının ise hisse senedi getirilerini artırdığını tespit etmişlerdir. Son ve Ryu (2024) çalışmasında özellikle pandemi ve savaş dönemlerinde petrol ve doğalgaz ile Kore borsasının oynaklığı arasında artan bir ilişki belirlemişlerdir. Enerji ile borsa arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar, enerji fiyatları ile borsa arasında anlamlı ilişki bulunduğunu ve bu ilişkinin yönünün ise borsalara göre farklılaşabileceğini ortaya koymuşlardır.

1.3. Metal ve Borsa

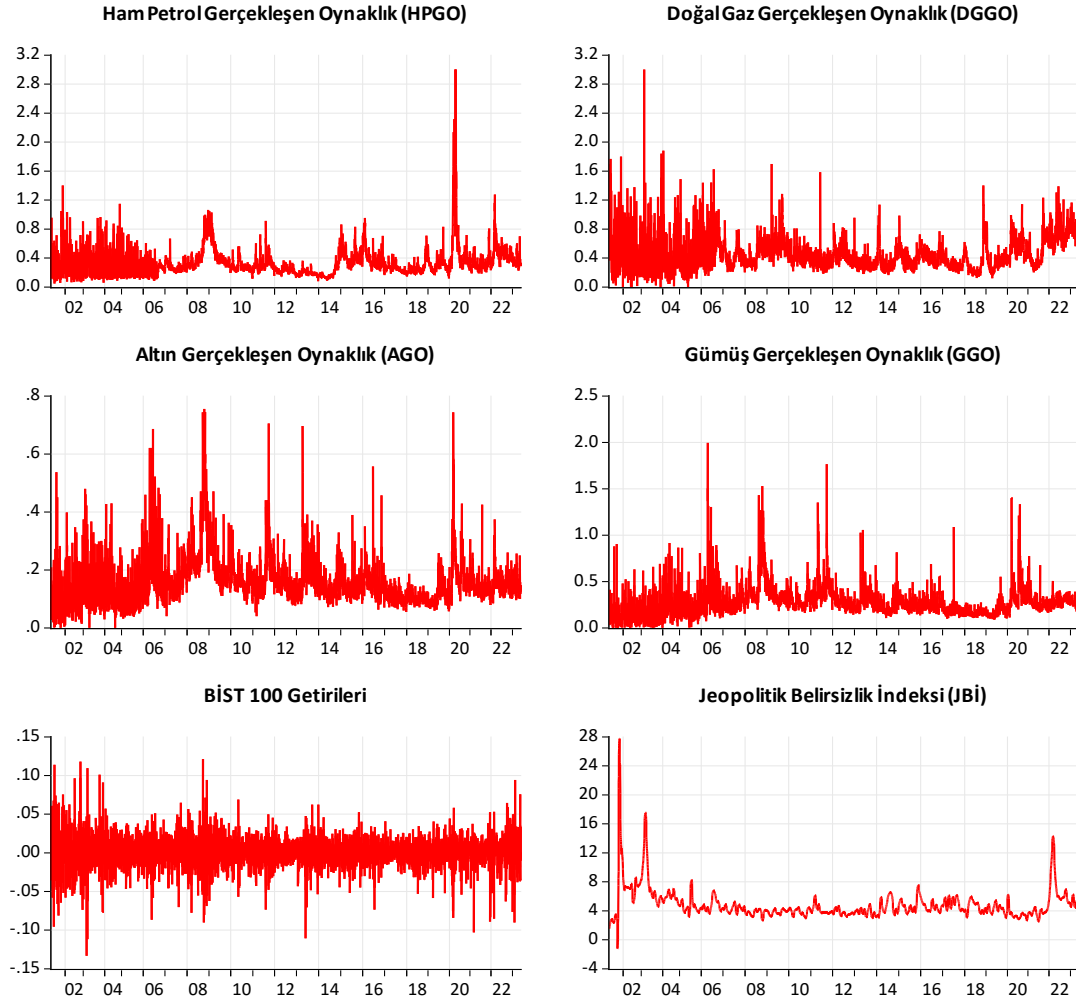
Metal fiyatları ile borsa arasındaki ilişki üzerine yapılmış birçok akademik çalışma ampirik literatürde yer almaktadır. Bu tür çalışmalar genellikle ekonomik, finansal ve yatırım perspektiflerinden bu bağlantıyı incelemektedir. Çalışmanın bu bölümünde, bu çalışmalar ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Balı ve Cinel (2011), altın fiyatları ile BİST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, altın fiyatlarındaki değişimlerin doğrudan BİST 100 endeksini etkilemediği, ancak BİST 100 endeksindeki değişimleri açıklayıcı bir unsur olduğu belirtilmektedir. Altın fiyatlarındaki değişimlerin BİST 100 endeksini olumlu yönde etkilediği, ancak altın ithalatında meydana gelen fiyat değişimlerinin BİST 100 endeksini negatif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Deniz ve diğerleri (2018), altın, gümüş ve platin fiyatlarının BİST 100 endeksi ile olan portföy çeşitlendirmesini incelemişlerdir. Yaptıkları araştırma, altın ve hisse senedi fiyatlarının birbirleriyle ters yönde hareket ettiği sonucuna varmışlardır. Al-Ameer ve diğerleri (2018) çalışmalarında Frankfurt borsasının altın ve gümüş fiyatları ile güçlü ve pozitif ilişki içerisinde bulunduğunu ampirik olarak belirlemişlerdir. Başarır (2019), hisse senedi getirileri ile altın fiyatları arasında bir ilişki olup olmadığını incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre altın fiyatları ile BİST 100 endeksi arasında herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dutta (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada gümüş fiyat oynaklığının güneş enerjisi hisselerinin getirilerini olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Mensi ve diğerleri (2024) çalışmalarında kantil-kantil regresyon ve kantillerde nedensellik yöntemlerini kullanarak MENA ülke borsaları ile altın ve gümüş arasındaki ilişkileri incelemişler ve genellikle negatif ilişkiler tespit ettiklerini belirtmişlerdir. Wang ve diğerleri (2024) G7 ülke borsaları üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada altın ve gümüşün G7 borsa getirilerini tahmin edebilmek için kullanılabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Pata ve diğerleri (2024) çalışmalarında farklı piyasa koşulları altında altın fiyatlarının Türkiye borsasının getirileri ve oynaklığı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada geliştirilen kayan pencere temelli parametrik olmayan kantil nedensellik analizleri altın fiyatlarının Türkiye borsası getirileri ve oynaklığı üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu göstermiştir. Bu alanda mevcut olan ampirik literatür altın ve gümüş ile borsalar arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ve bu ilişkinin içeriğinin borsalara göre farklılaştığını ortaya koymaktadır.

2. Veri ve Metodoloji

2.1. Veri

Bu çalışmada enerji ve metal oynaklıkları, Türk borsası ve küresel jeopolitik belirsizliklerin 02.01.2001 ile 26.05.2023 tarihleri arasındaki günlük verileri kullanılmıştır. Bu tarih aralığı enerji oynaklık verileri doğrultusunda belirlenmiştir. Enerji olarak ham petrol ve doğal gaz; metal olarak altın ve gümüş kullanılmıştır. Türk borsasını temsilen BİST 100 endeksi ve jeopolitik belirsizlikleri temsilen Caldara ve Iacoviello (2022) tarafından geliştirilen Jeopolitik Belirsizlik İndeksi (JBİ) kullanılmıştır. Enerji ve metal oynaklıkları için gerçekleşen oynaklık (realized volatility) verileri kullanılmıştır. Enerji ve metal gerçekleşen oynaklık verileri <https://dachxiu.chicagobooth.edu> web sitesinden; BİST 100 endeksi verileri <https://www.investing.com> web sitesinden ve JBİ verileri <https://www.policyuncertainty.com> web sitesinden temin edilmiştir. BİST 100 endeksi verileri durağan olmadığından logaritmik 1. Fark ile durağan olan getiri serilerine dönüştürülmüştür. JBİ aylık olarak hesaplandığından, günlük verileri quadratic-match-sum ile oluşturulmuştur. Analizlerde kullanılacak olan veriler Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Analizlerde Kullanılan veriler.

2.2. Metodoloji

Çalışmada öncelikle enerji ve metal oynaklıkları, JBİ ve BİST 100 getirileri arasındaki ilişki dalgacık tutarlılığı (DT) [wavelet coherence (WC)] yöntemi ile incelenmiştir. Enerji ve metal oynaklıkları ile BİST 100 getirileri arasındaki ilişkinin jeopolitik belirsizlikler altında nasıl değiştiğini analiz edebilmek için ise Oygur ve Unal (2021) tarafından geliştirilen vektör dalgacık tutarlılığı (VDC) [Vector Wavelet Coherence (VWT)] yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, her bir enerji ve metal oynaklığı ile JBİ'nin aynı anda BİST 100 getirileri ile nasıl ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir.

Zaman serilerindeki durağan halde bulunmayan verilerin çözümü için zaman serisi ekonometrisinde dalgacık dönüşümlerinin uygulanması yaygın olarak kullanılmaktadır. Dalgacık tutarlılığı, zaman-frekans alanındaki ısı haritaları şeklinde ortaya çıkan sonuçların elde edilmesine yardımcı olmaktadır. Eş zamanlı olarak, dikkate alınan değişken çiftlerinin ikili tutarlılığı ve tutarlılık sayesinde farklı zaman frekansları hakkında bilgi sağlamaktadır. Bu özelliği nedeniyle, bu tür bir analiz yöntemi, frekans ve zaman perspektiflerinden gelen bilgilerin ortak olarak değerlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Dalgacık dönüşümü bilimsel araştırmaların birçok alanında yaygın olarak kullanılmaktadır (Umar ve diğerleri, 2021). Dalgacık tutarlılığında ısı haritalarında yer alan sıcak renkler (kırmızı) güçlü birlikte

hareketleri gösterirken soğuk (mavi) renkler zayıf birlikte hareketleri göstermektedir (Xie ve diğerleri, 2023).

Dalgacık tutarlılığı yöntemi, sinyal işleme ve dönüştürme için kullanıldığı için Fourier analizinden kaynaklanmaktadır. Son zamanlarda bu teknik, zaman serileri arasındaki ortak hareketin ilişkisini değerlendirmek için finans, ekonomi ve yönetim alanlarında giderek daha fazla uygulanmaktadır. Granger nedenselliği gibi geleneksel istatistiksel tekniklerle karşılaştırıldığında, dalgacık yönteminin çeşitli dönemlerdeki zaman serileri arasındaki bağlantı davranışını ele alması nedeniyle birçok avantajı bulunmaktadır. Zaman-uzay, frekans küresi ve değişkenler arasındaki bağımlılık gücünden oluşan üç boyutlu bir çerçeve olarak kabul edilmektedir. Bu özelliklerin tümü aynı anda uygulanabilmektedir (Khalfaoui ve diğerleri, 2022).

Dalgacık tutarlılığı, finans piyasalarında bir zaman serisinin hareketli olması sorununu yönetmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Genel olarak, Ayrık Dalgacık Dönüşümü (ADD) [Discrete Wavelet Transform (DWT)] ve Sürekli Dalgacık Dönüşümü (SDD)

[Continuous Wavelet Transform (CWT)] olmak üzere iki tür dalgacık dönüşümünün olduğu ifade edilmektedir. Her ne kadar sadece ayrık dönüşümler dik dalgacık tabanlı bir dalgacığa dayalı olsa da, her ikisi de birbirini dik olarak kesmeyen bir dalgacık fonksiyonu için uygun olduğu belirtilmektedir (Wu ve diğerleri, 2020). ADD gürültü azaltma ve veri sıkıştırma için faydalı olduğu ifade edilmektedir. SDD ise zaman ve frekansın bir arada ölçülebilmesi için bir denge sağlayarak periyodik sinyallerin daha elverişli tanımlanmasına ve izole edilmesine imkan sağlamaktadır. Salınımlar ile zirve noktaları veya sürekli olarak devam etmeyen sinyallerin tespit edilmesi arasında daha iyi bir denge sağladığı belirtilmektedir (Frimpong ve diğerleri, 2021).

Vektör Dalgacık Tutarlılığı (VDC) [Vector Wavelet Coherence (VWT)] yöntemi çerçevesinde veriler şu şekilde analiz edilebilmektedir: İkili, üçlü, dördü ve/veya n boyutlu gruplar oluşturularak analize dahil edilecek olan verilerin birlikte hareketi ölçülebilmektedir. Dalgacıklardan elde edilen sonuçlar genel olarak ölçeklendirmelerde veya ısı haritalarında görüntülendiği belirtilmektedir (Bossman ve Agyei, 2022).

Oygur ve Unal (2020), Vektör dalgacık tutarlılığı yöntemini geliştirmişler ve ısı haritasını görselleştirmişlerdir. Bu yöntemle ısı haritalarında oluşan koyu renkteki görüntüler, faz rastgeleştirilmiş yedek zaman serileri kullanılarak Monte Carlo simülasyonundan yani benzetmelerinden tahmin edilen %5 anlamlılık düzeyine karşılık gelmektedir. Kenar etkilerinden etkilenen bölgeyi temsil eden etki konisi daha açık gölge çizgisiyle gösterilmektedir. Isı haritasının sağındaki gösterge, maviden (düşük yoğunluk) kırmızıya (yüksek yoğunluk) kadar değişen tutarlılık yoğunluğunu göstermektedir.

Vektör dalgacık tutarlılığı, çok değişkenli zaman serilerinin dinamik ortak hareketlerinin araştırılmasında faydalı olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle çok değişkenli zaman serisi verileri yöntemi ile çok ölçekli verilerin analizinde bu yöntem elde edilen bulguların yorumlanmasına ve sonuç elde etmeye yardımcı olmaktadır (Khalfaoui ve diğerleri, 2022). Çalışmada analize tabi tutulan veriler çeşitli ayrıştırmalar yapılarak zaman ve frekans boyutları ölçeklerinde gösterilmektedir. Buna göre zaman ölçeğimizde 5 seviye bulunmaktadır. Seviye 1 (sıfır ila dört gün); seviye 2 (dört ila 16 gün); seviye 3 (16 ila 64

gün (iki ay)); seviye 4 (64 ila 256 gün (bir yıl)); seviye 5 (256-1024 gün 4 yıl)). Ölçekte analiz sonucu elde edilen veriler seviyelerle ifade edilmektedir (Cai ve diğerleri, 2017).

Elde edilen bulguların geçerli olup olmadığını belirleyebilmek için Kısmi Dalgacık Tutarlılığı (KDT) [Partial Wavelet Coherence (PWC)] yöntemi uygulanmıştır. KDT, bir değişkenin etkisi dikkate alınarak iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, iki değişken arasındaki ilişki, 3. Değişkenin etkisinin çıkarılması ile birlikte ortaya konulmaktadır. KDT analiz sonuçları ile DT analiz sonuçları aynı tarz grafikler üzerinde görselleştirilmeye çalışsa da, DT iki değişken arasındaki ilişkiyi gösterirken KDT 3. Değişkenin etkisi çıkarıldıktan sonra söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi görselleştirmektedir (NG ve Chan, 2012).

Dalgacık tutarlılığı aralıklı korelasyonları ortaya çıkarmakta kullanılmaktadır. İncelenen veriler arasında bir korelasyon ortaya çıkması durumunda anlamlı bir şekilde haritayı ortaya çıkarmaktadır. Çoklu değişkenlerin etkisi bir arada gösterilmektedir. Farklı bir değişkenin sebep olduğu müdahale etkisinin olması durumunda dalgacık tutarlılığı değişkenler arasında doğru bir korelasyon sağlayamamaktadır. Bu nedenle KDT yöntemi bulguların geçerliliğini sağlamakta kullanılmaktadır. İki veya daha fazla zaman serisi arasında ve zaman serisinin etkisini ortadan kaldırdıktan sonra ortaya çıkan DT bulmaya yardımcı olan kısmi korelasyona benzer bir teknik olarak ifade edilmektedir. Benzer şekilde dalgacık uygulamalarında KDT, zaman serisinin içinde yer alan çoklu değişkenlerden bir veya birkaçının etkisinin olup olmadığını incelemek için kullanılmaktadır. Çoklu değişkenler arasındaki dalgacık tutarlılığını daha az değişken üzerindeki etkisini ortaya koymada yardımcı olabilmektedir (Frimpong ve diğerleri, 2021). Bu nedenle geçerlilik analizinde çalışmanın geçerliliğini test etmek amacıyla kısmi dalgacık tutarlılığı yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın ampirik aşamaları şekil 2 de gösterilmiştir. Buna göre çalışmanın birinci adımında verilerle ilgili tanımlayıcı istatistikler ve stabilite testi yer almaktadır. Çalışmanın ikinci adımında ise veriler arasındaki ilişkiyi incelemek için dalgacık tutarlılığı ve vektör dalgacık tutarlılığı yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın üçüncü adımında ise elde edilen bulguların geçerlilik analizi yapılmıştır. Geçerlilik analizi için kısmi dalgacık tutarlılığı yöntemi uygulanmıştır.

Şekil 2. Ampirik analiz süreci

3. Ampirik Bulgular

3.1. Veri Analizi Bulguları

Tablo 1, analizlerde kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerini göstermektedir. Gerçekleşen oynaklık değişkenleri arasında en fazla günlük ortalamaya DGGO sahipken en az ortalamaya AGO sahiptir. BİST 100 indeksi örneklem dönemi içinde günlük olarak yaklaşık %0.1'lik bir getiri sağlamıştır. Standart sapma değerlerine bakıldığında JBİ'nin BİST 100 ve oynaklık değişkenlerine göre daha fazla standart sapmaya sahip olduğu, BİST 100'ün ise en az standart sapmaya sahip olduğu görülmektedir. Skewness değerlerine göre BİST 100 getirileri sol tarafa; JBİ ve oynaklık serileri ise sağ tarafa çarpıktır. Bütün değişkenlerin kurtosis değerleri 3'ten büyük olduğundan dolayı dağılımlarının leptokurtik olduğu anlaşılmaktadır. Jarque-Bera (1980) normallik testi çıktıları %1 önem düzeyinde JBİ, gerçekleşen oynaklık, BİST 100 getiri serilerinin örneklem periyodunda anormal dağılım sergilediğini ampirik olarak ortaya koymaktadır. Son olarak Augmented Dickey-Fuller (1979) ve Phillips-Perron (1988) birim kök testleri çıktıları, %1 anlamlılık düzeyinde birim kök vardır sıfır hipotezinin bütün değişkenler için reddedildiğini, diğer bir ifadeyle analizlerde kullanılacak değişkenlerin durağan olduğunu ve analizlere uygun olduğunu belirtmektedir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistikler	HPGO	DGGO	AGO	GGO	BİST100	JBİ
Ortalama	0.328	0.440	0.157	0.273	0.001	4.833
Medyan	0.286	0.389	0.140	0.248	0.001	4.252
Maksimum	3.000	3.000	0.755	1.994	0.121	27.764
Minimum	0.049	0.000	0.000	0.001	-0.133	-1.225
Standart Sapma	0.197	0.217	0.080	0.156	0.019	2.207
Skewness	4.247	1.974	2.142	2.593	-0.234	4.604
Kurtosis	38.850	13.130	10.938	16.711	7.835	35.884
Jarque-Bera	303597.1*	26434.6*	18197.7*	48058.8*	5278.1*	260818.6*
Jarque-Bera Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
ADF	-7.213*	-7.993*	-7.409*	-7.607*	-71.029*	-6.7180*
ADF Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
PP	-41.169*	-77.801*	-57.415*	-55.970*	-71.086*	-6.397*
PP Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Gözlem Sayısı	5368	5368	5368	5368	5368	5368

Not: * sembolü %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir.

Çalışmada kullanılan serilerin örneklem periyodunda stabil olup olmadığını test edebilmek için gerçekleştirilen ve Andrews (1993) ve Andrews ve Ploberger (1994) tarafından geliştirilen Stabilitate testi sonuçları Tablo 2'de raporlanmıştır. Stabilitate analizi için gerçekleştirilen SupF, AveF, ve ExpF sonuçlarına göre, ilgili serinin stabil olduğunu belirten sıfır hipotezinin gerçekleşen oynaklık ve JBİ için %1 önem düzeyinde reddedilmekte, BİST 100 için ise %10 önem düzeyinde bile reddedilememektedir. Bu sonuçlar, BİST 100 indeksinin örneklem periyodunda stabil olduğunu, diğer değişkenlerin ise stabil olmadığını belirtmektedir.

Çalışma değişkenlerinin hepsinin normal olmayan bir dağılıma sahip olması ve büyük çoğunluğunun stabil olmaması, analizlerde tercih edilen yöntemlerin bu çalışma için oldukça uygun yöntemler olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Stabilitate Testi

Testler	HPGO	DGGO	AGO	GGO	BİST100	JBİ
SupF	463.333* (0.000)	662.235* (0.000)	310.236* (0.000)	482.891* (0.000)	1.792 (0.837)	1343.500* (0.000)
AveF	117.560* (0.000)	72.123* (0.000)	129.076* (0.000)	104.451* (0.000)	0.272 (0.862)	262.504* (0.000)
ExpF	224.130* (0.000)	323.658* (0.000)	149.466* (0.000)	235.458* (0.000)	0.153 (0.887)	663.986* (0.000)

Not: Parantez içerisindeki değerler Hansen (1997) yöntemiyle hesaplanan olasılık değerleridir. * sembolü %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir.

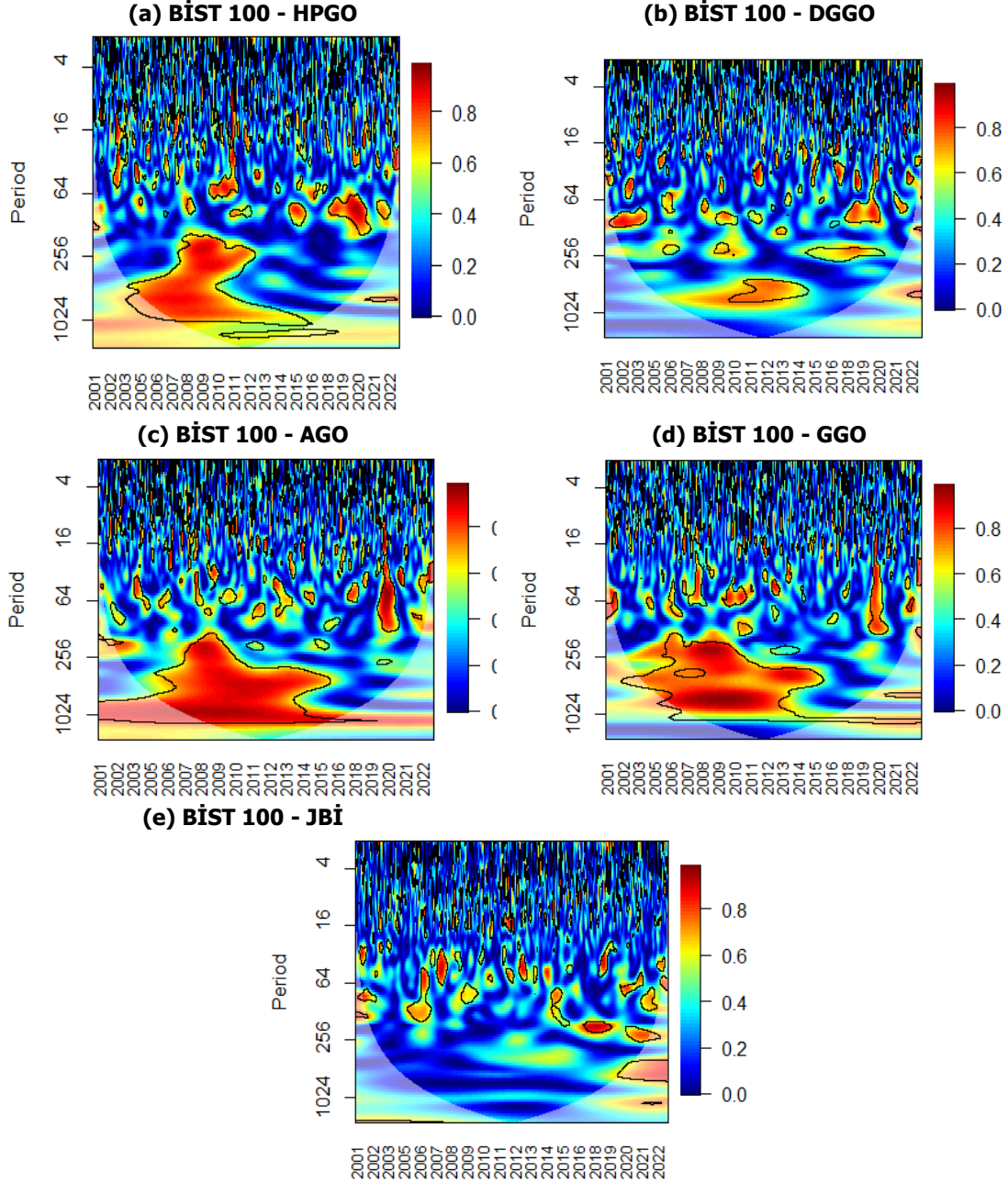
3.2. Dalgacık Tutarlılığı ve Vektör Dalgacık Tutarlılığı Bulguları

Bu çalışmada öncelikle JBİ, enerji ve metal oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişki DT yöntemiyle araştırılmış ve elde edilen bulgular Şekil 3'te sunulmuştur. Şekillerin dikey eksen periyodları, yani kısa, orta ve uzun dönemleri gösterirken yatay eksen tarihleri göstermektedir. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkinin gücü maviden kırmızıya doğru artacak şekilde görselleştirilmiş ve istatistiksel olarak anlamlı olan ilişki bölgeleri siyah çizgiler ile belirtilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda BİST 100 ile HPGO arasındaki ilişkiyi gösteren Şekil 3(a) incelendiğinde 16-1024 periyodları arasında ve neredeyse bütün tarihlerde istatistiksel anlamlı ve güçlü bir ilişki görülmektedir. 4-16 dönemleri arasında ilişkinin gücü net olarak anlaşılmasa da siyah çizgilerin yoğunluğu bu dönemlerde de bütün zamanlarda istatistiksel anlamlı bir ilişkinin var olduğunu belirtmektedir.

Şekil 3(b) BİST 100 ile DGGO arasındaki DT sonuçlarını göstermektedir. 4-16 periyodlarında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmasına rağmen bu ilişkinin gücü net olarak görülememektedir. 16-1024 periyodları arasında da zaman zaman istatistiksel olarak anlamlı olan güçlü ilişkiler gözlenebilmektedir. Şekil 3(a) ve 3(b) birlikte değerlendirildiğinde, BİST ile HPGO arasındaki ilişkinin BİST 100 ile DGGO arasındaki ilişkiye göre nispeten fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 3(c) ve 3(d) metal oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Her iki şekilde önemli farklar bulunmamakla birlikte örneklem periyodu boyunca 16-1024 periyodlarında istatistiksel anlamlı ve güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Kısa dönemleri gösteren 4-16 periyodları arasında da istatistiksel anlamlı yoğun bir ilişki mevcuttur. Şekil 3(a), (b), (c) ve (d) birlikte değerlendirildiğinde, metal oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişkinin enerji oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişkiye göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

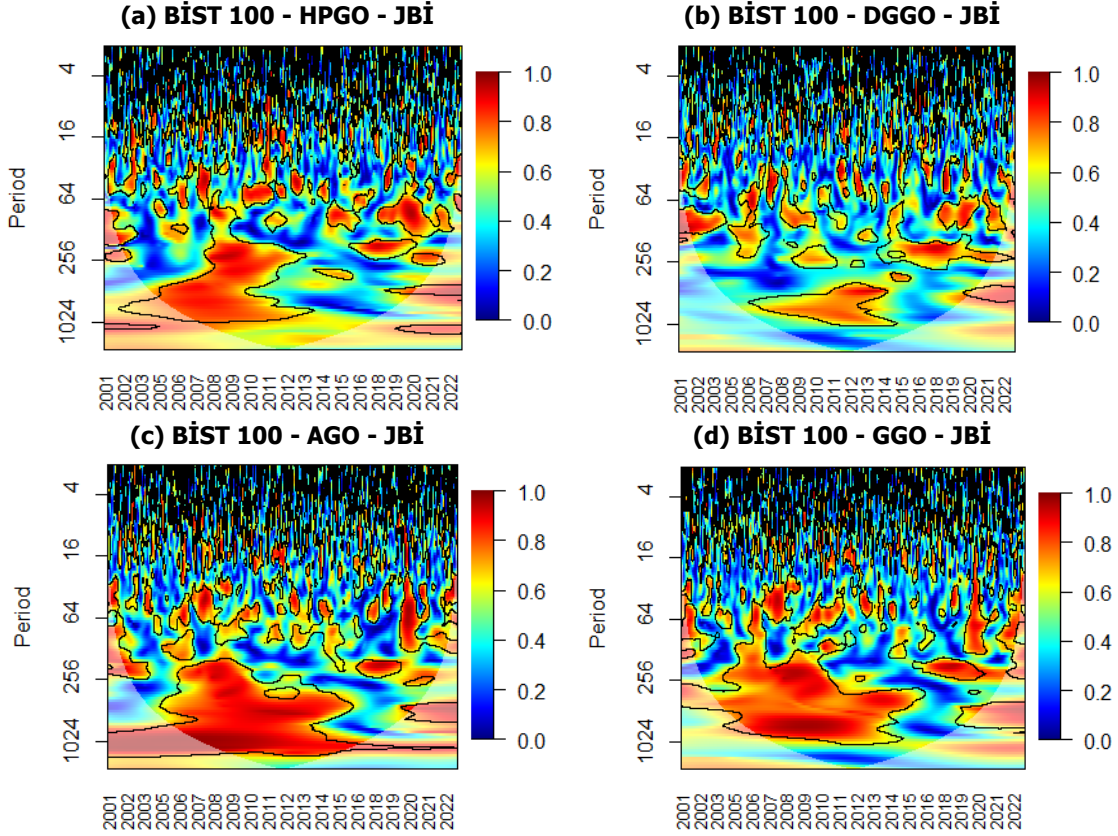
Son olarak Şekil 3(e) JBİ ile BİST 100 arasındaki DT analiz sonucunu göstermektedir. İlgili şekil incelendiğinde örneklem periyodunda 16-256 dönemlerinde istatistiksel anlamlı ve güçlü bir ilişki görülebilmektedir. Yine kısa dönemler olan 4-16 periyodlarında istatistiksel anlamlı fakat yoğunluğu belli olmayan ilişkiler de gözlemlenebilmektedir.

Şekil 3. Dalgacık Tutarlılığı Grafikleri

JBİ, enerji ve metal oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişki ayrı ayrı DT yöntemiyle incelendikten sonra, bu çalışmada, jeopolitik belirsizliklerle birlikte enerji ve metal oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişki VDT yöntemiyle araştırılmış ve elde edilen bulgular Şekil 4'te görselleştirilmiştir. Şekillerin dikey eksenleri periyotları, yani kısa, orta ve uzun dönemleri gösterirken yatay eksenleri tarihleri göstermektedir. Ayrıca ilişkinin gücü maviden kırmızıya doğru artacak şekilde görselleştirilmiş ve istatistiksel olarak anlamlı olan ilişki bölgeleri siyah çizgiler ile belirtilmiştir. Bu kapsamda JBİ'nin enerji ve metal oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini net bir şekilde anlayabilmek için Şekil 3 ve Şekil 4'ün aynı anda incelenmesi gerekmektedir. İki şekil aynı anda incelendiğinde, Şekil 4'te Şekil 3'e göre daha fazla istatistiksel anlamlı ve kırmızı bölgelerin olduğu görülmektedir. Şekil 3'ten 4'e doğru artan bu farklar jeopolitik belirsizlikler altında hem enerji hem de

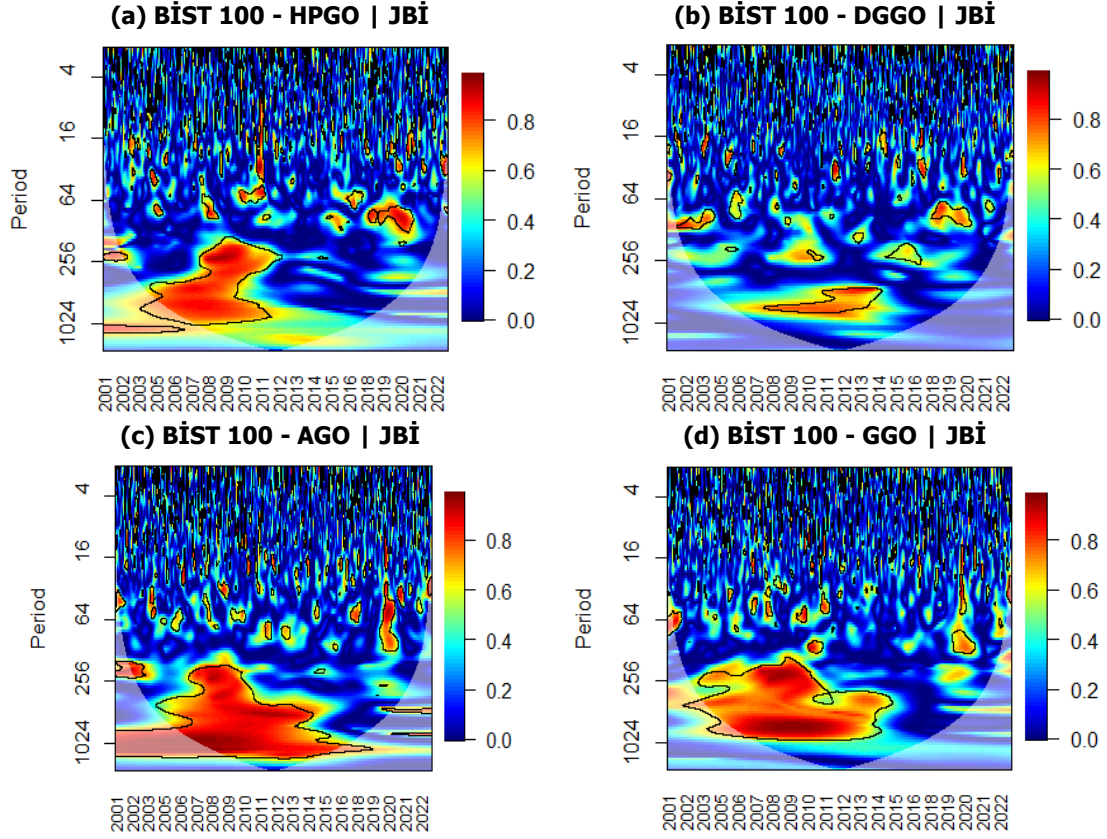
metal oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişkilerin önemli ölçüde arttığını ampirik olarak ortaya koymaktadır. VDT analiz sonuçları, enerji ve metal oynaklıkları ile Türk borsası arasındaki ilişkilerin jeopolitik belirsizliklerle birlikte daha da kuvvetlendiğini göstermektedir.

Şekil 4. Vektör Dalgacık Tutarlılığı Grafikleri

3.3. Geçerlilik Analizi Bulguları

Çalışmada elde edilen bulguların geçerliliğini ispatlayabilmek için bu çalışmada ayrıca KDT analizleri de gerçekleştirilmiş ve ulaşılan çıktılar Şekil 5'te verilmiştir. KDT analizleri JBİ'nin etkisi arındırılmış olarak enerji ve metal oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişkileri hem dönemsel hem de zamansal olarak göstermektedir. JBİ'nin etkisi arındırıldıktan sonra BİST 100 ile enerji ve metal oynaklıkları arasındaki ilişkinin nasıl değiştiğini anlayabilmek için Şekil 5'te yer alan KDT grafiklerinin, Şekil 3'te yer alan DT ve Şekil 4'te yer alan VDT grafikleri ile eş zamanlı olarak incelenmesi önemlidir. Şekil 3, 4, ve 5 aynı anda incelendiğinde JBİ'nin etkisi arındırıldığında enerji ve metal oynaklıkları ile BİST 100 arasındaki ilişkilerde hem dönemsel hem de zamansal boyutlarda önemli azalmalar olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, KDT analizleri BİST 100 ile metal ve enerji oynaklıkları arasındaki ilişkinin jeopolitik belirsizlikler altında daha fazla olduğunu ve dolayısıyla çalışmada elde edilen bulguların geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 5. Kısmi Dalgacık Tutarlılığı Grafikleri

Sonuç ve Politika Önerileri

Bu araştırmada, jeopolitik belirsizlikler altında enerji ve metal fiyatlarındaki oynaklıklar ile Türk Borsası arasındaki ilişki incelenmiştir. Kullanılan yöntem, enerji ve metal fiyatlarındaki oynaklıklar ile Türk Borsası arasındaki ilişkiyi jeopolitik belirsizlikler altında hem dönemsel olarak hem de yıllara göre incelemeyi mümkün kılmış ve bu yönüyle literatüre katkıda bulunmuştur. Araştırmada kullanılan yöntem, enerji ve metal fiyatları ile Türk Borsası arasındaki ilişkiyi jeopolitik belirsizlikler altında birlikte değerlendiren ilk çalışma olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmanın bulguları, enerji ve metal fiyatlarındaki oynaklıklar ile Türk Borsası arasındaki ilişkinin jeopolitik belirsizlikler altında önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu jeopolitik risklerin borsa üzerinde etkileri olduğunu ortaya koyan Balcılar ve diğerleri (2018), Lee (2019), Bezgin (2019), Üçler ve Özşahin (2020), Doğan ve Afşar (2021), ve Şahin ve Arslan (2021) çalışmaları ile örtüşmektedir. Bu ilişkinin tüm dönemlerde ve zaman dilimlerinde geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, ilişkinin gücünün kısa dönemlerde daha zayıf olduğu, uzun dönemde ise oldukça güçlü olduğu tespit edilmiştir. Enerji fiyatlarındaki oynaklıkların Türk Borsası ile olan ilişkisi, metal fiyatlarındaki oynaklıklara göre biraz daha zayıf olmasına rağmen, genel olarak her iki oynaklık türünün de uzun dönemde Türk Borsası ile güçlü bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bulgular Dursun ve Özcan (2019), Gürlevik ve Gazel (2020), Özer ve Aksoy (2021), Son ve Ryu (2024), Mensi ve diğerleri (2024), Wang ve diğerleri (2024) ve Pata ve diğerleri (2024) tarafından

gerçekleştirilen çalışmalarının bulguları ile örtüşmektedir. Diğer taraftan Başarır (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları ile çelişmektedir.

Özetle, enerji ve metal fiyatlarındaki oynaklıklar ile Türk Borsası arasındaki ilişki jeopolitik belirsizlikler altında kısa vadede daha zayıf, uzun vadede ise daha güçlüdür. Çalışmanın yöntemi, Türkiye'de daha önce kullanılmadığı için özgündür ve enerji ile metal fiyatlarının jeopolitik riskler altında birlikte hareketini inceleyen ilk araştırma olarak literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın bir takım önemli sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki kullanılan jeopolitik risk ölçümünün indeks temelli olmasıdır. Bir diğeri çalışmada kullanılan yöntemleri içerdiği model sınırlılığıdır. Sonuncusu ise borsayı genel olarak ele alması ve dolayısıyla sektörler arasında oluşabilecek farklı ilişki düzeyini göz ardı etmesidir. Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalar bu çalışmanın sınırlılıklarını dikkate alarak yeni bulguları literatüre kazandırabilecektir. Ayrıca farklı ve güncel yöntemlerle de bu çalışmanın bulgularının geçerliliği test edilebilir.

Bu çalışmada kullanılan yöntemin, gelecekte yapılacak araştırmalara ve finans sektöründe birçok değişkenlerin ortak hareketlerinin incelenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, çalışma yatırımcılara jeopolitik belirsizlikler altında Türk Borsası'nın bu belirsizliklerle nasıl bir ilişki içinde olduğunu göstermekte ve yatırım kararlarında bu durumu dikkate almaları gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, politika yapıcılara da jeopolitik belirsizlik dönemlerinde finans piyasalarında oluşabilecek olumsuz durumlara karşı önlem alınması gerektiği konusunda fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada elde edilen ampirik bulgulara göre, politika yapıcılarının jeopolitik risklerin borsa üzerindeki etkisini azaltabilecek politikalar geliştirmeleri gerekirken yatırımcıların enerji ve metal fiyatlarına göre borsada konum alırken jeopolitik risk düzeyini de kontrol etmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Al-Ameer, M., Hammad, W., Ismail, A., & Hamdan, A. (2018). The relationship of gold price with the stock market: the case of Frankfurt stock exchange. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(5), 357-371. <https://hdl.handle.net/11159/2607>
- Altınöz, B., & Umut, A. (2022). Döviz kuru ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların hisse senedi getirileri ile ilişkisi: Borsa İstanbul sektör endeksleri için bir uygulama. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(1), 385-405. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2021-1026350>
- Andrews, D. W. K. (1993). Tests for parameter instability and structural change with unknown change point. *Econometrica*, 61(4), 821-856. <https://doi.org/10.2307/2951764>
- Andrews, D. W. K., & Ploberger, W. (1994). Optimal tests when a nuisance parameter is present only under the alternative. *Econometrica*, 62(6), 1383-1414. <https://doi.org/10.2307/2951753>
- Balı, S., & Cinel, M. (2011). Altın Fiyatlarının İmkb 100 endeksi'ne etkisi ve bu etkinin ölçülmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 45-63. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniibd/issue/2703/35533>
- Başarır, Ç. (2019). Altın ve hisse senedi getirileri arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 475-490. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.472190>
- Bezgin, M. S. (2019). Türkiye'nin jeopolitik riski'nin Borsa İstanbul endeks getirileri üzerine etkisinin incelenmesi. In 18th International Business Congress. 2565-2574. Erişim adresi: https://www.isletmecilik.org/files/U%C4%B0K%2018_Bildiri_Kitap%C3%A7%C4%B1%C4%9F%C4%B1.pdf
- Bossmann, A., & Agyei, S. K. (2022). Interdependence structure of global commodity classes and African equity markets: A vector wavelet coherence analysis. *Resources Policy*, 79, 103039. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.103039>
- Cai, X. J., Tian, S., Yuan, N., & Hamori, S. (2017). Interdependence between oil and East Asian stock markets: Evidence from wavelet coherence analysis. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 48, 206-223. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2017.02.001>
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring geopolitical risk. *American Economic Review*, 112(4), 1194-1225. <https://doi.org/10.1257/aer.20191823>
- Deniz, D., Sakarya, Ş., & Okuyan, H. A. (2018). Kıymetli madenlerin portföy çeşitlendirmesine katkısı: Bist uygulaması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 366-382. <https://doi.org/10.30798/Makuiibf.416028>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431. <https://doi.org/10.2307/2286348>
- Doğan, E., & Afşar, A. (2021). Politik ve jeopolitik riskler hisse senedi piyasalarını nasıl etkiler: yükselen piyasa ekonomilerinden ampirik kanıtlar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(3), 688-704. <https://doi.org/10.17153/Oquiibf.952112>
- Dursun, A., & Özcan, M. (2019). Enerji fiyat değişimleri ile borsa endeksleri arasındaki ilişki: OECD ülkeleri üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (82), 177-198. <https://doi.org/10.25095/Mufad.536069>
- Dutta, A. (2019). Impact of silver price uncertainty on solar energy firms. *Journal of Cleaner Production*, 225, 1044-1051. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.04.040>
- Frimpong, S., Gyamfi, E. N., Ishaq, Z., Kwaku Agyei, S., Agyapong, D., & Adam, A. M. (2021). Can global economic policy uncertainty drive the interdependence of agricultural commodity prices? Evidence from partial wavelet coherence analysis. *Complexity*, 2021, 1-13. <https://doi.org/10.1155/2021/8848424>
- Ghosh, D., Levin, E. J., Macmillan, P., & Wright, R. E. (2004). Gold as an inflation hedge?. *Studies in Economics and Finance*, 22(1), 1-25. <https://doi.org/10.1108/eb043380>
- Gürlevik, F., & Gazel, S. (2020). Enerji fiyatlarındaki değişimin hisse senedi fiyatlarına etkisi: Bist elektrik endeksi üzerine bir uygulama. *Ekev Akademi Dergisi*, (82), 119-138. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/72040/1158528>

- Hansen, B. E. (1997). Approximate asymptotic p values for structural-change tests. *Journal of Business & Economic Statistics*, 15(1), 60–67. <https://doi.org/10.1080/07350015.1997.10524687>
- İşcan, H., & Kaygısız, A. D. (2019). Türkiye’de döviz kuru, enflasyon ve faiz oranı ilişkisi: 2009-2017 uygulaması. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 581-604. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iqdirsosbilder/issue/66822/1045076>
- Jarque, C. M., & Bera, A. K. (1980). Efficient tests for normality, homoscedasticity and serial independence of regression residuals. *Economics Letters*, 6(3), 255–259. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(80\)90024-5](https://doi.org/10.1016/0165-1765(80)90024-5)
- Khalifaoui, R., Stef, N., Wissal, B. A., & Sami, B. J. (2022). Dynamic spillover effects and connectedness among climate change, technological innovation, and uncertainty: Evidence from a quantile VAR network and wavelet coherence. *Technological Forecasting and Social Change*, 181, 121743. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121743>
- Lee, J.-E. (2019). The world stock markets under geopolitical risks: Dependence structure. *The World Economy*, 42(6), 1898–1930. <https://doi.org/10.1111/twec.12731>
- Liu, R., Chen, J., & Wen, F. (2021). The nonlinear effect of oil price shocks on financial stress: Evidence from China. *The North American Journal of Economics and Finance*, 55, 101317. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2020.101317>
- Mensi, W., Mishra, T., Ko, H.-U., Vo, X. V., & Kang, S. H. (2024). Quantile dependence and portfolio management between oil, gold, silver, and MENA stock markets. *Research in International Business and Finance*, 70, 102296. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2024.102296>
- Ng, E. K., & Chan, J. C. (2012). Geophysical applications of partial wavelet coherence and multiple wavelet coherence. *Journal of Atmospheric and Oceanic Technology*, 29(12), 1845-1853. <https://doi.org/10.1175/JTECH-D-12-00056.1>
- Oygur, T., & Unal, G. (2021). Vector wavelet coherence for multiple time series. *International Journal of Dynamics and Control*, 9(2), 403–409. <https://doi.org/10.1007/s40435-020-00706-y>
- Özer, N. Ve Aksoy, Z.T. (2021). Enerji koşullarının borsa ile etkileşimi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 192-212. <https://doi.org/10.54600/iqdirsosbilder.980455>
- Pata, U. K., Usman, O., Olasehinde-Williams, G., & Ozkan, O. (2024). Stock returns, crude oil and gold prices in turkey: evidence from rolling window-based nonparametric quantile causality test. *Asia-Pacific Financial Markets*, 31(3), 779–797. <https://doi.org/10.1007/s10690-023-09430-x>
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346. <https://doi.org/10.2307/2336182>
- Sekmen, T. (2020). Gelişmekte olan ülkelerde jeopolitik riskler ve borsa davranışları: zamanla değişen nedensellik yaklaşımı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 359-381. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/58568/790550>
- Son, J., & Ryu, D. (2024). Energy price shocks and stock market volatility in an energy-importing country. *Energy & Environment*, 0958305X241228514. <https://doi.org/10.1177/0958305X241228514>
- Şahin, E. E., & Arslan, H. (2021). Jeopolitik risklerin parametrik olmayan bir yöntem kullanarak borsa getirileri ve döviz kurları üzerindeki etkilerinin bir analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (89), 237-250. <https://doi.org/10.25095/mufad.852174>
- The Economist. (2022). War and sanctions have caused commodities chaos. The Economist Erişim adresi: <https://www.economist.com/leaders/2022/03/12/war-and-sanctions-have-caused-commodities-chaos> (Erişim Tarihi: Nisan 12, 2024)
- Thuy Tien, H. (2022). Oil price shocks and Vietnam’s macroeconomic fundamentals: quantile-on-quantile approach. *Cogent Economics & Finance*, 10(1). <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2095767>
- Umar, Z., Gubareva, M., & Teplova, T. (2021). The impact of Covid-19 on commodity markets volatility: Analyzing time-frequency relations between commodity prices and coronavirus panic levels. *Resources Policy*, 73, 102164. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102164>
- Üçler, G., & Özşahin, Ş. (2020). Jeopolitik risk ve borsa endeksinin nedensellik analizi: gelişmekte olan ülkeler üzerine bootstrap panel nedensellik testi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (87), 167-180. <https://doi.org/10.25095/Mufad.756266>

- Wang, J., Wang, J., & Ma, F. (2024). International commodity market and stock volatility predictability: Evidence from G7 countries. *International Review of Economics & Finance*, 90, 62–71. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2023.11.005>
- Wu, K., Zhu, J., Xu, M., & Yang, L. (2020). Can crude oil drive the co-movement in the international stock market? Evidence from partial wavelet coherence analysis. *The North American Journal of Economics and Finance*, 53, 101194. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2020.101194>
- Xie, Q., Cheng, L., Liu, R., Zheng, X., & Li, J. (2023). COVID-19 and risk spillovers of China's major financial markets: Evidence from time-varying variance decomposition and wavelet coherence analysis. *Finance Research Letters*, 52, 103545. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103545>
- Yıldırım, M., Bayar, Y., & Kaya, A. (2014). Enerji fiyatlarının sanayi sektörü hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisi: Borsa İstanbul sanayi sektörü şirketleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (62), 93-108. <https://doi.org/10.25095/mufad.396460>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Youth, Political Participation, and Awareness: An Empirical Study on University Students' Political Sensitivity

Gençlik, Siyasal Katılım ve Farkındalık: Üniversite Öğrencilerinin Politik Duyarlılığı Üzerine Ampirik Bir Çalışma

Atıf ÇİÇEKLİ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

İçişleri Bakanlığı, Amasya Valiliği, Amasya, Türkiye

Ministry of Interior, The Governorship of Amasya, Amasya, Türkiye

atifcicekli@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3391-3805>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 01.06.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 27.08.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Çiçekli, A. (2025). Youth, political participation, and awareness: an empirical study on university students' political sensitivity. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 468-483. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1711401>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Youth, Political Participation, and Awareness: An Empirical Study on University Students' Political Sensitivity¹

Abstract

Political sensitivity is a significant concept that determines individuals' interest in political events, their level of awareness, and their tendency to participate in democratic processes. Recent studies have shown that political sensitivity is shaped not only through traditional forms of political participation but also through new forms of engagement such as digital activism, the use of social media, and involvement in civil society activities. However, for these forms of participation to be meaningful and sustainable, they must be directly linked to young individuals' level of political awareness. This study aims to examine the levels of political sensitivity among university students and how these levels differ according to various variables. A cross-sectional survey model, one of the quantitative research methods, was adopted in the study. The research population consists of university students studying at public universities in Türkiye, while the sample comprises 401 students. The Political Sensitivity Scale was used as a data collection tool. In the analysis of the data, t-tests and ANOVA were applied. The research findings indicate that the political sensitivity levels of university students are generally at a moderate level. This suggests that while young people follow political developments, this awareness does not necessarily translate into active political participation. The replacement of traditional participation forms with digital activism and politically expressive use of social media requires a redefinition of the concept of political sensitivity. However, the absence of a significant relationship between the duration of social media use and political sensitivity points to the limited role of digital platforms in fostering political awareness. Moreover, demographic variables such as age and place of residence were found to have no significant impact on political sensitivity, indicating that political consciousness is shaped more by personal experiences, social environment, and media exposure. On the other hand, the gender variable showed a significant difference in political sensitivity, with male students reporting higher levels than their female counterparts. Voting experience also emerged as a prominent factor enhancing political sensitivity; students who had voted two or more times demonstrated significantly higher political awareness. Overall, the study highlights the need to strengthen political socialization processes, build a more trustworthy political institution in the eyes of the youth, and promote gender equality in the political sphere to enhance political sensitivity among young individuals.

Keywords: Political Sensitivity, Political Participation, University Students, Social Media, Political Socialization

Gençlik, Siyasal Katılım ve Farkındalık: Üniversite Öğrencilerinin Politik Duyarlılığı Üzerine Ampirik Bir Çalışma²

Öz

Politik duyarlılık, bireylerin siyasal olaylara olan ilgisini, farkındalık düzeyini ve demokratik süreçlere katılma eğilimini belirleyen önemli bir kavramdır. Son yıllarda yapılan çalışmalar, politik duyarlılığın yalnızca geleneksel siyasal katılım biçimleriyle değil; aynı zamanda dijital aktivizm, sosyal medya kullanımı ve sivil toplum faaliyetleri gibi yeni katılım yolları aracılığıyla da şekillendiğini ortaya koymuştur. Ancak bu katılım biçimlerinin anlamlı ve sürdürülebilir olabilmesi, genç bireylerin politik farkındalık düzeyleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin politik duyarlılık düzeylerini ve bu düzeylerin çeşitli değişkenlere göre nasıl farklılık gösterdiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan kesitsel tarama modeli benimsenmiştir. Araştırmanın evrenini Türkiye'deki devlet üniversitelerinde öğrenim gören üniversite öğrencileri oluştururken, örneklemini ise 401 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Politik Duyarlılık Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde t-testi ve ANOVA uygulanmıştır. Araştırma bulguları, üniversite öğrencilerinin politik duyarlılık düzeylerinin genel olarak orta seviyede olduğunu göstermektedir. Bu durum, gençlerin siyasal gelişmeleri takip ettiğini ancak bu

¹ Ethical approval for this study was obtained by the Ethical Review Committee for Social Sciences of Amasya University, under decision number 238303, dated 16 January 2025.

² Bu çalışma için etik onay, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan 16.01.2025 tarihli ve 238303 sayılı karar ile alınmıştır.

farkındalığın aktif siyasal katılıma dönüşmediğini ortaya koymaktadır. Geleneksel katılım biçimlerinin yerini dijital aktivizm ve sosyal medya tabanlı politik ifadeye bırakması, duyarlılık kavramının yeniden tanımlanmasını gerekli kılmaktadır. Ancak sosyal medya kullanım süresi ile politik duyarlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmaması, dijital mecraların siyasal bilinç oluşturmadaki sınırlı etkisine işaret etmektedir. Ayrıca, yaş ve yaşanan yer gibi demografik değişkenlerin politik duyarlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmayışı, politik bilincin bireysel deneyim, sosyal çevre ve medya aracılığıyla şekillendiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, araştırma cinsiyet değişkeninin politik duyarlılık üzerinde anlamlı bir farklılık yarattığını ve erkek öğrencilerin duyarlılık seviyelerinin kadınlara kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir. Oy kullanma deneyimi ise politik duyarlılığı artıran belirgin bir etken olarak öne çıkmaktadır; iki veya daha fazla kez oy kullanan öğrencilerin politik farkındalığı anlamlı biçimde yüksektir. Genel olarak araştırma, gençlerin politik duyarlılığını artırmak için siyasal sosyalizasyon süreçlerinin güçlendirilmesi, siyaset kurumunun gençler nezdinde güven veren bir yapıya kavuşturulması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin siyasal alanda yaygınlaştırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Politik Duyarlılık; Siyasal Katılım, Üniversite Öğrencileri, Sosyal Medya, Siyasal Sosyalizasyon

Introduction

Political sensitivity is a concept that refers to the degree of awareness, interest, and reaction that individuals develop towards political events, social changes, and democratic processes (Ektiren, 2024; Alodat et al., 2023). Recent studies show that political sensitivity is one of the most important factors influencing individuals' participation in political processes (Ekinci Sağlam, 2021; Nyberg, 2021; Kirmani et al., 2023). This concept is particularly important when it comes to determining the level of political awareness of young people. Nowadays, political awareness is addressed in various dimensions such as participation in elections, civic activities, digital activism and political information processes (Demir, 2015).

This study approaches political sensitivity not merely as an individual inclination but as a phenomenon shaped by social structures, political culture, and power relations, thereby establishing a direct connection with the discipline of political sociology. Political sociology provides the theoretical framework necessary to understand political sensitivity by analyzing individuals' perceptions of the political system, their practices of democratic participation, and the social dynamics that shape these processes. Examining the political sensitivity levels of university students is critically important for understanding the sociological processes that influence young people's political participation and for strengthening democratic culture. In this context, the study contributes to the political sociology literature by revealing the relationship between young people's political behavior, social structures, cultural norms, and channels of political participation.

In the literature, political awareness is discussed in relation to individuals' access to political information, their reactions to political events and their propensity to participate in democratic processes (Ektiren, 2024). Recent studies have focused in particular on how digitalization influences political sensitivity. For example, it is found that individuals' interest in political processes has increased with the increasing use of social media, but this interest may not translate into active political participation (Gürel and Eyüboğlu, 2023; Ekinci Sağlam, 2021; Castells, 2012). In this context, political sensitivity has become a phenomenon characterized not only by traditional means of political participation but also by digital platforms (Kolotoev, 2022; Demir, 2015).

The importance of political sensitivity is related to people's growing belief in democratic systems and their motivation to take an active role in these systems. According to the literature, people with high political sensitivity react more consciously to political events and participate more in democratic processes (Ekinci Sağlam, 2021; Dalton, 2014). It is stated that political sensitivity is a decisive factor, especially for the participation of young people in political processes (Ekinci Sağlam, 2021; Bennett, 2012).

In today's world, the importance of political awareness is not limited to election periods, but also encompasses the political awareness of individuals in their daily lives. For example, global issues such as climate change, human rights and economic crises are among the most important factors that increase individuals' political awareness (Demir, 2015; Inglehart and Welzel, 2005). In addition, political sensitivity is crucial for individuals to defend their own rights, control administrative decision-making processes and participate in collective actions (Ekinci Sağlam, 2021; Putnam, 2000).

Research on political sensitivity examines the relationship between individuals' reactions to political events and various variables. In particular, recent studies show that individuals' levels of political sensitivity vary depending on factors such as gender, age, education level, social media use and voting experience (Ektiren, 2024; Inglehart and Welzel, 2005). For example, it has been found that social media use increases political awareness, but this awareness does not translate into active political participation (Yang and DeHart, 2016; Boulianne, 2015; Demir, 2015).

In the literature, assessments of young people's political sensitivity are generally addressed with definitions such as "apolitical", "indifferent" or "conformist" (Çam, 2018; Neyzi, 2011). However, these conclusions vary depending on the level of political participation of young people. Especially in societies where voter turnout is low, these definitions may be more consistent. However, in countries such as Türkiye, where youth turnout is high, such characterizations may not fully reflect reality (Uyan Semerci, 2009). Therefore, it is of great importance to consider the historical and sociological context when assessing young people's political sensitivity.

In this study, in which we aim to examine the political sensitivity of Generation Z (Erten, 2019), in which digitalization is very intense (Erten, 2019), an apolitical or conformist approach that ignores the change in the shape and form of sensitivity would be tantamount to turning away from reality and would also be simplistic. Brooks notes that young people prefer a life of pursuing their individual goals over their duties to the state and that they may already be more advanced with technology and the digital world in terms of political sensibility than previous generations (2009). Stockemer (2012) supports this situation, stating that political participation based on political sensitivity has not decreased among young people, but the channels of participation have changed. If we look at the trending topics in social media use, especially X, it is clear that the content on the agenda is related to or related to young people, but it is also clear that more in-depth studies are needed.

Suggestions are made in the literature to determine the political sensitivity of young people and to reach young people and society with a greater political sensitivity, which is undoubtedly an important point for achieving a more democratic system and society. There are studies that show that the openness, transparency and easy understanding of the rules for the functioning of the political environment affect political sensitivity and participation

(Arslan, 2012, p.27). Another fact is that young people on any platform should be educated and encouraged about their rights and responsibilities in order to increase political awareness and participation (United Nations, 2013, p.1). Another important suggestion is that young people's new political tools and political language should be understood in order to move society to a more democratic point with effort and endeavor beyond criticizing young people's political sensitivity (Lüküslü, 2011, pp.48-55). Another very valuable observation is the fact that young people cannot prove themselves in society because they have no or very limited access to socio-cultural self-development opportunities and tools and therefore cannot feel valuable (Cafoğlu and Okçu, 2013). A person who does not feel valuable and important naturally has a very low sensitivity to social problems.

Another aspect that fundamentally influences young people's political sensitivity is their ability to act rationally and think critically. Societies of obedience that prevent critical, creative and reflective thinking cause processes that can lead to a failure to grasp the zeitgeist and a disconnection from all kinds of changes taking place in the world (Undp, 2008, p.93). One of the most fundamental goals of democratic theory is to give those who are in the minority and those who are coded as the other a chance to live with equal rights and freedoms, as opposed to populism. Democratism, which can also be summarized with the philosophy of tolerance towards the other and the recognition that differences are a wealth, is fundamentally opposed to models that focus on the culture of obedience and educate a uniformed human being. Low political sensitivity is detrimental to the culture of democracy as it gives space to those in power and allows for more authoritarian governments; it creates a model of man in which a uniformist culture of obedience prevails and obedience is rewarded rather than a questioning mind (Kağıtçıbaşı, 1996). While the lack of political sensitivity leads to a decrease in the questioning mind and the formation of a society of obedience (Facione, et al., 1998), the society of obedience will not allow a questioning mind and thus political sensitivity will decrease, creating a vicious circle.

The contribution of this study to the literature is to examine the level of political awareness of college students with regard to various variables and to show how these influence the political participation processes of young people. In contrast to previous studies (Bennett, 2012; Dalton, 2014; Demir, 2015; Ekinci Sağlam, 2021), this study examines the factors that influence young people's political awareness in the context of variables such as gender, age, place of residence, social media use and voting experience. The aim is to provide a more comprehensive framework for understanding young people's political participation processes.

Political awareness is considered a critical variable that affects the participation of individuals and societies in political processes and is of great importance for the healthy functioning of democratic systems. The aim of this study is to determine the level of political sensitivity of college students and to analyze the factors that influence this level. Thus, it will be possible to develop recommendations to increase the political participation of young people.

The main objective of the study is to determine the political sensitivity of college students and to analyze their level in relation to various variables. In accordance with the main objective of the study, the following questions should be answered:

- (1) What is the level of political sensitivity of college students?
- (2) Does the level of political sensitivity of college students differ significantly by gender?

- (3) Does the political sensitivity of college students differ significantly according to age group?
- (4) Are there significant differences in the political sensitivity of college students according to their place of residence?
- (5) Do the political sensitivity scores of college students differ significantly according to the frequency of social media use?
- (6) Do the political awareness levels of college students differ significantly depending on their voting experience?

The results of the analyzes conducted in the context of these questions will help to understand which factors influence young people's political awareness and to define strategies to increase the level of political participation of future generations. In this context, the results of the study are an important resource for the design of educational policies and the involvement of young people in the mechanisms of political participation.

1. Method

In this section, information on the research design, population and sample, data collection tool, data collection and analysis are presented.

1.1. Research Design

In this study, which examined the level of political sensitivity of college students and this level in relation to various variables, the cross-sectional survey model, one of the quantitative research methods, was used. The cross-sectional survey model is a research design in that data is collected from a sample representing the population at a specific time within a specific period using one or more data collection instruments related to the subject under study (Atalmış, 2019). In this study, the cross-sectional survey model was applied in the research as the data was collected once using the "Political Sensitivity Scale" from a sample group consisting of college students representing the population.

1.2. Population and Sample

The population of the study is college students studying at state universities in Türkiye. In the study, the random sampling strategy was used to determine the sample that represents the population. In the convenience sampling strategy, data is collected from the most accessible people who meet the criteria (Etikan et al., 2016). In this study, the sample group was determined by targeting college students who are easily accessible to form a sample representative of the population. Information about the study sample can be found in Table 1.

As can be seen in Table 1, there are 400 college students in the sample group, 308 females and 92 males. Of the participants in the sample group, 194 were aged 18-20 and 207 were aged 21-23. While 327 of the participants live in the city center, 74 of them live in rural areas. In addition, 136 participants in the sample group use their social media accounts for an average of 1-3 hours per day, 162 participants for an average of 3-5 hours per day, and 103 participants for more than 5 hours per day. In addition, 91 of the participants had no voting experience, while 157 of them had voted once, 92 twice and 59 more than twice.

Table 1. Demographic Information on the Sample Group

Demographic Information	Parameters	N
Gender	Woman	308
	Male	93
Age	18-20	194
	21-23	207
Place of Residence	City Center	327
	Rural	74
Frequency of Social Media Use	1-3 hours	136
	3-5 hours	162
	More than 5 hours	103
Voting Experience	Never used	91
	One time user	157
	I've used it twice	92
	More than two users	59
Total		401

1.3. Data Collection Tool

The "Political Literacy Scale", which was developed by Kirmani, Hasan and Haque (2020) and translated into Turkish by Ektiren (2024), was used as a data collection tool in the study. The political sensitivity scale consists of a total of 15 items and five factors. The scale is a 5-point Likert scale and consists of the options "strongly disagree", "disagree", "neutral", "agree" and "strongly agree". The internal consistency coefficient Cronbach's alpha of the scale was calculated as 0.86 in the adjustment study and 0.66 in this study.

1.4. Data Collection and Analysis

Prior to collecting the data for the study, approval was obtained from the social sciences ethics committee of a state college and research permission was obtained from the college where the students in the sample group were studying. Once the necessary written approvals had been obtained, the sample group for the study was determined and data was collected from 424 college students using the "Political Sensitivity Scale". 23 college students were excluded from the data set due to missing or incomplete scales. Thus, data from 401 college students were included in the study. The data was collected during the academic year 2024-2025 in face-to-face interviews.

To determine the most accurate and effective analyzes to answer the study's problem questions, the normal distribution of the data set was first examined. To examine the normal distribution of the data, descriptive statistical information was analyzed on both the overall value and the variables. The descriptive statistics for the data obtained from the sample group are shown in Table 2.

Table 2. Descriptive Statistics of the Sample Group

Parameters		N	$\bar{X}$	se	Median	sd	Skewness	kurtosis
Total		401	3.48	0.02	3.47	0.48	0.56	0.37
Gender	Woman	308	3.45	0.03	3.47	0.45	0.58	0.48
	Male	93	3.58	0.06	3.60	0.55	0.36	-0.07
Age	18-20	194	3.49	0.04	3.47	0.51	0.57	0.22
	21-23	207	3.48	0.03	3.47	0.45	0.52	0.49
Place of Residence	City Center	327	3.48	0.03	3.47	0.48	0.61	0.41
	Rural	74	3.49	0.05	3.47	0.47	0.32	0.26
Frequency of Social Media Use	1-3 hours	136	3.52	0.04	3.47	0.51	0.36	0.01
	3-5 hours	162	3.43	0.03	3.40	0.44	0.59	0.65
	More than 5 hours	103	3.51	0.05	3.47	0.49	0.69	0.51
	Never used	91	3.48	0.05	3.47	0.51	0.69	0.22
Voting Experience	One time user	157	3.44	0.04	3.40	0.45	0.53	0.77
	I've used it twice	92	3.45	0.05	3.47	0.43	0.35	0.67
	More than two users	59	3.66	0.07	3.60	0.52	0.44	-0.52

As can be seen in Table 2, the values for skewness and kurtosis of the total values of the sample group and the values for the various variables were found to be between +1 and -1. Histograms and density graphs of the data were also analyzed. As a result of all examinations, it was determined that the data were normally distributed or, in other words, did not deviate excessively from the normal distribution (Çokluk et al., 2021; Sönmez Çakır, 2019; Uysal and Kılıç, 2022). Considering the descriptive statistical information about the data set, it was decided that the data set was suitable for parametric tests. To determine the appropriate parametric tests, the homogeneous distribution of the data was examined. For this purpose, the Levene homogeneity test was applied. The results of the Levene homogeneity test are shown in Table 3.

Table 3. Levene Homogeneity Test Results

Parameters	Statistics	sd1	sd2	p-value
Gender	2.19	1	399	0.008
Age	-0.27	1	399	0.081
Place of Residence	-0.05	1	399	0.995
Frequency of Social Media Use	1.95	2	398	0.140
Voting Experience	1.70	3	395	0.160

The Levene homogeneity test was used to determine whether the political sensitivity of college students differs significantly according to gender, age, place of residence, frequency of social media use and voting experience. Since the political sensitivity of college students is assessed by averages, the homogeneity test was not applied. As can be seen in Table 3, the data was found to be non-homogeneous only for the gender variable. Taking all this information into account, the Welch test was applied for gender, the independent samples

t-test for age and place of residence, and ANOVA for the social media usage frequency and voting experience variables (Ross and Willson, 2017). Since the result of the ANOVA for voting experience was significant, the Scheffe test, one of the post hoc tests, was also applied to determine which groups differed significantly (Kayri, 2009). In addition, three levels were established for the political sensitivity of college students: low, medium and high. The formula $\text{range width} = \text{range} / \text{number of levels}$ was used to evaluate these levels. As a result, the range of 1.00-2.33 was determined as low, 2.34-3.66 as medium and 3.67-5.00 as high (Çalışkan and Çoklar, 2022). The JAMOVİ program was used to analyze the data, with a confidence interval of 95% and an error rate of 0.5.

2. Findings

This section first presents the results on the degree of political sensitivity of college students, followed by the results on the question of whether the political sensitivity of college students differs significantly according to gender, age, place of residence, frequency of social media use and voting experience.

2.1. Political Sensitivity Level of University Students

Descriptive statistical information was used to determine the political sensitivity levels of university students. Descriptive statistics on the political sensitivity of university students are shown in Table 4.

Table 4. Descriptive Statistics on Political Sensitivity of University Students

N	$\bar{X}$	se	Median	Mod	sd	Lowest	Highest
401	3.48	0.02	3.47	3.40*	0.48	2.33	5.00

* There are multiple modes. Only the first one is reported.

The examination of Table 4 shows that the average score of college students on the "Political Sensitivity Scale" is 3.48. This result shows that the political sensitivity of college students is at a medium level. It was also found that the median was 3.47 and the mode, which is the most frequently observed mean, was 3.40. It was also found that the average of the participants with the lowest score was 2.33 and the average of the participants with the highest score was 5.00, so the range was 2.67.

2.2. Investigation of University Students' Political Sensitivity According to Gender Variables

In order to determine whether the political sensitivity of college students differs significantly according to gender, a t-test for independent samples was carried out. Since it was found that the variances were not homogeneous when the data obtained were grouped by gender, the result of the Welch test was analyzed. The result of the Welch test is shown in Table 5.

Table 5. Welch Test Result

Group	N	$\bar{X}$	Median	s.d.	s.e.	Stat	sd	p-value
Woman	308	3.45	3.47	0.45	0.03	2.10	399	0.037**
Male	93	3.58	3.60	0.55	0.06			

Note: μ Female $\neq$ μ Male

Table 5 shows that the result of the Welch test is significant. This result shows that the level of political sensitivity of college students differs significantly in favor of male students.

2.3. Investigation of University Students' Political Sensitivity According to Age Variables

In order to determine whether the political sensitivity of college students differs significantly according to gender, a t-test for independent samples was carried out. The results of the t-test for independent samples are shown in Table 6.

Table 6. t-Test Results for Independent Samples

Group	N	$\bar{X}$	Median	s.d.	s.e.	Stat	sd	p-value
18-20	194	3.49	3.47	0.51	0.04	-0.27	399	0.79
21-23	207	3.48	3.47	0.45	0.03			

Note: μ 18-20 $\neq$ μ 21-23

When analyzing Table 6, no statistically significant difference is found between the political sensitivity of college students in the 18-20 age group and the political sensitivity of college students in the 21-23 age group. In fact, the mean, median, standard deviation and standard error values of the two groups are quite close to each other. In other words, it was found that the political sensitivity of college students does not differ significantly depending on the age variable.

2.4. Investigation of University Students' Political Sensitivity According to the Variable of Place of Residence

In order to determine whether the political sensitivity of college students differs significantly depending on the residence variable, a t-test for independent samples was carried out. The results of the t-test for independent samples are shown in Table 7.

Table 7. t-Test Results for Independent Samples

Grup	N	$\bar{X}$	Median	sd	se	Stat	sd	p-value
Urban	327	3.48	3.47	0.48	0.03	-0.05	399	0.961
Rural	74	3.49	3.47	0.47	0.05			

Note: μ City Center $\neq$ μ Rural

When examining Table 7, no statistically significant difference was found between the political sensitivity of college students living in the city center and the political sensitivity of college students living in rural areas. In fact, the mean, median, standard deviation and standard error values of the two groups are quite close to each other. In other words, it was found that the political sensitivity of college students does not differ significantly depending on the variable of place of residence.

2.5. Investigation of University Students' Political Sensitivities According to the Variable of Frequency of Social Media Use

ANOVA was used to determine whether the political sensitivity of college students differs significantly according to the frequency of social media use. The results of the ANOVA are shown in Table 8.

Table 8. ANOVA Results

	Sum of Sq.	sd	Mean of Sq.	F-stat	P-value
Frequency of Social Media Use	0.75	2	0.37	1.64	0.195
Residual values	90.39	398	0.23		

The examination of Table 8 shows that there is no significant difference between the political sensitivity of college students who use social media 1-3 hours, 3-5 hours and 5 hours or more per day. In other words, it was found that the political sensitivity of college students did not differ significantly according to the frequency of social media use.

2.6. Investigation of University Students' Political Sensitivities According to the Variable of Voting Experience

The ANOVA was used to determine whether the political sensitivity of college students differs significantly depending on the variable voting experience. The results of the ANOVA are shown in Table 9.

Table 9. ANOVA Results

	Sum of Sq.	sd	Mean of Sq.	F-stat	P-value
Voting experience	2.26	3	0.75	3.35	0.019**
Residual values	88.59	395	0.22		

Looking at Table 9, it is clear that there is a significant difference between at least two groups of college students who never voted, voted once, voted twice and voted more than twice. To determine between which groups there is a significant difference, the Tukey test, one of the post hoc tests, was applied. The results of the Tukey test are shown in Table 10.

Table 10. Tukey Test Results

Comparison						
Group 1	Group 2	$\bar{X}$ diff.	se	sd	t-stat	p _{scheffe}
More than two voters	Two-time voter	0.23	0.08	395	2.83	0.047**
	One-time voter	0.24	0.07	395	3.21	0.017**
	Never voted	0.20	0.08	395	2.47	0.110
Two-time voter	One-time voter	0.01	0.06	395	0.13	0.999
	Never voted	-0.03	0.07	395	-0.42	0.982
One-time voter	Never voted	-0.04	0.06	395	-0.60	0.948

Table 10 shows that the political sensitivity of college students who have more than two electoral experiences differs significantly from the political sensitivity of college students with two electoral experiences and one electoral experience. This significant difference is in favor of college students with more than two electoral experiences.

Discussion

According to the findings of the study, university students' political sensitivity is at a moderate level. This result indicates that individuals have developed a certain level of awareness regarding political developments and social issues; however, this awareness does not necessarily translate into active political participation. In the literature, it is stated that political sensitivity among young adults is shaped by various factors such as educational level and social environment (Ekinci Sağlam, 2021). Nevertheless, the moderate level of political sensitivity observed in this study suggests an insufficiency in the political socialization process.

Among the main factors affecting individuals' political sensitivity are political socialization, democratic participation practices, and personal experiences (Ektiren, 2024). While political sensitivity is observed at higher levels in societies where political socialization is strong, in countries like Türkiye, where political culture varies depending on historical and socio-economic factors, political sensitivity levels may differ among individuals. For university students, the fact that political sensitivity does not translate into active political participation can be associated with concepts frequently emphasized in the literature, such as political apathy and political efficacy (Sağlam, 2021).

Furthermore, young people's forms of political participation are undergoing a transformation. Instead of traditional political participation models, digital activism, social media campaigns, and online collective movements have emerged as new platforms through which young people express their political sensitivity (Demir, 2015). In this regard, evaluating political sensitivity solely through voting or party affiliation may prevent a comprehensive understanding of young people's political participation patterns.

The findings indicate that being interested in politics and participating in political processes are different concepts. Individuals may follow political developments and possess knowledge about political issues, but this awareness does not necessarily guarantee active political engagement. It would not be incorrect to state that one of the major sociological reasons for the relatively low level of political sensitivity among young people today is a crisis of trust in political institutions. In the literature, it is emphasized that young people often perceive politics as a domain controlled by interest groups and believe that political mechanisms fail to produce meaningful results for them, which supports this interpretation (Ekinci Sağlam, 2021).

The findings of this study also reveal that male students have higher levels of political sensitivity compared to female students. The literature also points out that political socialization processes are shaped by gender roles and that males tend to interact with political issues from an earlier age (Ektiren, 2024). This suggests that gender roles act as a determining factor in individuals' political awareness and participation levels.

In order to increase women's participation in political processes, democratic systems should develop more inclusive policies. Supporting female candidates in political parties, increasing women's involvement in political decision-making mechanisms, and developing projects through civil society organizations that encourage women can help reduce this gap (Ekinci Sağlam, 2021). Moreover, the increase in education levels and women's integration into the workforce may transform political socialization processes and enhance women's political sensitivity.

The study's findings also indicate that there is no significant difference between age and political sensitivity. Regardless of their age, young individuals demonstrate similar levels of political sensitivity. This finding differs from studies that traditionally emphasize the effect of age on political consciousness (Ektiren, 2024). While the literature suggests that political interest increases with age, today's young people are exposed to political events at earlier ages, especially through digital media and social networks (Demir, 2015). This suggests that the traditional influence of age on political socialization has weakened. The limited age range in this study might also explain the lack of a significant relationship between age and political sensitivity.

The study further indicates that the rural-urban divide does not have a significant effect on political sensitivity. While it has traditionally been argued that political awareness and participation are lower in rural areas, advancements in transportation and communication technologies have reduced this gap (Demir, 2015). When viewed through the lens of globalization and the shared characteristics of Generation Z, such as being digital natives, it can be stated that the differences between rural and urban areas, as well as class distinctions, have become less pronounced.

According to the findings, there is no significant relationship between the amount of time spent on social media and political sensitivity. Although the literature suggests that social media increases individuals' interest in political events, some studies, including this one, show that social media usage does not directly translate into political participation (Ekinçi Sağlam, 2021). While social media facilitates access to information and raises political awareness, this awareness does not necessarily turn into political action. Digital platforms allow individuals to follow political developments but can also lead to the consumption of politics as a superficial commodity (Köksal and Erol, 2021).

The findings suggest that social media functions primarily as a passive information-gathering tool and that political participation is influenced more by personal motivations and social environment. This indicates that social media alone is not sufficient to increase political sensitivity and that other components of political socialization must also be considered.

Finally, voting experience emerged as a significant factor that enhances political sensitivity. Voting allows individuals to interact directly with the political system and helps them internalize political processes (Ektiren, 2024; Sağlam, 2021). Individuals who develop a voting habit become more sensitive to political events and follow democratic processes more actively (Kirmani et al., 2020).

Conclusion

The findings of this study reveal that university students' political sensitivity is generally at a moderate level. This indicates that young people show a certain degree of interest and awareness regarding political and social developments, but this awareness does not always translate into active political participation. The results also show that gender significantly affects political sensitivity, with male students demonstrating higher levels of sensitivity than female students, while age, rural-urban differences, and time spent on social media do not have a significant impact. Conversely, voting experience stands out as one of the key factors that increases political sensitivity.

These findings highlight the need to strengthen the political socialization processes that shape political sensitivity. Developing policies aimed at increasing women's participation in political processes will contribute to young people feeling more represented in democratic systems. Another important result is that although social media is an important tool for raising political awareness, it is insufficient on its own to promote political participation. This indicates the need for mechanisms that enable young people to transform the knowledge they acquire in the digital environment into political action. Political socialization should not be limited to the transmission of information but should be addressed as a holistic process that incorporates social, cultural, economic, political, and environmental factors to build a society open to innovation and to pave the way for development.

In conclusion, increasing university students' political sensitivity requires collaboration between educational institutions, political actors, and civil society organizations. Strengthening voting awareness, implementing policies that support gender equality, and improving political socialization mechanisms will help establish a stronger democratic culture. The study's findings suggest that if young people's crisis of trust in the political system is addressed and political participation channels are made more accessible, their political sensitivity will likely increase. Therefore, identifying not only the current level of young people's political sensitivity but also long-term strategies to improve it is a critical necessity for the future of democratic societies.

References

- Alodat, A. M., Al-Qora'n, L. F., & Abu Hamoud, M. (2023). Social media platforms and political participation: A study of Jordanian youth engagement. *Social Sciences*, 12(7), 402. <https://doi.org/10.3390/socsci12070402>
- Aktaş, Z. (2020). Yükseköğretimde kadın akademik yöneticilerin karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Çalışma ve Toplum*, 1(64), 269-300. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ct/issue/71835/1155564>
- Arslan, F. J. (2012). Siyasal katılım sürecinde kadınlar: İsveç ve Türkiye örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
- Atalmış, E. H. (2019). Tarama araştırmaları. S. Şen & İ. Yıldırım (Ed.). Eğitimde araştırma yöntemleri içinde (ss.97-116). Ankara: Nobel Yayıncılık
- Bennett, W. L. (2012). The personalization of politics: Political identity, social media, and changing patterns of participation. *The annals of the American academy of political and social science*, 644(1), 20-39. <https://doi.org/10.1177/000271621245142>
- Boulianne, S. (2015). Social media use and participation: A meta-analysis of current research. *Information, communication & society*, 18(5), 524-538. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1008542>
- Brooks, R. (2009). Young people and political participation: An analysis of European Union policies. *Sociological Research Online*, 14(1), 63-74. <https://doi.org/10.5153/sro.1862>
- Cafoğlu, Z., & Okçu, V. (2013). Gençlik sorunları: Siirt ili örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(43), 82-115. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6157/82750>
- Castells, M. (2009). Communication power: Oxford University Press. Inc. NewYork, USA ISBN, 199567042, 9780199567041
- Çam, A. (2018). Gençlik politik mi, apolitik mi? Siyasetin değişen doğası: üniversite gençliğinin siyaset algısı ve siyasal katılımı. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi, Manisa
- Çalışkan, M., & Çoklar, A. N. (2022). Öğretmen adaylarının teknostres düzeylerinin belirlenmesi. *Anadolu University Journal of Education Faculty*, 6(3), 341-354. <https://doi.org/10.34056/aujef.1106453>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyükoztürk, Ş. (2021). Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları. Ankara: Pegem Akademi
- Dalton, R. J. (2018). *Citizen politics: Public opinion and political parties in advanced industrial democracies*. Cq Press.
- Demir, S. E. (2015). İnternetin politik katılıma etkisi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 147-162.
- Ekinci Sağlam, H. B. (2021). Yükseköğretimdeki gençlerin gözünden gençlerin politika ile ilişkisi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 9(24), 100-123. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/genclikarastirmalari/issue/64706/974656>
- Ektiren, M. T. (2024). Politik Duyarlılık Ölçeğinin (PDÖ) Türkçeye Uyarlama Çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (53), 321-334. <https://doi.org/10.52642/susbed.1408755>
- Erten, P. (2019). Z kuşağının dijital teknolojiye yönelik tutumları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 190-202. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/gumus/issue/44146/487816>
- Etikan, I., Musa, S.A., & Alkassim, R.S. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5, 1-4. <https://doi.org/10.11648/j.ajtas.20160501.11>
- Facione, P. A., Facione, N. C., & Giancarlo, C. A. F. (2000). *The California critical thinking disposition inventory: CCTDI test manual*. California Acad. Press.
- Gürel, E., & Eyüboğlu, E. (2023). Political communication in digital media and online political participation of generation z. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 13(4), 980-994. <https://doi.org/10.7456/tojdac.1321756>

- Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). Modernization, cultural change, and democracy. *The human development sequence*.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). İnsan Aile Kültür. (3.Basım). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kayrı, M. (2009). Araştırmalarda gruplar arası farkın belirlenmesine yönelik çoklu karşılaştırma (post-hoc) teknikleri. *Journal of Social Science*, 55, 22.
- Kirmanı, M. D., Hasan, F., & Haque, A. (2023). Scale for measuring political sensitivity: An empirical investigation on young Indian voters. *Journal of Political Marketing*, 22(1), 14-33. <https://doi.org/10.1080/15377857.2020.1823932>
- Kolotaev, Y. Y. (2022). Political implications of hate speech digitalization in a post-truth era: Impact on emotional regimes in digital conflicts. *RUDN Journal of Political Science*, 24(3), 517-529. <https://doi.org/10.22363/2313-1438-2022-24-3-517-529>
- Köksal, H., & Erol, M. (2021). Politik okuryazarlık ölçeğinin geliştirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 444-471. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefad/issue/60452/762306>
- Lüküslü, D. (2011). Bilişim teknolojileriyle örgütlenen gençlik hareketleri ve yeni bir siyaset arayışı. *AYDEMİR, AT (der.) içinde. Katılımın "e-hali": gençlerin sanal alemi. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği*, 48-68.
- Neyzi, L. (2011). Türkiye'de kamusal söylemde gençlik kurgusunun değişimi. Telli Aydemir (Ed.), Katılımın "e-hali": Gençlerin Sanal Alemi içinde (ss.25-47). İstanbul: Alternatif Bilişim
- Nyberg, D. (2021). Corporations, politics, and democracy: Corporate political activities as political corruption. *Organization Theory*, 2(1), 2631787720982618. <https://doi.org/10.1177/2631787720982618>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon and schuster.
- Ross, A., & Willson, V. L. (2017). Basic and advanced statistical tests. Rotterdam: Sense Publishers
- Sönmez Çakır, F. (2019). Sosyal bilimler için parametrik veri analizi. Ankara: Gazi Kitabevi
- Stockemer, D. (2012). Students' political engagement: a comprehensive study of University of Ottawa undergraduate students. *Journal of Youth Studies*, 15(8), 1028-1047. <https://doi.org/10.1080/13676261.2012.693587>
- Şenaslan, A. (2022). Krizin Çocukları: Zoomer Kuşağı. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 18(2), 91-103. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/paradoks/issue/74160/1185081>
- UNDP. (2008). İnsani Gelişme Raporu "Türkiye'de Gençlik". Ankara.
- United Nations. (2013). Youth participation. Erişim adresi: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-participation.pdf>
- Uyan Semerci, P. (2009). Gençlerle beraber siyasal alanın sınırlarını düşünmek: günlük yaşam, aileler ve 'özgürce' karar almak. C. Boyraz (Ed.), Gençler Tartışıyor: Siyasete Katılım, Sorunlar ve Çözüm Önerileri içinde (ss.145-165). İstanbul: TÜSES Yayınları.
- Uysal, İ., & Kılıç, A. (2022). Normal dağılım ikilemi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 12(1), 220-248. <https://doi.org/10.18039/ajesi.962653>
- Yang, H. C., & DeHart, J. L. (2016). Social media use and online political participation among college students during the US election 2012. *Social Media+ Society*, 2(1), 2056305115623802. <https://doi.org/10.1177/2056305115623802>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Dijital Gözler Altında: Sosyal Medya Çağında İnsanların Görüşlerinden Korkma (FoPO) Ölçeğinin Geliştirilmesi

Under Digital Eyes: Developing a Scale for Fear of People's Opinions (FoPO) in the Age of Social Media

Emre UYSAL

Dr. | Dr.

Milli Eğitim Bakanlığı, Çorum, Türkiye

Ministry of Education, Çorum, Türkiye

emre.uyosal19@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2477-4329>

Nida PALABIYIK

Dr. Öğretim Üyesi | Asst. Prof.

Yozgat Bozok Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Yönetim ve

Organizasyon Bölümü, Yozgat, Türkiye

Yozgat Bozok University, Health Services of Vocational School,

Management and Organisation, Yozgat, Türkiye

nida.palabiyik@bozok.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8567-3711>

<https://ror.org/04qvdf239>

Gökben BAYRAMOĞLU

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Dr.

Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

İşletme Bölümü, Çorum, Türkiye

Hitit University, Faculty of Economics and

Administrative Sciences, Department of Business

Administration, Çorum, Türkiye

Meltem ÖZBAY

Dr. | Dr.

Çukurova Üniversitesi, Adana, Türkiye

Çukurova University, Adana, Türkiye

m.sirlibas@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2352-2341>

<https://ror.org/05wxkj555>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 05.01.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 02.07.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Uysal, E., Palabiyik, N., Bayramoğlu, G., & Özbay, M. (2025). Dijital gözler altında: sosyal medya çağında insanların görüşlerinden korkma (FoPO) ölçeğinin geliştirilmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 484-511.

<https://doi.org/10.17218/hititsbd.1613727>

Yazar Katkıları: %50-%30-%20

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-30%-20%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Under Digital Eyes: Developing a Scale for Fear of People's Opinions (FoPO) in the Age of Social Media¹

Abstract

The rise of social media has profoundly impacted individuals' perceptions of themselves and others. These platforms encourage continuous self-presentation and the pursuit of others' approval, leading to the proliferation of the phenomenon known as "Fear of People's Opinion" (FoPO). FoPO has become a significant determinant of social media behavior, exerting considerable psychological pressure and influencing behavioral outcomes. In this context, investigating the effects of social media on individuals and the role of FoPO in psychological well-being is of critical importance. This study aimed to develop a comprehensive scale to measure individuals' levels of FoPO. The scale development process followed a two-stage approach. In the first stage, scale items were generated and evaluated by experts to establish content validity. In the second stage, pilot testing was conducted with a large participant sample to assess the scale's construct validity and reliability. The analysis revealed that the scale demonstrated high internal consistency and proved to be a valid and reliable measurement tool. The developed FoPO Scale comprises three dimensions and a total of 15 items. These dimensions are as follows: Fear of Negative Comments (reflecting individuals' efforts to avoid negative evaluations in social media environments), Need for Approval and Validation (indicating the desire to receive positive feedback and social acceptance), and Social Support and Interaction (highlighting the drive to strengthen social connections and actively engage with others). The findings of the study reveal that FoPO is closely associated with social media addiction and has significant negative effects on individuals' self-esteem and identity perception. Specifically, the avoidance of negative comments and the pursuit of approval appear to foster dependency on social media, leading individuals into a perpetual cycle of evaluation and comparison. This dynamic creates tension between their authentic selves and digital identities. In conclusion, this study provides the first comprehensive and reliable scale for assessing FoPO, making a valuable contribution to the literature. The findings underscore the need for awareness initiatives to help individuals manage their social media habits more effectively and highlight the necessity for technology companies to develop policies that mitigate the adverse effects of their platforms on users. Furthermore, the results emphasize the importance of strategies that support individuals' healthier adaptation to the challenges of the digital age, ensuring a balanced integration of technology into modern life.

Keywords: Social Anxiety, Social Media, Fear of Criticism, Social Media Anxiety

Dijital Gözler Altında: Sosyal Medya Çağında İnsanların Görüşlerinden Korkma (FoPO) Ölçeğinin Geliştirilmesi²

Öz

Sosyal medyanın yükselişi, bireylerin kendileri ve başkaları hakkındaki algılarını köklü bir şekilde etkilemektedir. Bu platformlar, bireylerin sürekli kendilerini sergilemelerine ve başkalarının onayını aramalarına neden olarak "Başkalarının Görüşlerinden Korkma" (FoPO – Fear of People's Opinion) olgusunun yaygınlaşmasına yol açmaktadır. FoPO, bireylerin sosyal medya kullanımındaki davranışlarının önemli bir belirleyicisi haline gelirken, psikolojik baskılar ve davranışsal sonuçlar üzerinde güçlü etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, sosyal medyanın bireyler üzerindeki etkileri ve FoPO'nun bireylerin psikolojik sağlığı üzerindeki rolü üzerine yapılan araştırmalar kritik bir önem taşımaktadır. Bu çalışmada, bireylerin FoPO düzeylerini ölçmek amacıyla kapsamlı bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek geliştirme süreci iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, ölçek maddeleri oluşturulmuş ve uzman görüşleri alınarak kapsam geçerliliği sağlanmıştır. İkinci

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Ethics Committee of Social and Human Sciences at Yozgat Bozok University, with the decision dated 3 June 2024 and numbered 226361.

² Bu çalışma için etik onay, 03 Haziran 2024 tarihli ve 226361 sayılı karar ile Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

aşamada, geniş bir katılımcı kitlesiyle pilot testler yapılmış ve ölçeğin yapı geçerliliği ile güvenilirliği test edilmiştir. Analiz sonuçları, ölçeğin yüksek iç tutarlılık değerleri gösterdiğini ve geçerli bir ölçüm aracı olduğunu ortaya koymuştur. Geliştirilen FoPO Ölçeği, üç boyut ve toplam 15 ifadeden oluşmaktadır. Bu boyutlar şu şekilde belirlenmiştir: Olumsuz Yorum Korkusu (bireylerin sosyal medya ortamında negatif değerlendirmelerden kaçınma çabası), Beğenilme ve Onaylanma İhtiyacı (pozitif geri bildirim alma ve kabul edilme arayışı) ve Sosyal Destek ve Etkileşim (sosyal bağları güçlendirme ve destek arayışı). Araştırma sonuçları, FoPO'nun bireylerin sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili olduğunu ve bu durumun bireylerin özsaygı ve kimlik algıları üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Özellikle bireylerin olumsuz yorumlardan kaçınma ve onaylanma arayışlarının, sosyal medya bağımlılığına zemin hazırladığı gözlemlenmiştir. Bu süreç, bireylerin sürekli bir değerlendirme ve karşılaştırma döngüsüne girmesine neden olmakta ve gerçek benlik ile dijital kimlik arasında gerilim yaratmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma bireylerin FoPO düzeylerini ölçmek için kapsamlı ve güvenilir bir ölçek sunarak literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Bulgular, sosyal medya kullanım alışkanlıklarını yönetmeye yönelik farkındalık çalışmalarının geliştirilmesine rehberlik ederken, teknoloji şirketlerinin bireyler üzerindeki olumsuz etkileri azaltacak politikalar geliştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, bireylerin dijitalleşme sürecine daha sağlıklı bir şekilde uyum sağlamasına yönelik stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Kaygı, Sosyal Medya, Eleştiri Korkusu, Sosyal Medya Anksiyetesi

Giriş

İnternetin ve sosyal medyanın günümüzdeki önemini tam olarak kavrayabilmek için, öncelikle "bağlantıda olma deneyimi"nin internet öncesi dönemde ne kadar farklı olduğunu anlamak gerekmektedir. 20. yüzyılın başlarına kadar, farklı ülkelerdeki insanlarla iletişim kurmak için mektup veya mesaj göndermek gibi günler, hatta haftalar süren yöntemler kullanılmaktaydı. Telgraf ve sonrasında telefonun icadıyla birlikte, iletişim süreçleri dönüşüme uğradı. Telefon, mesafe sınırlamalarını aşarak insanları daha hızlı ve kolay bir şekilde birbirine bağladı. Bugün birkaç saniye içerisinde e-posta veya anlık mesaj gönderebilmek olanağı, o dönemde hayal bile edilemeyecek bir yenilikti. Bu bağlamda, gerçek hayatta asla karşılaşamayacağımız insanlarla telefon aracılığıyla anlık mesajlaşabilmek, kullanıcılar için varoluşun yeni ve heyecan verici bir yolunu keşfetmek anlamına geliyordu (Cover, 2023, s.15).

İnternet ve internet tabanlı aktiviteler, insanları birbirine bağlamak ve farklı türde bilgilere kolay erişim sağlamak gibi çeşitli amaçlara hizmet ederek, yaşamın dört bir yanını sarmış durumdadır. Birçok kişi, başkalarıyla tanışmak, grup bağlarını güçlendirmek ve sosyal konumunu geliştirmek amacıyla sosyal medya platformlarına katılmaktadır. Sosyal bağlar kurmak ve güçlendirmek, gelecekte başkalarından yardım alma olasılığını da artırmaktadır. Ayrıca statünün yükselmesi, başkalarının birey hakkında daha olumlu düşünmesine neden olacağından, iş görüşmelerinde ya da bağlantı kurma süreçlerinde üstünlük sağlayabilmektedir (Friedenberg, 2020, s.8). Ancak, sosyal medya platformlarının yalnızca ağ oluşturma faaliyetlerini kolaylaştırdığını düşünmek yaygın bir yanılgıdır. Platformlar ve sosyal uygulamalar, kimliğin inşası açısından kurucu bir rol üstlenmeye başlamıştır. Sosyallik ve yaratıcılık, insanlar günlük yaşamlarını sürdürürken gerçekleşmektedir. Sosyal medya platformları ve geliştirilen uygulamalar, kullanıcıların bu teknolojileri günlük alışkanlıklarına entegre etmelerine ve hayatlarına nasıl uyarlayacaklarına rehberlik etmektedir. Eskiden, sıradan ve geçici eylemler olarak düşünülen arkadaşlarla konuşmak, dedikodu yapmak, tatil fotoğraflarını göstermek veya bir komşunun videosunu izlemek gibi faaliyetler, sosyal medya sayesinde resmileştirilmiş yazılı ifadelerle dönüşmüştür. Bu eylemler, geniş kitlelerin ekonomisine dâhil edilerek farklı bir değer kazanmış ve daha önce düşünülmeden sözlü olarak ifade edilen görüşler, şimdi geniş kapsamlı ve uzun süreli etkileri olacak şekilde kamuya

açıklanmaktadır. Bu nedenle, sosyal medya platformları, özel ve kamusal iletişimin doğasını köklü bir şekilde değiştirmiştir (van Dijck, 2013, s.7).

Sosyal medya platformlarının hayatın merkezine hızlı bir şekilde yerleşmesi, bireylerin kendilerini ve başkalarını nasıl algıladıkları üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bu platformlarda sürekli bir değerlendirme döngüsüne sıkışan bireylerin, başkalarının düşüncelerine karşı duyarlılığı artmış ve bu durum, "Başkalarının Görüşlerinden Korkma" (FoPO - Fear of People's Opinions) olarak adlandırılan psikolojik olgunun ön plana çıkmasına yol açmıştır. Etkisi ve şiddeti sosyal anksiyete kadar yoğun olmasa da FoPO, sosyal medya ortamlarında sürekli olarak başkalarının olumsuz değerlendirmelerine maruz kalma endişesine sahip bireylerin davranışlarını ve kararlarını şekillendiren güçlü bir etki haline gelmiştir.

FoPO'nun psikolojik temelleri, insan yaşamının derinlerine kadar inen *sosyal kabul* (Leary ve Buckley, 2001), *sosyal karşılaştırma* (Suls ve diğerleri, 2002), *reddedilme korkusu* (Perna, 2020) ve *negatif değerlendirme korkusu* (Shabahang, Aruguete ve Shim, 2022) gibi konularla ilişkilidir. Ancak alan yazında bu kavramlar, bağımsız olarak incelenmektedir. FoPO'nun belirli bir sistematik çerçevede ele alındığı ilk çalışma, Micheal Gervais'in (2024) "The First Rule of Mastery: Stop Worrying about What People Think of You" isimli eseri olmuştur. Türkçe alan yazında ise, bu kavramla ilgili benzer nitelikte bir çalışmaya rastlanmamaktadır.

Özellikle kimlik oluşumunu ve benlik algısını sosyal medya aracılığıyla şekillendiren Z kuşağının iş yaşamına girmesiyle birlikte, FoPO'nun etkilerinin sosyal yaşamın yanı sıra iş hayatına da yansması beklenmektedir. Bu bağlamda, FoPO'nun bireylerin günlük yaşamlarında, karar verme süreçlerinde ve sosyal ilişkilerinde oynadığı rolün daha iyi anlaşılmasının hem akademik alan yazına hem de pratik uygulamalara önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, sosyal medya kullanımının FoPO üzerindeki etkilerini azaltmaya yönelik alınacak tedbirlerin belirlenmesi de kritik bir öneme sahiptir.

Özetle, FoPO kavramına ilişkin ayrıntılı çalışmalara gereksinim duyulduğu açıktır. Ancak, FoPO'nun ampirik olarak incelenebilmesi için geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş bir ölçüm aracı bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı, sosyal medya çağında bireylerin FoPO düzeylerini ölçebilecek yeterlilikte bir ölçek geliştirmek ve bu ölçeğin psikometrik özelliklerini test etmektir. Bu ölçeğin, alan yazında önemli bir boşluğu dolduracağına inanılmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle FoPO'nun kavramsal alt yapısı açıklanmış, ardından yöntem, bulgular, sonuç ve tartışma bölümlerine yer verilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde, FoPO kavramının kavramsal alt yapısına ilişkin bilgi verilmiştir.

1.1. Sosyal Medya Platformlarının Evrimi ve Popülerleşmesi

Telgraf ve telefonla başlayan hızlı iletişim süreci, internet ve sosyal medya ile bambaşka bir boyuta taşınmıştır. Sosyal medya günümüzde insanların hayatlarını düzenleyen önemli bir katman oluşturmaktadır. Bu platformlar, bireysel ve toplumsal düzeyde insan etkileşimlerini şekillendiren ana unsur haline gelmiş ve çevrimiçi ile çevrimdışı hayatlar giderek iç içe geçmiştir. Başlangıçta, bu sitelere yönelim genellikle insanların bağlantı kurma gereksiniminden kaynaklanmıştır. Yeni milenyumun başlarında, Web 2.0'in yükselişi ile birlikte sosyal medya, "katılımcı kültür" fikriyle popülerlik kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde, daha çok Web bağlantıları aracılığıyla topluluk oluşturma ve demokrasiyi geliştirme potansiyeli ön plana çıkmıştır. Çoğu platform, Web'i "daha sosyal" hale getirmek için canlanan bu ruhu benimsemiştir (van Dijck, 2013).

Bu dönemde şirketler, henüz kullanıcıların çevrimiçi bağlantıda kalmasını sağlayan verilerle pek fazla ilgilenmiyor gibiydi. Ancak zamanla bilim insanları ve uygulama geliştiriciler, beynimizin sosyal onay arayışında kullandığı mekanizmaları inceleyerek, sosyal medya platformlarını bu onay almayı taklit edecek şekilde tasarlamayı başardılar. Beynin ödül sistemi üzerinden, dopamin salgısını artırarak çalışan bu mekanizma, bireyleri sosyal medyada daha fazla zaman geçirmeye teşvik eden en etkili unsur haline gelmiştir (Wong, 2021). Bu gelişmeyle bağlantılar, değerli bir kaynak haline gelmiş ve Facebook, Twitter, YouTube ve LinkedIn gibi büyük ve etkili platformların yanı sıra, küçük kâr amacı gütmeyen sitelerin de kullanıcı sayısı ve kazanç potansiyeli açısından büyük bir patlama yaşanmıştır. Sosyal medya platformlarının hızla büyümesi, mevcut ve yeni bilgi şirketlerinin bu siteleri birleştirmesine yol açmıştır. Platformların birbirine bağlanmasıyla yeni bir altyapı, yani birkaç büyük ve çok sayıda küçük oyuncudan oluşan bir bağlantı medyası ekosistemi ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm, ağ bağlantılı iletişimden "platformlu" toplumsallığa, katılımcı kültürden bağlantı kültürüne geçişi ifade etmektedir. Bu geçiş nispeten kısa bir sürede, yalnızca on yıllık bir zaman diliminde gerçekleşmiştir (van Dijck, 2013).

Bu bağlamda dijital buluşma yerleri birçok gereksinime hizmet etmektedir. Bunun sonucunda filmler, televizyon, sosyal medya, zoom, haberler, kitaplar, algoritmik içerikler, akıllı cihazlar gibi medya ve iletişim araçları, kimlik oluşturma sürecinde ve benlik kavramını düşünme şeklinde giderek daha önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Tabii ki medya ve iletişim, kimliği oluşturan tek etmen değildir; dil, çerçeveler ve örnekler sunan sosyal süreçlerin yanı sıra eğitim, aile yapısı, din, bilgilendirme ve bedenin işleyişi gibi unsurlar da kimliğin oluşumunda belirleyicidir. Ancak, çağdaş kültürün ekranlar aracılığıyla yoğun bir şekilde iletişim sağlamasıyla birlikte medya ve dijital etkileşim, kimlik oluştururken temel bilgi kaynağı haline gelmiştir (Cover, 2023).

"We are social" 2024 yılı dijital raporu, dünya geneli ve Türkiye özelinde yayınlanmıştır. Rapora göre, dünya genelinde sosyal medya kullanıcıları 2023'e oranla 55,6 artarak 5 milyarı aşmış durumdadır. Her ne kadar aynı kişi birden fazla "kullanıcı profiline" sahip olabileceğinden dolayı tekil bireyleri yansıtmıyor olsa da bu rakam, toplam kullanıcı sayısına ilişkin önemli bir veri sunmaktadır. Bu, dünyada her saniye ortalama 8,4 yeni sosyal medya kullanıcısı olduğu anlamına gelmektedir. Kullanıcı sayısına paralel olarak sosyal medyada geçirilen sürede ortalama 2 saat 23 dakikaya ulaşmış durumdadır (Kara, 2024). Raporda yer alan Türkiye'ye ilişkin genel bilgiler şu şekilde özetlenebilir (Kemp, 2024):

- 2024 yılı başında Türkiye'de internet kullanıcı sayısı 74,41 milyona ulaşırken, internet yayılımı %86,5 olarak gerçekleşti.
- Türkiye'de Ocak 2024 itibarıyla 57,50 milyon sosyal medya kullanıcısı bulunmakta ve bu sayı toplam nüfusun %93,8'ine denk gelmektedir. Nüfusun %77,3'ü (yaş fark etmeksizin) Ocak 2024 itibarıyla en az bir sosyal medya hesabı kullanmıştır.
- Ortalama sosyal medya kullanım süresi 2 saat 44 dk ile dünya ortalamasının üstünde ve dünyada 14. Sırada bulunmaktadır.

Sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte, insanlar sürekli olarak yeni uyarılar ve sosyal medyadan gelen ödüllerle etkileşimde bulunabilmektedir. Bu yeni sosyal etkileşim biçimleri, çevrimiçi aktivitelerin aşırı olması durumunda zararlı davranışlara ve özellikle de sosyal medya bağımlılığına dönüşebilmektedir (D'Arienzo ve diğerleri, 2019, s.1095). Problemleri sosyal

medya kullanımı, "sosyal medya kullanımı konusunda aşırı endişe duyma, kontrol kaybı yaşama ve sosyal medyada çok fazla zaman geçirerek yaşamın önemli alanlarında olumsuz sonuçlar doğurması" olarak tanımlanmaktadır (Morris ve diğerleri, 2023, s.66).

Geleneksel bağımlılık biçimleriyle karşılaştırıldığında internet bir madde değildir. Bu nedenle davranışsal bağımlılık kapsamında ele alınmakta ve diğer davranışsal bağımlılıklarda görülen zorlayıcı bir katılım, diğer aktivitelere ilgisizlik ve davranışı durdurmaya çalışırken ortaya çıkan fiziksel ve zihinsel semptomları içermektedir. Sosyal medya ile ilgili olarak belirlenen davranışsal bağımlılık kriterleri şunlardır (D'Arienzo ve diğerleri, 2019, s.1095):

- **Öne çıkma:** Bu, sosyal medya kullanımının bireyin hayatında hem bilişsel hem de davranışsal olarak en önemli şey olması anlamına gelmektedir.
- **Ruh halini değiştirme:** Sosyal medyanın bireyin ruh halini sürekli olarak değiştirmesi anlamına gelmektedir.
- **Yoksunluk belirtileri:** Sosyal medya kullanımını azaltma veya bırakma durumunda ortaya çıkan hem fizyolojik hem de psikolojik etkiler anlamına gelmektedir.
- **Çatışma:** Bu sosyal medya kullanımının kişilerarası ilişkileri zedelemesi, mesleki ve/veya eğitim faaliyetlerine olumsuz etkiler yapması ve içsel çatışmalar yaratması (öznel kontrol kaybı vb.) anlamına gelmektedir.
- **Nüksetme:** Bu bir dönem ara verdikten sonra bağımlılık yapan sosyal medya davranışlarını başlatma eğilimi anlamına gelmektedir.

Sorunlu sosyal medya kullanımı, aynı zamanda diğer zihinsel sağlık sorunlarıyla (depresyon, anksiyete, psikolojik sıkıntı ve kötü uyku kalitesi) da ilişkilendirilmektedir (Morris ve diğerleri, 2023, s.66). Sorunlu sosyal medya kullanımının etkileyebileceği alanlardan birisi de başkalarının değerlendirmelerinden korkma olarak tanımlanabilecek başkalarının görüşlerinden korkma anlamına gelen FoPO'dur. FoPO, bireylerin başkalarının kendileri hakkındaki düşüncelerine aşırı derecede önem vermesi ve bu endişenin; kararlarını, davranışlarını ve sosyal etkileşimlerini belirleyici bir unsur haline getirmesi durumudur (Gervais, 2024).

FoPO, sosyal anksiyete/fobi olarak bilinen rahatsızlıkla ilişkilendirilebilir. FoPO'nun işleyiş mekanizmasını tam olarak analiz edebilmek için öncelikle sosyal fobi ya da sosyal anksiyete adı verilen kavramdan ayrılan yönlerinin ortaya konması gerekmektedir. En yaygın fobilerden biri olan sosyal fobi, başkaları tarafından olası incelemeyi içeren en az bir sosyal durum hakkında belirgin bir korku ya da kaygı olarak tanımlanmaktadır (Schneier ve Halah, 2015, s.202). Sosyal anksiyete; şiddeti, yaygınlığı ve yol açtığı sıkıntı düzeyi bakımından utangaçlık ve performans kaygısından farklıdır. Sosyal anksiyete rahatsızlığı olan kişiler, derslere ve toplantılara katılmak gibi önemli etkinliklerden kaçınabilir, okulda/işte daha az başarılı olur ve bu bozukluğa sahip olmayan kişilere oranla evlenme olasılıkları daha düşüktür. Diğer bir deyişle kişinin normal rutinini, mesleki (ya da akademik) işleyişini, sosyal aktivitelerini önemli ölçüde etkiler ve fobiye sahip olma konusunda belirgin bir sıkıntı oluşturur (Schneier ve Leweke, 2017, s.1029). Sosyal anksiyete; kişinin sosyal durumlara ilişkin yaşadığı günlük aktivitelerini, özgüvenini, ilişkilerini ve iş/okul yaşamını etkileyebilecek güçlü ve uzun vadeli bir korku (Benavides ve diğerleri, 2023) iken FoPO; bu kadar rahatsızlık verici bir durum değildir. Yine de bireyin özgüvenini zayıflatabilen ve risk almaktan kaçınmasına neden olabilen FoPO, bireyin sosyal medyada kendini sürekli olarak başkalarıyla karşılaştırmasına

yol açarak psikolojik stres yaratabilir. Bu durum, bireyin kendi benlik algısını ve sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilen önemli bir problemdir.

1.2. FoPO'nun Psikolojik Temelleri

Bu bölümde, sosyal medya çağında FoPO fenomeninin psikolojik dinamikleri ve teorik temelleri ele alınacaktır. Bu bağlamda, bireylerin kimlik gelişimi, sosyal kabul arayışı ve sosyal karşılaştırma süreçlerinin, FoPO deneyiminin ortaya çıkışındaki etkileri sosyal medya açısından incelenecektir.

1.2.1. Bağlanma Teorisi: Negatif Değerlendirme Korkusu

İlişki kurma ve bu ilişkileri sürdürme gereksinimi, insanlar için temel bir özelliktir. Evrensel bir nitelik taşıyan ve tüm kültürlerde gözlemlenebilen bu gereksinim, insan doğasının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Diğer hayvanlardan farklı olarak insan, fiziksel olarak zayıf doğmaktadır. Bu zayıflığın üstesinden gelmesi de uzun bir süre gerektirir ve aile ve sosyal çevreyle kurulan ilişkilere sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle sosyal ilişkiler, yalnızca pratik bir gereksinim olmanın ötesinde, bireylerin zihinsel ve duygusal sağlığı üzerinde de kritik bir role sahiptir. Bowlby, bireylerin başkalarıyla geliştirdikleri duygusal bağılıkların yalnızca güvenlik ve diğer hayatta kalma gereksinimleriyle sınırlı olmadığını ve bu temel gereksinimlerin ötesinde, sevgi, şefkat ve kabul görmeye de gereksinimi olduğunu ortaya koymuştur (aktaran D'Arienzo ve diğerleri, 2019). Bu ilişkiler, sevgi, kabul görme ve değerli hissetme gibi duygusal gereksinimleri karşılamaya olanak sağlayarak, insanların derin ve anlamlı bağlar kurma gereksinimlerini doyurur. Bu bağlamda bağlanma, insanın sosyal ilişkiler kurma ve sürdürme yetisi ile duygusal refahı açısından hayati bir öneme sahiptir.

Bebeğin kendisini güvende hissettiği kişiyle kurduğu duygusal bağı ifade eden bağlanma, güven, korunma ve rahatlık gibi unsurları içerir (Şahan, 2020, s.329). Başlangıçta, bağlanma teorisi bebekler ve onların temel bakım verenleri arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla geliştirilmiştir. Ancak, 1980'lerden itibaren bu teori, yalnızca yetişkin-bebek ilişkileri değil, aynı zamanda yetişkin-yetişkin ilişkileri için de uygulanmaya başlanmıştır. Teori, bireyin bakım verenleriyle erken dönem bağlanma deneyimlerinin, ileriki yaşamındaki ilişki kalıplarını ve beklentilerini şekillendiren prototipler veya içsel çalışma modelleri oluşturduğunu (Buren ve Cooley, 2002) ve bu deneyimlerin gelecekteki yakın ilişkilerin senaryosunu belirlediğini savunmaktadır. Ayrıca, bağlanma teorisi, bireylerin duygusal durumlarını tek başlarına düzenleyemediklerini ve bu ihtiyacın dışsal figürler tarafından karşılanması gerektiğini öne sürer. Sağlıklı bağlanma deneyimi yaşamayan bireyler, bu eksikliği hayatlarındaki tüm ilişkilerine yansıtırlar (D'Arienzo ve diğerleri, 2019, s.1097).

Bu çerçevede, bireyin bağlanma durumu veya bağlanmanın kalitesi, güvenli ya da güvensiz bağlanma stilleri olarak tanımlanmaktadır. Araştırmalar güvenli bağlanan yetişkinlerin, sevgiyi olumlu ama gerçekçi bir şekilde algıladıkları, kendilerini kolay kabullenilen ve beğenilen biri olarak gördüklerini ortaya koymaktadır (Buren ve Cooley, 2002). Güvensiz bağlanma ise, güvensiz kaçınan bağlanma, güvensiz kaygılı ve güvensiz kararsız bağlanma olarak üç şekilde kendini gösterebilir. *Güvensiz kaçınan bağlanma* yaşayan kişiler, anne figürünü güvenli bir üs olarak görmezler; başka bir deyişle, bu kişiler ebeveynlerinden ayrıldıklarında sıkıntı yaşamaz ve tekrar bir araya geldiklerinde anneleriyle iletişim kurmayı reddederler. *Güvensiz kaygılı bağlanan* çocuklar ise sürekli olarak annelerinin nerede olduğu ile meşguldür. Bu meşguliyet onların dünyayı keşfetmelerine engel olmaktadır. *Kararsız bağlanma* stiline sahip çocuklar ise, yaşanan durumlara karşı özellikle de yabancı kişilere karşı genellikle tetiktirler.

Oyuncakları keşfetmek yerine ebeveyninin yakınında durmaya ya da ona yapışmaya çalışmaktadır. Bu sınıflandırmaya daha sonra dördüncü bir bağlanma türü olarak *güvensiz dağınık bağlanma* eklenmiştir. Güvensiz dağınık bağlanma stiline sahip çocuklar ise donma, çözülme, dik dik bakılmasından rahatsız olma, kendini yaralama, ileri geri sallanma gibi kalıplaşmış hareketler sergileme ya da ebeveynleri ile tekrar bir araya geldiklerinde oyuncacı kırma gibi kafa karıştırıcı tepkiler göstermiştir (Şahan, 2020, s.347).

Güvenli bir şekilde bağlanamayan bireyler, bağlandıkları kişiye yönelik yoğun sevgi, gereksinim ve bağımlılık gibi olumlu duyguların yanı sıra, reddedilme korkusu, gerginlik ve sürekli tetikte olma gibi olumsuz duygular hissedebilirler. Bu durum, bireyin karmaşık duygular yaşamasına neden olmaktadır. Diğer bir deyişle kişi kendisini güvende hissetmese de yakınlık arayışını sürdürür (Şahan, 2020, s.339). Kaçınmacı bağlanma tipine sahip bireylerin tipik özelliği kişilerarası yakınlıktan çekinmeleridir. Buna karşın kaygılı kararsız bağlanan kişiler ise aşırı kıskançlık ve takıntılılık kavramlarıyla tanımlanmaktadır. D'Arienzo, Boursier ve Griffiths (2019) de yaptıkları sistematik alan yazın taramasında, bireylerin çocukluk dönemlerinde geliştirdikleri bağlanma stillerinin, ileriki yaşamlarında sosyal medya kullanımına nasıl yansıdığını incelemiştir. Sonuçlar, güvenli bağlanma stiline sahip bireylerin sosyal medyada daha az bağımlılık gösterirken, güvensiz bağlanma (güvensiz kaygılı/kararsız bağlanma) stillerine sahip bireylerin sosyal medyayı daha yoğun ve işlevsiz bir şekilde kullandıklarını ortaya koymaktadır. Bu bireyler, sosyal medyayı çevrelerindeki kişilerden (aile ve arkadaşlar) almadıkları duygusal tatmini sağlamak amacıyla bir araç olarak kullanmaktadır. Ayrıca güvensiz kaçınan bağlanma stiline sahip kişilerin, ilişkilerini sonlandırmak için dolaylı yöntemleri tercih ettiklerini ve bu nedenle ghosting yapma olasılıklarının yüksek olduğunu göstermektedir (The Attachment Project, 2024).

Özetle söylemek gerekirse bağlanma stilleri, bireyin sosyal ilişkilerini şekillendirmekte ve özellikle sosyal değerlendirme korkusu gibi duygusal tepkileri üzerindeki etkili olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bağlanma stilleri bireylerin olumsuz değerlendirme korkusunu nasıl deneyimlediklerini anlamada önemli bir araç olabilmektedir. Güvenli bağlanan kişiler, sosyal değerlendirmelerden daha az etkilenirken; güvensiz kaçınan ve güvensiz kaygılı bağlanma stiline sahip olan kişiler bu tür korkulara daha yatkındır.

Lanier (2022), bireylerin sosyal çevrelerini nasıl algılandıkları konusundaki sosyal kaygının, bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İnsanlar, doğuştan gelen sosyal bütünleşme eğilimleri nedeniyle sosyal statü, yargı ve rekabet gibi konulara karşı oldukça hassastırlar. Aslına bakılırsa başkalarının negatif ifadelerine yönelmek ve kilitlemek, hayatta kalmamızı sağlayan bir değer olarak ortaya çıkmıştır (Cozolino, 2006, s. 312). Negatif değerlendirmelere dikkat etmek hayatta kalmamız için kritik bir unsur iken, bu dikkat, kişinin kaygı düzeyini artıracak ya da incinmesine yol açacak bir duruma dönüştüğünde sorun teşkil etmeye başlar. Olumsuz değerlendirme korkusu insanların değerlendirilme konumundayken yaşadıkları bir korkudur (Rezaeipour ve Bafrooei, 2021). Bu bağlamda, kaygı ve endişeden kaynaklanan negatif değerlendirme korkusu, potansiyel olumsuz yargılara odaklanan bir kaygı biçimidir. Sosyal kaygının bir bileşeni olarak olumsuz değerlendirilme korkusu, aynı zamanda çevrimiçi paylaşım yapma kaygısıyla da ilişkili olabilir. Özellikle tanıdık kişilerden gelen olumsuz değerlendirmeler, bireylerde incinme duygusuna yol açabilir (Shabahang, Aruguete ve Shim, 2022).

1.2.2. Sosyal Kabul Görme Gereksinimi: Onay Arayışı ve Reddedilme Korkusu

Ryan ve Vansteenkiste (2023, s.9), bireylerin reddedilme korkusunun ve kabul görme arzusunun, sosyal bütünleşmeye olan doğal eğilimlerinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Sosyal yaşamda onaylanmış hissetmek, temel bir insani gereksinimdir. Bu bağlamda aidiyet ihtiyacı, "diğer insanlarla anlamlı ilişkiler kurma ve bu ilişkileri en azından asgari düzeyde sürdürme motivasyonu" olarak tanımlanabilmektedir (Perna, 2020). Bu motivasyon, bireyin kabul ve yakınlık gibi olumlu sosyal sonuçlara ulaşmasını (sosyal yaklaşım motivasyonu) ya da reddedilme ve yalnızlık gibi olumsuz sosyal sonuçlardan kaçınmasını (sosyal kaçınma motivasyonu) hedefler (Schoch ve diğerleri, 2015). Ancak, bu gereksinimlerin karşılanabilmesi için bireyin başkalarıyla arkadaşlık kurması, bir grubun üyesi olması ve ilişkilerde kabul görecektir türde bir kişi olması gerekmektedir. Kabul edilebilir bir grup üyesi ve ilişki ortağı olmaya çabalayan bireyler, grup yaşamının faydalarından yararlanırken, sosyal kabulü hedeflemeyenler ise bu süreçte zorluk yaşayabilir (Leary ve Buckley, 2001, s.140). Bu durum, bireylerin temel değer ve inançlarıyla çelişse bile, sosyal beklentilere uyum sağlama konusunda psikolojik baskı hissetmelerine ve başkaları tarafından beğenilmek veya haklı görülme amacıyla davranışlarını sosyal normlara uyarlama eğiliminde olmalarına yol açabilir (Yılmaz ve Yılmaz, 2024, s.401). İnsan davranışlarının büyük bir kısmı, sosyal kabulü sağlama, sürdürme ve reddedilmeyi ya da dışlanmayı önleme çabaları olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar tüm insan davranışlarının kabul görme arzusuyla motive edildiği iddia edilemese de sosyal kabulü ve reddedilmeyi önleme güdüsünün önemli bir etkisi olduğu kesindir (Leary ve Buckley, 2001, s.140).

İnsanlar, sağlıklı bir toplumsal düzenin sürdürülebilmesi için sosyal etkileşimlere gereksinim duyarlar. Sosyal medya, bu etkileşimleri kolaylaştıran, bireylerin sosyal gereksinimlerini karşılamalarına, bağlanma duygularını pekiştirmelerine ve aidiyet ihtiyacını tatmin etmelerine olanak sağlayan bir araç olarak görülmektedir (Perna, 2020). Sosyal medya platformları, özellikle genç bireylerin kendilerini ifade etmelerine yönelik yeni yollar sunmaktadır. Örneğin, Instagram'da özçekim yayınlamak, Facebook'ta durum güncellemeleri yapmak ya da Snapchat'te günlük etkinlikleri paylaşmak gibi eylemler, bireylerin sosyal onay arayışlarını tatmin etmelerine yardımcı olur. Ancak sosyal onayı elde etmek her zaman kolay değildir; zaman, kaynak ve dikkat gerektirir (Davis ve Weinstein, 2017).

Bu bağlamda, sosyal medyanın sunduğu fırsatlar, bireylerin sosyal gereksinimlerini karşılamak ve sosyal onay arayışlarını tatmin etmek için önemli bir platform haline gelirken, aynı zamanda sosyal reddedilme korkusunu ve bunun psikolojik etkilerini de beraberinde getirebilir. Sosyal reddedilme, kasıtlı bir dışlanma duygusu veya algısı olarak tanımlanmakta ve genellikle bireyde, değersizleştirilme duyguları yaratarak sosyal kaygıyı tetiklemektedir (Perna, 2020). Reddedilme korkusunun tetiklediği FoPO, sosyal medya kullanımının bireyler üzerindeki psikolojik etkilerini derinleştirebilir. Reddedilme korkusu yüksek olan ve başkalarının düşüncelerine aşırı önem veren bireylerin, gerçek hayatta karşılanmayan sosyal gereksinimlerini telafi etmek amacıyla çevrimiçi bağlantılar kurma olasılıkları daha yüksektir. Bu bireyler, sosyal medyada onay arayışına daha fazla yönelebilirler.

1.2.3. Sosyal Karşılaştırma Teorisi: Sürekli Değerlendirilme ve Yargılanma

Leon Festinger'in 1954 yılında ortaya attığı sosyal karşılaştırma teorisi, bireylerin kendi görüş, inanç ve yeteneklerini değerlendirmek için başkalarının durumlarını ve görüşlerini referans aldıklarını ifade eder. Bu teori, bireylerin kendi yeteneklerini, başarılarını ve niteliklerini; diğer insanların performanslarıyla ve durumlarıyla kıyaslayarak değerlendirdiklerini öne

sürmektedir (Suls ve Wheeler, 2012). Bireylerin, bilerek ya da bilmeyerek kendilerini diğer insanlarla karşılaştırmaları, yaygın bir sosyal olgudur. Bu karşılaştırmalar sonucunda oluşan göreceli konum algıları, bireylerin benlik algısını ve öznel refahını etkilemektedir. Nesneler ve semboller arasındaki karşılaştırmalar, insan davranışının ve deneyiminin temel bir unsuru olduğu gibi, kişilerarası karşılaştırmalar da bu sürecin önemli bir parçasıdır. Burada benzerlik, bir yetenek ve görüşle ilişkili veya bunun göstergesi olan özellikler açısından tanımlanmıştır. Bireylerin performanslarını, benzer özelliklere sahip başkalarıyla karşılaştırmaları, kendilerini değerlendirmeleri ve gelişim alanlarını belirlemeleri açısından kritik bir rol oynamaktadır (Suls, Martin ve Wheeler, 2002).

Peterson (2021), istakozlar arasındaki güç ve baskınlık mücadelelerini analiz ederek, insanlar arasında benzer sosyal dinamiklerin bulunduğunu ileri sürer. İnsan beyni, sosyal hiyerarşideki algıladığı konumuna göre algılarını, değerlerini ve duygusal tepkilerini düzenlemektedir. Statü tehdidi altındaki kişiler, genellikle kırgın ve kaygılı hissederler ve bu durum serotonin seviyelerini düşürerek strese ve sağlık sorunlarına yol açabilir. Öte yandan, yüksek serotonin seviyelerine sahip bireyler, genellikle daha az hastalık deneyimler ve uzun ömürlüdür. Bu bulgular, baskınlık hiyerarşisindeki yerin bireylerin genel mutluluk ve sağlık durumları üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir.

Leary ve diğerleri (1995), bu durumu açıklamak için "sosyometre teorisi" adını verdikleri bir teori geliştirmişlerdir. Bu teori, "öz-saygıyı" arabadaki "benzin göstergesi" metaforuyla açıklamaktadır. İbre, deponun boş olduğunu gösteriyorsa; ibreyle oynamaktan ziyade deponun doldurulması gerekmektedir. Kendine saygı, toplumsal olarak ne kadar başarılı olduğunuzu ölçmektedir. İnsanlar sizi seviyor mu? Farklı toplumsal gruplara dâhil misiniz? O gruplar, sizin ait olmayı istediğiniz gruplar mı? Facebook'ta çok arkadaşınız var mı? Durum iletilerinize yorum yapıyorlar mı? Yani özsaygı, çevreyle kurulan karşılıklı ilişkilerin durumunu izleyen bir ölçüm aracıdır. Kişi, kendini değersiz olarak değerlendirdiğinde ibre düşüktür ve insan kendini kötü hisseder. Ancak aksi durumda kişi, kendisini iyi hisseder. Bu noktadan hareketle insanların aslında özsaygılarını yükseltmek istemelerinin temel sebebinin, diğer insanların nezdinde değerli olmaya çalışmaktan kaynaklandığı çıkarımı yapılabilmektedir. Bu görüşün bir diğer sonucu ise, insanların kendilerine olan saygılarını suni olarak yükseltmeye çalışmanın sonuç vermeyeceğidir. İbreyle oynamak, motoru çalıştırmaya yetmemektedir.

Leary'nin sosyometresi; sosyal ilişkilerimizde uyum sağlamamızı gösteren sağlıklı bir ölçü iken, FoPO onun uyumsuz gölge benliğidir. Başkalarından aldığımız geri bildirimleri, kendi benlik duygumuzla karşılaştırmak yerine başkalarının bizim değerlerimizi belirlemesine izin veririz. FoPO, başkalarının görüşlerine refleks olarak aşırı değer verilmesini ifade etmektedir. Başkalarının olumsuz değerlendirmesini önlemek amacıyla, sürekli olarak başkalarının ne düşündüğünü yorumlamaya yönelik kapsamlı bir girişimi ifade etmektedir. FoPO'yu problematik kılan unsur, olumsuz görüş değil, olumsuz bir görüş gelmesinden duyulan korkudur. Çevredeki ipuçlarını (beden dili, mikro ifadeler, kelimeler, sessizlik, eylemler ve eylemsizlikler) sürekli yorumlanarak olumsuz bir düşüncenin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Başkalarının varlığını gerektirmekle birlikte kişisel bir deneyim olan FoPO, bireyin başkaları tarafından nasıl algılanacağına veya eylemlerinin veya seçimlerinin başkaları tarafından nasıl karşılanacağına ilişkin kaygılar tarafından yönlendirilmektedir (Gervais, 2024, s.34).

Bu anlamda, FoPO mağdurları, dikkatlerini ağırlıklı olarak sosyal açıdan değerlendirilme niteliği taşıyan bilgilere yöneltirler. Bu kişiler, başkalarının negatif ve öfkeli tepkilerini

beklemeye ve hatırlamaya odaklanırlar. Başkaları tarafından değerlendirilmeye odaklandıkları ve iletişimin bu yönüne saplandıkları için kendilerini sürekli mahkemedeymiş gibi hissederler. Her etkileşim, kendi değerleriyle ilgili negatif bir değerlendirme olarak algılanma eğilimindedirler. Bu nedenle zaman zaman aldıkları negatif tepkilerin anıları da duygusal etkileri de daha kalıcı olmaktadır (Cozolino, 2006, s.311).

1.2.4. Performansa Dayalı Kimlik Algısı

Dijital ağlarla birbirine bağlanmadan önce, yani insanlar küçük ve kırsal topluluklarda yaşarken, bir alanda başarılı olmak çok daha kolaydı. Örneğin, okul balosunda kraliçe seçilmek ya da basketbol takımının yıldız oyuncusu olmak mümkündü. Bu tür başarılar, küçük toplulukların yerel kahramanlarına özgüven kazandıran ve toplum içinde öne çıkmalarını sağlayan önemli deneyimlerdi. Ancak bugün, neredeyse yedi milyar insanın dijital olarak birbirine bağlı olduğu bir dünyada, başarı hiyerarşileri son derece dikey bir yapıya sahip hale gelmiştir (Peterson, 2021, s.141).

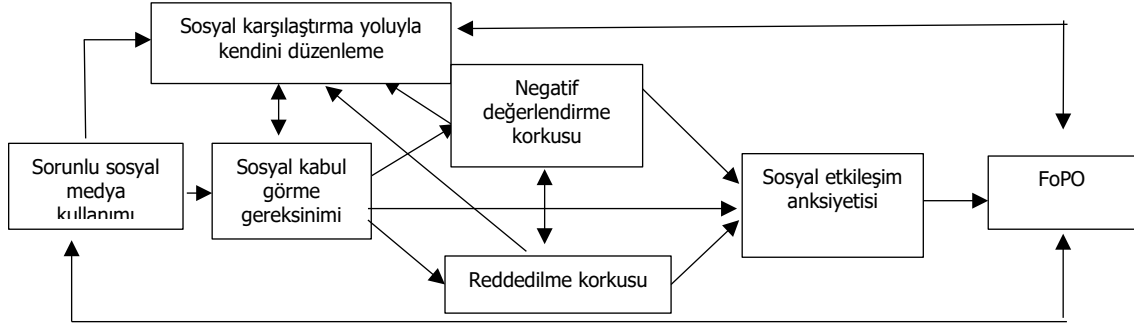
Bu değişen bağlamda, bireylerin kimlikleri, FoPO'nun en verimli üreme alanlarından birine dönüşmektedir. Kimlik, bir kişiyi benzersiz ve bireysel kılan nitelikleri ifade etmektedir. Bu nitelikler; inançları, deneyimleri, hatıraları, tutumları ve davranışları içerir. Günlük yaşamımızda diğer insanlarla etkileşim, bu niteliklerin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Kimliğin oluşumu çoğunlukla içsel bir süreç olmakla birlikte, başkalarının bizim hakkımızda ne düşündüğü de büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle hem kişisel hem de sosyal bir kimliğimiz vardır: Birincisi, bizim kendimizi nasıl gördüğümüz; ikincisi ise, başkalarının bizi nasıl gördüğüdür (Friedenberg, 2020, s.2). Modern dünyada kimlik, yalnızca bireyin kendisi tarafından değil, aynı zamanda başkalarının gözlemleri ve eleştirileriyle de şekillendiğinden kişiyi başkalarının eleştirilerine karşı savunmasız bırakabilmektedir (Gervais, 2024, s.66).

Sosyal medya, bireylerin kimliklerini oluşturma ve sunma biçimlerini büyük ölçüde şekillendirmektedir. Benlik sunumu insanların bizim hakkımızdaki izlenimlerini şekillendirmek için kullandığımız stratejiler olarak tanımlanabilmektedir. Benliği sunmanın öncelikli amacı başkalarında kendimizle ilgili olumlu bir izlenim uyandırmaktır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2019, s.257). Byung-Chul Han (2023, s.9), günümüz insanının en büyük çelişmesini, hiçbir gerçek deneyim yaşamadan her yere yolculuk etmesi, bir kavrayışa sahip olmadan her şey hakkında bilgi edinmesi ve derinlemesine bilgiye ulaşmadan enformasyon biriktirmesi olarak tanımlar. Çağdaş insan, serüven ve heyecan peşinde koştuğunu düşünürken aslında hep aynı döngüde sıkışıp kalmıştır. İnternette arkadaş ve takipçi bulmakta zorlanmayan birey, gerçekte kimseyle yüz yüze gelmemektedir. Bu bağlamda, Facebook gibi en çok kullanılan uygulamaların "anlatıma ilham vermesi" üzerine kurulmuş olması dikkat çekicidir. Facebook'ta temel prensip, bireylerin hayatlarındaki önemli olayları kaydetmesi ve paylaşmasıdır. İnsanlar ne yaptığınızı ve ne düşündüğünüzü bilmek istedikleri için platformlar üzerinden çevrimiçi arkadaşınız olmak istemektedirler. Ancak bu süreç görüldüğü kadar basit değildir; kişi, sosyal medyada görünürde kendisini temsil etmekte ve kendi hayatı hakkında konuşmaktadır. Diğer bir deyişle teorik olarak kişi, gerçek benliği ile sanal kimliği arasındaki farkın bilincindedir ancak zamanla bu ayrımı korumakta zorlanabilmektedir. Küçük yalanlar söylemek gibi, bu ayrım zaman içinde unutulabilir, çünkü bu tür yalanlar gerçeğe çok yakındır. Günümüzde, web'i kendini ifade etmek için kullanmak, "ne kadar dürüst olunacağı" konusunda önemli bir soruyu gündeme getirmektedir. Çünkü bu, özel bir alan ya da bir günlükten ziyade dünyanın en özel yeri olarak deneyimlenebilecek bir kamusal alan olarak kavramsallaştırılmaktadır (Turkle, 2023, s.105).

Sosyal medya ile büyüyen insanlar, platformlarda sıklıkla kendileri gibi hissetmediklerini söylemektedirler. Aslında paylaşım yapmadıkları, mesajlaşmadıkları ya da etkileşim kurmadıkları sürece kendi varlıklarını hissedememektedir. Bazen insanlar düşünmek veya hissetmek için paylaşım yapmaları gerektiğini söylerler. Bu "paylaşıyorum, öyleyse varım" duyarlılığıdır. Diğer bir deyişle "bir duyguya sahip olmak istiyorum; o halde bir mesaj göndermeliyim." Bu hassasiyetle birey, başkalarının beğeneceğini düşündüğü performanslara dayanan yanlış bir benlik oluşturma riskiyle karşı karşıya kalmakta ve kendisini mümkün olduğu ölçüde güçlü ve yenilmez olarak göstermeye çalışmaktadır. Turkle (2023, s.36), meslektaşının sosyal medyanın kendi benlik algısını nasıl şekillendirdiğine ilişkin endişesini aktarmaktadır:

İnternette geçirdiğim zamanı, esprili, zeki ve her duruma karşı doğru mesafede, ironik bir bakış açısına sahip biri olarak görünmek isteyerek geçiriyorum. Ancak, öz-düşünümüm aslında daha çok kim olduğumla, kendi kusurlarım ve her şeyimle kendimi nasıl gördüğümle ilgili olmalı. 'Kim olduğumun' sorumluluğunu başkalarının beni nasıl gördüğüne bırakma konusunda endişeliyim. Zihnimi ve düşüncelerimi gerçekten tanımak konusunda yeterince özen göstermiyorum. Sosyal medya platformlarında, özellikle Twitter ve Facebook'ta, en iyi halimi göstermeye, yenilmez ya da güçlü biri olarak görünmeye odaklanıyorum ve bu performansın içinde kayboluyorum.

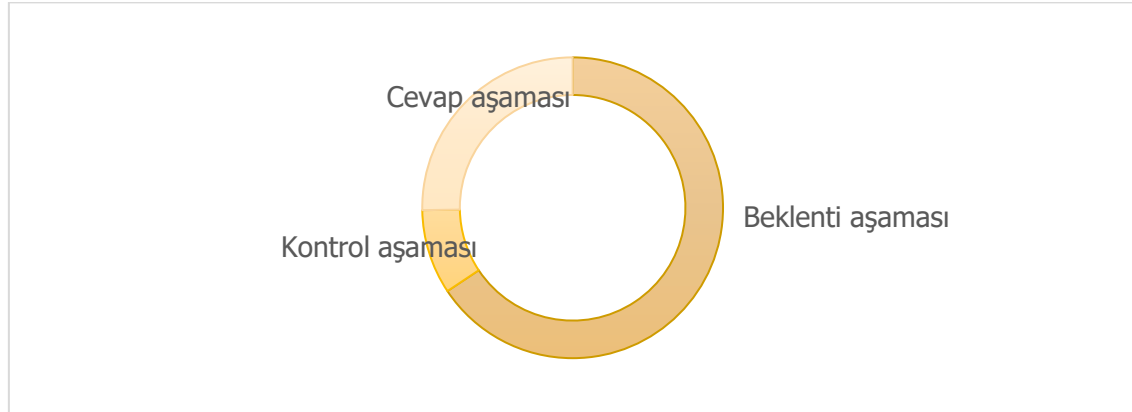
Performansa dayalı kimlik anlayışı ile beslenen FoPO, bireyleri sürekli olarak başkalarının gözünde nasıl göründükleri konusunda kaygıya sürükler. Bu kaygı, bireylerin gerçek benliklerinden uzaklaşarak sosyal medya platformlarında performans sergilemelerine neden olur. Bu durum, kişisel kimliğin derinlemesine keşfedilmesini engeller ve bireyleri yüzeysel bir benlik sunumuna mahkûm eder (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2019). Oysaki gerçekte diğer insanlar bize, sandığımızdan daha az dikkat etmektedir. Bu yalnızca komik kıyafetler ya da kötü duran saçlar için değil, aynı zamanda gerginliğimiz, kızgınlığımız veya çekiciliğimiz için de geçerlidir. Aslında insanlar bizi, sandığımızdan çok daha az önemser. Diğer insanlar, görünümümüz ve performansımızdaki değişikliklerin (olumlu ya da olumsuz) bizim varsaydığımızdan daha az farkındadır. Üstümüzdeki spot ışığını kapatmak için iki yöntem deneyebiliriz. İlki, spot etkisinin farkında olmaktır. Bir topluluğa konuşma yapan ve doğal olarak yaşadıkları gerginliğin o kadar dikkat çekici olmadığını bilen kişiler daha iyi performans gösterirler. İkinci yöntem ise, konuya karşı taraf açısından bakmaktır. Dinleyicilerin bizim durumumuzla empati kurduklarını düşündüğümüzde o kadar da acımasız olarak değerlendirilmeyeceğimizi düşünürüz (Myers ve Dewall, 2017, s.599). Sonuç olarak, sosyal medyanın kimlik oluşumu üzerindeki etkisi ve FoPO'nun bu süreçteki rolü, bireylerin kimliklerini performansa dayalı bir şekilde inşa etmelerine ve bu kimlikleri sürekli olarak yeniden değerlendirmelerine neden olur. Bu dinamik, bireylerin kimliklerini sabit ve tutarlı bir şekilde algılamalarını zorlaştırırken, sosyal medyanın ve dijital iletişimin kimlik üzerindeki dönüştürücü etkisini gözler önüne serer. Tüm bu bilgilerin ışığında FoPO'nun psikolojik temelleri Şekil-1'de özetlenmiştir.

Şekil 1. FoPO'nun Psikolojik Temelleri

Kaynak: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

1.3. FoPO'nun Mekaniği

FoPO, başkalarının olumsuz görüşlerinden kaçınmak için klinik olmayan bir kalıptır. Sosyal anksiyete bozukluğuyla benzer temalara sahip olmakla birlikte FoPO, yoğunluk ve farkındalık bakımından kişinin işlevselliğini sosyal fobi kadar ağır etkilemeyebilir. Ancak yine de sıkıntı yaratan bir durumdur. Tıpkı bilgisayarın arka planında sessizce çalışan ve pil ömrünü tüketen ve sonuçta performansı yavaşlatan uygulamalar gibi FoPO da içsel kaynakları tüketmektedir. Anlatımı kontrol etmek, başkalarının algısını yönetmeye çalışmak, kendi görüşlerini bastırmak, aşırı özür dilemek, nahoş görünmekten kaçınmak için başkalarıyla aynı fikirde olmak, memnun etmek için büyük çaba harcamak, güçlü/olumlu yönleriyle ilgili kendini küçümseyen mizah, algılanan eksiklikleri telafi etmeye yönelik aşırı çaba, artan kalp hızı, kas gerginliği ve sinirlilik FoPO'nun tipik göstergeleridir. FoPO, meydana gelen bir dizi koşula göre sınıflandırılabilir: döngüsel bir psikolojik ve davranışsal döngüyü çağrıştırmaktadır: a) olaydan önce b) olay esnasında c) olaydan sonra. FoPO döngüsü beklenti, kontrol etme ve cevap aşaması olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır (Gervais, 2024, s. 34; Onque, 2023).

Şekil 2. FoPO Döngüsü

Kaynak: Gervais, 2024, s. 36

1.3.1. Beklenti Aşaması

Beklenti aşamasında FoPO'yu deneyimleyen bireyler, başkalarının kabul veya reddedilme olasılığını ölçmek için senaryolar kurmakla meşgul olurlar. Kendilerine sıklıkla kabul edilir miyim?", "Benim hakkımda ne düşünecekler?" gibi sorular sorarlar. İnsanlar, başkaları tarafından nasıl algılanacaklarını ve kabul edileceklerini düşünmek için hayal güçlerini kullanırlar. Deneyime daha az odaklanırlar ve bunun yerine diğer kişinin onlar hakkında ne hissedeceklerine odaklanırlar. Bu etkileşimde çözmeye çalıştıkları sorun, paylaşılan sosyal deneyimin aksine onaylama veya reddetmedir. İnsanların başkaları tarafından değer görmek

ya da kabul edilmek istemesi, doğal olmakla birlikte yalnızca başkalarının algılarına odaklanmak, anlamlı etkileşimleri baltalayabilir. Bu bir iş toplantısında fikrini söylememeye ya da romantik bir ilişkide tamamen karşının beklentilerine odaklanmaya neden olabilir. Diğer insanların fikirlerini anlamak ve onlara değer vermek, sosyal zekânın bir bileşeni olmakla birlikte başkalarının algısı ve beklentisi, bireyin düşünce ve eylemlerinin temel itici gücü haline geldiğinde sorunludur. FoPO'nun beklenti aşamasının dikkat maliyeti önemlidir. Hayattaki herhangi bir konuda mükemmel olmak için dikkatin şimdiki ana odaklanması gerekmektedir. FoPO döngüsüne sıkışmak; büyüme ve gelişme için kaynakları, göreve tahsis edilmesini zorlaştırır, yeni bilgi ve fikirleri alma yeteneğini engeller ve insan enerjisini kısıtlayan bir yapı oluşturur (Gervais, 2024, s.38).

1.3.2. Kontrol Aşaması

Gerçek etkileşim sırasında meydana gelen kontrol aşamasında birey sürekli dışsal kabul ya da reddetme ipuçlarını tarar. Bu ipuçları; mikro ifadeleri, ses tonunu, beden dilini ve sözsüz ipuçlarını içerir. Beklenti aşamasında olduğu gibi kontrol aşamasında da sürekli ipuçları taramanın yüksek bir bedeli vardır. Sürekli ipuçlarını izleme; bireyi, tamamen etkileşime girmeye zorlayarak deneyimin tadını çıkarmaktan alıkoyabilir. Dikkat, sıfır toplamı bir oyundur. İpuçlarını takip etmeye odaklanırsanız, etkileşimin keyfini çıkarma ve anı deneyimleme keyfinden vazgeçmek gerekir (Gervais, 2024, s.39).

1.3.3. Yanıt Aşaması

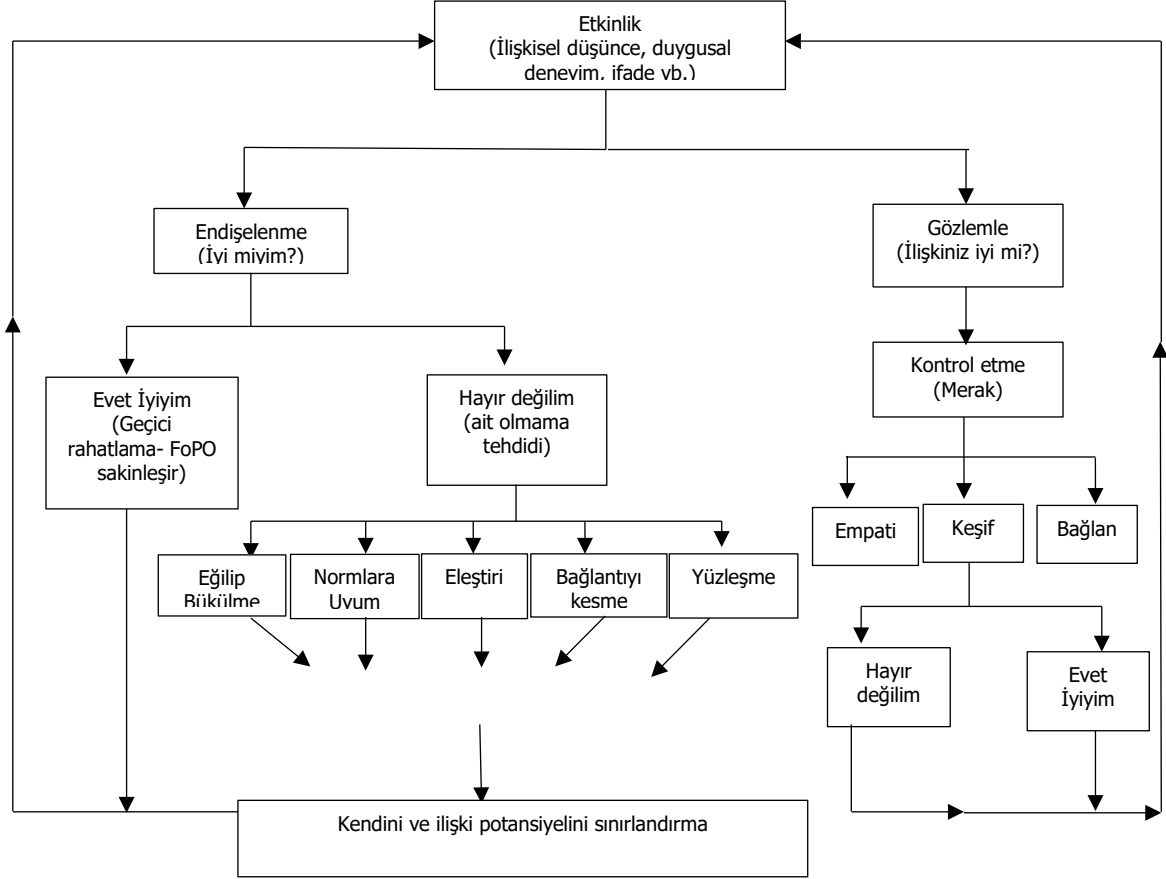
Son aşama, algılanan ipuçlarını aldıktan sonra nasıl tepki verdiğimizdir. "İyi miyim?", "kabul ediliyor muyum?" sorusunun cevabı evetse, kişi geçici bir rahatlama yaşamaktadır. Cevap "hayır" ya da "emin değilim" ise FoPO'nun etkisiyle kişi beş olası yanıtta biriyle karşılık vermektedir (Gervais, 2024, s.40):

- **Uyum sağlamak için eğilip bükülmek:** Kişi kendisini sosyal kabul alacağı ancak kendi benliğini yansıtmayan bir şekle sokar. Gerçek benliğin yansıtılmaması, bireyin kendisini tam anlamıyla anlaşılmış ve kabullenilmiş hissetmesine engel olmaktadır. Sürekli olmadığı biri gibi davranan kişi, güvensizlik ve açığa çıkma korkusu yaşar.
- **Algılanan sosyal normlara uymak:** Kişinin davranış ve tutumları, grubun ve toplumun tutumlarıyla uyumlaştırılır. Bu, ait olma ve kabul görme hissi sağlayabilir. Ancak bağımsız düşünme ve hareket etme yeteneğini sınırlar. Aksi görüşler dile getirilmekten kaçınılır. Sosyal normlarla uyumlaşmaya çalışma çabası aşırı dereceye ulaştığında kaygıya, depresyona ve bazı zihinsel sağlık sorunlarına yol açabilmektedir.
- **Yüzleşme:** Başkalarının nasıl tepki vereceğini görmek için kişi, bir çatışma başlatabilir ve böylece gerçekten kabul edilip edilmediğini ölçebilir.
- **İlişkiden kopmak:** Potansiyel sosyal reddedilmeye verilen bir tepkidir. Gerçekten kabul edilip edilmediğini bilmemenin verdiği belirsizlikle mücadele etmektense romantik bir ilişkiden ayrılmak, arkadaş/gruplarla bağlantıyı kesmek ya da işten ayrılmayı tercih etmek de bir stratejidir.
- **İçe dönmek:** Potansiyel reddedilmeye karşı verilecek en sağlıklı yanıt, içe dönmek ve kendi iç standartlarımıza göre cevap vermektir. Bu senaryoda birey, FoPO'yu, kendisini keşfetmeye daha fazla zaman ayırmak, psikolojik beceriler geliştirmek ya da bu konuda okumalar yapmak için bir ipucu olarak kullanır. FoPO'nun çanları çaldığında, başkalarının

istediği kişi olmaya çalışmak yerine kim olmak istediğine daha çok odaklanmayı ifade etmektedir.

Şekil 3, FoPO'nun yanıt aşamasını içermektedir.

Şekil 3. FoPO'nun Yanıt Aşaması

Kaynak: Gervais, 2024, s.42

2. Yöntem

Bu araştırma, sosyal medya bağlamında "FoPO Ölçeği" geliştirme amacına yönelik tasarlanan geçerlik ve güvenilirlik çalışmasından oluşmaktadır. FoPO, bireylerin olumlu değerlendirmeler karşısında yaşadığı kaygıyı tanımlayan ve sosyal kaygı yazınında önemli bir yere sahiptir. Bu kavram, bireylerin olumlu geri bildirimler veya başarı durumlarında olumsuz duygusal tepkiler geliştirmesiyle ilişkilendirilir ve sosyal kaygı, depresyon, düşük öz saygı gibi pek çok psikolojik sorunla bağlantılıdır. FoPO'nun ölçülmesine yönelik yerel bağlamda geçerli ve güvenilir bir ölçeğin bulunmaması, bu alanda yapılacak araştırmaların sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

Bu çalışma için yapılan alan yazın taramasında "Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği" (Akın vd. 2015); "Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği" (Ayğar ve Uzun, 2018); "Gösteriş Tüketimi Eğilimi Ölçeği" (İlhan ve Uğruhan, 2019); "Ergenler İçin Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği" (Taş, 2017; Özgenel, Canpolat ve Ekşi, 2019) gibi ölçeklerin olduğu ancak sosyal medya bağlamında başkalarının görüşlerinden korkma konusunda alan yazında bir boşluk olduğu görülmüştür.

Holder (2023) çalışmasında, insanların hedeflerine ulaşma ve potansiyellerini gerçekleştirme yolculuklarında diğer bireylerin düşüncelerinden korkmaması gerektiğini vurgulamakta ve bireyin fikirlerinin bağımsız olmasının önemini savunmaktadır. Bu bağlamda, Gervais (2024), Cover (2023), Turkle (2023) ve Van Dijck'in (2013) sosyal medya ve insan davranışları üzerine gerçekleştirdiği çalışmalardan esinlenilerek, FoPO konusunda bir ölçek geliştirme süreci başlatılmıştır. Ölçek geliştirme süreci, Hinkin (2005) tarafından önerilen ilkeler baz alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar, ölçeğin bilimsel yöntemlere uygun şekilde geliştirilmesini ve uygulama alanlarında kullanılabilir bir araç olarak tasarlanmasını sağlamıştır. Ölçek geliştirme sürecine ilişkin aşamalar, aşağıdaki başlık altında sıralanmıştır.

2.1. FoPO Ölçeğinin Geliştirilmesi

Bu bölümde, ölçek geliştirme sürecinin temelini oluşturan kavram/yapı açıkça tanımlanmıştır.

2.1.1. Madde Havuzunun Oluşturulması ve Kapsam Geçerliliğinin Sağlanması

FoPO Ölçeğinin geliştirilmesine yönelik ilk adım olarak, ölçeğin ölçmeyi amaçladığı kavramın kapsamını içeren bir madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzunun oluşturulmasında şu adımlar izlenmiştir:

- **Kavramsal Çerçeve:** FoPO kavramının alan yazındaki tanımları incelenmiş, farklı disiplinlerdeki kullanımları değerlendirilmiş ve bu bağlamda kavramın temel nitelikleri belirlenmiştir.
- **Madde Yazımı:** FoPO'nun tüm yönlerini kapsayacak şekilde kısa, açık ve anlaşılır ifadelerden oluşan toplamda 25 madde hazırlanmıştır.

Madde havuzu oluşturulduktan sonra havuzda yer alan ifadelerin, kapsam geçerlilikleri belirlemek amacıyla şu adımlar izlenmiştir:

- **Uzman Görüşü:** Madde havuzundaki ifadelerin, FoPO kavramının içeriğini yeterli düzeyde yansıtıp yansıtmadığını belirlemek için uzman görüşlerine başvurulmuştur. İfadeler, dil ve anlam açısından uygunluklarının değerlendirilmesi amacıyla 2 dilbilim uzmanına ve yönetim alanında uzman 2 akademisyene sunulmuştur. Bu süreçte, maddelerin anlaşılabilirliği, çelişki içermemesi ve hedeflenen kavramı doğru bir şekilde temsil etmesi sağlanmıştır. Uzmanlar değerlendirmelerini yaparken "1-Hiç Uygun Değil ... 5-Çok Uygun" seçeneklerini içeren bir değerlendirme formu kullanmışlardır.
- **Düzenleme:** Uzmanlardan elde edilen geri bildirimlere göre, madde havuzundaki ifadeler düzenlenmiş ve bazı ifadeler, havuzdan çıkarılmıştır. Son şekliyle 18 ifadeden oluşan bir madde havuzu elde edilmiştir.
- **Ölçme Aracının Biçimlendirilmesi:** Madde havuzundaki ifadeler, 5'li Likert tipi ölçek formatında ("1: Kesinlikle Katılmıyorum" ve "5: Kesinlikle Katılıyorum" arasında) sunulmuştur. Yapılan düzenlemeler sonrasında 18 ifadeden oluşan Taslak FoPO Ölçeği hazırlanmış ve deneme uygulamasında test edilmek üzere hazır hale getirilmiştir.

2.1.2. Deneme Uygulaması

Taslak FoPO Ölçeğinin uygulanabilirliğini test etmek amacıyla iş yaşamında aktif olarak çalışmakta olan ve sosyal medya kullanan bireylere, yüz yüze anket uygulanmıştır. 100 kişinin katıldığı deneme uygulaması sonucunda elde edilen veriler; madde toplam korelasyonları, madde silindiğinde ölçeğin güvenirlik katsayısındaki değişimler ve ölçeğin genel iç tutarlılığı açısından analiz edilmiştir.

Yapılan analizler, bazı maddelerin toplam puanla yeterli düzeyde ilişki göstermediğini ve ölçeğin genel güvenilirlik katsayısına olumsuz etkide bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, düşük madde toplam korelasyonu gösteren ve güvenilirlik katsayısını artırmayan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Bu süreç sonucunda, taslak ölçeğin toplam madde sayısı 15'e indirilmiştir. Nihai şekliyle ölçeğin güvenilirliği, cronbach's alfa yöntemi ile 0,85 olarak hesaplanmış ve bu değeri yükseltebilecek bir madde silinmesine gerek duyulmamıştır. Ölçekten çıkarılan maddelerin ardından elde edilen yapı hem ölçme güvenilirliği hem de içerik geçerliliği açısından uygun bir düzeyde bulunmuştur. Sonuç olarak herhangi bir madde çıkarılmasına ihtiyaç duyulmayarak 15 maddeden oluşan Taslak FoPO Ölçeği son şeklini almıştır.

2.2. Faktör Yapısının Belirlenmesi ve Doğrulanması

Taslak FoPO Ölçeğinin yapısını ortaya koyabilmek için faktör analizleri yapılmıştır. Ölçeğin alt boyutlarının belirlenmesi ve yapı geçerliliğinin test edilmesi için açıklayıcı faktör analizi (AFA) yapılmış; ardından ölçek yapısının geçerliliğini desteklemek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Bu çalışmaların örneklem ve yöntem bilgileri aşağıda açıklanmıştır.

2.2.1. Örneklem ve Ölçme Aracı

Araştırmanın bu kısmında çalışmanın evreni on sekiz yaş üzerinde sosyal medya kullanıcıları olan bireylerden oluşmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın örnekleme, kolayda örnekleme yoluyla belirlenmiş; dijital ortamda ve basılı şekilde hazırlanan anketler katılımcılara uygulanmıştır. Yaşlıoğlu, (2017, s.75) ölçek geliştirme çalışmalarında, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinin aynı örnekleme yapılmaması konusunda titiz davranılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda farklı örneklemeler kullanılarak Taslak FoPO Ölçeği, faktör yapısının belirlendiği birinci çalışmada 452 katılımcıya ve faktör yapısının doğrulandığı ikinci çalışmada 384 katılımcıya uygulanmıştır. Örneklem büyüklükleri itibarıyla sağlıklı bir faktör analizinin yapılabilmesi için katılımcı sayısının 100 ila 200 arasında olması (Tabachnick ve Fideli, 2013, s.317) ya da kullanılan madde sayısının 10 katı bir örneklem büyüklüğünün seçilmesi (Kline, 1994, s.22) önerilmektedir. Örneklem büyüklüğü arttıkça daha iyi sonuçlar elde edilebilmektedir (Büyüköztürk, 2002, s.474; Gürbüz ve Şahin, 2018, s.331; Ural ve Kılıç, 2011, s.35). Bu bağlamda, iki çalışmada da katılımcı sayısını yeterli olduğu düşünülmektedir. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Niteliklerine Göre Dağılımları

Özellik	Grup	AFA Çalışma Grubu		DFA Çalışma Grubu	
		N	%	N	%
Cinsiyet	Kadın	280	61.9	163	42.44
	Erkek	172	28.1	221	57.56
Medeni Durum	Evli	231	51.1	231	60.16
	Bekar	221	48.9	153	39.84
Yaş	18-24	83	18.4	50	13.02
	25-29	58	12.8	76	19.79
	30-34	85	18.8	90	23.44
	35-39	97	21.5	83	21.62
	40 yaş ve üzeri	129	28.5	85	22.13
Öğrenim Durumu	İlköğretim	7	1.5	12	3.12
	Lise	33	7.3	76	19.79
	Ön Lisans	61	13.5	87	22.66
	Lisans	228	50.4	163	42.45
	Lisansüstü	123	27.2	46	11.98
Çalışılan Sektör	Kamu	233	51.5	153	39.84
	Özel	145	32.1	155	40.37
	Kendi İşyeri	74	16.4	76	19.79
Toplam		452	100	384	100

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların AFA çalışma grubunda çoğunlukla kadınların, evlilerin, 40 yaş ve üzerindeki, lisans mezunlarının ve kamu çalışanlarının olduğu görülmektedir. DFA çalışma grubunda ise çoğunlukla erkekler, evliler, 30-34 yaş aralığındakiler, lisans mezunları ve özel sektörde çalışanlar yer almaktadır.

2.2.2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Orçan'a göre (2018) ölçek geliştirme ile ilgili yapılan çalışmalarda, öncelikle "AFA-DFA" veya "DFA-AFA"nin kullanılmasında farklılıklar gözlemlenebilmektedir. Faktör analizlerini uygulama sırası, oluşacak verilerin değişmesine neden olabilmektedir. Bu çalışmada; öncelikle ölçeğin faktör yapısını ortaya koymayı ve açıklamayı amaçlayan AFA yapılmış; ardından yeni faktör yapısının ne derece uygun olduğunu belirlemek için DFA yapılmıştır.

Faktör analizine başlamadan önce verilerin uygunluğu, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi ile denetlenmiştir. Yapılan analizlere göre; KMO değeri 0,95 ve Bartlett testi değeri ise binde birlik anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmıştır ($\chi^2=6550,041$ $p<0,001$). Bartlett Küresellik testinin anlamlı çıkması ve KMO'nun 0,6 ve üzerinde çıkması, verilerin faktör analizine uygunluğunu göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2007). Bu kriterlere göre veri setinin faktör analize uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Kaiser-Meyer- Olkin ve Bartlett Küresellik Testi Değerleri

Kaiser-Meyer- Olkin (KMO) Testi	Bartlett Küresellik Testi		
	χ^2	Sd	p-değeri
0,937	6550,041	105	0.000

AFA'ya, 15 madde ile başlanmış ve ilk olarak tüm maddeler için madde-toplam korelasyonları incelenmiştir. Nunnally'e (1978) göre, madde-toplam korelasyonları, cronbach Alfa değerini iyileştirmek amacıyla değerlendirilmekte olup, bu korelasyonun 0.40'ın altında olduğu maddelerin çıkarılması önerilmektedir. Analiz sonuçları, hiçbir maddenin madde-toplam korelasyon puanının 0.40'ın altında olmadığını; aksine değerlerin 0.690 ile 0.850 arasında ($p<.001$) olduğunu göstermiştir. Bu güçlü korelasyonlar sayesinde hiçbir madde çıkarılmadan analiz sürecine devam edilmiştir.

AFA'da temel bileşenler analizi ve döndürme tekniği olarak oblimin yöntemi tercih edilmiştir. Oblimin döndürme tekniğinin seçilmesinin nedeni, faktör yükleri arasındaki yüksek korelasyonların varlığıdır (Tabachnick ve Fidell, 2007). Analiz sonuçlarında, özdeğeri 1'in üzerinde olan üç alt boyut elde edilmiştir. Bu üç alt boyutun madde yükleri, ortak faktör varyansları, alt boyutların özdeğerleri ve açıkladıkları varyans yüzdeleri Tablo 3'te verilmiştir. Üç alt boyutun toplamda açıkladığı varyans ise, %67.07 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç; ölçeğin, önemli bir kısmını kapsayan bir açıklayıcılığa sahip olduğunu göstermektedir.

FoPO Ölçeği'ne ilişkin faktör analizi sonuçları incelendiğinde; ölçeğin birinci alt boyutu 5 maddeden oluşmuş ve "Olumsuz Yorum Korkusu" olarak adlandırılmıştır. İkinci boyutu, 6 maddeden oluşmuş ve bu boyut "Beğenilme ve Onaylanma İhtiyacı" olarak adlandırılmıştır. Üçüncü boyut ise, 4 maddeden oluşmuş ve "Sosyal Destek ve Etkileşim" olarak adlandırılmıştır. Maddelerin faktör yüklerinin ise, 0,702 ile 0.951 arasında değiştiği belirlenmiştir. Faktörler sırasıyla toplam varyansın %58.9'unu, %12.9'unu ve %8.3'ünü açıklamaktadır. Aynı faktör altında toplanan maddeler hem anlam benzerlikleri hem de kuramsal çerçeveye uygunluk açısından değerlendirilmiştir.

Tablo 3. FoPO Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Madde No	Faktör Ağırlıkları (Yükleri)	Faktör Açıklayıcıları (Açıklanan Varyans)
Olumsuz Yorum Korkusu (Fear of Negative Comments)	FoPO 1	0.890	58.906
	FoPO 2	0.890	
	FoPO 3	0.951	
	FoPO 4	0.903	
	FoPO 5	0.828	
Beğenilme ve Onaylanma İhtiyacı (Need for Approval and Recognition)	FoPO 6	0.900	12.889
	FoPO 8	0.948	
	FoPO 11	0.781	
	FoPO 12	0.928	
	FoPO 13	0.772	
Sosyal Destek ve Etkileşim (Social Support and Interaction)	FoPO 14	0.702	8.307
	FoPO 15	0.925	
	FoPO 16	0.880	
	FoPO 17	0.847	
	FoPO 18	0.846	
Toplam Varyans			80.103
Kaiser-Meyer-Olkin	Ölçek Geçerliliği		0.937
Bartlett Küresellik Testi Ki kare:			6550.041
Sd			105
p-değeri			0.000

Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirliğini incelemek amacıyla cronbach's alpha katsayısı, madde-toplam korelasyonu ve alt-üst gruplara dayalı madde analizi yöntemleri uygulanmıştır. Bulgular, ölçeğin genel güvenilirlik katsayısının 0.95 olduğunu; boyutlara ilişkin cronbach's alfa değerlerinin ise 0.900 ile 0.950 arasında değiştiğini göstermiştir. Ayrıca, madde-toplam korelasyon değerlerinin 0.30'un üzerinde olduğu ve düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının pozitif (0.373-0.662; $p < 0.05$) olduğu saptanmıştır (Karagöz, 2019). Maddelerin ayırt ediciliğini belirlemek amacıyla yapılan %27'lik alt ve üst grup karşılaştırmalarında, t değerlerinin 8.951 ile 15.262 arasında pozitif çıktığı ve madde ortalama puanları arasındaki farkın anlamlı olduğu gözlemlenmiştir ($p < 0.01$).

2.2.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

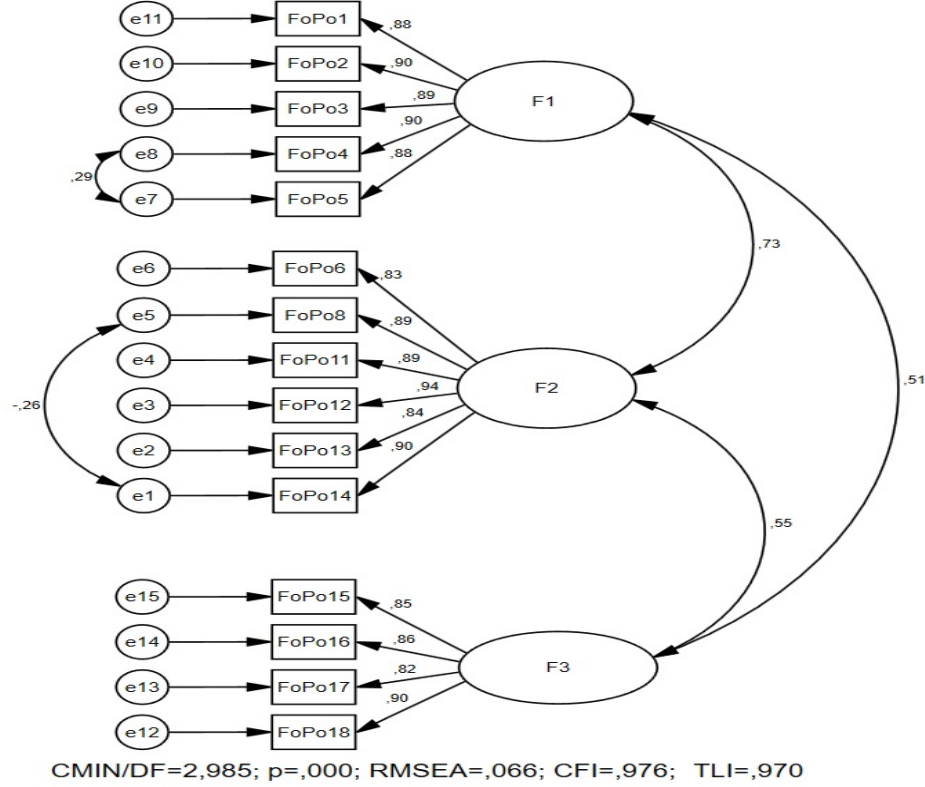
Bu çalışmada, AFA ile faktör yapısı ortaya konulan, 3 boyutlu 15 maddeden oluşan FoPO ölçeği kullanılmıştır. FoPO Ölçeğinin yapı geçerliliğini doğrulamak amacıyla farklı bir örneklem grubuyla gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında DFA uygulanmıştır. Maksimum olasılık yöntemiyle yürütülen birinci ve ikinci düzey DFA analizleri, ölçeğin negatif yetenek boyutundaki faktörlerin kavramsal yapıya uygunluğunu ve toplanan verilerle uyumunu test etmeyi amaçlamıştır. DFA öncesinde, veri setinin normal dağılım özellikleri sergileyip sergilemediği değerlendirilmiştir.

Bu değerlendirme sonucunda, çarpıklık değerlerinin (-0.636 ile 0.136 arasında) ve basıklık değerlerinin (0.549 ile 0.271 arasında) ± 1 aralığında olduğu görülmüştür (Hair ve diğerleri, 2013, s.33). Ayrıca, örneklem büyüklüğüne ilişkin KMO değeri 0.911 olarak hesaplanmış ve bu değer, mükemmel seviyeyi ifade eden sınırın üzerinde bulunmuştur (Şencan, 2005, s.384). Bu bulgular veri setinin normal dağılım özellikleri taşıdığı şeklinde yorumlanmıştır.

DFA sonucunda FoPO Ölçeğine ilişkin uyum iyiliği değerleri $\chi^2 = 294.567$ ($sd=87$, $p < 0.001$), $(\chi^2/sd) = 3.386$, RMSEA = 0.073, GFI = 0.84, CFI = 0.97, NNFI= 0.96, RMR= 0.073 uyum indeksleri elde edilmiştir. Bu uyum indekslerine göre elde edilen değerlerin kabul edilebilir sınırlara yakın olduğu görülmüştür. Modifikasyon değerleri incelendiğinde bazı maddelerin

hata puanları arasında korelasyon yapılması gerektiği görülmüştür. "e1-e5" ve "e7-e8" maddeleri arasında korelasyon oluşturulmuştur. Korelasyon oluşturulduktan sonra uyum indekslerinin biraz daha iyileştiği görülmüştür. Elde edilen diyagram, Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. FoPO Ölçeğinin DFA Sonuçları

DFA sonuçlarına göre oluşturulan modelin uyum iyiliği değerleri, istenilen sınırlar içerisinde bulunmuştur. Elde edilen değerler şu şekildedir: CMIN/DF=2.98, RMSEA=0.066, CFI=0.976, GFI=0.976, AGFI=0.960, TLI=0.970, IFI=0.976, RFI=0.955 ve standartlaştırılmış RMR=0.0164. Bu sonuçlar, modelin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir düzeylerde olduğunu göstermektedir.

2.2.4. Ölçüt Bağıntılı Geçerlik

AFA ve DFA sonrasında ölçüt bağıntılı geçerlilik yapılmış ve bu analiz; FoPO Ölçeğinin, benzer nitelikteki Sosyal Medya Bağımlılığı değişkeniyle ilişkisi üzerinden Pearson korelasyon analizi yapılarak incelenmiştir (DeVellis ve Thorpe, 2022, s.61). FoPO Ölçeğinin ölçüt bağıntılı geçerliliğine ilişkin sonuçlar Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Değişkenler Arası İlişkiler ve Betimsel Bulgular

Değişkenler	1	2	3	4
1. Olumsuz Yorum Korkusu	1.000			
2.Beğenilme ve Onaylanma İhtiyacı	0.722**	1.000		
3.Sosyal Destek ve Etkileşim	0.510**	0.543**	1.000	
4.Sosyal Medya Bağımlılığı	0.377**	0.513**	0.248**	1.000
Ortalama	2.410	2.220	2.780	2.850
Standart Sapma	1.010	0.990	0.910	0.820
Çarpıklık	-0.688	-1.906	-1.182	-1.325
Basıklık	0.168	5.976	3.244	2.592

Tablo 4'te paylaşılan analiz sonuçları, FoPO ölçeği ve alt boyutları ile sosyal medya bağımlılığı davranışı arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler ($p < 0.01$) olduğunu göstermektedir. Öncelikle, boyutlar arasındaki korelasyonlar incelendiğinde, Olumsuz Yorum Korkusu ile diğer boyutlar arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğu görülmektedir. Özellikle, Olumsuz Yorum Korkusu ile Beğenilme ve Onaylanma İhtiyacı arasında oldukça güçlü bir ilişki ($r = 0.722$) bulunmaktadır. Bu durum, bireylerin başkalarının olumsuz yorumlarından korktuklarında sosyal medyada daha fazla onay arama eğiliminde olduklarını göstermektedir. Benzer şekilde, Olumsuz Yorum Korkusu, Sosyal Destek ve Etkileşim ($r = 0.510$) ve Sosyal Medya Bağımlılığı ($r = 0.377$) ile de anlamlı ilişkiler göstermektedir.

Beğenilme ve Onaylanma İhtiyacı, Sosyal Destek ve Etkileşim ($r = 0.543$) ve Sosyal Medya Bağımlılığı ($r = 0.513$) ile de güçlü ilişkilere sahiptir. Bu bulgu, sosyal medyada onay arayışının hem bireylerin sosyal destek arayışlarıyla hem de bağımlılık düzeyleriyle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Sosyal Destek ve Etkileşim ile Sosyal Medya Bağımlılığı arasındaki ilişki ise daha düşük düzeydedir ($r = 0.248$), bu da bağımlılık üzerinde sosyal desteğin daha sınırlı bir etkisi olduğunu işaret edebilir.

Tablodaki ortalamalardan görüleceği üzere, Sosyal Medya Bağımlılığı (2.85) düzeyinin diğer boyutlara kıyasla en yüksek olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, Olumsuz Yorum Korkusu boyutundaki standart sapmanın (1.01) diğer boyutlara kıyasla daha yüksek olması, bireyler arasında bu boyutta daha büyük farklılıklar olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç olarak, bu bulgular, sosyal medya bağımlılığının duygusal ve sosyal motivasyonlarla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle, bireylerin başkalarının olumsuz yorumlarına yönelik korkularının ve onay arama davranışlarının sosyal medya bağımlılığı üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Bu durum, sosyal medya kullanımının psikolojik boyutlarını anlamada önemli ipuçları sunmaktadır. Bu durumda, FoPO Ölçeğinin ölçüt geçerliliğini sağladığı söylenebilir. Bu ilişki, bireylerin çevrimiçi etkileşimlerindeki kaygı ve bağımlılık eğilimlerinin karşılıklı etkileşimini açıklamaktadır.

2.2.5. Güvenirlik Analizi

Ercan ve Kan'a (2004) göre güvenirlik, ölçeğin istikrarını ve sonuçların tekrarlanabilirliğini ifade eder; yani ölçeğin farklı zamanlarda veya farklı gruplar arasında kullanıldığında ne kadar tutarlı sonuçlar verdiğini ölçmektedir. Karakoç ve Dönmez'e (2018) göre güvenirlik için ölçeğin kararlılığı, ölçümcü güvenirliği ve iç tutarlılığa bakılmakta iken geçerlik; yorumsal geçerlik, ölçüte dayalı geçerlik ve yapı geçerliği olarak üç grupta değerlendirilmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık güvenirliğini test etmek amacıyla madde-toplam korelasyona ve alt-üst gruplara dayalı madde analizleri yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Cronbach Alfa Değerleri

Ölçek/Boyut	Madde Sayısı	Cronbach Alfa Değeri (α)
FoPO Ölçeği	15	0.95
Olumsuz Yorum Korkusu	5	0.95
Beğenilme ve Onaylanma İhtiyacı	6	0.94
Sosyal Destek ve Etkileşim	4	0.91
Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği	6	0.870

Ölçeğe ilişkin güvenirlik düzeylerini belirlemek için cronbach Alfa değerleri hesaplanmıştır. FoPO Ölçeğinin alfa değeri 0.954 ve sosyal medya bağımlılığı ölçeğinin 0.870 olarak bulunmuştur. Bu değer 0.70'ten büyük olması önerilmektedir (Büyüköztürk, 2007, s.41).

Sonuç

FoPO, bireylerin sosyal medya paylaşımlarında olumsuz yorum alma olasılığı karşısında yaşadıkları kaygı duygusuyla karakterize edilmektedir. Bu duygu, bireyleri sosyal medya platformlarında daha fazla zaman geçirmeye ve olumsuz geri bildirimleri kontrol etmeye yönelik bir eğilime sürükleyebilmektedir. Diğer bir deyişle, olumsuz yorum korkusu bireylerin sosyal medya üzerindeki varlıklarını sürekli izleme ve yönetme ihtiyacını artırarak, bağımlılık davranışlarını tetikleyebilir.

Bu araştırma, bireylerin başkalarının olumsuz değerlendirmelerine karşı duyduğu korkuyu ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir araç olarak FoPO Ölçeği geliştirme amacıyla yürütülmüştür. Ölçek geliştirme süreci, madde yazımı, kapsam geçerliliği, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile güvenilirlik testlerini içeren kapsamlı bir yöntem izlenerek gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda FoPO Ölçeği'nin üç temel alt boyutu olduğu belirlenmiştir: Olumsuz Yorum Korkusu, Beğenilme ve Onaylanma İhtiyacı ile Sosyal Destek ve Etkileşim. Elde edilen bulgular, ölçeğin sosyal medya bağlamında bireylerin FoPO düzeylerini başarıyla ölçebileceğini göstermektedir.

FoPO ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki pozitif yönlü korelasyon, bireylerin sosyal medya kullanımını şekillendiren psikolojik süreçler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu ilişki, bireylerin sosyal medya platformlarına olan bağlılığını anlamak ve bağımlılık davranışlarını önlemeye yönelik müdahaleler geliştirmek için önemli bir temel oluşturmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, bu korelasyonu daha ayrıntılı inceleyerek bireylerin dijital alanlardaki sağlıklı davranış modellerini desteklemek için yeni stratejiler geliştirebilir.

FoPO ölçeğinin uygulanabilirliği yalnızca bireylerin sosyal medya bağımlılığını anlamakla sınırlı kalmayıp, iş yaşamında bireylerin dijital performanslarını ve iş ortamındaki davranışlarını da etkileyebilir. Özellikle dijital platformlarda yoğun etkileşim gerektiren iş ortamlarında, bireylerin olumsuz değerlendirme korkusuna kapılma olasılığı yüksektir. Bu durum, iş performansı üzerinde baskı yaratabilir, yaratıcılığı sınırlayabilir ve ekip içi iletişimi olumsuz etkileyebilir. Yöneticilerin, çalışanlarının dijital ortamlardaki görünürlüğünü ve performansını değerlendirirken daha destekleyici bir yaklaşım benimsemeleri önerilmektedir. Ayrıca, olumsuz değerlendirme korkusunu azaltacak açık iletişim politikalarının oluşturulması ve çalışanların geri bildirimlere yönelik kaygılarını yönetmelerine yardımcı olacak psikolojik destek programlarının sunulması önemlidir.

Kurumsal eğitim ve farkındalık programları kapsamında, çalışanların sosyal medya platformlarını güvenli bir şekilde kullanmaları ve olumsuz değerlendirme korkusuyla başa çıkmaları amacıyla bilinçlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu süreçte yöneticilerin, geri bildirim süreçlerini daha şeffaf hale getirerek çalışanların eleştirilere karşı direnç geliştirmelerini destekleyecek bir liderlik yaklaşımı benimsemeleri önerilmektedir. Ayrıca, iş yerlerinde sosyal medya kullanımına yönelik rehber ilkelerin belirlenmesi ve bu platformların sağlıklı kullanımını teşvik edecek kurumsal politikaların geliştirilmesi, çalışanların dijital ortamlardaki etkileşimlerini daha bilinçli ve verimli bir şekilde yönetmelerine katkı sağlayabilir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışmada kullanılan ölçüm araçlarının öz-bildirimlere dayanması, katılımcıların yanıtlarında yanlılık oluşturabilecek bir unsur olabilir. İkinci olarak, FoPO ölçeği yalnızca sosyal medya bağlamında değerlendirilmiş olup, diğer dijital ortamlardaki (örneğin profesyonel ağlar, işyeri içi dijital iletişim platformları gibi) FoPO düzeylerini ölçmeye yönelik uyarlamalar yapılmamıştır. Üçüncü olarak, bu çalışma

sosyal medya kullanan kamu ve özel sektör çalışanlarından oluşan bir örneklem üzerinde gerçekleştirilmiş olup, iş yaşamında doğrudan kullanımına yönelik testler yapılmamıştır. Dolayısıyla, FoPO ölçeğinin iş ortamındaki geçerliliği ve güvenilirliğini belirlemek amacıyla daha geniş kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Gelecekte yapılacak araştırmalar, bu çalışmanın sınırlılıklarını gidermek ve FoPO kavramını daha kapsamlı bir şekilde ele almak amacıyla farklı yönlerde odaklanabilir. Öncelikle, FoPO ölçeğinin farklı örneklem grupları üzerinde test edilebilir. Farklı yaş grupları ve meslek grupları üzerinde yapılacak geçerlilik ve güvenilirlik analizleri, ölçeğin daha geniş bir bağlamda kullanılabilirliğini artıracaktır. Bunun yanı sıra, FoPO'nun iş yaşamındaki etkilerini daha derinlemesine inceleyen çalışmalar yürütülmelidir. Özellikle ekip içi iletişim, dijital performans değerlendirmeleri ve kurumsal bağlılık üzerindeki etkilerin belirlenmesi, iş ortamında FoPO'nun rolünü anlamaya yönelik değerli bilgiler sağlayabilir. Bununla birlikte FoPO'nun farklı kültürel bağlamlarda nasıl deneyimlendiğini ve sosyal medya kullanımına olan etkisini inceleyen kültürler arası karşılaştırmalı çalışmalar yapılması önerilmektedir. Bu tür çalışmalar, kültürel faktörlerin FoPO üzerindeki etkisini ortaya koyarak, ölçeğin uluslararası geçerliliği konusunda önemli bir zemin oluşturabilir.

Kaynakça

- Akın, A., Özbay, A., & Baykut, İ. (2015). Sosyal medya kullanımı ölçeğinin Türkçe formunun geçerliği ve güvenilirliği. *Journal of International Social Research*, 8(38), 647-652. Erişim adresi: <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/the-validity-and-reliability-of-the-turkish-version-of-the-social-media-useintegration-scale.pdf>
- Ayğar, B. B., & Uzun, B. (2018). Sosyal medya bağımlılığı ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5(3), 1-19. <https://doi.org/10.15805/addicta.2018.5.3.0046>
- Benavides, T. B. T., Castro, A. T. A., Marichalar, S. A. G., Cisneros, M. P., & Suárez, E. C. B. (2023). Social Media Addiction in Generation Z Consumers. *SpringerBriefs in Business*.
- Buren, A. V., & Cooley, E. L. (2002). Attachment styles, view of self and negative affect. *North American Journal of Psychology*, 4(3), 417-430. Erişim adresi: https://digitalcommons.sacredheart.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/psych_fac/article/1084/&path_info=VanBurenAmy.pdf
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel Kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 8(32), 470-483. Erişim adresi: <http://www.kuey.net/index.php/kuey/article/view/517>
- Büyüköztürk, Ş. (2007), *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*, Pegem Akademik Yayıncılık
- Cover, R. (2023). *Identity and digital communication: Concepts, theories, practices*. Taylor&Francis Group.
- Cozolino, L. (2006). *İnsan ilişkilerinin nörobilimi: Bağlanma ve sosyal beynin gelişimi* (M. Benveniste, Çev.). Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.
- D'Arienzo, M. C., Boursier, V., & Griffiths, M. D. (2019). Addiction to social media and attachment styles: A systematic literature review. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17, 1094-1118. <https://doi.org/10.1007/s11469-019-00082-5>
- Davis, K., & Weinstein, E. (2017). Identity development in the digital age: An eriksonian perspective. In M. F. Wright (Ed.), *Identity, sexuality, and relationships among emerging adults in the digital age* (pp. 1-17). IGI Global.
- DeVellis, R. F., & Thorpe, C. T. (2022). *Scale development theory and applications* (5th ed.). SAGE Publications, Inc.
- Ercan, İ., & Kan, İ. (2004). Ölçeklerde güvenirlik ve geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 211-216. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/420425>
- Friedenberg, J. (2020). *Future of the self: An interdisciplinary approach to personhood and identity in the digital age*. University of California Press.
- Gervais, M. (2024). *The first rule of mastery: Stop worrying about what people think of you*. Harvard Business Review Press.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J., Black, B., Babin, B., Anderson, R., & Tatham, R. (2013). *Multivariate data analysis*. Pearson New Educational Edition.
- Han, B. C. (2023). Ötekini kovmak: Günümüzde toplum, algı ve iletişim. (M. Özdemir, Çev.), Ketebe Yayınları.
- Hinkin, T. R. (2005). Scale development principles and practices. In R. A. Swanson, & E. F. Holton III (Eds.) *Research in organizations: Foundations and methods of inquiry* (pp.161-179). Berrett- Koehler Publishers.
- Holder, S. (2023). The first rule of mastery: Stop worrying about what people think of you. *Library Journal*, 148(10), 131-132.
- İlhan, T. T., & Uğurhan, Y. Z. C. (2019). Sosyal medyada gösteriş tüketimi eğilimi ölçeği geliştirme çalışması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(1), 28-60. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.440188>
- Kağıtçıbaşı, Ç., & Cemalcılar, Z. (2019). *Dünden bugüne insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş* (22. Baskı), Evrim.

- Kara, O. (2024, 01 31). We are social dijital 2024 global raporu yayınlandı. 08 23, 2024 tarihinde OMG İletişim: <https://omgiletisim.com/we-are-social-dijital-2024-global-raporu-yayinlandi/> adresinden alındı
- Karakoç, A. G. D. F. Y., & Dönmez, L. (2014). Ölçek geliştirme çalışmalarında temel ilkeler. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 13(40), 39-49. <https://doi.org/10.25282/ted.228738>
- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. Routledge.
- Lanier, J. (2022). *Sosyal medya hesaplarınızı hemen şimdi kapatmanız için 10 argüman*. (Ç. Peker, Çev.) Garaj Yayınları.
- Leary, M. R., & Buckley, K. E. (2001). Shyness and the pursuit of social acceptance. In W. R. Crozier (Ed.), *Shyness: Development, consolidation and change* (pp. 139-153). Routledge.
- Leary, M. R., Terdal, S. K., Tambor, E. S., & Downs, D. L. (1995). Self-esteem as an interpersonal monitor: The sociometer hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(3). Erişim adresi: <https://www2.psych.ubc.ca/~schaller/Psyc590Readings/Leary1995.pdf>
- Morris, R., Moretta, T., & Potenza, M. N. (2023). The psychobiology of problematic use of social media. *Curr Behav Neurosci Rep*, 10, 65-74. <https://doi.org/10.1007/s40473-023-00261-8>
- Myers, D., & Dewall, C. (2017). Psikoloji (11. Baskı). (A. D. Batgün, Çev.), Palme Yayıncılık.
- Nunnally, J. C. (1976). *Psychometric theory* (2nd ed.). McGraw-Hill.
- Onque, R. (2023, November 16). *Stop Worrying about what people think of you, psychologist says: Make sure you're living your life on your terms'-here's how*. 08 30, 2024 tarihinde cnbc: <https://www.cnn.com/2023/11/16/psychologist-stop-worrying-about-what-people-think-of-you/heres-how-.html> adresinden alındı
- Orçan, F., (2018). Exploratory and confirmatory factor analysis: which one to use first?. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 9(4), 413-421. <https://doi.org/10.21031/epod.3943>
- Özgenel, M., Canpolat, Ö., & Ekşi, H. (2019). Ergenler için sosyal medya bağımlılığı ölçeği (ESMBÖ): Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 8(3), 631-664. <https://doi.org/10.15805/addicta.2019.6.3.0086>
- Perna, L. K. (2020). Need to belong, fear of missing out, and social media use: Predictors of perceived. *Walden University ProQuest Dissertations & Theses*. Erişim adresi: <https://www.proquest.com/dissertations-theses/need-belong-fear-missing-out-social-media-use/docview/2384492838/se-2>
- Peterson, J. B. (2021). *Hayar için 12 kural: Kaosa panzehir*. Pegasus Yayınları.
- Rezaeipour, F., & Bafrooei, K. B. (2021). The mediating role of fear of negative evaluation in the relationship of attachment dimensions with social and academic adjustment among visually impaired students. *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 23(1), 13-21. Erişim adresi: https://jfmh.mums.ac.ir/article_17885_5f8534ae72a7b2d1a63e5ecdff749a2.pdf
- Ryan, R. M., & Vansteenkiste, M. (2023). Self-determination theory: Metatheory, methods, and meaning. In R. M. Ryan (Ed.), *The Oxford handbook of self-determination theory* (pp. 3-33). Oxford University Press.
- Schneier, F. R., & Leweke, F. (2017). Social anxiety disorder. *the new england journal of medicine*, 376(23), 2255-2264. Erişim adresi: https://franweiss.com/pdfs/cbt_social_anxiety_disorder.pdf
- Schneier, F., & Halah, A. (2015). Clinical aspect of social anxiety disorder and specific phobias. In K. J. Ressler, D. S. Pine, & B. O. Rothbaum (Ed.), *Anxiety disorders: Translational perspectives on diagnosis and treatment* (pp. 201-212). Oxford Press.
- Schoch, S., Nikitin, J., & Freund, A. M. (2015). Why do(n't) you like me? The role of social approach and avoidance motives in attributions following social acceptance and rejection. *Motiv Emot*, 39, 680-692. <https://doi.org/10.1007/s11031-015-9482-1>
- Shabahang, R., Aruguete, M. S., & Shim, H. (2022). Social media posting anxiety: Interpersonal trust, fear of negative evaluation, and hurt feeling proneness as predictors. *Journal of Media Psychology*, 34(1), 49-54. <https://doi.org/10.1027/1864-1105/a000300>

- Suls, J., & Wheeler, L. (2012). *Handbook of theories of social psychology*, Sage.
- Suls, J., Martin, R., & Wheeler, L. (2002). Social comparison: Why, with whom, and with what effect? *Current Directions in Psychological Science*, 11(5), 159-163. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/20182799>
- Şahan, B. (2020). Bağlanma kuramı. In B. Çapri (Ed.), *Geçmişten günümüze kişilik kuramları* (pp. 325-373). Nobel.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenirlik ve geçerlilik* (1. Baskı). Seçkin Yayınları.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. [6th Ed.]. Pearson.
- Taş, İ. (2017). Ergenler için sosyal medya bağımlılığı ölçeği kısa formunun (SMBÖ-KF) geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 4(1), 27-40. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/321152934_Ergenler_Icin_Sosyal_Medya_Bagimliliği_Olcegi_Kisa_Formunun_SMBÖ-KF_Gecerlik_ve_Guvenirlik_Calismasi
- The Attachment Project. (2024). *How social media use impacts your*. 08 22, 2024 tarihinde The Attachment Project: <https://www.attachmentproject.com/psychology/social-media/> adresinden alındı
- Turkle, S. (2023). *Yeniden konuşalım: Dijital çağda birebir iletişimin önemi*. (N. Erdoğan, Çev.) Sola Unitas.
- Ural, A., & Kılıç, İ. (2011). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. (3. Baskı), Detay
- van Dijck, J. (2013). *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford Press.
- Wong, A. (2021). *The digital decluttering workbook: How to succeed with digital minimalism, defeat smartphone addiction, detox social media, and organize your online life*. Alex Wong.
- Yaşloğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/369427>
- Yılmaz, H. U., & Yılmaz, A. (2024). İşyerinde sosyal cesaret davranışının yalnızlık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(52), 396-418. <https://doi.org/10.35408/comuybd.1380027>
- Zuboff, S. (2021). *Gözetleme kapitalizmi çağı*. (T. Uzunçelebi, Çev.), Okyanus Yayınları.

Ek: Sosyal Medya Bağlamında Başkalarının Görüşlerinden Korkma (Fopo) Ölçeği

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Olumsuz Yorum Korkusu					
1. Sosyal medyada olumsuz bir yorum alma ihtimali beni paylaşım yapmaktan alıkoyar. (OYK1)					
2. Olumsuz yorumlar almaktan çekindiğim için sosyal medyada başkalarıyla tartışmaya girmekten çekinirim. (OYK2)					
3. Sosyal medyada paylaşımlarıma yapılan olumsuz yorumlar ve eleştiriler beni üzer. (OYK3)					
4. Sosyal medyada olumsuz bir yorum aldığımda, uzun süre etkisinden kurtulamam. (OYK4)					
5. Sosyal medyadaki olumsuz yorumlar karşısında kendimi savunmasız hissedirim. (OYK5)					
Beğenilme ve Onaylanma İhtiyacı					
6. Sosyal medya paylaşımlarımın değerini, aldığım beğeni ve yorumların sayısına göre değerlendiririm. (BOİ1)					
7. Beğeni ve yorum sayısı düşük olduğunda, sosyal medyadaki paylaşımımı kaldırmayı düşünürüm. (BOİ2)					
8. Çevrimiçi gruplarda veya tartışmalarda gerçek fikirlerimi söylersem dışlanacağımdan korkarım. (BOİ3)					
9. Sosyal medyada yaptığım paylaşımların yeterince ilgi görmemesi beni dışlanmış hissettirir. (BOİ4)					
10. Sosyal medya paylaşımlarımda etiketlediğim arkadaşlarımdan, paylaşımımı görmezden gelmesi beni üzer. (BOİ5)					
11. Sosyal medya paylaşımlarımda yeterince beğeni ve onay alamamak, özgüvenimi olumsuz etkiler ve kendimi yetersiz hissetmeme neden olur. (BOİ6)					
Sosyal Destek ve Etkileşim					
12. Sosyal medya üzerinden kurulan ilişkilerin genellikle yüzeysel olduğunu düşünüyorum. (SDE1)					
13. Sosyal medyadaki etkileşimlerin, gerçek hayattaki sosyal ilişkilerimi zayıflattığını düşünüyorum. (SDE2)					
14. Sosyal medyada yeni insanlarla tanışmak, stresli ve rahatsız hissetmeme neden olur. (SDE3)					
15. Sosyal medyada destek bulmak için olduğumdan farklı görünmem gerektiğine inanırım (SDE4)					

**OYK: Olumsuz yorum korkusu boyutu; BOİ: Beğenilme ve onaylanma ihtiyacı boyutu; SDE: Sosyal destek ve etkileşim boyutu*

Ölçeğin Değerlendirme Ölçütleri

Sosyal Medya Bağlamında FoPO (Başkalarının Görüşlerinden Korkma) Ölçeği, bireylerin sosyal medyada başkalarının görüşlerinden ve yorumlarından ne derece etkilendiğini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, katılımcıların 5'li Likert tipi bir derecelendirme sistemi kullanarak yanıt vereceği **15 maddeden** oluşmaktadır. Her madde, bireylerin sosyal medya ortamında yaşadığı olumsuz duygu ve düşünceleri yansıtan ifadeler içermektedir.

Yanıt Formatı:

Katılımcılar her maddeyi aşağıdaki derecelendirme ölçeğine göre yanıtlamaktadır:

1. **Kesinlikle Katılmıyorum**
2. **Katılmıyorum**
3. **Kararsızım**
4. **Katılıyorum**
5. **Kesinlikle Katılıyorum**

Puanlama:

FoPO ölçeğinden alınabilecek toplam puan, tüm maddelere verilen yanıtların toplanmasıyla elde edilmektedir. Yüksek puanlar, bireyin sosyal medyada başkalarının görüşlerinden daha fazla etkilendiğini ve bu durumun olumsuz duygusal tepkilere yol açtığını göstermektedir. Ters kodlanmış ifade bulunmadığı için tüm maddeler düz puanlanmaktadır.

- **Minimum Puan:** 15 (Tüm maddelere "1: Kesinlikle Katılmıyorum" yanıtı verilirse)
- **Maksimum Puan:** 75 (Tüm maddelere "5: Kesinlikle Katılıyorum" yanıtı verilirse)

Puan Aralıkları ve Yorumları:

- **15-30: FoPO düzeyi çok düşük:** Bu puan aralığı, bireyin sosyal medyada başkalarının görüşlerinden neredeyse hiç etkilenmediğini ve bu tür yorumların paylaşım davranışlarını etkilemediğini göstermektedir.
- **31-52: Orta düzey FoPO:** Bu puan aralığında yer alan bireylerin sosyal medyada olumsuz yorumlara karşı duyarlılığı ve başkalarının onayına verdiği önem ara sıra ortaya çıkmaktadır.
- **53-75: FoPO düzeyi yüksek:** Bu puan aralığında yer alan bireyler, sosyal medyada başkalarının görüşlerinden yoğun olarak etkilenmekte ve bu durum, paylaşım ve etkileşim davranışlarını sıklıkla sınırlamaktadır.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Öğrenilmiş Şüphe ile Bilginin Yeniden Üretimi: Sosyal Medya Kullanıcılarının Karbon Vergisine Karşıtlığı Üzerine Bir Araştırma – X Platformu Örneği

Learned Skepticism and the Reproduction of Knowledge: A Study on Social Media Users' Opposition to Carbon Tax – X Platform

Alim Alper CESUR

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Lecturer

Kocaeli Üniversitesi, Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu,

Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Kocaeli, Türkiye

Kocaeli University, Gazanfer Bilge Vocational School,

Department of Marketing and Advertising, Kocaeli, Türkiye

alper.cesur@kocaeli.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7772-1816>

<https://ror.org/0411seq30>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 05.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 19.08.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Cesur, A. A. (2025). Öğrenilmiş şüphe ile bilginin yeniden üretimi: sosyal medya kullanıcılarının karbon vergisine karşıtlığı üzerine bir araştırma - X platformu örneği. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 512-532. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1634220>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Learned Skepticism and the Reproduction of Knowledge: A Study on Social Media Users' Opposition to Carbon Tax – X Platform

Abstract

Carbon tax, a form of carbon pricing, is a type of taxation designed to incentivize the reduction of carbon emissions resulting from sectors like industry and transportation, which rely heavily on fossil fuels. This tax is calculated and levied based on the carbon footprint of the services produced and consumed. While direct implementation of such a tax is currently absent in Turkey, additional charges related to fossil fuel consumption serve as an indirect application. Recently, discussions about introducing a carbon tax in Turkey, a signatory to the Paris Agreement under the United Nations Framework Convention on Climate Change, have gained traction. The scientific reality that carbon consumption contributes to greenhouse gas formation and global warming underscores the importance of policies aimed at reducing carbon emissions in today's production environments. However, as observed during the COVID-19 pandemic, such policies face resistance from certain social media users. Concerns rooted in religious beliefs, economic anxieties, and fears of social engineering lead some users to dismiss carbon emissions as a scientific fact, framing them instead as a matter of skepticism. In today's media landscape, where the practices of accessing information have evolved, new media platforms serve not only as tools for acquiring knowledge but also as arenas susceptible to the manipulation of facts. This has transformed them into spaces where reality is questioned and redefined. Such mistrust fosters a learned skepticism among users in their engagement with events and policies. Furthermore, the inherently shareable nature of social media facilitates the spread of misinformation, damaging scientific truths and distorting reality. This study examines posts shared under the hashtag #KarbonVergisineHayır (#NoToCarbonTax) on Platform X as a case study. Messages posted between June 17-23, 2024, were analyzed using content analysis to explore the misinformation they generated. It was observed that users approached the issue of carbon tax, as well as other current developments and scientific knowledge, with a holistic skepticism by associating it with various contexts. Although the posts contained unverifiable information, the sense of "being aware of everything" they generated was found to reinforce learned skepticism. In this context, the study provides an original contribution by analyzing the distrust narratives against environmental policies on social media, and by revealing how learned skepticism is reproduced in digital environments.

Keywords: Carbon Tax, Carbon Emissions, Learned Skepticism, Misinformation, Manipulation

Öğrenilmiş Şüphe ile Bilginin Yeniden Üretimi: Sosyal Medya Kullanıcılarının Karbon Vergisine Karşıtlığı Üzerine Bir Araştırma – X Platformu Örneği

Öz

Karbon fiyatlandırmasının bir biçimi olan karbon vergisi, sanayi, ulaşım gibi sektörlerde fosil yakıtların kullanımıyla üretimin bir sonucu olarak ortaya çıkan karbon atıklarının azaltılmasına teşvik olarak yürürlükte olan bir vergi biçimidir. Günümüzde pek çok ülkede uygulanan bu vergi türü kapsamında üretilen ve tüketilen hizmetler sonucu ortaya çıkan atıklar karbon ayak izine göre hesaplanıp ücretlendirilmektedir. Şu an için ülkemizde bu tip bir vergilendirme doğrudan olmamakla birlikte tüketilen fosil yakıtların vergilendirilmesinde ek bir kalem olarak uygulanmaktadır. Fakat son günlerde Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (Paris Anlaşması) taraflarından biri olan ülkemiz için de karbon vergisinin yürürlüğe konulması tartışılmaktadır. Karbon tüketiminin sera gazı oluşumuna ve küresel ısınmaya etkileri bilimsel bir gerçektir. Bu doğrultuda karbon salınımının azaltılmasına teşvik edecek politikalar günümüz üretim ortamı için önem taşımaktadır. Fakat daha önce pandemi sürecinde de görüldüğü gibi bu olası uygulama da bir kısım sosyal medya kullanıcıları tarafından dirençle karşılanmaktadır. Kullanıcıların dini inanç, ekonomik endişeler ve toplum mühendisliği gibi kaygıları çerçevesinde karbon salınımı bilimsel bir gerçek olarak kabul görmeyerek şüphe duyulan bir tasarı olarak ifade edilmektedir. Bilgiye ulaşma pratiklerinin değiştiği günümüzde yeni medya "bilgi alma" aracı olduğu kadar bilginin manipüle edilmesine de açık bir platform olarak gerçekliğin sorgulandığı ve gerçeğin yeniden üretildiği bir ortam haline gelmiştir. Bu güvensizlik ise kullanıcıların gelişen olaylara öğrenilmiş bir şüpheyile yaklaşmasına neden olmaktadır. Ayrıca sosyal medyanın paylaşımcı doğası da bu tip dezenformasyonların yayılımını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla bilimsel gerçek zarar görürken hakikat ise kayma yaşamaktadır. Duyulan güvensizlik kapsamında X platformunda yer alan

#KarbonVergisineHayır etiketiyle paylaşılan iletiler örnek olay olarak ele alınmıştır. 17-23 Haziran 2024 tarih aralığında üretilen iletilerin yarattığı bilgi kirliliği içerik çözümleme yöntemiyle analiz edilmiştir. Kullanıcıların ilgili konuyu farklı bağlamlarla destekleyerek benzer tüm güncel gelişmelere ve bilimsel bilgiye bütüncül bir şüphe ile yaklaştıkları tespit edilmiştir. Kullanıcılar tarafından üretilen iletiler teyide muhtaç bilgiler içerse de yarattığı “her şeyin farkında olma” hissinin öğrenilmiş şüpheyi güçlendirdiği görülmüştür. Bu bağlamda çalışma, sosyal medyada çevresel politikalara karşı oluşan güvensizlik söylemlerini çözümleyerek, öğrenilmiş şüphenin dijital ortamlarda nasıl yeniden üretildiğine dair özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karbon Vergisi, Karbon Salınımı, Öğrenilmiş Şüphe, Dezenformasyon, Manipülasyon

Giriş

Karbon vergisi, günümüzde pek çok ülkede uygulanan, sera gazı emisyonlarını azaltmak amacıyla fosil yakıtların karbon içeriklerine göre fiyatlandırılan bir mali politika aracıdır. Bu vergi, karbon dioksit salınımlarını ekonomik olarak değerlendirir ve özellikle sanayi kuruluşları üzerinde çevre dostu alternatiflere yönelme baskısı yaratır (Stern, 2008, s.1). Çevreye verilen zararları azaltma amacı güden karbon vergisi, 1990’larda İskandinav ülkelerinde uygulanmaya başlanmış ve zamanla Avrupa ve Kuzey Amerika’da iklim değişikliği ile mücadelede temel bir araç haline gelmiştir (Aldy ve Stavins, 2012, s.153). Verginin temel işlevi, karbon üretimini görünür hale getirmek suretiyle sanayi kuruluşları üzerinde mali bir baskı yaratarak emisyonları azaltma motivasyonu sağlamak ve işletmeleri çevre dostu teknolojilerin kullanımına teşvik etmektir (Hsu, 2012). Bu sebeple, karbon vergisi sadece çevresel değil, aynı zamanda ekonomik olarak da önemli bir politika aracı olarak dikkat çekmektedir. Çoğu hükümet, bu vergi gelirini çevresel projeleri finanse etmek veya düşük gelir gruplarına destek sağlamak gibi toplumsal faydalara yönlendirir (Goulder ve Schein, 2013, s.1). İklim risklerinin artmasıyla birlikte, karbon vergisinin daha yaygın bir şekilde benimsenmesi gerektiği, aksi takdirde emisyonların getireceği maliyetlerin vergi yoluyla sağlanan kaynaklardan çok daha fazla olacağı vurgulanmaktadır (Wagner ve Weitzman, 2015, s.4). Bu sebeple sanayileşmenin olumsuz etkilerinin gözle görünür hale geldiği günümüzde karbon vergisi üretim süreçlerinin denetlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Karbon vergisi uygulaması etkili bir araç olarak görülmesine rağmen, otoriteye ve bilime karşı duyulan güvensizlik nedeniyle geniş bir karşıtlığa da maruz kalmaktadır. Bu karşıtlık, otoritelere yönelik genel güvensizlikle beslenen bir eğilim olarak, karbon vergisinin bir “sosyal mühendislik” aracı olduğu iddialarını beraberinde getirir (Goertzel, 2010, s.494). Bilim insanlarının bağımsız olmadığını ve büyük güçlerin politikalarını desteklediklerini düşünen bazı gruplar, karbon vergisine karşı olan direnci ideolojik bir zemine taşımaktadır (Powell, 2011, ss.4,7). Bu bağlamda, karbon vergisi karşıtlığı, bilimsel bilginin tarafsızlığına yönelik kuşkuyla ilişkilendirilerek sosyal medya platformlarında hızla yayılmaktadır. İklim değişikliğini “sahte bir kriz” olarak tanımlayan içerikler geniş bir takipçi kitlesine ulaşarak kamuoyunu etkilerken, bu tür yanlış bilgiler üzerine inşa edilen söylemler de kamuoyunun bilimsel verilere duyduğu güveni sarsmaktadır (Al-Rawi ve diğeri, 2021). Bu durum, sosyal medyada yayılan dezenformasyonun, iklim politikalarına duyulan şüpheleri nasıl beslediğini ve toplumda yanlış bilgilere dayalı bir algı oluşturduğunu göstermektedir (Dunlap ve McCright, 2015, s.310). Bu güvensizlik iklim değişikliği politikalarının etkinliğini ve bilimsel çabaların kamuoyundaki desteğini zayıflatarak, toplumun iklim değişikliği gibi kritik konularda harekete geçme potansiyelini olumsuz etkileyebilmektedir.

Öğrenilmiş şüphe olarak isimlendirdiğimiz bu refleks, bireylerin bilgiye ve otoriteye karşı otomatik bir güvensizlik geliştirmesi anlamına gelmektedir. Özellikle sosyal medya aracılığıyla

yayılan dezenformasyon, bu güvensizlik duygusunu derinleştirmektedir. Şüphe her ne kadar sorgulamayı güçlendiren bir düşünce biçimi olsa da içinin boşaltılarak kutsallaştırılması, şüpheyi hudutları belli olmayan bir reflekse dönüştürmüştür. Bu çerçevede şüphe, öğrenilmiş bir edim olarak bireylerin bilgiye erişim sürecinde, her şeyin arkasında gizli bir niyet olduğunu varsayarak bilgi kaynaklarına sürekli olarak kuşkuyla yaklaşımlarına neden olur. Goertzel (2010, s.494)'in belirttiği üzere, sürekli devam eden kuşku komplo teorilerini büyüterek bilime ve otoritelere duyulan güvensizliği daha da pekiştirmekte ve bireylerin bilimsel gerçekleri reddetmesine yol açmaktadır. Bu tip yaklaşımlar sonucu bilimsel bilgi mahiyetini yitirerek kulaktan dolma komplolara kurban gitmektedir. Öte yandan kurumların da çevresel ve sağlıkla ilgili konularda yarattığı belirsizlik ve çelişkili bilgiler süreç içerisinde toplumsal yapıyı zayıflatarak, halkın otoritelere olan inancını ciddi şekilde sarsmaktadır (Wodak, 2015). Bilgiye duyulan şüphenin artması sosyal uyumun bozulmasına ve bireylerin toplumsal yapılara yabancılaşmasına yol açmaktadır. Bu durum organizasyonların kriz dönemlerinde etkili yanıt verme kapasitelerini de zayıflatarak güvensizlik ortamının büyümesine neden olmaktadır (Kramer ve Pittinsky, 2012, s.1). Kurumlara duyulan güvenin azalması organizasyonların toplumla olan ilişkilerinde güvenilir bir iletişim sağlayamamasına ve krizleri etkin şekilde yönetilememesine yol açmaktadır. Tüm bu süreçler neticesinde şüphe, bireylerin bilimsel verilere ve bilgi kaynaklarına karşı süregelen bir kuşkuyla yaklaşımlarına yol açarak bilimsel gerçeklikten uzaklaşmalarına neden olmaktadır.

Bu araştırma, sosyal medyada karbon vergisine karşı oluşan dirençte öğrenilmiş şüphenin etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın örneklemini, 17-23 Haziran 2024 tarihleri arasında X platformunda #KarbonVergisineHayır etiketi altında yapılan paylaşımlardan oluşmaktadır. Dezenformasyon unsurları içerik çözümleme yöntemi ile ele alınarak, bilime karşı duyulan güvensizlik ve bu şüphenin kullanıcılar arasında nasıl yayıldığı analiz edilmiştir. Araştırma yalnızca belirli bir zaman diliminde ve tek bir sosyal medya platformunda yapılması elde edilen bulguların genellenebilirliğini kısıtlayabilir. Ancak, çalışma, öğrenilmiş şüphe kavramının karbon vergisi gibi çevresel politikalara karşı oluşan güvensizliği nasıl pekiştirdiğine dair katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. Öğrenilmiş Şüphenin İnşası ve Zihinde Yerleşimi

Şüphe, bireyin bilgiye, otoriteye veya gerçekliğe yönelik güvenini sorgulayan ve alternatif açıklamalar aramasına neden olan bir düşünsel tutumdur. Bu haliyle düşünüldüğünde şüphe bilişsel süreçlerin ayrılmaz bir parçası olarak önümüze çıkmaktadır. Öte yandan felsefi anlamda şüphe, mutlak bilgiye veya kesin yargılara ulaşmanın mümkün olup olmadığını sorgulayan bir yaklaşımdır. İlk kez Antik Yunan'da Pyrrhonizm ve Akademik Şüphecilik gibi okullarda ele alınmış, Pyrrho ve Sextus Empiricus gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir (Bett, 2000, s.52; Mates, 1996, s.9). Pyrrho, bilginin göreceli olduğunu ve mutlak doğrulara ulaşmanın imkânsız olduğunu savunarak "epokhe" (yargıda bulunmama) durumunu önerir. Bu yaklaşım, bireyin zihinsel huzura ulaşması için tüm yargılardan kaçınması gerektiğini savunur (Mates, 1996, s.11). Antik dönemdeki felsefi tohumlarının sonrasında şüphe Orta Çağ'da dini bir bağlamda yeşermeye başlamıştır. Augustinus, inanç ve şüphenin birbirine karşıt değil, tamamlayıcı olduğunu ileri sürer; şüphe, insanın Tanrı'ya olan inancını pekiştirmesi için bir sınavdır (Augustinus, 2003, s.210). Kutsi bir özgüvenle şüphe Tanrı'nın varlığının – kanıtlanmak üzere- sorgulanması için Orta Çağ düşünürleri tarafından teşvik edilmiş bir motivasyon olmuştur. Şüpheyi Tanrı bilgisi açısından değerlendiren Thomas Aquinas da doğru bilgiye ulaşmada güvenin ancak Tanrı rehberliğinde kesinleşeceğini

savunur (Aquinas, 1947, s.112). Bunun dışında beşere ait olan her şey mutlak sorgulanması gerekmektedir. Orta Çağ boyunca, şüphecilik daha çok inançla dengelenmiş olsa da bireyin doğru bilgiye ulaşmasında bir araç olarak kabul edilerek teşvik edilmiştir.

Aydınlanma döneminde ise şüphe, rasyonel düşüncenin temel bir unsuru haline gelir. Bilimin kıstaslarının belirlenmesiyle şüpheyile de yolu ilk kez kesişmiştir. Bu doğrultuda Descartes, metodik şüphe aracılığıyla her şeyden şüphe ederek kesin bilgiye ulaşma yolunu açan kişi olmuştur. Hatta meşhur “Cogito, ergo sum” (Düşünüyorum, öyleyse varım) önermesiyle, şüpheyi tüm bilgilerin temelinde bir sınama aracı olarak kullanmıştır (Descartes, 1942, s.15). Bu yaklaşım, Aydınlanma’nın rasyonel düşünceye verdiği önemi yansıtırken, bilginin temelinde de bir güvensizlik yatabileceğini gösterir. Aynı dönemde David Hume da nedenselliği eleştirerek bilgiye dair kesinliği sorgular. Hume’a göre, nedensellik yalnızca alışkanlıklardan ibarettir ve mutlak bilgiye ulaşmak olanaksızdır (Hume, 2009, s 92). Modern dönemde ise Kant, bilgiye dair şüphenin sınırlarını belirleyerek insan zihninin bilgiye ulaşırken kategorilere bağlı olduğunu, bu sebeple de mutlak bilgiye ulaşamayacağını savunur. Kant’ın şüpheyile dair yaklaşımı, bilginin sınırlarının belirlenmesi ve insan zihninin doğasından kaynaklanan kısıtlar ile şekillenmektedir (Kant, 2001, ss.182-184). Bilimin yanı sıra egzistansiyalizm düşüncesinde ise şüphe, bireyin kendi varoluşsal arayışının bir parçası haline gelir. Kierkegaard, bireyin Tanrı ile ilişkisine dair varoluşsal şüphanın özgürlük yolunda önemli bir adım olduğunu savunur (Kierkegaard, 1990). Böylelikle teşvik edilen düşünsel bir süreçten yola çıkan şüphe kavramı tinsel ve maddi olan her şey için genellenebilir bir motivasyon olarak dikkat çekmektedir. Fakat günümüz dünyasına geldiğimizde ise şüphe, girift toplum yapısında yaşanan krizlerin bir parçası haline gelmiş ve bir savunma mekanizmasına dönüşmüştür.

Postmodern dönemde, bilgiye dair şüphe toplumsal bir düzleme taşınarak güç ilişkileri, dil ve anlam arayışındaki belirsizliklerle harmanlanmıştır. Michel Foucault, bilginin toplumsal olarak inşa edildiğini ve iktidar ilişkileri tarafından şekillendiğini savunur. Foucault’nun bilgiye dair şüphecilik yaklaşımı, bilginin güvenilirliğini ve meşruiyetini sorgular; bilgi, toplumsal ve siyasi iktidarın bir ürünü olarak güven duymayı zorlaştıran bir araçtır (Foucault, 2014, ss.45-54). Bu bakış açısı, bireylerin bilgi kaynaklarına karşı giderek daha temkinli ve kuşkucu yaklaşmasına neden olur. Bireylerde oluşan bu refleks, bilginin kendiliğinden kuşkulu görülmesine yol açar. Bununla birlikte Jacques Derrida’nın dekonstrüksiyon yaklaşımı, anlamın sürekli ertelendiği fikriyle mutlak bilgiye ulaşmayı imkânsız kılar. Dilin yapısal belirsizlikleri nedeniyle, kesin bilgiye ulaşma mümkün olmadığı gibi, her bilgi katmanı altında bir belirsizlik olduğunu varsayar (Derrida, 2020, ss.245-249). Bu tür bir şüphecilik bakış açısı, bilginin ardında bir manipülasyon veya eksiklik arayışını tetikleyerek bireylerin bilgiye yaklaşımını sürekli bir şüphe zeminine oturtur. Bu düşünce biçimi, bilgiye ulaşmak yerine mevcut bilgiye karşı sorgulayıcı ve kuşkucu bir tavır öne çıkarır. Şüpheyi günümüz dünyasının tek gerçeği olarak ele alan Jean Baudrillard ise postmodern dönemde gerçeğin simülasyonlar ve kopyalar içinde kaybolduğunu savunur. Geliştirdiği simülasyon teorisine göre, bilgi ve gerçeklik yerini temsil ve simülasyonlara bırakır (Baudrillard, 2011, ss.13-70). Bu durumda toplum, bilginin gerçek mi yoksa bir temsil mi olduğundan şüphe eder hale gelerek bilgiye dair sürekli bir güvensizlik içinde yaşar. Özellikle dijital medya ve sosyal ağlar aracılığıyla yayılan bilgi kirliliği, insanların bilgiye karşı giderek daha temkinli ve şüphecilik bir tavır almasına yol açar. Dolayısıyla şüphe günümüz dünyası için ayrılmaz bir refleks haline dönüşmüş, kriz ve güvenin başat motivasyonu haline gelerek toplumun sürekli bir kuşkuculuk ve güvensizlik

içinde yaşamasına yol açan zihinsel bir altyapı oluşturmuştur. Bilgi-iktidar ilişkisi, dilin belirsizliği ve simülasyonların gerçeklik üzerindeki etkisi, bireyleri bilgiye karşı her zaman temkinli ve şüpheli olmaya itmiştir.

Çağdaş toplumlarda bilgiye ve otoriteye duyulan güvenin azalması, bireylerde şüphenin otomatik bir savunma mekanizması haline gelmesine yol açmıştır. Geleneksel güven kaynaklarının değişmesi ve toplumsal yapıların istikrarsızlaşması, bireylerin otoritelere ve bilgilere karşı eleştirel bir yaklaşım geliştirmesine neden olmuştur (Beck, 1992, ss.6-8; Giddens, 2010, ss.58-61; Zaller, 1992, ss.114-115). Bu yaklaşım, "öğrenilmiş şüphe" olarak adlandırabileceğimiz "her şeyden şüphe edilmeli" anlayışına dayalı bir düşünce biçimini ortaya çıkarmıştır. Öğrenilmiş şüphe kavramı bir refleks olarak bireylerin yanılgıdan kaçınma arzusuyla bilgi kaynaklarını sürekli olarak sorgulama eğilimini temsil etmektedir. Bu davranış, bireylerin bilgiye temkinli yaklaşmasına ve şüphecilik davranışının kalıcı bir tutuma dönüşmesine yol açmaktadır (Kahneman, 2011, ss.96-98). Sürekli sorgulama refleksi, bireylerin bilgi kaynaklarının güvenilirliğini teyit etme ihtiyacıyla karakterize edilir ve zamanla bireylerin düşünce yapısında derin bir alışkanlığa dönüşür. Böylece öğrenilmiş şüphe, bireylerin belirsizlik ve güvensizlik ortamlarında hayatta kalma stratejisi olarak içselleştirilmiş bir davranış ve kavram halini alır.

Bireysel düzeyde gelişen bu refleks, toplumsal düzlemde de geniş çaplı sorunlara yol açmaktadır. Sürekli sorgulama ihtiyacı, toplumsal güvenin zayıflamasına ve bireyler arası ilişkilerin bozulmasına neden olmaktadır. Şüphenin topluma yayılması, bireylerin karşılaştıkları her bilgiyi sorgulamalarına ve kuşkuyla değerlendirmelerine yol açarak, toplumsal güvensizliğin içselleştirilmesine neden olmaktadır (Sunstein, 2014, ss.8-10). Bu durum, toplumun bilgiyle kurduğu ilişkiyi köklü bir şekilde dönüştürmektedir. Bilgiye erişimin giderek daha zorlayıcı ve mesafeli bir hale gelmesi, bireylerin bilgiye karşı mesafeli bir duruş geliştirmesine yol açmaktadır. Güvensizlik, yalnızca bilgiye yönelik değil, bireyler arası ilişkilerde de kendini göstermekte; toplumsal dayanışmayı ve ortak değerler etrafında birleşme isteğini zayıflatmaktadır (Giddens, 2010, ss.229-234). Bu ortamda, güvenin azalması toplumsal krizleri tetikleyen bir güven boşluğu yaratmakta ve bireyler arasında şüphe ve güvensizlik duygularını derinleştirmektedir. Toplumsal bağların çözülme riskiyle karşı karşıya kalındığı bu ortamda, bireyler arasındaki güven eksikliği, toplumsal sorumlulukların paylaşılmasını ve ortak çözümler üretilmesini de zorlaştırmaktadır. Öğrenilmiş şüphe bu bağlamda sadece bireylerin bilgiye dair tutumlarını değil, toplumsal ilişkilerin yapısını ve işleyişini de şekillendiren bir kriz unsuru haline gelmektedir.

Bilgiye karşı duyulan bu temkinli yaklaşım, sosyal medya platformlarında daha da derinleşmektedir. Sosyal medya, bilgiye erişim ve paylaşım kolaylığı sağlarken, aynı zamanda dezenformasyonun ve komplo teorilerinin hızla yayılmasına da zemin hazırlamaktadır (Sunstein, 2014, ss.3-5). Sosyal medya kullanıcıları, karşılaştıkları bilgileri sürekli sorgulama refleksi geliştirerek şüphecilik davranışını alışkanlık haline getirmektedirler. Dezenformasyon ve komplo teorileri, bireylerin bilimsel bilgilere, sosyal yapılara ve otoritelere olan güvenini sarsarak şüpheyi derinleştirmektedir. Bu sebeple sosyal medya kullanıcıları, yanlış bilgi ve manipülasyondan korunmak için her bilgiyi doğrulama çabasına girmekte, bu da bilgiye karşı mesafeli bir duruş sergilemelerine yol açmaktadır (Barkun, 2003, ss.57-59; Michaels, 2008, ss.176-192). Komplo teorilerinin yaygınlaşması, bireylerde mevcut düzene ve bilimsel otoritelere karşı daha büyük bir güvensizlik oluşturmakta ve sosyal medyanın yaygın kullanımı

bu süreci daha hızlı derinleşmektedir (Brotherton, 2015, ss.10-17). Bu sebeple sosyal medya her ne kadar bireylerin bilgiye karşı eleştirel bir düşünce geliştirmelerine olanak sağlasa da aynı zamanda şüpheyi kontrolsüzce körükleyen bir ortam haline de gelmektedir. Böyle bir ortamda bireyler, bilgi kirliliği ve güvensizlik duyguları arasında denge kurma çabası göstererek sürekli teyakkuz halinde kalmaktadır (Collins and Pinch, 1993, ss.45-48). Bu tedirginlik, bireylerin öğrenilmiş şüphe davranışını pekiştirerek sosyal medyanın bilgiye erişim kolaylığı sağlamasının yanında bilgiye zarar veren bir yapıya da dönüşmesine sebep olmaktadır. Ayrıca bu durum yalnızca bireylerin bilgiyle olan ilişkilerini değil, toplumsal bağların zayıflamasını ve güven krizlerinin derinleşmesini de beraberinde getirmektedir. Bu sebeple sosyal medyada bilginin farklı yollarla yeniden üretimi çalışmamızın bir diğer ilgi alanı olmaktadır.

2. Sosyal Medya Çağında Gerçekliğin Çöküşü ve Güvensizlik

Marshall McLuhan “küresel köy” kavramıyla, teknolojinin ve iletişim araçlarının bireyler arasındaki mesafeyi azaltarak insanları birbirine daha yakın hale getireceğini öngörüyordu (McLuhan, 2014). Sosyal medya, bu kavramın pratikteki en güçlü örneklerinden biri olarak bilgiye erişimi hızlandırmış ve bireylerin iletişim kurma yollarını dönüştürmüştür. Ancak, sosyal medyanın bilgi ekosistemi üzerindeki etkileri, McLuhan’ın idealize ettiği “yakınlaşma” durumunun ötesine geçmiştir. Bireyler arasındaki bağları zayıflatan bir güvensizlik ortamı oluşmasına neden olmuştur. Özellikle dezenformasyonun yaygınlaşması ve komplo teorilerinin etkisiyle bireyler hem bilgi kaynaklarına hem de birbirlerine karşı temkinli ve şüpheli bir tutum geliştirmişlerdir. Bir önceki kısımda öğrenilmiş şüphe olarak tanımladığımız bu motivasyon bireylerin dezenformasyon ve komplo teorileri karşısında bilgiyi sürekli sorgulama çabasıyla pekişmektedir. Sosyal medya katılımcı ve görece denetimsiz yapısıyla bu güdüye zemin hazırlamaktadır.

Sosyal medya, geleneksel medyanın aksine bilgiye erişimi demokratikleştirerek herkesin bilgi üreticisi ve yayıcısı olmasını sağlamıştır. Bu durum, bilginin çok daha hızlı yayılmasına olanak tanırken, aynı zamanda yanlış bilgilerin de geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle pandemi döneminde sosyal medyada yayılan bilgi akışının etkisi incelenmiş ve hem güvenilir hem de şüpheli kaynaklardan gelen bilgilerin benzer yayılma modelleri gösterdiği, bunun da dezenformasyonun hızla yayılmasını mümkün kıldığı gözlemlenmiştir (Cinelli ve diğerleri, 2020). Bu hızlı yayılım, toplumların bilgiye erişim biçimlerini dönüştürürken yanlış bilgilere maruz kalma riskini de artırmaktadır.

Sosyal medyanın algoritmik yapısı, bilgi akışının dinamiklerini şekillendiren en önemli faktörlerden biridir. Kullanıcı tercihlerini temel alan algoritmalar, bireyleri kendi görüşlerini destekleyen içeriklerle sınırlayarak yankı odalarının oluşmasına yol açmaktadır. Bu mekanizma, bireylerin yalnızca kendi dünya görüşlerini destekleyen bilgilerle karşılaşmasına ve farklı görüşlere karşı direnç geliştirmesine neden olmaktadır (Cinelli, ve diğerleri, 2020, ss.4-5). Ayrıca, bu algoritmik yapı, çarpıcı ve tartışmalı içerikleri ön plana çıkararak yanlış bilgilerin yayılmasını hızlandırmaktadır. Araştırmalar yanlış bilgilerin sosyal medyada doğrulardan daha hızlı ve geniş bir şekilde yayıldığını, bunun insanların yeni ve şaşırtıcı bilgilere duyduğu ilgiyle bağlantılı olduğunu göstermiştir (Vosoughi ve diğerleri, 2018, ss.1146-1148). Kullanıcılar, yankı odalarında yalnızca kendi görüşlerini destekleyen içeriklerle sınırlanarak daha kutuplaşmış bir bilgi ortamında bulunurlar. Bu durum, yanlış bilgilerin daha hızlı viral hale gelmesine olanak tanır (Benkler ve diğerleri, 2018, ss.10-13; Friggeri ve

diğerleri, 2014, ss.101-103). Bireylerin yalnızca kendi görüşlerini destekleyen içeriklere yönelme eğilimi, farklı fikirlerin etkileşim ihtimalini ciddi şekilde azaltmaktadır.

Bu yanlış bilgi içeriklerinden biri olan komplo teorileri, bireylerin anlam ve kesinlik arayışlarını, kontrol ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, inanç temelli bir mekanizma olarak işlev gören gerçekdışı içeriklerdir. Araştırmalar, bu tür inançların, bireylerin belirsizlik ve tehdit algılarını azalttığı için cazip hale geldiğini göstermektedir. Bireylerin anlam arayışı ve kontrol ihtiyacını tatmin etme ihtiyaçları nedeniyle, bu teoriler toplum içinde yaygınlaşmaktadır (van Prooijen ve Douglas, s.898). Aynı zamanda, bu tür inançlar kriz dönemlerinde daha sık ortaya çıkar; çünkü belirsizlik ve korku gibi duygular, bireyleri bu tür açıklamalara yönlendirmektedir. Katılımcı yapısıyla da sosyal medya, komplo teorilerinin yayılmasında önemli bir aracı haline gelmiştir. Bu platformlar, algoritmalar yoluyla bireyleri benzer düşüncelere sahip kişilerle buluşturarak yine yankı odalarının oluşmasına sebep olur ve yanlış bilgi ekosistemlerini güçlendirir. Yapılan çalışmalar benzer görüşlerin paylaşıldığı komplo ekosistemleri içerisinde üretilen bilgilerin daha güvenilir algılanmasına yol açtığını göstermiştir (Pennycook ve diğerleri, 2020, s.4950). Bu tür bir dinamik, yalnızca bilgi ekosistemini değil, aynı zamanda bireylerin gerçeklik algısını da şekillendirmektedir.

Komplo teorilerinin inşa edilmesinde manipülasyonun rolü belirgindir. Sosyal medyada yayılan bu teoriler genellikle yanlış belgeler, sahte görseller ve yanlış haberlerle desteklenir. Örneğin, politik grupların, kendi çıkarlarını desteklemek için, komplo teorilerini kullanarak bilgi manipülasyonu yaptıkları ve bu manipülasyonun bireylerin düşünce yapılarını etkilediği saptanmıştır (Enders ve Smallpage, s.85). Bu bağlamda, sosyal medyanın bilgi akışını kontrol etme şekli, bireylerin gerçeklik algısını derinden etkilemektedir. Ayrıca komplo teorileri bireylerin rasyonel karar alma süreçlerini zayıflatarak, sağlık, çevre ve politika gibi alanlarda olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Douglas ve diğerleri, s.540).

Sosyal medyada üretilen yanlış bilgi içeriklerinden bir diğeri olan dezenformasyon, yanlış bilginin kasıtlı olarak yayılması ve bu bilgilerin bireylerin algılarını, tutumlarını veya davranışlarını etkilemek amacıyla manipüle edilmesi olarak tanımlanır. Komplo teorilerinden farklı olarak bilgi kaynağı içeriğe inanmaz, diğer kullanıcıları doğrudan yanlış bilgilendirme amacı güder. Bu kavram üç temel türe ayrılır: misinformasyon, zarar verme amacı gütmeyen yanlış bilginin paylaşılması; dezenformasyon, zarar verme amacıyla yanlış bilginin kasıtlı yayılması ve malinformasyon, doğru bilginin zarar vermek amacıyla paylaşılması. Bu ayrımlar, dijital çağda bilgi akışını anlamada kritik bir temel sağlar (Wardle ve Derakhshan, 2017, s.20). Dezenformasyonun karmaşıklığı, özellikle sosyal medya platformlarının yükselişiyle daha görünür hale gelmiştir. Dijital çağda dezenformasyonun etkileri, kamuoyu algısı ve politik davranışlar üzerinde belirgin şekilde hissedilmektedir. Yanlış bilgiler, bireylerin gerçeklik algılarını bozarak, rasyonel tartışmaları engelleyen bir bilgi ekosistemi yaratır. 2016 ABD başkanlık seçimleri bu dinamiğin somut bir örneği olmuştur. Yapılan bir çalışmada, sosyal medya platformlarında paylaşılan yanlış bilgilerin çoğunlukla siyasi kutuplaşmayı artırdığı ve yanlış bilginin yayılmasının büyük ölçüde bu platformlar aracılığıyla gerçekleştiği tespit edilmiştir (Guess ve diğerleri, 2019). Bu durum, özellikle kutuplaşmış toplumlarda, dezenformasyonun etkilerini daha da yıkıcı hale getirebilmektedir. Bu durum yalnızca bireylerin bilgiye olan inançlarını değil, aynı zamanda kurumsal yapılara olan güvenlerini de sarsmaktadır. Demokratik kurumlara duyulan güvenin azalması, dezenformasyonun en ciddi etkilerinden biri olarak karşımıza çıkar. Özellikle otoriter rejimler, dezenformasyonu bir strateji

olarak kullanarak, demokratik kurumların meşruiyetine olan güveni zayıflatmayı hedeflemektedir. Brexit süreci ve Trump yönetimi dönemindeki dezenformasyon kampanyaları, dezenformasyonun otoriter eğilimler için nasıl bir araç haline geldiğini gösteren önemli örneklerdir (Bennett ve Livingston, 2018, s.124). Bu tür dezenformasyon kampanyalarının, bireylerin kurumsal yapılarla olan bağlarını kopararak, demokratik süreçlere duyulan güveni derinden sarstığı ifade edilmektedir.

Dezenformasyonun toplumsal bağlara etkisi ise bireyler arası güvenin aşınmasıyla kendini gösterir. Yapılan araştırmalar, dezenformasyonun, bireyler arasındaki güvensizlik ortamını artırdığını ve bu durumun toplumsal uyumu zayıflattığını ortaya koymuştur (Humprecht ve diğerleri, 2020). Bu tür bir güvensizlik, yalnızca bireylerin birbirine olan güvenini değil, aynı zamanda sosyal ve politik meselelerde iş birliği yapma istekliliğini de azaltmaktadır. Sonuç olarak, dezenformasyonun yaygınlaşması, toplumsal dokunun bütünlüğünü zayıflatarak, sosyal uyum ve politik istikrar üzerinde ciddi riskler yaratmaktadır. Toplumsal çözülme, sosyal medya platformlarının yanlış bilgi yayılımını hızlandırması ve komplo teorilerinin etkisiyle daha karmaşık bir hale gelmiştir (Culloty ve Suiter, 2021, ss.11-15). Kahramanmaraş depremi sırasında sosyal medyada yayılan sahte haberler, yalnızca bireylerin bilgiye olan güvenini değil, aynı zamanda arama-kurtarma faaliyetlerini de olumsuz etkilemiştir (Aydın, 2023, s.2610). Bu durum, dezenformasyonun kriz anlarında toplumsal dayanışmayı nasıl zayıflattığını gözler önüne seren bir durumdur. Bu tip kriz dönemlerinde kurumların iletişim stratejilerini etkileyerek toplumun otoritelere olan güvenini sarsmaktadır. Çelişkili ve yanlış bilgilerin sosyal medya üzerinden hızla yayılması, bireylerin resmî kurumlara olan inancını zayıflatmakta ve iletişim krizlerini derinleştirmektedir. Sosyal medyada yayılan yanlış bilgiler, halk sağlığı veya doğal afetler gibi kriz durumlarında toplumu bilgilendirme süreçlerini sekteye uğratmaktadır (McCoy ve Somer, 2019, s.235). Özellikle bu tür krizlerde, resmi kaynakların güvenilirliği sorgulanmakta ve bireylerin teyit mekanizmalarına duyduğu ihtiyaç artmaktadır (Yaşar ve Uğurhan, 2021, s.34). Dolayısıyla oluşan şüphe ortamları kullanıcıları komplo teorileri ve dezenformasyona açık hale getirmektedir.

Sosyal medya, bireyler arasındaki kutuplaşmayı artırarak sosyal bağların kopmasına neden olmaktadır. Kutuplaşmanın artması, toplumsal çözülmeyle daha karmaşık bir hale getirirken demokratik süreçleri de olumsuz etkilemektedir. Sosyal medya aracılığıyla yayılan yanlış bilgiler, bireylerin politik tutumlarını radikalleştirerek toplumsal gerilimleri artırmaktadır. Çeşitli araştırmalar, karşıt görüşlere maruz kalmanın bile bireylerde daha kutuplaşmış tutumlar geliştirdiğini göstermektedir (Bail, ve diğerleri, 2018). Yanlış bilgilere dayalı karar alma mekanizmaları, toplumun genel işleyişini ve istikrarı tehdit ederek kullanıcılarının şüphe refleksini güçlendirmektedir. Gelişen şüphe, bireylerin bilgiye ve otoriteye karşı temkinli bir tavır geliştirmesine yol açarken, sosyal medyanın dezenformasyon üretim ve yayılımına olanak sağlayan yapısıyla birleştğinde, toplumsal güveni derinden sarsan bir kriz unsuru haline gelmektedir. Sosyal medya platformları, bilgiye erişimi demokratikleştirirken aynı zamanda manipülasyon, yanlış bilgi ve komplo teorilerinin hızla yayılmasını kolaylaştırarak öğrenilmiş şüphenin etkisini güçlendirmektedir. Bu durum, bireylerin yalnızca bilime ve çevresel politikalara değil, aynı zamanda toplumsal yapılara ve demokratik süreçlere karşı güvensizlik geliştirmesine neden olmaktadır. Karbon vergisi gibi iklim politikalarına yönelik direncin sosyal medyada yayılan dezenformasyonla pekişmesi, bilgiye dayalı karar alma süreçlerini daha da zorlaştırmaktadır. Böylece, öğrenilmiş şüphe ve dezenformasyon

döngüsü, bilimsel gerçeklerin kamusal alandaki etkisini zayıflatmakla kalmayıp, toplumsal dayanışmayı da tehdit etmektedir.

Sunulan kuramsal çerçeve, öğrenilmiş şüphe kavramının tarihsel gelişimini, bilgi ve otoriteyle kurulan ilişkiyi ve bu ilişkinin sosyal medya ortamında nasıl güvensizlik ve kutuplaşma dinamiğine dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Sosyal medya platformlarının dezenformasyon ve komplo teorilerine zemin hazırlayan yapısı, öğrenilmiş şüphe refleksiyle çevresel politikalar başta olmak üzere bilimsel bilgi ve otoriteye duyulan güveni sarsar. Bu kuramsal arka plan, çalışmanın analiz bölümünde incelenecek olan karbon vergisi karşıtlığına yönelik X platformundaki sosyal medya söylemlerinin bilgi manipülasyonu bağlamında nasıl şekillendiğini anlamak için kavramsal bir temel sunmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntem ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada, 2024 yılı ikinci yarısında yürürlüğe gireceği iddia edilen karbon vergisi düzenlemesine yönelik sosyal medya tepkileri incelenmiştir. İddianın ortaya atılmasıyla birlikte 17-23 Haziran 2024 tarihleri arasında X platformunda #KarbonVergisineHayır etiketiyle yapılan ve bir haftalık tepki dalgasını yansıtan paylaşımlar analiz edilmiştir. Araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmış; hem nitel hem de nicel veri unsurları değerlendirilmiştir.

Bu araştırma, sosyal medyada karbon vergisi karşıtlığı söylemleri üzerinden öğrenilmiş şüphe olgusunun kamusal bilgi üretimi süreçlerini nasıl şekillendirdiğini anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada, 17-23 Haziran 2024 tarihleri arasında X (eski adıyla Twitter) platformunda #KarbonVergisineHayır etiketi kullanılarak paylaşılan içerikler analiz edilmiştir. Veri toplama sürecinde kasıtlı örnekleme yöntemi kullanılmış; kamuya açık, orijinal içerik içeren tweet'ler derlenmiştir. Araştırma kapsamında nitel içerik analizi yöntemi uygulanmış, ayrıca temel bazı nicel dağılımlara da yer verilmiştir.

Kodlama süreci, tematik analiz yaklaşımına dayanmaktadır. Tweet'ler açık kodlama yöntemiyle incelenmiş, ardından içeriklerde sıkça tekrar eden söylem biçimlerinden temalar türetilmiştir. Belirlenen temalar, söylemlerin içerdiği ideolojik ve duygusal motiflere göre kategorize edilmiştir. Aşağıdaki tabloda tematik kategoriler ve açıklamaları sunulmuştur:

Tablo 1. Tematik Kodlama Şeması

Tema/Kategori	Açıklama
Siyonizm	Karbon vergisinin Siyonist bir küresel planın parçası olduğuna dair komplo yorumları
Küresel Güçler	Uluslararası elitlerin (DSÖ, IMF, çok uluslu şirketler vb.) kontrol planı olarak sunulması
İslam Karşıtlığı	Karbon vergisinin İslam'a, helal yaşam biçimine ya da "Allah vergisi" kavramına aykırı olduğu savları
Yeni Toplum İnşası	Karbon vergisiyle birlikte mülksüzleştirme, gözetim toplumu, sosyalist düzen vb. kurgular
Kötü Giden Ekonomi	Verginin halkın mevcut ekonomik yükünü artıracığı, alım gücünü daha da düşüreceği yönündeki söylemler

Kodlanan tweet'lerin tematik dağılımı ve her kategoriye ait temsili örnek içerikler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 2. Tematik Kodlara Ait Temsili Tweetler

Örnek Tweet	Kodlanan Tema	Açıklama
Siyonist küreslilerin #karbonvergisinehayır	Siyonizm	Siyonizm vurgulu komplo söylemi
SON DAKİKA HABERLERİ REUTERS: Pfizer, riskleri gizleyerek ve etkinliği hakkında yanlış iddialarda bulunarak halkı COVID-19 aşısı hakkında yanılttı için Kansas Eyaleti tarafından dava edilmektedir. #uyanışsımdı #karbonvergisinehayır #iklimvergisi	Küresel Güçler	Uluslararası kurumlara karşı derin güvensizlik
#YeniAnayasayaHayır İşinize geldiğinde referandum, bunu yapmanızın sebebi nedir? Biz biliyoruz artık, şeytana değil ALLAHA kul olun. #DSÖyeHayır ALLAH'ın bana verdiği beden bana aittir. #iklimkanununahayır #KarbonVergisineHayır #KarbonYalanİzi #iklimkriziyalan	İslam Karşıtlığı	Dini meşruiyet reddi, "şirk" kavramı vurgusu
Yangınları sebebi! Karbon Ayak İzi sadece gıda değil beyler bayanlar! Karbon ayak izi alt şemalarında şehirlerin dizaynı var. Yeni düzen kuruluyor. Ama yakarak, yıkarak, yok ederek. Uyanınca ne kedi, ne köpek, ne inek, ne tavuk, ne balık, ne bağ bahçe kalacak. 2. Nuh Tufanı #KarbonVergisineHayır	Yeni Toplum İnşası	Gözetim toplumu, hak ihlali söylemi
Dolandırıcı Sir Şimşek halkın yakasından düş! #KarbonYalanİzi #KarbonVergisineHAYIR	Kötü Giden Ekonomi	Ekonomik yükün artacağına dair doğrudan tepki

Bu sınırlı örnekleme dayalı analiz, genelleme amacı taşımamakta; ancak söylemsel örüntüleri anlamak ve öğrenilmiş şüphe olgusunun medya yansımalarını tartışmak açısından anlamlı bir temel sunmaktadır. Çalışmanın sınırlılığı, veri setinin küçük ölçekli olması ve yalnızca tek bir sosyal medya platformuna dayanmasıdır. Ancak analiz edilen içerikler, dijital söylemdeki derin şüphe üretim mekanizmalarını gözlemleyebilmek için temsili nitelik taşımaktadır.

Gelecek çalışmalarda, karbon vergisinin TBMM gündemine girdiği ve kamuoyunda daha yaygın tartışmalara yol açtığı farklı dönemlerde yapılacak veri derlemeleri ile karşılaştırmalı analizler geliştirilebilir. Böylelikle öğrenilmiş şüphenin zaman içerisindeki söylemsel dönüşümü, daha kapsamlı veri kümeleriyle birlikte ele alınabilir.

4. Veri Seti

Veri seti, X platformunda [#KarbonVergisineHayır](#) etiketiyle 17–23 Haziran 2024 tarihleri arasında yapılan paylaşımlardan oluşmaktadır. Toplamda 27 tweet analiz edilmiştir. Veriler, manuel tarama yöntemiyle toplanmış ve yalnızca kamusal olarak erişilebilen gönderiler dâhil edilmiştir. Kullanıcı hesaplarının doğrulanma durumu ve paylaşım biçimleri aşağıdaki gibidir:

- Toplam Kullanıcı Sayısı: 16

Kullanıcıların tamamı anonimdir ve doğrulanmış hesap statüsüne sahip değildir. Bununla birlikte bazı içeriklerde doğrulanmış hesaplardan yapılan paylaşımlar retweet edilmiştir.

- Toplam Tweet Sayısı: 27
 - Yorum (orijinal metin içeren): 4
 - Retweet: 6
 - Retweet + Yorum (alıntı tweet): 9
 - Sadece Etiket İçeren: 8

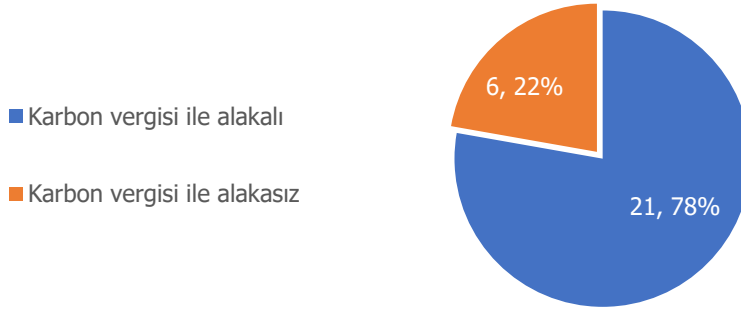
Veri setinde yer alan içerikler, söylem çözümlemesine olanak tanıyacak şekilde çeşitlilik göstermektedir. Bu sınırlı sayıda paylaşım, kullanıcıların sadece karbon vergisi karşısındaki

tepkilerini değil, aynı zamanda bu politikayı nasıl ideolojik ve kültürel bağlamlarla ilişkilendirdiğini anlamak açısından işlevsel olmuştur.

5. Araştırma Bulguları

Analiz edilen 27 paylaşımın karbon vergisiyle doğrudan ilgisi, aşağıdaki gibi görselleştirilmiştir:

Şekil 1. #KarbonVergisineHayır etiketiyle paylaşılan tweetlerin Karbon Vergisi ile alakası

Analiz edilen 27 paylaşımın %78'i karbon vergisiyle doğrudan ilgiliyken, %22'si tamamen farklı konuları ele almıştır. Alakasız içerikler; yeni anayasa çalışmaları, devlet harcamaları, ilaç sektörü, terör ve yeni dünya düzeni gibi çeşitli gündemlerle ilişkilendirilmiştir. Bu durum, kullanıcıların karbon vergisini sadece çevresel bir politika olarak ele almadığını, aynı zamanda diğer sosyal ve politik meselelerle birleştirerek daha geniş bir bağlamda değerlendirdiğini göstermektedir. Etiket, yalnızca karbon vergisine karşıtlık değil, genel bir güvensizlik ve şüphe duygusunun ifadesi olarak da işlev görmektedir. Kullanıcılar, ilgisiz konuları da aynı etikette paylaşarak bu meseleleri bağlantılıymış gibi sunmakta ve olaylar arasında hayali bir ilişki kurmaktadır. Bu eğilim, bireylerin yalnızca karbon vergisini değil, çevresel, ekonomik ve toplumsal meseleleri de genel bir tehdit algısı içinde değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Öğrenilmiş şüphe, bireylerin bilgiye ve kurumlara geçmiş deneyimlerden kaynaklanan bir güvensizlikle yaklaşmasına ve olaylar arasında somut kanıtlardan bağımsız ilişkiler kurmasına neden olmaktadır. Karbon vergisiyle ilgisiz içeriklerin aynı etikette toplanması, kullanıcıların olayları "küresel güçler" gibi soyut ve kapsayıcı bir tehdit çerçevesinde anlamlandırma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, karmaşık sorunları basitleştirerek tek bir anlatıya dönüştürmekte ve bilgi ile gerçeklik arasındaki sınırları bulanıklaştırmaktadır. Böylece, sosyal medyada yayılan bu tür içerikler, toplumsal güvensizlik atmosferini güçlendiren bir yapıya dönüşmektedir.

Bu bağlamda, şüphe ekosistemi bilgi ve gerçeklik arasındaki ilişkinin sorgulandığı bir zemin hazırlamaktadır. Mesajların bağlamdan koparılması ve anlamların karmaşık hale gelmesi, kullanıcıları kendi dünya görüşlerini destekleyen içeriklerle sınırlı bir yankı odasına hapsedmektedir. Bu ortam, farklı olayların tek bir tehdit odağında birleşmesine olanak tanımaktadır. Karbon vergisi gibi bilimsel ve çevresel politikalar, bu manipülasyon ağı içinde değerlendirilmekte, bağlamından koparılıp tek bir karşıtlık anlatısına indirgenmektedir. Karbon vergisiyle ilgili olmayan tweetlerin içerikleri şu şekildedir;

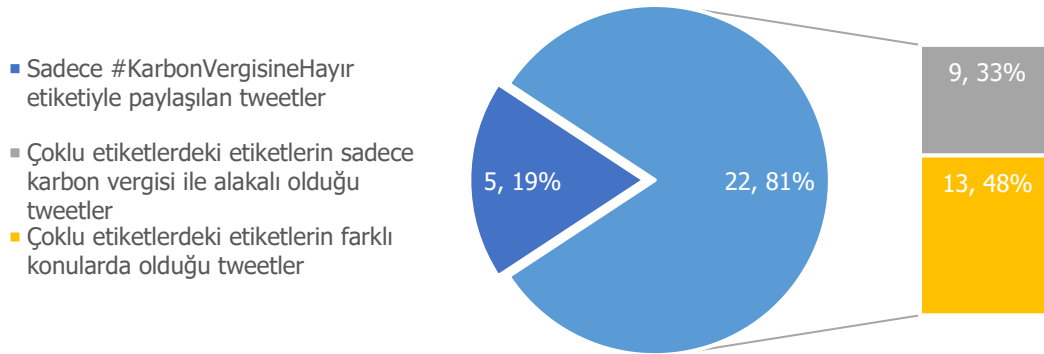
Tablo 3. #KarbonVergisineHayır etiketiyle paylaşılan ancak Karbon Vergisi ile alakalı olmayan tweetlerin içeriği

Olay	İçerik
Yeni anayasa çalışmaları	Anayasa değişikliğinin siyasi bir manipülasyon aracı olduğu iddiası.
Devlet harcamaları	Euro 2024'e 600 kişilik ekibin götürülmesi nedeniyle israf eleştirileri.
Pfizer'e açılan dava	İlaç şirketlerinin küresel düzeni kontrol ettiği yönünde iddialar.
Terör	Terör olaylarının küresel güçlerin bir stratejisi olduğu iddiası.
Yeni dünya düzeni	Karbon vergisinin, küresel hükümetin baskıcı bir mekanizması olduğu söylemi.

Bu olayların karbon vergisiyle ilişkilendirilme şekli, kullanıcıların tek bir bağlayıcı düşman algısı oluşturarak her olayı bir "büyük komplo" çerçevesinde değerlendirmesini ortaya koymaktadır. Örneğin, anayasa çalışmaları ve devlet harcamaları, hükümetin küresel güçlerle iş birliği yaptığı algısı üzerinden karbon vergisiyle bağdaştırılmıştır. Pfizer davası ve terör gibi diğer olaylar ise, aynı güçlerin toplumu kontrol etmek ve düzeni yeniden şekillendirmek için stratejik araçlar kullandığına dair inançlarla ilişkilendirilmiştir. Yeni dünya düzeni söylemi, bu olayları karbon vergisinin sadece bir çevre politikası değil, daha büyük bir baskıcı planın parçası olduğu iddiasına bağlayan temel unsur olarak öne çıkmıştır. Kullanıcıların bu yaklaşımı, hoşlanmadıkları veya onaylamadıkları her gelişmeyi, soyut ve genelleştirilmiş bir şüphe temelinde tek bir düşmana yönlendirdiklerini göstermektedir.

Bu durum öğrenilmiş şüphe bağlamında değerlendirildiğinde, kullanıcıların geçmişte edindikleri güvensizlik ve manipülasyon deneyimlerinden beslenen bir algıyla hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Öğrenilmiş şüphe, bireylerin olaylar ve bilgiler arasında bağlamdan bağımsız, temelsiz ilişkiler kurmalarına yol açar. Literatür, bu tür bir şüphenin bilgiye ve otoritelere yönelik otomatik bir güvensizlik yarattığını ve bireylerin olayları yalnızca doğrulanmamış bir tehdit çerçevesinde anlamlandırmasına neden olduğunu vurgular. Sosyal medyada bu tür içeriklerin paylaşılması, olayların hem bağlamdan koparılmasına hem de daha geniş komplo teorileriyle ilişkilendirilmesine zemin hazırlamaktadır. Karbon vergisi gibi çevresel politikalar, yalnızca bilimsel gerçeklikten uzaklaştırılmakla kalmayıp, bilgi kirliliği yaratan bir toplumsal güvensizlik çemberine dahil edilmektedir. Bununla birlikte #KarbonVergisineHayır etiketinin paylaşıldığı tweetlerdeki diğer etiketlerin dağılımı şu şekildedir;

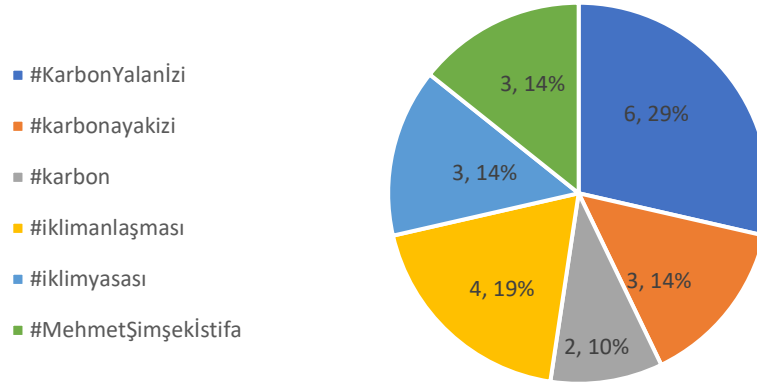
Şekil 2. #KarbonVergisineHayır etiketiyle paylaşılan tweetlerde kullanılan diğer etiketlerin sayısı

Analiz edilen 27 tweetin %19'u yalnızca #KarbonVergisineHayır etiketiyle paylaşılmış olup, bu tweetler doğrudan karbon vergisi karşıtlığını ifade eden içeriklerden oluşmaktadır. Geriye

kalan %81'lik kısmı ise çoklu etiket kullanılarak paylaşılan tweetlerden oluşmaktadır. Bu çoklu etiketlerin %33'ü karbon vergisiyle doğrudan ilişkili iken, %48'i ise farklı konuları içermektedir. Farklı konulara sahip bu etiketler arasında, yeni dünya düzeni, ekonomik kriz, anayasa değişiklikleri gibi karbon vergisiyle ilgisiz başlıklar öne çıkmaktadır. Bu durum, kullanıcıların yalnızca karbon vergisine yönelik bir karşıtlık ifade etmekte kalmayıp, farklı meseleleri de aynı etikette birleştirerek genel bir güvensizlik çerçevesinde değerlendirdiğini göstermektedir. Çoklu etiketlerin yoğun kullanımı, olaylar arasında bağlantısız ilişkiler kurma eğiliminin yanı sıra, şüpheli bir yaklaşımın sosyal medya söylemini şekillendirdiğine işaret etmektedir. Sadece karbon vergisiyle alakalı olan çok etiketli tweetlerdeki diğer etiketler şu şekildedir;

Şekil 3. Sadece karbon vergisi ile alakalı etiketlerin yer aldığı tweetlerde kullanılan diğer etiketler

Şekil 3 #KarbonVergisineHayır etiketiyle paylaşılan karbon vergisiyle alakalı çok etiketli tweetlerde kullanılan diğer etiketlerin dağılımını göstermektedir. En sık kullanılan etiket %29 oranıyla #KarbonYalanızı olmuştur. Bu, kullanıcıların karbon ayak izi kavramını "karbon yalan izi" olarak yenileyerek, karbon salınımının çevresel etkilerine dair bilimsel gerçekleri yalan olarak nitelendirdiğini ve bu konuyu şüpheyle değerlendirdiğini göstermektedir. #karbonayakizi (%14) ve #karbon (%10) gibi daha nötr etiketler de kullanılmış olsa da, bu şüpheli yaklaşımın öne çıktığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, #MehmetŞimşekİstifa etiketi %14 oranıyla dikkat çekmekte, kullanıcıların karbon vergisi politikalarında dönemin Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'i doğrudan sorumlu olarak gördüğünü ve ona yönelik tepkilerini dile getirdiğini göstermektedir. Bu durum, çevresel bir politikaya yönelik itirazların hem bilimsel gerçeklikten hem de siyasi figürlere yönelik eleştirilerden beslendiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda #iklimanlaşması (%19) ve #iklimyasası (%14) gibi etiketler de karbon vergisi karşıtlarının bu politikayı daha geniş çevresel düzenlemeler bağlamında değerlendirdiğini göstermektedir. Bu bulgular, karbon vergisiyle ilgili tartışmalarda bilimsel gerçeklik ve siyasi güvensizliğin nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. #KarbonVergisineHayır etiketinin yanı sıra farklı konulardaki etiketlerin de yer aldığı tweetlerdeki etiket dağılımları şu şekildedir;

Tablo 4. #KarbonVergisineHayır etiketiyle paylaşılan çok etiketli tweetlerdeki diğer etiketler

Etiket	Kullanım Sayısı	Yüzde (%)
#KarbonYalanİzi	5	%15.6
#UYANIŞŞİMDİ	4	%12.5
#iklimkanununahayır	4	%12.5
#DSÖyeHayır	3	%9.4
#Halkuyanartık	3	%9.4
#UYANIŞHAREKETİ	3	%9.4
#iklimvergisi	3	%9.4
#DsöyuReddet	2	%6.3
#haarp	2	%6.3
#hain	2	%6.3
#iklimkriziyalan	2	%6.3
#KüreselAnayasayaHAYIR	2	%6.3
#nefesvergisi	2	%6.3
#chemtrails	2	%6.3
#vergi	2	%6.3
#YeniAnayasayaHayır	1	%3.1
#dsöyüreddediyoruz	1	%3.1
#haramolsun	1	%3.1
#KöleDeğilMilletiz	1	%3.1
#türkiye	1	%3.1
Toplam	32	%100

Tablo 4, 17-23 Haziran 2024 tarihleri arasında #KarbonVergisineHayır etiketiyle paylaşılan çok etiketli tweetlerdeki diğer etiketlerin, karbon vergisi karşıtlığı bağlamında nasıl çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Etiket dağılımları, karbon vergisiyle ilgili tartışmaların sadece çevresel bir politika karşıtlığı ile sınırlı kalmadığını, aynı zamanda daha geniş bir şüphe, komplo teorisi ve toplumsal güvensizlik çerçevesine yayıldığını göstermektedir.

En dikkat çekici gruplardan biri, toplumun sürekli "uyutulduğu" şüphesi karşısında, bireylerin uyanma çağrısı yaptığı #Halkuyanartık (%9.4), #UYANIŞŞİMDİ (%12.5) ve #UYANIŞHAREKETİ (%9.4) gibi etiketlerdir. Bu etiketler, karbon vergisini yalnızca çevresel bir düzenleme olarak değil, bireylerin özgürlüklerini kısıtlamak amacı güden daha geniş bir planın parçası olarak yorumlayan kullanıcıların düşüncelerini yansıtmaktadır. "Uyanış" temalı bu etiketler, bireylerin hem kendilerini hem de toplumu harekete geçirme çağrısı yaparak, bu şüphe çerçevesinde daha aktif bir tavır sergileme arzularını simgelemektedir.

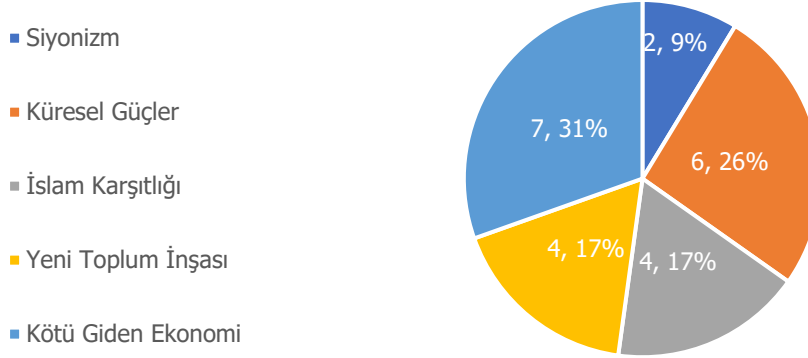
#DSÖyeHayır (%9.4) ve #YeniAnayasayaHayır (%3.1) gibi etiketsel söylemler ise karbon vergisinin, aslında tamamen alakasız olan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ya da anayasa çalışmaları gibi farklı meselelerle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Kullanıcılar, bu etiketi yalnızca çevresel veya ekonomik bir kaygının ötesinde, daha büyük ve karmaşık bir küresel planın parçası olarak değerlendirmiştir. DSÖ, pandemi döneminde yaygın bir güvensizlik odağı haline gelmişken, anayasa tartışmaları da otoriteye yönelik genel bir hoşnutsuzluk bağlamında değerlendirilmiştir. Bu durum, karbon vergisi karşıtlarının eleştiri alanlarını genişleterek farklı siyasi ve toplumsal meselelerle ilişki kurma eğilimini gözler önüne sermektedir.

#haarp (%6.3) ve #chemtrails (%6.3) gibi komplo teorilerini işaret eden etiketler, bu tartışmaların ulusal düzeyde kalmadığını, uluslararası bir nitelik kazandığını göstermektedir. #chemtrails, İngilizce bir etiket olarak, karbon vergisinin uluslararası bir planın parçası olduğu şüphesini desteklemekte ve yabancı bir dilde olmasının etkisiyle küresel bir tehdit algısı yaratmaktadır. #haarp ise doğa olaylarının manipüle edildiği iddiasıyla, karbon vergisi gibi çevresel düzenlemeleri bir "kandırmaca" olarak görme eğilimini pekiştirmektedir. Bu tür

komplolar, kullanıcıların uluslararası kurumlara yönelik güvensizliğini artırarak karbon vergisinin de bir manipülasyon aracı olduğu algısını güçlendirmektedir.

Tüm bu etiketler, karbon vergisi karşıtı söylemin yalnızca ekonomik veya çevresel bir çerçevede kalmadığını, daha derin toplumsal, siyasi ve uluslararası şüphelerin bir parçası olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Uyanış çağrıları, otoriteye güvensizlik ve komplo teorilerinin iç içe geçtiği bu etiket kullanımı, sosyal medya söylemlerinin öğrenilmiş şüpheyile tekrar tekrar üretilen bilgi kirliliği ve manipülasyonla nasıl şekillendiğini gözler önüne sermektedir. Bu durum, bireylerin hem ulusal hem de küresel çapta "düşman" algısı yaratma eğilimini desteklerken, bilgi ile gerçeklik arasındaki sınırların bulanıklaştığı bir tartışma ortamı oluşturmaktadır. #KarbonVergisineHayır etiketiyle paylaşılan tweetlerde karbon vergisinin ilişkilendirildiği konular aşağıdaki gibidir;

Şekil 4. #KarbonVergisineHayır etiketiyle paylaşılan tweetlerde karbon vergisiyle ilişkilendirilen konular

Şekil 4, 17-23 Haziran 2024 tarihleri arasında #KarbonVergisineHayır etiketiyle paylaşılan tweetlerde karbon vergisinin ilişkilendirildiği konuları ve bu konuların dağılımını göstermektedir. Kullanıcılar karbon vergisini, yalnızca çevresel bir düzenleme olarak değil, daha geniş toplumsal ve siyasi bağlamlarda bir tehdit olarak algılamışlardır. 5 farklı konu toplamda 22 kez karbon vergisi ile ilişkilendirilmiş, Siyonizm (%9), küresel güçler (%26), İslam karşıtlığı (%17), yeni toplum inşası (%17) ve kötü giden ekonomi (%31) gibi başlıklarla işlenmiştir. Bu konular, bireylerin çeşitli korkular ve güvensizlikler çerçevesinde karbon vergisini farklı tehditlerle bağdaştırdığını göstermektedir.

Siyonizm, karbon vergisinin dini ve ideolojik bir kontrol aracı olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Kullanıcılar, karbon vergisini küresel bir düzen kurma girişiminin parçası olarak yorumlamış ve bu politikayı belirli bir grubun dini ya da siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için kullandığını öne sürmüştür. Bu algı, bireylerin mevcut olayları geçmişteki güvensizlikleriyle birleştirerek, geniş çaplı bir tehdit çerçevesi oluşturmalarına neden olmaktadır. Siyonizm ile ilişkilendirme, karbon vergisini bireysel özgürlüklerin ötesinde, dini ve kültürel kimliklerin tehdit altında olduğu bir mesele olarak çerçevelemektedir.

Küresel güçler başlığı altında karbon vergisi, elit bir grubun toplumları kontrol etmek için kullandığı bir araç olarak değerlendirilmiştir. Kullanıcılar, bu politikayı toplumsal manipülasyonun bir parçası olarak görmüş ve karbon vergisinin asıl amacının çevreyi korumak değil, küresel ölçekte gücü elinde tutan bir otoritenin kontrol mekanizmasını genişletmek olduğunu iddia etmişlerdir. Bu algı, bireylerin otoritelere yönelik genel güvensizliklerinden

beslenmektedir. Karbon vergisi, bu bağlamda yalnızca çevresel değil, aynı zamanda politik bir araç olarak değerlendirilmiş ve bu da kullanıcıların tehdit algısını daha da güçlendirmiştir.

İslam karşıtlığı başlığı, karbon vergisinin dini değerlere yönelik bir tehdit olarak algılandığını göstermektedir. Kullanıcılar, İslami usulde kesimlere son verilmesi, Allah vergisi kabul edilen doğal kaynakların ücretlendirilmesi ve bu düzenin şirk ile ilişkilendirilmesi gibi korkularını dile getirmiştir. Bu tür değerlendirmeler, bireylerin dini kimliklerini tehdit altında hissettiklerinde, çevresel bir düzenlemeyi bile doğrudan kendi inançlarına yönelik bir saldırı olarak görebileceklerini ortaya koymaktadır. Karbon vergisi, bu bağlamda, bireylerin kendi değer sistemleri ile çatıştığı bir düzenleme olarak algılanmıştır.

Yeni toplum inşası başlığı, karbon vergisinin bireysel hak ve özgürlükleri tehdit eden bir mekanizma olarak algılandığını yansıtmaktadır. Kullanıcılar, karbon kısıtlaması nedeniyle seyahat özgürlüğünün kaybedileceğini, karbon tüketimini azaltma amacıyla mülksüzleştirme ve sosyalizmin dayatılacağını, ayrıca karbon üretimini takip etmek için yüz tanıma gibi gözetim teknolojilerinin kullanılacağını iddia etmiştir. Bu korkular, bireylerin hak ve özgürlüklerine yönelik bir kısıtlama algısı geliştirmelerine yol açmıştır. Karbon vergisi, bu bağlamda yalnızca çevresel değil, aynı zamanda sosyal ve politik bir dönüşüm tehdidi olarak değerlendirilmiştir.

Kötü giden ekonomi başlığı, karbon vergisinin ekonomik sorunları derinleştirecek bir araç olarak algılandığını göstermektedir. Kullanıcılar, mevcut ekonomik krizle ilişkilendirilen bu düzenlemenin, halkın üzerine ek bir yük getireceğini ve ekonomik sıkıntıları daha da artıracığını ifade etmiştir. Ekonomik güvensizlik, bireylerin karbon vergisini bir çözümünden çok, bir tehdit olarak görmelerine neden olmuştur. Bu durum, bireylerin ekonomik zorluklarla çevresel politikaları doğrudan ilişkilendirerek, bu tür düzenlemeleri manipülatif ya da sömürücü olarak algılama eğilimlerini yansıtmaktadır.

Bu veriler, karbon vergisinin yalnızca çevresel bir düzenleme olarak değil, bireylerin korku ve güvensizliklerini tetikleyen çok boyutlu bir tehdit olarak algılandığını göstermektedir. Öğrenilmiş şüphenin etkisi, kullanıcıların geçmiş deneyimlerinden kaynaklanan güvensizliklerini karbon vergisine yansıtarak, bu politikayı geniş çaplı bir komplo teorisinin parçası olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Bireyler, bu düzenlemeyi otoritelere, dini değerlere, toplumsal haklara ve ekonomik istikrara yönelik bir saldırı olarak görmüş ve birbirinden bağımsız olaylar arasında bağlantılar kurarak bunları tek bir tehdit çerçevesinde birleştirmiştir. Öğrenilmiş şüphe, bireylerin bilgiye ve olaylara sorgulayıcı bir tutumla yaklaşmalarını sağlasa da, bu sorgulamanın temelsiz bir güvensizlikle birleştiğinde gerçeklikten kopuk ve manipülatif bir algı oluşturduğunu göstermektedir. Bu durum, karbon vergisi gibi bilimsel dayanaklara sahip politikaların dahi şüphe ve korkuyla çarpıtılmasına, bilginin anlamını yitirerek dezenformasyonun bir parçası haline gelmesine zemin hazırlamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, sosyal medyada #KarbonVergisineHayır etiketiyle paylaşılan içeriklerin analizi üzerinden, karbon vergisine karşı söylemlerin nasıl şekillendiği, hangi temalarla ilişkilendirildiği ve öğrenilmiş şüphenin bu süreçteki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular, karbon vergisinin yalnızca çevresel bir düzenleme olarak algılanmadığını, aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve dini değerlerle ilişkili çok katmanlı bir tehdit çerçevesinde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu durum, bireylerin otoritelere, bilimsel bilgilere ve

toplumsal kurumlara yönelik genel güvensizliklerinin, karbon vergisi gibi politikaları nasıl şekillendirdiğine dair önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Sosyal medya platformlarının dezenformasyon ve öğrenilmiş şüpheyi yayma konusunda önemli bir araç haline geldiği bu çalışmayla bir kez daha doğrulanmıştır. #KarbonVergisineHayır etiketiyle yapılan paylaşımların çoğunun karbon vergisiyle doğrudan ilişkili olmaması, kullanıcıların farklı konuları aynı bağlamda değerlendirdiğini göstermektedir. Örneğin, anayasa değişiklikleri, ekonomik krizler, ilaç sektörü ve yeni dünya düzeni gibi çeşitli meseleler, karbon vergisiyle ilişkilendirilerek, bireylerin birbirinden bağımsız olaylar arasında bağ kurma eğilimini ortaya koymuştur. Bu, öğrenilmiş şüphenin bireylerin algısında yarattığı etkilerin bir sonucudur. Kullanıcılar, doğrulanmamış bilgilerle olayları birleştirerek geniş çaplı bir tehdit algısı oluşturmuş ve bu algıyı sosyal medya aracılığıyla yaygınlaştırmıştır. Sosyal medya platformlarının algoritmik yapısı, bu şüpheli yaklaşımı daha da güçlendirmiştir. Kullanıcılar, yankı odalarında yalnızca kendi görüşlerini destekleyen içeriklere maruz kalmakta ve bu da şüphe ve güvensizlik duygularını derinleştirmektedir. Bu tür bir ortamda, karbon vergisi gibi bilimsel temelli politikalar bile manipülatif bir anlatıya indirgenmiş, yanlış bilgi ve komplo teorileriyle bağdaştırılmıştır. Bu durum, bireylerin çevresel politikaları rasyonel bir zeminde değerlendirmesini engelleyerek, toplumun bilgiye ve bilimsel gerçeklere olan güvenini sarsmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgular, öğrenilmiş şüphenin bireylerin algısını nasıl şekillendirdiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Öğrenilmiş şüphe, bireylerin geçmiş deneyimlerinden kaynaklanan güvensizliklerini yeniden üretmesine ve bu güvensizlik üzerinden olayları değerlendirmesine neden olmuştur. Karbon vergisi, bu çerçevede bir çevre politikası olmanın ötesine geçerek, bireylerin ekonomik kaygıları, dini değerleri ve toplumsal hakları üzerindeki tehditleri bir arada değerlendirdiği bir fenomen haline gelmiştir. Bu durum, kullanıcıların karmaşık meseleleri daha basit ve genelleştirilmiş bir tehdit çerçevesinde anlamlandırma eğilimini göstermektedir. Özellikle Siyonizm, küresel güçler, İslam karşıtlığı, yeni toplum inşası ve kötü giden ekonomi gibi başlıklarla karbon vergisinin ilişkilendirilmesi, öğrenilmiş şüphenin bireyleri somut kanıtlar olmaksızın geniş çaplı bir komplo teorisine inandırabildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, yalnızca bilimsel gerçekliğin anlamını yitirmesine neden olmakla kalmamış, aynı zamanda bireylerin rasyonel karar alma mekanizmalarını da zayıflatmıştır. Dolayısıyla karbon vergisi gibi bilimsel dayanaklara sahip politikalar, bilgi kirliliği ve dezenformasyonun bir aracı haline gelerek, toplumsal bir güvensizlik çemberinin içine hapsedilmiştir. TBMM gündeminde de geniş yankı uyandıran tepkiler ve yasa önerisinin geri çekilmesiyle ertelenen süreç de dikkate alınarak; ileride daha büyük bir veri setiyle yapılacak karşılaştırmalı analizler, öğrenilmiş şüphenin söylemsel evrimi ve kitlelere etkisi açısından önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aldy, J., & Stavins, R. (2012). The promise and problems of pricing carbon: theory and experience. *Journal of Environment & Development*, 12(2), 152-180.
- Al-Rawi, A., O'Keefe, D., Kane, O., & Bizimana, A.-J. (2021). Twitter's fake news discourses around climate change and global warming. *Science and Environmental Communication*, 6(729818). <https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.729818>
- Aquinas, T. (1947). *Summa theologiae*. (S.K. Perry, Ed.) Ohio. Erişim adresi: <http://www.ccel.org/ccel/aquinas/summa.html>. (Eserin orijinali 1265-1274 yılları arasında yayınlandı).
- Augustinus. (2003). İtiraf. (Ç. Dürüşken, Çev.) İstanbul: Kalcı Yayınevi. (Eserin orijinali 397-400 yılları arasında yayınlandı).
- Aydın, A. F. (2023). Sosyal medyada dezenformasyon ve manipülasyon: 2023 Kahramanmaraş depremi örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(5), 2603-2624. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1283358>
- Bail, C., Argyle, L., Brown, T., Bumpus, J., Chen, H., Hunzaker, M.,..., Volfovsky, A. (2018). Exposure to opposing views on social media can increase political polarization. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.*, 115(37), 9216-9221. <https://doi.org/10.1073/pnas.1804840115>
- Barkun, M. (2003). *A culture of conspiracy: apocalyptic visions in contemporary America*. Los Angeles: University of California Press.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon*. (O. Adanır, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları. (Eserin orijinali 1981'de yayınlandı).
- Beck, U. (1992). *Risk society: towards a new modernity*. London: Sage Publications.
- Benkler, Y., Faris, R., & Hal, R. (2018). *Network propaganda: manipulation, disinformation and radicalization in American politics*. New York: Oxford University Press.
- Bennett, W., & Livingston, S. (2018). The disinformation order: disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*, 33(2), 122-139. <https://doi.org/10.1177/0267323118760317>
- Bett, R. (2000). *Pyrrho, his antecedents, and his legacy*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199256617.001.0001>
- Brotherton, R. (2015). *Suspicious minds: why we believe conspiracy theories*. New York: Bloomsbury Sigma.
- Cinelli, M., Quattrocchi, W., Galeazzi, A., Valensise, C., Brugnoti, E., Schmidt, A.,..., Scala, A. (2020). The COVID 19 social media infodemic. *Scientific Reports*, 10. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-73510-5>
- Collins, H., & Pinch, T. (1993). *The golem: what you should know about science*. New York: Cambridge University Press.
- Culloty, E., & Suiter, J. (2021). *Disinformation and manipulation in digital media: information pathologies*. New York: Routledge.
- Derrida, J. (2020). *Yazı ve fark*. (P. B. Yalım, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin orijinali 1967'de yayınlandı).
- Descartes. (1942). *İlk felsefe üzerine metafizik düşünceler*. (M. Karasan, Çev.) Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı. (Eserin orijinali 1641'de yayınlandı).
- Douglas, K., Sutton, R., & Cichocka, A. (tarih yok). The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological*, 26(6), 538-542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>
- Dunlap, R., & McCright, A. (2015). Challenging climate change: the denial countermovement. R. Dunlap, & R. Brulle (Dü) içinde, *Climate Change and Society: Sociological Perspectives* (s. 300-332). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199356102.001.0001>
- Enders, A., & Smallpage, S. (tarih yok). Informational cues, partisan-motivated reasoning, and the manipulation of conspiracy beliefs. *Political Communication*, 36(1), 83-102. <https://doi.org/10.1080/10584609.2018.1493006>

- Foucault, M. (2014). Bilginin arkeolojisi. (V. Urban, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1969'da yayınlandı).
- Friggeri, A., Adamic, L., Eckles, D., & Cheng, J. (2014). Rumor cascades. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 8(1), 101-110. <https://doi.org/10.1609/icwsm.v8i1.14559>
- Giddens, A. (2010). Modernite ve bireysel-kimlik: Geç modern çağda benlik ve toplum. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları. (Eserin orijinali 1991'de yayınlandı).
- Goertzel, T. (2010). Conspiracy theories in science. *embo reports*, 11(7), 493-499. <https://doi.org/10.1038/embor.2010.84>
- Goulder, L., & Schein, A. (2013). Carbon taxes vs. cap and trade: a critical review. National Bureau of Economic Research, *Working Paper Series*, (19338). <https://doi.org/10.3386/w19338>
- Guess, A., Nagler, J., & Tucker, J. (2019). Less than you think: prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Science Advances*, 5. <https://doi.org/10.1126/sciadv.aau4586>
- Hsu, S.-L. (2012). The case for a carbon tax: getting past our hang-ups to effective climate policy. Washington, DC: Island Press. <https://doi.org/10.5822/978-1-61091-178-8>
- Hume, D. (2009). İnsan doğası üzerine bir inceleme. (E. Baylan, Çev.) Ankara: Bilgesu Yayıncılık. (Eserin orijinali 1739'da yayınlandı).
- Humprecht, E., Esser, F., & van Aelst, P. (2020). Resilience to online disinformation: a framework for cross-national comparative research. *The International Journal of Press/Politics*, 25(3), 493-516. <https://doi.org/10.1177/1940161219900126>
- Kahneman, D. (2011). Thinking, fast and slow. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Kant, I. (2001). Pratik usun eleştirisi. (İ. Z. Eyuboğlu, Çev.) İstanbul: Say Yayınları. (Eserin orijinali 1788'de yayınlandı).
- Kierkegaard, S. (1990). Korku ve titreme: Diyalektik lirik. (N. E. Düzen, Çev.) İstanbul: Ara Yayıncılık. (Eserin orijinali 1843'de yayınlandı).
- Kramer, R. M., & Pittinsky, T. L. (2012). Restoring trust in organizations and leaders. New York: Oxford University Press.
- Mates, B. (1996). Sextus empiricus's outlines of pyrrhonism. New York: Oxford University Press.
- McCoy, J., & Somer, M. (2019). Toward a theory of pernicious polarization and how it harms democracies: comparative evidence and possible remedies. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 681(1), 234-271. <https://doi.org/10.1177/0002716218818782>
- McLuhan, M. (2014). Gutenberg galaksisi: Tipografik insanın oluşumu. (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 1962'de yayınlandı).
- Michaels, D. (2008). Doubt is their product: How industry's assault on science. New York: Oxford University Press.
- Pennycook, G., Bear, A., Collins, E., & Rand, D. (2020). The implied truth effect: attaching warnings to a subset of fake news headlines increases perceived accuracy of headlines without warnings. *Management Science*, 66(11), 4944-4957. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2019.3478>
- Powell, J. L. (2011). The inquisition of climate science. New York: Columbia University Press.
- Stern, N. (2008). The economics of climate change. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 98(2), 1-37.
- Sunstein, C. R. (2014). On rumors: how falsehoods spread, why we believe them and what can be done. New Jersey: Princeton University Press.
- van Prooijen, J.-W., & Douglas, K. (tarih yok). Belief in conspiracy theories: basic principles of an emerging research domain. *European Journal of Social Psychology*, 48(7), 897-908. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2530>
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>

- Wagner, G., & Weitzman, M. (2015). *Climate shock: the economic consequences of a hotter planet*. New Jersey: Princeton University Press.
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: toward an interdisciplinary framework for research and policymaking*. Strasbourg: Council of Europe.
- Wodak, R. (2015). *The politics of fear: what right-wing populist discourses mean*. London: SAGE Publications Ltd.
- Yaşar, İ., & Uğurhan, Y. (2021). Sosyal medyada güven ve teyit: sosyal medya kullanım sıklığı bağlamında bir inceleme. *İNİF E- Dergi*, 6(1), 32-52. <https://doi.org/10.47107/inifedergi.856506>
- Zaller, J. R. (1992). *The nature and origins of mass opinion*. New York: Cambridge University Press.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

İşyeri Nezaketsizliğinin Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkisinde Yengeç Sepeti Sendromunun Aracılık Rolü

The Mediating Role of the Crab Barrel Syndrome in the Effect
of Workplace Incivility on Organizational Cynicism

Mustafa ALTINTAŞ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kırşehir, Türkiye

Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Economics and

Administrative Sciences, Department of Political Science and Public

Administration, Kırşehir, Türkiye

mustafa.altintas@ahievran.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-9846-5513>

<https://ror.org/05rrfpt58>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 24.01.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 11.07.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Altıntaş, M. (2025). İşyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde yengeç sepeti sendromunun aracılık rolü. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 533-554. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1626505>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Mediating Role of the Crab Barrel Syndrome in the Effect of Workplace Incivility on Organizational Cynicism¹

Abstract

The modern work environment represents a highly intense setting characterized by numerous rules, individuals, and tasks. In this modern work process, individuals are constantly interacting with one another, making it commonplace for them to experience both positive and negative emotions. Additionally, incidents occurring in the workplace may have various consequences for organizations. Negative events in organizations affect employees and, indirectly, the organization itself. Although we live in the age of technology, the significance of human presence, particularly in labor-intensive organizations, cannot be overlooked. This study investigates certain negative events in organizations based on employees' perceptions. The research problem is shaped around negative events in organizations, their antecedents and consequences, and their impacts on organizations and employees. Specifically, the study examines whether incivility in the workplace influences employees' negative behaviors and whether the crab barrel plays a mediating role in this relationship. The aim of this study is to determine the mediating role of the crab barrel in the effect of workplace incivility on organizational cynicism. To this end, a quantitative research design was adopted, and a survey was conducted. The study population consists of administrative personnel working at Yozgat Bozok University. Convenience sampling was employed as the sampling method, and data were collected via an online survey from 438 participants. The collected data were analyzed using the Smart-PLS (PLS-SEM) statistical program, where the partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) approach was utilized. According to the findings of the study, the crab barrel mediates the effect of workplace incivility on organizational cynicism. Workplace incivility has a positive and significant effect on both organizational cynicism and the crab barrel. The results reveal that workplace incivility leads to an increase in organizational cynicism, and this effect is mediated by the crab barrel. As in every sector, the prevalence of this issue in public organizations can be considered an indicator of the presence of negative organizational behavior. Based on the study's findings, fostering an organizational culture grounded in justice is essential for reducing negative behaviors in organizations, and efforts should be made to ensure this in every aspect.

Keywords: Workplace Incivility, Organizational Cynicism, Crab Barrel Syndrome, Public Employees, Smart-PLS

İşyeri Nezaketsizliğinin Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkisinde Yengeç Sepeti Sendromunun Aracılık Rolü²

Öz

Modern iş yaşamı kuralların, insanların ve görevlerin fazlaca olduğu yoğun bir ortamı ifade etmektedir. Bu modern iş yaşamı sürecinde bireyler birbirleriyle sürekli etkileşim halinde olup olumlu ve olumsuz duygular hissetmesi olağan bir durumdur. Bunun yanı sıra iş yaşamında yaşanan olayların örgütlere karşı bazı sonuçlarının olması da mümkündür. Örgütlerde yaşanan negatif olaylar, çalışanları ve dolaylı yünden örgütü etkilemektedir. Her ne kadar teknoloji çağında yaşıyor olsak da özellikle emek yoğun örgütlerde insanın varlığı göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bu araştırmada örgütlerde meydana gelen bazı negatif olaylar, çalışanların düşüncelerine göre araştırılmıştır. Araştırmanın problemini örgütlerde meydana gelen negatif olaylar, bunların öncülleri ve ardıları, örgüte ve çalışanlara etkileri çerçevesinde şekillenmektedir. Dolayısıyla örgütlerde var olan nezaketsizliklerin çalışanların negatif davranışlarını etki edip etmediği ve buna aracılık eden yengeç zihniyetinin var olup olmadığıdır. Bu araştırmanın amacı işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde yengeç sepeti sendromunun aracılık rolünün belirlenmesidir. Bu amaçla çalışmada nicel araştırma deseni benimsenmiş ve anket uygulaması yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Yozgat Bozok Üniversitesinde görev yapan idari personel oluşturmaktadır. Veri toplama tekniğinde örnekleme olarak

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Ethics Committee of Social and Human Sciences at Yozgat Bozok University, with the decision dated 16 February 2022 and numbered 30/02.

² Bu çalışma için etik onay, 16.02.2022 tarihli ve 30/02 sayılı karar ile Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

kolayda örnekleme yöntemi belirlenen araştırmada 438 kişiden anket toplanmış olup bu anketler çevrimiçi bir şekilde elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizi Smart-PLS (PLS-SEM) istatistik programında analiz edilmiş olup kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modeli kurulmuştur. Araştırma verilerinden elde edilen bulgulara göre işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde yengeç sepeti sendromunun aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir. İşyeri nezaketsizliği hem örgütsel sinizm hem de yengeç sepeti sendromu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre işyeri nezaketsizliği örgütsel sinizmin artmasına yol açmakta ve bu etkiye yengeç sepeti sendromu aracılık etmektedir. Her sektörde olabileceği gibi kamu örgütlerinde de bu durumun yaygın olarak yer alması, negatif örgütsel davranışın var olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Araştırma sonuçlarına göre örgütlerde var olan negatif davranışların azaltılması açısından örgüt kültürünün adalet temelinde oluşturulması, her yönden bunun sağlanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşyeri Nezaketsizliği, Örgütsel Sinizm, Yengeç Sepeti Sendromu, Kamu Çalışanları, Smart-PLS

Giriş

Yoğun bir rekabet ve insan odaklı olmanın günümüz dünyasında işletmeler açısından önem verildiği bilinmektedir. İş yaşamında örgütlerin, rakiplerinden farklılık oluşturmada insan kaynağı çok önemli bir unsur haline gelmiştir. Örgütlerin başarısında liderlik, iletişim, etkinlik ve verimlilik esas alınmakta olup bu süreçte insan kaynağı dikkate alınmaktadır. Örgütlerdeki etkileşim sürecindeki sağlıklı ve yapıcı örgütsel unsurlar, pozitif örgütsel davranışın sağlanmasında önemli bir rol oynarken; sağlıklı ve yıkıcı unsurlar, sürekli değişim süreci, değişen duygu durumları, kıskançlık, stres gibi etmenler ise olumsuz çalışan davranışlarına neden olabilmektedir. Örgütsel yaşamda istenmeyen davranışlardan olan yengeç sepeti sendromu, örgütsel sinizm ve işyeri nezaketsizliği işyerlerinde sıklıkla görülen davranışlar haline gelmiştir.

Örgütsel yaşamda insan ilişkilerinin çeşitliliği ve karmaşıklığı göz önünde bulundurulduğunda tutum ve davranışların ortaya çıkış noktasının bilinmesi, çalışanların olumlu davranışlarının artırılması ve örgütte negatif davranışların önüne geçilmesinde, azaltılmasında önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar bu durumlar insan davranışları sonucu tahmin edilmeye çalışılsa da her çalışanın duygu ve düşüncelerinin, eğilimlerinin bilinmeyeceği gerçeğinden hareketle olumsuz davranışların meydana gelebilmesi çok doğal bir durumdur. Bu açıdan örgütsel yaşamda işyeri nezaketsizliği, yengeç sepeti sendromu ve örgütsel sinizm kavramları, negatif kavramlar olarak önemli bir etkiye sahip olabileceği düşünülmektedir. Yengeç sepeti sendromu açısından düşünüldüğünde bir örgütte "ben yapamazsam sen de yapamazsın" anlayışıyla hareket eden çalışanların olması ve bundan etkilenen unsurların olması beklenen bir durumdur.

Özellikle rekabetin, teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlediği günümüz dünyasında bireyler zamanının büyük bir kısmını işyerlerinde geçirmektedir. İşyerlerinde geçirdikleri zamanlarda çalışanlar görevlerini yerine getirirken sağlıklı bir ortamın olmasını isterler. Bu durum görevlerini amacına uygun bir şekilde yerine getirmede önemlidir. Ayrıca çalışanlar görev yaptıkları kuruluşlarda yükselme olanakları bulunuyorsa bunun için çaba göstermekte olup kuruluşun ve mesleğinin kendisine sağladığı olanaklardan yararlanmak istemektedir. Bir örgütte her ne kadar birçok yönüyle pozitif çalışanlar olsa da kişilik özelliklerinden, yaşadığı olumsuz deneyimlerden, özel yaşamlarından ve birçok unsurdan etkilenerek çalışma arkadaşlarının pozitif olaylar içerisinde olmasını istemeyen çalışanlar var olabilmektedir. Bencillik, bireysel rekabet, kıskançlık, dedikodu ve birçok olumsuz unsur içerisinde barındıran yengeç sepeti sendromu, olumsuz olayların ortaya çıkmasındaki en önemli

etkenlerden birisidir (Çavuş ve Sarpkaya, 2021). Sendromun temelinde “benim başaramadığımı sen hiç başaramazsın”, “ben sahip olamazsam sen de sahip olamazsın” tarzında bireyin kendi başaramadığı olayların arkadaşları tarafından başarılmaması gerektiği düşüncesi yatmaktadır (Marques, 2009; Bulloch, 2013).

İşyerlerinde nezaket anlayışı sağlıklı ve etkin bir iletişimin, olumlu çalışma ortamının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat iç ve dış çevreden gelen etkiler sebebiyle yengeç sepeti sendromu, çalışanların kendi başarılarına ulaşmaya çalışırken takım çalışmasını, işbirliğini ve diğer unsurları ihmal etmesi sonucunda ortaya çıkan olumsuzlukları ifade etmektedir. Çalışanlar arasında yaşanabilecek güven problemleri, iletişim eksiklikleri örgütün geneline yayılmakta ve negatif bir örgüt kültürünün oluşmasına sebep olabilecektir. Yengeç sepeti sendromunun işyeri nezaketsizliği üzerindeki etkisinde örgütsel sinizm ise yaşanabilecek olumsuzlukların artmasında devreye girmektedir. Örgütsel sinizmin örgüte yönelik olumsuz inançlar, duygular ve davranışsal eğilimlerin toplamından oluşan bir tutum olduğunu ifade eden (Dean ve diğerleri, 1998) araştırmacılar, olumsuz tutum ve davranışların artmasının çalışanın da olumsuz düşünceler içerisinde olmasına bağlamaktadır. Çalışanlar örgütte meydana gelen olumsuz olayların sorumlusu olarak davranışı gerçekleştiren çalışanın yanı sıra yöneticileri de sorumlu tutabilir. Bu durum ise çalışanın sadece kötü davranışlar sergileyen çalışma arkadaşına değil aynı zamanda örgütüne karşı sinik davranışlar eğiliminde olmasına sebep olabilir.

Bu çalışmada işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde yengeç sepeti sendromunun aracılık rolü yapısal eşitlik modellemesi kurularak incelenmiştir. Bu kapsamda nedensel akıl yürütme modeli ve kaynakların korunması teorisinden de yararlanarak, işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm ve yengeç sepeti sendromu kavramının açıklanması boyutunda mevcut çalışma yapılarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışma üniversitede çalışan 438 kişi üzerinde kesitsel olarak gerçekleşmiş, elde edilen veriler yapısal eşitlik modellemesi ile anlamlandırılmıştır. Daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada işyeri nezaketsizliğinin örgüt boyutunda çalışanlara ve örgüte yansımaları ele alınmakta ve aşağıda belirtilen sorulara cevap aranmaktadır.

- İşyeri nezaketsizliği, örgütsel sinizm ve yengeç sepeti sendromu örgütsel olarak idari personel arasında yaygın olarak bilinen bir davranış mıdır?
- İşyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm ve yengeç sepeti sendromu üzerinde etkisi var mıdır?
- Örgütsel sinizm ve yengeç sepeti sendromu arasındaki etkileşim nasıldır?
- Değişkenler arasındaki etkileşim ve aracılık ilişkisini hangi teoriler açıklamaktadır?

Belirtilen sorulara verilen cevaplar sonucu literatüre katkı sağlanması beklenmektedir.

1. Teorik Arka Plan

1.1. Yengeç Sepeti Sendromu

Örgütsel davranış literatüründe birçok kavramın negatif örgütsel davranış çerçevesinde değerlendirildiği bilinmektedir. Örgütsel davranışa konu olan kavramların çoğu insan davranışlarının örgüte yansımaları ve bir sonucu olarak karşımıza çıkmasıdır. Yengeç sepeti sendromu negatif örgütsel davranışın elemanlarından birisi olup negatif davranışın bir metafor olarak sunulmasıyla literatürdeki yerini almıştır. Yengeç avlayan bir balıktan esinlenen metafor (Özdemir ve Üzümlü, 2019) yengeçlerin avlanarak bir kovaya atılması,

avlanan yengeçlerin kovadan kurtulabilmek için çaba göstermelerini ve kurtulmaya çalışan yengeçlerin aşağı çekilmesi temeline dayanmaktadır. Literatürde yengeç kovası, yengeç zihniyeti, yengeç düşüncesi gibi şekillerde ifade edilen yengeç sepeti sendromunda bencillik ve kıskançlık sendromun temel özellikleri arasında gösterilebilir. Yengeç sepetinden uyarlanan bu metaforla "Ben başaramadıysam, senin şansın yok" düşüncesi hâkimdir (Caples, 2016, s.1).

Literatürde farklı şekillerde tanımlanmış olan yengeç sepeti sendromu Bulloch'a (2013, s.234) göre her çalışanın aynı düzeyde olduğu durumlarda başarılı olan çalışanların engellenmesi için aşağı çekilmeye çalışılması, negatif tutum ve davranışları içeren kültürel bir eğilim olarak ifade edilmiştir. Araştırmacının tanımına göre kültürel bir eğilime sahip olan yengeç sepeti sendromunda kişisel haklara saygıya, etik ve ahlaki değerlere önem verilmeyen toplumlarda meydana gelme olasılığının yüksek olduğu söylenebilir. Singhapakdi ve arkadaşları (1996) etik ve sosyal sorumluluğun kültürden, sosyal çevreden, çalışma becerilerinden ve kişisel özelliklerden etkilenebileceğini ifade etmektedir. Yengeç zihniyetinde olan çalışanların bu etik standartları ve ahlaki değerleri yok sayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca bir örgütte çalışanların izlenim yönetimi taktikleriyle bunu yapma olasılığı olabilir. Çünkü bir örgütte çalışanların tamamının bilgi ve beceri düzeyleri aynı olmayabilir. Farklı zamanlarda o örgütte görev alan ve hala görevine devam eden çalışanların yeniliklere ayak uyduramaması, örgütsel değişimlere adaptasyon zorluğu gibi nedenlerle başarısının düşme eğilimi göstermesi, yengeç sepeti zihniyetine bürünmesine neden olabilir. Diğer yandan Miller (2016) ise yengeç sepeti sendromunu bir örgütte destek ve yardımlaşma amacıyla oluşturulan sosyal normların varlığının bilinmesine rağmen, başka çalışanların kariyer olanaklarının engellenmesi, buna ilişkin tutum ve davranışların tamamı olarak kullanılan bir metafor olduğunu belirtmiştir.

Fettahlıoğlu ve Alkış Dedeoğlu (2021) literatürde yapılan tanımlardan yola çıkarak yengeç sepeti sendromunu bireyin başarısızlık yaşama korkusundaki duygu ve düşünceler olarak ifade etmiştir. Bunun yanı sıra başka bireylerin kendisinden daha başarılı olması için engelleme girişimlerinde bulunması ve bu davranışların başkaları tarafından olağan bir durum olarak karşılanması için çaba göstermesi olarak belirtmiştir. Sosyal bir eğilim olduğunu bildiren araştırmacılar sendromun tanımlamasının yapılmasında sadece düşünsel, duygusal ve davranışsal özelliklerin değil aynı zamanda örgütsel ve sosyal çevrenin bulunması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde yengeç sepeti sendromunun nedenleri arasında bencillik, kıskançlık, narsisizm, kibir, korku, kaygı ve özgüven eksikliği gibi unsurların bulunduğu ifade edilmektedir (Dikmenli ve Yıldırım, 2022). Bireylerin kişisel özelliklerini ilgilendiren yengeç sepeti sendromunda özel yaşamında bazı travmaları olan bireylerin iş yaşamında bunu ortaya çıkarmasının mümkün olduğu söylenebilir. Negatif kişilik özellikleri baskın olan bireyler özellikle yönlendirmelere müsait bireylere karşı manipülatif yaklaşımlarla istediklerini yaptırabilirler. Bu durumda yengeç sepeti sendromundaki kişiler başarıya ulaşmış olmaktadır. Örneğin psikolojik kırılganlık düzeyleri yüksek olan bireyler çevrelerinden kısıtlayıcı, engelleyici, değersizleştirici ve yetersiz olduklarına dair davranışlar ve tutumlar gördüklerinde çok hassas olabilmektedirler (Clark ve diğerleri, 2007, s.196). Yengeç sepeti sendromu yaşayan bireyin başarılı olan arkadaşına karşı uyguladığı davranışlar çalışanın olumsuz durumlarla karşılaşmasının önünü açabilmektedir.

1.2. İşyeri Nezaketsizliği

Nezaket kavramı kelime kökeni olarak Latince olan ve bireyin içinde bulunduğu toplumla ve kültürle ilgili bir kavram olarak ele alınmıştır. Bireylerin birbirlerine karşı borçlu olduğu, yaşam şeklini ve diğer insanlara karşı davranış biçimlerini belirleyen ahlaki bir görev olarak ifade edilmektedir (Linvill, 2008, s.16). Nezaketsizlik ise bireyin yaşadığı ortamlarda başkasına karşı kaba davranması, duygu ve düşüncelerini umursamaması, başkalarının sosyal normlarını ihlal etmesi olarak tanımlanmaktadır (Dion, 2006, s.11).

İşyeri nezaketsizliği ise örgütsel yaşamda başkalarına karşı saygısızlığı ve kabalığı ifade eden bir kavramdır. İşyeri nezaketsizliği örgütsel ortamlardaki ilişkilerin ve iletişimin bozulması ve duygudaşlık davranışlarının azalması gibi kötü sonuçlara sebep olmaktadır. İşyerindeki işbirliğini, motivasyonu ve performansı önemli ölçüde etkileyen işyeri nezaketsizliği, karşılıklı saygı için normların ihlal edilmesine dayanan bir süreçtir (Pearson ve diğerleri, 2000, s.15). Kavramın ortaya çıkış noktasına bakıldığında Andersson ve Pearson (1999) tarafından hazırlanan bir araştırma ile olduğu görülmektedir. İlgili araştırmada işyeri nezaketsizliğinin sapkın bir davranış olduğunu, örgütsel düzeyde saygı kurallarının ihlal edildiği ve düşük yoğunluğa sahip olan zararlı bir davranış olarak tanımlanmıştır.

Literatürde paralel bir şekilde tanımlanan işyeri nezaketsizliği Zauderer (2002) tarafından çalışanların itibarlarını ve özsaygılarını zayıflatan, gereksiz problemler meydana getiren saygı dışı davranışlar olarak tanımlanmıştır. Griffin (2010) ise negatif tutum ve davranışlar içeren işyeri nezaketsizliğinin üretkenlik karşıtı iş davranışları türlerine kıyasla daha az zarar verdiğini belirtmiştir. Her ne kadar daha az zararsız olsa da çok sıklıkla karşılaşılan bir davranış türü olduğunu ifade etmektedir. Einarsen ve arkadaşları (2011) devamlı ve sürekli bir şekilde çalışma arkadaşlarının rencide edilmesi, taciz edilmesi, olumsuz şekilde etkilenmesi ve dışlanmasının işyeri nezaketsizliği olduğunu ifade etmektedir. Anjum ve arkadaşları (2017) ise işyeri nezaketsizliğini çalışma arkadaşlarının göz ardı edilmesi, saygısızlığa ve huzursuzluğa yol açacak davranışlar bütünü şeklinde tanımlamıştır.

İşyeri nezaketsizliğinin ortaya çıkmasında birçok etkenin olduğu ifade edilmektedir. Literatürde yapılan araştırmalara bakıldığında bireysel ve örgütsel faktörlerin işyeri nezaketsizliğinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Cinsiyet, statü, öfke, stres ve kişilik özelliklerinin işyeri nezaketsizliğinin üzerindeki bireysel etkenler olduğu ifade edilmektedir (Cortina ve diğerleri, 2001; Pearson ve Porath, 2005; Milam ve diğerleri, 2009; Miner ve Cortina, 2016). İşyeri nezaketsizliği üzerinde meydana gelen örgütsel etkenler olarak değişen iş koşulları, aşırı iş yükü, teknolojik değişimler, informal ortamlar ve yönetici davranışları olarak ileri sürülmüştür (Andersson ve Pearson; 1999; Crampton ve Hodge, 2008; Taylor ve Kluemper, 2012; Özcan, 2022).

İşyeri nezaketsizliğini ortaya çıkaran birçok faktör olmakla birlikte nezaketsiz bir iş ortamının belirli problemleri de olmaktadır. Nezaketsizlik sadece bireysel anlamda düşünülmemesi gereken bir problem olup yapılan işin etkinliği, iş modelleri ve işle ilgili bütün tarafları etkileyen bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Nezaketsizlik her ne kadar düşük yoğunlukta tarif edilen bir problem olsa da çalışanın iş yaşamının dışında aile yaşamını da olumsuz etkileyebilecek tarzda bir yapısı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra nezaketsizliğin örgütsel düzeyde saldırganlığa gidebilecek bir problem olduğu belirtilmektedir (Jelavic ve diğerleri, 2021). Cortina ve Magley (2001) nezaketsiz davranışlara maruz kalan çalışanların psikolojik, bedensel ve örgütsel açıdan olumsuz etkileneceğini belirtirken; Porath ve Pearson'ın (2013)

geniş çaplı yaptıkları araştırmada işyeri nezaketsizliği yaşayan çalışanlarda iş performansının azalması, işin kalitesinin düşmesi, işten kaçınma, örgütsel bağlılığın azalması, işten ayrılma niyetine girdiklerini ifade etmişlerdir. Pearson ve arkadaşları (2001) ise nezaketsizliğin çalışan tarafından bir sorun olarak algılandığını ve ona uygun geri çekilme stratejileri geliştirdiklerini, nezaketsiz davranışları görmezden gelme eğilimleri olduğunu belirtmiştir. Nezaketsizliğe maruz kalan çalışanlar, özellikle bu durumun sistematik hâle geldiğini düşündüklerinde, örgüte yönelik güvensizlik, umutsuzluk ve hayal kırıklığı gibi duygular geliştirebilir. Martinez ve Eisenberg'in (2019) yönetici kaynaklı nezaketsiz davranışlara maruz kalan çalışanların bu davranışlara karşılık vermekten çekindikleri, bunun temel nedeninin ise söz konusu durumun değişmeyeceğine yönelik güçlü inançları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu bulgu, çalışanların sadece yöneticilere değil, içinde bulundukları örgüt yapısına yönelik genel bir inanç kaybı geliştirdiklerini ve bu durumun örgütsel sinizmin temelini oluşturduğunu göstermektedir. Sürekli tekrarlanan nezaketsiz davranışlar, örgütte adalet, saygı ve dürüstlük normlarının ihlal edildiği algısını pekiştirerek sinik tutumların gelişmesine neden olur. Bu bağlamda, işyeri nezaketsizliği örgütsel düzeyde bir güven krizinin tetikleyicisi ve sinik davranışların öncüllerinden biri olarak değerlendirilebilir.

1.3. Örgütsel Sinizm

Bireylerin yalnızca kendi çıkarlarını gözettiğine inanç gösteren ve bu duruma göre herkesi çıkarıcı olarak kabul eden bireyler "sinik" bireyler olarak tanımlanmakta olup ilgili durumu açıklamaya çalışan düşünceye ise "sinizm" adı verilmektedir. Sinizmin temelinde dürüstlüğü, adaletin ve içtenliğin kişisel çıkarlara yenildiği düşüncesi bulunmaktadır (James, 2005). Eaton (2000) sinizm kavramının olumsuzluk, kötümserlik, şüphecilik, güvensizlik, inançsızlık, kuşkuculuk gibi kavramlarla yakın anlam ifade ettiğini belirtmektedir. Modern olarak ifadesinde ise bir bireyin sürekli kusur bulan, eleştiren ve zor beğenen bir kimse olduğunu ortaya koymaktadır.

Sinizmin tarihsel temellerine bakıldığında Antik Yunan felsefesine dayandığı belirtilmektedir (Dean ve diğerleri, 1998, s.342). Antik Yunan dönemine dayanan sinizm kavramı, Büyük İskender'in düşüncelerinden ilham alan Diyojen tarafından ortaya konulduğu ifade edilmektedir. Diyojen, günün birinde elinde yanan bir fenerle dolaşırken kendisine sorulduğunda "dürüst insan arıyorum" cevabıyla insanların gerçekte dürüst olmadığına atıf yapmakta ve bu inanışın ise sinizm kavramını temsil ettiği belirtilmiştir (Karacaoğlu ve İnce, 2012, s.78).

Sinizm kavramı güven kavramıyla negatif yönde ilişkili bir kavram olarak ifade edilmekte ve güven ortamını sarsan bir davranış olarak bilinmektedir. Sinizm, güven ortamının olmadığı bir düzen meydana getirmekte ve olumsuz bir iklim ortaya çıkarmaktadır (Stanley ve diğerleri, 2005, s.453). Sinizm kavramının ortaya çıkmasında bazı faktörlerin olduğu ileri sürülmektedir. Öncelikle bireyin içerisinde yaşadığı toplum, görev yaptığı örgüt, yönetim şekilleri ve gelecek düşüncesi açısından fazlaca beklenti içerisinde girmesi, bireyde bu düşüncenin uyanmasına sebep olmaktadır. Bir diğeri ise beklentilerin gerçekleşmemesi ve bu beklentilerin birileri tarafından gerçekleştirilmemesi sonucu kandırılma hissiyle hayal kırıklığı yaşamasıdır. Son olarak ise bu beklentilerinin gerçekleşmemesi sonucunda duyulan üzüntü ve kaybetmişlik hissi bireyde sinizmi ortaya çıkaran etkenlerden olduğu ifade edilmektedir (Mirvis ve Kanter, 1991, s.46).

Laursen (2009) tarafından ise sinizm, bireyler tarafından günlük yaşamda elde edilen deneyimlere dayanan, olumsuz duyguları belirten ve kaybolmuş inançların toplamını ifade eden bir kavram şeklinde açıklanmıştır. Örgütsel sinizm ise görev yapılan örgütte yine bireylere bağlı olan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin davranışlarıyla ilgili olan sinizm, genellikle negatif algıları yansıtan, genetik faktörlerle doğuştan gelen ve kararlı bir kişilik özelliği olarak tanımlanmaktadır (Tokgöz ve Yılmaz, 2008). Bireysel bir kavram olmasına karşın örgütsel sinizmin kişilikle ilgili daimî olmayan bir unsur olduğu ifade edilmektedir. Çünkü sinizmin ortaya çıkış noktası şartlara göre değişmektedir (FitzGerald, 2002).

Örgütsel sinizmle ilgili yapılan tanımlara bakıldığında Brandes (1997) örgüt çalışanlarının bireysel ve örgüte karşı tecrübelerinden ortaya çıkan bir durum olarak ifade etmektedir. Dean ve arkadaşları (1998) ise çalışanın örgüte karşı içerisinde bulunduğu bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutları kapsayan hayal kırıklığı, güvensizlik gibi negatif durumları içeren hisleri olarak belirtmiştir. Bernerth ve arkadaşları (2007) örgütsel sinizmin, örgütleri tarafından adalet, dürüstlük ve içtenlik gibi ahlaki değerlerinin görmezden gelinen, örgütsel çıkarlar uğruna çalışanların bağlılıklarının önemsenmediği bir durum olduğunu ifade etmektedir.

Örgütsel sinizmin boyutları incelendiğinde bilişsel, duygusal (duyuşsal) ve davranışsal boyutlarının olduğu görülmektedir. Bilişsel boyut, örgüte yönelik inanış, çalışanlar tarafından kızgınlık, eleştiri, dışlama gibi duygularla kendini gösteren ve örgütün genelinin dürüstlükten yoksun olduğu düşüncesini içermektedir. Duygusal boyutta ise bilişsel boyuttaki hislerin tepkilere dönüştüğü hali bulunmaktadır. Sinik davranışların temelinde yoğun duyguların bulunduğu belirtilmektedir. Son olarak davranışsal boyut ise çalışan tarafından örgüte karşı sinik davranışlarda bulunma, örgüt hakkında karamsar ve eleştirel tahminler yapma, çoğu zaman çalışanları küçük düşürmeye yönelik eğilimlerle kendini göstermektedir (Dean ve diğerleri, 1998, s.345; Brandes ve Das, 2006, s.237).

1.4. İşyeri Nezaketsizliği, Örgütsel Sinizm ve Yengeç Sepeti Sendromu İlişkisi (Hipotez Oluşturma)

Günümüz iş yaşamında, çalışanların birbirleriyle ilişkilerinde karşılaşılan zorluklar arasında yengeç sepeti sendromu, işyeri nezaketsizliği ve örgütsel sinizm önemli bir yere sahiptir. Bunun yanı sıra ise örgütsel ortamlarda çalışanın belirli algılara sahip olarak negatif davranışlar gösterme eğilimini ifade etmekte ve iş ortamlarındaki olumsuz davranışların açığa çıkmasında bu kavramlar önemli bir rol oynamaktadır. Yengeç sepeti sendromu, bir örgütteki çalışanların diğerlerinin başarısını, yetenek ve becerilerini kıskanması, onlarla rekabet içerisinde olması ve onları aşağı çekme eğilimlerini ifade etmektedir. Diğer yandan işyeri nezaketsizliği ise çalışanlar arasındaki iletişim sürecinde düşük seviyede nezaket göstermeyi ve saygının azalmasını ortaya koymaktadır. Örgütsel sinizm ise bir bireyin örgütüne karşı olan güvenini kaybetmesi ve olumsuz davranışlar gösterme eğilimidir. Bu araştırma işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde yengeç sepeti sendromunun aracılık rolünün belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın temel fikrini işyeri nezaketsizliğini sinik davranışlara yol açabileceği ve buna yengeç sepeti sendromunun aracılık edeceği oluşturmaktadır.

İlgili literatür incelendiğinde yengeç sepeti sendromunun örgütsel düzeyde sınırlı sayıda incelenmiş olduğu görülmektedir. İşyeri nezaketsizliği ve örgütsel sinizm kavramlarıyla ilgili birçok sayıda araştırmanın yapılmış olduğu görülmektedir. Yengeç sepeti sendromuyla ilgili

yapılmış olan araştırmalara bakıldığında kişilik özelliklerinin yengeç sepeti sendromu üzerindeki etkisi (Durmuş ve Özyılmaz, 2024), akademisyenlerin yengeç sepeti sendromu ve örgütsel adalet düzeyleri (Ağralı Ermiş ve Akyol, 2023), yengeç sepeti sendromunun öncülleri (Üzüm ve diğerleri, 2022), liselerde yengeç sepeti sendromu olgusunun incelenmesi gibi araştırmaların olduğu görülmektedir. İşyeri nezaketsizliği ve örgütsel sinizm arasında birçok araştırmanın yapılmış olduğu görülmektedir (Örneğin: Alhas ve Seçkin, 2023; Çini, 2022; Çoban ve Deniz, 2021; Alola ve diğerleri, 2019; Nazir ve diğerleri, 2016).

Araştırmanın kuramsal alt yapısına bakıldığında birçok kuramsal temele dayandırılabilceği söylenebilir. Atfetme kuramının bunlardan birisi olduğunu söylemek mümkündür. Heider (1958) tarafından geliştirilen kuramın temelinde bir çalışan başka bir çalışanın tutum ve davranışlarını nasıl algıladığı, nasıl analiz ettiği ve buna karşı nasıl cevap verdiği bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kuram, çalışanların yaşadığı olayların nedenine ilişkin bir çerçeve sunmaktadır (Martinko ve Mackey, 2019). Yengeç sepeti sendromu, işyeri nezaketsizliği ve örgütsel sinizm ilişkisi incelendiğinde çalışanların örgüt içerisinde yaşadığı olumsuz bir duruma karşı buna atıfta bulunmaları beklenen bir durumdur. Weiner (2010) bu atıfta bulunma durumunun nedensel bir durum olduğunu ve davranışa dönüşmesi kin, nefret, öfke gibi unsurlar sayesinde olduğunu ifade etmektedir. Bir çalışan kendisini aşağıya çekmeye çalışan, sürekli kıskanan, nezaketsizlik davranışlarında bulunan bir çalışanla karşı karşıya kaldığında bu durumu ilgili çalışana/çalışanlara ve örgüte atfetmektedir. Bunun sonucunda ise örgüte ve çalışanlara karşı sinik davranışlarda bulunma eğilimi artabilir. Bu noktadan hareketle yapılan araştırma bulguları ve literatür okumaları sonrasında aşağıda yer alan H1 hipotezi oluşturulmuştur.

H1: İşyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

Araştırmanın kuramsal temellerinden birisinin de duygusal olaylar kuramı olabileceği söylenebilir. Kuramın temelinde duygusal olaylar kuramında çalışanlar geçmişte yaşadıkları ve etkilendikleri duygusal deneyimlerden mevcutta çalıştıkları örgüte ve çalışanlarına aktarma eğilimi bulunmaktadır (Weiss ve Cropanzano, 1996). Oruç'un (2019) ifadesine göre çalışanın örgütte yaşadığı olaylarda duygu ve düşünce dünyası etkilenmektedir. Bunun sonucunda ise birçok farklı tutum ve davranış geliştirmektedir. Chen (1997) ise geliştirilen bu duyguların negatif olduğunu ileri sürmekte olup negatif duygusallığa sahip çalışanların gerginlik, öfke, endişe ve suçluluk gibi duygulara diğer bireylerden daha fazla eğilimli olduğunu ifade etmektedir. Yengeç sepeti sendromu, işyeri nezaketsizliği ve örgütsel sinizm değişkenleri duygusal olaylar kuramına göre incelendiğinde bir örgütte çalışanların olumsuz olaylarla karşılaşması durumunda kendi davranışlarını buna göre şekillendirme eğilimi olacağı söylenebilir. Yengeç sepeti sendromuyla çalışanların duygularının itibarsızlaştırılması, işyeri nezaketsizliği ile duygu ve düşüncelere saygı gösterilmemesi, çalışanın genel olarak önemsenmemesi, çalışanda negatif duyguların açığa çıkmasına sebep olabilir. Bu noktadan hareketle yapılan araştırma bulguları ve literatür okumaları sonrasında aşağıda yer alan H2 hipotezi oluşturulmuştur.

H2: İşyeri nezaketsizliğinin yengeç sepeti sendromu üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

Literatürde bahsi geçen teori ve yaklaşımların yanı sıra özellikle yeni bir kavram olarak yengeç sepeti sendromunun ilişkisi olabileceği düşünüldüğü nedensel akıl yürütme modeli ve kaynakların korunması yaklaşımıyla açıklanabileceği söylenebilir. Buradan yola çıkılarak

nedensel akıl yürütme modelinin Martinko ve arkadaşları (2002) tarafından ifade edildiği üzere bireyin algılama biçimi üzerine kurulu ortak bir bakış açısı olduğu görülmektedir. Bu durumun olumsuzluklar üzerine kurulu bir bakış açısı olduğu ve algıladıkları adalet, eşitsizlik veya başarısızlık gibi durumlar olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla yengeç sepeti sendromu ile karşı karşıya kalan bir çalışanın örgütüne karşı sinik davranışlar algılamasının bundan kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Diğer bir yandan kaynakların korunması yaklaşımında çalışanların ellerinde var olan kaynaklarına karşı bir tehdit oluşması durumunda stres yaşayabilme durumları da ortaya çıkabilmektedir (Hobfoll, 1989). Nedensel akıl yürütme modeliyle benzer şekilde karşı karşıya kalınan olumsuz bir durum yine aynı şekilde olumsuz bir durumu meydana getirebilecektir. Bu noktadan hareketle yapılan araştırma bulguları ve literatür okumaları sonrasında aşağıda yer alan H3 hipotezi oluşturulmuştur.

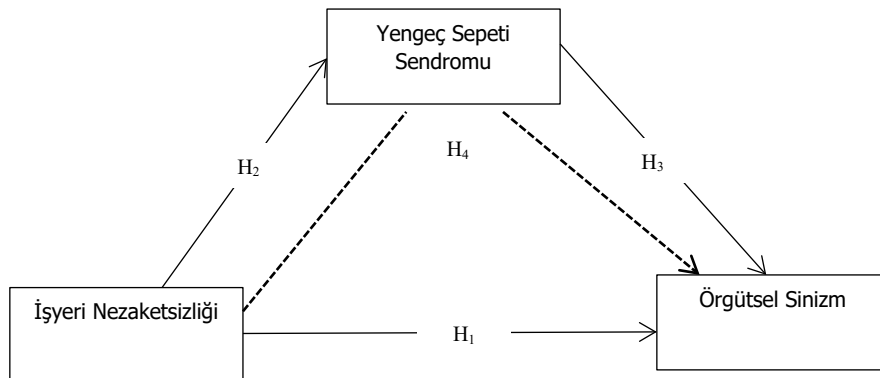
H3: Yengeç sepeti sendromunun örgütsel sinizm üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

İşyeri nezaketsizliğinin doğrudan örgütsel sinizme yol açan bir davranış olduğu literatürdeki araştırmalarla desteklenmiş olsa da yengeç sepeti sendromu, literatüre yeni kazandırılmış ve örgütlerdeki olumsuz ortamı destekleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yengeç sendromu, nezaketsizliğin yarattığı ortamı daha da toksik hale getiren bir yapıya sahip olmakla birlikte nezaketsizlikten zarar gören bireylerin başkalarının başarılarını kıskanabilme ve onları aşağıya çekme eğilimleri olabilir. Ayrıca sendromun çalışanlar arasında güvensizlik ve başarının cezalandırıldığı bir iklim yaratma ihtimali ve bulunabilir. Yukarıda bahsi geçen yaklaşımlar ve modeller, değişkenler arası ilişkiler bunu desteklemekle birlikte yapılan araştırma bulguları ve literatür okumaları sonrasında aşağıda yer alan H4 hipotezi oluşturulmuştur.

H4: İşyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde yengeç sepeti sendromunun aracılık rolü vardır.

Değişkenler arasındaki ilişkileri açıklayan kuramsal yaklaşımlar ve literatürde yer alan çalışmalar dikkate alındığında işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde yengeç sepeti sendromunun aracılık rolünü gösteren araştırma modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Etik Hususları

Araştırmanın bilimsel ve etik kurallara uygunluğunun belirlenmesi amacıyla Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Komisyonundan 16.02.2022 tarihli ve 30/02 sayılı Etik Kurul onayı alınmıştır.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Yozgat Bozok Üniversitesinde görev yapan idari personel oluşturmaktadır. 2023 yılı itibarıyla toplamda 1192 idari personelin görev yaptığı bilinmektedir (Yozgat Bozok Üniversitesi, 2023). Araştırmada örnekleme tekniği olarak kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Evrenin 1192 kişinin olduğu Yozgat Bozok Üniversitesinde örneklemin minimum olarak 278 kişiden oluşması gerektiği bildirilmektedir (Coşkun ve diğerleri, 2019). Fakat araştırma kapsamında evreni temsil etme gücünün yüksek olması için bütün idari personele Google Forms aracılığıyla oluşturulan anket formu gönderilmiştir. 15 Nisan 2022 - 20 Kasım 2023 tarihleri arasında araştırmaya 438 kişinin katılım gösterdiği belirlenmiş olup yeterli örneklem düzeyi sağlandığı için veri toplama süreci sonlandırılmıştır. Araştırmaya katılanlara ait sosyo-demografik bilgiler incelendiğinde katılımcıların ağırlıklı olarak kadınlardan (%56.6) oluştuğu, sadece 190 katılımcının (%43.4) erkek olduğu; katılımcıların yaşlarının ağırlıklı olarak 18-24 yaş aralığında (%55.0) olduğu (%16.4'ü 25-29 yaş arasında ve geri kalan katılımcılar yani %28'i 30 yaş ve üzerinde) katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (%78.3) çalıştıkları kurumlarda yöneticilik görevi olmadığı görülmüştür. Öğrenim durumlarına bakıldığında lise (%29), önlisans (%33.3) ve lisans (%33.3) öğrenim durumlarının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Yine sözü geçen demografik bilgilerle orantılı olarak kıdemlerinin 1 yıla kadar (%37.9) ve 1-5 yıl arası (%29.5) olduğu görülmüştür.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, sosyo-demografik bilgiler formu, Yengeç Sepeti Sendromu Ölçeği, İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği ve Örgütsel Sinizm Ölçeği veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Yengeç Sepeti Sendromu Ölçeği Fettahlioğlu ve Alkış Dedeoğlu (2021) tarafından geliştirilmiştir. 27 ifadeden ve bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere 3 alt boyuttan oluşan ölçek 5'li likert yapıda olup 1-Kesinlikle Katılmıyorum / 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde derecelendirilmiştir. Bu ölçeğin duygusal ve davranışsal boyutu, araştırmadaki iş yeri nezaketsizliği ve örgütsel sinizm değişkenleriyle uyum gösterebileceği düşüncesiyle bilişsel boyut araştırma dışı bırakılmıştır. İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği Cortina ve arkadaşları (2001) tarafından geliştirilmiş olup Türkçeye uyarlaması Gök ve arkadaşları (2019) tarafından yapılmıştır. 7 ifadeden ve tek alt boyuttan oluşan ölçek 5'li likert yapıda olup 1-Hiç / 5-Çoğu Zaman şeklinde derecelendirilmiştir. Örgütsel Sinizm Ölçeği Brandes ve arkadaşları (1999) tarafından geliştirilmiş olup Türkçeye uyarlaması Karacaoğlu ve İnce (2012) tarafından yapılmıştır. 13 ifadeden ve 3 alt boyuttan oluşan ölçek 5'li likert yapıda olup 1-Kesinlikle Katılmıyorum / 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde derecelendirilmiştir.

3. Bulgular

Araştırmada aracılık testi uygulanmış olup Preacher ve Hayes (2004, 2008) tarafından literatürde ifade edilen ve sıklıkla kullanılan Bootstrap testinin kullanılması uygun görülmüştür. Bunun yanı sıra Hair ve diğerleri (2014) bu testin yapılmasının araştırmacılara yorumlama açısından daha fazla kolaylık sunduğunu ifade etmektedir. Aracılık testi olarak yapılan bootstrap testinde önemli görülen nokta aracı değişkenin modele dâhil edilmeden oluşturulmasıdır. Araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının testi Smart-PLS programıyla analiz

edilmiştir. İlgili değerler ile literatürde kabul gören değerler Tablo 1’de yer almaktadır (Hair ve diğerleri, 2017).

Tablo 1. Ölçeklere İlişkin Geçerlik Değerleri ve Tanımlayıcı Bulgular

Değişken	Faktör Yük Katsayıları	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık	VIF
İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği Cronbach’s Alpha= 0.864; CR=0.898; AVE=0.594; rho_A=0.867						
İN1	0.737	2.100	1.100	-0.048	0.772	1.630
İN2	0.782	2.256	1.087	-0.158	0.592	1.810
İN3	0.783	2.187	1.088	0.016	0.732	1.897
İN5	0.824	2.091	1.071	0.170	0.836	2.439
İN6	0.747	2.205	1.112	-0.013	0.737	1.959
İN7	0.749	2.244	1.161	-0.383	0.654	1.661
Örgütsel Sinizm Ölçeği Cronbach’s Alpha= 0.895; CR=0.916; AVE=0.580; rho_A=0.897						
OS3	0.644	2.815	1.085	-0.586	0.104	1.567
OS4	0.688	2.774	1.107	-0.672	0.122	1.769
OS5	0.699	2.758	1.088	-0.562	0.204	1.679
OS6	0.814	2.578	1.167	-0.714	0.335	2.401
OS7	0.820	2.543	1.147	-0.573	0.430	2.942
OS8	0.848	2.505	1.144	-0.588	0.457	3.409
OS9	0.816	2.505	1.144	-0.556	0.457	2.536
OS10	0.736	2.662	1.141	-0.655	0.300	1.926
Yengeç Sepeti Sendromu Ölçeği Cronbach’s Alpha= 0.948; CR=0.953; AVE=0.546; rho_A=0.951						
YS11	0.624	2.792	1.220	-0.914	0.214	1.763
YS12	0.736	2.874	1.196	-0.876	0.107	2.360
YS13	0.749	2.849	1.231	-0.926	0.149	2.512
YS14	0.707	2.881	1.231	-0.971	0.117	2.328
YS15	0.769	3.000	1.205	-0.905	-0.110	2.709
YS16	0.731	3.148	1.197	-0.828	-0.248	3.175
YS17	0.709	3.055	1.243	-0.975	-0.111	2.738
YS18	0.743	3.053	1.224	-0.989	-0.108	2.609
YS19	0.764	2.836	1.178	-0.767	0.162	2.487
YS20	0.722	2.584	1.184	-0.675	0.460	2.232
YS21	0.743	2.589	1.141	-0.643	0.381	2.552
YS22	0.797	2.804	1.187	-0.877	0.056	2.857
YS23	0.749	2.596	1.114	-0.396	0.479	2.363
YS24	0.790	2.952	1.197	-0.947	-0.076	2.699
YS25	0.763	2.753	1.218	-0.911	0.184	2.406
YS26	0.766	2.854	1.181	-0.860	0.068	2.532
YS27	0.683	3.011	1.183	-0.864	-0.130	2.003

Kaynak: Smart-PLS programından elde edilmiş ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

İN=İşyeri Nezaketsizliği; OS=Örgütsel Sinizm; YS=Yengeç Sepeti Sendromu

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırma kapsamındaki ölçme araçlarından bazıları (İşyeri Nezaketsizliği Ölçeğinden tek ifade, Örgütsel Sinizm Ölçeğinden beş ifade ve Yengeç Sepeti Sendromu Ölçeğinden iki ifade) analiz kapsamı dışındadır. Bunun yapılmasının sebebi kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesinde eşik değerlerin belirlenmiş olmasıdır. CB-SEM analizinde yapılan kovaryans kısmi en küçük kareler yönteminde kullanılmamakta olup ifadelerin analiz dışında bırakılma yöntemi kullanılmaktadır. Ölçme araçlarından elde edilen faktör yük değerleri, birleşik güvenirlik (CR), açıklanan ortalama varyans (AVE), Cronbach’s Alpha katsayısı değerleri ve kısmi en küçük kareler yönteminde kullanılan rho_A değeri kabul edilebilir sınırlardadır. Bunun yanı sıra değişkenler arasındaki doğrusallık problemini ölçmeye yarayan VIF değerleri incelendiğinde ise 5’in altında olduğu görülmüş olup değerlerin 5’in altında olması doğrusallık problemini ortadan kaldırmaktadır (Hair ve diğerleri, 2017). Bu değerler birleşim geçerliğini ortaya koyarken ayrışım geçerliği ise Fornell-Larcker ve

Heterotrait-Monotrait (HTMT) kriterleri aracılığıyla ölçülmektedir (Yıldız, 2021; Henseler ve diğerleri, 2015). Tablo 2’de ayrışım geçerliği değerleri yer almaktadır.

Tablo 2. Fornell-Larcker ve Heterotrait-Monotrait Ratio Kriterlerine Ait Değerler

Fornell-Larcker Kriteri				HTMT			
	1	2	3		1	2	3
YS	0.739			YS			
OS	0.606	0.762		OS	0.651		
IN	0.348	0.470	0.771	IN	0.367	0.529	

Kaynak: Smart-PLS programından elde edilmiş ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

İN=İşyeri Nezaketsizliği; OS=Örgütsel Sinizm; YS=Yengeç Sepeti Sendromu

Tablo 2’de Fornell-Larcker kriterine göre ayrışım geçerliği sağlanmış olup Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) kriterine göre elde edilen katsayıların 0.90’ın altında olması ayrışım geçerliğini sağlanması için yeterlidir. Geçerlik değerleri sağlandığı için yapısal eşitlik modeli kurulmuştur. Tablo 3’te modelin uyum iyiliği değerleri yer almaktadır.

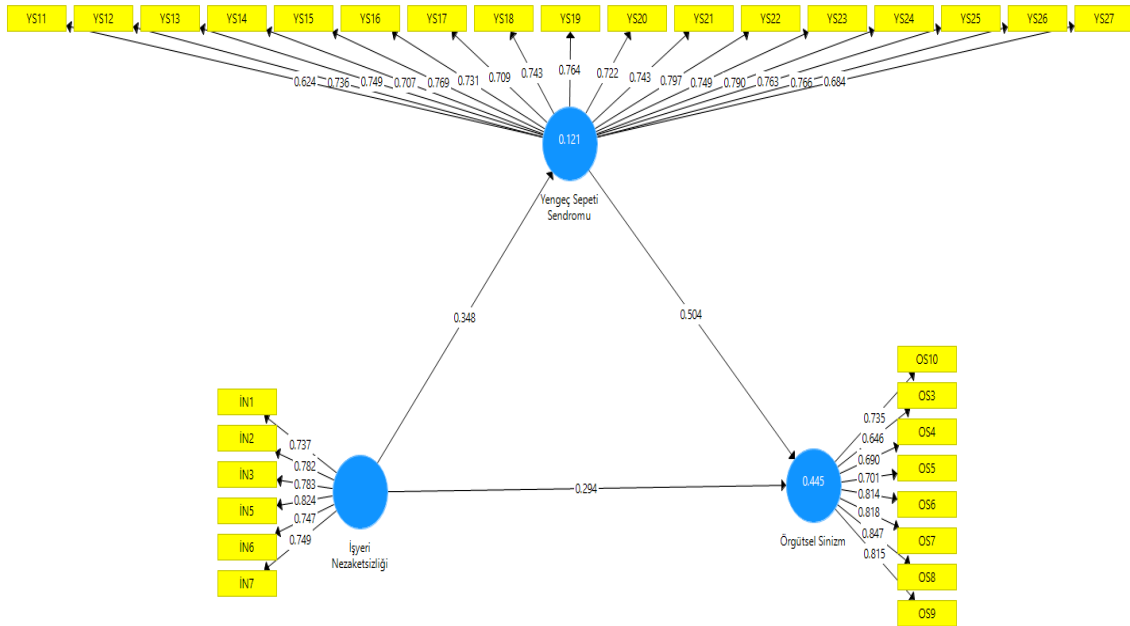
Tablo 3. Uyum İyiliği Değerleri

	Doymuş Model	Tahmini Model
SRMR	0.065	0.065
d_ULS	2.123	2.123
d_G	0.722	0.722
Chi-Square	1.740.666	1.740.666
NFI	0.804	0.804

Kaynak: Smart-PLS programından elde edilmiş ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde modelden elde edilen uyum iyiliği değerlerinin (SRMR<0.080; Chi-Square<5; NFI>0.80) kabul edilebilir sınırlarda olduğu görülmektedir (Byrne, 2016; Yıldız, 2021). Şekil 2’de ise araştırma modelinden elde edilen toplam ve dolaylı etkiler gösterilmektedir.

Şekil 2. Path Diyagramı

Kaynak: Smart-PLS programından elde edilmiş ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

İN=İşyeri Nezaketsizliği; OS=Örgütsel Sinizm; YS=Yengeç Sepeti Sendromu

Tablo 4'te ise işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde yengeç sepeti sendromunun aracı rolüne ilişkin Smart-PLS programından elde edilen toplam, doğrudan ve dolaylı etki katsayıları yer almaktadır

Tablo 4. Araştırmanın Hipotez Testi Sonuçları

Değişken Yolları	β	Std. Sapma	t-ist.	p-değeri
İN→OS (Toplam Etki-Aracısız)	0.472	0.037	12.623	0.000
İN→OS (Direk Etki-Aracılı)	0.294	0.041	7.192	0.000
İN→YS	0.348	0.045	7.708	0.000
YS→OS	0.504	0.046	10.968	0.000
İN→YS→OS (Dolaylı Etki)	0.176	0.029	6.116	0.000
R^2 (YS=0.121; OS=0.444)				
Q^2 (YS=0.063; OS=0.252)				
f^2 (0.401; 0.138)				

Kaynak: Smart-PLS programından elde edilmiş ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

İN=İşyeri Nezaketsizliği; OS=Örgütsel Sinizm; YS=Yengeç Sepeti Sendromu

Tablo 4'te görüldüğü üzere işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisi 0.472 ($p<0.01$) iken yengeç sepeti sendromu aracı değişkeninin eklenmesiyle birlikte bu etki 0.294'e düşmüştür. Bunun yanı sıra işyeri nezaketsizliği yengeç sepeti sendromunu pozitif yönde etkilemekte ve yengeç sepeti sendromu örgütsel sinizmi pozitif yönde etkilemektedir. Aracılık modellerinde anlamlılık olup olmadığı VAF testi ile tespit edilmektedir (Hair ve diğerleri, 2017). VAF değeri %20 ile %80 arasında değerler almaktadır (%0-%20 aracılık yok; %20-%80 kısmi aracılık; %80-%100 tam aracılık). VAF dolaylı etkinin toplam etki artı dolaylı etkiye bölünmesiyle bulunmakta olup formüle göre hesaplandığında VAF değeri %37 olarak tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında oluşturulan bütün hipotezler ilgili sonuçlara göre kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra Tablo 4'te model kapsamında elde edilen R^2 , Q^2 ve f^2 değerleri sunulmuştur. R^2 değerinin disiplinler arası bir yaklaşımlar değerlendirildiği ifade edilmekte (Yıldız, 2021), Q^2 değerinin ise sıfırın üzerinde olması gerektiği bildirilmektedir (Sarstedt ve diğerleri, 2014). f^2 katsayısının ise yine sıfırın üzerinde bir değerde olması (0.02 ve altı=düşük; 0.15 ve 0.35 arası orta; 0.35=yüksek) gerekmektedir (Cohen, 1998). Tablo 4'te verilen tahmin gücü değerlerinin literatürle uyumlu olduğu görülmektedir.

4. Tartışma

Bu araştırmada işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde yengeç sepeti sendromunun aracılık etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. İlgili literatür incelendiğinde yengeç sepeti sendromunun özellikle yeni kullanılan bir kavram olduğu göze çarpmaktadır. Diğer yandan işyeri nezaketsizliği ve örgütsel sinizm kavramlarıyla ilgili birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Araştırmacılar örgütsel sinizm ile işyeri nezaketsizliği arasında pozitif yönlü ilişkilerin olduğunu ifade etmişlerdir (İlgin, 2019; Çoban ve Deniz, 2018; Ewis, 2014). Alola ve arkadaşları (2019) işyeri nezaketsizliğinin küresel çapta her kuruluşta görülen ve çalışanlar arasındaki etkileşimleri etkileyen negatif bir sorun olduğunu belirtmektedir. Nezaketsiz davranışlara maruz kalan çalışanların sinik davranışlar gösterme eğiliminde olduğunu öne sürmüştür. Bu araştırmada ise işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde yengeç sepeti sendromunun aracılık rolü incelenmekte olup aracı rolde bulunan yengeç sepeti sendromunun örgütsel sinizmi etkilediği belirlenmiştir. Diğer yandan bu araştırmanın özgünlüğü noktasında konuyla ilgili bağımlı ve bağımsız değişkenin birlikte araştırıldığı çalışmalar sıklıkla bulunurken aracı değişken olan yengeç sepeti sendromuyla ilgili çalışmaların çok az sayıda olduğu görülmektedir. Literatürde yeni bir kavram olan ve örgütsel düzeyde yıkıcı etkilere sahip olan yengeç sepeti sendromu, bu araştırmada örgütlerde meydana gelen negatif olaylar üzerinden açıklanmaktadır. Ayrıca değişkenler arası ilişkilerin

incelendiği çalışmalar olsa da aracılık etkisinin incelendiği çalışmaların yengeç sepeti sendromu özelinde literatürde bulunmadığı görülmüştür.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler Smart-PLS programı aracılığıyla analiz edilmiş olup işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde yengeç sepeti sendromunun aracılık rolü yapısal eşitlik modellemesi kurularak incelenmiştir. Oluşturulan modelden elde edilen sonuçlara bakıldığında işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm ve yengeç sepeti sendromu üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip olduğu, yengeç sepeti sendromunun da örgütsel sinizmi yordadığı, bununla birlikte aracı değişkenin varlığı belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda araştırma kapsamındaki değişkenlerin birbirini etkileyerek dağıldıkları söylenebilir. Yengeç sepeti sendromunun temelinde “Ben bile yapamadıysam, senin yapacağını sanmam” anlayışı olduğundan nedensel akıl yürütme modeli ve kaynakların korunması teorisiyle ortaya konulabileceği söylenebilir. Martinko ve arkadaşları (2002) tarafından geliştirilen nedensel akıl yürütme modelinde üretkenlik karşıtı iş davranışlarının örgütsel düzeyde var olduğunu ve bu durumların personelin yaşadığı olaylar sonucunda meydana geldiği şeklinde değerlendirdiklerini ifade etmektedirler.

İlgili modele göre işyeri nezaketsizliği hisseden çalışanlar performanslarını ve verimliliklerini kaybetme hissi yaşayabilir. Diğer yandan kaynakların korunması yaklaşımında mevcutta sahip olunan kaynaklara ilişkin bir tehdit meydana geldiğinde, kaynaklar kaybedildiğinde, kaybedilen kaynakların yerine yenisi getirilmediğinde çalışanların stres yaşayabilme olasılığının yüksek olduğu Hobfoll (1989) tarafından öne sürülmüştür. İlgili teoriye göre çalışanların sinik davranışlar gösterme eğiliminde olması, örgüt içerisinde negatif durumlar yaşanması sonucunda bireysel kaynakların kaybına karşı geliştirilen bir mekanizma olarak görülmektedir (Abubakar ve diğerleri, 2018). Bu araştırmadaki sonuçların literatürde var olan yaklaşımlar ile uyumlu olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra yengeç sepeti sendromunun işyeri nezaketsizliğinden pozitif yönde etkilenmesi, personelin çalıştıkları kuruluşlarda bazı çalışanlar “Ben denedim ve olmadıysa, senin de işin zor” anlayışı olduğundan rutin işlerinin yanı sıra yeteneklerinin ve yaratıcılıklarının engellenmesine yol açabilmektedir.

Yengeç sepeti sendromu literatürde yeni bir kavram olarak ele alınmış olsa da farklı kavramlar ile araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Örneğin Durmuş ve Özyılmaz’ın (2024) araştırmasında A tipi kişilik özelliklerinin yengeç sepeti sendromu üzerindeki etkisinin incelendiği araştırmada A tipi kişilik özelliklerinin yengeç sepeti sendromu üzerinde pozitif yönlü etkisinin olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan Üzümlü ve arkadaşlarının (2022) yapmış olduğu araştırmada A tipi kişilik özellikleriyle yengeç sepeti sendromu arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Miller (2019) yengeç sepeti sendromunun öncüllerinin rekabet, çatışma, rakip görme ve çalışanların yaptıklarını değersizleştirme olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan Soubhari ve Kumar (2014), araştırmasında kişiliğin yengeç sepeti sendromu üzerinde etkili olduğu belirlenirken; Aydın ve Oğuzhan’ın (2019) araştırmasında yengeç sepeti sendromunun temelinde benmerkezci düşünce yapısının olduğunu belirtmişlerdir.

Yengeç sepeti sendromu örgütsel davranış literatüründe yeni olmasına karşın önemli bir yere sahip olan bir kavram olarak görülebilir. Örgütsel davranışla ilgili literatüre bakıldığında ise işyeri nezaketsizliği, dedikodu, küçümseyici tavırlar, hakaretler, saygısız davranma gibi şekillerle ortaya çıkmaktadır (Selamat ve diğerleri, 2019). İşyeri nezaketsizliği ise yengeç sepeti sendromunun bir öncülü olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bir örgütteki bazı

çalışanların diğer çalışanların yeteneklerini, becerilerini, yükselme olanaklarını kıskanarak onlara bariyer olma davranışları nezaketsiz davranışlar arasında sayılabilir. Hatta yengeç sepeti sendromu nezaketsizliğin ötesine geçerek çözül(e)mediği takdirde sendroma maruz kalan çalışanların örgütüne karşı sinik davranışlar sergileyebileceği öngörülmektedir. Esasında birbirlerine öncül ve ardıl olabilecek bu değişkenler, örgütlerde farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Jiménez ve arkadaşları (2015) örgütteki nezaketsizliğin çalışanların stresini artırmakta olduğunu, kaynaklarını tükettiğini, örgütsel bağlılığın azalarak işten ayrılma niyetini artırdığını ifade etmektedir.

Sonuç

Yengeç sepeti sendromu, işyeri nezaketsizliği ve örgütsel sinizm değişkenlerinin altında yatan sebeplere bakıldığında rekabetçi örgüt kültürünün, performans değerlendirme ve ödüllendirme sistemlerinin, yönetim tarzının, iletişim eksikliklerinin olduğu söylenebilir. Örneğin kamu kuruluşları özelinde ele alındığında idari personel üzerinde yapılan bu araştırmanın rekabetçi örgüt kültürü açısından yöneticilerin çalışanlara karşı manipülatif yaklaşımlarla onları kendi aralarında rekabete zorlaması, olumsuzlukların yaşanmasını sebep olabilir. Bir diğer yandan adil olmayan performans değerlendirme sistemlerinin çalışanlar arasında yengeç sepeti sendromunu artırabileceği söylenebilir. Örneğin yöneticiye yakın olan personelin sürekli olarak teşekkür belgesi alması, yakın olan kişinin kayırlıma eğilimleri o kişiye karşı diğer çalışanlar tarafından negatif duygular hissedilmesine sebep olabilir.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle bu araştırma Yozgat Bozok Üniversitesinde çalışan idari personelin algıları ile sınırlıdır. Ayrıca araştırmanın yapıldığı zaman dilimindeki kişilerin yaşadığı duygu durumlarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Sadece idari personelin araştırmaya dâhil edilmesinde akademik personelin yoğunlukları göz önünde bulundurularak yeterli zaman sürecinde ve doğru veri toplanamaması endişesi ile tercih edilmemiştir. Bu durum bir sınırlılık oluşturmakta olup özellikle yükselme olanağı bulunan mesleklerde yengeç sepeti sendromunun araştırılması önerilmektedir. Araştırmada kullanan veri toplama araçları, katılımcıların öğrenim düzeyleri bir sınırlılıktır. Araştırmacılara ve uygulayıcılara tavsiyeler açısından yengeç sepeti sendromu, işyeri nezaketsizliği ve örgütsel sinizm davranışlarının azaltılması şeklinde bir önerinin yerine yoğunlaşmış iş ortamının oluşturulmasının doğal olarak negatif iş ortamının değişmesine yol açabilecektir. Bu öneri idari birim yöneticileri açısından önemli görülmekte olup hem örgütün sürdürülebilirliği ve performansı açısından hem de çalışma ortamının refahı açısından önemli görülmektedir. Araştırmacılar açısından literatürdeki bilgi birikiminin genişletilmesi için yengeç sepeti sendromuyla ilgili nitel araştırmaların yapılması, farklı örneklemelerin ve farklı ölçme araçlarının kullanılması önerilmektedir. Ayrıca yengeç sepeti sendromunun farklı değişkenler ile ilişkilendirilmesi, yönetici davranışlarının yengeç sepeti sendromuna etkisinin araştırılması literatüre katkı sağlaması açısından önemlidir.

Bunların yanı sıra pratik katkılar sunması açısından aşağıdaki öneriler verilmiştir:

- Örgütlerin nezaket kültürünü teşvik edici programlar düzenlemesi, çalışanların duygu yönetimi ve empati yeteneklerini geliştirmeye yardımcı olarak olumsuz iklimi dağıtabilir.
- Performans ve terfi sistemleri (belki gerekli rotasyon), bireysel başarı kadar ekip başarısını da ödüllendirecek şekilde tasarlanabilirse çalışanlar arasındaki yıkıcı rekabetin önüne geçebilir.

- Yöneticiler, yengeç sepeti sendromu davranışlarının önüne geçebilmek amacıyla hem yönetici-çalışan hem de çalışan-çalışan ilişkilerine özen göstermeli ve buna uygun politikalar geliştirmelidir.
- Bunun yanı sıra yöneticilerin psikolojik güvenlik ortamı oluşturarak çalışanların birbirini desteklemesini teşvik etmeli, böylece olumsuz sayılabilecek nezaketsizlik ve sinizm davranışları azaltabilir.
- Örgütlerde başarının temel anahtarı olarak görülen insan faktörünün doğası gereği birçok konuda işbirliği yapılarak örgüt kültürü bu yönde geliştirilebilir.

Kaynakça

- Akiş, E., & Çetin, M. (2016). Comparison of Turkish chemical industry with BRIC countries on the basis of revealed comparative advantages. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (24), 40-59.
- Abubakar, A. M., Megeirhi, H. A., & Shneikat, B. (2018). Tolerance for workplace incivility, employee cynicism and job search behavior. *The Service Industries Journal*, 38(9-10), 629-643. <https://doi.org/10.1080/02642069.2017.1420171>
- Ağralı Ermiş, S., & Akyol, G. (2023). The relationship of academicians' levels of crabs in a barrel syndrome and their organizational justice. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 6(2), 476-496. <https://doi.org/10.38021/asbid.1253699>
- Alhas, F., & Seçkin, Ş. N. (2023). İş yeri nezaketsizliği ve sanal kaytarma arasındaki ilişkide örgütsel sinizmin aracılık rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 58, 123-143. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1259840>
- Alola, U. V., Asongu, S., & Alola, A. A. (2019). Linking supervisor incivility with job embeddedness and cynicism: The mediating role of employee self-efficacy. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 2(3), 330-352. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3509787>
- Andersson, L. M., & Pearson, C. M. (1999). Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace. *Academy of Management Review*, 24(3), 452-471. <https://doi.org/10.2307/259136>
- Anjum, M. A., Anjum, P., & Ahmed, A. (2017). Relationship dynamics of burnout, turnover intentions and workplace incivility perceptions. *Business & Economic Review*, 9(3), 155-172. <https://doi.org/10.22547/BER/9.3.6>
- Aydın, G. Z., & Oğuzhan, G. (2019). The "crabs in a barrel" mentality in healthcare personnel: A phenomenological study. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(2), 618-630. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.628375>
- Bernerth, J. B., Armenakis, A. A., Field, H. S., & Walker, H. (2007). Justice, cynicism, and commitment: A study of important organizational change variables. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 43(3), 303-326. <https://doi.org/10.1177/0021886306296602>
- Brandes, P., Dharwadkar, R., & Dean, J. W. (1999). Does organizational cynicism matter? Employee and supervisor perspectives on work outcomes. *Eastern Academy of Management Proceedings*, 150-153.
- Brandes, P., & Das, D. (2006). Locating behavior cynicism at work: Construct issues and performance implications. In P. L. Perrewe & D. C. Ganster (Eds.), *Employee health, coping and methodologies* (pp. 233-266). JAI Press. [https://doi.org/10.1016/S1479-3555\(05\)05007-9](https://doi.org/10.1016/S1479-3555(05)05007-9)
- Brandes, P. M. (1997). *Organizational cynicism: Its nature, antecedents, and consequences* (Doctoral dissertation, The University of Cincinnati). ProQuest Dissertations and Theses. <https://www.proquest.com/docview/304333103>
- Bulloch, H. C. M. (2013). Concerning constructions of self and other: Auto-racism and imagining Amerika in the Christian Philippines. *Anthropological Forum*, 23(3), 221-241. <https://doi.org/10.1080/00664677.2013.804400>
- Byrne, B. M. (2016). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming* (3rd ed.). Routledge.
- Caples, C. (2016). Does the "Crabs in barrel syndrome" still exist? Medium. Erişim adresi: <https://medium.com/@CEOCaples/does-the-crabs-in-a-barrel-syndrome-still-exist-written-by-derrick-ceo-caples-4b823b2297ff>
- Chen, P. (1997). Relation between negative affectivity and positive affectivity: Effects of judged desirability of scale items and respondents' social desirability. *Journal of Personality Assessment*, 69(1), 183-199. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6901_10
- Clark, D. O., Stump, T. E., Miller, D. K., & Long, J. S. (2007). Educational disparities in the prevalence and consequence of physical vulnerability. *Journal of Gerontology: Social Science*, 62(3), 193-197. <https://doi.org/10.1093/geronb/62.3.s193>

- Cortina, L. M., Magley, V. J., Williams, J. H., & Langhout, R. D. (2001). Incivility in the workplace: Incidence and impact. *Journal of Occupational Health Psychology*, 6(1), 64–80. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.6.1.64>
- Coşkun, R., Altunışık, R., & Yıldırım, E. (2019). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Sakarya: Sakarya Yayıncılık
- Crampton, S. M., & Hodge, J. W. (2008). Rudeness and incivility in the workplace. *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*, 8(1), 41-48. Erişim adresi: <http://www.na-businesspress.com/JLAE/crampton.pdf>
- Çavuş, B., & Sarpkaya, R. (2021). Measuring “crabs in a barrel” phenomenon at schools: A scale development study. *Psycho-Educational Research Reviews*, 10(2), 314-327. https://doi.org/10.52963/PERR_Biruni_V10.N2.22
- Çini, M. A. (2022). İş yeri nezaketsizliği, tükenmişlik ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki: Akademisyenlere yönelik bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(2), 644-663. <https://doi.org/10.15295/bmij.v10i2.2000>
- Çoban, R., & Deniz, M. (2021). İşyeri nezaketsizliğinin işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü üzerine bir araştırma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 1224-1259. <https://doi.org/10.26466/opus.787756>
- Dean, J. W., Brandes, P., & Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *Academy of Management Review*, 23(2), 341-352. <https://doi.org/10.5465/amr.1998.533230>
- Dikmenli, E., & Yıldırım, E. (2022). Yengeç sendromu. In E. Kaygın, E. Topçuoğlu, & B. Turan Tosun (Eds.), *Yönetim ve Organizasyon Sendromları-1* (pp. 101-110). Eğitim Yayınevi
- Dion, M. J. (2006). The impact of workplace incivility and occupational stress on the job satisfaction and turnover intention of acute care nurses [Unpublished doctoral dissertation]. University of Connecticut
- Durmuş, Ş., & Özyılmaz, A. F. (2024). Çalışanların A tipi kişilik özelliklerinin yengeç sendromu üzerine etkisi: Hizmet sektörü çalışanları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 15(41), 121-136. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1293513>
- Eaton, J. A. (2000). A social motivation approach to organizational cynicism [Unpublished doctoral dissertation]. York University
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., & Cooper, C. L. (2011). The concept of bullying and harassment at work: The European tradition. In S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, & C. L. Cooper (Eds.), *Bullying and Harassment in the Workplace: Developments in Theory, Research, and Practice* (2nd ed., pp. 3-39). CRC Press
- Ewis, M. Z. (2014). Workplace perceptions and workplace incivility in Egypt: The mediating role of organizational cynicism. *International Journal of Customer Relationship Marketing and Management*, 5(4), 58-82. <https://doi.org/10.4018/ijcrmm.2014100104>
- Fettahioğlu, Ö. O., & Alkış Dedeoğlu, A. (2021). Yengeç sepeti sendromu ve ölçek geliştirme çalışması. *Journal of International Social Research*, 14(77), 1224-1236. Erişim adresi: <https://tr-scales.arabpsychology.com/wp-content/uploads/pdf/yengec-sepeti-sendromu-ve-olcek-gelistirme-calismasi-toad.pdf>
- Fitzgerald, M. R. (2002). Organizational cynicism: Its relationship to perceived organizational injustice and explanatory style [Unpublished doctoral dissertation]. University of Cincinnati
- Gök, S., Karatuna, İ., & Başol, O. (2019). İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22(44), 106-115. <https://doi.org/10.31828/tpy1301996120181128m000009>
- Griffin, B. (2010). Multilevel relationships between organizational-level incivility, justice, and intention to stay. *Work and Stress*, 24(4), 309-323
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling* (1st ed.). Sage
- Hair, J. F., Matthews, L. M., Matthews, R. L., & Sarstedt, M. (2017). PLS-SEM or CB-SEM: Updated guidelines on which method to use. *International Journal of Multivariate Data Analysis*, 1(2), 107-123. <https://doi.org/10.1504/IJMDA.2017.087624>

- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1037/10628-000>
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *The American Psychologist*, 44(3), 513-524. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>
- İlgin, C. (2019). İşyeri nezaketsizliği ile sinizm arasındaki ilişkide öznel iyi oluş halinin rolü [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- James, M. S. L. (2005). Antecedents and consequences of cynicism in organizations: An examination of the potential positive and negative effects on school systems [Unpublished doctoral dissertation]. Florida State University
- Jelavic, S. R., Aleksic, A., & Braje, I. N. (2021). Behind the curtain: Workplace incivility-individual actors in cultural settings. *Sustainability*, 13(3), 1249. <https://doi.org/10.3390/su13031249>
- Jiménez, P., Dunkl, A., & Peissl, S. (2015). Workplace incivility and its effects on value congruence, recovery-stress-state and the intention to quit. *Psychology*, 6, 1930-1939. <https://doi.org/10.4236/psych.2015.614190>
- Karacaoğlu, K., & İnce, F. (2012). Brandes, Dharwadkar ve Dean'ın (1999) örgütsel sinizm ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması: Kayseri organize sanayi bölgesi örneği. *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 77-92. Erişim adresi: [https://www.berjournal.com/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/BERJ%203\(3\)12%20Article%205%20pp.77-92.pdf](https://www.berjournal.com/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/BERJ%203(3)12%20Article%205%20pp.77-92.pdf)
- Laursen, J. C. (2009). Cynism then and now. *Iris: European Journal of Philosophy and Public Debate*, 1(2), 469-482. Erişim adresi: <https://www.torrossa.com/en/resources/an/2489468>
- Linville, J. S. (2008). *Surviving workplace incivility: The use of supportive networks as a coping strategy* (Master's thesis, Purdue University, West Lafayette, Indiana).
- Marques, J. (2009). Sisterhood in short supply in the workplace: It's often the women who hold back their female colleagues. *Human Resource Management International Digest*, 17(5), 28-31. <https://doi.org/10.1108/09670730910974341>
- Martinez, J. O., & Eisenberg, J. (2019). Incivility and beyond at the top management team level. *Organizational Management Journal*, 16(2), 98-110. Erişim adresi: <https://scholarship.shu.edu/omj/vol16/iss2/5>
- Martinko, M. J., & Mackey, J. D. (2019). Attribution theory: An introduction to the special issue. *Journal of Organizational Behavior*, 40(5), 523-527. <https://doi.org/10.1002/job.2397>
- Martinko, M. J., Gundlach, M. J., & Douglas, S. C. (2002). Toward an integrative theory of counterproductive workplace behavior: A causal reasoning perspective. *International Journal of Selection and Assessment*, 10(1-2), 36-50. <https://doi.org/10.1111/1468-2389.00192>
- Milam, A. C., Spitzmueller, C., & Penney, L. M. (2009). Investigating individual differences among targets of workplace incivility. *Journal of Occupational Health Psychology*, 14(1), 58-69. <https://doi.org/10.1037/a0012683>
- Miller, C. D. (2019). Exploring the crabs in the barrel syndrome in organizations. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 26(3), 352-371. <https://doi.org/10.1177/1548051819849009>
- Miller, C. D. (2016). *Interpersonal competitive dynamics in the workplace: The dark side of demographic similarity* (Unpublished doctoral dissertation). The University of Texas, Dallas
- Miner, K. N., & Cortina, L. M. (2016). Observed workplace incivility toward women, perceptions of interpersonal injustice, and observer occupational well-being: Differential effects for gender of the observer. *Frontiers in Psychology*, 7(1), 1-12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00482>
- Mirvis, P., & Kanter, D. (1991). Beyond demography: A psychographic profile of the workforce. *Human Resource Management*, 30, 45-68. <https://doi.org/10.1002/hrm.3930300104>
- Nazir, T., Norulkamar, B. U., & Ahmed, U. (2016). Interrelationship of incivility, cynicism and turnover intention. *International Review of Management and Marketing*, 6(1), 146-154. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/367609>

- Oruç, S. (2019). Örgütsel sinizm ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde bir araştırma (Unpublished master's thesis). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya
- Özcan, G. (2022). İşyeri nezaketsizliği: Kavramsal bir inceleme. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 341–367. <https://doi.org/10.38057/bifd.1183503>
- Özdemir, Y., & Üzümlü, B. (2019). Yengeç sendromu. In E. Kaygın & G. Kosa (Eds.), *Olumsuz boyutlarıyla örgütsel davranış* (pp. 125–138). Konya: Eğitim Yayınevi
- Pearson, C. M., & Porath, C. L. (2005). On the nature, consequences and remedies of workplace incivility: No time for 'Nice'? Think again. *Academy of Management Executive*, 19(1), 7–18. <https://doi.org/10.5465/ame.2005.15841946>
- Pearson, C. M., Andersson, L. M., & Porath, C. L. (2000). Assessing and attacking workplace incivility. *Organizational Dynamics*, 29(2), 123–137. [https://doi.org/10.1016/S0090-2616\(00\)00019-X](https://doi.org/10.1016/S0090-2616(00)00019-X)
- Pearson, C. M., Andersson, L. M., & Wegner, J. W. (2001). When workers flout convention: A study of workplace incivility. *Human Relations*, 54(11), 1387–1419. <https://doi.org/10.1177/00187267015411001>
- Porath, C., & Pearson, C. (2013). The price of incivility. *Harvard Business Review*, 91(1–2), 114–121. Erişim adresi: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23390745/>
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, and Computers*, 36, 717–731. <https://doi.org/10.3758/BF03206553>
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879–891. <https://doi.org/10.3758/BRM.40.3.879>
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., Henseler, J., & Hair, J. F. (2014). On the emancipation of PLS-SEM: A commentary on Rigdon (2012). *Long Range Planning*, 47(3), 154–160. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2014.02.007>
- Selamat, R. S., Hendryadi, H., & Irsan, T. (2019). Workplace incivility, self-efficacy, and turnover intention relationship model: A multi-group analysis. *RJOAS*, 1(85), 358–368. <https://doi.org/10.18551/rjoas.2019-01.44>
- Singhapakdi, A., Vitell, S. J., Rallapalli, K. C., & Kraft, K. L. (1996). The perceived role of ethics and social responsibility: A scale development. *Journal of Business Ethics*, 15(11), 1131–1140. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/25074034>
- Soubhari, T., & Kumar, T. (2014). The crab-barrel effect and its impact on job stress-an exploratory study with reference to autonomous colleges. *International Journal on Recent and Innovation Trends in Computing and Communication*, 2(10), 3022–3027. <https://doi.org/10.17762/ijritcc.v2i10.3342>
- Stanley, D. J. (2005). Employee cynicism and resistance to organizational change. *Journal of Business and Psychology*, 19(4), 429–458. <https://doi.org/10.1007/s10869-005-4518-2>
- Taylor, S. G., & Kluemper, D. H. (2012). Linking perceptions of role stress and incivility to workplace aggression: The moderating role of personality. *Journal of Occupational Health Psychology*, 17(3), 316–329. <https://doi.org/10.1037/a0028211>
- Tokgöz, N., & Yılmaz, H. (2008). Örgütsel sinizm: Eskişehir ve Alanya'daki otel işletmelerinde bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 238–305. Erişim adresi: <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/331/544382.pdf?sequence=1>
- Üzümlü, B., Özkan, O. S., & Köse, S. (2022). Yaşam doyumu yengeç sendromunun frenine basabilir mi? 8. *Örgütsel Davranış Kongresi* (ss. 13–24). Muğla, Türkiye
- Weiner, B. (2010). Attribution theory. *International Encyclopedia of Education*, 6, 558–563. <https://doi.org/10.1002/9780470479216.corpsy0098>
- Weiss, H. M., & Cropanzano, R. (1996). Affective events theory: A theoretical discussion of the structure, causes and consequences of affective experiences at work. In B. M. Staw & L. L. Cummings (Eds.), *Research in organizational behavior: An annual series of analytical essays and critical reviews*, Vol. 18 (pp.1–74). Elsevier Science/JAI Press

- Yıldız, E. (2021). SmartPLS ile yapısal eşitlik modellemesi reflektif ve formatif yapılar. (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları
- Yozgat Bozok Üniversitesi (2023). Erişim adresi: <https://bozok.edu.tr/>
- Zauderer, D. G. (2002). Workplace incivility and the management of human capital. *The Public Manager*, 31(1), 36-42.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Gelir Çeşitliliği ve Kredi Kullanımının Performansa Etkisi: Türk Aracı Kurumları Üzerine Kantitatif Bir Yaklaşım

The Impact of Revenue Diversification and Credit Utilization on
Performance: A Quantitative Approach on Turkish Brokerage Firms

Hüseyin ERGUN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,

İslam İktisadi ve Finans Bölümü, Konya, Türkiye

KTO Karatay University, Faculty of Economics, Administrative and Social
Sciences, Department of Islamic Economics and Finance, Konya, Türkiye

huseyin.ergun@karatay.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2271-0041>

<https://ror.org/054341q84>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 01.06.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 30.08.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Ergun, H. (2025). Gelir çeşitliliği ve kredi kullanımının performansa etkisi: Türk aracı kurumları üzerine kantitatif bir yaklaşım. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 555-580. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1711227>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Impact of Revenue Diversification and Credit Utilization on Performance: A Quantitative Approach on Turkish Brokerage Firms

Abstract

This study evaluates the financial performance of brokerage houses operating in Türkiye's capital markets during the period 2005-2024 using multi-criteria decision-making (MCDM) techniques, namely IDOCRIW for criteria weighting and COBRA for alternative ranking. The motivation stems from the structural fragility in the sector, where brokerage houses remain highly dependent on trading commissions—comprising 60–75% of their service revenues—while generating only 25-40% from non-commission income streams. This concentration indicates a lack of revenue diversification and undermines long-term financial sustainability. Accordingly, the study provides a comprehensive framework for analyzing performance through the lenses of investor behavior, leverage usage, and income structure. The dataset was compiled from the Turkish Capital Markets Association (TSPB) and consists of six key financial indicators: the ratio of investors with margin agreements, ratio of margin users, margin utilization rate, ratio of margin trading volume to equity volume, commission income to sales ratio, and interest income to sales ratio. These indicators offer insights into both institutional performance and investor risk appetite. IDOCRIW, which integrates Entropy and CILOS methods to determine objective weights, was used to compute the relative importance of the criteria. The COBRA method was then applied to rank the performance of each year within the dataset. According to the IDOCRIW results, the most significant factor was "interest income from clients as a share of sales revenue" which received the highest weight of 65.22%. In contrast, the "ratio of margin users to equity investors" had the lowest weight at 2.76%. These findings underscore the decisive role of credit-based income in brokerage performance. COBRA rankings indicated that 2009 was the best-performing year, primarily due to a 37% increase in commission income and a 34% decrease in interest income compared to the previous year. Meanwhile, 2024 showed the lowest performance despite record trading volumes and rising investor numbers, revealing deeper structural vulnerabilities. To test the robustness of the results, alternative rankings using other distance-based MCDM methods-*VIKOR*, *TOPSIS*, *ARAS*, *EDAS*, and *MABAC*-were compared. Spearman rank correlation analysis revealed strong correlations ($p > 0.80$) between COBRA and these methods, supporting the validity of the results. The *TODIM* method, which incorporates gain/loss sensitivity, produced significantly different rankings and did not correlate meaningfully with the others. Sensitivity analysis was also conducted to test the model's stability: reducing the weight of the dominant *K6* criterion by up to 90% caused only minor shifts in rankings, indicating that the overall evaluation framework remains consistent under changing assumptions. Further comparisons with other weighting methods such as *MEREC*, *CRITIC*, and *NMD* confirmed the consistency and reliability of the IDOCRIW-based model. The findings suggest that brokerage houses must reduce their dependency on commission income by expanding into high value-added services such as investment advisory, portfolio management, and IPO consultancy. Additionally, close monitoring of investor behavior and prudent leverage management are essential for mitigating operational risks. Regulatory bodies should promote income diversification through incentives and develop stricter oversight mechanisms to ensure sustainability. The study also recommends caution regarding zero-commission marketing strategies, which may distort competition and conceal hidden costs. Unlike previous research focused on firm-level analysis, this study adopts a macro-level approach by providing a year-based sectoral evaluation. The proposed IDOCRIW-COBRA framework offers practical implications for decision-makers, investors, and policymakers by presenting an empirically grounded model for sector-wide performance measurement.

Keywords: Brokerage Houses, IDOCRIW, COBRA, Financial Performance, Turkish Capital Markets, MCDM

Gelir Çeşitliliği ve Kredi Kullanımının Performansa Etkisi: Türk Aracı Kurumları Üzerine Kantitatif Bir Yaklaşım

Öz

Bu çalışma, 2005–2024 döneminde Türkiye sermaye piyasasında faaliyet gösteren aracı kurumların finansal performansını, çok kriterli karar verme (ÇKKV) tekniklerinden IDOCRIW (kriter ağırlıklandırma) ve COBRA (alternatif sıralama) yöntemleri aracılığıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Aracı kurumların gelirlerinin

büyük bir kısmını (%60–75) alım satım komisyonlarından elde etmeleri ve komisyon dışı gelirlerin (%25–40) sınırlı kalması, sektörün sürdürülebilirliği açısından ciddi bir kırılganlık göstermektedir. Bu çerçevede, çalışma aracı kurumların performansını yatırımcı davranışları, kaldıraç kullanımı ve gelir yapısı ekseninde kapsamlı şekilde analiz etmektedir. Çalışmada kullanılan veri seti, Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği (TSPB) tarafından yayımlanan istatistikler temel alınarak oluşturulmuştur. Karar matrisi altı temel kriter üzerinden şekillendirilmiştir: kredi sözleşmeli yatırımcı oranı, kredi kullanan yatırımcı oranı, kredi kullanım oranı, kredili işlem oranı, komisyon gelir oranı ve faiz gelir oranı. Bu kriterler hem yatırımcı risk iştahı hem de aracı kurumların gelir çeşitliliği açısından kritik öneme sahiptir. IDOCRIW yöntemiyle belirlenen kriter ağırlıkları, COBRA yöntemiyle yıl bazlı performans sıralamalarında kullanılmıştır. IDOCRIW sonuçlarına göre, "müşterilerden alınan faiz geliri/satış gelirleri" kriteri %65,22 ile en yüksek ağırlığa sahip olurken, "kredi kullanan yatırımcı sayısı/pay senedi yatırımcı sayısı" yalnızca %2,76 ağırlıkla en düşük değere sahip olmuştur. Bu durum, faiz gelirlerinin aracı kurum performansı üzerinde baskın rol oynadığını göstermektedir. COBRA yöntemiyle yapılan sıralamada 2009 yılı en yüksek performansı gösterirken, 2024 yılı en düşük performansa sahip yıl olarak belirlenmiştir. 2009 yılındaki yükseliş, komisyon gelirlerindeki artış ve faiz gelirlerindeki azalma ile açıklanabilirken, 2024 yılındaki düşüş yüksek işlem hacmine rağmen gelir yapısının sürdürülemezliğini ortaya koymaktadır. Sıralamaların güvenilirliği, VIKOR, TOPSIS, ARAS, EDAS ve MABAC gibi diğer mesafe tabanlı ÇKKV yöntemleriyle karşılaştırılarak Spearman sıra korelasyon analizi ile test edilmiştir. Analizler, COBRA yöntemi ile diğer yöntemler arasında yüksek düzeyde korelasyon ($p > 0,80$) olduğunu ortaya koymuştur. TODIM yöntemi ise diğerlerinden belirgin şekilde farklı sıralama üretmiş ve korelasyon göstermemiştir. Ayrıca duyarlılık analizleri kapsamında, en yüksek ağırlığa sahip kriterin ağırlığı %90 oranında azaltıldığında sıralamalarda küçük sapmalar gözlemlenmiş, ancak genel sıralama yapısının korunduğu görülmüştür. Alternatif ağırlıklandırma yöntemleri (MEREC, CRITIC, NMD) ile yapılan analizler de IDOCRIW yönteminin tutarlılığını desteklemiştir. Çalışmanın sonuçları, aracı kurumların sadece komisyon gelirine dayalı yapılarından uzaklaşarak danışmanlık, portföy yönetimi ve halka arz gibi katma değerli hizmetlere yönelmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, yatırımcı davranışlarının izlenmesi ve kaldıraçlı işlemlerin daha dikkatli yönetilmesi operasyonel risklerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Düzenleyici kurumların, gelir çeşitliliğini teşvik eden politikalar geliştirmesi sektörel sürdürülebilirlik açısından kritik öneme sahiptir. Bu çalışma, mikro düzeyde bireysel firma analizlerinin ötesine geçerek, makro düzeyde sektörel bir değerlendirme sunmakta ve karar alıcılar ile politika yapıcılar için ampirik temelli stratejik bilgiler sağlamaktadır. Modelin esnekliği ve yöntemlerin tutarlılığı dikkate alındığında, IDOCRIW tabanlı COBRA yaklaşımının sermaye piyasalarında performans değerlendirmeleri için etkin ve güvenilir bir araç sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aracı Kurumlar, IDOCRIW, COBRA, Finansal Performans, Türkiye Sermaye Piyasası, ÇKKV

Giriş

Sermaye piyasası aracı kurumları açısından sektörel rekabet avantajının en önemli belirleyicilerinden biri, sundukları ürün çeşitliliği ve gelir kaynaklarının dengeli bir şekilde dağılımıdır. Türk sermaye piyasasında faaliyet gösteren aracı kurumlar, 2005–2024 döneminde ekonomik dalgalanmalar, piyasa oynaklıkları ve regülasyon değişimleri gibi çeşitli dinamiklerin etkisiyle inişli çıkışlı bir performans sergilemiştir. Ancak bu dönemde dikkat çeken ortak bir özellik, kurumların hizmet gelirlerinin büyük bir bölümünü (%60-75) alım satım komisyonlarından elde etmeleri olmuştur (Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği, 2025). Komisyon dışı gelirlerin toplam gelirler içindeki payının sınırlı kalması (%25-40) ise, aracı kurumların sürdürülebilir bir finansal yapıya sahip olabilmeleri için gelir çeşitliliğini yeterince sağlayamadıklarını göstermektedir. Bu durum, sektörün hem içsel kırılganlıklarını artırmakta hem de uzun vadeli büyüme ve rekabet gücü açısından önemli tehditler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, aracı kurumların finansal performansının düzenli ve kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi sadece kurum bazında değil, aynı zamanda tüm sermaye piyasası sisteminin sağlıklı işleyişi açısından da kritik önem taşımaktadır. Rekabet dinamiklerinin doğru

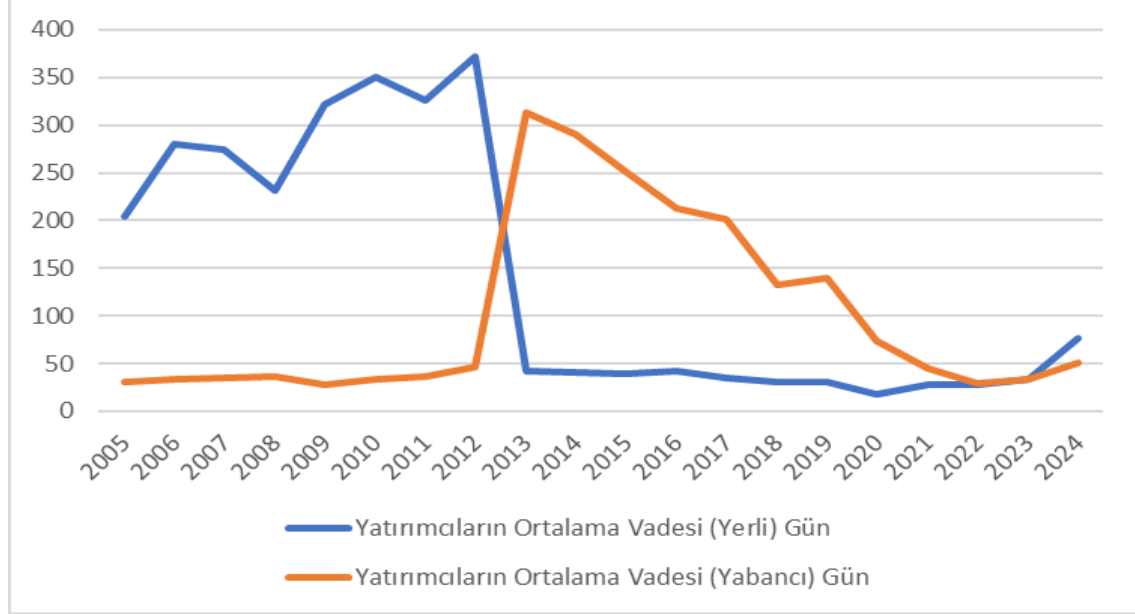
analiz edilmesi, stratejik karar alma süreçlerinin veri temelli biçimde yürütülmesi ve düzenleyici otoriteler ile yatırımcılar açısından yönlendirici bilgilerin sunulması, sermaye piyasalarının istikrarı ve gelişimi açısından elzemdir. Sermaye piyasalarının işleyişi, büyük ölçüde yatırımcı davranışlarının, aracı kurum stratejilerinin ve piyasa yapısının doğru analizine dayanmaktadır. Bu analizlerin temelini ise, belirli oranlara dayalı performans göstergeleri oluşturmaktadır. Özellikle hisse senedi piyasasında faaliyet gösteren aracı kurumlar için, kredi kullanımı, işlem hacmi, komisyon ve faiz gelirlerinin dağılımı ile yatırımcıların kaldıraçlı işlem eğilimleri gibi göstergeler hem sektörel sürdürülebilirliği hem de sistemik risklerin yönetimini doğrudan etkilemektedir. Kredili işlem sözleşmeli yatırımcı sayısı, fiilen kredi kullanan yatırımcı sayısı, kredi kullanım oranı, kredili işlem hacminin toplam hacme oranı, ortalama komisyon gelir oranı ve faiz gelirlerinin hizmet gelirlerine oranı gibi değişkenler, aracı kurumların mali dayanıklılığını ve yatırımcı tabanının risk profilini ortaya koyan temel performans göstergeleridir (TSPB, 2025). Aracı kurumların karşı karşıya olduğu başlıca finansal riskler arasında yatırımcı davranışlarındaki değişkenlik, piyasa kaynaklı yatırım riskleri ve marjinal kredi riskleri yer almakta; özellikle yatırımcıların yüksek frekanslı işlemler ve kaldıraçlı pozisyon alma eğilimleri, kurumların gelir yapısını hem destekleyici hem de tehdit edici bir faktör haline getirmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki aracı kurumların yıllar itibarıyla değişen finansal performanslarını objektif ve karşılaştırmalı şekilde analiz etmek; bu doğrultuda sektörel stratejilerin geliştirilmesine katkı sunmak ve düzenleyici otoriteler ile piyasa aktörlerine yön gösterici ampirik bulgular sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda, karar vericilere stratejik bakış açısı kazandırabilecek bütüncül bir analiz çerçevesi sunmak üzere Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) tekniklerinden IDOCRIW ve COBRA yöntemleri bütünleşmiş biçimde kullanılmıştır. Böylece çalışma hem sektördeki durumu tespit etmekte hem de geleceğe yönelik politika geliştirme sürecine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Türkiye'de, aracı kurumların toplu finansal verileri dikkate alındığında (Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği, 2025), 2005-2024 dönemi ortalama verilerine göre, sermaye piyasalarında hizmet sunan aracı kurum sayısı 58, kredi sözleşmeli yatırımcı sayısı 133,183, hisse senedi yatırımcı sayısı 1,917,232 kişi, kredi kullanan yatırımcı sayısı 16,816, kredili işlem hacmi 8,7 milyar TL, hisse senedi işlem hacmi 5,568 trilyon TL, satış gelirleri 415 milyar TL, alım satım komisyonu 3,5 milyar TL, müşterilerden tahsil edilen kredi tutarı 3,9 milyar TL, BİST-TÜM kapsamında yerli yatırımcıların hisse senedi elde tutma süresi 140 gün iken yabancılar da bu oran 103 gündür. Yine aynı verilere göre aracı kurum başına düşen kredi sözleşmeli yatırımcı sayısı 2,619, hisse senedi yatırımcı sayısı 36,954 kişi, kredi kullanan yatırımcı sayısı 321, kredili işlem hacmi 179,3 milyon TL, hisse senedi işlem hacmi 113,9 milyon TL, satış gelirleri 8,1 milyar TL, alım satım komisyonu 71,3 milyon TL, müşterilerden tahsil edilen kredi tutarı 78,8 milyon TL'dir. Yerli ve yabancı yatırımcıların hisseleri portföylerinde tuttukları gün sayıları Şekil 1'de yer almaktadır. 2005-2012 dönem bandında yerli yatırımcıların yabancı yatırımcılara kıyasla aktif olarak işlem yaptıkları görülmektedir. Bu dönemde devir hızı yerli yatırımcıda ortalama 10.7 iken yabancı yatırımcıda 1.28'dir. 2013-2023 döneminde yerli yatırımcı hızının dramatik bir şekilde azaldığı ve yatırımcı tutma sürelerinin 2023 yılında (34 gün) eşitlendiği görülmektedir. Bu durum, özellikle yerli yatırımcılar açısından yatırım davranışında önemli değişimler olduğunu göstermektedir. Yabancı yatırımcılar açısından ise Covid-19'un etkilerinin yoğun hissedildiği dönem olan 2020 yılında elde tutma gün sayılarının azalarak devir hızlarının arttığı görülmüştür. Yüksek frekanslı işlemlere imkân sağlayan Robot ve algoritmalara dayalı

yazılım uygulamaları tabanlı sistemlerin (BOFA robotu) yoğun olarak kullanılması bu durumu açıklayan önemli nedenlerden biridir. Bunun dışındaki değişikliklerin altında yatan nedenleri anlamak için piyasa ve ekonomik koşulların daha fazla araştırılması gerekmektedir.

Şekil 1. Yatırımcıların Hisse Tutma Gün Sayıları

Verilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'deki sermaye piyasası aracı kurumları, alım satım komisyonlarına bağımlı bir gelir yapısına sahip olup, gelir çeşitliliğinin artırılması rekabet güçlerini ve sektörün sürdürülebilirliğini destekleyecektir. Türkiye'deki aracı kurumların gelir yapısında alım satım komisyonlarının baskınlığına rağmen, müşterilerden kredili hisse işlemleri kapsamında tahsil edilen kredi faiz gelirlerinin komisyon gelirlerinden yüksek olması, ortalama olarak yerli yatırımcıların yabancılara kıyasla daha uzun hisse senedi elde tutma süreleri ile birleştiğinde, bu durum, aracı kurum performansının kapsamlı bir şekilde analiz edilmesinin önemini ve gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, aracı kurumların 2005-2024 dönemi toplu finansal verileri üzerinden Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden IDOCRIW (kriter ağırlıklandırma) ve COBRA (alternatif sıralama) yöntemleri kullanılarak performans değerlendirmesi yapılmış olup, alternatif ve kriterler duyarlık analizine tabi tutulmuş ve sıralama sonuçları arasındaki ilişkiler Spearman Rho ile analiz edilmiştir. Türkiye sermaye piyasası bağlamında aracı kurumların toplu finansal performansını değerlendirmek için IDOCRIW tabanlı COBRA yöntemi şeklinde yeni bir ÇKKV yaklaşımı öneren bu çalışmanın motivasyonu, finansal performansın ÇKKV yöntemleriyle değerlendirilmesi suretiyle sektördeki karar alıcılara, yatırımcılara ve düzenleyici kurumlara rekabet avantajı sağlayacak stratejik bilgiler sunmaktır.

1. Literatür Taraması

Aracı kurumlar, sermaye piyasalarının etkin işleyişini sağlayan kurumlar olarak, yatırımcıların doğru ve tutarlı bilgiye erişiminde, güvenli alım satım işlemlerinde, kullanıcı dostu platform ve altyapı uygulamalarıyla ve optimal maliyetle sürdürülebilir yatırımda hayati bir role sahip finansal aktörlerdir. Literatürde aracı kurumlar odaklı çok geniş yelpazede çalışmalar bulunmaktadır. Literatür araştırmalarında, aracı kurumların etkinliği, yapısı ve piyasa üzerindeki etkileri farklı açılardan incelenmiştir. Çalışmalardan bazıları aracı kurumların tercih

edilebilirliği, büyüklüğü, hisse tavsiyeleri, analist nitelikleri gibi faktörlerin şirket performansı ve piyasa etkinliği üzerindeki çok yönlü etkilerini vurgulamaktadır (Bedelova ve diğerleri, 2017; Çelik, 2019; Çobanoğlu, 2023; Dalgın ve Atak, 2021; Orçun, 2020; Uygun, 1996; Yeşildağ ve Kaderli, 2013). Aracı kurumların finansal performanslarının ÇKKV ve veri zarflama analizleriyle değerlendirilmesi, yatırımcı davranışlarının analizi, sektörel düzenlemelerin etkileri ve teknolojik gelişmelerin sektöre yansımaları temel araştırma konularını oluştururken, aracı kurumların etkinliğini belirleyen faktörler (Aras ve diğerleri, 2018a, 2018b; Aras ve diğerleri, 2020), yeni finansal ürünlerin muhasebeleştirilmesi, internet kullanımı, halka arzlarda itibar ve müşteri ilişkileri gibi konular da literatürde önemli yer tutmaktadır (Baykuş ve Bektaş, 2024; Bayram, 2016; Günay ve Kaya, 2017; Köse ve Akıllı, 2021; Medetoğlu, 2024; Sevim ve Temizel, 2009). Ancak, aracı kurumların operasyonel riskleri, gelir çeşitlendirme stratejileri ve yatırımcı davranışlarının aracı kurum performansı üzerindeki etkileri gibi dinamik konuları inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Yerli ve yabancı literatürde aracı kurumlar kapsamında yapılan çalışmalardan bir kısmı özetlenerek aşağıda sunulmuştur.

Liang ve diğerleri (2008) çalışmalarında, analist-şirket ilişkilerinin sadece şirket düzeyinde değil, aynı zamanda analistlerin ve aracı kurumların özelliklerine göre de şekillendiğini belirtmişlerdir. Bu çalışma, analistlerin belirli sektörlerdeki uzmanlıkları ve kurumların şirketleri takip etme sürekliliğinin, şirket takibini etkileyen önemli faktörler olduğunu işaret etmektedir.

Coşkun (2009, s.31) çalışmasında, Türkiye'deki aracı kurumların "birleşme/devralma danışmanlığı, sabit getirili araçlara/hisse senedine dayalı yüklenim ve danışmanlık" gibi katma değerli hizmetlerin gelir içerisindeki payının gelişiminin önünde çeşitli engeller bulunduğunu ve bu engellerin piyasa dinamikleriyle kendiliğinden çözülmesinin zor olduğunu ileri sürmüştür.

Kadioğlu ve Günalp (2019) çalışmalarında aracı kurumların etkinliği ile karlılığı arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmada, piyasa gücü hipotezine paralel olarak, aracı kurumların piyasa paylarının karlılık üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespiti yapılmıştır. Bununla birlikte, doğrudan ölçülen verimliliğin karlılık üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı da belirtilmiştir.

Köse ve Akıllı (2021) çalışmalarında ÇKKV yöntemlerinden VIKOR'u kullanarak, 2016-2019 yılları arasında Türk finans sektöründe faaliyet gösteren 57 aracı kurumun finansal performansını, 10 kriter (cari oran, likidite oranı (asit oranı), nakit oranı, maddi duran varlık devir hızı, aktif devir hızı, borç oranı, kısa vadeli borç/toplam borç, duran varlıkların karlılığı, maddi duran varlık karlılığı ve çalışma sermayesi karlılığı) üzerinden değerlendirmişlerdir. Aracı kurum sıralamalarının farklılaştığı çalışma sonuçlarında, başarılı kurumların karlılık odaklı, başarısız kurumların ise likidite sorunları yaşadığı tespiti yapılmıştır.

Stephan ve diğerleri (2021) tarafından ABD'de yürütülen bir çalışmada, politikacılar ile aracı kurumlar arasındaki ilişkiler incelemiş ve bu politikacıların işlem yaptıkları kurumlarla olan bağlantılarının politikacıların alım satım karlıklarını artırdığı ortaya konulmuştur. Çalışmada elde edilen sonuçlar, piyasalarda bilgi eşitsizliğinin olası sonuçlarını ortaya koyması açısından önemlidir.

Al-Aamri ve diğerleri (2022), aracı kurumların büyüklüğünün, analistlerin Uluslararası Finansal Raporlama Standardı (IFRS) 8'e göre yapılan segment raporlamalarından elde ettikleri faydayı nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Çalışma bulguları, büyük aracı kurumlardaki

analistlerin tahminlerinin daha doğru olduğunu, ancak küçük kurumlarda bu etkinin gözlemlenmediğini ortaya koymuştur. Bu durum, büyük kurumların yöneticilerine erişim ve kurum içi uzmanlık gibi avantajlarına bağlanmıştır.

Doğan ve diğerleri (2022), aracı kurumların bankacılık sektörü hisse senetleri üzerindeki alım-satım tavsiyelerinin etkisini inceledikleri çalışmalarında , ilgili kurum hisse senetlerine yönelik tavsiyelerin Borsa İstanbul'da (BIST) anormal getirilere yol açabildiğini ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla çalışmada elde edilen bulgular piyasanın yarı güçlü formda etkin olmadığını ortaya koymaktadır.

Fung ve diğerleri (2023) Çin'deki durumu inceleyerek, aracı kurumlarla aynı denetçiyi paylaşan şirketlerin kar tahminlerinin, bu kurumlar tarafından daha isabetli yapıldığını tespit etmişlerdir. Bu durum, denetçi-analist ilişkileri bağlamında, bilgi paylaşımına dayalı potansiyel çıkar çatışmalarını ortaya koymaktadır.

Koç (2023) çalışmasında Türkiye'deki aracı kurumlar ve müşterileri arasındaki türev araç alım satım aracılık sözleşmelerini incelemiştir. Çalışmada türev araçları kapsamındaki sözleşmelerde müşteri haklarının korunmasının ilgili mevzuatlarda (sermaye piyasası hukuku, tüketiciyi koruma kanunu ve Borçlar Kanunu) güvence altına alınmasına vurgu yapılmıştır.

Sayıl ve Korhan (2025), birliktelik kuralı analizi üzerinden BIST Aracı Kurum Endeksi'ndeki hisselerin diğer endekslerle ve makroekonomik değişkenlerle birlikte hareketini incelemiştir. Çalışmada, aracı kurum hisseleri arasında anlamlı bir eş hareketlilik bulunmadığı, ancak Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) gibi makroekonomik değişkenlerle ise olumlu ilişkiler bulunduğu tespiti yapılmıştır.

Şeyranlıoğlu ve Kara (2024), yatırımcıların, hisse başı karı maksimum ve diğer rasyoları minimum olan aracı kurumları tercih ettiği varsayımından hareketle, Entropi-CODAS yöntemini kullanarak halka açık statüde borsada işlem gören aracı kurumların 2020-2022 verileri (Fiyat/Kazanç oranı, Piyasa Değeri/Defter Değeri, Firma Değeri/FAVÖK, Firma Değeri/Satışlar ve Hisse Başı Kâr) üzerinden borsa performanslarını analiz etmişlerdir. Çalışma sonuçları ISMEN ve OSMEN kodlu aracı kurum hisselerine yatırım yapılabilirliğini işaret etmektedir. Benzer şekilde Baykuş ve Bektaş (2024), halka açık statüde işlem gören aracı kurumların 2020-2023 verilerini kullanarak LOPCOW ve WASPAS yöntemleriyle inceleme yapmışlardır. İlgili dönemde OSMEN, TERA, GLMD ve SKYMD hisselerinin başarılı performans sergileyerek farklı sıralamalara sahip oldukları belirtilmiştir.

Genel olarak literatürde yer alan ve bu çalışma kapsamında değinilen çalışmalar, aracı kurumların çeşitli yönlerini ele alarak geniş bir literatür yelpazesi sunmaktadır. Bununla birlikte aracı kurumların operasyonel riskleri, gelir çeşitlendirme stratejileri ve yatırımcı davranışlarının aracı kurum performansı üzerindeki etkileri gibi dinamik konuları inceleyen çalışmaların sınırlı olması, bu alanda önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Ayrıca, aracı kurumların performansı, verimliliği veya yatırımcı memnuniyeti gibi ölçütlerin çok kriterli karar modelleriyle analiz edildiği çalışmaların da sınırlı olduğu görülmüştür.

2. Araştırmanın Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, Türkiye sermaye piyasasında faaliyet gösteren aracı kurumların 2005-2024 dönemine ait toplu finansal verilerini IDOCRIW ve COBRA yöntemleriyle analiz ederek, sektördeki karar alıcılara stratejik bilgiler sağlamayı, bu bilgileri duyarlılık analizleriyle

destekleyerek ve sıralama sonuçlarını Spearman Rho ile karşılaştırarak güvenilirliği artırmayı amaçlamaktadır.

2.2. Araştırmanın Veri Seti

İlgili dönemler arasında faaliyet gösteren aracı kurumlara ilişkin olan ve aynı zamanda karar matrisine dayanak teşkil eden veriler Tablo 1’de yer aldığı şekildedir.

Tablo 1. Çalışma Verileri

YIL	AKS	KSYS	KKSY	KH	SG	HSASK
2005	82	44.845	9.501	380.723.880	200.756.538.169	956.550.537
2006	79	47.254	10.270	478.292.258	148.857.538.083	594.426.897
2007	74	49.415	10.730	491.603.514	153.838.547.856	599.081.305
2008	69	50.373	8.499	254.482.174	121.656.707.097	409.330.675
2009	65	49.758	8.977	468.486.376	98.970.789.022	561.220.372
2010	65	54.539	11.616	735.603.904	152.669.254.028	714.871.535
2011	65	53.760	10.964	825.722.943	143.145.644.162	692.465.087
2012	65	58.073	11.462	1.062.382.240	136.601.135.449	533.693.195
2013	61	59.332	10.417	1.159.576.266	188.929.569.870	630.538.600
2014	59	61.733	9.914	1.147.606.603	192.296.124.123	618.151.748
2015	52	63.999	9.585	1.506.917.874	185.112.759.944	673.677.624
2016	46	57.024	9.390	1.464.952.325	164.221.963.466	732.879.956
2017	46	63.662	10.670	2.122.023.763	149.027.760.482	989.683.481
2018	47	70.490	12.101	1.823.212.436	163.040.258.653	1.381.804.415
2019	46	82.712	11.895	2.751.888.991	570.846.678.892	1.345.755.924
2020	46	185.210	24.933	6.816.729.081	578.300.799.687	4.404.666.659
2021	47	264.779	29.979	11.469.372.106	646.301.228.509	4.409.003.183
2022	46	327.307	37.777	30.205.616.296	811.189.111.245	9.777.687.542
2023	47	471.482	44.054	48.376.734.509	1.324.268.321.640	20.306.676.595
2024	52	547.909	43.576	62.162.706.121	2.181.418.839.788	20.375.295.322
YIL	YRGS	YBGS	PSYS	MAFG	PSİH	
2005	204	30	887.958	79.854.132	272.279.000.000	
2006	280	34	927.100	107.894.559	325.100.000.000	
2007	275	35	940.766	118.656.515	387.800.000.000	
2008	231	37	940.766	93.380.300	332.615.000.000	
2009	322	28	1.000.261	61.671.395	482.534.000.000	
2010	351	33	1.043.135	86.804.579	635.664.000.000	
2011	326	36	1.097.791	139.198.183	695.338.000.000	
2012	372	46	1.088.566	152.808.998	623.326.000.000	
2013	42	313	1.110.409	163.440.143	816.858.000.000	
2014	41	290	1.075.368	188.354.372	872.931.000.000	
2015	39	251	1.059.313	210.266.709	1.025.874.000.000	
2016	42	212	1.040.794	210.784.861	1.013.562.000.000	
2017	35	201	1.090.903	332.441.139	1.468.001.000.000	
2018	31	133	1.178.919	585.430.056	1.993.296.000.000	
2019	31	140	1.203.438	616.278.570	2.130.111.000.000	
2020	18	74	1.988.940	886.857.164	6.543.570.000.000	
2021	27	45	2.355.067	2.435.312.718	7.462.984.000.000	
2022	27	29	3.783.487	6.353.702.779	17.685.973.000.000	
2023	34	34	7.653.030	23.656.033.863	32.695.506.000.000	
2024	76	51	6.878.631	41.864.762.051	33.907.000.000.000	

Not: AKS: Aracı Kurum Sayısı, KKYS: Kredi Kullanan Yatırımcı Sayısı, KH: Kredi Hacmi (TL), SG: Satış Gelirleri (net), HSASK: Hisse Senedi Alım/Satım Aracılık Komisyonları, MAFG: Müşterilerden Alınan Faiz Gelirleri, PSYS: Pay Senedi Yatırımcı Sayısı, YRGS: Yatırımcıların Ortalama Vadesi (Yerli) Gün, YBGS: Yatırımcıların Ortalama Vadesi (Yabancı) Gün, PSİH: Pay Senedi İşlem Hacmi (TL)

Kaynak: Yazarlar tarafından derlenmiştir (TSPB, 2025; Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği, 2025; TÜYİD, 2025).

Tablo 1’de yer alan veriler kullanılarak oluşturulan karar matrisi Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Karar Matrisi

Alternatifler / Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6
2005	0.05050	0.01070	0.21186	0.00140	0.00476	0.00040
2006	0.05097	0.01108	0.21734	0.00147	0.00399	0.00072
2007	0.05253	0.01141	0.21714	0.00127	0.00389	0.00077
2008	0.05354	0.00903	0.16872	0.00077	0.00336	0.00077
2009	0.04975	0.00897	0.18041	0.00097	0.00567	0.00062
2010	0.05228	0.01114	0.21299	0.00116	0.00468	0.00057
2011	0.04897	0.00999	0.20394	0.00119	0.00484	0.00097
2012	0.05335	0.01053	0.19737	0.00170	0.00391	0.00112
2013	0.05343	0.00938	0.17557	0.00142	0.00334	0.00087
2014	0.05741	0.00922	0.16059	0.00131	0.00321	0.00098
2015	0.06042	0.00905	0.14977	0.00147	0.00364	0.00114
2016	0.05479	0.00902	0.16467	0.00145	0.00446	0.00128
2017	0.05836	0.00978	0.16760	0.00145	0.00664	0.00223
2018	0.05979	0.01026	0.17167	0.00091	0.00848	0.00359
2019	0.06873	0.00988	0.14381	0.00129	0.00236	0.00108
2020	0.09312	0.01254	0.13462	0.00104	0.00762	0.00153
2021	0.11243	0.01273	0.11322	0.00154	0.00682	0.00377
2022	0.08651	0.00998	0.11542	0.00171	0.01205	0.00783
2023	0.06161	0.00576	0.09344	0.00148	0.01533	0.01786
2024	0.07965	0.00633	0.07953	0.00183	0.00934	0.01919

2005 ve 2024 yılları arasında Türk sermaye piyasaları, küresel ve yerel birçok faktörün etkisi altında kalmıştır. 2008 Mortgage krizi ve akabinde yaşanan Avrupa Borç Krizi, diğer piyasalarda olduğu gibi hisse senedi piyasalarında da belirsizlik yaratarak yatırımcı güvenini sarsmıştır (Eser ve Ela, 2015). Türkiye'deki siyasi ve ekonomik gelişmeler, TCMB'nin para politikaları ve kredi derecelendirme kuruluşlarının değerlendirmeleri piyasaların yönünü belirlemede önemli ölçüde etkili olmuştur (Boyacıoğlu ve diğerleri, 2023). Yabancı yatırımcıların belirli dönemlerdeki hisse senedi ilgisi piyasa likiditesini etkilerken, yatırımcı tabanının genişlemesi, teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme (algoritmik platformlar, robotlar vb.) yatırımcıların piyasalara erişimini kolaylaştırmıştır (Akusta ve Salur, 2024; Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği, 2018). 2020'de başlayan COVID-19 pandemisi ekonomik belirsizlikleri artırmıştır (Atici Ustalar ve Şanlısoy, 2021). Türkiye'de 2018 sonrası artan enflasyon ve kur dalgalanmaları yatırımcı davranışlarını değiştirmiştir (Onaç ve Birol, 2024). Türkiye'de 2023 yılında yaşanan Kahramanmaraş merkezli deprem ile sarsılan hisse senedi piyasalarında, BİST bünyesinde 1990 yılında gerçekleşen 35 halka arz rekoru 2021 yılında 52 şirket ile kırılırken, 2022 yılında 40 şirket, 2023 yılında 53 şirket ve 2024 yılında ise 34 şirket halka arz olarak işlem görmeye başlamıştır (BİAŞ, 2022; Foreks, 2025; SPK, 2025). Sayılan tüm bu faktörler ışığında, verilere sağlıklı ve doğru erişim dikkate alınarak veri aralığı 2005-2024 dönemi ile sınırlandırılmıştır.

Yatırımcıların kredi kullanımı, hisse senedini elde tutma süreleri ve işlem başına düşen gelir gibi göstergelerin karşılaştırmalı biçimde incelenmesi; piyasa derinliği, yatırımcı segmentasyonu ve kurumsal risk yönetimi konularında daha sağlam ve veri temelli çıkarımlar yapılmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda çalışma analizinde Tablo 3'te yer verilen kriterler dikkate alınmıştır.

Tablo 3. Çalışma Kriterleri

Kriter Açıklaması	Kriter Kodu	Kriter Yönü
Kredi sözleşmeli yatırımcı sayısı/pay senedi yatırımcı sayısı	K1	Minimum
Kredi kullanan yatırımcı sayısı/pay senedi yatırımcı sayısı	K2	Minimum
Kredi kullanan yatırımcı sayısı/kredi sözleşmeli yatırımcı sayısı	K3	Minimum
Kredi hacmi/pay senedi işlem hacmi	K4	Minimum
Hisse senedi alım satım komisyonu/satış gelirleri	K5	Maksimum
Müşterilerden alınan faiz geliri/satış gelirleri	K6	Minimum

Kaynak: (Aras, Tezcan, Kutlu Furtuna, ve diğerleri, 2018a, 2018b; Bayram, 2016; TSPB, 2025)

Kredi sözleşmeli yatırımcı sayısı, aracı kurumlarla kredili işlem sözleşmesi imzalayan yatırımcıların toplamını ifade eder. Bu yatırımcılar henüz kredi kullanmasalar bile, aracı kurumlar için potansiyel bir faiz geliri kaynağı oluştururlar ve bu da yatırımcıların kaldıraçlı işlemlere ne kadar istekli olduğunu gösterir (Li ve diğerleri, 2024). Kredi kullanan yatırımcı sayısı, aracı kurumlarla kredi sözleşmesi yaparak fiilen kredili işlem gerçekleştiren yatırımcıların sayısıdır. Bu sayının yüksek olması, yatırımcıların risk almaya istekli olduğunu gösterirken, düşük olması ise daha temkinli bir yaklaşım sergilediklerini işaret eder. Yatırımcıların yatırım profili (düşük, orta ve yüksek) kredi kullanımı üzerinde etkilidir (Kourtidis ve diğerleri, 2011). Kredi kullanım oranı, kredili işlem yapan yatırımcıların, kredi sözleşmesi imzalayan yatırımcılar içindeki yüzdesidir. Bu oran, aracı kurumların kredi hizmetlerini ne kadar etkili sunduğunu gösterirken, aynı zamanda yatırımcıların piyasaya olan güvenini ve borçlanma eğilimini de yansıtır (Bian ve diğerleri, 2021). Kredili işlem oranı, hisse senedi piyasasında kredili işlemlerin, toplam hisse senedi işlemlerine oranıdır. Bu oran, piyasadaki kaldıraç etkisini ve kredi kullanımının ne kadar yaygın olduğunu gösterir. Oranın yüksek olması, artan risk iştahıyla birlikte piyasa risklerinin de arttığına işaret edebilir. Ortalama komisyon geliri, aracı kurumların hisse senedi işlemlerinden elde ettiği komisyon gelirlerinin, toplam satış gelirleri içindeki payıdır. Bu oran, aracı kurumların ne kadar verimli çalıştığını ve sundukları hizmetlerin finansal olarak ne kadar getiri sağladığını değerlendirmek için kullanılır. Faiz gelirlerinin payı, kredili işlemlerden elde edilen faiz gelirlerinin toplam satış gelirleri içindeki oranıdır. Bu oran, faize dayalı gelirlerin aracı kurumun sürdürülebilirliği açısından ne kadar önemli olduğunu gösterir. Aynı zamanda, aracı kurumların krediye dayalı gelir modelinin taşıdığı riskleri değerlendirme imkanı da sunmaktadır (Baker ve diğerleri, 2010; İslam ve Chowdhury, 2023; Matsypura ve Pauwels, 2014; Sermaye Piyasası Araçlarının Kredili Alım, Açığa Satış ve Ödünç Alma ve Verme İşlemleri Hakkında Tebliğ, 2003; TSPB, 2023).

2.3. Araştırmanın Yöntemi

2.3.1. IDOCRIW Yöntemi

IDOCRIW yöntemi Zavadskas ve Podvezko (2016) tarafından geliştirilmiştir. IDOCRIW yöntemi, Entropi ve CILOS olmak üzere iki farklı objektif ağırlıklandırma yöntemi sonuçlarını bütünleşik hale dönüştüren ve böylece yöntemlerin metodolojileri kapsamında bünyelerinde barındırdıkları potansiyel eksiklikleri gidererek tutarlı ve rasyonel sonuç elde etmeye imkan sunan bir yöntemdir. Entropi yönteminde kriter sayısı arttıkça kriterlerin rölatif önemi etkisini yitirir. Dolayısıyla kriter sayısındaki değişimlere duyarsızlık ortaya çıkabilir. Bu durum kriterlerin önem derecelerinin tam olarak ortaya konulmasını engelleyecek düzeyde dengesiz bir ağırlıklandırma durumuna yol açabilir. Öyle ki, Entropi yönteminin çok kriterli optimizasyon ve kamu ihalelerinde ağırlıklandırma katsayılarının belirlenmesi amacıyla kullanılmaması gerektiğini ortaya koyan çalışmalar da literatürde yer almaktadır (Zizovic ve Albijanić, 2025, s.43). CILOS yönteminin etki kaybı analizine dayalı dengeleme mekanizması, Entropi yönteminin kriterlere yönelik anılan söz konusu dezavantajını çözerek karar sürecinde daha

tutarlı ve rasyonel sonuçların elde edilmesine katkı sunmaktadır (Alao ve diğerleri, 2021, s. 164). IDOCRIW yöntemi, Entropi yönteminin yetersizliklerini CILOS ile telafi ederek daha adil kriter ağırlıkları belirlemeye imkan sunduğu için tercih edilmiştir (Ali ve diğerleri, 2020, s. 2).

2.3.1.1. Entropi Yöntemi

Entropi yöntemi, Shannon tarafından geliştirilen ve sistemdeki rastgeleliği ölçerek objektif kriter ağırlıklandırması sağlayan, çeşitli alanlarda kullanılan bir ÇKKV yöntemidir; ancak, karar matrisindeki verilerin niteliklerini tam olarak yansıtmadaki eksiklikleri nedeniyle sınırlamaları bulunmaktadır (Mukhametzhanov, 2021; Shannon, 1948). Entropi yönteminde kriter ağırlıklarının belirlenmesi kapsamında izlenecek uygulama adımları aşağıdaki şekildedir (Alao ve diğerleri, 2021, s.164):

Karar matrisi oluşturulur. m alternatif sayısını, n ise kriter sayısını ifade eder.

$$X = \begin{bmatrix} X_{1,1} & X_{1,2} & X_{1,n} \\ X_{i,1} & X_{i,j} & X_{i,n} \\ X_{m,1} & X_{m,2} & X_{m,n} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Karar matrisi için normalizasyon yöntemi uygulanır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^n x_{ij}} \quad (1 \leq i \leq m, 1 \leq j \leq n) \quad (2)$$

Kriterler için entropi değerleri (E_j) hesaplanır.

$$E_j = -1/(\ln(m) \sum_{i=1}^n [r_{ij} \ln(r_{ij})]) \quad (j = 1, 2, \dots, m; 0 \leq E_j \leq 1) \quad (3)$$

Kriterler için farklılaşma dereceleri (d_j) belirlenir.

$$d_j = 1 - E_j \quad (4)$$

Kriterlerin ağırlıklı değerleri (w_j) tespit edilir.

$$w_j = d_j / \sum_{j=1}^m d_j \quad \sum_{j=1}^m w_j = 1, j = 1, 2, \dots, m. \quad (5)$$

2.3.1.2. CILOS Yöntemi

Zavadskas ve Podvezko (2016) tarafından geliştirilen CILOS yöntemi, verilerin doğal yapısına odaklanarak öznel yargıyı minimize etme yönüyle diğer ağırlıklandırma yöntemlerinden farklılaşmaktadır. CoCoSo, TOPSIS ve bulanık ÇKKV yöntemleriyle entegre edilerek karar verme süreçlerini geliştirmektedir (Al-Khulaidi ve diğerleri, 2024; Naz ve diğerleri, 2024; Valentinas ve diğerleri, 2020; Yenilmez ve Ertuğrul, 2023). CILOS, veri yapısına bağımlı olması nedeniyle uzman görüşlerini tam olarak yansıtamayabilir. Aynı zamanda da diğer yöntemlerle entegrasyonda karmaşıklık yaratabilir (Valentinas ve diğerleri, 2020). CILOS yönteminde kriter ağırlıklarının belirlenmesi kapsamında izlenecek uygulama adımları aşağıdaki şekildedir (Chatterjee ve Chakraborty, 2024, s.6):

Karar matrisi oluşturulur. m alternatif sayısını, n ise kriter sayısını ifade eder.

$$X = \begin{bmatrix} X_{1,1} & X_{1,2} & X_{1,n} \\ X_{i,1} & X_{i,j} & X_{i,n} \\ X_{m,1} & X_{m,2} & X_{m,n} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Dönüştürme işlemi kapsamında minimize olan maliyet yönlü kriterler fayda yönlü olarak maksimize edilir ve X matrisi elde edilir.

$$\bar{r}_{ij} = \frac{\min_i(r_{ij})}{r_{ij}} \quad X = \|x_{ij}\| \quad (2)$$

X matrisi kriterleri için maksimum değerler tespit edilir.

$$x_j = \max_i \max_{ij} = x_{k_{jj}} \quad (3)$$

Kare matris (B) oluşturulur.

$$B = \|b_{ij}\|, \quad b_{ii} = x_i, \quad b_{ij} = x_{k_{jj}} \quad (4)$$

Kriter ağırlık sistemi matrisi (F) oluşturulur.

$$F = \begin{bmatrix} -\sum_{i=1}^m p_{i1} & p_{12} & \dots & p_{1m} \\ p_{21} & -\sum_{i=1}^m p_{i2} & \dots & p_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ p_{m1} & p_{m2} & \dots & -\sum_{i=1}^m p_{im} \end{bmatrix} \quad (5)$$

Kriterlerin ağırlıklı değerleri (q_j) homojen lineer denklem kapsamında (Ali ve diğerleri, 2020, s.5) elde edilir.

$$F x q_j = 0 \quad q_j = F^{-1} A \quad a = [0.0001 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0]^T \quad \sum_{j=1}^m q_j = 1 \quad (6)$$

2.3.1.2. Entropi ve CILOS Yönteminin Birleştirilmesi

Entropi ve CILOS yöntemleri ile hesaplanan kriter ağırlık değerleri birleştirilerek IDOCRIW ağırlık değerleri aşağıdaki formül kullanılarak elde edilir (Čereška ve diğerleri, 2016, s.64):

$$w_j = \frac{q_j w_j}{\sum_{j=1}^m q_j w_j} \quad (1)$$

2.3.2. COBRA Yöntemi

Karar problemlerinde rasyonel ve doğru karar vermeye katkı sağlamak üzere Krstić ve diğerleri (2022, ss.8-9) tarafından geliştirilen ve objektif bir yöntem olan COBRA yöntemi, alternatifleri bir referans noktasına veya mesafeye göre sıralayan TOPSIS, VIKOR, CODAS, EDAS, MOORA, WASPAS ve MARCOS gibi (Trung ve Dua, 2024) geleneksel ÇKKV yöntemlerinden farklı olarak, tek bir referans noktasına bağlı kalmadan çok sayıda mesafeyi ve referans noktasını değerlendirecek şekilde bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Karmaşık süreçler içermesi yöntemin dezavantajı olarak kabul edilmektedir (Katrancı ve diğerleri, 2025). Çoklu karar problemlerinde doğru, güvenilir ve tutarlı sonuçlarla hareket etmek isteyen karar alıcılar açısından uygulanabilir nitelikte esnekliğe sahip olduğu için bu çalışmada alternatiflerin sıralanmasında COBRA yöntemi kullanılmıştır. Web of Science ve Scopus veri tabanları üzerinden yapılan incelemede COBRA yönteminin geliştirildiği yıldan bu yana yaklaşık olarak 20 çalışmada kullanıldığı görülmüştür (Aouadni ve Aouadni, 2024; Asker, 2024; Gökgöz ve Yalçın, 2024; Katrancı ve diğerleri, 2025; Krstić ve diğerleri, 2022; Krstić ve diğerleri, 2025; Popović ve diğerleri, 2022; Rani ve diğerleri, 2025; Sahak ve Karsli, 2024; Tadić ve diğerleri, 2023; Verma ve diğerleri, 2024). Yöntem; "şehir ekolojik kalitesinin değerlendirilmesi, doğal taş seçiminin optimizasyonu, lojistik, Endüstri 4.0, Avrupa ülkelerinin döngüsel ekonomilerinin ve atık yönetiminin analizi, siber güvenlik platformu seçimi, sürdürülebilirlik performansının ölçülmesi, lojistikte rota değerlendirilmesi, tarım-gıda tedarik zinciri risklerinin değerlendirilmesi, e-ticaret geliştirme stratejisi seçimi, firmaların finansal performansının değerlendirilmesi, jeo turizm kaynaklarının değerlendirilmesi ve akıllı malzeme taşıma çözümlerinin seçimi" gibi konularda uygulama alanı bulmuştur. Yöntem, "KGE-COBRA, FSWARA-COBRA, MOORA-COBRA, BWM-COBRA, SFSS- SWARA-COBRA,

SWARA-MEREC-COBRA, GIS-COBRA, Gri BWM-Gri COBRA, MEREC-COBRA, ITARA-COBRA, FAHP-FCOBRA, BWM_I-COBRA, MEREC-COBRA ve Pythagorean fuzzy COBRA” şeklinde diğer yöntemlerle bir arada kullanılmıştır. COBRA yöntemi uygulama adımları aşağıdaki şekildedir:

Karar matrisi oluşturulur. m alternatif sayısını, n ise kriter sayısını ifade eder.

$$A = \left[\begin{pmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1m} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \cdots & a_{nm} \end{pmatrix} \right], \quad i = 1, \dots, m \quad j = 1, \dots, n \quad (1)$$

Ağırlıklandırılmış karar matrisi (Δ_w) hesaplanır.

$$\Delta_w = [\alpha_{ji}]_{n \times m}, \quad \alpha_{ji} = \frac{w_i \times \alpha_{ji}}{\max_j \alpha_{ji}} \quad (2)$$

Her bir kriter için pozitif ideal çözüm (PIS_i), negatif ideal çözüm (NIS_i) ve ortalama çözüm (AS_i) değerleri hesaplanır.

$$PIS_i = \max_j \alpha_{ji}, \forall i \in 1, \dots, n \quad \alpha_{ji} \in j^B \quad PIS_i = \min_j \alpha_{ji}, \forall i \in 1, \dots, n \quad \alpha_{ji} \in j^C$$

$$NIS_i = \max_j \alpha_{ji}, \forall i \in 1, \dots, n \quad \alpha_{ji} \in j^B \quad NIS_i = \min_j \alpha_{ji}, \forall i \in 1, \dots, n \quad \alpha_{ji} \in j^C$$

$$AS_i = \frac{\sum_{j=1}^m \alpha_{ji}}{n}, \forall i \in 1, \dots, n \quad \alpha_{ji} \in j^B, j^C$$

$$j^B (\text{maksimum/fayda}), j^C (\text{minimum/maliyet}) \quad (3)$$

Alternatifler için mesafeler hesaplanır.

$$d(S_j) = d(S_j) + \sigma \times d(S_j) \times d(S_j), \forall i = 1, \dots, m$$

$$\sigma = (\max_j dE(Y_i)_j - (\min_j dE(Y_i)_j)) \quad (4)$$

Öklit ($dE(Y_j)$) ve Manhattan ($dT(Y_j)$) mesafesi hesaplanır.

$$dE(Y_i)_j = \sqrt{\sum_{i=1}^n (Y_i - \alpha_{ji})^2}, \forall i = 1, \dots, m$$

$$dT(Y_i)_j = \sum_{i=1}^n |Y_i - \alpha_{ji}|, \forall i = 1, \dots, m \quad (5)$$

Alternatiflerin ortalama çözümden negatif ve pozitif uzaklıkları hesaplanır.

$$dE(AS_i)_j^{\pm} = \sqrt{\sum_{i=1}^n \tau^{\pm} (AS_i - \alpha_{ji})^2}, \forall i = 1, \dots, m$$

$$dT(AS_i)_j^{+/-} = \sqrt{\sum_{i=1}^n \tau^{+/-} (AS_i - \alpha_{ji})^2}, \forall i = 1, \dots, m$$

$$\tau^+ = \begin{cases} 1, & \text{eğer } AS_i < w_j \alpha_{ji} \\ 0, & \text{eğer } AS_i > w_j \alpha_{ji} \end{cases} \quad \text{ve } \tau^- = \begin{cases} 1, & \text{eğer } AS_i > w_j \alpha_{ji} \\ 0, & \text{eğer } AS_i < w_j \alpha_{ji} \end{cases} \quad (6)$$

Alternatifler, kapsamlı mesafeleri (dC_i) kullanılarak artan sıraya göre sıralanır.

$$dC_i = \frac{d(PIS_i)_j - d(NIS_i)_j - d(AS_i)_j^+ + d(AS_i)_j^-}{4}, \forall i \quad (7)$$

2.3.3. Araştırmanın Bulguları

IDOCRIW yöntemine göre kriter ağırlıklarının belirlenmesi için Entropi yöntemi ve CILOS yöntemi uygulama adımları takip edilerek kriterler ağırlıklandırılmıştır. Akabinde Entropi ve CILOS yöntemleri ile hesaplanan kriter ağırlık değerleri birleştirilerek IDOCRIW ağırlık değerlerine ulaşılmıştır. IDOCRIW yöntemi ağırlık sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır

Tablo 4. IDOCRIW Ağırlık Değerleri

Entropi Yöntemi Kriter Ağırlık Değerleri						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
W_j	0.03055	0.01474	0.03119	0.02031	0.12364	0.77956
CILOS Yöntemi Kriter Ağırlık Değerleri						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Q_j	0.36163	0.17640	0.16546	0.12491	0.09268	0.07891
IDOCRIW Yöntemi Kriter Ağırlık Değerleri						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
W_j	0.11713	0.02757	0.05472	0.02690	0.12149	0.65220

Entropi yöntemiyle kriter ağırlıklandırma sonuçlarına göre K6 kriteri (%77.96) en yüksek ağırlığa sahipken, K2 kriteri (%1.47) en düşük ağırlığa sahiptir. K1, K3 ve K4 kriterlerinin ağırlıkları %2 ile %3 arasında değişirken, K5 kriterinin ağırlığı ise %12.36 olarak hesaplanmıştır. Entropi yönteminin K6 kriterine diğer kriterlere nazaran daha fazla önem atfettiği görülmektedir. CILOS yöntemiyle kriter ağırlıklandırma sonuçlarına göre, K1 kriteri (%36.16) en yüksek ağırlığa sahipken, K6 kriteri (%7.89) en düşük ağırlığa sahiptir. Diğer kriterlerin ağırlıkları ise K2 (%17.64), K3 (%16.55), K4 (%12.49) ve K5 (%9.27) şeklinde sıralanmaktadır. CILOS yönteminin, metodolojisinde de belirtildiği üzere ağırlıkları daha dengeli bir şekilde dağıttığı ve hiçbir kritere Entropi yönteminde olduğu gibi aşırı bir ağırlık atfetmediği görülmektedir. IDOCRIW yönteminin sonuçlarına göre, K6 kriteri (%65.22) en yüksek ağırlığa sahipken, K2 kriteri (%2.76) en düşük ağırlığa sahiptir. K1 kriterinin ağırlığı %11.71, K3 kriterinin ağırlığı %5.47, K4 kriterinin ağırlığı %2.69 ve K5 kriterinin ağırlığı %12.15 olarak hesaplanmıştır. IDOCRIW yönteminin, Entropi yöntemine benzer şekilde K6 kriterine yüksek bir ağırlık atfettiği, ancak CILOS yöntemine göre daha dengesiz bir dağılım sergilediği görülmektedir. IDOCRIW, Entropi ve CILOS yöntemiyle elde edilen farklı ağırlık değerleri, yöntemlerin temel aldığı varsayımlar ve kullandığı matematiksel yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır.

COBRA yönteminin uygulama adımları takip edilerek hesaplanan ağırlıklı normalize karar matrisi Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. COBRA Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi Değerleri

Alternatifler / Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6
2005	0.05261	0.02317	0.05334	0.02058	0.03772	0.01359
2006	0.05310	0.02400	0.05472	0.02161	0.03162	0.02447
2007	0.05473	0.02471	0.05467	0.01867	0.03083	0.02617
2008	0.05578	0.01956	0.04248	0.01132	0.02663	0.02617
2009	0.05183	0.01943	0.04542	0.01426	0.04493	0.02107
2010	0.05447	0.02413	0.05362	0.01705	0.03709	0.01937
2011	0.05102	0.02164	0.05135	0.01749	0.03835	0.03297
2012	0.05558	0.02281	0.04969	0.02499	0.03098	0.03806
2013	0.05566	0.02031	0.04420	0.02087	0.02647	0.02957
2014	0.05981	0.01997	0.04043	0.01926	0.02544	0.03331
2015	0.06295	0.01960	0.03771	0.02161	0.02884	0.03874
2016	0.05708	0.01954	0.04146	0.02131	0.03534	0.04350
2017	0.06080	0.02118	0.04220	0.02131	0.05262	0.07579
2018	0.06229	0.02222	0.04322	0.01338	0.06720	0.12201
2019	0.07160	0.02140	0.03621	0.01896	0.01870	0.03671
2020	0.09701	0.02716	0.03389	0.01529	0.06038	0.05200
2021	0.11713	0.02757	0.02851	0.02264	0.05404	0.12813
2022	0.09013	0.02161	0.02906	0.02514	0.09549	0.26611
2023	0.06419	0.01247	0.02353	0.02176	0.12148	0.60700
2024	0.08298	0.01371	0.02002	0.02690	0.07401	0.65220

Kriterler için hesaplanan pozitif ideal çözüm, negatif ideal çözüm ve ortalama çözüm değerleri Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Pozitif İdeal Çözüm, Negatif İdeal Çözüm ve Ortalama Çözüm Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
PIS	0.05102	0.01247	0.02002	0.01132	0.12148	0.01359
NIS	0.11713	0.02757	0.05472	0.02690	0.01870	0.65220
AS	0.06554	0.02131	0.04129	0.01972	0.04691	0.11435

Yöntemin uygulama adımları kapsamında hesaplanan düzeltme katsayısı değerleri Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Düzeltme Katsayısı Değerleri

$\sigma(\text{PIS})+$	$\sigma(\text{NIS})-$	$\sigma(\text{AS})+$	$\sigma(\text{AS})-$
0.56000	0.56721	0.53887	0.09487

Kriterler için hesaplanan Öklid ve Manhattan mesafesi değerleri Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Öklid ve Manhattan Mesafesi Değerleri

Öklid Mesafesi				
Alternatifler	dE(PIS)	dE(NIS)	dE(AS)+	dE(AS)-
2005	0.09126	0.64219	0.01223	0.10199
2006	0.09818	0.63115	0.01383	0.09201
2007	0.09897	0.62931	0.01381	0.09029
2008	0.09865	0.62944	0.00119	0.09141
2009	0.08135	0.63529	0.00414	0.09448
2010	0.09201	0.63627	0.01266	0.09616
2011	0.09159	0.62317	0.01007	0.08314
2012	0.09991	0.61738	0.01003	0.07856
2013	0.10021	0.62587	0.00314	0.08777
2014	0.10112	0.62184	0.00000	0.08405
2015	0.09912	0.61624	0.00189	0.07788
2016	0.09466	0.61210	0.00160	0.07230
2017	0.09682	0.58035	0.00600	0.03885
2018	0.12436	0.53554	0.02179	0.00713
2019	0.10918	0.61754	0.00607	0.08277
2020	0.08802	0.60245	0.03474	0.06294
2021	0.14988	0.52593	0.05432	0.01278
2022	0.25754	0.39546	0.16133	0.01223
2023	0.59365	0.12899	0.49827	0.01988
2024	0.64135	0.07498	0.53887	0.02258
Manhattan Mesafesi				
Alternatifler	dT(PIS)	dT(NIS)	dT(AS)+	dT(AS)-
2005	0.13863	0.73424	0.01478	0.12287
2006	0.15933	0.71354	0.01801	0.11760
2007	0.16117	0.71170	0.01679	0.11612
2008	0.14173	0.73114	0.00119	0.12837
2009	0.12013	0.75274	0.00414	0.11630
2010	0.14461	0.72826	0.01516	0.11854
2011	0.14916	0.72371	0.01039	0.10668
2012	0.17320	0.69967	0.01517	0.10216
2013	0.15721	0.71566	0.00407	0.11609
2014	0.16039	0.71248	0.00000	0.11090
2015	0.16481	0.70806	0.00189	0.10154
2016	0.16060	0.71227	0.00177	0.09264
2017	0.18172	0.69115	0.00821	0.04342
2018	0.20897	0.66390	0.03080	0.00959
2019	0.17923	0.69364	0.00616	0.11168
2020	0.17802	0.69485	0.05080	0.07417
2021	0.28298	0.58989	0.08169	0.01278
2022	0.34961	0.52326	0.23066	0.01223
2023	0.62051	0.25236	0.56926	0.02795
2024	0.73485	0.13802	0.58958	0.02886

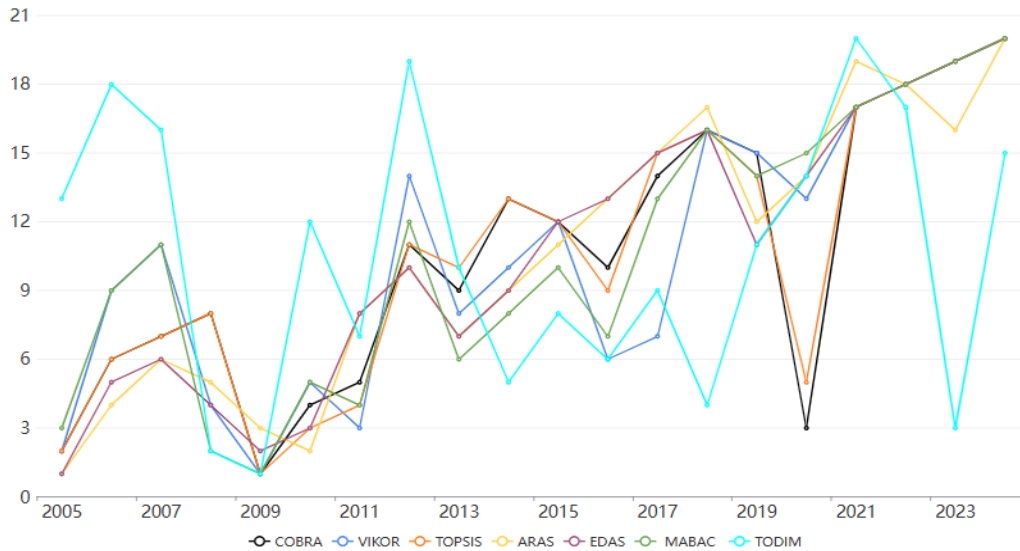
Alternatifler	d(PIS)	d(NIS)	d(AS)+	d(AS)-	dCi	Sıra
2005	0.09835	0.90963	0.01232	0.10318	-0.18011	2
2006	0.10695	0.88659	0.01396	0.09304	-0.17514	6
2007	0.10790	0.88335	0.01393	0.09128	-0.17453	7
2008	0.10648	0.89048	0.00119	0.09252	-0.17317	8
2009	0.08683	0.90653	0.00414	0.09552	-0.18208	1
2010	0.09946	0.89911	0.01276	0.09724	-0.17879	4
2011	0.09924	0.87898	0.01012	0.08398	-0.17647	5
2012	0.10961	0.86239	0.01012	0.07932	-0.17089	11
2013	0.10903	0.87992	0.00314	0.08874	-0.17132	9
2014	0.11021	0.87314	0.00000	0.08493	-0.16950	13
2015	0.10827	0.86373	0.00189	0.07863	-0.16968	12
2016	0.10317	0.85939	0.00161	0.07294	-0.17122	10
2017	0.10667	0.80786	0.00602	0.03901	-0.16705	14
2018	0.13891	0.73721	0.02216	0.00713	-0.15333	16
2019	0.12014	0.86050	0.00609	0.08364	-0.16570	15
2020	0.09679	0.83990	0.03569	0.06338	-0.17885	3
2021	0.17363	0.70190	0.05671	0.01280	-0.14305	17
2022	0.30796	0.51282	0.18138	0.01224	-0.09350	18
2023	0.79994	0.14745	0.65111	0.01994	0.00533	19
2024	0.90528	0.08085	0.71007	0.02264	0.03425	20

performans göstermiştir. 2018, 2021, 2022 ve 2023 yılları ise son beş sıralama içerisinde yer alarak daha düşük performans sergilemiştir.

Tablo 10. Alternatif Yöntemlere Göre Sıralama Sonuçları

	COBRA	VIKOR	TOPSIS	ARAS	EDAS	MABAC	TODIM
2005	-0.1801	0.0409	0.9084	0.8634	0.9930	0.1182	0.4757
2006	-0.1751	0.0666	0.8999	0.5329	0.9371	0.0935	0.3008
2007	-0.1745	0.0687	0.8986	0.5054	0.9277	0.0918	0.3695
2008	-0.1731	0.0460	0.8960	0.5147	0.9380	0.1263	0.9691
2009	-0.1820	0.0079	0.9149	0.6244	0.9720	0.1507	1.0000
2010	-0.1787	0.0463	0.9067	0.6462	0.9654	0.1121	0.5129
2011	-0.1764	0.0441	0.9030	0.4433	0.9067	0.1132	0.7088
2012	-0.1708	0.0788	0.8933	0.3866	0.8689	0.0788	0.2262
2013	-0.1713	0.0650	0.8942	0.4613	0.9109	0.1023	0.6726
2014	-0.1695	0.0685	0.8917	0.4218	0.8891	0.0993	0.7675
2015	-0.1696	0.0698	0.8917	0.3818	0.8624	0.0931	0.6961
2016	-0.1712	0.0568	0.8945	0.3642	0.8473	0.1010	0.7662
2017	-0.1670	0.0573	0.8761	0.2813	0.7029	0.0777	0.6748
2018	-0.1533	0.1006	0.8205	0.2514	0.5484	0.0553	0.8069
2019	-0.1657	0.0973	0.8831	0.3803	0.8634	0.0715	0.6234
2020	-0.1788	0.0716	0.9014	0.3361	0.8296	0.0596	0.4090
2021	-0.1430	0.2016	0.8003	0.2113	0.5002	- 0.0661	0.0000
2022	-0.0935	0.3551	0.6057	0.2247	0.4712	- 0.1046	0.3437
2023	0.0053	0.8486	0.1382	0.2627	0.2404	- 0.3448	0.8314
2024	0.0342	1.0000	0.0702	0.2026	0.0905	- 0.4859	0.3951

Şekil 3. Yöntemlerin Mukayeseli Sıralama Sonuçları

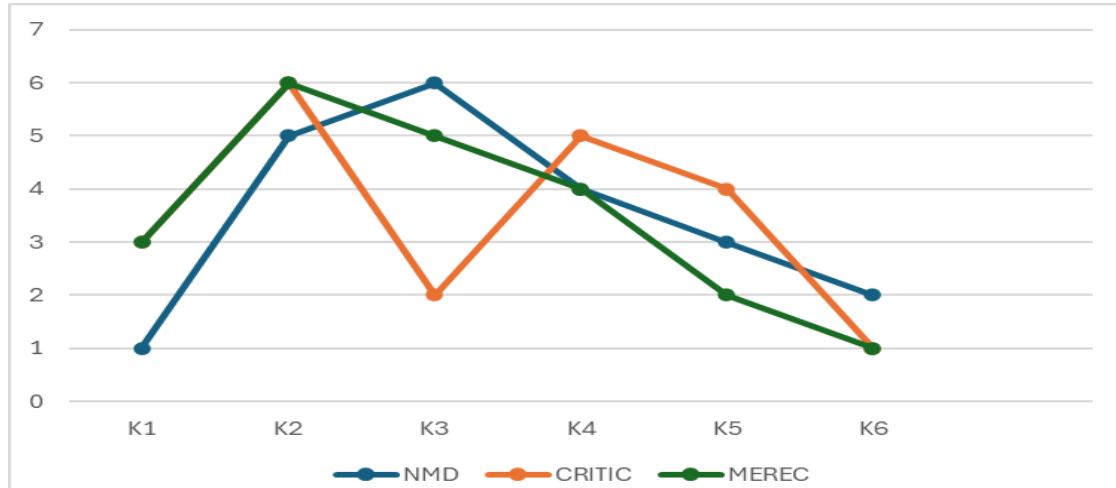
Tablo 10 ve Şekil 3'e göre COBRA, VIKOR, TOPSIS, ARAS, EDAS, MABAC ve TODIM sıralama sonuçları incelendiğinde, COBRA, VIKOR, TOPSIS, ARAS, EDAS ve MABAC yöntemlerinin genel olarak benzer sıralamalar ürettiği, ancak TODIM yönteminin diğerlerinden belirgin şekilde sıralamaları farklılaştığı görülmektedir. Mesafe ölçen farklı yöntemlerle elde edilen sıralamalar arasındaki ilişkiyi belirlemek için normallik analizi yapılmıştır. ARAS ve TODIM yöntemi sonuçları normal dağılıma sahipken ($p > 0.05$), COBRA, VIKOR, TOPSIS, EDAS ve MABAC yöntemlerinin sıralama sonuçlarının normal dağılmadığı ($p < 0.05$) görülmüş olup, bu nedenle de yöntemin güvenilirliğini test etmek için ilgili yöntem sıralama sonuçlarının korelasyonunda Spearman korelasyonu tercih edilmiştir (Schober ve diğerleri, 2018).

Tablo 11. Kullanılan Yöntemlerin Spearman Sıra Korelasyon Katsayıları

	COBRA	VIKOR	TOPSIS	ARAS	EDAS	MABAC	TODIM
COBRA	1.000						
VIKOR	0.827**	1.000					
TOPSIS	-0.992**	-0.845**	1.000				
ARAS	-0.844**	-0.815**	0.866**	1.000			
EDAS	-0.851**	-0.835**	0.874**	0.985**	1.000		
MABAC	-0.806**	-0.952**	0.835**	0.881**	0.902**	1.000	
TODIM	-0.092	-0.382	0.108	0.158	0.141	0.395	1.000

Not: ** Korelasyon, 0.01 düzeyinde (çift yönlü) anlamlıdır.

Spearman sıra korelasyon sonuçları, TODIM yöntemi hariç diğer yöntemlerden EDAS, ARAS, MABAC ve TOPSIS ile COBRA yöntemi sıralama sonuçları arasında negatif yönlü güçlü ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde VIKOR yöntemiyle de pozitif yönde güçlü ilişkinin varlığını göstermektedir. COBRA, VIKOR, TOPSIS, ARAS, EDAS ve MABAC gibi mesafe ölçümünü dikkate alan yöntemler bu çalışmada benzer sıralamalar üretmiş olup bu durum ilgili yöntemlerin birbiri yerine kullanılabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, COBRA yerine bu yöntemlerden birinin kullanılması, elde edilmesi muhtemel sıralamaları büyük oranda değiştirmeyeceğinden sonuçlar genel olarak tutarlı ve güvenilir olarak değerlendirilebilir (Arsu, 2023). TODIM yöntemi sıralama sonuçları, başta COBRA yöntemi olmak üzere diğer yöntemlerle düşük ve istatistiksel olarak anlamsız korelasyon ilişkilerinin varlığını ortaya koymuştur. Bu durum, TODIM yönteminin karar vericinin referans noktasına göre algıladığı değerleri ve kayıp/kazanç duyarlılığını dikkate alan dolaylı mesafe ölçümü yöntemi olması kaynaklıdır (Aydoğan ve diğerleri, 2024; Raj Singh ve diğerleri, 2022). Çalışma kapsamında analizlerde kullanılan kriterler IDOCRIW (Entropi-CILOS) yöntemi dışında eşit ağırlık yöntemi ile diğer objektif kriter ağırlıklandırma yöntemlerinden MEREC, CRITIC ve NMD yöntemleriyle ağırlıklandırılmıştır ve Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4. MEREC, CRITIC ve NMD Kriter Ağırlık Sıralama Sonuçları

IDOCRIW (Entropi-CILOS) yöntemi kapsamında en yüksek kriter ağırlık değerine sahip olan (Entropi ve IDOCRIW için K6, CILOS yöntemi için K1) kriter için -25%,-30%,-40%,-50%,-60%,-70%,-80% ve -90% oranlarında azaltma uygulanmış olup, ağırlık azaltımıyla oluşan kriter ağırlık sıralaması şekilde 5'teki gibi oluşmuştur (Dogan, 2021, s.5; Więckowski ve Sałabun, 2023, s.6).

CILOS yönteminde K1'in ağırlığı -%90 oranında azaltıldığında (0.05) diğer tüm kriterlerin, ENTROPİ yönteminde K6'nın ağırlığı -%90 oranında azaltıldığında (0.26) K5'in (0.41) ve

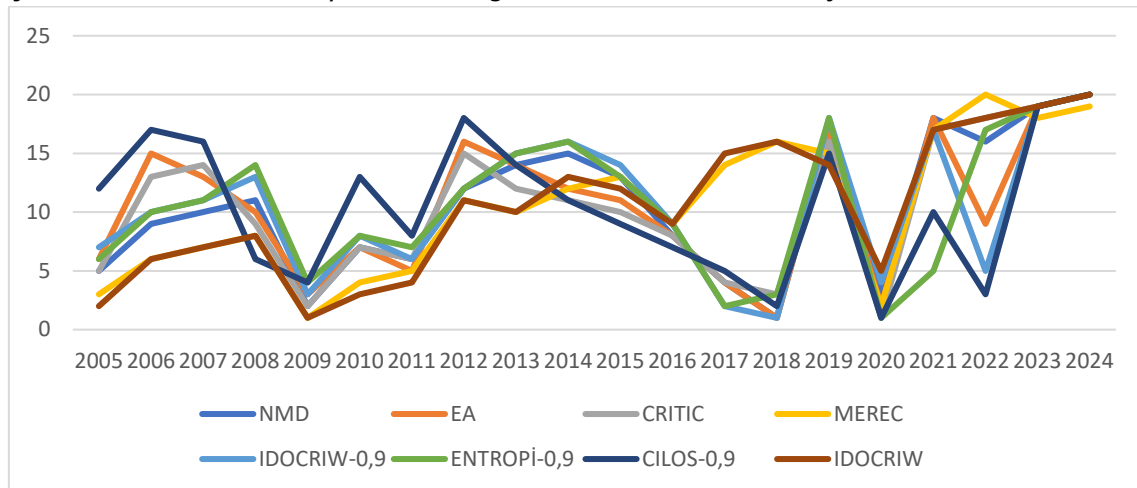
IDOCRIW yönteminde ise K6'nın ağırlığı-%90 oranında azaltıldığında (0.16) K1 ve K5'in ağırlıkları 0.28 ve 0.29'a yükselmiştir.

Şekil 5. IDOCRIW (Entropi-CILOS) Ağırlık Değer Atamaları Sıralama Sonuçları

Şekil 6'da görüleceği üzere CILOS, ENTROPİ ve IDOCRIW yöntemlerinde yapılan ağırlık azaltımları kriter ağırlık sıralamasında önemli ölçüde değişim meydana getirmemiş olup, ağırlık azaltma oranının artmasıyla birlikte sıralamalardaki değişimler belirginleşmiştir. NMD yöntemi K1, K5 ve K6 kriterlerine yüksek ağırlıklar verirken, K3'e en düşük ağırlık atamıştır. CRITIC yöntemi K3 ve K6 kriterlerine diğerlerine göre daha yüksek ağırlıklar vermiştir. MEREC ise IDOCRIW yöntemine benzer şekilde K6 kriterine en yüksek ağırlık değerini vermiştir. Çalışmada kullanılan kriter ağırlıkları değiştikçe alternatiflerin sıralamasının bu değişiklikten etkilenip etkilenmediğini belirlemek için duyarlılık analizi yapılmıştır. NMD, eşit ağırlık, CRITIC, MEREC, ENTROPİ, CILOS ve IDOCRIW yöntemleri farklı kriterlere farklı önem değerleri atamış olup, COBRA yöntemiyle alternatiflerin sıralamasında özellikle son üç sıradaki alternatifler konusunda (2022, 2023, 2024) benzer sıralamaların üretildiği, 2009, 2005, 2018 ve 2020 yıllarının ise ilk üç içerisinde farklı sıralamalarda yer aldığı görülmüştür.

Şekil 6. Yöntemlerin Mukayeseli Kriter Ağırlıklandırma Sıralama Sonuçları

NMD yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıkları kullanılarak yapılan alternatif sıralamasında nispeten dengeli kriter ağırlıkları ile IDOCRIW tabanlı COBRA yöntemine yakın sonuçlar üretilirken, eşit ağırlık yönteminin tüm kriterlere eşit ağırlık vermesi sıralamada belirgin

sapmalara yol açmıştır. CRITIC yöntemi daha tutarlı bir sıralama sunarken, MEREC yöntemi IDOCRIW yöntemine benzer şekilde özellikle K6 kriterine yüksek ağırlık vererek sıralamaları önemli ölçüde etkilemiştir. CILOS (-0.9), ENTROPİ (-0.9) ve IDOCRIW (-0.9) senaryolarında kriter ağırlıklarının azaltılması, sıralamalarda farklılaşmalara yol açmış, modelin kriter ağırlıklarına olan duyarlılığını ortaya koymuştur.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, aracı kurumların 2005-2024 dönemi toplu finansal verilerine dayalı performansları, IDOCRIW tabanlı COBRA yöntemi kullanılarak incelenmiştir. IDOCRIW yöntemi, Entropi ve CILOS yöntemlerinin güçlü yönlerini birleştirerek kriter ağırlıklarını objektif bir şekilde belirlemede kullanılmış, COBRA yönteminde ise IDOCRIW kriter ağırlıkları doğrultusunda aracı kurumların performansları sıralanmıştır. Alternatif ve kriterler duyarlık analizine tabi tutulmuş ve sıralama sonuçları arasındaki ilişkiler Spearman Rho ile analiz edilmiştir. Aracı kurumların alım-satım komisyonlarına aşırı bağımlılığı (%60-75) ve komisyon dışı gelirlerin yetersizliği (%25-40), sektörün kırılgan bir finansal yapıya sahip olduğunu göstermektedir. IDOCRIW yöntemi sonuçlarında, "müşterilerden alınan faiz geliri/satış gelirleri" (K6) kriteri %65.22 ile en önemli ağırlık değerine sahipken %2.76 ile "kredi kullanan yatırımcı sayısı/pay senedi yatırımcı sayısı" (K2) en düşük ağırlığa sahip olmuştur. Bu durum faiz gelirlerinin performans değerlendirmesinde kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. COBRA yöntemi sıralama sonuçlarına göre, 2009 yılı en yüksek performansı üretirken, 2024 yılı en düşük performansı göstermiştir. 2009'un öne çıkmasında, artan işlem hacmine bağlı olarak komisyon gelirlerinin bir önceki yıla göre %37'lik oranda artışı ve yatırımcılardan alınan faiz gelirlerinin %34'lük oranda azalması etkili olmuştur. VIKOR, TOPSIS, ARAS, EDAS ve MABAC yöntemleri genellikle COBRA ile benzer sonuçlar verirken, TODIM yönteminin sıralama sonuçları farklılık göstermiştir. Spearman sıra korelasyon analizi, COBRA ile diğer mesafe tabanlı yöntemler arasında kuvvetli bir ilişki (≥ 0.80) olduğunu ortaya koyarak metodolojinin sağlamlığını desteklemektedir. Kriter ağırlıklarındaki değişimler (özellikle K6'nın %90 azaltılması) sıralamalarda kaymalara yol açsa da genel eğilimi değiştirmemiştir. Duyarlılık analizi, kriter ağırlıklarındaki azalmaların sıralamalarda değişikliklere neden olabileceğini ve modelin kriter ağırlıklarına duyarlı olabileceğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, finansal performans değerlendirmesinde kullanılan ÇKKV yöntemlerinin ve kriter ağırlıklandırma yaklaşımlarının sonuçlar üzerindeki etkisini göstermekte olup, karar alıcıların bu hususları dikkate alarak daha isabetli kararlar için doğru ve tutarlı yöntemleri kullanması gerektiğini işaret etmektedir.

Literatürde aracı kurumların finansal performanslarının değerlendirilmesine yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Köse ve Akıllı (2021), VIKOR yöntemiyle aracı kurumların performansını değerlendirmiş ve karlılık ile likidite sorunlarının performans üzerindeki etkisini vurgulamışlardır. Bu çalışma, benzer şekilde farklı ÇKKV yöntemlerinin kullanılabilirliğini göstermekte ve finansal performansın çok boyutlu analizinin önemini desteklemektedir. Literatürde Köse ve Akıllı (2021), VIKOR yöntemiyle aracı kurum performansını değerlendirmiş ve karlılık ile likidite sorunlarının etkisini vurgulamışlardır. Şeyranlıoğlu ve Kara (2024) ile Baykuş ve Bektaş (2024) ise, halka açık aracı kurumların borsa performanslarını farklı rasyo ve yöntemlerle analiz etmişlerdir. Bu çalışmalar, belirli kurumların performansının farklı dönemlerde değişkenlik gösterdiğini ve piyasa koşullarının etkileşimini ortaya koymaktadır. Bu çalışma ise, toplu finansal veriler üzerinden yıl bazlı sektörel bir analiz sunmakta ve IDOCRIW tabanlı COBRA yöntemiyle sektöre farklı bir bakış açısı getirmektedir.

Önceki çalışmalar belirli aracı kurumları incelerken, bu çalışma sektörün genel trendlerini belirlemeyi amaçlamakta ve karar vericiler, yatırımcılar ve düzenleyici kurumlar için stratejik bilgiler sunmayı hedeflemektedir. Çalışmanın analiz sonuçları, aracı kurumların gelir çeşitliliğini artırmak amacıyla danışmanlık, portföy yönetimi ve halka arz gibi katma değerli hizmetlere yönelmesi gerektiğini işaret etmektedir. Ayrıca, yatırımcı davranışlarının ve kaldırıcı işlemlerin yakından takibi, operasyonel risklerin azaltılmasında kritik öneme sahiptir. Düzenleyici kurumlar, aracı kurumların gelirlerini çeşitlendirmeye yönelik teşvikler ve standartlar geliştirmelidir (aracıların sahiplik yapısında banka vb. kurumlar da söz sahibi olduğu için teşvikler ve standartların geliştirilmesinde diğer düzenleyici otoritelerinde katkısı ve desteği alınmalıdır). Örneğin bir aracı kurumun işlem hacmi ve komisyon artışını sürdürülebilir kılmak üzere, yemek kartı şirketleriyle yapacağı anlaşma kapsamında, ilgili yemek kartı şirketlerinin müşterilerinin hesap açmaları ve işlem yapmaları durumunda ödeyecekleri komisyonlarının bir kısmını bonus olarak müşterilerin hesaplarına iade etmesine yönelik girişiminin başarısı, maliyetlerin kontrol altında tutulmasına, risklerin doğru yönetilmesine ve yasal düzenlemelere uygunluğa bağlı olacaktır (Tera Yatırım, 2025). Şeffaf ve yasal iletişim stratejisi çerçevesinde komisyon iadelerinin sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmesi, muhtemel yatırımcıların risk iştahının aracı kurumu borsa ve ilgili otoriteler karşısında zor duruma sokabileceği dikkate alınarak bu pazarlama kanalından gelen yatırımcılar için gerekli yasal önlemlerin alınması (SPK haftalık bültenlerinde ilgili mevzuata aykırılık kapsamında aracı kurum ve yatırımcılara önemli düzeyde idari para cezaları uygulamaktadır) önemlidir. 2020 yılı sonrası BİST'e kote olarak işlem görmeye başlayan şirket sayısına bağlı olarak yatırımcı sayısı kayda değer seviyede artış sergilemiştir. Sektörün büyüyen yatırımcı tabanının sürdürülebilirliği için komisyon hacimlerinde iyileştirmeler yapması, ancak rekabeti bozacak sıfır komisyon uygulamalarından kaçınması gerekmektedir (halihazırda 0 oranında aracılık işlem komisyonu çalışan aracı kurumlar vardır. Bu aracı kurumlar, komisyon aracılığından kaybını yaşadıkları gelirleri telafi etmek için diğer kalemlerin maliyetlerini yüksek tutmaktadırlar). Sermaye piyasası aracı kurumları, hisse senedi işlemlerinde kredi operasyonlarını değerlendirirken gelir, müşteri davranışları ve finansal sağlık gibi faktörleri yansıtan temel performans göstergelerini stratejik öncelikleri, risk toleransları ve operasyonel yetenekleri bağlamında bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeli, bazı kriterlerin maksimizasyonu performans artışı sağlarken diğerlerinin şirketlerin spesifik hedefleri doğrultusunda yorumlanması gerektiğini unutmamalıdır. Yatırımcıların ellerinde tuttukları hisse senedi gün sayısı kullanılarak portföy devir hızlarına bakıldığında yerli yatırımcıların devir hızının, yabancı yatırımcı devir hızına kıyasla daha büyük oynaklık ve daha önemli dalgalanmalar gösterdiği görülmüştür. Yabancı yatırımcı devir hızı ile yerli devir hızı 2023 yılında aynı düzeye gelmiştir. Sınırlı veri seti (2005-2024) ve makroekonomik faktörlerin (2008 mortgage krizi, Avrupa borç krizi, Covid-19 pandemisi, ABD-Ukrayna savaşı, depremler, enflasyon) model kapsamına dahil edilmemesi, çalışmanın kısıtlarıdır. Sonuç olarak, bu araştırma, aracı kurumların rekabet avantajını sürdürmek için gelir çeşitliliği ve risk yönetimi stratejilerinin önemini işaret ederek sektör paydaşlarına stratejik karar alma süreçlerine ampirik bir çerçeve sunmaktadır.

Kaynakça

- Akusta, A., & Salur, M. N. (2024). Derin öğrenme tabanlı fiyat tahmini ve algoritmik ticaret: BİST100 endeksinde bir uygulama. *Fiscaeconomia*, 8(3), 1194-1215. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1447129>
- Al-Aamri, I., Hussain, S., Su, C., & Hsu, H.-H. (2022). The importance of brokerage house size in determining the utility of IFRS8 segment data to financial analysts. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 47, 100472. <https://doi.org/10.1016/j.intaccaudtax.2022.100472>
- Alao, M. A., Popoola, O. M., & Ayodele, T. R. (2021). Selection of waste-to-energy technology for distributed generation using IDOCRIW-Weighted TOPSIS method: a case study of the city of Johannesburg, South Africa. *Renewable Energy*, 178, 162-183. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.06.031>
- Ali, T., Chiu, Y.-R., Aghaloo, K., Nahian, A. J., & Ma, H. (2020). Prioritizing the existing power generation technologies in Bangladesh's clean energy scheme using a hybrid multi-criteria decision making model. *Journal of Cleaner Production*, 267, 121901. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121901>
- Al-Khulaidi, A. A. G., Nasser, A. A., Al-ashwal, M. H. Y., Al-Ashwal, M. M. Y., & Altayeb, A. M. (2024). Investigating information security risk management in Yemeni banks: An CILOS-TOPSIS approach. *Multidisciplinary Science Journal*, 6(9), 2024175-2024175. <https://doi.org/10.31893/multiscience.2024175>
- Aouadni, S., & Aouadni, I. (2024). Fuzzy LMAW method for digital marketing technologies assessment in industry 4.0 age: Saudi Food Company Study Case. *Journal of Ecohumanism*, 3(8), 2474-2493. <https://doi.org/10.62754/joe.v3i8.5744>
- Aras, G., Karaman, Y., & Kazak, E. H. (2020). Efficiency and productivity analysis for intermediary institutions: Turkish capital markets case. *Journal of Capital Markets Studies*, 4(2), 193-208. <https://doi.org/10.1108/JCMS-08-2020-0032>
- Aras, G., Tezcan, N., Kutlu Furtuna, Ö., & Hacıoğlu Kazak, E. (2018a). *Türkiye Sermaye Piyasasında Faaliyet Gösteren Aracı Kurumların Mevcut Durum Araştırması* (No. TSPB Yayın No.84; s.49). TSPB. Erişim adresi: [https://tspb.org.tr/wp-content/uploads/2022/12/Turkiye Sermaye Piyasasında Faaliyet Gosteren Araci Kurumların Mevcut Durum Arastirmasi.pdf](https://tspb.org.tr/wp-content/uploads/2022/12/Turkiye-Sermaye-Piyasasinda-Faaliyet-Gosteren-Araci-Kurumlarin-Mevcut-Durum-Arastirmasi.pdf)
- Aras, G., Tezcan, N., Kutlu Furtuna, Ö., & Hacıoğlu Kazak, E. (2018b). *Türkiye Sermaye Piyasasında Faaliyet Gösteren Aracı Kurumların Performans ve Etkinlik Analizi* (No. TSPB Yayın No.84; s.147). TSPB. Erişim adresi: [https://tspb.org.tr/wp-content/uploads/2022/12/Turkiye Sermaye Piyasasında Faaliyet Gosteren Araci Kurumların Mevcut Durum Arastirmasi.pdf](https://tspb.org.tr/wp-content/uploads/2022/12/Turkiye-Sermaye-Piyasasinda-Faaliyet-Gosteren-Araci-Kurumlarin-Mevcut-Durum-Arastirmasi.pdf)
- Arsu, T. (2023). Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyona Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesinde Yer Alan Pilot Üniversitelerin Performanslarının IDOCRIW Tabanlı GRA Yöntemi ile Karşılaştırılması. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1-12. <https://doi.org/10.52791/aksarayiibd.1193307>
- Asker, V. (2024). Evaluation of Financial and Operational Sustainability with Multi-Criteria Decision-Making Methods: An Application in the US Airline Market. *Studies in Business and Economics*, 19(3), 50-66. <https://doi.org/10.2478/sbe-2024-0043>
- Atici Ustalar, S., & Şanlısoy, S. (2021). Covid-19 küresel salgınının hisse senedi piyasası oynaklığı üzerindeki etkisi: BIST100 uygulaması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1143-1158. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.827464>
- Aydoğan, B., Olgun, M., Smarandache, F., & Ünver, M. (2024). A decision-making approach incorporating TODIM method and sine entropy in q -rung picture fuzzy set setting. *Journal of Applied Mathematics*, 2024(1), 3798588. <https://doi.org/10.1155/2024/3798588>

- Baker, H. K., Filbeck, G., & Nofsinger, J. R. (2010). Investor behavior: an overview. içinde *behavioral finance: what everyone needs to know* (ss. 1-22). John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1093/wentk9780190868741.003.0004>
- Baykuş, O., & Bektaş, S. (2024). BİST aracı kurumlar (XAKUR) endeksinde yer alan şirketlerin finansal performanslarının değerlendirilmesi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 127-146. <https://doi.org/10.47140/kusbder.1543782>
- Bayram, N. (2016). Veri zarflama analizi ve toplam faktör verimliliği: aracı kurumlar üzerine bir uygulama. *Verimlilik Dergisi*, 2, 7-44. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/verimlilik/issue/24176/256438>
- Bedelova, L., Yıldız, Y., & Karan, M. B. (2017). Aracı kurum tavsiyelerinin hisse senedi fiyatı üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 74, 97-118. <https://doi.org/10.25095/mufad.396861>
- Bian, J., Da, Z., He, Z., Lou, D., Shue, K., & Zhou, H. (2021). Margin trading and leverage management financial markets group. *Paul Woolley Centre Working Paper*, 79, 1-72. Erişim adresi: <https://www.fmg.ac.uk/sites/default/files/2021-07/DP839.pdf>
- BİAŞ. (2022). 2021 Borsa İstanbul için Rekorlar Yılı Oldu. Erişim adresi: <https://www.borsaistanbul.com/tr/duyuru/4208/2021-borsa-istanbul-icin-rekorlar-yili-oldu>
- Boyacıoğlu, E. Z., Türksever, E., Adigüzel, T., Taş, H., & Ulu, B. (2023). Faiz kararı ile ilgili makro ekonomi gündemi ve duygu durumu incelemesi: Twitter analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 38(3), 862-883. <https://doi.org/10.24988/ije.1205526>
- Čereška, A., Podvezko, V., & Zavadskas, E. K. (2016). Operating characteristics analysis of rotor systems using MCDM methods. *Studies in Informatics and Control*, 25(1). <https://doi.org/10.24846/v25i1y201607>
- Chatterjee, S., & Chakraborty, S. (2024). A study on the effects of objective weighting methods on TOPSIS-based parametric optimization of non-traditional machining processes. *Decision Analytics Journal*, 11, 100451. <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2024.100451>
- Coşkun, Y. (2009). Aracı Kurum çevrimini yönlendiren etkenler ve finansal araç piyasaları hakkındaki direktifin (MİFID) sektörel gelişime etkileri. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 2(3), 1-34. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muvu/issue/60009/866847>
- Çelik, İ. E. (2019). 2008 global krizi sonrası Türkiyede aracı kurumlarda etkinlik ve etkinliği belirleyen faktörler: 2008-2017 dönemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 479-494. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/issue/53005/704459>
- Çobanoğlu, C. (2023). Finans sektöründe dijital dönüşüm (G. Özer, R. Yücel, & H. Er, Ed.). Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub245>
- Dalgın, T., & Atak, O. (2021). Hisse senedi yatırımcılarının finansal profillerinin ve davranışsal finans eğilimlerinin ortalama portföy getirilerine etkisi: hisse.net forum üyeleri örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(22), 351-367. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbed/issue/67654/988442>
- Dogan, O. (2021). Process mining technology selection with spherical fuzzy AHP and sensitivity analysis. *Expert Systems with Applications*, 178, 114999. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2021.114999>
- Doğan, M., Kevser, M., & Altınay, A. (2022). The impact of buy-sell recommendations on banks stock return. *Baltic Journal of Economic Studies*, 8(2), 1-10. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-2-1-10>
- Eser, L. Y., & Ela, M. (2015). Avrupa Borç Krizi: Nasıl, Neden ve Nereye? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 209-232.
- Foreks. (2025). 2024'te 34 şirket halka açıldı, 2025 için 100'ün üzerinde şirket hazırlanıyor. Erişim adresi: <https://news-content.foreks.com/676a97229fc0d95a12927f33>

- Fung, S. Y. K., Jiang, L., Pittman, J., Wang, Y., & Zhang, S. (2023). Auditor-client reciprocity: Evidence from forecast-issuing brokerage houses and forecasted companies sharing the same auditor. *Contemporary Accounting Research*, 40(3), 1823-1855. <https://doi.org/10.1111/1911-3846.12856>
- Gökgöz, F., & Yalçın, E. (2024). Analysing the circular economies and waste management of european countries via decision models. *Present Environment and Sustainable Development*, 18(1), 33-50. <https://doi.org/10.47743/pesd2024181003>
- Günay, B., & Kaya, İ. (2017). Borsa İstanbul'da yer alan aracı kurumların performansının çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 141-164. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos/issue/30001/323997>
- Islam, A., & Chowdhury, E. K. (2023). Investors' attitude toward stock market risk-a chittagong perspective. *MPRA*, 118140, 1-23. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/118140/1/Investors>
- Kadioglu, E., & and Gunalp, B. (2019). Profitability of brokerage houses in Turkey. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 32(1), 1583-1601. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2019.1638282>
- Katrancı, A., Kundakcı, N., & Pamucar, D. (2025). Financial performance evaluation of firms in BIST 100 index with ITARA and COBRA methods. *Financial Innovation*, 11(1), 34. <https://doi.org/10.1186/s40854-024-00704-5>
- Koç, H. (2023). Intermediation activities in the capital market and intermediation framework agreements. *Lex Humana*, 15(1), 291-307. Erişim adresi: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2427>
- Kourtidis, D., Šević, Ž., & Chatzoglou, P. (2011). Investors' trading activity: A behavioural perspective and empirical results. *Journal of Behavioral and Experimental Economics (Formerly The Journal of Socio-Economics)*, 40(5), 548-557. Erişim adresi: <https://ideas.repec.org/a/eee/sococo/v40y2011i5p548-557.html>
- Köse, A., & Akıllı, K. (2021). Aracı kurumların finansal performanslarının vikor yöntemi ile değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 168-192. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.952969>
- Krstic, M., Agnusdei, G. P., Miglietta, P. P., & Tadic, S. (2022). Logistics 4.0 toward circular economy in the agri-food sector. *Sustainable Futures*, 4, 100097. <https://doi.org/10.1016/j.sft.2022.100097>
- Krstić, M., Agnusdei, G. P., Miglietta, P. P., Tadić, S., & Roso, V. (2022). Applicability of industry 4.0 technologies in the reverse logistics: a circular economy approach based on comprehensive distance based ranking (COBRA) method. *Sustainability*, 14(9), 5632. <https://doi.org/10.3390/su14095632>
- Krstić, M., Tadić, S., Agnusdei, L., Miglietta, P. P., & Porrini, D. (2025). Evaluation of intermodal transport routes: environment and biodiversity perspectives. *Communications in Computer and Information Science*, 2373 CCIS, 27-41. https://doi.org/10.1007/978-3-031-80775-6_2
- Li, D., Monin, P. J., & Petrasek, L. (2024). Credit supply and hedge fund performance: evidence from prime broker surveys. *Finance and Economics Discussion Series*, 2024-089. <https://doi.org/10.17016/FEDS.2024.089>
- Liang, L., Riedl, E. J., & Venkataraman, R. (2008). The determinants of analyst-firm pairings. *Journal of Accounting and Public Policy*, 27(4), 277-294. <https://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2008.06.001>
- Matsypura, D., & Pauwels, L. L. (2014). *Margin debt and portfolio margin requirements* (SSRN Scholarly Paper No. 2364900). Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2364900>
- Medetoğlu, B. (2024). Çok kriterli karar verme yöntemleriyle finansal performans analizi: BIST aracı kurumları üzerine uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 45, 115-132. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1482731>

- Mukhametzanov, I. (2021). Specific character of objective methods for determining weights of criteria in MCDM problems: Entropy, CRITIC and SD. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 4(2), 76-105. <https://doi.org/10.31181/dmame210402076i>
- Naz, S., Shafiq, A., & Butt, S. A. (2024). CILOS-WASPAS approach based on Schweizer–Sklar power operators for evaluating cosmetic brands in a group decision-making environment. *Granular Computing*, 9(3), 59. <https://doi.org/10.1007/s41066-024-00481-7>
- Onaç, E., & Birol, Y. E. (2024). Covid-19 pandemisi sonrası Türkiye’de enflasyonun belirleyicileri üzerine bir değerlendirme. *Paradigma İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi/Journal of Economics and Management Research*, 13(2), 20-38. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3832888>
- Orçun, Ç. (2020). İnternet tabanlı yatırımcı ilişkileri analizi: Borsa İstanbul ulaştırma sektöründe bir inceleme. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 128-139. <https://doi.org/10.30784/epfad.678880>
- Popović, G., Pucar, Đ., & Smarandache, F. (2022). MEREC-COBRA approach in e-commerce development strategy selection. *Journal of Process Management and New Technologies*, 10(3-4), 66-74. Erişim adresi: <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=2334-735X2203066P>
- Raj Singh, R., Maity, S. R., & Zindani, D. (2022). Using the TODIM method as a Multi-Criteria Decision-Making support methodology for an automobile parts manufacturing company. *Materials Today: Proceedings*, 62, 1294-1298. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2022.04.584>
- Rani, P., Mishra, A. R., Tirkolaee, E. B., Alshamrani, A. M., & Alrasheedi, A. F. (2025). Pythagorean fuzzy comprehensive distance-based ranking approach for assessing industry 4.0 adoption strategies in the automotive manufacturing sector. *Advanced Engineering Informatics*, 65. <https://doi.org/10.1016/j.aei.2025.103359>
- Sahak, A. S., & Karsli, F. (2024). A new approach for the assessment of urban eco-environmental quality based on remote sensing: A case study of Herat City, Afghanistan. *Journal of Spatial Science*, 69(3), 937-962. <https://doi.org/10.1080/14498596.2024.2333743>
- Sayıl, G. B., & Korhan, E. (2025). XAKUR endeksinde yer alan hisselerin ortak hareketlerinin birliktelik kural analizi ile belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, 33(63), Article 63. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2025.01.17>
- Schober, P., Boer, C., & Schwarte, L. A. (2018). Correlation coefficients: appropriate use and interpretation. *Anesthesia & Analgesia*, 126(5), 1763. <https://doi.org/10.1213/ANE.0000000000002864>
- Sermaye piyasası araçlarının kredili alım, açığa satış ve ödünç alma ve verme işlemleri hakkında tebliğ, 25168 Sayılı Resmi Gazete (2003). Erişim adresi: <https://www.ataonline.com.tr/outside/Duyurular/spkkrediteblig1407.pdf>
- Sevim, A., & Temizel, F. (2009). İnternet ve hisse senedi yatırımcısı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 42, 135-143. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35618/395826>
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *The Bell System Technical Journal*, 27(3), 379-423. <https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x>
- SPK. (2025). *İhrac ve halka arz verileri*. Erişim adresi: <https://spk.gov.tr/sirketler/duyurular-ve-veriler/ihrac-ve-halka-arz-verileri>
- Stephan, A. P., Walther, B. R., & Wellman, L. A. (2021). Profiting from connections: Do politicians receive stock tips from brokerage houses? *Journal of Accounting and Economics*, 72(1), 101401. <https://doi.org/10.1016/j.jacceco.2021.101401>
- Şeyranlioğlu, O., & Kara, M. A. (2024). Aracı kurumların borsa performanslarının Entropi ve CODAS yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 31(1), 183-202. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1271659>

- Tadić, S., Krstić, M., Dabić-Miletić, S., & Božić, M. (2023). Smart Material Handling Solutions for City Logistics Systems. *Sustainability (Switzerland)*, 15(8). <https://doi.org/10.3390/su15086693>
- Tera Yatırım. (2025). *Yatırım sizden yemekler tera yatırımdan*. Tera Yatırım. Erişim adresi: <https://hesap.terayatirim.com/metropol/teracom-slider/yatirimsizdenyemeklerteradan>
- Trung, D. D., & Dua, T. V. (2024). Development of ramdoe: a new method for rapidly ranking alternatives with supplementary options and considering changes in criteria values. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2(4(128)), 6-12. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.298612>
- TSPB. (2023). *SERİ:V, No:65 Sayılı sermaye piyasası araçlarının kredili alım, açığa satış ve ödünç alma ve verme işlemleri hakkında tebliğine ilişkin sorular ve cevapları*. Erişim adresi: https://tspb.org.tr/wp-content/uploads/2023/08/duyuru_s5no65_sorucevap.pdf
- TSPB. (2025). *Üç aylık yayınlar (Gösterge)*. Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği. Erişim adresi: <https://tspb.org.tr/yayinlar/kategori-uc-aylik-yayinlar/>
- Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği. (2018). *Sermaye piyasalarını geliştirmenin yolu yatırımcı sayısını artırmaktan geçiyor*. Erişim adresi: <https://tspb.org.tr/bilgi/sermaye-piyasalarini-gelistirmenin-yolu-yatirimci-sayisini-artirmaktan-geciyor/>
- Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği. (2025). *Veriler*. Aracı kurum verileri. Erişim adresi: <https://tspb.org.tr/veriler/#araci-kurum-verileri>
- TÜYİD. (2025). *Borsa Trendleri Raporu*. Erişim adresi: <https://www.tuyid.org/tr/files.php?type=borsa&id=104>
- Uygun, B. (1996). Türkiye Aracı Kurum Sektöründe Yer Alan Firmaların Hizmet Birimlerinde Çalışan Uzman Personel. *Öneri Dergisi*, 1(5), 219-224. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.726839>
- Valentinas, P., Edmundas Kazimieras, Z., & Askoldas, P. (2020). An Extension of the new Objective Weight Assessment Methods CILOS and IDOCRIW to Fuzzy MCDM. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 54(2/2020), 59-75. <https://doi.org/10.24818/18423264/54.2.20.04>
- Verma, R., Koul, S., & Ajaygopal, K. V. (2024). Evaluation and selection of a cybersecurity platform case of the power sector in India. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 7(1), 209-236. <https://doi.org/10.31181/dmame712024891>
- Więckowski, J., & Sałabun, W. (2023). Sensitivity analysis approaches in multi-criteria decision analysis: A systematic review. *Applied Soft Computing*, 148, 110915. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2023.110915>
- Yenilmez, S., & Ertuğrul, İ. (2023). Evaluation of the financial performances of BIST IT sector by CILOS based CoCoSo method. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 745-759. <https://doi.org/10.47097/piar.1359342>
- Yeşildağ, E., & Kaderli, Y. (2013). Türkiye'de seans salonuna gelen yatırımcıların aracı kurum seçimine etki eden unsurlar: bir faktör analizi uygulaması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 59, 113- 134. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35644/396429>
- Zavadskas, E. K., & Podvezko, V. (2016). Integrated determination of objective criteria weights in MCDM. *International Journal of Information Technology and Decision Making*, 15(2), 267-283. <https://doi.org/10.1142/S0219622016500036>
- Zizovic, M., & Albijanić, M. (2025). An implementation of the entropy method for determining weighing coefficients in a multicriteria optimization of public procurements. *Spectrum of Engineering and Management Sciences*, 3(1), 28-42. <https://doi.org/10.31181/sems31202528z>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Mevsimsel Trendler ve Piyasa Volatilitésinin Entegrasyonu: Kripto Para Tahmini için Hibrit SARIMA-XGBoost Modeli

Integrating Seasonal Trends and Market Volatility: A Hybrid SARIMA-XGBoost
Model for Cryptocurrency Forecasting

Melikşah AYDIN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Arş. Gör. | Res. Asst.

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Niğde, Türkiye

Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Finance and Banking,
Niğde, Türkiye

maydin@ohu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7711-1874>

<https://ror.org/03ejnre35>

Eyyüp Ensari ŞAHİN

Doç. Dr. | Assoc. Dr.

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Niğde, Türkiye

Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Finance and Banking,
Niğde, Türkiye

ensarisahin@ohu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2110-7571>

<https://ror.org/03ejnre35>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 05.01.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 21.07.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Aydın, M., & Şahin, E. E. (2025). Mevsimsel trendler ve piyasa volatilitésinin entegrasyonu: kripto para tahmini için hibrit SARIMA-XGBoost modeli. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 581-602. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1613531>

Yazar Katkıları: %50-%50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-50%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Integrating Seasonal Trends and Market Volatility: A Hybrid SARIMA-XGBoost Model for Cryptocurrency Forecasting

Abstract

This paper explores the application of a hybrid SARIMA-XGBoost model for forecasting cryptocurrency prices within the context of financial time series analysis. Due to their dynamic nature, high volatility, seasonal patterns, and asymmetric market behavior, cryptocurrencies pose significant challenges for traditional forecasting methods. The study combines the strength of the SARIMA model in capturing seasonal and trend components with the XGBoost algorithm's ability to model nonlinear relationships. This hybrid approach aims to better represent the complex and non-stationary nature of cryptocurrency markets, thereby improving forecasting accuracy. Cryptocurrencies, such as Bitcoin, exhibit volatile price movements influenced by factors like periodic "halving" effects and volatility clustering. Additionally, investor behaviors, herd psychology, and social media sentiment contribute to the difficulty of price forecasting. In this study, residuals from the SARIMA model are used as inputs for the XGBoost algorithm to capture nonlinear patterns, effectively integrating both linear and nonlinear elements in a single model. The paper analyzes the model's performance using BTC (Bitcoin), XRP (Ripple), and ETH (Ethereum) price data. Metrics such as the Akaike Information Criterion (AIC), Mean Squared Error (MSE), and Mean Absolute Error (MAE) are employed to evaluate the model's accuracy. Results indicate that the SARIMA-XGBoost hybrid model outperforms standalone SARIMA and XGBoost models, achieving higher accuracy, especially during periods of market volatility. The hybrid model successfully captures the dynamic nature of cryptocurrency markets, producing lower error rates compared to other models. The findings demonstrate the effectiveness of hybrid modeling approaches in forecasting cryptocurrency prices and highlight the potential of optimized hybrid models in investment decision-making and risk management. However, the study also notes that the model's performance could be further enhanced during short-term fluctuations and highly volatile market conditions.

Keywords: SARIMA, XGBoost, Cryptocurrency Forecasting, Financial Time Series, Volatility, Hybrid Modeling

Mevsimsel Trendler ve Piyasa Volatilitesinin Entegrasyonu: Kripto Para Tahmini için Hibrit SARIMA-XGBoost Modeli

Öz

Bu makale, finansal zaman serisi analizi bağlamında, kripto para birimlerinin fiyat tahmini için hibrit bir model olan SARIMA-XGBoost yöntemini ele almaktadır. Kripto para birimlerinin dinamik yapısı, yüksek volatilité, mevsimsel desenler ve asimetrik piyasa davranışları nedeniyle geleneksel yöntemlerle analiz edilmesi oldukça zordur. Makalede, SARIMA modelinin mevsimsel ve trend bileşenlerini ele almadaki gücü ile XGBoost algoritmasının doğrusal olmayan ilişkileri modelleme yeteneği birleştirilmiştir. Bu hibrit model, kripto para piyasasının karmaşık ve durağan olmayan yapısını daha iyi temsil ederek tahmin performansını artırmayı amaçlamaktadır. Kripto varlıklar, Bitcoin gibi önde gelen para birimlerinin dönemsel "yarılanma" etkileri ve volatilité kümeleşmesi gibi faktörler nedeniyle dalgalı fiyat hareketleri sergilemektedir. Aynı zamanda, yatırımcı davranışları, sürü psikolojisi ve sosyal medya etkisi gibi değişkenler de fiyat tahminlerini zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada, SARIMA modelinin artık değerleri, doğrusal olmayan desenlerin modellenmesi için XGBoost'a girdi olarak verilmiştir. Böylece hem doğrusal hem de doğrusal olmayan desenler aynı modelde bütünleştirilmiştir. Makale, BTC (Bitcoin), XRP (Ripple) ve ETH (Ethereum) fiyat verileri üzerinde modelin performansını analiz etmektedir. Model performansı, Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Ortalama Kare Hata (MSE) ve Ortalama Mutlak Hata (MAE) ölçütleriyle değerlendirilmiştir. Sonuçlar, SARIMA-XGBoost modelinin bağımsız SARIMA ve XGBoost modellerine kıyasla daha yüksek doğruluk sağladığını göstermektedir. Özellikle volatil dönemlerde hibrit model, kripto para piyasasının dinamiklerini daha iyi yakalayarak daha küçük hata oranları üretmektedir. Bu çalışmanın bulguları, kripto para birimlerinin gelecekteki fiyatlarının tahmin edilmesi için hibrit modellemelerin etkili bir yaklaşım olduğunu kanıtlamaktadır. Aynı zamanda, optimize edilmiş hibrit modellerin yatırım kararları ve risk yönetimi süreçlerinde kullanılabilirliği vurgulanmaktadır. Ancak, kısa vadeli dalgalanmalar ve aşırı volatilité dönemlerinde modelin performansında iyileştirmeler yapılabileceği belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: SARIMA, XGBoost, Kripto Para Tahmini, Finansal Zaman Serisi, Volatilité, Hibrit Modelleme

Giriş

Finansal zaman serisi verilerinin tahmini, seriler arasındaki ilişkinin belirlenmesi, verilerin karmaşık yapısı, trendler ve mevsimsel etkiler nedeniyle oldukça zordur (Alhnaity ve Abbod, 2020). Özellikle kripto varlıklar yapısı gereği riskli varlıklardır. Kripto varlıkların henüz erken aşama evresi dediğimiz kabullenme aşaması bu karmaşıklığı önemli ölçüde arttırmaktadır. Kripto paralar, her 4 yıllık süreçte Bitcoinin yarılanma (Halving) sistemi nedeniyle fiyatlarında aşırı dalgalanmalar yaşamaktadır (Takaishi, 2021; Nikolova ve diğerleri, 2020). Halvingin bir sonucu olarak kripto para zaman serileri, fiyatların zaman içinde yukarı veya aşağı yönlü hareket sergilediği trendler içerebildiği farklı çalışmalarda bulunmuştur (Gao ve diğerleri, 2022). Ayrıca, bazı kripto paralar periyodik dalgalanmalar gösteren mevsimsel desenler sergileyebilmektedir (Gao ve diğerleri, 2022).

Literatürde yapılan pek çok çalışmada kripto para fiyatlarının zaman serilerinde genellikle volatilité kümeleşmesi sergilediği; bu durumun yüksek volatilité dönemlerinin yine yüksek volatilité ile, düşük volatilité dönemlerinin ise düşük volatilité ile takip edilmesi şeklinde gözlemlendiği farklı pek çok çalışmada vurgulanmıştır (Liu ve diğerleri, 2021; Fleischer ve diğerleri, 2022). Yine çalışmalar incelendiğinde kripto varlıkların zaman serilerinin durağan olmadığı pek çok çalışmada bulgu olarak verilmiştir. Bu durum ortalama ve varyans gibi istatistiksel özelliklerin zaman içinde değiştiğini göstermekte ve durağan olmayan yapının ele alınmasının, kripto para fiyatlarının doğru şekilde modellenmesinin ve tahmini için kritik öneme sahip olduğunu sonucunu doğurmuştur (Maleki ve diğerleri 2020; Zheng ve diğerleri,, 2023; Memic ve diğerleri, 2021; Phillips ve Gorse, 2018).

Kripto varlık zaman serilerinde bir diğer önemli konu ise asimetrik volatilitedir. Kripto para zaman serileri sıklıkla asimetrik volatilité sergilemektedir. Asimetrik volatilitenin etkisi ise negatif şokların volatilité üzerinde pozitif şoklara kıyasla daha büyük bir etkiye sahip olduğunu bize göstermektedir (Takaishi, 2021; Gupta ve Chaudhary, 2022). Asimetrik volatilitenin modellenmesi, kripto para piyasalarının dinamiklerinin doğru şekilde ölçülmesi için oldukça önemlidir (Papadimitriou ve diğerleri, 2022). Kripto varlıkların fraktal ve çoklu bağlantı sorunu da literatürde sıklıkla tartışılmıştır. Geçmiş olayların gelecekteki olaylar üzerinde kalıcı bir etkisi olduğu uzun vadeli bağımlılık sergilemektedir (Takaishi, 2018; Derbentsev ve diğerleri, 2019). Ayrıca, kripto varlıklar fraktal özellikler sergileyerek farklı zaman ölçeklerinde karmaşık ölçeklenme davranışları ve öz-benzerlik göstermektedir (Takaishi, 2021; Takaishi, 2018). Son olarak kripto varlık zaman serileri yatırımcıların sürü davranışı etkisinde içerisinde barındırmaktadır. Kripto para piyasaları, yatırımcıların diğerlerinin eylemlerini takip etme eğiliminde olduğu sürü davranışından etkilenebilir ve bu da korelasyonlu ticaret desenlerine yol açabilir (Bouri ve diğerleri, 2019; Haykır ve Yağlı, 2022). Ayrıca, sosyal medya ve diğer çevrimiçi kaynaklarda yansıtılan yatırımcı duyarlılığı, kripto para fiyatları üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilmektedir (Karalevicius ve diğerleri, 2018; Feizian, 2023).

Tüm bu karmaşık yapı finansal zaman serilerinin tespit edilmesi ve çözümlenebilmesi amacıyla literatürde farklı pek çok çalışmada farklı yöntemlerle araştırılmıştır. Son dönemlerde yapılan çalışmalarda ise geleneksel yöntemlerin veri karmaşıklığını tespit etmede yetersiz kaldığını bu karmaşık yapının hibrit modellerle çalışması gerekliliği üzerine durulmaktadır (Li ve diğerleri,, 2020; Alhnaity ve Abbod, 2020; Yu ve diğerleri, 2020; Wu ve diğerleri, 2020). Literatürde çalışmalar incelendiğinde önemli ölçüde önerilmekte olan hibrit yaklaşım ise Mevsimsel Otoregresif Entegre Hareketli Ortalama (SARIMA) modeli ile eXtreme Gradient Boosting (XGBoost) algoritmasını birleşimi olan modeldir. (Hoa ve diğerleri, 2023). SARIMA,

akademik çalışmalarda sıklıkla kullanılan mevsimsel ve trend desenlerini tanımlayabilen güvenilir bir doğrusal tahmin modeli olarak pek çok çalışmada bulunmaktadır (Li ve diğerleri, 2020; Alhnaity ve Abbod, 2020). XGBoost modeli ise, doğrusal olmayan ve karmaşık ilişkileri modellemede üstün performans göstermesi ile öne çıkmaktadır. Hibrit model öncelikle SARIMA modelini kullanarak verilerdeki doğrusallığı ve mevsimsel etkileri belirlemektedir. SARIMA modelinin çıktıları (artık değerler) ise XGBoost modeline girdi olarak kullanılmaktadır. Girdiler sonucunda doğrusal olmayan desenler modellenmeye devam etmektedir (Hoa ve diğerleri, 2023). Sistemin işleyişi çalışmanın uygulama bölümünde detaylı açıklanacak olup özetle değerlendirildiğinde yapılan çalışmalarda Hibrit modellerin iyi performans sergilediği görülmektedir. SARIMA-XGBoost modeli, durağan olmayan ve karmaşık desenler gibi zorlukları etkili bir şekilde ele alarak tahmin doğruluğunu artırdığına yönelik çalışmalar bu durumu desteklemektedir (Li ve diğerleri, 2020; Alhnaity ve Abbod, 2020; Sako ve diğerleri, 2022).

Sonuç olarak, SARIMA-XGBoost hibrit modeli, klasik doğrusal modellerin güçlü yönlerini ileri düzey makine öğrenimi algoritmalarıyla birleştiren güçlü bir finansal zaman serisi tahmin aracı olarak öne çıkmaktadır. Bağımsız modeller ve diğer hibrit yöntemlerle karşılaştırıldığında üstün performansı, bu modeli finansal tahmin alanında araştırmacılar ve uygulayıcılar için vazgeçilmez bir araç haline getirmektedir. Çalışmada BTC, XRP ve ETH fiyat verileri Hibrit model ile test edilmiştir.

1. Literatür İncelemesi

Kripto para piyasalarının tahminine yönelik literatürde, finansal zaman serileri üzerine geliştirilen hibrit modeller giderek daha fazla ilgi çekmektedir. Alessandretti ve diğerleri (2018), yaptıkları çalışmada, makine öğrenimi tekniklerinin kripto para piyasasına uygulanmasını incelemiş ve özellikle Bitcoin, Ripple ve Ethereum fiyatlarının tahmininde bu yöntemlerin etkinliğini vurgulamışlardır. Çalışmada, ileri düzey algoritmaların kısa vadeli piyasa hareketlerini tahmin etmede geleneksel yöntemlere kıyasla üstün performans sergileyebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, kripto para piyasalarının dinamik doğası göz önüne alındığında, veri odaklı yaklaşımların potansiyelini ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde, Valencia ve diğerleri (2019), Bitcoin, Ethereum ve Ripple odaklı çalışmalarında, duygu analizi ve SARIMA-XGBoost modeli dahil olmak üzere makine öğrenimi tekniklerinin kripto para piyasasındaki fiyat hareketlerini tahmin etmede uygulanabilirliğini ele almışlardır. Çalışmada, hibrit modellerin piyasa fiyatlarını tahmin etmedeki başarısı vurgulanmış ve özellikle duygu analizinin eklenmesiyle tahmin performansının arttığı ifade edilmiştir.

Yu ve diğerleri (2020), finansal zaman serisi tahmininde ARIMA ve Extreme Learning Machine (ELM) entegrasyonunu içeren bir hibrit model önererek, doğrusal ve doğrusal olmayan desenleri aynı anda ele alma kapasitesini incelemişlerdir. Bu çalışma, hibrit SARIMA-XGBoost modellerinin geliştirilmesi açısından önemli bir temel sunmaktadır. Aynı yıl, Li ve diğerleri (2020), geleneksel ARIMA modelinin derin öğrenme teknikleri ile desteklenmesinin önemini vurgulamış ve doğrusal ile doğrusal olmayan modelleme yaklaşımlarının birleştirilmesinin finansal zaman serisi tahminindeki rolüne dikkat çekmişlerdir. Her iki çalışma da hibrit modellerin tahmin doğruluğunu artırmadaki potansiyelini ortaya koymaktadır.

Patel ve diğerleri (2020) ise Bitcoin, Ethereum ve Litecoin gibi kripto paraların yüksek volatilité ve düzensiz davranışları ile ilgili zorlukları ele alan bir stokastik sinir ağı modeli

geliştirmiştir. Bu model, piyasa volatilitisini simüle etmek amacıyla rastgelelik içermekte ve deterministik modellere kıyasla daha yüksek tahmin doğruluğu sağlamaktadır. Çalışma, kripto para fiyatlarının tahmininde hibrit yaklaşımların önemini destekleyen bulgular sunmaktadır.

Rampini ve Cecconi (2021), gayrimenkul fiyatlarının tahmini için makine öğrenimi tekniklerini, özellikle XGBoost algoritmasını uygulamış ve XGBoost'un karmaşık, doğrusal olmayan problemleri ele alma konusundaki etkinliğini vurgulamışlardır. Kim ve diğerleri (2021) ise Seul'deki arazi fiyatlarının tahmini için XGBoost ve rastgele orman (random forest) algoritmalarını incelemiş ve bu yöntemlerin geleneksel istatistiksel yöntemlere göre üstün olduğunu belirtmişlerdir. Her iki çalışma, farklı sektörlerde uygulanmış olmasına rağmen, XGBoost'un karmaşık desenleri yakalama kapasitesinin, Bitcoin, Ripple ve Ethereum gibi kripto para fiyatlarının tahmininde hibrit SARIMA-XGBoost modeli geliştirilmesine de katkı sağlayabileceğini göstermektedir.

Jabeur ve diğerleri (2021), COVID-19 pandemisi döneminde petrol fiyatlarının tahmini için gelişmiş makine öğrenimi tekniklerini, özellikle XGBoost algoritmasını incelemişlerdir. Çalışma, hibrit modellerin finansal zaman serilerindeki eğilimleri yakalama ve tahmin doğruluğunu artırma kapasitesini göstermiştir. Benzer şekilde, Iqbal ve diğerleri (2021), Bitcoin odaklı çalışmalarında, ARIMA ve XGBoost tekniklerinin kripto para fiyatlarının zaman serisi tahmini için uygulanabilirliğini değerlendirmiş ve bu piyasaların benzersiz volatilité özelliklerine dikkat çekerek hibrit SARIMA-XGBoost modelinin geliştirilmesine ilişkin önemli bilgiler sunmuştur.

Bitto ve diğerleri (2022), Bitcoin, Ethereum, Litecoin ve Tether gibi kripto para fiyatlarını tahmin etmek için makine öğrenimi yaklaşımlarını, özellikle SARIMA-XGBoost modelini uygulamış ve bu modelin yüksek doğrulukla tahmin yapma kapasitesini vurgulamışlardır. Çalışmada ayrıca, AR modelinin bu kripto paraları öngörmede sağladığı başarı ön plana çıkarılmıştır. Bu bulgular, SARIMA-XGBoost modelinin kripto para piyasası için güçlü bir araç olabileceğini desteklemektedir.

Huang (2023), COVID-19 pandemisinin Ethereum fiyatları üzerindeki etkisini inceleyerek, COVID-19 vakaları ile Ethereum getirileri arasındaki ilişkiyi analiz etmek için vektör otoregresyon (VAR) ve ARMA-GARCHX modellerini kullanmıştır. Çalışma, kripto paraların dinamiklerini anlamada çeşitli ekonometrik ve makine öğrenimi yaklaşımlarının entegrasyonuna duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Song (2023) ise makine öğrenimi tekniklerinin, özellikle XGBoost ve LightGBM'in, Bitcoin ve Ethereum gibi kripto paraların kapanış fiyatlarını tahmin etmekteki etkinliğini incelemiş ve bu yöntemlerin uygun yatırım fırsatlarını belirlemedeki başarısını ortaya koymuştur. Shen ve Wang (2023) tarafından yapılan çalışmada ise Bitcoin, Ethereum ve Dogecoin gibi büyük kripto paraların değerlendirilmesi ve tahmini için XGBoost, LightGBM, GARCH ve ARIMA gibi farklı modellerin karşılaştırılması ele alınmış ve bu yöntemlerin tahmin doğruluğu üzerinde etkileri analiz edilmiştir.

Bu kapsamda, literatürdeki çalışmalar, finansal zaman serilerinin tahmininde hibrit modellerin, özellikle SARIMA-XGBoost entegrasyonunun hem doğrusal hem de doğrusal olmayan desenleri yakalama kapasitesini ve tahmin doğruluğunu artırmadaki potansiyelini ortaya koymaktadır. Bitcoin, Ripple ve Ethereum gibi kripto paraların fiyat tahmininde bu modelin uygulanabilirliği, literatürdeki bulgularla tutarlı olarak, güçlü bir araştırma alanı sunmaktadır.

2. Veri Seti ve Yöntem

Veri seti Bitcoin (BTC), Ethereum (ETH) ve Ripple (XRP) kripto paralarından oluşmaktadır ve yahoofinance.com üzerinden 24.06.2019 – 24.06.2024 dönemini kapsayan günlük fiyatlar ABD doları cinsinden alınmıştır. Veri setinin birim kök içerip-içermediğini kontrol etmek amacıyla, bu çalışmada literatürde sıklıkla kullanılan ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve KPSS (Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) testleri kullanılmıştır. Her iki testin birlikte kullanılması, test sonuçlarının birbiriyle uyumlu ve birbirini destekler nitelikte olup olmadığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Ayrıca bu çalışmada, finansal zaman serilerinin tahmininde hem doğrusal hem de doğrusal olmayan desenleri yakalayabilmek amacıyla hibrit bir SARIMA-XGBoost modeli tercih edilmiştir. SARIMA modeli, özellikle mevsimsellik ve trend gibi belirgin zaman serisi bileşenlerini modellemede istatistiksel olarak güçlü bir yöntem olması nedeniyle tercih edilmiştir. XGBoost algoritmasının seçimi ise, yüksek doğruluk, hız ve overfitting'e karşı sunduğu düzenleştirci (regularization) mekanizmaları gibi avantajlara dayanmaktadır. XGBoost, gradient boosting yöntemine dayanarak, özellikle karmaşık ve doğrusal olmayan ilişkilerin bulunduğu veri setlerinde güçlü bir tahmin performansı göstermektedir. Alternatif olarak değerlendirilebilecek LSTM ve Random Forest gibi algoritmalar, kendi avantajlarına sahip olmakla birlikte, LSTM'nin derin öğrenme tabanlı yapısı nedeniyle daha büyük veri setlerine ve uzun eğitim sürelerine ihtiyaç duyması, ayrıca hiperparametre optimizasyonunun daha karmaşık olması gibi sınırlılıkları bulunmaktadır. Random Forest ise bireysel ağaçlar arasındaki bağımsız yapısı nedeniyle boosting yöntemlerinin sağladığı hata düzeltme mekanizmalarını sunmamaktadır. XGBoost'un parametrik esnekliği, paralel hesaplama desteği ve hiperparametre ayarlarıyla model karmaşıklığı üzerinde sağladığı kontrol, çalışmanın kapsamı ve veri setinin boyutu dikkate alındığında daha uygun bir seçim olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, XGBoost'un bu bağlamda modelin genel doğruluğunu ve genellenebilirliğini artırmada daha etkili olacağı öngörülerek, hibrit SARIMA-XGBoost modeli uygulanmıştır.

Çalışmada kullanılan hibrit SARIMA-XGBoost modeli, finansal zaman serilerinde hem doğrusal hem de doğrusal olmayan desenleri yakalamayı hedefleyen iki aşamalı bir modelleme sürecine dayanmaktadır. İlk aşamada, zaman serisinin doğrusal ve mevsimsel bileşenlerini modellemek için SARIMA (Seasonal Autoregressive Integrated Moving Average) modeli uygulanmıştır. SARIMA modeli, veri setindeki trend ve mevsimsel örüntüleri tahmin ettikten sonra, bu tahminlerden elde edilen artık değerler (residuals) hesaplanmıştır. Artık değerler, SARIMA modelinin açıklayamadığı, veri setindeki doğrusal olmayan ve karmaşık yapıların bir göstergesi niteliğindedir. İkinci aşamada ise, bu artık değerler bir bağımlı değişken olarak XGBoost algoritmasına girdi olarak verilmiştir. XGBoost, bu artık değerler ile oluşturulan veri setini kullanarak, SARIMA modelinin yakalayamadığı doğrusal olmayan ilişkileri ve karmaşık desenleri öğrenmeyi hedeflemiştir. Sonuç olarak, nihai tahminler, SARIMA modelinden elde edilen tahminler ile XGBoost'un artık değerler üzerine yaptığı tahminlerin toplanması yoluyla elde edilmiştir. Bu süreç, istatistiksel ve makine öğrenimi yöntemlerinin güçlü yönlerini birleştirerek, finansal zaman serisi tahmininde daha yüksek doğruluk ve genellenebilirlik sağlamayı amaçlamaktadır. Böylece hibrit model, hem SARIMA'nın istatistiksel

açıklayıcılığından hem de XGBoost'un doğrusal olmayan ilişkileri öğrenme yeteneğinden yararlanarak bir tahmin yaklaşımı sunmaktadır.

2.1. ADF Birim Kök Testi

ADF testi, Dickey-Fuller testinin geliştirilmiş bir versiyonudur ve otokorelasyon sorunlarını çözmek için gecikme terimlerini denkleme eklemektedir. Modelin genel denklemi şu şekildedir:

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_i \Delta Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (1)$$

burada;

ΔY_t : Değişkenin birinci farkı,

α : Sabit terim,

β_t : Trend terimi,

γ : Birim kökün varlığını test eden katsayı,

ϕ_i : Gecikme katsayıları,

ϵ_t : Hata terimi

Test istatistiği kritik değerden küçükse (genellikle %1, %5 veya %10 anlamlılık seviyesinde), H_0 reddedilir ve zaman serisinin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır. Aksi halde, zaman serisinin birim köke sahip olduğu (durağan olmadığı) kabul edilmektedir.

H_0 : Zaman serisi birim köke sahiptir (durağan değildir).

H_1 : Zaman serisi birim köke sahip değildir (durağandır).

2.2. KPSS Birim Kök Testi

KPSS KPSS testi, zaman serisinin durağanlık varsayımını test etmektedir. ADF testinin tersine, KPSS testi durağanlığın kabul edildiği bir null hipotez ile çalışmaktadır. KPSS testi, zaman serisinin sabit bir bileşene ve rastgele bir yürüyüş (random walk) terimine ayrıldığını varsaymaktadır. Modelin genel denklemi şu şekildedir:

$$Y_t = \mu + \beta t + u_t + \epsilon_t \quad (2)$$

burada;

μ : Sabit terim,

βt : Trend bileşeni,

u_t : Rastgele yürüyüş bileşeni,

ϵ_t : Hata terimi

Test istatistiği kritik değerden küçükse, H_0 kabul edilir ve zaman serisinin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır. Test istatistiği kritik değerden büyükse, H_0 reddedilir ve zaman serisinin durağan olmadığı kabul edilmektedir.

H_0 : Zaman serisi birim köke sahip değildir (durağandır).

H_1 : Zaman serisi birim köke sahiptir (durağan değildir).

2.3. SARIMA Modeli

SARIMA (Seasonal Autoregressive Integrated Moving Average) modeli, zaman serilerindeki hem mevsimsel (seasonal) hem de mevsimsel olmayan (non-seasonal) bileşenleri modellemek için kullanılan bir tahmin yöntemidir. ARIMA modelinin mevsimselliği ele almak için genişletilmiş bir versiyonudur. Özellikle, mevsimsel desenlerin bulunduğu ve verinin

durağan hale getirilmesi gerektiği durumlarda kullanılmaktadır (Box ve diğerleri, 2015; Hyndman ve Athanasopoulos, 2018).

SARIMA modeli, üç temel bileşen üzerine kuruludur:

i. ARIMA Bileşenleri:

- AR (Autoregressive): Zaman serisinin önceki değerlerinin doğrusal kombinasyonu.
- I (Integrated): Zaman serisinin durağan hale getirilmesi için fark alma işlemi.
- MA (Moving Average): Hata terimlerinin geçmiş değerlerinin doğrusal kombinasyonu.

ii. Mevsimsel (Seasonal) Bileşenler:

- Mevsimsel otoregresif, mevsimsel fark alma ve mevsimsel hareketli ortalama terimleri.

iii. Genel Model:

$$SARIMA(p, d, q)(P, D, Q)_s \quad (3)$$

burada;

p,d,q: ARIMA modelinin otoregresif (p), fark alma (d) ve hareketli ortalama (q) dereceleri.

P,D,Q: Mevsimsel otoregresif (P), mevsimsel fark alma (D) ve mevsimsel hareketli ortalama (Q) dereceleri,

s: Mevsimsellik periyodu

SARIMA modeli şu şekilde ifade edilir:

$$\phi_p(B^s)(1 - B^s)^D(1 - B)^d y_t = \theta_q(B^s)\theta_p(B)\varepsilon_t \quad (4)$$

burada;

B: Gecikme operatörü, ($By_t = y_{t-1}$).

$(1 - B)^d$: Birinci fark alma operatörü.

$(1 - B^s)^D$: Mevsimsel fark alma operatörü (ss, mevsimsel periyodu ifade eder).

$\phi_p(B^s)$: Mevsimsel otoregresif (AR) terimlerin polinomu.

$\theta_q(B^s)$: Mevsimsel hareketli ortalama (MA) terimlerin polinomu.

$\theta_p(B)$: Hareketli ortalama (MA) parametrelerini temsil eden polinomdur.

y_t : Zaman serisinin gözlemlenen değeri.

ε_t : Beyaz gürültü (hata terimi).

2.4. XGBoost Modeli

XGBoost (Extreme Gradient Boosting), gradyan artırma (gradient boosting) algoritmasının yüksek performanslı ve optimize edilmiş bir uygulamasıdır. Bu model, büyük veri setlerinde doğruluk ve hız sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. XGBoost, özellikle makine öğrenimi yarışmalarında ve çeşitli uygulamalarda sıkça kullanılan bir yöntemdir. XGBoost, karar ağaçlarının gradyan artırma yöntemiyle sıralı olarak eğitildiği bir modeldir. Modelin ana özellikleri şunlardır:

- *Regülerizasyon:* L1 ve L2 regülerizasyonu sayesinde aşırı öğrenme (overfitting) azaltılmaktadır.
- *Paralel İşleme:* Model, paralel işlemeye izin vererek eğitim süresini kısaltılmaktadır.
- *Hata Azaltma:* Gradyan artırma yöntemi, önceki modellerin hatalarını minimize ederek tahmin doğruluğunu artırmaktadır.
- *Kayıp Fonksiyonları:* XGBoost, kullanıcı tanımlı kayıp fonksiyonlarını destekleyerek esneklik sağlamaktadır.

Model, doğrusal olmayan ilişkilerin bulunduğu karmaşık veri setlerinde etkili sonuçlar üretir ve genellikle tahmin, sınıflandırma ve zaman serisi analizinde kullanılmaktadır (Chen ve Guestrin, 2016).

XGBoost, her bir iterasyonda kayıp fonksiyonunu optimize etmek için aşağıdaki matematiksel yapıyı kullanmaktadır:

(a) Tahmin Fonksiyonu

Bir veri kümesindeki n adet veri için y_i gerçek değerlerinin tahmini şu şekilde ifade edilmektedir:

$$\hat{y}_i = \sum_{\{k=1\}}^K \ell(y_i, \{\hat{y}\}_i) + \sum_{\{k=1\}}^K \Omega(f_k) \quad (5)$$

burada;

$\hat{y}_i$: i -inci gözlemin tahmin edilen değeri.

K : Toplam karar ağacı sayısı.

f_k : k -inci karar ağacı tarafından i -inci gözlem için üretilen tahmin.

F : Tüm karar ağaçlarının olası uzayı

(b) Kayıp Fonksiyonu

Modelin toplam hatasını ölçmek için optimize edilen kayıp fonksiyonu:

$$Obj = \sum_{i=1}^n L(y_i, \hat{y}_i) + \sum_{k=1}^K \Omega(f_k) \quad (6)$$

burada;

$L(y_i, \hat{y}_i)$: y_i gerçek değeri ile $\hat{y}_i$ tahmini arasındaki hata (genellikle kare hata veya log-loss).

$\Omega(f_k) = \gamma T + \frac{1}{2} \lambda \|w\|^2$: Model karmaşıklığını kontrol eden regülerizasyon terimi.

T : Karar ağacındaki yaprak sayısı.

$\|w\|$: Yaprak ağırlıkları.

γ ve λ : Regülerizasyon parametreleri.

(c) Gradyan ve Hessian (Optimizasyon)

Her iterasyonda kayıp fonksiyonunu optimize etmek için ikinci dereceden Taylor genişlemesi kullanılır:

$$L(y_i, \hat{y}_i^{(t)}) \approx L(y_i, \hat{y}_i^{(t-1)}) + g_i f_i(x_i) + \frac{1}{2} h_i f_i^2(x_i) \quad (7)$$

burada;

$g_i = \frac{\partial L(y_i, \hat{y}_i)}{\partial y_i}$: Gradyan (kayıp fonksiyonunun birinci türevi).

$g_i = \frac{\partial^2 L(y_i, \hat{y}_i)}{\partial y_i^2}$: Hessian (kayıp fonksiyonunun ikinci türevi).

$f_t(x_i)$: Yeni ağacın i-inci gözlem üzerindeki tahmini.

3. Analiz ve Bulgular

Tablo 1 üzerinde BTC, XRP ve ETH değişkenleri için ADF ve KPSS birim kök testi sonuçları gösterilmiştir. Tablo 1 üzerindeki p-değerleri incelendiğinde bütün değişkenlerin her iki test sonucuna göre seviyede durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 1. ADF ve KPSS Test Sonuçları

	Test türü	Test istatistiği	p-değeri	Kritik Değerler		
				%1	%5	%10
BTC	ADF	-45.388	0.000	-3.434	-2.863	-2.568
	KPSS	0.105	0.100	0.347	0.463	0.574
XRP	ADF	-2.980	0.030	-3.4339	2.8631	2.567
	KPSS	1.121	0.100	0.739	0.463	0.574
ETH	ADF	-43.795	0.000	-2.434	0.347	0.463
	KPSS	0.102	0.100	0.347	0.563	0.574

SARIMAX(1, 1, 1)x(1, 1, 1, 12) modeli, hem mevsimsel hem de mevsimsel olmayan bileşenleri ele alan bir yapıya sahiptir. ARIMA kısmı, otoregresif (1), fark alma (1) ve hareketli ortalama (1) terimlerini içermektedir. Mevsimsel bileşen, 12 periyodu (örneğin, aylık mevsimsellik) dikkate almaktadır. Model, bağımlı değişken olarak Price (örneğin, fiyat verileri) kullanılarak yapılandırılmıştır. 1462 gözlem, modelin tahmin performansını desteklemek için yeterli bir veri setine sahip olduğunu göstermektedir. Log-Likelihood: -15643.522 değeri, modelin verilere uyumunu ifade etmektedir. Daha yüksek (daha az negatif) log-likelihood değeri genelde daha iyi bir uyuma işaret etmektedir. AIC değeri olan 31297.043, modelin karmaşıklığı ve veri uyumunu bir arada değerlendirmektedir. Daha düşük AIC değerleri, daha iyi bir model seçimine işaret etmektedir. ARIMA (1, 1, 1), ARIMA modeli, kısa dönemli desenleri ve verinin doğrusal özelliklerini yakalamak için yapılandırılmıştır.

Tablo 2. SARIMA Modeli Sonuçları

Parametre	Değer
Model	SARIMAX(1, 1, 1)x(1, 1, 1, 12)
Bağımlı Değişken	Price
Gözlem Sayısı	1462
Log-Likelihood	-15643.522
Akaike Bilgi Kriteri (AIC)	31297.043
Model Tanımı Tablosu	Değer
ARIMA (1, 1, 1)	Otoregresif (AR), fark (I), hareketli ortalama (MA) modelleme yapılmış.
Mevsimsel Bileşen	(1, 1, 1, 12): Mevsimsel otoregresif, fark ve hareketli ortalama bileşenleri 12 periyot için belirlenmiş.

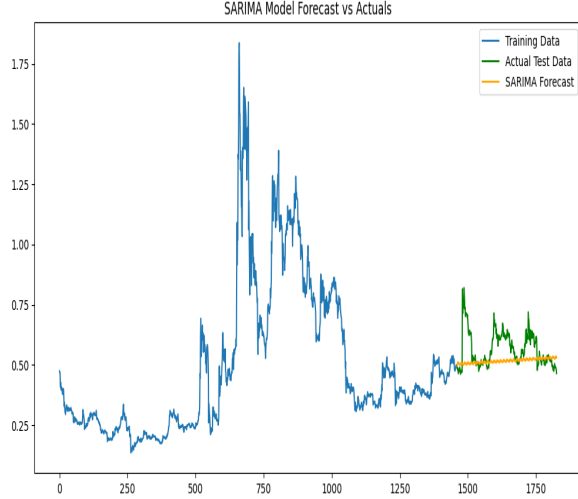
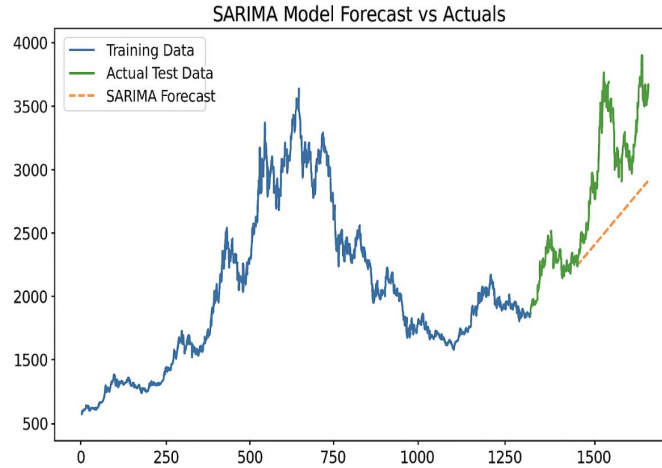
SARIMA modeli, Bitcoin (BTC), Ripple (XRP) ve Ethereum (ETH) fiyatlarını tahmin etmek için uygulanmış ve model performansını değerlendirmek amacıyla tahmin sonuçları gerçek değerlerle karşılaştırılmıştır. Ayrıca modelin Akaike Bilgi Kriteri (AIC) değeri hesaplanmıştır. Bu göstergeler modelin etkinliğini ve iyileştirilmesi gereken yönlerini değerlendirmek için çalışmada verilmiştir. Bitcoin için SARIMA modeli, genelde gerçek değerlere yakın tahminler üretmiştir. Ancak, bazı durumlarda (örneğin, 1465 indeksiindeki -4,416.32'lik fark) tahmin ile gerçek fiyat arasında belirgin farklılıklar görülmektedir. Bu durum, modelin bazı volatilité dönemlerinde performans kaybına uğradığını göstermektedir. Ripple için model, küçük hatalarla tutarlı tahminler üretmiştir. Fark değerleri genellikle 0.05'in altındadır. Bu, modelin Ripple'ın fiyat hareketlerini tahmin etmekte oldukça başarılı olduğunu göstermektedir. Ethereum için model, bazı indekslerde (örneğin, 1465'te -44,022.00 fark) daha büyük hatalar yapmıştır. Bu, Ethereum fiyatlarının volatilitésinin model tarafından tam olarak yakalanamadığını göstermektedir. Model, Ripple (XRP) fiyatlarını daha tutarlı ve küçük hatalarla tahmin etmiştir. Ayrıca Bitcoin tahminlerinde çoğunlukla kabul edilebilir hata seviyeleri gözlenmiştir. Ethereum tahminlerinde, özellikle fiyat hareketlerinin yüksek olduğu dönemlerde daha büyük hatalar yapılmıştır. Bu, modelin volatilitéyi yakalamada iyileştirilmeye ihtiyaç duyabileceğini göstermektedir.

Tablo 3. SARIMA Modeli Performansı

	Index	Gerçek Fiyat	SARIMA Tahmini	Fark
BTC	1462	304.850	304,341.75	508,25
	1463	302.870	304,353.03	-1,483.03
	1464	307.110	305,833.82	1,276.18
	1465	300.940	305,356.32	-4,416.32
	1466	304.710	303,857.03	852.97
XRP	1462	0.4866	0.496276	-0.009676
	1463	0.4902	0.501659	-0.011459
	1464	0.4791	0.510309	-0.031209
	1465	0.4838	0.511358	-0.027558
	1466	0.4647	0.510789	-0.046089
ETH	1462	3048500	3043283	5217
	1463	3028700	3043337	-14637
	1464	3071100	3058064	13036
	1465	3009400	3053422	-44022
	1466	3047100	3.037817e	9283

Not: Modelin AIC değeri 31,297.043'tür, bu da modelin veriyle uyumlu olduğunu göstermektedir.

BTC için (Grafik 1), SARIMA modeli, eğitim verilerinde (mavi çizgi) genel trendi ve zaman serisinin dalgalı yapısını yakalayabilmiştir. Bu, modelin hem otoregresif hem de mevsimsel bileşenleri etkili bir şekilde öğrenme yeteneğini göstermektedir. Geçmiş verilere güçlü bir uyum sağlandığı açıkça görülmektedir. Test verileri (yeşil çizgi), modelin tahminlerinin (turuncu kesikli çizgi) doğruluğunu değerlendirmek için kullanılmıştır. Tahminler genel olarak gerçek fiyatlarla uyumlu görünmektedir. Model, uzun dönemli artış trendini başarıyla tahmin edebilmiştir. Ancak, kısa vadeli volatilité ve ani fiyat değişikliklerinde tahminler, gerçek fiyatlardan sapmalar göstermektedir. Model hem genel trendi hem de mevsimsel yapıyı başarılı bir şekilde modellemiştir. Uzun vadeli tahminlerde doğru yönü işaret etmektedir. SARIMA modelinin mevsimsel bileşenleri etkili bir şekilde ele alması, dönemsel değişimleri tahmin etmede avantaj sağladığı grafikten görülmektedir.

Grafik 1. SARIMA Modeli BTC Grafiği**Grafik 2. SARIMA Modeli XRP Grafiği****Grafik 3. SARIMA Modeli ETH Grafiği**

XRP için (Grafik 2), SARIMA modeli Eğitim verileri, modelin geçmiş zaman serisi verilerine uyum sağlamak için kullandığı veri setini temsil etmektedir. XRP'nin eğitim verilerinde önemli trendler ve dalgalanmalar gözlemlenmiştir. Grafik boyunca zaman serisinin genel yapısında hem yükseliş hem de düşüş eğilimleri dikkat çekmektedir. Özellikle eğitim dönemindeki bu dalgalanmalar modelin öğrenme kapasitesini test etmiştir. Model, bu veriler üzerinde eğitim aldığı için, genel bir uyum sağladığı ve bu geçmiş desenleri etkili bir şekilde öğrendiği söylenebilir. Test dönemi boyunca gerçek gözlemler yeşil çizgi ile gösterilmektedir. XRP fiyatları test dönemi boyunca daha dar bir bant içinde hareket etmiş ve düşük bir volatilité sergilemiştir. Fiyatların genelde sabit bir seviyede olduğu görülmektedir. Gerçek test verilerinde genel olarak yatay bir hareket gözlemlenmiştir. Bu, XRP fiyatlarının bu dönemde göreceli bir istikrar sergilediğini göstermektedir. SARIMA modeli, XRP fiyatlarının genel trendini test verileri boyunca doğru bir şekilde takip etmiştir. Ancak, modelin kısa vadeli

dalgalanmaları yeterince yakalayamadığı ve bu nedenle bazı sapmaların meydana geldiği gözlemlenmiştir. Model, genel trendi ve yatay hareketi iyi bir şekilde takip etmiş olsa da, kısa vadeli fiyat değişimlerini yakalamakta yetersiz kalmış olabilir. Özellikle volatilité dönemlerinde, modelin tahmin doğruluğu bir miktar düşüş göstermiştir. SARIMA modeli, XRP fiyatlarının genel trendlerini ve test verilerindeki sabit hareketleri iyi bir şekilde tahmin etmiş olsa da volatil dönemlerdeki hassasiyeti artırmak için iyileştirmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu model, mevsimsel ve trend bileşenlerini yakalamakta etkili bir araç olarak değerlendirilebilir.

ETH için (Grafik 3), SARIMA modeli eğitim verilerinde Ethereum fiyatlarının zamanla önemli dalgalanmalar gösterdiği görülmektedir. Özellikle 500. ve 700. indeks civarında fiyatların hızlı bir şekilde arttığı ve zirve yaptığı dikkat çekmektedir. Bu dönemlerde volatilitenin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Eğitim verilerinin genel trendi, zamanla yukarı yönlü bir hareket sergilemektedir. Fiyatlar, belirli dönemlerde düzeltme hareketleriyle geçici düşüşler yaşasa da genel eğilim artış yönündedir. SARIMA modeli, bu geçmiş verilere uyum sağlayarak hem trendleri hem de dönemsal dalgalanmaları başarılı bir şekilde öğrenmiştir. Eğitim verilerindeki fiyat hareketleri, modelin eğitimi için güçlü bir temel sağlamıştır. Test verilerinde Ethereum fiyatlarının belirgin bir artış trendi içinde olduğu gözlemlenmektedir. Fiyatlar 1500. indeks civarından itibaren hızlı bir yükseliş göstermiş ve zamanla yüksek volatilité ile dalgalı bir yapı sergilemiştir. Test dönemi boyunca fiyatların ani yükselişler ve düşüşler yaşadığı fark edilmektedir. Bu, Ethereum piyasasının genellikle yüksek volatilitéye sahip bir varlık olduğunu doğrulamaktadır. Gerçek test verilerinde fiyatların genel olarak artış eğiliminde olması, Ethereum'un bu dönemde değer kazandığını göstermektedir. SARIMA modeli, genel trendi doğru bir şekilde yakalamış ve test verileri boyunca fiyatların artış eğilimini yansıtmıştır. Ancak modelin, volatil dönemlerde fiyat dalgalanmalarını yeterince yakalayamadığı görülmektedir. Özellikle ani yükselişler ve düşüşlerde tahminlerin gerçek fiyatların gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Model, uzun vadeli trendi başarılı bir şekilde tahmin etmiş ve fiyatların genel artış yönünü takip edebilmiştir. Ancak, kısa vadeli dalgalanmalar ve volatilité model tarafından tam olarak temsil edilememiştir.

SARIMA modeli sonuçları topluca değerlendirildiğinde kısa vadeli dalgalanmalar ve volatilité SARIMA tarafından tespit edilmesi noktasında önemli eksikleri içerdiği görülmüştür. Daha kesin sonuçlar için hibrit model SARIMA-XGBoost analizi yapılmıştır.

Tablodaki veriler ve sonuçlar, BTC, XRP ve ETH için SARIMA ve XGBoost tabanlı hibrit modellerin performans karşılaştırmasını içermektedir. Burada, MSE (Mean Squared Error) ve MAE (Mean Absolute Error) değerleri her bir modelin tahmin performansını göstermektedir. Sonuçları genel hatlarıyla BTC için; SARIMA MSE: 13.830.743.516,54 ve MAE: 89.194,4. Bu, SARIMA modelinin BTC fiyatları üzerinde oldukça yüksek hata paylarına sahip olduğunu göstermektedir. Hibrit XGBoost MSE 1.602.024.980,90 ve MAE: 28.094,10. XGBoost tabanlı hibrit model, SARIMA modeline göre daha düşük MSE ve MAE değerlerine sahip, bu da modelin daha iyi performans gösterdiğini işaret etmektedir. XRP için; SARIMA MSE: 0,0078 ve MAE: 0,0627. SARIMA modelinin XRP üzerinde yüksek doğruluk sağladığı ve düşük hata verdiği görülüyor. Hibrit XGBoost MSE: 0,0014 ve MAE: 0,0237. XGBoost tabanlı hibrit modelin performansı, SARIMA modeline göre çok daha iyi ve düşük hata paylarına sahip olduğu görülmüştür. XRP için, Hibrit XGBoost modelinin daha düşük hata oranlarına sahip olduğu ve bu modelin tahminleri geliştirmek adına daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. ETH için yorumlar ise şu şekildedir. SARIMA MSE: 1.368.829.203.493,34 ve MAE: 888.078,97.

SARIMA modelinin ETH için büyük hatalar verdiği ve yüksek MSE ile MAE değerlerine sahip olduğu görölmektedir. Hibrit XGBoost MSE: 183.298.721.903,93 ve MAE: 298.072,49. XGBoost tabanlı hibrit model de ETH için daha düşük MSE ve MAE değerleri sağlıyor, ancak hâlâ önemli hata payları mevcuttur. ETH için de, Hibrit XGBoost modelinin SARIMA'dan daha iyi performans gösterdiği anlaşılmaktadır, ancak modelin optimizasyonu daha da faydalı olacağı düşünölerek tüm kripto varlıklar optimizasyonu gerçekleştirilmiştir.

XGBoost gibi modeller, Grid Search, Random Search veya Bayesian Optimization gibi tekniklerle hiperparametre araması yaparak en iyi parametreleri bulmaktadır. Bu arama sürecinde, model belirli parametreler üzerinde çeşitli denemeler yapar ve her denemenin performansını değerlendirir. Bu parametreler genellikle cross-validation veya validation set üzerinde en düşük hata oranını veren değerlerdir. Hiperparametre optimizasyonu, modelin performansını artırmak için önemlidir çünkü bu değerler modelin öğrenme sürecini doğrudan etkilemektedir.

Tablo 4. SARIMA- XGBoost Hibrit Modeli Performans Sonuçları

	Tarih	Fiyat	Günlük Fiyat Değişim	Lag 1	Lag 2	SARIMA Tahmin
BTC	2019-06-28	123490	11490	112000	128760	112552.96
	2019-06-29	119210	-4280	123490	112000	123091.32
	2019-06-30	107450	11760	119210	123490	119370.72
	2019-07-01	106390	-1060	107450	119210	107811.96
	2019-07-02	108660	2270	106390	107450	106400.59
	2023-06-29	304710	3770	300940	307110	303857.03
	2023-06-30	305000	290	304710	300940	304755.42
	2023-07-01	306070	1070	305000	304710	303463.04
	2023-07-02	306630	560	06070	305000	305404.08
	2023-07-03	311760	5130	306630	306070	310091.27
SARIMA MSE: 13,830,743,516.54; XGBoost MSE: 1,602,024,980.89; SARIMA MAE: 89,194.40; XGBoost MAE: 28,094.09						
XRP	2019-06-28	0.426	0.016	0.410	0.409	0.467
	2019-06-29	0.426	0,0004	0.426	0.426	0.409
	2019-06-30	0.397	-0.029	0,426	0.426	0.426
	2019-07-01	0.406	0.009	0.397	0.397	0.426
	2019-07-02	0.398	-0.008	0.406	0.406	0.397
	2023-06-28	0.464	-0.019	0.510	0.483	0.479
	2023-06-29	0.474	0.009	0.504	0.464	0.483
	2023-06-30	0.472	-0.001	0.504	0.474	0.464
	2023-07-01	0.473	0.0004	0.506	0.472	0.474
	2023-07-02	0.484	0.011	0.503	0.473	0.472
ARIMA MSE: 0.0078; XGBoost MSE: 0.0014; SARIMA MAE: 0.0627; XGBoost MAE: 0.0237						
ETH	2019-06-28	0.426	0.016	0.409	0.467	0.410
	2019-06-29	0.426	0.0004	0.426	0.409	0.426
	2019-06-30	0.397	-0.029	0.426	0.426	0.426
	2019-07-01	0.406	0.009	0.397	0.426	0.397
	2019-07-02	0.398	-0.008	0.406	0.397	0.406
	2023-06-28	0.464	-0.019	0.483	0.479	0.510
	2023-06-29	0.474	0,009	0.464	0.483	0.504
	2023-06-30	0.472	-0.001	0.474	0.464	0.504
	2023-07-01	0.472	-0.001	0.474	0.464	0.504
	2023-07-02	0.473	0.0004	0.472	0.474	0.506
SARIMA MSE: 1,368,829,203,493.34; XGBoost MSE: 183,298,721,903.92; SARIMA MAE: 888,078.97; XGBoost MAE: 298,072.48						

XGBoost modeli için hiperparametre optimizasyon sürecinde, modelin genel performansını artırmak amacıyla belirli hiperparametrelerin en uygun değerlerinin sistematik bir şekilde belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmada hiperparametre optimizasyonu için Grid Search yöntemi tercih edilmiştir. Grid Search, önceden belirlenen bir parametre aralığında her olası kombinasyonu deneyerek en iyi sonuç veren parametre setini bulmayı amaçlayan bir arama yöntemidir. Optimizasyon sürecinde değerlendirilen temel hiperparametreler şunlardır:

max_depth (ağacın maksimum derinliği), learning_rate (öğrenme oranı), n_estimators (oluşturulacak ağaç sayısı), subsample (alt örnekleme oranı) ve colsample_bytree (ağaç başına sütun örnekleme oranı). Her parametre kombinasyonu, k-katlı çapraz doğrulama (cross-validation) yöntemi kullanılarak doğrulama seti üzerinde test edilmiş ve en düşük hata oranını veren parametre seti optimal kombinasyon olarak belirlenmiştir. Bu süreç, modelin hem aşırı uyum (overfitting) hem de düşük uyum (underfitting) risklerini minimize ederek, genel tahmin performansını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Optimizasyon sonucunda elde edilen nihai parametre değerleri Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. SARIMA- XGBoost Hibrit Modeli Parametreleri

Model	BTC	XRP	ETH
Ağaç başına sütun örnekleme oranı	0.80	0.80	0.80
Öğrenme oranı (Eta)	0.20	0.20	0.20
Maksimum derinlik	8	7	5
Ağaç sayısı	200	200	200
Alt örnekleme oranı	0.80	0.80	0.80

Ağaç başına sütun örnekleme oranı parametresi, her karar ağacını oluştururken kullanılan veri setinin ne kadarının kullanılacağını belirtmektedir. Örneğin, 0.8 değeri, her ağaç için verilerin %80'inin kullanılacağı anlamına gelmektedir. Öğrenme oranı (Eta), modelin her iterasyonda (adım) ne kadar ilerlemesi gerektiğini belirlemektedir. Düşük bir öğrenme oranı (örneğin 0.2), modelin küçük adımlarla öğrenmesini sağlamaktadır, bu da genelleme gücünü artırmaktadır. Maksimum derinlik, her bir karar ağacının maksimum derinliğini belirlemektedir. Derin ağaçlar daha karmaşık ilişkiler öğrenebilirken, sıf ağaçlar daha basit ilişkileri modelleyebilir ve overfitting (aşırı öğrenme) riskini azaltmaktadır. Ağaç sayısı, Modelde kullanılacak toplam ağaç sayısını belirtmektedir. Daha fazla ağaç kullanmak modelin daha fazla öğrenmesine olanak tanımaktadır. Alt örnekleme oranı, modelin her iterasyonda eğitim verilerinin rastgele seçilen bir alt kümesini kullanıp kullanmayacağını belirlemektedir. 0.8 değeri, her iterasyonda verilerin %80'inin seçileceği anlamına gelmektedir. Bu, aşırı öğrenmeyi (overfitting) engellemeye yardımcı olmaktadır.

Tablo 6. SARIMA- XGBoost Hibrit Modeli Optimizasyon Sonuçları

	Model	MSE	MAE
BTC	SARIMA (Set 1)	354,606,457.517	14,155.061
	İlk Hibrit XGBoost (Set 1)	195,534,867.609	9,906.886
	Optimize Hibrit XGBoost (Set 1)	188,831,157.640	10,349.065
	SARIMA (Tekrar)	354,606,457.517	14,155.061
	ARIMA	1.361,313,954,728.494	883,356.170
	İlk Hibrit XGBoost (Set 2)	206,742,679.245.070	332,217.382
	Optimize Hibrit XGBoost (Set 2)	191,403,725,932.141	321,731.079
XRP	SARIMA (Set 1)	354,606,457.517	14,155.061
	İlk Hibrit XGBoost (Set 1)	195,534,867.609	9,906.886
	Optimize Hibrit XGBoost (Set 1)	188,831,157.640	10,349.065
	ARIMA (Set 2)	354,606,457.517	14,155.061
	İlk Hibrit XGBoost (Set 2)	195,534,867.609	9,906.886
	Optimize Hibrit XGBoost (Set 2)	188,831,157.640	10,349.065
ETH	SARIMA (Set 1)	1,361,313,954,728.494	883,356.170
	İlk Hibrit XGBoost (Set 1)	191,403,725,932.141	321,731.079
	Optimize Hibrit XGBoost (Set 1)	321,731.079	321,731.079
	ARIMA (Set 2)	1,361,313,954,728.494	191,403,725,932.141
	İlk Hibrit XGBoost (Set 2)	206,742,679,245.070	332,217.382
	Optimize Hibrit XGBoost (Set 2)	191,403,725,932.141	321,731.079

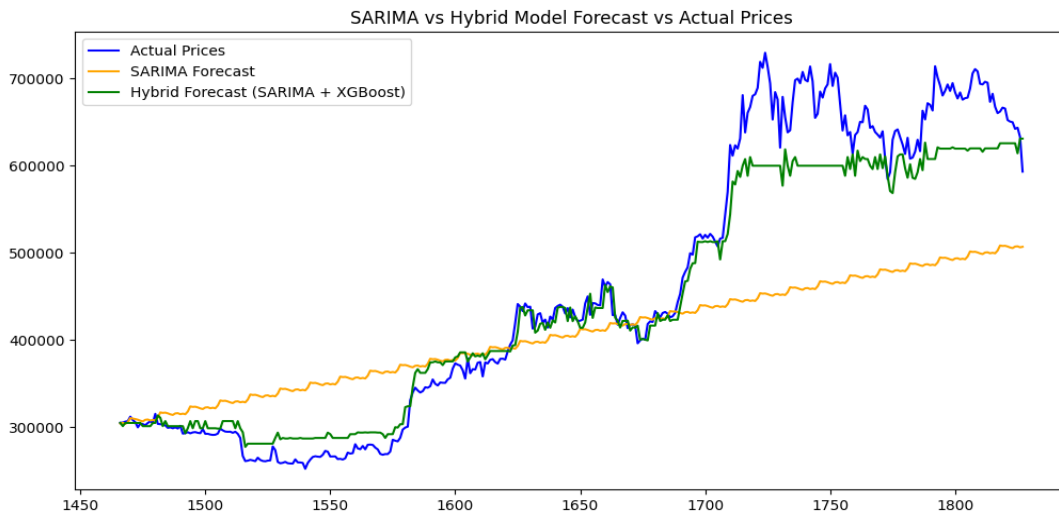
Tablo 6'da BTC, XRP ve ETH için SARIMA, ARIMA ve HibritXGBoost modellerini MSE (Mean Squared Error) ve MAE (Mean Absolute Error) değeri karşılaştırılmaktadır. Modellerin performansları optimize edilmiş ve optimize edilmemiş sürümleriyle birlikte sunulmuştur. Her bir varlık için bu sonuçları detaylı yorumları şu şekildedir;

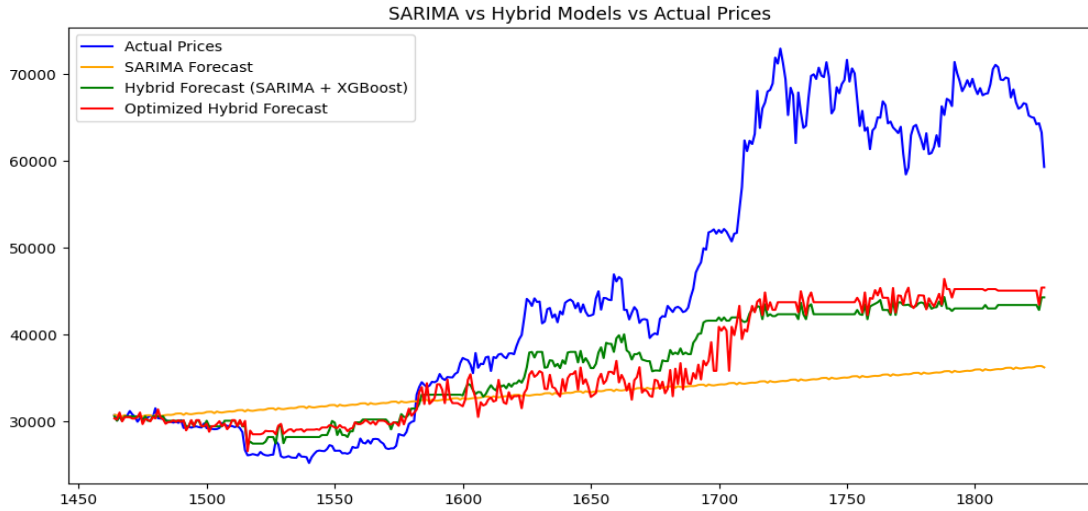
SARIMA modeli BTC için daha yüksek hata (MSE ve MAE) verirken, İlk Hibrit XGBoost modeli önemli bir iyileşme göstermektedir. Optimize Hibrit XGBoost modeli ise biraz daha kötü sonuçlar verse de, hibrit XGBoost modeline göre hala daha iyi performans göstermektedir. ARIMA modelinin çok yüksek MSE ve MAE değeri, bu modelin BTC için oldukça kötü bir tahmin yaptığına işaret etmektedir. Set 2'deki Hibrit XGBoost modelleri, Set 1'e göre daha yüksek MSE ve MAE değeri göstermekte, bu da modelin optimizasyonunun BTC için ilk sette tamamlanmış olduğu anlamına gelmektedir.

XRP için sonuçlar, BTC ile benzer şekilde, İlk Hibrit XGBoost modelinin daha iyi sonuçlar verdiğini göstermektedir. Optimize Hibrit XGBoost modelinin MSE ve MAE değeri biraz artmış olsa da, iyi bir performans sergilemektedir. ARIMA ve SARIMA modelleri arasındaki fark, XRP için de oldukça belirgindir ve SARIMA modeli yine daha iyi performans göstermektedir. ETH için, İlk Hibrit XGBoost (Set 1) modelinin performansı çok iyi bir şekilde iyileştirilmiştir. Ancak, Optimize Hibrit XGBoost (Set 1) modelinin MSE ve MAE değeri eşitlenmiş ve modelin ilk set ile devam etmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde; Hibrit XGBoost modelleri genel olarak, BTC, XRP ve ETH için daha düşük MSE ve MAE değeri ile daha iyi performans sergilemektedir. Ancak Optimize Hibrit XGBoost modelleri, bazı durumlarda performansı artırmak yerine düşürmüş olsa da, optimizasyon sürecinin Hibrit modele göre daha iyi sonuç verdiği görülmektedir. Özetle uygulanan modellerin performansını tam olarak görebilmek için grafiklerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Aşağıda grafiklerde tüm modellerin sonuçları gösterilmiştir.

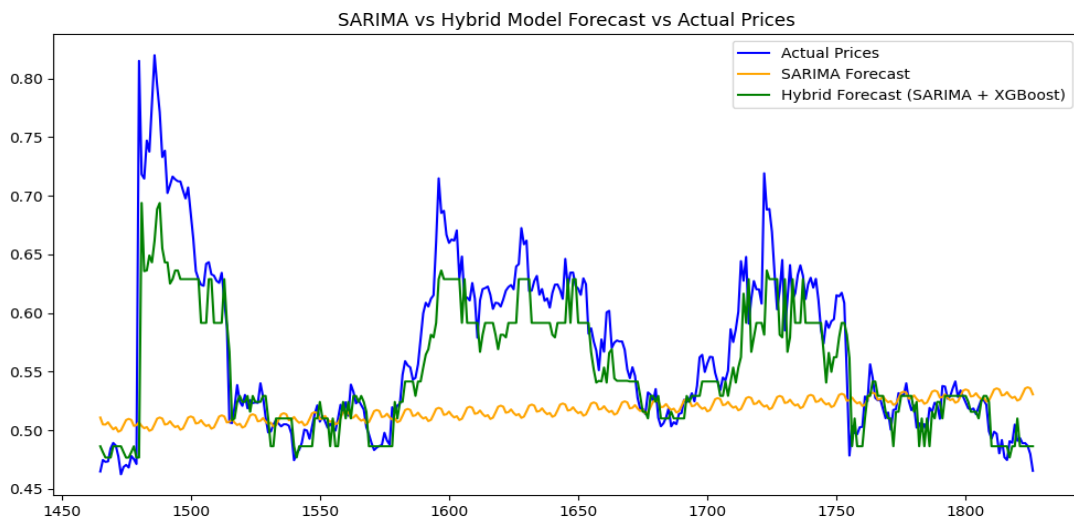
Grafik 4. BTC için SARIMA, Hibrit ve Optimize Model Sonuçları

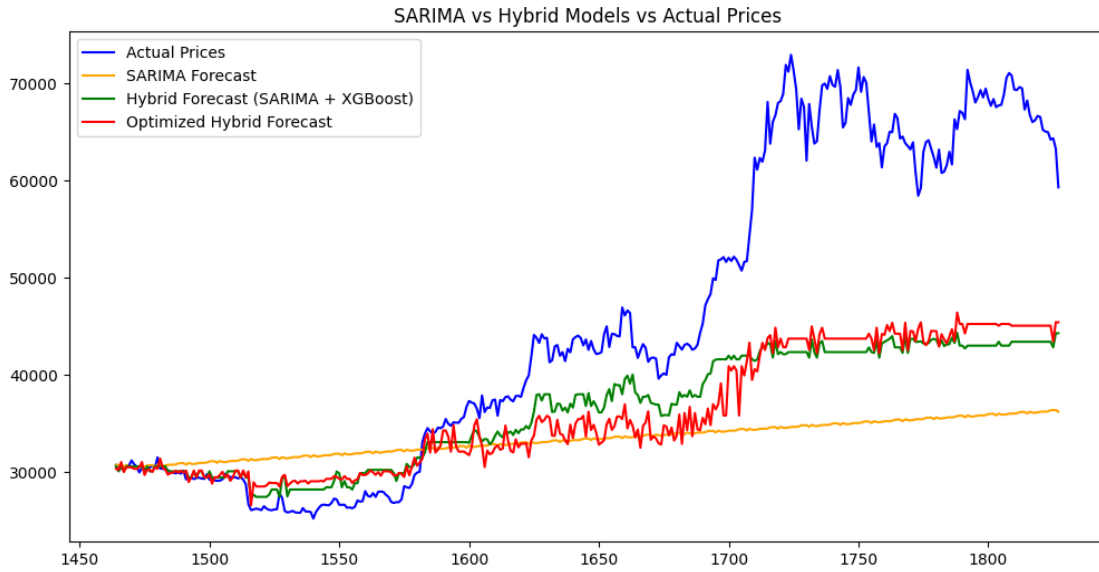

İlk grafik, SARIMA modelinin ve hibrit modelin (SARIMA + XGBoost) fiyat tahminlerinin karşılaştırıldığı görselidir. Burada mavi çizgi gerçek fiyatları, yeşil çizgi SARIMA modelinin tahminlerini, turuncu çizgi ise hibrit modelin tahminlerini göstermektedir. Grafikte, SARIMA modelinin fiyat hareketlerini doğru bir şekilde tahmin edemediği, özellikle fiyatlar hızla yükselirken büyük sapmalar yaşadığı görülmektedir. Hibrit model ise fiyatların yükseldiği bölgede daha doğru tahminler yapabilmıştır, ancak yine de bazı durumlarda sapmalar gözlemlenmektedir. İkinci grafik, aynı zamanda SARIMA modelinin ve hibrit modelin karşılaştırılmasıyla birlikte optimize edilmiş hibrit modelin (kırmızı çizgi) performansını da içermektedir. Burada mavi çizgi yine gerçek fiyatları gösterirken, yeşil çizgi SARIMA tahminlerini, turuncu çizgi hibrit model tahminlerini ve kırmızı çizgi optimize edilmiş hibrit model tahminlerini göstermektedir. Optimize edilmiş hibrit model, SARIMA ve hibrit modele göre daha iyi sonuçlar vermektedir, ancak yine de belirli dönemlerde küçük sapmalar gözlemlenmektedir. Sonuç olarak, optimize edilmiş hibrit model daha başarılı bir tahmin performansı sergilemekle birlikte, hala bazı zorluklarla karşılaşmaktadır.

Grafik 5. XRP için SARIMA, Hibrit ve Optimize Model Sonuçları

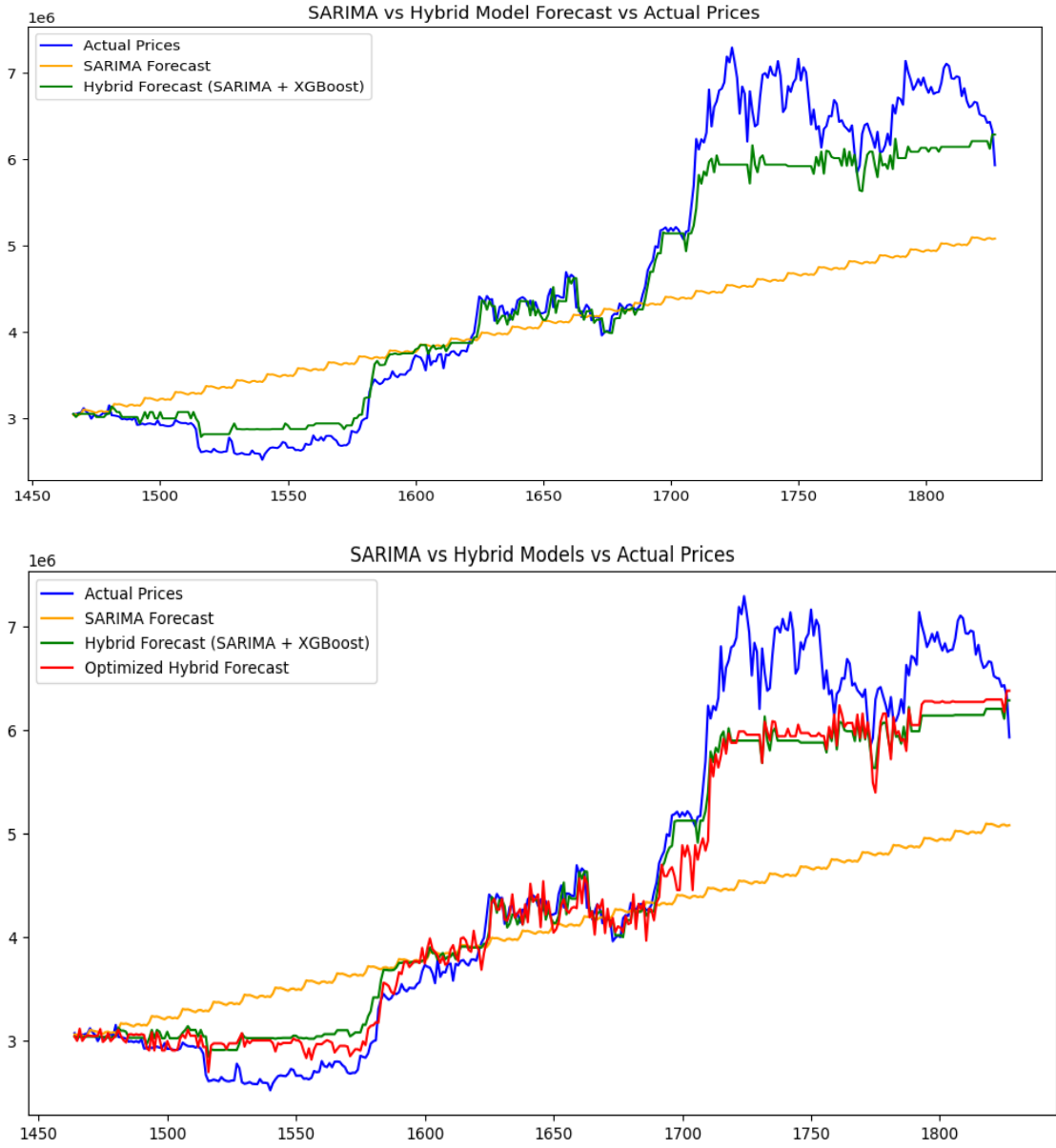

İlk grafik, XRP için SARIMA modelinin ve hibrit modelin (SARIMA + XGBoost) fiyat tahminlerinin karşılaştırıldığı görseldir. Burada mavi çizgi gerçek XRP fiyatlarını, turuncu çizgi SARIMA modelinin tahminlerini, yeşil çizgi ise hibrit modelin tahminlerini göstermektedir. Grafikte, SARIMA modelinin XRP fiyat hareketlerini doğru bir şekilde tahmin edemediği, özellikle fiyatların dalgalandığı ve hızla değiştiği bölgelerde büyük sapmalar yaşandığı görülmektedir. Hibrit model ise XRP fiyat hareketlerini daha iyi yakalamış, dalgalı bölgelerde SARIMA'ya kıyasla daha tutarlı tahminler üretmiştir. Ancak, hibrit modelde de bazı dönemlerde sapmalar gözlemlenmiştir.

İkinci grafik, XRP için SARIMA modelinin ve hibrit modelin karşılaştırılmasının yanı sıra optimize edilmiş hibrit modelin (kırmızı çizgi) performansını da içermektedir. Burada mavi çizgi yine gerçek XRP fiyatlarını gösterirken, turuncu çizgi SARIMA tahminlerini, yeşil çizgi hibrit model tahminlerini ve kırmızı çizgi optimize edilmiş hibrit model tahminlerini göstermektedir. Optimize edilmiş hibrit model, SARIMA ve standart hibrit modele göre daha başarılı bir performans sergilemiştir. XRP'nin fiyat trendlerini ve dalgalanmalarını daha doğru bir şekilde yakalamış olsa da, belirli dönemlerde küçük sapmalar yaşandığı görülmektedir.

Sonuç olarak, XRP fiyat tahminlerinde optimize edilmiş hibrit model, diğer modellere göre daha üstün bir tahmin performansı sergilemektedir. Ancak XRP'nin yüksek volatiliteye sahip yapısı nedeniyle bazı zorluklar devam etmektedir. Modelin performansını artırmak için daha fazla optimizasyon yapılması veya modele ek değişkenler dahil edilmesi gerekebilir. XRP gibi değişken piyasa koşullarına sahip varlıklar için bu tür hibrit modeller umut verici bir çözüm sunmaktadır.

Grafik 6. ETH için SARIMA, Hibrit ve Optimize Model Sonuçları

İlk grafik, SARIMA modelinin ve hibrit modelin (SARIMA + XGBoost) fiyat tahminlerinin karşılaştırıldığı görseldir. Burada mavi çizgi gerçek fiyatları, turuncu çizgi SARIMA modelinin tahminlerini, yeşil çizgi ise hibrit modelin tahminlerini göstermektedir. Grafikte, SARIMA modelinin fiyat hareketlerini doğru bir şekilde tahmin edemediği, özellikle fiyatların hızla yükseldiği ve dalgalandığı bölgelerde büyük sapmalar yaşadığı görülmektedir. Hibrit model ise fiyatların yükseldiği ve dalgalı olduğu bölgelerde daha doğru tahminler yapabilmiş, ancak yine de bazı dönemlerde sapmalar gözlemlenmektedir.

İkinci grafik, SARIMA modelinin ve hibrit modelin karşılaştırılmasının yanı sıra optimize edilmiş hibrit modelin (kırmızı çizgi) performansını da içermektedir. Burada mavi çizgi yine gerçek fiyatları gösterirken, turuncu çizgi SARIMA tahminlerini, yeşil çizgi hibrit model tahminlerini ve kırmızı çizgi optimize edilmiş hibrit model tahminlerini göstermektedir. Optimize edilmiş hibrit model, SARIMA ve standart hibrit modele göre daha iyi sonuçlar sunmuş ve fiyat

hareketlerini daha doğru bir şekilde yakalayabilmiştir. Ancak optimize edilmiş hibrit modelde de belirli dönemlerde küçük sapmalar gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak, optimize edilmiş hibrit model, diğer modellere göre daha başarılı bir tahmin performansı sergilemektedir. Bununla birlikte, ETH'nin yüksek volatilitési nedeniyle bazı zorluklar hala devam etmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, kripto para birimlerinin fiyat tahmininde SARIMA-XGBoost hibrit modelinin etkinliğini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bulgular, önerilen modelin hem doğrusal hem de doğrusal olmayan ilişkileri bir araya getirerek geleneksel yöntemlere kıyasla daha düşük hata oranları sunduğunu ortaya koymuştur. SARIMA-XGBoost modeli, özellikle volatilité dönemlerinde üstün bir performans sergilemiş, BTC, XRP ve ETH gibi farklı kripto varlıklar üzerinde tutarlı sonuçlar elde etmiştir.

SARIMA modeli, mevsimsel ve doğrusal desenleri yakalamada başarılı olmasına rağmen, kısa vadeli dalgalanmalar ve yüksek volatilitéyi yeterince temsil edememiştir. Buna karşın, XGBoost algoritması, doğrusal olmayan ilişkileri etkili bir şekilde modelleyerek tahmin performansını artırmıştır. SARIMA modelinden elde edilen artık değerlerin XGBoost'a girdi olarak kullanılması, her iki modelin güçlü yönlerinin birleştirilmesine olanak sağlamıştır. Bu sayede, hem genel trendlerin hem de karmaşık piyasa dinamiklerinin tahmin edilebilmesi mümkün olmuştur.

Araştırma sonuçları, hibrit modelin özellikle BTC ve XRP gibi daha az volatil varlıklarda daha yüksek doğruluk sağladığını, ancak ETH gibi yüksek volatilitéye sahip varlıklarda da belirgin bir iyileşme sunduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, ETH gibi varlıkların tahmininde gözlenen daha yüksek hata oranları, modelin optimize edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, hiperparametre optimizasyonu süreçlerinin model performansını daha da artırabileceği değerlendirilmektedir. Bu bulgular, literatürdeki benzer çalışmalarla da uyumludur. Örneğin, Nichani ve arkadaşları (2023), ARIMA modelini LSTM ve XGBoost ile birleştirerek hisse senedi fiyat tahmininde doğrusal ve doğrusal olmayan desenleri birlikte modellemenin tahmin doğruluğunu artırdığını göstermiştir. Benzer şekilde, Liang (2024), ARIMA, Attention tabanlı CNN-LSTM ve XGBoost modellerini birleştirerek ABD hisse senedi piyasasında yüksek doğrulukta tahminler elde etmiştir. Ayrıca, Bülbül (2024), Genetik Algoritma ve Yapay Sinir Ağı tabanlı hibrit modeller kullanarak Bitcoin fiyat tahmininde yüksek doğruluk oranları elde etmiştir. Ek olarak, Achmadi ve diğerleri (2023), SARIMAX ve LSTM modellerini birleştirerek kripto para piyasasındaki volatilitéyi daha iyi modellemiş ve tahmin doğruluğunu artırmıştır. Elde edilen bulgular literatürdeki çalışmaları destekler niteliktedir.

Ayrıca, modelin performansının yatırım kararları ve risk yönetimi süreçlerinde kullanılabilir olması, çalışmanın uygulama potansiyelini güçlendirmektedir. Bununla birlikte, piyasa dinamiklerinin hızlı değişim göstermesi nedeniyle, modelin gerçek zamanlı verilerle sürekli güncellenmesi gerekliliği öne çıkmaktadır. Ayrıca, yatırımcı duyarlılığı, makroekonomik göstergeler ve sosyal medya etkisi gibi ek faktörlerin modele entegre edilmesi, tahmin doğruluğunu artırabileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak, SARIMA-XGBoost hibrit modeli, kripto para piyasalarının karmaşık ve volatil yapısını anlamada ve bu piyasalarda daha iyi tahminler yapmada etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Ancak, gelecekteki çalışmalar, modelin kısa vadeli tahminlerdeki performansını iyileştirmek ve daha geniş bir veri setiyle test etmek üzere odaklanmalıdır.

Kaynakça

- Achmadi, G. R., Saikhu, A., & Amaliah, B. (2023). Cryptocurrency price movement prediction using the hybrid sarimax-lstm method. 2023 International Conference on Advanced Mechatronics, Intelligent Manufacture and Industrial Automation (ICAMIMIA), 711-716. <https://doi.org/10.1109/ICAMIMIA60881.2023.10427973>
- Alessandretti, L., ElBahrawy, A., Aiello, L. M., & Baronchelli, A. (2018). Machine learning the cryptocurrency market. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3183792>
- Alhnaity, B., & Abbod, M. (2020). A new hybrid financial time series prediction model. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 95, 103873. <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2020.103873>
- Bitto, A. K., Mahmud, I., Bijoy, M. H. I., Jannat, F. T., Arman, M. S., Shohug, M. M. H., ... & Jahan, H. (2022). Cryptoar: Scrutinizing the trend and market of cryptocurrency using machine learning approach on time series data. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science*, 28(3), 1684. <https://doi.org/10.11591/ijeecs.v28.i3.pp1684-1696>
- Bouri, E., Gupta, R., & Roubaud, D. (2019). Herding behaviour in cryptocurrencies. *Finance Research Letters*, 29, 216-221. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.07.008>
- Bülbül, M. A. (2024). Hybrid optimal time series modeling for cryptocurrency price prediction: feature selection, structure and hyperparameter optimization. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 13(3), 731-743. <https://doi.org/10.17798/bitlisfen.1479725>
- Box, G. E. P., Jenkins, G. M., Reinsel, G. C., & Ljung, G. M. (2015). *Time series analysis: Forecasting and control* (5th ed.). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118619193>
- Caporale, G., Kang, W., Spagnolo, F., & Spagnolo, N. (2019). Non-linearities, cyber attacks and cryptocurrencies. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3409138>
- Chen, T., & Guestrin, C. (2016). XGBoost: A scalable tree boosting system. *Proceedings of the 22nd ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, 785-794. <https://doi.org/10.1145/2939672.2939785>
- Derbentsev, V., Kibalnyk, L., & Radzhovska, Y. (2019). Modelling multifractal properties of cryptocurrency market. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences (Pen)*, 7(2), 690. <https://doi.org/10.21533/pen.v7i2.559>
- Fleischer, J., Laszewski, G., Theran, C., & Bautista, Y. (2022). Time series analysis of cryptocurrency prices using long short-term memory. *Algorithms*, 15(7), 230. <https://doi.org/10.3390/a15070230>
- Friedman, J. H. (2001). Greedy function approximation: A gradient boosting machine. *Annals of Statistics*, 29(5), 1189-1232. <https://doi.org/10.1214/aos/1013203451>
- Gao, M., Yang, H., Xiao, Q., & Goh, M. (2022). Covid-19 lockdowns and air quality: Evidence from grey spatiotemporal forecasts. *Socio-Economic Planning Sciences*, 83, 101228. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2022.101228>
- Gupta, H., & Chaudhary, R. (2022). An empirical study of volatility in cryptocurrency market. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(11), 513. <https://doi.org/10.3390/jrfm15110513>
- Haykır, Ö., & Yağlı, İ. (2022). Speculative bubbles and herding in cryptocurrencies. *Financial Innovation*, 8(1). <https://doi.org/10.1186/s40854-022-00383-0>
- Hoa, N., Thi, Q., & Ngoan, N. (2023). Time series prediction based on machine learning: A case study, temperature forecasting in Vietnam. *Journal of Military Science and Technology*, 85, 152-162. <https://doi.org/10.54939/1859-1043.j.mst.85.2023.152-162>
- Hossain, M., Ismail, M., & Hossain, M. (2022). Enhancing stock price prediction using empirical mode decomposition, rolling forecast, and combining statistical methods. *International Journal of Computing and Digital Systems*, 12(6), 1343-1356. <https://doi.org/10.12785/ijcds/1201108>

- Huang, H. (2023). Long-term changes in Ethereum prices: A normalized pandemic framework. *BCP Business & Management*, 38, 72-78. <https://doi.org/10.54691/bcpbm.v38i.3672>
- Hyndman, R. J., & Athanasopoulos, G. (2018). *Forecasting: Principles and practice* (2nd ed.). OTexts. <https://doi.org/10.1515/9783110612500>
- Iqbal, M., Iqbal, M. S., Jaskani, F. H., Iqbal, K., & Hassan, A. (2021). Time-series prediction of cryptocurrency market using machine learning techniques. *EAI Endorsed Transactions on Creative Technologies*, 8(28), 170286. <https://doi.org/10.4108/eai.7-7-2021.170286>
- Jabeur, S. B., Khalfaoui, R., & Arfi, W. B. (2021). The effect of green energy, global environmental indexes, and stock markets in predicting oil price crashes: Evidence from explainable machine learning. *Journal of Environmental Management*, 298, 113511. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113511>
- Ke, G., Meng, Q., Finley, T., Wang, T., Chen, W., Ma, W., ... & Liu, T. Y. (2017). LightGBM: A highly efficient gradient boosting decision tree. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 30, 3146–3154. <https://doi.org/10.5555/3294996.3295074>
- Kim, J., Won, J., Kim, H., & Heo, J. (2021). Machine-learning-based prediction of land prices in Seoul, South Korea. *Sustainability*, 13(23), 13088. <https://doi.org/10.3390/su132313088>
- Li, Z., Han, J., & Song, Y. (2020). On the forecasting of high-frequency financial time series based on ARIMA model improved by deep learning. *Journal of Forecasting*, 39(7), 1081-1097. <https://doi.org/10.1002/for.2677>
- Liang, L. (2024). ARIMA with Attention-based CNN-LSTM and XGBoost hybrid model for stock prediction in the US stock market. *SHS Web of Conferences*, 196, 02001. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202419602001>
- Liu, Z., Zhu, Z., Gao, J., & Xu, C. (2021). Forecast methods for time series data: A survey. *IEEE Access*, 9, 91896-91912. <https://doi.org/10.1109/access.2021.3091162>
- Nichani, R., Gasmi, L., Laiche, N., & Kabou, S. (2023). Optimizing financial time series predictions with hybrid ARIMA, LSTM, and XGBoost Models. *Studies in Engineering and Exact Sciences*. <https://doi.org/10.54021/seesv5n2-5820js.studiespublicacoes.com.br>
- Papadimitriou, T., Gogas, P., & Athanasiou, A. (2022). Forecasting Bitcoin spikes: A GARCH-SVM approach. *Forecasting*, 4(4), 752-766. <https://doi.org/10.3390/forecast4040041>
- Rampini, L., & Cecconi, F. R. (2021). Artificial intelligence algorithms to predict Italian real estate market prices. *Journal of Property Investment & Finance*, 40(6), 588-611. <https://doi.org/10.1108/jpif-08-2021-0073>
- Song, X. (2023). Predicting cryptocurrency investment suitability using machine learning techniques. *Applied and Computational Engineering*, 29(1), 133-141. <https://doi.org/10.54254/2755-2721/29/20230726>
- Shen, Y., & Wang, H. (2023). Valuation and forecasting of cryptocurrency: Analysis of Bitcoin, Ethereum, and Dogecoin. *BCP Business & Management*, 38, 1067-1074. <https://doi.org/10.54691/bcpbm.v38i.3828>
- Takaishi, T. (2018). Statistical properties and multifractality of Bitcoin. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 506, 507-519. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2018.04.046>
- Takaishi, T. (2021). Time-varying properties of asymmetric volatility and multifractality in Bitcoin. *PLoS One*, 16(2), e0246209. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0246209>
- Valencia, F., Gómez-Espinoza, A., & Valdés-Aguirre, B. (2019). Price movement prediction of cryptocurrencies using sentiment analysis and machine learning. *Entropy*, 21(6), 589. <https://doi.org/10.3390/e21060589>
- Zheng, M., Guo, F., Zhang, X., & Chang, C. (2023). The transaction behavior of cryptocurrency and electricity consumption. *Financial Innovation*, 9(1). <https://doi.org/10.1186/s40854-023-00449-7>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Batı Karadeniz Bölgesi Yöresel Yemeklerin Vejetaryen-Vegan Yönünün Değerlendirilmesi

Evaluation of the Vegetarian and Vegan Aspects of Traditional Dishes
in the Western Black Sea Region

Ekrem ALÇİÇEK

Yüksek Lisans Öğrencisi | Graduate Student

Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gastronomi
ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye

Karabük University, Graduate School, Department of
Gastronomy and Culinary Arts, Karabük, Türkiye

alcicek41@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-0728-9374>

<https://ror.org/04wy7gp54>

Özlem ÖZER ALTUNDAĞ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi, Gastronomi
ve Mutfak Sanatları Bölümü, Safranbolu, Karabük, Türkiye

Karabük University, Safranbolu Faculty of Tourism, Department
of Gastronomy and Culinary Arts, Karabük, Türkiye

ozlemozeraltundag@karabuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7117-6335>

<https://ror.org/04wy7gp54>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 20.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 31.08.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Alçicek, E., & Altundağ, Ö. Ö. (2025). Batı Karadeniz bölgesi yöresel yemeklerin vejetaryen-vegan yönünün değerlendirilmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 603-621. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1643791>

Yazar Katkıları: %50-%50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-50%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Evaluation of the Vegetarian and Vegan Aspects of Traditional Dishes in the Western Black Sea Region

Abstract

Since the existence of humankind, people have struggled to obtain food and drink for survival. In today's consumer society, this struggle has been left behind, and eating and drinking have become a source of pleasure and enjoyment beyond mere sustenance. As societies transitioned from hunter-gatherers to those aiming for a balanced and adequate intake of nutrients, food cultures have continued to evolve. This reality has given rise to new gastronomy trends while not diminishing the preference for traditional flavors. One of these new gastronomy trends is vegetarianism, which, although having ancient roots, has gained significant popularity in recent years. Today, the number of individuals following a vegetarian diet is considerable and continues to increase. People adopt this dietary style for various reasons, with environmental concerns and health considerations being among the most prominent. This diet, which involves limiting or completely avoiding the consumption of animal-based foods, has been linked to reducing the risk of certain diseases later in life. Although there is extensive literature on the relationship between nutrition and health, studies examining the compatibility of regional or traditional dishes with this dietary approach are limited. While some studies have analyzed local cuisines within individual provinces in the Black Sea region, this research is the first to conduct a regional-level analysis. In this study, the traditional dishes of the Western Black Sea region were evaluated in terms of their suitability for vegetarian and vegan diets. Information on local dishes was obtained from the official websites of provincial cultural and tourism departments and municipalities, and their nutritional content was analyzed. The results indicate that due to the frequent use of animal-based ingredients, 38% of the traditional dishes in the Western Black Sea region are most suitable for an omnivorous diet and are not well-suited for individuals or tourists following vegetarian, particularly vegan, diets. Regarding traditional soups of the Western Black Sea region, 38.09% were found to be most compatible with the lacto-vegetarian dietary pattern. When evaluating the overall traditional cuisine of the Black Sea region, it appears to be rich in vegetarian options but lacking in vegan-friendly choices. However, some modifications to traditional recipes, such as replacing butter with plant-based oils, could make these dishes suitable for vegan tourists. By providing training to businesses in the region, traditional dishes could be adapted to accommodate tourists who prefer meat-free diets. In future studies, the development of different formulations of local dishes for tourists or visitors who need vegetarian, vegan nutrition will contribute to both the literature and the tourism economy in the region.

Keywords: Gastronomy, Western Black Sea, Traditional cuisine, Vegetarian, Vegan

Batı Karadeniz Bölgesi Yöresel Yemeklerin Vejetaryen-Vegan Yönünün Değerlendirilmesi

Öz

İnsanoğlu var olduğundan beri hayatını idame ettirebilmek için yiyecek ve içecek için mücadele etmiştir. Günümüz tüketim toplumu bu mücadeleyi arkada bırakarak yeme içmeyi bir mücadelenin ötesinde taşıyarak keyif ve haz alma aracı olarak kullanmaktadır. Avcı toplayıcı toplumdan besin öğelerini dengeli ve yeterli almayı hedefleyen bir topluma geçişte de insanoğlu yemek kültürlerini sürdürmeye devam etmektedir. Bu gerçeklik beraberinde yeni gastronomi trendlerini ortaya çıkarırken, yöresel lezzetlerinde tercih edilirliliğini azaltmamaktadır. Bu yeni gastronomi trendlerden birisi de aslında geçmiş çok eskiye dayanan fakat popülaritesi son yıllarda artmış olan vejetaryen beslenmedir. Günümüzde vejetaryen beslenme uygulayan birey sayısı azımsanmayacak seviyede olup her geçen günde artış göstermektedir. İnsanların bu beslenme tarzını benimsemelerinin birçok sebebi vardır bu sebeplerin başında çevreyi koruma ve sağlık endişeleri yer almaktadır. Hayvansal temelli gıdaların tüketiminin sınırlandırılmasına veya hiç tüketilmemesine dayanan bu beslenme uygulaması ileriki yaşlarda bazı hastalıkların oluşum riskinin önüne geçebilmektedir. Literatürde beslenmenin sağlıkla ilişkisi üzerine yapılan birçok çalışma mevcuttur fakat bölgesel ya da yöresel yemeklerin bu beslenme türüne uygunluğunu inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Karadeniz bölgesinde il bazlı çalışmalar bulunmaktadır fakat bu çalışma bölgesel olarak inceleyen ilk çalışmadır. Bu çalışmada Batı Karadeniz bölgesi yöresel yemeklerinin vejetaryen/ vegan beslenme türü açısından değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. İl kültür ve turizm bakanlıkları ile belediye resmi sitelerinden yöresel yemeklere ulaşılmış olup besin içerikleri değerlendirilmiştir. Çıkan sonuçlar bitkisel bazı besinlerin yoğun kullanıldığı Batı Karadeniz yöresel

yemeklerinin hazırlanmasında kullanılan hayvansal gıda malzemeleri sebebiyle %38 oranla en çok omnivor beslenme tipine uygun olduğunu ve vejetaryen beslenme uygulamasına, özellikle vegan beslenme türüne sahip turistlere/bireylere uygun olmadığını göstermektedir. Batı Karadeniz bölgesi yöresel çorbalarının ise %38.09 oranla en çok vejetaryen beslenme türü arasında lakto vejetaryen beslenme türüne uygun olduğunu göstermektedir. Karadeniz yöresel yemekleri genel olarak değerlendirildiğinde vejetaryen beslenme açısından zengin olabilir fakat vegan beslenme açısından değerlendirildiğinde fakir bir bölgedir. Bu yöresel yemek içeriklerinde yapılabilecek bazı değişimler ile (örneğin; tereyağı yerine bitkisel sıvı yağ) bu yöresel yemekler vegan turistlere de uygun hale getirilebilir. Bölgede bulunan işletmelere eğitimler verilerek yöresel yemekler etsiz beslenme tercih eden turistlere uygun hale getirilebilir. İleriki çalışmalarda vejetaryen, vegan beslenme gereksinimi duyan turistler ya da ziyaretçiler için yöresel yemeklerin farklı formülasyonlarının geliştirilmesi hem literatüre hem de bölgede turizm ekonomisine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, Batı Karadeniz, Yöresel yemekler, Vejetaryen, Vegan

Giriş

Vejetaryenlik temel olarak diyetle hiçbir hayvansal etin olmaması prensibini benimsemekte olup ikincil olan yumurta, süt ve süt ürünlerini ise kısıtlı bir şekilde veya isteğe bağlı şekilde tüketilmesi prensibini benimsemektedir (Tunçay, 2018). Günümüzde vejetaryenlik bir beslenme biçimi olmasının yanı sıra bir görüş, duruş olarak önümüze çıkmaktadır. Toplumun sürekli bir biçimde gezegenin kaynaklarını tüketmesi ve canlı ekosisteminin bozulmasını görmezden gelerek bazı canlıların nesillerinin tükenmesine karşı savunulan fikirlerden biri olarak vejetaryenlik günümüzde yükselişini sürdürmektedir (Tunçay, 2016). Vejetaryen beslenme uygulamasının benimsenmesinde birçok faktör etkilidir. Bu faktörlerin başlıcaları sağlık, din, ekoloji, hayvan refahı ve kültürdür (Ayyıldız ve Sezgin, 2021). Yüksek gelirli ülkelerde, daha fazla bitki bazlı beslenmeye doğru bir davranış değişikliği, nüfus ve gezegen sağlığını korumada faydalı olarak belirtilmektedir ve niş bir seçim olmaktan çıkıp daha ana akım bir seçeneğe dönüşmektedir (Marty ve diğerleri, 2024; Chen ve diğerleri, 2025). Vejetaryenliğe olan bu artan ilgi büyük ölçüde çevresel sürdürülebilirlik, sağlık endişeleri ve et tüketimiyle ilişkili hayvan refahı sorunları konusundaki artan farkındalıktan kaynaklanmaktadır (Chen ve diğerleri, 2025).

Batı toplumlarında et, ulaşılabilirliği, kolaylığı ve sosyal normlarla uyumu nedeniyle günlük diyetle merkezi bir rol oynamaktadır (Chiles ve Fitzgerald, 2018). Vejetaryen diyetle bağlılık genellikle normdan bir sapma olarak görülür ve 20. yüzyılda, çağdaş Batı vejetaryenliği, insan merkezilik ve türçülük karşıtlığını vurgulayan daha geniş sosyal hareketlerle ilişkilendirilmeye başlamıştır (Chen ve diğerleri, 2025).

Araştırmalar, Çinli tüketicilerin genel olarak kültürlü ete ve bitki bazlı ete karşı olumlu bir tutum sergilediğini ve bu alternatifleri denemeye ve satın almaya istekli olduğunu gösterirken (Bryant ve diğerleri, 2019; Zhang ve diğerleri, 2020), sosyal medya verilerini kullanan diğer araştırmalar, alternatif ete yönelik tutumların daha önce bildirildiği kadar iyimser olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Çin’de uygun fiyatlı ve erişilebilir bir ürün olan soya fasulyesinin varlığı da tüketicilerin ete yaklaşımını sınırlandırmaktadır (Chen ve Zhang, 2022).

Tunçay’ın 2018 yılında yapmış olduğu sağlık yönüyle veganlık- vejetaryenlik çalışması vejetaryenliğin sağlığa etkileri üzerine derinlemesine bir çalışmadır. Bartın ilinde ev hanımları ve yöresel yemekler üzerine yapılan bir çalışmada ise vejetaryen beslenme bilgisinin aktarılmasının ev hanımlarının yöresel yemek üretimine teşviki ile turizme katkı sağlanabileceğine değinilmiştir (Ayaz ve Çobanoğlu, 2017). Yapılan bir başka çalışmada, Karadeniz Bölgesi yöresel tanıtımında yöresel yemeklerin turizm üzerinde önemini belirterek

literatürde katkı sağlamaktadır (Ayaz ve Yılmaz, 2023). Bu çalışmalar yöresel yemeklerin önemini vurgulamaktadır.

İşletme menüleri üzerine yapılan çalışmalarda ise, işletme menülerinin oluşumunun büyük çoğunluğunda vejetaryen gıdalara yer verildiğini fakat vejetaryen müşteriler için farklı menüler içermediğini belirtilmiştir (Nalçacı İkiz ve Solunoğlu, 2018; Ayyıldız ve Sezgin, 2021).

Vejetaryenlik üzerine güncel araştırmalar ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelerdeki, özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tüketici örneklerine odaklanmaktadır (Dorard ve Mathieu, 2021; Kadel ve diğerleri, 2024; Plohl ve Stern, 2020). Bu sınırlı coğrafi kapsam, Küresel Güney'in vejetaryen uygulamalara yaptığı önemli tarihi ve çağdaş katkıları göz ardı etmektedir (Sharma ve diğerleri, 2020; Yount-André ve Zembe, 2023). Vejetaryenlik üzerine literatür büyük ölçüde Batı kültürlerinden alınmıştır ve literatürün kültürler arası genelleştirilebilirliği tartışmaya açıktır. Bu nedenle, vejetaryen diyetlerin çeşitli kültürel bağlamlarda nasıl evrildiğini, uyarlandığını ve yeni biçimler ve yeni anlamlar aldığını anlamak için vejetaryenliği Batı dışı bir bakış açısıyla incelemek esastır.

Bu çalışma evrenini Batı Karadeniz bölgesi illeri yöresel yemekleri kapsamaktadır. Çalışma kapsamında Batı Karadeniz bölgesinde yer alan illerin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile Belediye Web sayfalarında yer alan yöresel yemeklerinin içerik analizi yapılarak bu yemeklerin vejetaryen/vegan beslenme modeli açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu inceleme ile bölgeye ait yöresel yemeklerin hangi tip vejetaryen beslenmeye uygun olduğu durumları incelenmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Beslenme

Beslenme yalnızca bireysel sağlık için değil, toplum sağlığı ve sürdürülebilirlik için de önemli bir kavramdır. Dengeli bir beslenme düzeni, bağışıklık sistemini destekleyerek hastalık risklerini azaltabilir ve bireylerin fiziksel ve zihinsel performansını artırabilir (FAO, 2021). İnsan beslenme düzenleri hem insan sağlığı hem de çevre üzerinde geniş kapsamlı sonuçlara sahiptir. Dünya çapında, yetersiz beslenme bulaşıcı olmayan hastalıklar için önde gelen bir risk faktörüdür ve dünya çapında ölümlere ve sakatlığa bağlı yaşam yıllarına önemli ölçüde katkıda bulunur (Meis-Harris ve diğerleri, 2024). Güncel araştırmalar, hayvansal ürünler açısından düşük ve bitki bazlı gıdalar açısından yüksek beslenme düzenlerinin, özellikle yerel ürünler içerenlerin, çevresel olarak daha sürdürülebilir olduğunu göstermektedir (Chai ve diğerleri, 2019; Willett ve diğerleri, 2019).

1.2. Vejetaryen/ Vegan Beslenme

Aşırı et tüketimi hayvan refahı, insan sağlığı ve doğal çevre için zararlı sonuçlarla ilişkilidir. Bu sonuçlar bazı insanları et yemekten kaçınmaya ve bunun yerine vejetaryen yiyecek seçeneklerini seçmeye motive eder (Lange ve diğerleri, 2023).

Veganlık, hayvansal ürünlerin hiçbirinin kullanılmadığı, sağlık, çevre bilinci ve hayvan refahı tarzı nedenlerden dolayı benimsenmiş bir beslenme biçimidir. Veganlık hayvansal ürünleri içermez ve bunun yerine tamamen bitki temelli besinlere dayanır, bunun yanı sıra kozmetik ve diğer tüketim malzemelerinde hayvanların kullanılmadığı alternatiflerin kullanılmasını kapsar (The Vegan Society, 2024).

Vejetaryenlik ise bireylerin hayvansal ürünlerin tüketiminden kaçındığı beslenme ve yaşam biçimidir. Vejetaryenlik uygulamaları bireylerin sağlık düşüncelerini, etik kaygıları, dini

inanışları veya çevresel motivasyonlarına göre farklılık gösterebilir. Bu farklılıklar bireylerin vejetaryen yaşam içerisinde lakto-vejeteryanlık (süt ürünleri tüketilebilir), ovo-vejetaryenlik (yumurta tüketilir), lakto-ovo vejetaryenlik (süt ürünleri ve yumurta tüketilir) ve veganlık (hiçbir hayvansal ürünü tüketmez ve kullanmaz) türünde farklı beslenme uygulamalarını tercih etmelerine sebep olmaktadır (Craig, 2009; Ayyıldız ve Sezgin, 2021).

Vejetaryen yiyecek seçimini artırma amacıyla menü tasarımı değiştirilmek için yaygın olarak kullanılan bir teknik, menüdeki vejetaryen seçeneklerin göreceli bulunabilirliğini değiştirmektir (Ensaff, 2021). Üniversite ve işyeri kafeteryalarında yapılan saha çalışmaları, sunulan vejetaryen yemeklerin oranının iki katına çıkarılmasının vejetaryen satışlarını artırdığını (Garnett ve diğerleri, 2019) ve et tüketimini azalttığını (Pechey ve diğerleri, 2022) göstermiştir. Çevrimiçi çalışmalar, et yiyenlerin vejetaryen seçenekleri kolayca bulunabildiğinde vejetaryen seçenekleri seçme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ve menülerde et seçeneklerine kıyasla eşit veya daha fazla sayıda etsiz yemek sunulduğunda bu değişimin olasılığının arttığını göstermektedir (Parkin ve Attwood, 2022; Pechey ve diğerleri, 2022).

Vejetaryen diyetler genellikle sağlık yararlarıyla ilişkilendirilirken, besin değerleri ve etkileri önemli ölçüde bileşimlerine bağlıdır. Wang ve arkadaşları (2023) tarafından sağlıklı ve sağlıksız vejetaryen diyetleri karşılaştıran bir çalışma bunu açıkça göstermiştir. Meyve, sebze, tam tahıllar, kuruyemişler, tohumlar, doymamış yağlar, yumurta ve az yağlı süt ürünleri gibi besin açısından yoğun gıdalar açısından zengin diyetler, kardiyometabolik sağlığın iyileşmesine yol açmıştır. Bu iyileştirmeler arasında daha düşük LDL kolesterol ("kötü" kolesterol), daha düşük kan basıncı ve daha iyi kan şekeri kontrolü (HbA1c) yer almış ve bunun sonucunda hipertansiyon, kardiyovasküler hastalık ve genel ölüm oranları düşmüştür. Faydalı etkiler muhtemelen bu sağlıklı gıdalardaki yüksek vitamin, mineral, sterol, fitokimyasal ve çeşitli lif içeriğine atfedilmektedir. Buna karşılık, rafine karbonhidratlar, şekerli içecekler, tatlılar, aşırı işlenmiş gıdalar, tropikal yağlar ve trans yağlar açısından zengin vejetaryen diyetler sağlığa zararlı olabilir. Bu daha az besleyici seçimler vitamin ve mineral eksikliklerine yol açabilir ve hemorajik felç ve kemik kırıkları riskini artırabilir. Ayrıca, dislipidemiye, insülin direncine, diyabete, yüksek tansiyona ve obeziteye katkıda bulunurlar ve sonuçta tip 2 diyabet, koroner kalp hastalığı geliştirme riskini artırır ve hem kardiyovasküler hem de her nedene bağlı ölümleri artırır. Bu nedenle, kalite ve bileşim çok önemlidir. Bitki bazlı et, temel besinleri ve lifi sağlamak için dengeli bir diyetle dahil edilebilir (Seong ve diğerleri, 2025).

1.3. Yöresel yemekler

Yöresel yemekler, belirli bir destinasyonda yetiştirilen ve yetiştirilmekte olan ürünlerin, bu destinasyonda ikamet eden halkın kültürüyle harmanlanan gelenekleşmiş yemeklerdir (Erdem ve diğerleri, 2018; Yurt ve Bayraklı, 2022). Yöresel yemek kültürü, toplumların kültürel boyutları, refah durumları, gelenek ve görenekleri gibi etmenlerin etkisiyle farklılık gelişim süreçleri göstermektedir (Düzgün ve Özkaya, 2015).

Yöresel yemekler, turistlerin destinasyon tercihlerinde belirleyici unsurlar arasında yer almakta; bu nedenle, yerel ve bölgesel destinasyonların pazarlanması sürecinde gastronomik unsurların da dikkate alınması gerekmektedir. Zira, yöresel yiyecekler turistlerin destinasyona ilişkin deneyimlerini şekillendirmekte ve bu deneyimler, destinasyon imajını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu durum, yalnızca tüketici tutumlarını, tercihlerini ve

kalite algılarını değil, aynı zamanda satın alma niyeti gibi davranışsal eğilimleri de doğrudan etkilemektedir (Seo ve diğerleri, 2017). Böylelikle, yöresel yemeklerin sunumu sayesinde destinasyonlar hem ekonomik kazanç elde etmekte hem de bu yiyecekler aracılığıyla kültürel tanıtımlarını gerçekleştirme imkânı bulmaktadır. Bir ülkenin gastronomik ürünleri, o ülkenin kültürel yapısı ve imajıyla doğrudan ilişkilidir; ayrıca yöresel mutfaklar, bir destinasyonun somut olmayan kültürel mirasının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Turistlerin yemek deneyimi aracılığıyla yaşadığı bu süreç, otantik kültürel deneyimlerin kazanılmasına katkı sunmaktadır. Turistik cazibe ögesi haline gelen bu özgün yemekler, turistlerin yaşadıkları deneyimi zenginleştirerek yöreye özgü olumlu bir gastronomi imajının oluşumuna katkı sağlamaktadır (Polat, 2020).

1.4. Batı Karadeniz Bölgesi Yemek Kültürü

Yerel yemek kültürünün oluşumu ve yerleşmesinde, yerel halkın yaşam tarzı, kültürel kimliği ve inançları gibi somut olmayan kültürel değerlerin yanı sıra geçim kaynakları, iklim koşulları ve çevresel etkenlerin de büyük öneme sahiptir (Duman ve Avcıkurt, 2023).

Batı Karadeniz bölgesi, Kastamonu, Zonguldak, Düzce, Bolu, Sinop, Samsun, Çorum ve Karabük illerinden oluşmaktadır. Bölgede ormanlık alanlar geniş alan kapsamakta ve demir çelik sanayisinin yanı sıra turizmle de ön plana çıkmaktadır. Kıyı kesimlerde deniz mahsulleri, bölümün genelinde sebze ve et yemekleri, iç kesimlerde ise hamur işlerinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Karadeniz kültürünün bir parçası olan karalahana, mısırdan ve mısır unundan yapılan yiyecekler Batı Karadeniz bölümünde de yoğun olarak rastlanmaktadır (Kocakaya, 2023).

Mutfaklar; bir bölgenin kültürel değerlerine ve özelliklerine katkıda bulunan somut (örneğin; malzemeler ve mutfak gereçleri) ve soyut (örneğin; tatlar, kokular, tarifler ve yeme içme gelenekleri) unsurların bir karışımıdır. Mutfak mirası, bir milletin mutfağına ait teknik bilgi birikiminin, çeşitlilik zenginliğinin, yiyecek ve içeceklerin hazırlanma, sunum ve özelliklerinin geçmişten bugüne aktarımıyla oluşan bir gastronomik miras olarak değerlendirilmektedir (Timoty ve Ron, 2013; Duman ve Avcıkurt, 2023).

2. Araştırma

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Yöresel yemekler, bölgenin ekonomi ve turizm alanlarında kalkınmasında önemli unsurlardan birisidir. Turistler gittikleri destinasyonlarda beslenmelerine uygun olan yiyecek ve içecekleri deneyimlemektedirler. Bu çalışma kapsamında Batı Karadeniz yöresel yemeklerinin içerik analizi ile besin içeriklerinin değerlendirilmesi ve hangi beslenme modeline uygun olduğunun belirlenmesini hedeflemektedir. Çalışmanın evrenini Batı Karadeniz bölgesi illeri yöresel yemekleri oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında Batı Karadeniz bölgesinde yer alan illerin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Belediye Web sayfalarında yer alan yöresel yemekleri, kurumlar yetersiz kaldıysa çeşitli turizm sitelerinden ve internet sitelerinden (tatil budur, milli gazete, turna) bu bölgenin yöresel yemeklerinin tespit edilmesi sağlanmıştır. Elde edilen bu bilgiler ışığında yemeklerin içerik analiz yöntemiyle besin içeriklerinin belirlenmesi sağlanmış olup bu veriler ile bu bölge yöresel yemeklerinin vejetaryen/vegan beslenme modelleri açısından değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Yöresel yemekler bölge turizminin ve ekonomisinin iyileştirilmesine katkı sağlayacak unsurlar arasındadır. Bu sebeple Batı Karadeniz bölgesi yöresel yemekleri içerik analizi için tercih edilmiştir. Ayrıca besin seçiminde hassasiyeti bulunan grupların (vegan,

vejetaryen gibi) yöresel yemekleri değerlendirebilmeleri ve Batı Karadeniz bölgesi içindeki bitkisel proteinden zengin olan ve besin tercihlerine uygun olan yemekleri gün yüzüne çıkararak bölgenin turizm alanına katkı sağlanması hedeflenmiştir. Bu sebeple Batı Karadeniz bölgesi yöresel yemeklerinin vejetaryen beslenmeye uygun olup olmadığının belirlenmesi için içerik analizi yapılmıştır. Bu analizler neticesinde Batı Karadeniz bölgesindeki illerin bitkisel ve hayvansal gıda içeriklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik Analiz yöntemi bir dizi işlem sonucunda metinden çıkarılan geçerli yorumları içermektedir (Weber, 1989). Gerçekleştirilen içerik analizde ikincil verilerden yani İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Belediye Resmi İnternet sitelerinden yararlanılmıştır. İkincil veriler, daha önce derlenmiş veriler olarak kabul edilmekte olup, verilerin belirli bir sınıflandırmaya tabi tutulması ile araştırmanın zenginleştirilmesini sağlamaktadır (Baltacı, 2019). Evrenini Batı Karadeniz bölgesindeki illerin oluşturduğu bu çalışmada İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri, belediyeleri ve valilik resmi sitelerinde bulunan bilgilerden faydalanarak yöresel yemeklerin reçetelerine ulaşılmış olup, bu reçeteler kapsamında içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Batı Karadeniz bölgesinde yer alan Samsun, Sinop, Çorum, Kastamonu, Bartın, Karabük, Zonguldak, Düzce ve Bolu illeri yöresel yemekleri incelenmiştir. Bu kapsamda 21 çorba, 57 Ana yemek incelenmiştir.

2.3. Araştırmanın Bulguları

Bu çalışma kapsamında Batı Karadeniz illerine (Samsun, Sinop, Çorum, Kastamonu, Bartın, Karabük, Zonguldak, Düzce, Bolu) ait yöresel 21 çorba ve 57 ana yemek incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda çorbalar arasında vegan çorbaya rastlanmamıştır. Ancak Çorum (helle aşı) ve Kastamonu (pınar başı) illerine ait iki adet çorba sadece hayvansal besin olarak tereyağı içermektedir. Bu çorbalardaki tereyağı bitkisel yağlarla değiştirilmesi durumunda bu çorbalar vegan beslenmeye uygun olacaktır. Batı Karadeniz yöresel çorbalarında en çok kullanılan hayvansal malzemeler incelendiğinde; 21 adet çorba içerisinde 12 tanesinde yoğurt ve yine 11 tanesinde yumurta kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar Batı Karadeniz bölgesi yöresel çorbalarının en fazla lakto-ovo vejetaryen beslenme modeline uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu yöresel çorbalar arasında 4 tanesi (Keşkek- Sinop, Düğül aşı- Çorum, Tatar aşı- Çorum, Pumpun- Bartın/Zonguldak) et ve kıyma içererek sadece omnivor beslenen bireylere uygundur (Tablo 1).

Tablo 1. Batı Karadeniz Bölgesi Yöresel Çorbaları

Çorbalar	Şehir	Malzemeler	İçerdiği Hayvansal Gıda	Kapsadığı Beslenme Tipi
Fasulyeli mısır çorbası	Samsun	Kuru Fasulye, yoğurt, su, un, tuz	Yoğurt	Lakto vejetaryen
Ispanak çorbası	Samsun	Ispanak, tereyağı, un, su, pirinç, yoğurt, yumurta	Yumurta, yoğurt, tereyağı	Lakto-ovo vejetaryen
Halukça çorbası	Samsun	Yumurta, su, un, salça	Yumurta	Ovo vejetaryen
Kaşık çıkartması	Sinop	Mercimek, pirinç, yumurta, bulgur, yoğurt, un, su, limon	Yumurta, yoğurt	Lakto-ovo vejetaryen
Keşkek	Sinop	Buğday, nohut, su, et	Et	Omnivor
Mısır çorbası	Sinop	Süt, su, mısır unu, dereotu	Süt	Lakto vejetaryen
Mısır tarhanası	Sinop	Mısır unu, yoğurt, su	Yoğurt	Lakto vejetaryen
Helle aşı	Çorum	Pirinç, tereyağı, peynir	Tereyağı, peynir	Lakto vejetaryen
Düğül aşı	Çorum	Et, soğan, limon, un, yumurta, yoğurt, su, tuz	Et, yumurta, yoğurt	Omnivor

Tablo 1. Batı Karadeniz Bölgesi Yöresel Çorbaları (devamı)

Çorbalar	Şehir	Malzemeler	İçerdiği Hayvansal Gıda	Kapsadığı Beslenme Tipi
Toyga aş	Çorum	Yoğurt, yarma, un, nane, su	Yoğurt	Lakto vejetaryen
Yoğurtlu aş	Çorum	Su, aşıklık, yoğurt, yumurta, nane	Yoğurt, yumurta	Lakto- ovo vejetaryen
Tutmaç aş	Çorum	Mercimek, su, kesme hamur, yoğurt, sarımsak	Yoğurt	Lakto vejetaryen
Tatar aş	Çorum	Un, yumurta, salça, kıyma, soğan, patates, limon	Yumurta, kıyma	Omnivor
Ecevit çorbası	Kastamonu	Pirinç, tavuk suyu, yumurta, yoğurt, nane, tavuk	Tavuk suyu, yumurta, yoğurt, tavuk	Polo vejetaryen
Pınarbaşı kara çorba	Kastamonu	Kara nohut, kuru fasulye, buğday, salça, tereyağı, soğan	Tereyağı	Lakto vejetaryen
Göce çorbası	Kastamonu	Tereyağı, süt, mısır, tavuk suyu, nişasta, yoğurt, yumurta, su, tavuk	Tereyağı, süt, yoğurt, yumurta, tavuk suyu, tavuk	Polo vejetaryen
Pumpun çorbası	Bartın/Zonguldak	Mısır unu, süt, et suyu, su, küp ekmek, tereyağı, salça, et	Süt, et suyu, tereyağı, et	Omnivor
Uğmaç çorbası	Zonguldak/Bolu	Un, yumurta, soğan, tereyağı, salça, domates, sarımsak, su	Yumurta, tereyağı	Lakto-ovo vejetaryen
Kızılık çorbası	Zonguldak	Kızılık tarhanası (yoğurt), su, sıvı yağ, sarımsak	Yoğurt	Lakto vejetaryen
Patates çorbası	Bolu	Patates, sarımsak, soğan, su, yoğurt, yumurta, un, limon	Yoğurt, yumurta	Lakto-ovo vejetaryen
Bakla çorbası	Bolu	Bakla, soğan, un, yumurta, yoğurt, dereotu, salça	Yumurta, yoğurt	Lakto-ovo vejetaryen

Batı Karadeniz bölgesi yöresel çorbalarının ana malzemeleri incelendiğinde en fazla kullanılan ürünlerin su ve tuz hariç (%100) sırasıyla yoğurt (%57.1), yumurta (%52.4), un (%47.6), tereyağı (%28.6), salça (%28.6), soğan (%28.6) olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar Batı Karadeniz bölgesi yöresel çorbalarının vejetaryen beslenen bireylerde sadece lakto ovo vejetaryenlere uygun olduğunu göstermektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Batı Karadeniz Bölgesi Yöresel Çorbalarının Ana Malzemeleri

Ürünler	n	%
Tavuk	2	9.5
Et	3	14.3
Tereyağı	6	28.6
Süt	3	14.3
Yoğurt	12	57.1
Peynir	1	4.8
Tavuk suyu	2	9.5
Yumurta	11	52.4
Kıyma	1	4.8
Kuru fasulye	2	9.5
Su	21	100
Un	10	47.6
Tuz	21	100
İspanak	1	4.8
Salça	6	28.6
Pirinç	4	19.0
Bulgur	1	4.8
Limon	4	19.0
Buğday	2	9.5
Nohut	2	9.5
Mısır unu	3	14.3
Dereotu	2	9.5
Yarma	1	4.8

Tablo 2. Batı Karadeniz Bölgesi Yöresel Çorbalarının Ana Malzemeleri (devamı)

Ürünler	n	%
Nane	3	14.3
Hamur	1	4.8
Soğan	6	28.6
Nişasta	1	4.8
Küp ekmek	1	4.8
Sarımsak	4	19.0
Kızılıklık tarhanası	1	4.8
Sıvıyağ	1	4.8
Patates	2	9.5
Bakla	1	4.8
Mercimek	2	9.5
Aşlık	1	4.8
Mısır	1	4.8
Et suyu	1	4.8
Domates	1	4.8

Tablo 3 değerlendirildiğinde Batı Karadeniz bölgesi ana yemeklerinden; Zonguldak iline ait üç yemek (doruk, pırasalı mancar ve beddam mancar yemeği) ve Samsun iline ait bir ana yemek (fasulyeli turşu kavurması) vegan beslenme tipine uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda Zonguldak ili vegan beslenme uygulaması kapsamında en uygun yemeklere sahip ildir.

Batı Karadeniz bölgesi yöresel yemeklerinde vegan beslenmeye uygunluk oranı düşük olarak görülmektedir. Bu bulgulara ek olarak Batı Karadeniz bölgesinde dört adet yöresel yemekte (Mantarlı pilav-Samsun, Kara mancar-Karabük, Mamalika-Düzce, Kıbrısçık pilavı-Bolu) hayvansal ürün olarak sadece tereyağı kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Bu yemeklerin üretiminde tereyağı yerine bitkisel içerikli yağlar kullanılması durumunda bu yemeklerinde vegan beslenme tipi için uygun olacağı sonucuna varılmıştır.

Batı Karadeniz bölgesi yöresel yemekleri incelediğinde ise en çok kullanılan hayvansal ürünün 57 adet yemek içerisinde 23 tanesinde bulunan tereyağı olduğu görülmüştür. Bu değer Batı Karadeniz bölgesi yöresel yemeklerinin %40.4'ünü oluşturmaktadır. Tereyağını, 13' er adet yöresel yemekte kullanılan hayvansal ürün olan et ve yumurta takip etmektedir. Bunların oranı ise %22.8 ve %22.8 olarak görülmektedir. Bu sonuçlar Batı Karadeniz bölgesi yöresel yemeklerinin en fazla oranla lakto vejetaryenler için uygun olduğunu göstermektedir (Tablo 4).

Tablo 3. Batı Karadeniz Bölgesi Yöresel Ana Yemekleri

Yemekler	Şehir	Malzemeler	İçerdiği Hayvansal Gıda	Kapsadığı Beslenme Tipi
Tirit	Samsun	Yufka, tavuk, ceviz, tereyağı	Tavuk, tereyağı	Polo vejetaryen
Kaz asması	Samsun	Kaz, bulgur, su	Kaz	Polo vejetaryen
Baklalı sarma	Samsun	Yaprak, kaburga, soğan, bakla, yarma, salça, domates, biber, maydanoz	Kaburga eti	Omnivor
Kuzu büryan	Samsun	Kuzu eti, pirinç, tereyağı, sıvıyağ, kakule, defne	Kuzu eti, tereyağı	Omnivor
Kâğıtta hamsi	Samsun	Hamsi, defne, limon, zeytinyağı, domates	Hamsi	Pesko vejetaryen
Samsun mantı	Samsun	Un, yumurta, su, kıyma, soğan	Yumurta, kıyma	Omnivor
Mantarlı pilav	Samsun	Mantar, soğan, pirinç, tereyağı, sıvıyağ, su	Tereyağı	Lakto vejetaryen
Böbrek sote	Samsun	Dana böbrek, sıvıyağ, tereyağı, soğan, domates	Böbrek, tereyağı	Omnivor
Islama	Sinop	Yufka, tavuk, yoğurt, tereyağı	Tereyağı, tavuk, yoğurt	Polo vejetaryen

Tablo 3. Batı Karadeniz Bölgesi Yöresel Ana Yemekleri (devamı)

Yemekler	Şehir	Malzemeler	İçerdiği Hayvansal Gıda	Kapsadığı Beslenme Tipi
Sirkeli pırasa	Sinop	Pırasa, yoğurt, sarımsak, sirke, un	Yoğurt	Lakto vejetaryen
İçli tava	Sinop	Hamsi, piring, tereyağı, soğan, yumurta, maydanoz, nane	Hamsi, yumurta, tereyağı	Pesko vejetaryen
Bulgur aşı	Çorum	Soğan, domates, yeşil biber, bulgur, kıyma, su	Kıyma	Omnivor
Çılbır	Çorum	Tereyağı, salça, yumurta, su, kıyma, soğan	Tereyağı, yumurta, kıyma	Omnivor
Helise	Çorum	Yarma, et, tereyağı, sıvıyağ	Et, tereyağı	Omnivor
Mücver	Çorum	Yumurta, kabak, un, soğan, maydanoz, dereotu	Yumurta	Ovo vejetaryen
Mıklama	Çorum	Kıyma, yumurta, soğan, domates, biber, tereyağı	Kıyma, yumurta, tereyağı	Omnivor
Közleme	Çorum	Kuzu eti, sarımsak, tereyağı	Kuzu eti, tereyağı	Omnivor
Madımak	Çorum	Madımak, soğan, sarımsak, tereyağı, salça, pastırma, kavurma, bulgur	Tereyağı, kavurma, pastırma	Omnivor
Kastamonu simit tiridi	Kastamonu	Simit, kemik suyu, yoğurt, kıyma, tereyağı	Kemik suyu, yoğurt, kıyma, tereyağı	Omnivor
Kuyu kebabı	Kastamonu	Kuzu	Kuzu	Omnivor
Ekşili pilav	Kastamonu	Soğan, biber, salça, bulgur, su, dere otu, nane, maydanoz, asma yaprağı, yoğurt	Yoğurt	Lakto vejetaryen
Patates paçası	Kastamonu	Patates, nişasta, yoğurt, sarımsak, tereyağı	Yoğurt, tereyağı	Lakto vejetaryen
Pirinçli mantı	Bartın	Un, yumurta, su, kıyma, soğan, piring, maydanoz, et suyu	Yumurta, kıyma, et suyu	Omnivor
Yumurtalı ispit	Bartın	İspit, soğan, yumurta, yağ	Yumurta	Ovo vejetaryen
Et haşlama	Karabük	Et, salça	Et	Omnivor
Peruhi	Karabük	Un, yumurta, tuz, su	Yumurta	Ovo vejetaryen
Yayım	Karabük	Erişte, ceviz, keş, tereyağı	Tereyağı, keş	Lakto vejetaryen
Kara mancar	Karabük	Bulgur, soğan, biber, mancar, salça, tereyağı	Tereyağı	Lakto vejetaryen
Yoğurtlu yumurta	Karabük	Sirke, su, yumurta, yoğurt, tereyağı	Yumurta, tereyağı, yoğurt	Lakto-ovo vejetaryen
Tirit	Zonguldak	Yufka, kıyma, yumurta, tereyağı	Kıyma, yumurta, tereyağı	Omnivor
Doruk	Zonguldak	Lahana, su, biber, salça	Yok	Vegan
Çöpele	Zonguldak	Patates, yoğurt, tereyağı, sarımsak,	Yoğurt, tereyağı	Lakto vejetaryen
Tenekede tavuk	Zonguldak	Tavuk	Tavuk	Polo vejetaryen
Pırasalı mancar	Zonguldak	Pırasa, barbunya, bulgur, domates, salça	Yok	Vegan
Çılbır	Zonguldak	Kemikli et, salça, su, yufka	Et	Omnivor
Beddam mancar yemeği	Zonguldak	Soğan, kazayağı otu, pazı, ısırgan, ebeğümeci, pancar, ıspanak, pırasa, bulgur, salça, su	Yok	Vegan
Kıymalı tirit	Zonguldak	Kıyma, soğan, salça, ekmek, yoğurt, sarımsak, et suyu	Kıyma, yoğurt, et suyu	Omnivor
Hamsili pilav	Düzce	Hamsi, piring, soğan, maydanoz, salça, yağ	Hamsi	Pesko vejetaryen
İsli balığı	Düzce	Kaya tuzu, soğan, domates, biber	Kaya balık	Pesko vejetaryen
Buğulama	Düzce	Hamsi, soğan, domates, biber, su	Hamsi	Pesko vejetaryen

Tablo 3. Batı Karadeniz Bölgesi Yöresel Ana Yemekleri (devamı)

Yemekler	Şehir	Malzemeler	İçerdiği Hayvansal Gıda	Kapsadığı Beslenme Tipi
Çerkes tavuğu	Düzce	Tavuk but, göğüs, ceviz, soğan, sarımsak, salça, kişniş, ekmek,	Tavuk eti	Polo vejetaryen
Mamalika	Düzce	Mısır unu, su, tereyağı	Tereyağı	Lakto vejetaryen
Tembel karı makarnası	Düzce	Un, su, tuz, keş, ceviz, yağ	Keş	Lakto vejetaryen
Abant kebabı	Bolu	Et, domates, biber, sarımsak, soğan, patlıcan	Et	Omnivor
Paşa pilavı	Bolu	Kıyma, pirinç, nohut, şehriye, et suyu, limon suyu, margarin, badem, erik	Kıyma	Omnivor
Kaldırık dolması	Bolu	Kaldırık, un, soğan, süt, salça, karbonat, yumurta, sarımsak, yoğurt	Süt, yumurta, yoğurt	Lakto-ovo vejetaryen
Keşli cevizli erişte	Bolu	Ceviz, erişte, keş, tereyağı, su	Keş, tereyağı	Lakto vejetaryen
Etlı mantı	Bolu	Un, yumurta, tuz, mantar, soğan, yoğurt, salça, sarımsak, et	Yumurta, yoğurt, et	Omnivor
Acem pilavı	Bolu	Tavuk, soğan, pirinç, tereyağı	Tavuk, tereyağı	Polo vejetaryen
Mengen pilavı	Bolu	Pirinç, soğan, mantar, kuşbaşı et, havuç, ceviz, dereotu	Kuşbaşı et	Omnivor
Kıbrısçık pilavı	Bolu	Tereyağı, Kıbrısçık pirinç, su	Tereyağı	Lakto vejetaryen
Kaz tiridi	Bolu	Kaz, bulgur, su, soğan	Kaz	Polo vejetaryen
Kaz kızartması	Bolu	Kaz, yufka	Kaz	Polo vejetaryen
Orman kebabı	Bolu	Et, bezelye, soğan, salça, sarımsak, havuç, patates, biber	Et	Omnivor

Batı Karadeniz bölgesi yöresel ana yemeklerin malzeme içerikleri incelendiğinde en fazla kullanılan malzemelerin sırasıyla soğan (%52.6), tereyağı (%40.4), salça (%28.1), et (%22.8) ve sarımsak (%21.1) olduğu görülmektedir (Tablo 4). Bu sonuçlar Batı Karadeniz yöresel yemeklerinin omnivor beslenen bireylere yönelik olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Batı Karadeniz Bölgesi Ana Yemeklerinde kullanılan Malzemeler

Ürünler	n	%
Et	13	22.8
Tavuk	5	8.8
Kaz	3	5.3
Balık	6	10.5
Et suyu	4	7.0
Yumurta	13	22.8
Tereyağı	23	40.4
Kıyma	10	17.5
Yoğurt	10	17.5
Peynir, Keş	4	7.0
Yufka	5	8.8
Ceviz	6	10.5
Bulgur	8	14.0
Su	19	33.3
Yaprak	2	3.5
Soğan	30	52.6
Bakla	1	1.8
Yarma	2	3.5
Salça	16	28.1
Domates	9	15.8
Biber	10	17.5
Maydanoz	6	10.5
Pirinç	10	17.5
Sıvıyağ	8	14.4
Kakule	1	1.8
Defne	2	3.5
Limon	2	3.5
Zeytinyağı	1	1.8

Tablo 4. Batı Karadeniz Bölgesi Ana Yemeklerinde kullanılan Malzemeler (devamı)

Ürünler	n	%
Un	9	15.8
Sarımsak	12	21.1
Üzüm	1	1.8
Tarçın	1	1.8
Turşu	1	1.8
Sirke	2	3.5
Nane	2	3.5
Kabak	1	1.8
Dereotu	3	5.3
Simit	1	1.8
Mancar (Kara lahana)	1	1.8
Lahana	1	1.8
Pırasa	3	5.3
Barbunya	1	1.8
Kazayağı otu	1	1.8
Pazı	1	1.8
Isırgan	1	1.8
Pancar	1	1.8
Ebegümeci	1	1.8
Mısır unu	1	1.8
Nohut	1	1.8
Şehriye	1	1.8
Badem	1	1.8
Erik	1	1.8
Kaldırık otu	1	1.8
Karbonat	1	1.8
Mantar	2	3.5
Havuç	2	3.5
Bezelye	1	1.8
Şeker	1	1.8
Madımak	1	1.8
Patates	3	5.3
Nişasta	1	1.8
Erişte	2	3.5
Ekmek	2	3.5
Kışniş	1	1.8
Patlıcan	1	1.8
İspit	1	1.8
İspanak	1	1.8
Margarin	1	1.8

Tablo 5 değerlendirildiğinde Batı Karadeniz bölgesi yöresel ana yemeklerinin çoğunluğunun omnivor beslenenlere (%40.4), çorbaların ise çoğunluğunun lakto vejetaryenlere (%38.1) uygun olduğu görülmektedir. Vejetaryen beslenme türü alt tiplere ayrılmadan değerlendirildiğinde birçok yöresel ana yemeğin ve çorbanın vejetaryen beslenme türüne uygun olduğu görülmektedir (Tablo 5). Batı Karadeniz bölgesi yöresel ana yemeklerinin sadece %7'si vegan beslenen bireylere uygun olarak bulunmuştur. Çorbaların ise hiçbir vegan bireyler için uygun değildir (Tablo 5).

Tablo 5. Batı Karadeniz Bölgesi Çorbaları ve Ana Yemeklerinin Kapsadığı Beslenme Modelleri

Beslenme Modeli	Ana Yemekler		Çorbalar	
	Sayı (n)	%	Sayı (n)	%
Omnivor	23	40.4	4	19.0
Lakto vejetaryen	11	19.3	8	38.1
Lakto-ovo vejetaryen	2	3.5	6	28.6
Ovo vejetaryen	3	5.3	1	4.8
Polo vejetaryen	8	14	2	9.5
Pesko vejetaryen	6	10.5	0	0
Vegan	4	7.0	0	0
Toplam	57	100.00	21	100

Sonuç ve Öneriler

Yapılan bu çalışmada Batı Karadeniz bölgesi yöresel çorbalarının değerlendirilmesinde vegan çorba bulunmadığı tespit edilmiştir. Bunun haricinde iki adet çorba (helle aşı (Çorum), pınar başı (Kastamonu) sadece hayvansal besin olarak tereyağı içermesinden dolayı içeriğindeki tereyağı bitkisel yağlarla değiştirilmesi durumunda vegan beslenme uygun olacaktır. Batı

Karadeniz bölgesi yöresel ana yemeklerinin değerlendirilmesinde ise Zonguldak, Düzce ve Samsun illerine ait yöresel yemekler arasında vegan beslenme tipine uygun yemekler olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda Zonguldak ili vegan beslenme uygulaması kapsamında en uygun yemeklere sahip ildir. Bu bulgularla beraber beş adet yöresel ana yemekte (mantarlı pilav, yayım, kara mancar, mamalika, Kıbrısçık pilavı) hayvansal ürün olarak sadece tereyağı kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Tereyağı yerine bitkisel içerikli yağlar kullanılması durumunda bu yemeklerinde vegan beslenme tipi için uygun olacağı sonucuna varılmıştır. Çalışma sonucunda Batı Karadeniz bölgesi yöresel yemeklerinde hayvansal ürün eklemesine rağmen yoğun olarak bitki (ot) kullanıldığı görülmektedir. Temizkan ve Uslu'nun 2023 yılında yaptığı çalışmada da Karabük ili Safranbolu ilçesinde mutfakta yenilebilir 32 ot olduğu bildirilmiştir (Temizkan ve Uslu, 2023).

Yöresel yemeklerin restoranlarda kullanımına yönelik yapılan bir çalışmada Marmaris bölgesi incelenmiş olup araştırma bulgularına göre, Marmaris'e özgü yöresel yemeklerin, bölgedeki restoran menülerinde sınırlı düzeyde yer aldığı tespit edilmiştir. Özellikle çorbalar, tatlılar ve reçellerin, menülerde en az temsil edilen yemek grupları olduğu gözlemlenmiştir (Kurnaz ve İşlek, 2018). Bu sonuçlar yöresel yemeklerin restoran menülerinde çok fazla yer almadığını göstermektedir.

Batı Karadeniz bölgesi yöresel çorbalarında en çok kullanılan hayvansal malzemeler yoğurt ve yumurtadır. Bu sonuçlar Batı Karadeniz bölgesi yöresel çorbalarının en fazla oranla lakto-ovo vejetaryen beslenme modeline uygun olduğunu göstermektedir.

Batı Karadeniz yöresel ana yemeklerini incelediğinde ise yemeklerin hazırlanmasında en çok kullanılan hayvansal ürünün tereyağı olduğu görülmüştür. Bu değer Batı Karadeniz yöresel ana yemeklerinin %40.4'ünü oluşturmaktadır. Yine yöresel ana yemeklerde hayvansal kaynaklı malzeme olarak tereyağını, et ve yumurta takip etmektedir. Bu sonuçlar Batı Karadeniz yöresel ana yemeklerinin en fazla lakto vejetaryenler için uygun olduğunu göstermektedir. Yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde; Süzer'in 2020 yılında yaptığı çalışmada, yoğurdun Gaziantep mutfağında sıkça kullanıldığı; çorbaların %66.6'sında ve ana yemeklerin de %79.16'ında kullanıldığı belirtilmiştir (Süzer ve Özkanlı, 2020). Bu çalışmada ise Batı Karadeniz yöresel ana yemeklerinin %17.5'inde yoğurt kullanılmaktadır. Çorbalarda ise %57.1'inde yoğurt kullanılmaktadır. Süzer'in çalışmasında belirttiği bir farklı husus ise Gaziantep mutfağında en çok kullanılan yağ tipinin sade yağ olduğu; ana yemeklerin %47.6'sında çorbaların ise %41.11'inde kullanıldığını belirtilmiştir (Süzer ve Özkanlı, 2020). Bu çalışmada ise Batı Karadeniz yöresel çorbalarında %28.6 ile yöresel yemeklerde ise %40,4 ile en çok kullanılan yağın tereyağı olduğu ortaya çıkmaktadır. Tabu'nun 2020 yılında yaptığı çalışmada Akdeniz Bölgesi illeri arasında vegan/vejetaryen ve pesketeryan kişilere yönelik en fazla yemeğe sahip ilin Isparta ili olduğu bildirilmiştir. İç Anadolu Bölgesi'nin Niğde ilinin ise vejetaryen kişiler için yöresel yemeklerin en fazla uygun olduğu yer ifadesi verilmiştir. Diyarbakır, Şanlıurfa, Batman ve Mardin illeri bulunan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla vegan yemeği bulunan bölge olduğu fakat vegan yöresel yemek bulunmadığı bildirilmiştir. Bu illerin aksine Marmara Bölgesi'nde yer alan Çanakkale ili ise vegan kişiler için en fazla yemek bulunan il olduğu belirtilmektedir. Son olarak ise Karadeniz Bölgesi'ndeki bütün şehirlerde vejetaryen kişilere yönelik yemeklerin var olduğu belirtmiştir (Tabu, 2020). Bu bilgi yapılan bu çalışma ile de örtüşmektedir. Özdokur'un (2022) Erzincan ili kapsamında yaptığı çalışma sonucunda Erzincan yöre yemeklerinin hamur işi ve bitkisel kaynaklı olduğu

sonucuna varmıştır. Çalışma bu yöresel yemeklerin vejetaryen beslenmeye uygun olduğunu ve bu beslenme tipine sahip bireyler için çeşitlilik arz edeceğini varsaymıştır (Özdokur, 2022). Özdemir ve Özbay'ın (2023) yaptıkları çalışmada ise Malatya mutfak kültüründe yer alan ana yemeklerin 44'ü vegan ve 20'si vejetaryen olan 64 yemek olduğu belirtilmiştir. Bu çalışma Malatya mutfağını Türkiye'nin önde gelen vegan/vejetaryen mutfakları sınıfına koymaktadır. Ayrıca çalışmalarda Malatya bölgesi mutfağı hakkında sınırlı çalışma olması ve yeterli tanıtım yapılamamasından dolayı birçok kişinin Malatya mutfağını Doğu Anadolu beslenme kültürünün etkisinde olan ağır et yemeklerinin hâkim olduğu şeklinde algılandığını belirtmişlerdir (Özdemir ve Özbay, 2023).

Karaca ve arkadaşlarının (2015) yaptığı çalışmada ot pazarlarının ve ot festivallerine olan ilginin artmasının gastronomi alanında otların ve otlu yemeklerinde öneminin artacağını savunmaktadır. Bu da dolaylı olarak vejetaryen beslenme düzeyinin artacağı sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Karaca ve diğerleri, 2015).

Bir çalışmada Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki restoranlar incelenmiş olup, bu işletmelerde veganlık/vejetaryenliğe ve vegan/vejetaryen gıdalara karşı olumlu bir yaklaşım olduğu bildirilmiştir. Bunlara ek olarak, vegan restoran işletmesi açarken ve vegan yiyecekleri menüye eklerken bazı zorluklarla karşılaştığı belirtilmiştir. Ayrıca, işletmeler tarafından Kıbrıs mutfağına özgü yemeklerinin vegan beslenmeye uygun olduğu katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiş, fakat menülerinde yer verilmediği görülmüştür (Akagündüz ve Altun, 2023).

Veganların restoranlarda karşılaştıkları olumsuzluklar üzerine yapılan bir çalışmada da katılımcılar genellikle menü içeriği ile ilgili sorunlar yaşadıklarını dile getirmiştir. Her üründe hayvansal ürün kullanılması ve bunun belirtilmemesi ve ayrıca seçeneklerin azlığı tüketicilerin belirttiği en önemli problemler arasında yer almaktadır. Bunun dışında çalışan personelin bu hayat tarzındaki insanlara karşı olan olumsuz tutumları da vegan tüketicileri rahatsız etmektedir (Sünnetçioğlu ve diğerleri, 2017).

Gelecekte restoran sektöründe görev alacak şef adaylarının çevre dostu uygulamaların etkinliğine ilişkin algılarını incelemekte ve farklı kimlik yapılarına sahip bireylerin, menülerde daha az hayvansal kaynaklı ve daha fazla bitki bazlı seçenek sunma konusundaki eğilimlerini analiz etmek amacıyla yapılan bir çalışmada, şef adaylarının et tüketiminin azaltılmasının çevresel faydaları konusunda farkındalıklarının sınırlı olduğu ve bitki bazlı alternatiflerin çevresel etkisini, diğer sürdürülebilirlik ölçütleriyle karşılaştırıldığında, daha az önemli gördükleri belirtilmiştir (Lamy ve diğerleri, 2025).

Fransa'da çocukların okul yemekhanelerinde vejetaryen yemeklere yaklaşımının değerlendirildiği bir çalışmada et bazlı okul yemeklerinin çocuklar tarafından çok tercih etmediği belirtilmiştir. Bu sonuçlar, bu Fransız şehrinde okul yemek programlarının bir parçası olarak vejetaryen ana yemeklerin artırılmasının iyi kabul edilebilirliğini vurgulamaktadır. Gezegen ve çocuk sağlığı üzerinde olumlu etkilerinin yanı sıra, vejetaryen ana yemeklerin çocuklar, özellikle de düşük sosyoekonomik geçmişe sahip olanlar tarafından da oldukça beğenildiğini belirtilmiştir. Yiyecek beğenisi ve yiyecek tüketimi yakından ilişkili olduğundan, bu sonuçlar daha fazla vejetaryen okul yemeği servis etmenin israfı veya sosyal diyet eşitsizliklerinin artmaması için iyi bir uygulama olacağını göstermektedir. Ancak, ana yemekler arasında besin kalitesi açısından çok fazla değişkenlik olması ve yeterli besin kalitesini sağlamak için vejetaryen olmayan yemekleri vejetaryen yemeklerle değiştirirken dikkatli

olunması gerektiği büyüme çağındaki bu yaş grubu çocuklar için unutulmamalıdır. Özellikle, daha iyi besin kalitesine sahip ana yemeklerin çocuklar tarafından daha az beğenilme eğiliminde olduğu ve okul yemekleri aşçıların bu nedenle zaten sevilen vejetaryen yemeklerin besin kalitesini artırmak veya iyi besin kalitesine sahip vejetaryen yemeklerin tadını iyileştirmek için tarifleri iyileştirmeyi hedeflemeleri gerektiği görülmektedir (Marty, Dahmani ve Nicklaus, 2024).

Bu çalışma sonucunda elde edilen veriler ışığında Batı Karadeniz bölgesi yöresel yemeklerinin 4 tanesi tam anlamıyla hiçbir hayvansal gıda içermemesinden dolayı vegan beslenmeye uygunluğu tespit edilmiştir. Fakat hiçbir hayvansal ürün tüketmemek gibi bir beslenme modeline sahip insanlara hitap edecek bu 4 yemek dışında yöresel ana yemek bulunmamaktadır. Fakat vejetaryen olup kısıtlı hayvansal ürün tüketmekte olan insanlar için bu bölge yöresel yemekleri uygundur. Çorbalara bakıldığında ise vegan beslenmeye uygun içeriğe sahip çorba bulunmamaktadır. Veganların Batı Karadeniz bölgesinde, beslenmelerine uygun yöresel bir çorba tüketemeyecekleri sonucuna varılmaktadır. Fakat çeşitli vejetaryen beslenme tipilerine uygun çorbalar bulunmaktadır.

Çalışmanın verileri ışığında Batı Karadeniz bölgesi yöresel yemek ve çorbalarının büyük çoğunluğunun vegan beslenmeye uygun olmadığı tespit edilmektedir, fakat lakto, ovo, lakto-ovo, polo, pesko ve omnivor gibi beslenme uygulamalarına sahip birey ve turistler için çeşitli ana yemekler ve çorbalar bulunmaktadır. Karadeniz bölgesine ait bu geleneksel yemeklerin vejetaryen beslenme açısından zengin seçenekler sunduğu görülmektedir. Ancak aynı çeşitliliğin vegan beslenme biçimi için yeterince sağlanamadığı dikkati çekmektedir. Yöresel yemeklerin içeriklerinde bazı uyarlamalar yapılması (örneğin tereyağı yerine bitkisel yağların tercih edilmesi) sayesinde bu yemeklerin vegan turistlerin ya da ziyaretçilerin beslenme tercihlerine uygun hale getirilmesi mümkündür. Bölgede faaliyet gösteren yeme-içme işletmelerine yönelik düzenlenecek bilinçlendirme ve eğitim programları ile geleneksel bu yöre yemeklerinin, et tüketmeyen veya hayvansal ürünlerden kaçınan ziyaretçilere hitap edebilecek şekilde yeniden düzenlenmesi sağlanabilir. Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalar, vejetaryen, vegan beslenme gereksinimleri olan bu turistlere yönelik alternatif yerel yemek formülasyonlarının geliştirilmesine odaklanarak hem akademik literatüre katkı sunabilir hem de bölge turizmi ve ekonomisi açısından yeni fırsatlar yaratabilir. Bu çıkarımlar doğrultusunda, bakanlık, yerel yönetimler ve sektör kuruluşlarına yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur:

- Yerel yemeklerin ve bunlara ilişkin etkinliklerin varlığı sayesinde turistlerin Batı Karadeniz bölgesindeki destinasyonlarda daha uzun süre konaklamalarının teşvik edilmesi ve böylece bölge ekonomisine katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Bu sayede turizmin mevsimsellik sorununun çözümüne katkı sağlanabilir.
- Coğrafi işaretler sayesinde belirli özelliklere sahip ürünler, ayırt edici nitelikleriyle yerel temalarıyla birlikte tescillenmektedir. Tescilli ürünler, destinasyon merkezlerinin tanıtımında önemli rol oynamaktadır. Bölgedeki vejetaryen-vegan coğrafi işaret almaya uygun değerler (reçeteler) tespit edilmeli ve bu ürünler için coğrafi işaret başvurusu yapılmalıdır.
- Yemeklerin somut olmayan kültürel miras olarak kabul edilmesi, coğrafi işaret sistemi gibi koruma yöntemlerinden farklı olarak bu yiyeceklere ait geleneklerin ve diğer kültürel unsurların da koruma altına alınması anlamına gelmektedir. Bu nedenle yerel

yemeklerin somut olmayan kültürel miras unsuru olarak korunması büyük önem taşımaktadır.

- Karadeniz mutfak kültürüne dair ayrıntılı bilgiler Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın resmi internet sitesinde yer almalıdır. Bölgeye ait mutfak unsurlarının sergilenebileceği müzeler ve yöresel yemeklerin sunulup öğretilebileceği eğitim merkezlerinin açılması yönünde çalışmalar yapılabilir. Unutulmaya ve kaybolmaya yüz tutmuş yerel yemekler, açılacak eğitim merkezlerinde açılacak kurslarla yerel halka özgünlüğüne uygun şekilde öğretilmelidir. Böylece yerel yemeklerin sürdürülebilirliği sağlanacaktır.
- Unutulmuş yerel yemeklerin envanter listesi çıkarılmalıdır. Ardından bu yemeklere ait standart tarifler oluşturulmalı ve bölgedeki yerel restoranlar ile konaklama işletmelerinin menülerine bu ürünlerin vegan/vejetaryen modelleri dahil edilmelidir.
- Devlet politikalarında vejetaryen/vegan restoranların açılmasına yönelik teşviklere yer verilmeli ve bu beslenme modelini benimseyen bireyler için ulaşılabilir yerel vegan/vejetaryen restoran-işletme sayısı artırılmalıdır.
- Karadeniz mutfak kültürünün ve vejetaryen/vegan beslenme uygulamasının en iyi şekilde tanıtılabilmesi için ulusal ve uluslararası konferanslar, paneller ve kongreler düzenlenmelidir.

Kaynakça

- Akagündüz, H., & Altun, Ö. (2023). Vegan/vejetaryen lezzetleri: Kuzey Kıbrıs' ta faaliyet gösteren restoranlar örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 417-431. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1284>
- Ayaz, N., & Çobanoğlu, S. (2017). Ev Kadınlarının turizm amaçlı yöresel yemek üretimine bakış açıları: Bartın ili örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 413-427. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/371543>
- Ayaz, N., & Yılmaz, İ. (2023). Batı Karadeniz bölgesi yöresel yemeklerinin tanıtımı: kaymakamlık ve ilçe belediyesi web siteleri üzerine içerik analizi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13(1), 245-256. <https://doi.org/10.14230/johut1472>
- Ayyıldız, S., & Sezgin, A. C. (2021). Vejeteryan/Vegan bireylerin yiyecek içecek işletmeleri tercihleri ve sorunları. *Journal of Tourism Research Institute*, 2(1), 1-16. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1651706>
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Bryant, C., Szejda, K., Parekh, N., Deshpande, V., & Tse, B. (2019). A survey of consumer perceptions of plant-based and clean meat in the USA, India, and China. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 3, 432863. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2019.00011>
- Chai, B. C., Van Der Voort, J. R., Grofelnik, K., Eliasdottir, H. G., Klöss, I., & Perez-Cueto, F. J. (2019). Which diet has the least environmental impact on our planet? A systematic review of vegan, vegetarian and omnivorous diets. *Sustainability*, 11(15), 4110. <https://doi.org/10.3390/su11154110>
- Chen, Y., & Zhang, Z. (2022). Exploring public perceptions on alternative meat in China from social media data using transfer learning method. *Food Quality and Preference*, 98, 104530. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2022.104530>
- Chen, Z., Lin, J., & Zeng, G. (2025). What we talk about when we talk about vegetarian diets: Insights into vegetarian practices in China. *Appetite*, 211, 107991. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2025.107991>
- Chiles, R. M., & Fitzgerald, A. J. (2018). Why is meat so important in Western history and culture? A genealogical critique of biophysical and political-economic explanations. *Agriculture and human values*, 35, 1-17. <https://doi.org/10.1007/s10460-017-9787-7>
- Craig, W. J. (2009). Health effects of vegan diets. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 89(5), 1627S-1633S. <https://doi.org/10.3945/ajcn.2009.26736N>
- Dorard, G., & Mathieu, S. (2021). Vegetarian and omnivorous diets: A cross-sectional study of motivation, eating disorders, and body shape perception. *Appetite*, 156, 104972. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.104972>
- Duman, H., & Avcıkurt, C. (2023). Evaluation of local dishes as an intangible cultural heritage value in terms of gastronomy tourism: The case of Ayvalık. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(2), 548-557. <https://doi.org/10.33083/joghat.2023.283>
- Düzgün, E., & Özkaya, F. (2015). Mezopotamya'dan günümüze mutfak kültürü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(1), 41-47. Erişim adresi: <https://jotags.net/index.php/jotags/article/view/105/140>
- Erdem, Ö., Mızrak, M., & Kemer, A. K. (2018). Yöresel Yemeklerin Bölge Restoranlarında Kullanılma Durumu: Mengen Örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 44-61. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/502053>
- Ensaff, H. (2021). A nudge in the right direction: the role of food choice architecture in changing populations' diets. *Proceedings of the Nutrition Society*, 80(2), 195-206. <https://doi.org/10.1017/S0029665120007983>

- Food and Agriculture Organization (FAO). (2021). Nutrition and food systems. Erişim adresi: <https://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/1058233/>
- Garnett, E. E., Balmford, A., Sandbrook, C., Pilling, M. A., & Marteau, T. M. (2019). Impact of increasing vegetarian availability on meal selection and sales in cafeterias. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(42), 20923-20929. <https://doi.org/10.1073/pnas.1907207116>
- Kadel, P., Heist, N., Paulheim, H., & Mata, J. (2024). From pixels to palate: communication around# vegan on Instagram and its relation with eating intentions. *Appetite*, 200, 107518. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2024.107518>
- Karaca, O. B., Yıldırım, O., & Çakıcı, C. (2015). Gastronomi turizminde otlar, ot yemekleri ve sağlıkla ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 3(3), 27-42. Erişim adresi: <https://jotags.net/index.php/jotags/article/view/121/17>
- Kocakaya, E. (2023). Batı Karadeniz bölgesi yemek kültürü ve pişirme teknikleri. İksad Publishing House.
- Kurnaz, A., & İşlek, E. (2018). Yöresel yemeklerin restoranlar tarafından kullanımının değerlendirilmesi: Marmaris örneği. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 8(1), 50-59. Erişim adresi: <https://ijses.org/index.php/ijses/article/view/294/275>
- Lamy, A., Costa, S., Sirieix, L., Mugel, O., & Michaud, M. (2025). Tell me what you cook and I'll tell you who you are. A study of the influence of the representations and identities of aspiring chefs on their intentions to reduce meat in favour of plant-based dishes. *Ecological Economics*, 235, 108642. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2025.108642>
- Lange, F., Cnudde, M., & Maesen, H. (2023). Using prosocial incentives to promote vegetarian food choices: A field experiment. *Food Quality and Preference*, 106, 104812. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2023.104812>
- Marty, L., Dahmani, J., & Nicklaus, S. (2024). Children's liking for vegetarian and non-vegetarian school meals at the scale of a French city. *Appetite*, 200, 107547. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2024.107547>
- Meis-Harris, J., Rramani-Dervishi, Q., Seffen, A. E., & Dohle, S. (2024). Food for future: the impact of menu design on vegetarian food choice and menu satisfaction in a hypothetical hospital setting. *Journal of Environmental Psychology*, 97, 102348. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2024.102348>
- Nalçacı İkiz, A. & Solunoğlu, A. (2018). Otel işletmelerinde vejetaryen gıdalara yönelik tutum ve uygulamalar. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, (3), 14-25. Erişim adresi: <https://jotags.net/index.php/jotags/article/view/421/715>
- Özdokur, S. (2022). Erzincan yöre mutfağının vejetaryen mutfağı kapsamında incelenmesi. *Tourism and Recreation*, 4(2), 72-80. <https://doi.org/10.53601/tourismandrecreation.1135793>
- Özdemir, A., & Özbay, G. (2023). Sürdürülebilirlik çerçevesinde malatya mutfak kültürü: vegan-vejetaryen yemekler üzerine bir araştırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 465-479. <https://doi.org/10.30692/sisad.1101322>
- Parkin, B. L., & Attwood, S. (2022). Menu design approaches to promote sustainable vegetarian food choices when dining out. *Journal of Environmental Psychology*, 79, 101721. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101721>
- Pechey, R., Bateman, P., Cook, B., & Jebb, S. A. (2022). Impact of increasing the relative availability of meat-free options on food selection: two natural field experiments and an online randomised trial. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 19(1), 9. <https://doi.org/10.1186/s12966-021-01239-z>
- Ploll, U., & Stern, T. (2020). From diet to behaviour: exploring environmental-and animal-conscious behaviour among Austrian vegetarians and vegans. *British Food Journal*, 122(11), 3249-3265. <https://doi.org/10.1108/BFJ-06-2019-0418>

- Polat, M. (2020). Yöresel Yemek İmajının Destinasyon Tercihine Etkisi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(43), 183-194. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.712430>
- Seo, S., Yun, N., & Kim, O. Y. (2017). Destination food image and intention to eat destination foods: a view from Korea. *Current Issues in Tourism*, 20(2), 135-156. <https://doi.org/10.1080/13683500.2014.934210>
- Seong, L. C., Chin, W. S., & May, Y. C. (2025). Plant-Based Meat consumption value: vegetarian and non-vegetarian. *Appetite*, 108015. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2025.108015>
- Sharma, M., Kishore, A., Roy, D., & Joshi, K. (2020). A comparison of the Indian diet with the EAT-Lancet reference diet. *BMC public health*, 20(1), 812. <https://doi.org/10.1186/s12889-020-08951-8>
- Süzer, O., & Özkanlı, Ö. (2020). Bölge Mutfaklarının Kullanılan Malzemeler Bağlamında Değerlendirilmesi: Gaziantep Yemekleri Üzerine Bir İnceleme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 117-138. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1152372>
- Tabu, Ö. (2020). Gastronomi Turizmi Kapsamında Türkiye'nin Vegan, Vejetaryen, Pesketeryan Yöresel Yemekleri. Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye.
- Temizkan, S. P., & Uslu, A. N. (2023). Safranbolu'daki Yenilebilir Otlar ve Yemeklerde Kullanımı (Edible Herbs in Safranbolu and Their Use in Meals). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(1), 434-452. <https://doi.org/10.21325/jotags.2023.1200>
- The Vegan Society. (2024). Definition of Veganism. Erişim adresi: <https://www.vegansociety.com/go-vegan/definition-veganism>
- Timothy, D. J., & Ron, A. S. (2013). Understanding heritage cuisines and tourism: Identity, image, authenticity, and change. *Journal of Heritage Tourism*, 8(2-3), 99-104.
- Tunçay, G. Y. (2016). Biyoetik çerçevesinde vegan ve vejetaryenlik. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Tunçay, G. Y. (2018). Sağlık Yönüyle Vegan/Vejetaryenlik. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 25-29. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/497685>
- Wang, T., Masedunskas, A., Willett, W. C., & Fontana, L. (2023). Vegetarian and vegan diets: benefits and drawbacks. *European heart journal*, 44(36), 3423-3439. <https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehad436>
- Weber R. P. (1989). Basic Content Analysis. London: Sage
- Willett, W., Rockström, J., Loken, B., Springmann, M., Lang, T., Vermeulen, S., ... & Murray, C. J. (2019). Food in the Anthropocene: the EAT-Lancet Commission on healthy diets from sustainable food systems. *The lancet*, 393(10170), 447-492. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)31788-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)31788-4)
- Yount-André, C., & Zembe, Y. (2023). Consuming inequities: vegetarianism, climate crisis, and political upheaval in South Africa. *Anthropology of food*, (17). <https://doi.org/10.4000/aof.14021>
- Yurt, İ., & Bayraklı, B. (2022). Safranbolu'da yöresel bir lezzet: Peruhi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 270-287. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2535797>
- Zhang, M., Li, L., & Bai, J. (2020). Consumer acceptance of cultured meat in urban areas of three cities in China. *Food Control*, 118, 107390. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2020.107390>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2025

Turist Rehberliği Mesleğine Yönelik Farkındalık İnşası: Göstergebilimsel Analiz

Awareness Building Towards Tourist Guiding Profession: The Semiotic Analysis

Bahadır İnanç ÖZKAN
Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğretim Üyesi | Asst. Prof.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Van, Türkiye

Van Yüzüncü Yıl University, Department of Tourism Guiding, Van, Türkiye

bahadirinancozkan@yyu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7665-6765>

<https://ror.org/041jyzp61>

Tuğçe ÖZOĞUL BALYALI

Doç. Dr. | Assoc. Dr.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Van, Türkiye

Van Yüzüncü Yıl University, Department of Tourism Guiding, Van, Türkiye

tugceozogulbalyali@yyu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2263-4122>

<https://ror.org/041jyzp61>

Ezgi BAYRAM ÖZ

Arş. Gör. | Res. Asst.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Van, Türkiye

Van Yüzüncü Yıl University, Department of Tourism Guiding, Van, Türkiye

ezgibayramoz@yyu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5391-6248>

<https://ror.org/041jyzp61>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 12.01.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 02.07.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2025

Atıf | Cite As

Özkan, B. İ., Özoğul Balyalı, T., & Bayram Öz, E. (2025). Turist rehberliği mesleğine yönelik farkındalık inşası: göstergebilimsel analiz. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 622-637. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1618463>

Yazar Katkıları: %35-%35-%30

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 35%-35%-30%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Awareness Building Towards Tourist Guiding Profession: The Semiotic Analysis¹

Abstract

Today, images created with artificial intelligence generate awareness in the minds of individuals by creating images related to any subject. Studies investigating how such images convey meaning to individuals are still limited. The study examines which elements come to the fore in the artificial intelligence-supported images shared for tourist guides on the Tourist Guides Solidarity Platform. In this direction, semiotic analysis was applied in the study. The research is exploratory. All images (92 images) shared on the platform's WhatsApp application on 10/02/2024 were evaluated. The images subject to the study were analyzed using the MAXQDA data analysis program. The visuals mainly focused on cultural tourism, and the main subject of the images was cultural tourism. The images were checked by all researchers, codes and themes were created by reaching a consensus. As a result of the study, three themes emerged. These are; "tourist attractions", "roles", and "characteristics" themes. Tourist attractions are divided into subcategories as 'historical structures', 'ancient cities', 'natural structures' and 'tourist activities'. It was observed that historical structures came to the fore in the spatial descriptions of the relevant images. While the narrating role of the guides is prominent in the images, the roles of 'guiding', 'stimulating curiosity', 'protective', 'communicating' and 'helpful' are among those emphasized. Under the theme of characteristics; it has been determined that in addition to the feature of tourist guiding being 'one of the oldest professions in the world', the 'emotional aspect' of professional tourist guides, their being 'creators of unforgettable memories' and their being respectful to different social structures are emphasized. The narrator role of the guides came to the fore in the visuals. It was also determined that professional tourist guides' respect for different social structures was emphasized. It is thought that the analysis of these images will contribute to the understanding of the meaning and importance of the tourist guiding profession. It can be said that these analyzed images are important in terms of determining how the professional tour guiding profession is perceived and creating awareness of the effects and qualities of this profession. In the future, research can be conducted to determine what artificial intelligence visuals mean for tourist guides, local and foreign tourists. In addition, as a result of the increase in artificial intelligence-supported visuals, research can be conducted in which the research in the field is diversified and the meaning and importance of the professional tourist guiding profession can be emphasized using different techniques. The semiotic approach in this research can be used to design informative and interesting educational materials to improve the understanding of the tourist guiding profession.

Keywords: Professional Tourist Guide, Artificial Intelligence Visuals, Imaginative Expression, Awareness, Semiotic Analysis

Turist Rehberliği Mesleğine Yönelik Farkındalık İnşası: Göstergebilimsel Analiz²

Öz

Günümüzde yapay zekâ ile oluşturulan görseller, herhangi bir konuyla ilgili bireylerin zihninde imge yaratımıyla farkındalık oluşturmaktadır. Bu tür görsellerin bireylerde nasıl anlam taşıdığını araştırmaya yönelik çalışmalar hala sınırlıdır. Çalışmanın amacı, Turist Rehberleri Dayanışma Platformu'nda turist rehberlerine yönelik paylaşılan yapay zekâ destekli görsellerde hangi unsurların ön plana çıktığını incelemektir. Bu doğrultuda çalışmada göstergebilimsel analiz uygulanmıştır. Bu yönüyle araştırma keşifsel niteliktedir. Çalışmada, platformun WhatsApp uygulamasında 10/02/2024 tarihinde paylaşılan tüm görseller (92 adet görsel) değerlendirme kapsamına alınmıştır. Araştırmaya konu olan görseller MAXQDA veri analizi programı ile analiz edilmiştir. Görsellerde ağırlıklı olarak kültür turizmi üzerinde durulmuş, görsellerin temel konusunu da kültür turizmi oluşturmıştır. Görseller tüm araştırmacılar tarafından kontrol edilmiş, görüş birliğine

¹ This study is an extended version of the paper presented at the 6th National Tourist Guiding Congress held on May 24–25, 2024.

² Bu çalışma, 24-25 Mayıs 2024 tarihlerinde düzenlenen VI. Ulusal Turist Rehberliği Kongresi'ne sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

varılarak kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Analiz sonucunda üç tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar 'turistik çekicilikler', 'roller' ve 'özellikler' temalarıdır. Turistik çekicilikler 'tarihi yapılar', 'antik kentler', 'doğal yapılar' ve 'turistik etkinlikler' olarak alt kategorilere ayrılmaktadır. İlgili görsellerin mekânsal tasvirlerinde tarihi yapıların ön plana çıktığı görülmüştür. Görsellerde rehberlerin anlatıcı rolü ön plana çıkarken 'yol gösterici', 'merak uyandıran', 'koruyucu', 'iletişim kuran' ve 'yardımsever' rolleri vurgulananlar arasındadır. Özellikler teması altında; turist rehberliğinin 'dünyanın en eski mesleklerinden biri' olması özelliğinin yanında profesyonel turist rehberlerinin 'duygusal yönü', 'unutulmaz anılar yaratan' olması ve farklı toplumsal yapılara saygılı olmasının vurgulandığı tespit edilmiştir. Bu görsellerin analizinin, turist rehberliği mesleğinin anlamının ve öneminin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Analiz edilen bu görsellerin profesyonel turist rehberliği mesleğinin nasıl algılandığını belirlemek ve bu mesleğin sahip olduğu etki ve niteliklere karşı bir farkındalık yaratmak açısından önemli olduğu söylenebilir. Gelecekte yapay zekâ görsellerinin turist rehberleri, yerli ve yabancı turistler için ne anlam ifade ettiğini belirlemeye yönelik araştırmalar yürütülebilir. Ayrıca yapay zekâ destekli görsellerin artması neticesinde alana yönelik araştırmaların çeşitlendirildiği ve farklı teknikler kullanarak profesyonel turist rehberliği mesleğinin anlamının ve öneminin vurgulandığı araştırmalar yürütülebilir. Bu araştırmadaki göstergebilimsel yaklaşım turist rehberliği mesleğine yönelik anlayışı geliştirmeye yönelik bilgilendirici ve ilgi çekici eğitim materyalleri tasarlamak için kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Profesyonel Turist Rehberliği, Yapay Zekâ Görselleri, İmgesel Anlatım, Farkındalık, Göstergebilimsel Analiz

Giriş

Giriş Tarih boyunca insan, iletişim kurmak için çeşitli araçlar kullanmıştır. Bu araçlar yazı öncesi dönemde sesler, işaretler, hareketler olduğu gibi prehistorik dönemde mağara duvarlarına çizilen resimler, şekil ve bezeme türleridir. Özellikle duvar resimleri (petroglifler) insan yaşamına dair önemli kanıtlar olmakla beraber bu resimleri gören kişide bir mesaj uyandırmaktadır. Diğer bir ifade ile şekil çizme yolu ile bir anlatım aracı geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Görsellerle anlatım kavramı yeni olmaktan çok uzaktır ve görsellerin kullanıldığı tüm kültürlerde evrimleşmiştir. Görsel anlatımın kökenleri, görselin kendisinin kökenlerine, 30,000 yıl öncesine dayanan mağara resimlerine kadar izlenebilir (Graf, 2017). Bu görsel anlatım aracılığıyla dönem insanının yaşam tarzı, düşünce sistemi, inancına yönelik olan bu resimlerin ne amaçla yapıldığı, nereye yapıldığı, yapılırken hangi malzemeler kullanıldığı, resimde ifade etmek istenilen mesajın ne olduğu gibi soruları akla getirmektedir. Bu soruların her insanda farklı cevaplara karşılık gelmesi aynı görsel karşısında farklı ifadeler ve anlamlar uyandırması göstergeleri ve gösterge dizgelerini inceleme gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Göstergebilim, 'gösterge' ve 'bilim' kelimelerinin birleşiminden fazlasını içermektedir. Göstergebilim, sadece gösterge ile değil, anlamın oluşma süreciyle ilgili bir etkinlik olarak düşünülmelidir (Rifat, 1992). Bununla beraber göstergebilimde resimler, simge ve semboller belirli bir amaç ve mesaj vermek için kullanılmaktadır. Neredeyse etraftaki tüm varlıklara anlam üretmeyi sağlayan göstergebilim, görünenin arkasında var olan mesajları bulmamıza olanak sağlamaktadır (Akbaş, 2019). Görseller bir konuyla ilgili haber vermenin vazgeçilmez bir aracıken aynı zamanda yazılı basında kelimelerin yarattığı etkiye de katkıda bulunmaktadır (Moldez ve Gomez, 2022). Bir görsel/göstergenin iletişim kurup düşünme eylemine geçmeye neden olduğu gibi üzerine düşünülen bir konu hakkında karar verme davranışını da tetiklediği söylenebilir. Nitekim görsel öğeler, turizm faaliyetleri için önemli bir pazarlama materyali olarak kullanılırken bir destinasyonu ziyaret etme, rota üzerindeki diğer destinasyonları görme, konaklama mekanının seçimine karar verme ve satın alma kararında önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Görseller yalnızca temel bilgileri aktarmakla kalmaz, aynı zamanda müzikte olduğu gibi alıcı üzerindeki tüm duygusal etkiyi oluşturan ruh halinin

yaratılmasına da hizmet etmektedir (Solik, 2014). Görsel ipuçları olarak çalışan temsiller, kullanıcıları ve izleyicileri çeşitli gelişimsel ve politik gündemlere yönlendirebilir. Aynı zamanda temsiller, herhangi bir otoriteyi empoze etmeden belirli deneyim ve mekân türlerini de çağrıştıracaktır (Hunter, 2016).

Göstergebilim, göstergeler aracılığıyla kurulan anlamdan ziyade onların nasıl meydana getirildiği ile ilgilenmektedir. Ayrıca, göstergebilim, bireyin çevresindeki dünyaya karşı algısını doğrudan etkilemekte ve turizm sektörü açısından da üretilen mal ve hizmetlerin tüketicilere göstergeler aracılığıyla deneyim ve anlam sunduğu düşünülmektedir. Bu anlamda göstergenin işaret ettiği alt anlamları ortaya koyma kapasitesine sahip olan göstergebilim bu noktada kritik bir öneme sahiptir (Sezerel ve Taşdelen, 2016). Turizm açısından göstergebilim, destinasyonlara anlam eklemek, pazarlamak veya destinasyonlara varıldığında beklenen deneyimi açıklamak için işaret ve görüntülerin kullanımına büyük ölçüde bağlıdır. Bunu başarmak için turizm endüstrisi ve pazarlamacılar, destinasyonların tanıtım ve pazarlanmasında kullanılan göstergebilimsel bir turizm dilini benimser ve geliştirir. Göstergebilimi ve turizm dilini anlamak, birçok turizmde işaret ve görsellerin kullanılması nedeniyle önemlidir. Bu nedenle turiste veya potansiyel ziyaretçiye bir mesaj aktarmaya çalışırken doğru olanların kullanılabilmesi için bunların insanlar için ne anlama geldiğini ortaya koymak gerekmektedir (Tresidder, 2011).

Göstergebilim broşür ve seyahat rehberi gibi metinleri analiz etmek için kullanılabilir. Dann'a (1996) göre turizm reklamlarının analizinde, turizm imgelerinin incelenmesinde ve turizm iletişiminin bir mit söylemi olarak ele alınmasında göstergebilimsel bakış açısı daha uygundur. Culler'a (1988) göre göstergebilim ile turizm arasındaki ilişki hem turizm çalışmalarını ilerletmekte hem de sosyal ve kültürel dünyanın göze çarpan özelliklerinin dile getirildiğini göstererek göstergebilimi zenginleştirmektedir. Günümüzde artık yapay zekâ görselleri her alanda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu alanlardan biri de turizmdir. Bu görsellerdeki örtülü çağrışımlar farkındalık yaratmak için kullanılabilir.

Bu araştırma turist rehberliği mesleğinin ve turist rehberlerinin tanımlanmasında hangi görsellerin eşlik ettiğinin ortaya çıkarılması açısından önemlidir. Turist rehberliği mesleğine yönelik yapay zekâ görsellerinin oluşturulma tarihi ve 6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Yasası'nda yapılan değişikliğe kamuoyunda tepki gösterilmesi bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmakta ve göstergebilimin işlevlerinden biri olan politik gündeme yapılan yönlendirme niteliği taşımaktadır. Çalışmanın amacı, Turist Rehberleri Dayanışma Platformu'nda turist rehberlerine yönelik paylaşılan yapay zekâ destekli görsellerde hangi unsurların ön plana çıktığını incelemektir. Bu görseller aracılığıyla karar alıcıları ve kamuoyunu etkilemeye yönelik verilen mesajların odağı anlaşılabilir.

1. Göstergebilim ve Turizm

Echtner (1999) turizm bağlamındaki gösterge sistemlerini ve anlamın 'derin yapısını' ortaya çıkarmak için göstergebilimin kullanılabilirliğini vurgulamaktadır. Göstergebilimin turizm araştırmalarında uygulanması işaretler, görüntüler ve temsiller aracılığıyla turistlerin deneyimlerini anlamak için bir etiket görevi görmüştür (Tresidder, 2011). İlgili literatürde göstergebilim açısından fotoğraflara daha çok odaklanıldığı tespit edilmiştir. Hunter (2013) araştırmasında bir turizm destinasyonu olarak Hunan Eyaleti imajını fotoğraflar aracılığıyla incelemiştir. Çalışma, bileşik içerik analizi-göstergebilimsel analiz kullanılarak 257 internet sitesinden toplanan ve 995 fotoğraftan oluşan amaca yönelik bir örnekleme dayalı olarak

yürütülmüştür. Araştırma sonucunda destinasyon imajının hem tarihsel kökenli hem de deneyime bağlı olduğu vurgulanmıştır. Hunter (2016), Seul'ün çevrimiçi fotoğraflarla temsil edilen destinasyon imajını incelemiş ve basılı broşürlerde ve rehber kitaplarda yansıtılan geleneksel imajıyla karşılaştırma yapmıştır. Başlıca bulgular, gezginlerin bireysel seyahat deneyimlerinin çevrimiçi fotoğraflarda yansıtılan temsillerinin, Seul'ün öngörülen destinasyon imajını tamamlayarak turizmi yumuşak bir güç olarak daha etkili hale getirdiğini göstermiştir. Golinvaux ve Evagelou (2017) ise İsviçre'nin bir turizm destinasyonu olarak markalaşmasında göstergebilimin sosyal medya ve özellikle Facebook aracılığıyla kullanımını araştırmıştır. İsviçre turizmi ile ilgili Facebook sayfasına yüklenen 200 fotoğraf analiz edilmiştir. Bulgular, fotoğrafların çoğunlukla doğa ve manzara, mimari/binalar ve insanlar ile ilişkili olduğunu göstermiştir.

Fotoğraflardan farklı olarak farklı görsellerin göstergebilimsel açıdan incelendiği araştırmalar da mevcuttur. Bonarou (2021), resimli turist kartpostallarının kültürel temsillerinin ve ulusal kimliklerin anlatıları olarak nasıl hareket ettiğini ve belirli destinasyonlarla ilgili mitlerin nasıl iletilendiğini araştırmıştır. Yunanistan'da üretilmiş (Yunan editörler ve Yunan fotoğrafçılar tarafından) ve 2003 ile 2019 yılları arasında basılan yaklaşık 4.200 resimli kartpostal göstergebilimsel analiz ile incelenmiştir. Araştırmada, çağdaş Yunanistan'ın yıllar boyunca kendini tarihi, otantik ve romantik bir turizm destinasyonu olarak temsil etmeye odaklanmaya devam ettiği açıkça ortaya konmuştur.

Konuyla ilgili diğer çalışmalarda turizm ile ilişkili karikatürlere de odaklanılmıştır. Sel, Lale ve Aktaş (2017) araştırmalarında 2009 yılından beri düzenlenen Uluslararası Turizm Karikatürleri Yarışması'nda sergilenen karikatürlerdeki görsellerde iletilen mesajları deniz turizmi bağlamında inceleyerek deniz turizminin nasıl algılandığını değerlendirmeyi amaçlamıştır. 2009-2014 yılları arasında Uluslararası Turizm Karikatürleri Yarışması kapsamında yayınlanan deniz ile ilgili göstergelerin kullanılmış olduğu 168 adet karikatür değerlendirilmeye alınmış ve göstergebilimsel analiz kullanılmıştır. Bu araştırmada, deniz turizminin sosyal ve fiziksel çevre üzerinde meydana getirmiş olduğu olumlu ve olumsuz etkiler kapsamında bir değerlendirme yapılmıştır. En çok vurgu yapılan mesajların kitlesel hareketlilik ve deniz turizmi ilişkisinden ortaya çıkan olumsuz etkilerin paydaşlar, ürün ve tüketici üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Civelek ve Türkay (2019), araştırmalarında Sekizinci Uluslararası Turizm Karikatürleri Yarışması albümünde yer alan uzay turizmi karikatürlerini incelemek için göstergebilimsel analizden yararlanmışlardır. Yazarlar, karikatürlerde klasik turizm türleri ile uzay turizmi arasında bir ilişki kurulduğunu, uzay turizminin yaygın hale geleceği ve klasik turizm türlerinin değerini kaybedeceği yönünde çıkarımlarda bulunmuşlardır. Akoğlan Kozak ve Özkeroğlu (2020), Uluslararası Turizm Karikatürleri Yarışmasında çocuklar tarafından çizilen toplam 204 karikatüre göstergebilimsel analiz uygulamıştır. Karikatürler tatil anıları, geçmişten bugüne tatiller, turizmin geleceği, turizm ve barış ve her şey dahil tatil olmak üzere beş yarışma teması üzerinden yorumlanmıştır. Karikatürlerde turist ve tatil odağında yoğunlaşıldığı tespit edilmiştir.

Turist rehberleri, turistlerin bir destinasyondaki deneyiminin en önemli bileşenlerinden biridir. Rehberler tur deneyimlerinde turistlere kolaylık sağlamakta ve turistlerin deneyim yaratmalarına yardımcı olmaktadır. Turist rehberleri, turistlere 'gerçek anı' sağlayan ve geziyi gerçekleştirebilen ön saflardaki personeldir (Zhang ve Chow, 2004). Profesyonellik gerektiren bir meslek olan turist rehberliği, bir destinasyonun tarihinin, coğrafyasının, gelenek

göreneklerinin tanıtılmasında önemli bir paya sahiptir. Ayrıca, bu mesleği icra eden profesyonel turist rehberleri, sahip oldukları bilgi ve deneyim sayesinde yürüyen kütüphaneler olarak nitelendirilebilir. Profesyonel turist rehberleri, turist tarafından bilinmeyen destinasyonların sosyal, kültürel ve ekonomik açılarından tanıtımını yapmasından dolayı kültür turizminin en önemli unsurlarından birisidir. Ülkeye ilk defa gelen yabancı turistlere bir turistik destinasyonun imajının oluşturulmasında en önemli turizm paydaşları arasında profesyonel turist rehberleri bulunmaktadır (Arat ve Bulut, 2019). Göstergebilimsel açıdan literatür incelendiğinde turist rehberleri ile ilişkili bir araştırmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla turist rehberliği mesleğine yönelik farkındalığın arttırılması açısından ilgili görsellerin incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmadaki göstergebilimsel yaklaşım turist rehberliği mesleğine yönelik anlayışı geliştirmeye yönelik bilgilendirici ve ilgi çekici bulgular sunmaktadır.

2. Yöntem

Araştırmada Turist Rehberleri Dayanışma Platformu'nda turist rehberlerine yönelik paylaşılan yapay zekâ destekli görsellerde hangi unsurların ön plana çıktığını incelemek amaçlanmıştır. Görsel metodolojiler fotoğraflar, videolar, resimler, diyagramlar, haritalar veya diğer görsel formlar aracılığıyla sosyal gerçekliğin inşasını keşfetmek için kullanılmaktadır (Pennington ve Thomsen, 2010). Bu tür araştırmalar, inşa edilmiş ve doğal manzaraların yanı sıra basılı ve çevrimiçi medyayı, herhangi bir sayıda belirtici (gerçek) ve çağrışımsal (ima edilen) anlam ileten işaret ortamları olarak tanımlamaktadır (Hunter, 2013).

Araştırma, turist rehberliği mesleği ile ilgili oluşturulmuş yapay zekâ görsellerinin çağrıştırdıklarını ve rehberlik mesleğinin anlamını ortaya koyması açısından keşifselidir. Görsellerde tasvir edilen temsilleri (işaret öğelerini) tanımlamak, kategorize etmek ve yorumlamak için bileşik bir içerik-göstergebilimsel analiz yöntemi (Jenkins, 2003) kullanılmıştır. Göstergebilim, görüntü ve toplum arasındaki bağın dil ve bağlam yoluyla farklı bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Dikkat çekmenin en inandırıcı biçimi olan görsel etki, fikir ve tutum oluşumunu etkilemekte, tüketimi teşvik etmekte ve daha birçok ticari veya politik amaca hizmet etmektedir. Bu nedenle göstergeleri ve anlamlarını inceleyen bilim olan göstergebilim, toplumun sosyo-göstergesel yönlerini açıklamada daha önemli bir bilimsel disiplin haline gelmiştir (Njirić ve Miloslavić, 2016). Bu nedenlerle araştırmada göstergebilimsel analizden yararlanılmıştır.

Araştırmada "Turist Rehberleri Dayanışma Platformu'nda turist rehberlerine yönelik paylaşılan yapay zekâ destekli görsellerde hangi unsurlar ön plana çıkmıştır?" sorusunun yanıtı aranmıştır. Görselleri toplamak için amaçlı örnekleme yaklaşımı kullanılmıştır. Bu doğrultuda platformun WhatsApp uygulamasında 10/02/2024 tarihinde paylaşılan tüm görseller (92 adet görsel) değerlendirme kapsamına alınmıştır. Görseller bir gün içinde toplanmıştır. Tüm görseller iki kez indirilmiş ve görsel 1, görsel 2 ... şeklinde kodlanmıştır. Bu çift işlem, hiçbir görselin atlanmamasını sağlamıştır. Araştırmaya konu olan görseller MAXQDA veri analizi programı ile analiz edilmiştir.

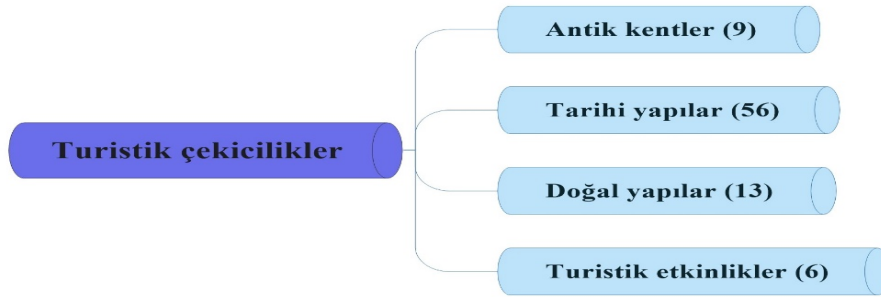
Öncelikle görsellerin baskın öğelerine göre birincil kodlaması yapılmıştır. Ardından belirtici ve çağrışımsal kodlara göre sıralama yapılmıştır. Bir sonraki aşamada temsili görseller temalara göre gruplara ayrılmıştır. Bu süreçte Barthes'ın (1977) göstergebilim kuramından yararlanılmıştır. Barthes'ın (1977) kuramının merkezinde anlamlandırmanın iki düzeyinin bulunduğu düşüncesi yer almaktadır. Anlamlandırmanın birinci düzeyi, düz anlamdır. Düz

anlam, göstergenin ortak duyusal ve aşikâr anlamına gönderme yapmaktadır. Yan anlam göstergenin, kullanıcıların duygularıyla ya da heyecanlarıyla ve kültürel değerleriyle buluştuğunda meydana gelen etkileşimi betimlemektedir. Bu, anlamların öznelliğe ya da en azından öznelarasılığa doğru kaydığı andır: bu anda yorum, yorumlayıcıdan etkilendiği kadar nesne ya da göstergeden de etkilenmektedir. (Fiske, 2003). Görsellerin anlamlandırılması sürecinde düz ve yan anlamlar tartışılmış, görüş birliğine varılarak tümevarımsal yaklaşımla kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Görsellerdeki çağrışımsal öğeler üç araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. Birden fazla araştırmacının kullanılması, önyargıyı en aza indirmeye yardımcı olmuştur.

3. Bulgular

Analiz sonucunda üç tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar 'turistik çekicilikler', 'roller' ve 'özellikler' temalarıdır.

Şekil 1. Turistik Çekicilikler Teması

Kaynak: MAXQDA programı aracılığıyla oluşturulmuştur.

Turistik çekicilikler teması dört koddan oluşmuştur. Bunlar antik kentler, tarihi yapılar, doğal yapılar ve turistik etkinlikler kodlarıdır (Şekil 1). Yapay zeka ile oluşturulmuş görsellerde tarihi yapılara yönelik vurgunun daha ön planda olduğu görülmüştür.

Resim 1. Doğal Yapılar

Kaynak: Turist Rehberleri Dayanışma Platformu WhatsApp Uygulaması

Resim 2. Antik Kentler

Kaynak: Turist Rehberleri Dayanışma Platformu WhatsApp Uygulaması

Resim 3. Tarihi Yapılar

Kaynak: Turist Rehberleri Dayanışma Platformu WhatsApp Uygulaması

Resim 4. Turistik Etkinlikler

Kaynak: Turist Rehberleri Dayanışma Platformu WhatsApp Uygulaması

Görsellerde turist grubunun profesyonel turist rehberi eşliğinde doğal yapıların içinde hem yapılan anlatımı dinlediği hem de söz konusu destinasyonda gerçekleşen etkinliği takip ettiği görülmektedir. Arka planda turistlerin gruplar halinde, destinasyonda bulunan doğal yapı havuzlara girdiği anlaşılmaktadır. Görsellerin çoğunda anlatım sırasında grubun tüm üyelerinin profesyonel turist rehberine doğru baktığı görülmektedir. Bazı görsellerde bu sefer profesyonel turist rehberinin antik kentte anlatım yaptığı anlaşılmaktadır. Arkada Celsus Kütüphanesinin yer aldığı görselde turist grubu genç ve çocuklu bir şekilde resmedilmiştir. Profesyonel turist rehberinin anlattıklarını keyifli ve meraklı bir şekilde dinledikleri anlaşılmakta ve profesyonel turist rehberliği mesleğinin köklü ve dünyanın en eski mesleklerinden birisi olduğuna dair verilmek istenen mesaj rehberin giymiş olduğu kıyafet ile sağlanmaktadır. Bazı görsellerde profesyonel turist rehberi ve tur grubunun tarihi bir yapının içinde olduğu tespit edilmiştir. Görselden anlaşıldığı kadarıyla kalabalık bir turist grubuna hizmet veren bir profesyonel turist rehberi ve almış oldukları hizmetten dolayı memnun olan bir turist grubu yer almıştır. Ayrıca, profesyonel turist rehberine yapmış olduğu anlatımdan dolayı grup tarafından teşekkür amacıyla bir çiçek verildiği görülmekte ve profesyonel turist rehberi grup tarafından alkışlanmaktadır. Bazı görsellerde ise profesyonel turist rehberinin turistik etkinlikler kapsamında yöresel tadım yapmak için bir turiste eşlik ettiği görülmektedir. Turistin yüz ifadesinde mutlu olduğu ve profesyonel turist rehberinin ise ona yardımcı olmak amacı güttüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca görselde, profesyonel turist rehberinin çalışma kartının boynuna asılı bir vaziyette olması da dikkat çekmektedir.

Şekil 2. Roller Teması

Kaynak: MAXQDA programı aracılığıyla oluşturulmuştur.

Roller teması altı koddan meydana gelmiştir. Bu kodlardan anlatıcı kodu görsellerde ön plana çıkmıştır. Diğer kodlar iletişim kuran, koruyucu, yol gösterici, merak uyandıran ve yardımsöver kodlarıdır (Şekil 2).

Resim 5. Merak Uyandıran

Kaynak: Turist Rehberleri Dayanışma Platformu WhatsApp Uygulaması

Yapay zekâ tarafından oluşturulan görseller incelendiğinde, bazı görsellerde profesyonel turist rehberi bir gruba anlatım yaparken gösterilmiştir. Söz konusu profesyonel turist rehberinin anlattıklarıyla turist grubunda merak uyandırdığı turistlerin yüz ifadesinden anlaşılmaktadır. Söz konusu görselde kültür turlarına gönderme yapılarak turist grubu ve tur otobüsü unsurları da vurgulanmaktadır. Bu unsurlar her ne kadar klasik kültür turu unsurlarını içerse de profesyonel turist rehberinin anlatım yaptığı yerin yanında deniz veya gölün olduğu ve kültür turlarının içeriğinin doğal oluşumları da kapsadığı anlaşılmaktadır. Ek olarak profesyonel turist rehberlerinin sadece bir destinasyonda yer alan mimari yapıları anlatmadığı, destinasyonda yer alan doğal oluşumlar hakkında da bilgi sahibi olduğu ve bilgisinin çeşitli olduğu

çıkarmında bulunulabilir. Ayrıca görsellerde profesyonel turist rehberliğinin multidisipliner bir meslek olduğu da anlaşılmaktadır.

Resim 6. Anlatıcı

Kaynak: Turist Rehberleri Dayanışma Platformu WhatsApp Uygulaması

Bazı görsellerde ise profesyonel turist rehberinin anlatıcı rolü vurgulanmıştır. İlgili görsellerde profesyonel turist rehberi grubun ortasında anlatım yapmakta ve bir parmağıyla da işaret etmektedir. Turist grubu kendisini merak ve ilgiyle dinlemekte ve profesyonel turist rehberinin anlatımından keyif almaktadır. Arka planda ise bir tur otobüsünün görüldüğü anlaşılmakta ve kültür turları unsurlarını içermekte olduğu tespit edilmiştir. Son olarak görsellerde kültür turlarının nasıl olması gerektiği ortaya konmakta ve tüketim deneyiminin başrolünde profesyonel turist rehberinin olduğu anlatılmaktadır.

Şekil 3. Özellikler Teması

Kaynak: MAXQDA programı aracılığıyla oluşturulmuştur.

Diğer bir tema özellikler temasıdır. Özellikler teması dört koddan meydana gelmiştir. Bu kodlardan farklılıklara saygılı kodu görsellerde ön plana çıkan koddur. Diğer kodlar duygusal, unutulmaz anılar yaratan ve dünyanın en eski mesleklerinden biri kodlarıdır (Şekil 3).

Resim 7. Duygusal

Kaynak: Turist Rehberleri Dayanışma Platformu WhatsApp Uygulaması

Resim 7. Farklılıklara Saygılı

Kaynak: Turist Rehberleri Dayanışma Platformu WhatsApp Uygulaması

Bazı görsellerde profesyonel turist rehberinin grubuyla kurduğu duygusal bağ çizilmiştir. Tur bitiminde, misafir gurubundan ayrılmanın vermiş olduğu duygusallık profesyonel turist rehberinin yüz ifadesine yansımıştır. Tur otobüsünün ve misafirlerinin bir antik kentin içinde olduğu ve turun artık tamamlandığı resimde anlatılmıştır. Bazı görsellerde ise toplumun her kesiminden ve her türlü yaşam tarzından turistler resmedilmiştir. İlgili görsellerde profesyonel

turist rehberinin şehir turu yaptığı ve bu kapsamda hizmet verdiği grubun tarihi yapıların önünde fotoğraf çektiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak yapay zekâ tarafından oluşturulan görseller şehirlere göre incelendiğinde İstanbul, Ankara, İzmir, Nevşehir, Antalya, Adıyaman ve Denizli illeri ön plana çıkmaktadır. İstanbul'da arka planda Sultan Ahmet Camisi ve Meydanı, Galata Kulesi, Ayasofya Cami, Kız Kulesi, Alman Çeşmesi, Ortaca Cami, İstiklal Caddesi, Eminönü Köprüsü, Mısır Çarşısı, Yerebatan Sarnıcı ve Kapalı Çarşı, Ankara'da Anıtkabir, İzmir'de Efes Antik Kenti, Nevşehir'de Kapadokya, Antalya'da Aspendos, Adıyaman'da Nemrut Dağı Ören Yeri ve Denizli'de Pamukkale Hieropolis Antik Kenti kullanılmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Turizm söylemlerinin mekanizması olarak görsel temsiller, turizmin inşa edilmiş gerçeklikleri için hayati öneme sahiptir (Bonarou, 2021). Bu nedenle bu çalışmada, Turist Rehberleri Dayanışma Platformu'nda turist rehberlerine yönelik paylaşılan yapay zekâ destekli görsellerde hangi unsurların ön plana çıktığını incelemek üzere göstergebilimsel analiz yapılmıştır. Göstergebilim turist rehberleri ile ilgili görseller tarafından iletilen çağrışımsal bilgileri tanımlamak ve yorumlamak için bir araç olarak kullanılmıştır.

Görsellerdeki semboller, ortak sosyal veya kültürel geleneklere dayandığı için kültürel kategorileri, sosyal normları, idealleri ve değerleri temsil etmektedirler (Pennington ve Thomsen, 2010). Bu bakımdan değerlendirildiğinde görsellerde profesyonel turist rehberliği mesleğinin değeri vurgulanmıştır. Görsellerin vurguladığı bir diğer husus da rehberli turların önemi olmuştur. Profesyonel turist rehberleri tarafından yapılan yüz yüze bilgi aktarımı destinasyona yönelik en etkili tanıtım aracıdır. Ayrıca, profesyonel turist rehberleri ziyaretçiler ile destinasyon arasında doğal ve kültürel çevrenin anlaşılması ve takdir edilmesi, ekolojik ve toplumsal açıdan uygun davranışlar geliştirilmesi, destinasyonların sürdürülebilirliğine katkıda bulunulması konularında köprü işlevi görmektedir (Poudel ve Nyaupane, 2013).

Görsellerde temsil edilen rehberlerin koruyucu rolü literatürde de vurgulanan güvenliği sağlama rolü (Gurung ve diğerleri, 1996; Howard ve diğerleri, 2001; Medlik ve Lockwood, 2002) ile ilişkilidir. Turist rehberlerinin yol gösterici rolü literatürdeki liderlik rolü (Cohen, 1985; Moscardo, 1998; Howard ve diğerleri, 2001; Medlik ve Lockwood, 2002; Beefink, 2011; Çolakoğlu ve diğerleri, 2007; Güzel ve Köroğlu, 2014) ile bağdaşmaktadır. Rehberlerin anlatıcı rolü (Gurung ve diğerleri, 1996; Moscardo, 1998; Medlik ve Lockwood, 2002), iletişim kurma rolü (Gurung ve diğerleri, 1996; Moscardo, 1998; Medlik ve Lockwood, 2002; Çolakoğlu ve diğerleri, 2007; Randall ve Rollins, 2009) ve yardımcı rolü (Medlik ve Lockwood, 2002; Randall ve Rollins, 2009; Pond'dan aktaran Yenipınar ve Zorkirişçi, 2013) literatürde sıkça vurgulanan rollere karşılık gelmektedir. Ayrıca rehberlerin merak uyandıran rolü literatürdeki motive etme rolü (Howard ve diğerleri, 2001) ile benzerlik göstermektedir. Özellikler teması incelendiğinde turist rehberlerinin farklılıklara saygılı olması rehberlerin adil olma (Mancini 1996'dan aktaran Bowie ve Chang, 2005; MYK, 2010) özelliğiyle ilişkilendirilebilir. Rehberlerin duygusal ve unutulmaz anlar yaratan kişiler olması ve bu mesleğin dünyanın en eski mesleklerinden biri olması bu çalışmada literatürden farklı ortaya çıkan özellikleri işaret etmektedir.

Elde edilen sonuçlar bir bütün olarak ele alındığında şu çıkarımlara ulaşmak mümkündür:

- Görsellerde ağırlıklı olarak kültür turizmi üzerinde durulmuş, görsellerin temel konusunu da kültür turizmi oluşturmuştur.
- Görsellerin odak noktası antik kentlerin ve tarihi yapıların profesyonel turist rehberleri eşliğinde gezilmesi olmuştur.
- Profesyonel turist rehberleri, farklılıklara saygı duyan ve anlatıcı rolü ağır basan şekilde çizilmiştir.
- Profesyonel turist rehberlerinin Anadolu'nun geçmişiyle bir bağ kurduğu, dünyanın en eski mesleklerinden birisini yaptığı vurgulanmıştır.
- Görsellerde üzerinden durulan bir diğer unsur, profesyonel turist rehberinin grubuyla kurmuş olduğu bağ ve iletişim şeklidir. İletişim sağlarken canlı, dinamik ve merak uyandıran bir şekilde anlatım yaptığı gösterilmiştir. Diğer yandan ise grupla olan duygusal bağ vurgulanmıştır. Tur bitiminde gruptan ayrılmanın vermiş olduğu hüznün resimlerde belirtilmiştir.
- Kullanılan görseller incelendiğinde, profesyonel turist rehberinin turun tamamında turistlerle birlikte olduğu vurgulanmıştır.
- Görsellerle ilgili olumsuz olarak değerlendirilebilecek tek unsur Türkiye'deki hemen hemen her bölgeye ait resimlerin olmasına karşılık, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin görsellerde yer almamasıdır.

Bu araştırma, turist rehberliği mesleğinin doğasına yönelik sembolleri ve işaretleri belirleyebilmiştir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, yasa değişikliğini takiben profesyonel turist rehberliği mesleğini anlatma konusunda yapay zekâ destekli görsellerin kullanılması farkındalık oluşturmak adına etkili bir yöntemdir. Profesyonel turist rehberliği mesleğinin sanıldığı kadar kolay bir meslek olmadığı, çok çeşitli disiplinlerden beslendiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Son olarak, profesyonel turist rehberlerinin tam olarak ne yaptıklarına dair bir fikir vermesi açısından toplumda farkındalık oluşturması adına yapay zekâ görsellerinin rehber odaları tarafından daha aktif kullanılması toplum nezdinde bilinçliliğin artmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmada, göstergebilimden yararlanarak görsellerde turist rehberliği mesleğinin nasıl temsil edildiği akademisyen bakış açısıyla ortaya konmuştur. Göstergebilim, işaretlerin anlamı nasıl ürettiğini açıklamak için oldukça kişisel bir deneyim ve bakış açısı gerektirdiğinden öznel bir analiz biçimi olarak kabul edilebilir (Han, 2024). Farklı araştırmacıların görselleri yorumlama ve analiz etme konusunda farklı bakış açıları olabilir. Dolayısıyla bu, araştırmanın sınırlılığıdır. Gelecekte yapay zekâ görsellerinin turist rehberleri, yerli ve yabancı turistler için ne anlam ifade ettiğini belirlemeye yönelik araştırmalar yürütülebilir. Ayrıca yapay zekâ destekli görsellerin artması neticesinde alana yönelik araştırmaların çeşitlendirildiği ve farklı teknikler kullanarak profesyonel turist rehberliği mesleğinin anlamının ve öneminin vurgulandığı araştırmalar yürütülebilir. Bu çalışmadaki göstergebilimsel yaklaşım turist rehberliği mesleğine yönelik anlayışı geliştirmeye yönelik bilgilendirici ve ilgi çekici eğitim materyalleri tasarlamak için kullanılabilir.

Kaynakça

- Akbaş, G. (2019). Semiotic analysis in space and communication. *A+ Arch Design International Journal of Architecture and Design*, 5(2), 89-101. https://doi.org/10.17932/IAU.ARCH.2015.017/arch_v05i2004
- Akoğlu Kozak, M., & Özkeroğlu, Ö. (2020). Çocuk gözüyle turizm: Turizm karikatürleri üzerinden bir değerlendirme. *Turizm Akademik Dergisi*, 7(2), 19-36. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/347577021_Cocuk_Gozuyle_Turizm_Turizm_Karikaturleri_Uzerinden_Bir_Degerlendirme_Tourism_through_the_Eyes_of_Children_An_Evaluation_of_Tourism_Cartoons#fullTextFileContent
- Arat, T., & Bulut, H.Ç. (2019). Turist memnuniyetinde turist rehberinin rolü: Konya'da bir araştırma. *Turist Rehberliği Dergisi*, 2(1), 31-43. <https://doi.org/10.34090/tured.581821>
- Beefink, K. (2011). Tourists and indigenous tour guides: An exploration of roles, relationships, and intercultural interactions. Yayınlanmamış Doktora Tezi. ABD: The Pennsylvania State Üniversitesi Erişim adresi: <https://www.proquest.com/dissertations-theses/tourists-indigenous-tour-guides-exploration-roles/docview/926808677/se-2?accountid=135193>
- Bonarou, C. (2021). The poetics of travel through unravelling visual representations on postcards: A critical semiotics analysis. *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing (JTHSM)*, 7(1), 44-53. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4519317>
- Bowie, D., & Chang, J.C. (2005). Tourist satisfaction: A view from a mixed international guided package tour. *Journal of Vocational Marketing*, 11(4), 303-322. <https://doi.org/10.1177/1356766705056628>
- Civelek, M., & Türkay, O. (2019). Uzun turizmine ilişkin uluslararası turizm karikatürlerinin göstergebilimsel bir analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 960-980. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.551708-818676>
- Cohen, E. (1985). The touristguide: The origins, structure and dynamics of a role. *Annals of Tourism Research*, 12(1), 5-29. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(85\)90037-4](https://doi.org/10.1016/0160-7383(85)90037-4)
- Culler, J. (1988). *Framing the sign: Criticism and its institutions*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Çolakoğlu, O. E., Epik, F., & Efendi, E. (2007). *Tur yönetimi ve turist rehberliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dann, G. (1996). The people of tourist brochures. T. Selwyn (Ed.), In *The tourist image. Myths and myth making in tourism* (pp. 61-82). Chichester, UK: Wiley.
- Echtner, C. M. (1999). The semiotic paradigm: Implications for tourism research. *Tourism Management*, 20(1), 47-57. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(98\)00105-8](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(98)00105-8)
- Fiske, J. (2003). İletişim Çalışmalarına Giriş. (Çev. S. İrvan). Ankara: Ajans Türk Yayınları.
- Golinvaux, A., & Evagelou, I. (2017). The role of semiotics in tourism destination branding through social media: The case of Switzerland. *Journal of Tourism Research*, 16(1), 203-215. Erişim adresi: <http://indexing.jotr.eu/Jotr/Volume16/V16-14.pdf>
- Graf, C. (2017). Narrating through images. S. I. Johnston (Ed.), In *Part of the macmillan interdisciplinary handbooks: Religion series. Religion: Narrating religion* (pp. 157-175). Farmington Hills, MI: Macmillan Reference USA.
- Gurung, G., Simmons, D., & Devlin, P. (1996) "The evolving role of tourist guides: the Nepali experience" in Butler, R. and Hinch, T. (eds.) *Tourism and Indigenous Peoples*, pp. 107-128. London: International Thomson Business Press.
- Güzel, F.Ö., & Köroğlu, Ö. (2014). Turist rehberlerinin liderlik ve aracılık rollerinin tur deneyimine etkisi: doğa turları üzerine bir araştırma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(4), 939-960. <https://doi.org/10.21547/jss.257181>
- Han, T. (2024). Photography and destination image: An analysis of China Eastern Airline Facebook photographs. *Journal of China Tourism Research*, 1-31. <https://doi.org/10.1080/19388160.2024.2331650>
- Howard, J., Thwaites, R., & Smith, B. (2001). Investigating the roles of the indigenous tourguide. *The Journal of Tourism Studies*, 12(2), 32-39. Erişim adresi: <https://web.mnstate.edu/robertsb/390/Investigating%20the%20role%20of%20the%20indigenous%20tour%20guide.pdf>

- Hunter, W. C. (2013). China's Chairman Mao: A visual analysis of Hunan province online destination image. *Tourism Management*, 34, 101-111. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.03.017>
- Hunter, W. C. (2016). The social construction of tourism online destination image: A comparative semiotic analysis of the visual representation of Seoul. *Tourism Management*, 54, 221-229. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.03.017>
- Jenkins, O. (2003). Photography and travel brochures: The circle of representation. *Tourism geographies*, 5(3), 305-328. <https://doi.org/10.1080/14616680309715>
- Medlik, S., & Lockwood, A. (2002). *Tourism and hospitality in the 21st century. Perspectives and thoughts on tourguiding*. Burlington, MA: Elsevier Butterworth Heinemann.
- Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) (2010). Ulusal meslek standardı profesyonel turist rehberi (16.07.2010 tarihinde Resmi gazetede yayınlanan 27643 sayılı meslek standardı raporu).
- Moldez, C., & Gomez, D. (2022). Looking at the bigger picture: A semiotic analysis on online news photographs. *International Journal of Research*, 11(3), 1-58. <https://doi.org/10.5861/ijerse.2022.115>
- Moscardo, G. (1998). Interpretation and sustainable tourism: Functions, examples and principles. *The Journal of Tourism Studies*, 14(1), 112-123. <https://search.informit.org/doi/10.3316/jelapa.990807811>
- Njirić, D., & Milosavić, I. (2016). Semiotic effect in visual communication. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 1(2), 308-316. <https://doi.org/10.26417/ejms.v1i2.p308-316>
- Pennington, W., & Thomsen, R. C. (2010). A semiotic model of destination representations applied to cultural and heritage tourism marketing. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10(1), 33-53. <https://doi.org/10.1080/15022250903561895>
- Poudel, S., & Nyoupane, G. Y. (2013). The role of interpretative tour guiding in sustainable destination management: A comparison between guided and nonguided tourists. *Journal of Travel Research*, 52(5), 659-672. <https://doi.org/10.1177/00472875134784>
- Randall, C., & Rollins, R.B. (2009). Visitor perceptions of the role of tourguides in natural areas. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(3), 357-374. <https://doi.org/10.1080/09669580802159727>
- Sel, Z. G., Lale, C., & Aktaş, G. (2017). Karikatüristler gözüyle deniz turizmi: Turizm karikatürlerinin göstergebilim yaklaşımı ile incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi UDTS 2016 Özel Sayı*, 65-88. <https://doi.org/10.18613/deudfd.297701>
- Sezerel, H., & Taşdelen, B. (2016). The symbolic representation of tourism destinations: A semiotic analysis. E. Sezgin (Ed.), In *E-Consumers in the era of new tourism* (pp. 73-86). Singapore: Springer.
- Solik, M. (2014). Semiotic approach to analysis of advertising. *European Journal of Science and Theology*, 10(1), 207-217. Erişim adresi: http://www.ejst.tuiasi.ro/Files/48/21_Solik.pdf
- Rıfat, M. (1992). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Simavi Yayınları.
- Tresidder, R. (2011). The semiotics of tourism. P. Robinson, S. Heitmann, ve P. Dieke (Eds.), In *Research themes for tourism* (pp. 59-68). Wallingford, UK: CAB International.
- Yenipınar, U., & Zorkirışçi, A. (2013). Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde turist rehberliği eğitimi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 111-136. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/696037>
- Zhang, H. Q., & Chow, I. (2004). Application of importance-performance model in tour guides' performance: Evidence from mainland chinese outbound visitors in Hong Kong. *Tourism Management*, 25(1), 81-91. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(03\)00064-5](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(03)00064-5)